

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

**РЕЛАТИВНА РЕЧЕНИЦА У
ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментори:

Проф. др Жарко Бошњаковић

Проф. др Слободан Павловић

Кандидат:

Мср Данка Урошевић

Нови Сад, 2015. године

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

Филозофски факултет

KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Msr Danka Urošević
Mentori (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Dr Žarko Bošnjaković, redovni profesor Dr Slobodan Pavlović, vanredni profesor
Naslov rada: NR	<i>Relativna rečenica u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu</i>
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	Srpski i engleski
Zemlja publikovanja: ZP	Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina
Godina: GO	2015
Izdavač: IZ	Autorski reprint
Mesto i adresa: MA	

Fizički opis rada: FO	Broj poglavlja: 6; broj stranica XIII + 453; broj grafikona: 8; broj referenci: 377; broj priloga: 7 (karte)
Naučna oblast: NO	Srpski jezik i lingvistika
Naučna disciplina: ND	Dijalekatska sintaksa i semantika
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Dijalektologija, dijalekatska sintaksa, razgovorna sintaksa, relativna rečenica, šumadijsko-vojvođanski dijalekat
UDK	
Čuva se: ČU	
Važna napomena: VN	
Izvod: IZ	Rad se bavi ispitivanjem sintaksičko-semantičkih karakteristika relativnih rečenica u šumadijsko-vojvođanskom dijalektu s osvrtom na stanje u starosrpskom jeziku, standardnom srpskom jeziku i srpskim narodnim govorima.
Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP	15.3.2013.
Datum odbrane: DO	
Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO	Predsednik: Dr Sofija Miloradović, redovni profesor Član: Dr Vladislava Ružić, redovni profesor Član: Dr Žarko Bošnjaković, redovni profesor Član: Dr Slobodan Pavlović, vanredni profesor

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	PhD dissertation
Author: AU	Danka Urošević, MA
Mentors: MN	Dr Žarko Bošnjaković, full professor Dr Slobodan Pavlović, associate professor
Title: TI	Relative Clauses in Šumadija-Vojvodina Dialect
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	Serbian, English
Country of publication: CP	Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina
Publication year: PY	2015
Publisher: PU	Autor's printing
Publication place: PP	

Physical description: PD	6 chapters; XIII + 453 pages; 8 graphs, 377 reference units; 7 maps
Scientific field SF	Serbian language and linguistics
Scientific discipline SD	Dialect Syntax
Subject, Key words SKW	Dialectology, dialect syntax, spoken syntax, relative clause, Šumadija-Vojvodina dialect.
UC	
Holding data: HD	
Note: N	
Abstract: AB	This paper deals with studying syntactic-semantic characteristics of relative sentences in Šumadija-Vojvodina dialect with reference to the situation in Old Serbian, standard Serbian and Serbian folk speech. In the studied domain, dialectal specifics, folk language traits and traits of spoken language in general are noticeable.
Accepted on Scientific Board on: AS	15.3.2013.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	President: Dr Sofija Miloradović, full professor Member: Dr Vladislava Ružić, full professor Member: Dr Žarko Bošnjaković, full professor Member: Dr Slobodan Pavlović, associate professor

САДРЖАЈ

САЖЕТАК.....	IV
ABSTRACT.....	V
СИМБОЛИ И СКРАЋЕНИЦЕ	VI
СИМБОЛИ И СКРАЋЕНИЦЕ КОРИШЋЕНИ У ТРАНСКРИПЦИЈИ.....	VII
СПИСАК СЛИКА	XII
СПИСАК ТАБЕЛА	XIII
I. УВОД	1
1. ПРЕДМЕТ И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА	2
2. ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА	9
3. КОРПУС ИСТРАЖИВАЊА, МЕТОДЕ И ТЕХНИКЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ГРАЂЕ	13
3.1. <i>О шумадијско-војвођанском дијалекту</i>	13
3.2. <i>Опис корпуса, технике прикупљања и обраде грађе</i>	18
II. РЕЛАТИВНА РЕЧЕНИЦА	36
1. ОДРЕЂЕЊЕ РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ	36
2. АНТЕЦЕДЕНТ	39
2.1. <i>Категоријална обележја</i>	39
2.2. <i>Синтаксичка обележја</i>	47
3. РЕЛАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ / РЕЛАТИВИЗАТОРИ.....	49
3.1. <i>Основна обележја</i>	49
3.2. <i>Релативне заменице</i>	50
3.3. <i>Релативни прилози</i>	51
3.4. <i>Релативни везници / партикуле</i>	51
3.5. <i>Релативни афикси</i>	52
3.6. <i>Ресумптивне заменице и прилози</i>	52
3.7. <i>Нулти релативни маркер</i>	53
3.8. <i>Комбинације релативних елемената</i>	54
4. СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКИ ТИПОВИ РЕЛАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА	60
4.1. <i>Рестриктивне и апозитивне релативне клаузе</i>	60
4.2. <i>Максимирајуће релативне клаузе</i>	74
4.3. <i>Интегрисане и суплементарне релативне клаузе</i>	75
4.4. <i>Детерминативне и недетерминативне релативне клаузе</i>	77
4.5. <i>Паратетичке и концесивно-хипотетичке релативне клаузе</i>	77
4.6. <i>Раздвојене и привидно раздвојене реченице</i>	84

4.7. Субјунктивне релативне клаузе.....	85
5. СТРУКТУРНОСИНТАКСИЧКИ ТИПОВИ РЕЛАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА.....	86
5.1. Уклопљене и придружене релативне клаузе.....	86
5.2. Релативне клаузе са израженим антецедентом и слободне релативне клаузе	97
6. СИНТАКСИЧКЕ ПОЗИЦИЈЕ АНТЕЦЕДЕНТА У РЕЛАТИВНОЈ КЛАУЗИ	104
7. ДЕРИВАЦИЈА РЕЛАТИВНИХ РЕЧЕНИЦА – НЕКИ ТЕОРИЈСКИ ПРИСТУПИ.....	107
III. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЗАМЕНИЧКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У	
 ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ	109
1. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КОЈИ (ГОД)</i>	109
1.1. Уводне напомене	109
1.2. Анализа.....	112
2. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>ШТО / ШТА (ГОД)</i>	199
2.1. Уводне напомене	199
2.2. Анализа.....	204
3. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КО (ГОД)</i>	302
3.1. Уводне напомене	302
3.2. Анализа.....	303
4. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>ЧИЈИ</i>	333
4.1. Уводне напомене	333
4.2. Анализа.....	334
5. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КАКАВ</i>	337
5.1. Уводне напомене	337
5.2. Анализа.....	338
6. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КОЛИКИ</i>	343
6.1. Уводне напомене	343
6.2. Анализа.....	344
7. ДВОСТРУКА РЕЛАТИВИЗАЦИЈА.....	346
7.1. Уводне напомене	346
7.2. Анализа.....	347
IV. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЗАМЕНИЧКОПРИЛОШКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У	
 ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ	360
1. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА МЕСНИМ ЗАМЕНИЧКОПРИЛОШКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА.....	360
1.1. Релативне реченице с релативизатором <i>где</i>	360
1.2. Релативне реченице с релативизатором <i>куда</i>	367
1.3. Релативне реченице с релативизатором <i>којуда</i>	369
1.4. Релативне реченице с релативизатором <i>одакле</i>	369

1.5. Релативне реченице с релативизатором <i>докле</i>	370
2. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ВРЕМЕНСКИМ ЗАМЕНИЧКОПРИЛОШКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА	371
2.1. Релативне реченице с релативизатором <i>када</i>	371
2.2. Релативне реченице с релативизатором <i>док</i>	375
3. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА КОЛИЧИНСКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КОЛИКО</i>	376
V. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ВЕЗНИЧКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У ШУМАДИЈСКО- ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ	378
1. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>ДА</i>	378
1.1. Уводне напомене	378
1.2. Анализа	379
2. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>ТЕ</i>	386
3. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ С РЕЛАТИВИЗАТОРОМ <i>КАО ШТО</i>	387
VI. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	389
1. РЕЛАТИВИЗАТОРИ У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ	389
2. УСТРОЈАВАЊЕ РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ И КАТЕГОРИЈАЛНА ОБЕЛЕЖЈА АНТЕЦЕДЕНТА	395
3. СИНТАКСИЧКО-СЕМАНТИЧКЕ ПОЗИЦИЈЕ АНТЕЦЕДЕНТА У РЕЛАТИВНОЈ КЛАУЗИ	406
4. СЕМАНТИЧКО-ПРАГМАТИЧКА И ИНТОНАЦИОНА ОБЕЛЕЖЈА РЕЛАТИВНИХ КЛАУЗА	409
5. ОПШТИ ЗАКЉУЧАК	410
6. БУДУЋА ИСТРАЖИВАЊА	411
ПРИЛОЗИ	412
ИЗВОРИ	419
СПИСАК ПУНКТОВА	423
ЛИТЕРАТУРА	430

САЖЕТАК

Релативној реченици наука о језику посветила је огромну пажњу. За њу је велико интересовање показала и интердисциплинарна лингвистика. Ипак, овај тип зависносложене реченице најмање је испитиван у нестандардним говорним варијететима. Релативне реченице у нестандардним говорним варијететима српског језика потпуно су неистражене.

То је био разлог да се за тему докторске дисертације одабере релативна реченица у једном територијалном говорном варијетету српског језика. Испитивањем су обухваћене релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту.

У раду се анализирају превасходно синтаксичко-семантичке карактерике релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту, с освртом на стање у старосрпском језику, стандардном српском језику и, колико то литература дозвољава, српским народним говорима. Утврђују се дијалекатске црте, црте народног говора и говорног језика уопште и испитује се какве нам податке пружа дијалекатски корпус за дијахронијска, типолошка и општелингвистичка проматрања релативне реченице. Сходно томе, истраживање се спроводи у микролингвистичким и макролингвистичким оквирима.

Анализом је обухваћено око 3000 примера ексцерпираних из дијалекатских текстова, речника, студија и теренских записа, а на корпусу од 1162 примера спроведена је статистичка анализа релевантних синтаксичко-семантичких обележја.

Након дефинисања тематског, теоријско-методолошког и корпусног оквира истраживања, релативне реченице се сагледавају из општелингвистичке перспективе с посебним освртом на српски језик, потом се приступа анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту, да би се на крају системски сагледала њена својства у овом говорном варијетету, сумирали резултати истраживања и скренула пажња на могуће путеве даљих истраживања релативних реченица у говорном језику. Према томе, излагање је организовано кроз следеће целине: I. *Увод*. II. *Релативна реченица*. III. *Релативне реченице са заменичким релативизаторима у шумадијско-војвођанском дијалекту*. IV. *Релативне реченице са заменичкоприлошким релативизаторима у шумадијско-војвођанском дијалекту*. V. *Релативне реченице са везничким релативизаторима у шумадијско-војвођанском дијалекту*. VI. *Закључна разматрања*.

ABSTRACT

In the science of language, a lot of attention has been given to a relative sentence. In the interdisciplinary linguistics, great interest has been demonstrated in it too. Still, this type of subordinate clause is the least studied type in non-standard speech varieties. Relative sentences in non-standard speech varieties of Serbian language are completely unresearched.

That was the reason to choose relative sentences in a regional dialect of Serbian language to be the topic of this doctoral thesis. This study includes relative sentences in Šumadija-Vojvodina dialect.

This paper primarily analyzes syntactic-semantic characteristics of a relative sentence in Šumadija-Vojvodina dialect, with reference to the situation in Old Serbian language, standard Serbian and as much as literature enabled it, Serbian folk speech. It determines dialectal characteristics, characteristics of folk speech and speech in general and it examines what data can be obtained from dialectal corpus for diachronic, typological, and general linguistic studies of a relative sentence. Consequently, this study was carried out in micro-linguistic and macro-linguistic framework.

Analysis includes about 3000 excerpted examples from dialect texts, dictionaries, studies and field records, and, statistical analysis of relevant syntactic-semantic characteristics was conducted on the corpus of 1162 examples.

After defining thematic, theoretical-methodological and corpus framework of the study, relative sentences are approached from the perspective of general linguistics with a special reference to Serbian language, followed by the analysis of relative sentences in Šumadija-Vojvodina dialect, and ultimately, its characteristics in this speech variety are systematically reviewed, the study results are summed up, as well as the possible future courses of action in prospective studies of relative sentences in spoken language. Therefore, the layout is organized in the following chapters: I. *Introduction*. II. *Relative sentence*. III. *Relative sentence with relative pronouns in Šumadija-Vojvodina dialect*. IV. *Relative sentence with relative adverbs in Šumadija-Vojvodina dialect*. V. *Relative sentence with relative particles in Šumadija-Vojvodina dialect*. VI. *Final considerations*.

Симболи и скраћенице

*	неприхватљиво
↔	може се парафразирати, интерпретирати као...
<=>	комутабилно са... (нпр. ШТО <=> КОЈИ _н)
→	имплицира, условљава, корелира са...
Н	номинатив
Г	генитив
Д	датив
А	акузатив
В	вокатив
И	инструментал
Л	локатив
Им	именица
РЗам	ресумптивна заменица
Инт	интезитет гласа
Ф	фреквенција основног тона
партикула _{гр}	непроменљива јединица с граматичком функцијом, нарочито таква која се не може лако уклопити у уобичајену поделу на врсте речи (Kristal 1988: 181)
φ-обележја	обележја рода, лица, броја
(S)VO	реченични модел (субјекат +) глагол + објекат
(S)OV	реченични модел (субјекат +) објекат + глагол

Симболи и скраћенице коришћени у транскрипцији¹

И1:, И2:, И3: ...	ознаке говорника чији се говор испитује
И1., И2., И3:	ознаке других говорника који живе у истој локалној заједници у којој и информатор, а чији се говор не испитује
Х:	ознака говорника који се не може идентификовати (не зна се ко говори)
Б:	ознака испитивачевог сарадника
В:	ознака говорника који не припада истој локалној заједници којој и информатор
<u>ред</u>	посебан ред за сваког говорника; разговор се приказује као сукцесивно смењивање говорника
<u>белина</u>	речи се раздвајају белинама; нижу се линеарно једна за другом слева надесно (партикуле је л' и да л' пишу се састављено)
<u>Велико почетно слово</u>	великим почетним словом пише се прва или једина реч у „реченици” и све речи које се према <i>Правопису српског језика</i> пишу великим почетним словом
реч-реч	„примакнута цртица” (без белина са стране) пише се између бројева у саставу апроксимативног бројног израза
ре-чи	примакнута цртица пише се и између издвојених сегмената речи (слогова, гласова) када говорник срече, изговора слог по слог или глас, тј. сегмент по сегмент једне речи (тада се реч не акцентује)
ре-	недовршена реч
реч <?>	несигурно транскрибована реч
<? реч реч реч?>	несигурно транскрибован већи говорни одсечак
Х	неразговорна реч
Х <изост.>	реч која је изостављена како би се сачувала анонимност говорника.
Хп	већи број неразумљивих речи

¹ О поступцима у транскрипцији в. и одељак I. 3.2.2.

реч _n <?>	несигурно забележен последњи глас у речи; у неким случајевима када се чује као „шва”, бележи се /ə/
реХ	неразумљив слог
реХп	већи број неразговорних слогова
рѐчи <? акц.>	несигурно забележен акценат
рѐчӣ <? послакц. дуж.>	несигурно забележена послеакценатска дужина
рѐчи <инт.>	акценат за који се претпоставља да је настао под утицајем реченичне интонације
<? инт. дуж.>	несигурност да ли је у питању послеакценатска дужина или интонационо дужење финалног вокала
()	појашњења лингвистичког контекста – подразумеване речи и сл. (у загради се бележе и изостављени гласови и слогови углавном тамо где би реч с изостављеним сегментом била непрозирна, двосмислена)
(...)	изостављен говорни одсечак
,	континуативна интонација, тј. мања интонациона целина (када су интонационо издвојене неке партикуле и везници, у принципу не бележи се акценат, осим ако није мање-више јасно остварен)
(,)	слаба интонациона издвојеност говорног одсечка
.	терминативна интонација, тј. крај „реченице”
!	терминативна интонација – изразито експресивно изговорена „реченица”
?	терминативна интонација – упитна „реченица”
;	између /, / и / . /
–	интонационо изразито издвојен уметнути део или нека врста додатка
--	фрагментарна интонациона јединица, реформулације, самоповљања
{ }	преформулисана релативна реченица

...	недовршена „реченица” („мисао”), тј. крај реченице, иза које следи исказ који се никако не може с претходним одсечком довести у непосредну смисаону везу или иза које следи исказ саговорника; ставља се уколико није друго лице прекинуло говорника; уколико друго лице прекида говорника, иза последњег говорног одсечка говорника не пише се ништа; уколико није реч довршена, уз њу се ставља цртица
[реч реч реч]	преклапање
[₂ реч реч реч ₂]	друго по реду преклапање; нумерација се даје у неопходним случајевима (није било увек могуће прецизно одредити који се делови преклапају)
реч	емфатичко изговарање речи, односно реченични нагласак (нарочито наглашена реч)
/	пауза 0, 2–0, 3с
//	пауза 0, 3–1с
///	пауза > 1с
„”	директан говор (понекад није било могуће утврдити где почиње и(ли) где се завршава директан говор)
реч ^и	редукован вокал
рречии	продужено трајање финалног вокала или продужено трајање сугласника, као израз оклевања; симбол за продужени глас се удваја у том случају
ə	звук оклевања, вокал некарактеристичне вокалске боје, одговара паразитском вокалу („шва”), артикулациона вредност му је полугласничка или је слична полугласничкој вредности
Y	шкрипав звук који производи говорник, неартикулисани звук, број симбола одговара трајању датог говорног сегмента, трајање се обележава по принципу обележавања паузе (Y Y или Y Y Y); исти принцип се примењује код бележења трајања продуженог говорног сегмента, смеха, кашља
<※>	било какав позадински звук
Ў	кашаљ
<Ў>	изговорено кроз кашаљ

☺	смех
реч <☺>	изговорено кроз смех
<☺ реч реч реч ☺>	говорни одсечак изговорен кроз смех
<☹>	изговорено кроз плач
<подр.>	подригивање
<шап.>	шапутање
<> шмрк.>	шмркање након изговореног говорног одсечка
<> удах>	чујни удах након изговореног говорног одсечка (није било могуће у свим снимцима и у свим деловима снимка то утврдити)
<> издах>	чујни издах након изговореног говорног одсечка (није било могуће у свим снимцима и у свим деловима снимка то утврдити)
<> уздах>	уздах након изговореног говорног одсечка
<показ.>	говорник нешто показује
реч <парт.>	реч иза које се налази ознака јесте партикула; наводи се у двосмисленим контекстима
Аха. / Ааа.	израз потврђивања
Мхм. / Мм.	израз потврђивања; када се чује нешто слично гласу /м/, пише се М или Мм уколико је дуже (различити паралингвистички елементи, односно „умеци” пауза у говору – аа, хмм и др., бележени су гласовима српског језика који су им најближи.)
<>	коментари аналитичара
Ц	цвоктање
s	африката /з/
`	краткоузлазни акценат
˘	дугоузлазни акценат (у неким примерима експираторан акценат)

8

краткосилазни акценат

9

дугосилазни акценат

10

послеакценатска дужина

Списак слика

Слика бр. 1: Фреквенција релативизатора.....	390
Слика бр. 2: Фреквенција заменичких и заменичкоприлошких релативизатора.....	390
Слика бр. 3: Фреквенција структурних типова релативних клауза у сфери заменичких релативизатора	395
Слика бр. 4: Фреквенција структурних типова релативних клауза у сфери заменичких и заменичкоприлошких релативизатора	395
Слика бр. 5: Процентуални удео сваког релативизатора у формирању релативних клауза с антецедентом ..	397
Слика бр. 6: Процентуални удео релативних реченица с антецедентом у реченицама с релативизаторима <i>што₁/шта₁, који, што₂, ко, шта₂.</i>	398
Слика бр. 7: Фреквенција позиционих типова слободних релативних клауза.....	403
Слика бр. 8: Фреквенција позиционих типова слободних релативних клауза с релативизаторима <i>ко, који,</i> <i>што_{1,2}/шта_{1,2}</i>	404
Слика бр. 9: Војвођански поддијалекат – говор Срема	412
Слика бр. 10: Војвођански поддијалекат – говор Бачке.....	413
Слика бр. 11: Војвођански поддијалекат – говор Баната	414
Слика бр. 12: Шумадијски поддијалекат – западни део.....	415
Слика бр. 13: Шумадијски поддијалекат – средишњи део	416
Слика бр. 14: Шумадијски поддијалекат – североисточни део	417
Слика бр. 15: Шумадијски поддијалекат – југоисточни део.....	418

Списак табела

Табела бр. 1: Фреквенција релативизованих позиција по релативизаторима	225
Табела бр. 2: Фреквенција релативизованих позиција по релативизаторима	282

I. УВОД

У средишту овог истраживања налазе се синтаксичко-семантичке карактеристике релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту. С обзиром на корпус на којем је спроведено, истраживање би припадало дијалектологији српског језика, с обзиром на језичке црте које су предмет анализе – дијалекатској и разговорној синтакси.

Ово поглавље састоји се из три целине. У првој целини дефинишу се и образлажу предмет и циљеви истраживања. Уочава се да релативне реченице нису довољно проучене у нестандардним говорним варијететима, да у српским дијалектима нису биле предмет посебног истраживања, те да испитивања њених својстава у народном говору могу имати општелингвистички значај. Одабир шумадијско-војвођанског дијалекта за предмет истраживања образлаже се чињеницом да су о шумадијско-војвођанским релативним реченицама у литератури изнете неке опаске које захтевају детаљнија испитивања и да је реч о народном говору који се налази у основици стандардног српског језика, што омогућава праћење развоја стандардног писаног језика у овом синтаксичком домену. Друга целина посвећена је теоријско-методолошком оквиру истраживања. Указује се на неразрађеност методологије истраживања хипотактичких структура у (српском) говореном језику и на потребу да се једним делом преиспитају различити теоријско-методолошки приступи, објашњава се организација излагања, односно основни приступ у анализи релативних реченица и скреће се пажња на неопходност испитивања ове проблематике и у макролингвистичким оквирима. У трећој целини описују се корпус истраживања, методе и технике прикупљања и обраде грађе. Износе се основни подаци о шумадијско-војвођанском дијалекту, о грађи на којој је спроведено истраживање и техникама прикупљања грађе, те о компјутерским алаткама коришћеним при транскрипцији и начину репрезентовања говореног материјала у транскрипту. Предочавају се проблеми сегментације говореног материјала и његове синтаксичке анализе.

1. Предмет и циљеви истраживања

Релативна реченица, као сложена реченица са зависном клаузом² у функцији одредбе именичког појма, тј. антецедента, који остварује синтаксичку и семантичко-прагматичку улогу и у матичној и у зависној клаузи,³ представља једну од најистраживанијих синтаксичких структура која не престаје да заокупља пажњу лингвиста најразличитијих теоријских усмерења. Сматра се да је она једина зависносложена реченица која би се могла реконструисати за праиндоевропски језик (Меје 1965: 206; уп. Musić 1899; 1937), те је још у другој половини XIX века привукла пажњу индоевропеиста (в. W. Lehmann 1980: 113). Утврђивање генезе дате структуре и данас је једна од актуелних тема дијахронијске синтаксе (в. нпр. Luján 2009; Givón 2009: 97–120). Због своје комплексне природе и формалне варијантности коју испољава у појединачним језицима и на међујезичком плану, она је заузела, могло би се рећи, место „вечне теме” у генеративним и типолошким истраживањима језика⁴ (в. нпр. De Vries 2002; Comrie 1989²; Murelli 2011; Gil 2013). Интересовање за релативну реченицу показала је и интердисциплинарна лингвистика (в. нпр. Chafe 1988: 20–21; Givón 2009: 205–240; Diessel 2009).

И у српском и хрватском (српскохрватском) језику релативна реченица бивала је предмет различитих, синхроно, дијахроно и контрастивно усмерених, истраживања. Овом сентенцијалном формом у старосрпском језику највише су се бавили А. Галис (Gallis 1956), у оквиру своје дијахроно оријентисане студије о релативним реченицама, и С. Павловић (2009а), који јој је посветио посебно поглавље у монографији о зависносложеним реченицама у старосрпској пословноправној писмености (од XII до XV века). Генеза и синтаксичко-семантичка својства релативних реченица и неодређених заменица у ширем смислу, како у српском (хрватском) језику тако и у другим

² Под термином *клауза* подразумева се проста реченица (предикатска јединица) која се налази у саставу сложене реченице (реченичног комплекса). По потреби, овај термин се користи да означи неинтегрисану просту реченичну структуру, преваходно у случајевима када јој је друга (релативна) клауза придодата (уп. М. Ivić: 1963б). Термин *матична* клауза употребљава се уместо термина основна, надређена и сл. клауза и има нешто шире значење, то би била надређена клауза у ширем смислу. Управо се овим термином покривају и реченице којима су придодате зависне, пре свега релативне, клаузе. О овоме ће бити више речи у одељку I.3.2.2.3.

³ То би била типична релативна реченица у савременим индоевропским језицима.

⁴ Типолошка лингвистика или језичка типологија представља грану лингвистике која се бави проучавањем структурних сличности међу језицима и типологијом језикâ (Kristal 1988: 257).

индоевропским језицима, посебно су занимали А. Мусића (1899; 1937), који се може сматрати и теоретичарем релативизације чија је теоријско-методолошка апаратура остала јединствена у науци о језику. Дата структура испитивана је и у српскословенском језику – њом се бавила М. Курешевић (2014: 93–126) у монографском опису хипотактичких структура у *Српској Александриди*. Релативна реченица у новијем, односно савременом стандардном српском (српскохрватском) језику, била је предмет нарочитог интересовања руског лингвисте П. Дмитријева (1955; 1961–62; 1963; 1967а, б; 1969; 1970а, б; 1972а, б, в; 1973; 1978), који јој је прилазио и са контрастивног аспекта, осврћући се на стање у руском језику, и са дијахроног аспекта. Контрастирањем српскохрватског и енглеског стандардног језика у сфери релативних реченичних структура занимали су се Д. Мачек (1986) и В. Браун (Browne 1986), посветивши овој проблематици посебне студије. Досада најисцрпнији опис релативне реченице у штокавским језичким стандардима представља студија С. Кордић (1995). У датој студији направљена је и добра синтеза дотадашњих истраживања ове сентенцијалне форме у српском и хрватском стандардном језику, али и у другим језицима. Емпиријска и статистичка анализа спроведена је на хрватском стандарднојезичком корпусу формираном од текстова из прве деценије XIX века (тзв. средишњем корпусу), при чему је вођено рачуна да буду *zastupljeni* „*svi funkcionalni jezični slojevi standardnog pisanog jezika (...), pa i, manjim dijelom, govoreni jezik (stenografski zapisnik govora)*” (Kordić 1995: 48–49). У вези са говореним језиком треба напоменути да је реч о формалном, политичком говору. Ауторка (Kordić 1995: 47), притом истиче да налази вреде „*za čitavo područje novoštokavskog standarda, dakle za područje Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine i Crne Gore*”.⁵ Ауторка (Kordić 1995: 48) је формирала и два мања поткорпуса, један из савременог језика, а један из XVIII века, који јој је, према њеним

⁵ У вези с овом тврдњом, И. Антонић (1997а: 235–236) у приказу дате студије каже:

„То сасвим сигурно важи за оне карактеристике релативне реченице које се могу сматрати прототипским, а са великом вероватноћом се може претпоставити да то важи и за особености релативне реченице по функционалним стиливима. Ваљало би проверити како стоји ствар са екстрапонираном релативном реченицом (уз вођење рачуна о томе који се функционални стилови узимају у обзир), као и са генитивно-акузативним синкретизмом. Утисак је приказивача да запажања Кордићеве која се односе на хрватски језик важе и за српски језик, иако је прескриптивна норма у оба случаја ригорозна. Исто тако би требало проверити стоји ли запажање у вези са релативном реченицом уведеном индеклинабилним релативизатором *што* као стилском варијантом релативизатора *који* у књижевном стилу. У вези с овим је, међутим, утисак приказивача да суд И. Грицкат из 1975. године, да је релативизатор *што* фреквентнији у западној варијанти српскохрватског језика, остаје на снази. Напокон, у савременом српском језику посесивност се неће исказивати генитивом придевске заменице *који* ни са дислоцираним антецедентом, а поготово не са антецедентом инкорпорираним у релативну реченицу, као ни дативом заменице.”

речима, служио да боље уочи смер неких промена. Најновије стање у сфери релативних реченица, превасходно у сфери релативизатора, у стандардном српском језику оцртао је у краћем чланку С. Павловић (2012). Постоји још много радова о овој синтаксичкој структури, односно о неким аспектима релативизације у српском и хрватском стандардном језику (Грицкат 1967; Peti 2008; В. Arsenijević 2009a; Воšković 2009; Алановић 2013 итд.). У вези са свим досадашњим истраживањима запажа се да су анализе спровођене превасходно на корпусу писаног језика или на конструисаним примерима.

Релативне реченице у разговорном српском језику нису (детално) истраживане.⁶ Синтаксичке карактеристике зависнослужених реченичних структура у разговорном српском језику готово уопште нису испитиване.⁷

Иста је ситуација и када је у питању дијалекатска хипотакса.⁸ Ниједна зависнослужена реченица до недавно⁹ није била предмет посебне студије или рада. У дијалекатским монографијама хипотакса по правилу не добија засебан одељак. Уколико се и дају неки подаци о зависним реченицама, то се углавном чини у одељку о везницима или заменицама, притом врло оскудно. Обично се испитују везници који су на фонолошком, морфолошком и(ли) синтаксичко-семантичком плану диференцијални у односу на стандардни језик и(ли) у односу на друге дијалекте српског језика. Не улази се у дубље синтаксичко-семантичке анализе. Једини детаљнији, мање-више системски опис зависнослужених реченица налазимо у студији о говору Ниша и околних села, чији је аутор П. Л. Тома (1998: 417–432).¹⁰

То је био подстицај да се приступи испитивању хипотактичких структура у дијалектима. За тему докторске дисертације одабрана је релативна реченица (структура са некондензованом релативном клаузом) у шумадијско-војвођанском дијалекту. Више је

⁶ С. Кордић (1995) их је само дотакла у својој анализи.

⁷ Једино је, колико ми је познато, предмет анализе била узрочна реченица (Половина 1986).

⁸ И студије које се баве другим синтаксичким доменима у српским дијалектима још увек су малобројне (Р. Симић 1980; С. Павловић 2000; Милорадовић 2003; Жугић 2010; Јуришић 2012).

⁹ У питању су, заправо, моји радови урађени у тематским оквирима докторске дисертације (Урошевић 2010; 2011a, б; 2012).

¹⁰ Јасно је да се у монографском опису једног народног говора синтаксички домен не може детаљно истражити – детаљна фонетско-фонолошка и морфолошка анализа увек су у првом плану, јер је дијалекатски пејзаж шароликији у тим доменима него у синтаксичком, за синтаксичке анализе потребан је знатно обимнији корпус. Поред тога, дијалекатски пејзаж српског језика није довољно познат ни када су у питању фонетско-фонолошки и морфолошки ниво, те су истраживачи настојали да прво то опишу.

било разлога због којих је одабрана ова тема, односно на више питања се желело одговорити.

а) Релативна реченица, како смо видели, сматра се најстаријом зависносложеном реченицом у индоевропским језицима. На свом дугом еволутивном путу доживела је значајне промене. Многи синтаксичко-семантички модели ове сентенцијалне форме који су забележени у старосрпском језику, у савременом стандардном српском језику се не уочавају. Какво је стање у дијалектима? Да ли су у њима сачувани? С друге стране, намеће се питање: Да ли су те структуре постале у стандардном српском језику неграматичне или, пак, неприхватљиве са становишта прескриптивне норме?

б) Дијахронијска синтакса још увек се суочава с проблемима реконструкције хипотактичких структура; исходишта релативних реченица и путеви њеног развоја ни дан-данас нису довољно јасни. Изнете су различите хипотезе. Није до краја расветљено ни како су настали неки модели релативне реченице у (старо)српском језику. У последње време увиђа се значај испитивања синхронијских варијација реченичних структура за утврђивање путева развоја зависнослужених реченица. Синхронијске варијације нам омогућавају директно посматрање језичке промене. Запажа се, на пример, да синхронијске варијације релативне реченичне структуре у неформалном говореном дискурсу могу показати како долази до стварања уклопљене рестриктивне релативне клаузе (Givón 2009: 103). Такође се уочава да испитивања интонационих образаца доприносе бољем разумевању настанка и развоја једне комплексне граматичке структуре. Писани текстови су у том погледу неми (Mithun 2009). Стари српски писани текстови колико год били блиски говорном језику никада не могу бити исто што и говорени. С друге стране, свака реконструкција је заправо реконструкција говорног језика. Колико су у том погледу информативни савремени дијалекти? Какве нам информације може пружити шумадијско-војвођанска грађа?

в) Главнина досадашњих типолошких студија такође је утемељена на корпусима стандардног и(ли) писаног језика (Nevalainen и др. 2006: 3). Притом, писани стандардни језици савњивани су са говорним „егзотичним” језицима, што је методолошки посматрано погрешан приступ. Тек је у новије време „откривена” дијалекатска синтакса као драгоцен извор информација за језичку типологију, што је довело и до стварања посебног функционално-типолошког дијалектолошког метода синтаксичких истраживања

(Kortmann 2004: 2).¹¹ Управо дијалекатска грађа омогућава типолозима методолошки коректне компарације најразличитијих језика (Kortmann 2004: 2; Nevalainen и др. 2006: 4). Позиви да се интегришу лингвистичке дисциплине / поддисциплине које се баве језичком варијацијом, у дијахронији и дијатопији, све су гласнији (Kortmann 2004: 2).¹² У овим теоријско-методолошким оквирима закорачило се и у сферу релативних реченица у нестандардним варијететима европских језика. Тако је, на пример, Т. Херман (Herrmann 2003) са функционално-типолошког аспекта описала релативне реченице у енглеским дијалектима на електронском корпусу дијалекатских транскрипата, док је А. Мурели (Murelli 2011: 4) испитао дате структуре у нестандардним варијететима (36) европских језика, из типолошке, социолингвистичке и дијахроне перспективе, упутивши позив другим истраживачима да се позабаве овом тематиком, продискутују о његовим налазима и ревидирају их како би се добила што вернија слика европских језика у овом домену. Аутор је у раду користио различите поглавито писане корпуре, када су у питању неки језици, и дијалекатске транскрипте. Дотакао се и релативних реченица у српским, хрватским и бошњачким говорима, међутим, корпус су му били примери из граматичких приручника, дотадашњих описа релативних реченица у српском језику и примери релативних реченица које је добио од једног изворног говорника на основу упитника. Стога треба утврдити какве информације пружа српска дијалекатска грађа за језичку типологију. Дијалекатски транскрипти несумњиво су драгоцен извор података за синтаксичка дијалектолошка истраживања, но питање је да ли они, уколико немају звучну подлогу,¹³ могу пружити све информације о синтаксичко-семантичким карактеристикама (зависно)сложених реченица.¹⁴

¹¹ Андреј Собољев (2010: 165) истиче: „Дијалектната синтакса, која долго време беше надвор од вниманието на современата лингвистичка наука, сега во Европа доживува очигледен препород (...). Синтаксичката варијантност на дијалектно ниво се ‘откри’ повторно и од општата функционална типологија”.

¹² Тим путем кренула је и источнословенска дијалектологија (в. I. Seržant – B. Wiemer 2014).

¹³ Управо нам нове технологије омогућавају креирање „хипертранскрипта” – записа говора повезаног („линкованог”) са снимком. Нажалост, то сам сазнала након ексцерпције грађе за ово истраживање. Но, проблем звучне реализације ексцерпираниог примера решен је на други начин. О примени информативних технологија у анотацији и анализи говореног дискурса написала сам један рад који би требало да буде објављен у зборнику радова са „Међународног научног скупа ’Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност’ I”, одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковачком културном центру у Лесковцу.

¹⁴ И сам аутор каже да се након разматрања резултата добијених помоћу упитника испоставило да то није био најбољи начин да се сакупе подаци (Murelli 2011: 63). Но, ниједан метод прикупљања грађе није

г) Генеративна лингвистика у својим почецима није била заинтересована за дијалекте, да би увидела између осталог и да они као „природни” језици могу бити изузетно добра емпиријска грађа за проверу различитих хипотеза [чега је постала свесна и историјска лингвистика] (De Vogelaer – Seiler 2012).¹⁵ О релативизацији је генеративна синтакса доста теоретисала и то још увек чини, јер су многи проблеми остали нерешени. Неки аспекти тих теорија могли би се проверити на шумадијско-војвођанској дијалекатској грађи.

д) Генерално, требало би досадашње општелингвистичке налазе о својствима релативних реченица проверити на корпусу нестандардног говора. Потребно је испитати применљивост различитих критеријума класификације датих структура и метода анализе на дијалекатској грађи. У којој је мери теоријско-методолошка и појмовно-терминолошка синтаксичка апаратура, општија и она везана за релативне реченице применљива у синтаксичкој анализи народног говора и говорног језика уопште?

ђ) У монографском опису банатских говора шумадијско-војвођанског дијалекта (Ивић и др. 1997: 426–428) указано је на неколико синтаксичких специфичности ове сентенцијалне форме, но, с обзиром на то да је датом студијом обухваћен опис банатских говора на свим језичким нивоима, детаљно сагледавање ове хипотактичке структуре је изостало.

е) Анализа релативне реченице у народним говорима који представљају дијалекатску основицу стандардног језика омогућава нам да се боље сагледа улога писмености и стандардизације језика у усавршавању, фаворизовању и стварању нових синтаксичких модела. Шумадијско-војвођански дијалекат је подесан за таква испитивања. Треба имати у виду да је шумадијско-војвођански дијалекат послужио још „од почетка XVIII в. наопако, као подлога новом српском књижевном језику који се формирао прво на територији Угарске (претежно у данашњој Војводини), а затим и у северној Србији. П. Ивић (2001²: 92) истиче:

„(...) Активност Вукова и његових следбеника (...) није донела измену у књижевном наречју тих области, мада је Вук писао јекавски и мада су његове народне песме биле у огромној већини јекавске. Задржавање екавског изговора, и то онаквог каква

без недостатака. Неретко се у корпусу не могу забележити сви типови структура. С друге стране, и негативан податак је податак, нарочито за прагматичка истраживања језика.

¹⁵ У „живом” говору могу се остварити сви потенцијали људског језика (Savić – Polovina 1989: 28).

се налази у шумадијско-војвођанском дијалекту, било је историјска неминовност. Победио је дијалекат којим се говорило у културно и економски најјачим српским крајевима, који је имао за собом већ створену традицију књижевног језика, и којим је притом говорила велика већина српских писаца XIX века. – Будућим истраживачима остаће да утврде, колико је других особина шумадијско-војвођанског дијалекта, пре свега оних речничких и синтаксичких, продрло у књижевни језик истискујући Вукове херцеговачке одлике.”

ж) На послетку, неки аспекти релативне реченице могли би се осветлити и са становишта комуникативне перспективе реченице, будући да овај аспект није присутан у истраживањима релативних реченица у српском и хрватском језику. Овај домен све више постаје саставни део синтаксичко-семантичких анализа, јер се увиђа да поједини структурни модели потпуно објашњење добијају тек када се у разматрање узме њихова информациона структура (в. нпр. Mitrenina 2010).

У овим тематским, методолошким и проблемским оквирима спроводи се анализа релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту. Пре свега, даје се синтаксичко-семантички опис типичнијих релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту, утврђује фреквенција јављања појединих црта, те се, кроз анализу и пропратне коментаре, покушавају дати одговори на постављена питања. Према томе, истраживање није усредсређено само на евентуалне дијалекатски маркиране црте релативне реченице него и на црте које би биле одлика народног говора у целини или разговорног језика уопште,¹⁶ односно не само на црте системског карактера него и на црте

¹⁶ П. Ауер (2004: 72, 75, 87 нап. 6) сматра да је потребно разликовати најмање три извора варијација у синтакси: тип А – опште синтаксичке карактеристике говорног језика, које се јављају како у дијалектима тако и у говорном стандардном језику; тип Б – територијално ограничене синтаксичке црте, којих нема у стандардном језику нити у свим дијалектима и које представљају дијалекатске црте *sensu stricto*; тип В – недјалекатска нестандартна синтаксичка обележја, која се уочавају у свим дијалектима али не и у говореном стандардном језику, код нас би се она третирали као обележја народног говора. Четврта логичка могућност – синтаксичке црте карактеристичне само за разговорни стандардни језик, напомиње аутор, остаје отворено питање. Једна синтаксичка црта током времена може променити свој статус. У анализи шумадијско-војвођанске грађе узимају се у обзир све варијације.

Треба имати у виду да оштрих граница између разговорног стандардног језика и народног говора нема, као што ни разлике између писаног и говореног језика нису категоријалне него континуалне (Бугарски 1996: 27). О релацијама између говореног и писаног језика говори се и помоћу концепата „оралност” и „скриптуралност”. Релације између оралности и скриптуралности састоје се из две димензије, „медијумске” (медијалне) и „концептуалне”. Медијумска димензија се односи на комуникативни канал, тј. на писани или говорни медијум, док се концептуална димензија тиче осмишљености текста у ширем смислу као писаног или говореног без обзира на то да ли да ли је реч о нечему што је изговорено или написано (в. Koch, Oesterreicher у Murelli 2011: 48–49). Тако, на пример, неки писани текст може бити концептуално оралан – на пример, са доста елипса, преформулиција и др, као што и усмени текст (један говор) може бити концептуално скриптуралан – на пример, са номинализованим структурама, доста конектора и др. Ипак,

које припадају употреби система, јер се пошло од претпоставке да нам оне могу помоћи да боље разумемо систем, његову еволуцију, те дијалекатску диференцијацију.

2. Теоријско-методолошки оквир истраживања

У овом раду прво се сагледавају основна својства релативних реченица из општелингвистичке, односно типолошке перспективе, с освртом на стање у српском (хрватском) језику – разматрају се природа релативних реченица, антецедент, релативни елементи / релативизатори, семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних реченица, синтаксички типови релативних реченица, основни теоријски приступи синтаксичкој структури релативне реченице, и уједно се назначавају нека појмовно-термиолошка полазишта у анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту.¹⁷ Кроз анализу се различити теоријско-методолошки приступи једним делом преиспитују. Испитивање сложених синтаксичких структура у говореном језику је комплексно, методологија још није разрађена, српски језик је практично у том домену неистражен, због тога је било неопходно да се сагледају различити приступи и да се њихова применљивост донекле провери кроз анализу.¹⁸

У средишту истраживања налазе се релативне реченице са заменичким релативизаторима – релативне реченице са релативизатором *који, што (шта), ко, чији, какав, колики*. Оне се детаљно описују са синтаксичко-семантичког аспекта. Мања пажња посвећује се релативним реченицама са заменичким прилозима и везницима у функцији

треба имати у виду да је и у тим случајевима реч о појмовима градуелне природе. Испитујући говорено научно предавање, В. Чејф (према Savić – Polovina 1989: 50) је показао да се оно може сместити између спонтаног разговора и писаног научног текста, тј. да садржи више или мање и карактеристике говореног и карактеристике писаног научног текста.

¹⁷ Треба притом напоменути да се при описивању релативних реченица углавном полази (тамо где је то могуће) од традиционалне граматичке терминологије као неутралне, шире заступљене те већем броју истраживача познате, терминологије.

¹⁸ У вези са проблематиком истраживања историје зависних реченица И. Грицкат (1975: 65) каже: „Обрађујући историју зависних реченица уверили смо се да је у овако сложеној проблематици потпуно немогуће унапред заузети став неке одређене граматичке школе, унапред се одлучити за метод. (...) Чињеница је да се истраживач упушта у историју синтаксе и у историју говорне логике оптерећен системом свог сопственог говора, и нарочито априоризмом понетим из стручног проучавања савременог језика, из уџбеника модерне граматике. Он је у стању, читајући стари текст, да дуго и не примећује појединост која представља кључ за одгонетање неких даљих збивања.”

Када су у питању истраживања зависних реченица у говореном језику, такође би се могло рећи да је тешко одлучити се унапред за метод и да постоји опасност од пројектовања појединих својстава стандардног (писаног) језика на говор који је предмет анализе.

релативизатора. У обзир се притом узимају они заменички прилози и везници који се везују за именску реч у позицији антецедента. Релативне клаузе са заменичкоприлошким релативизаторима који детерминишу прилошки тип антецедента искључене су из анализе.

Циљ истраживања је да се размотре структуре са типичнијим релативизаторима, тј. с оним релативизаторима који се по правилу везују за именску реч као антецедент. Но, да би се сагледао цео систем релативних реченица с релативизаторима који се могу везати за именску реч у функцији антецедента, у обзир су узете и структуре са заменичким прилозима и везницима које се односе на именску реч.¹⁹

У анализи се полази од релативизатора којим је релативна реченица маркирана, да би се на крају у извесној мери системски сагледала синтаксичко-семантичка својства релативних реченица. Дакле, сваком релативизатору посвећује се једно потпоглавље. У посебном потпоглављу обрађују се релативне реченице са два релативизатора (*ко шта*, *који шта* и др.), тј. случајеви двоструке релативизације.

У вези са релативном реченицом која је предмет анализе најпре се предочава основно стање у старорпском језику, у савременом стандардном српском језику и, колико то литература дозвољава, у дијалектима српског језика, с акцентом на својства дате структуре релевантна за истраживање релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту. На тај начин се одређује место шумадијско-војвођанске релативне реченице у српском језику у дијахронији и дијатопији.

Приликом описивања релативних реченица полази се од поделе на (1) релативне реченице са израженим антецедентом и (2) релативне реченице у којима није изражен посебном речју, тј. на слободне релативне реченице. Релативне реченице са антецедентом деле се на (а) реченице с постноминалном релативном клаузом, тј. с релативном клаузом која следи иза антецедента, и (б) реченице с циркумноминалном релативном клаузом, тј. с релативном клаузом с инкорпорираним антецедентом (с антецедентом у свом саставу).

У реченицама с постноминалном релативном клаузом пре свега се испитују: (а) граматичко-семантичка категоријална обележја антецедента (основна семантичка класа [људи, биљке, животиње, апстрактни појмови] / морфолошка класа речи у позицији антецедента [именице, заменице, придеви, бројеви]), (б) позиција релативизатора, односно

¹⁹ Паратактичке релативне клаузе, односно асиндетске релативне клаузе, нису предмет истраживања. На неке синдетске мање-више паратактичке релативне клаузе само се скреће пажња.

релативне клаузе у односу на антецедент (контактан / дистантан положај), (в) позиција структуре с антецедентом и релативном клаузом у реченици (иницијална, медијална, финална), (г) синтаксичко-семантичке функције антецедента у релативној клаузи (субјекат, објекат итд.), те (д) основна семантичка обележја релативне клаузе (рестриктивна [атрибутска] / апозитивна).

Иста се обележја испитују и када су у питању релативне реченице с циркумноминалном релативном клаузом, с тим што се, разуме се, у вези са обележјем под (б) утврђује једино позиција антецедента у односу на релативизатор, док се у вези са последњим обележјем полази од схватања да је свака циркумноминална релативна клауза рестриктивна, но испитује се и могућност другачијих приступа датој структури. Поред тога, утврђују се и функције антецедента у релативној и матичној клаузи, односно синтаксичке позиције које попуњава циркумноминална релативна клауза у реченици. Такође се описују и случајеви с инкорпорираним антецедентом чија се одредба налази у матичној клаузи.

Када су у питању слободне релативне реченице, условно се говори о антецеденту који се идентификује помоћу релативне клаузе и који добија синтаксичко-семантичке улоге и у матичној клаузи и у релативној клаузи. Где би он био у реченици и да ли је уопште присутан у њој остаје отворено питање – неки одговори даће се кроз анализу. И овде је полазиште да је слободна релативна клауза својеврсна рестриктивна релативна клауза. Према томе, у датим структурама утврђују се (а) категоријална вредност антецедента, (б) позиција релативне клаузе у односу на матичну структуру / предикацију, (в) синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и у матичној клаузи, односно синтаксичке позиције које релативна клауза попуњава у реченици.

Разуме се, наведена синтаксичко-семантичка својства испитују се у мери у којој грађа и конкретан тип релативизатора то дозвољавају.

Када је реч о релативним реченицама са заменичким прилозима и везницима у својству релативизатора, анализирају се категоријална обележја антецедента, синтаксичко-семантичке функције које су му додељене у релативној клаузи и основна семантичка обележја релативних клауза.

Анализом су једним делом захваћене и структуре прелазног карактера, односно структуре које излазе из сфере релативизације, с циљем да се укаже на рубна обележја система релативних реченица и на могуће путеве настанка других структура.

У одељку посвећеном првом релативизатору анализа је нешто детаљнија, у наредним одељцима не улази се у детаље који су обрађени у првом, уколико је реч о обележјима која поседују и релативне реченице са другим релативизаторима.

Приликом интерпретације релативних реченица, утврђивања неких синтаксичких својстава датих структура, евентуалних семантичко-прагматичких специфичности релативизатора, односно правила њихове дистрибуције, примењују се супституциони тест (нпр. замена *који са што*) и интерпретациони тест или парафраза (в. Radovanović 1978: 87, 89).

У раду се спроводи основна статистичка анализа релевантних обележја релативних реченица – утврђује се њихова фреквенција. Притом се релативне реченице са заменичким релативизаторима, релативне реченице у којима се комбинују заменички релативизатори (вишеструка релативизација) и релативне реченице са заменичкоприлошким релативизаторима прво обрађују одвојено, а потом се све релативне реченице статистички обрађују као једна целина.

Релативним реченицама, како је наговештено, парцијално се прилази и са прагматичког аспекта. Прагматички приступ нарочито је заступљен у анализи семантичких типова релативне клаузе и устројавања релативне реченице. Пажња је управљена на комуникативну перспективу реченице, тј. на информациону структуру релативне реченице. У истим случајевима у обзир се узимају и прозодијски моменти, првенствено интонационо структурирање реченице (да ли је одређена структура интонационо издвојена, као мања или већа интонациона јединица). У релевантним случајевима, води се рачуна о акценту речи и тзв. логичком акценту.

Прагматичка димензија заступљена је и да би се указало на могуће путеве настанка неких структура. Пошло се од теорије језичких промена засноване на употреби језика. Ова теорија полази од схватања да се језик креира употребом:

„Svi mehanizmi za proizvodnju gramatike (...) stavlјaju se u pogon prilikom upotrebe jezika. Ponavljaju se isti zvukovi, reči i obrasci kroz hiljade komunikacionih događaja, bivaju skladišteni i obrađivani, čime jezik dobija svoju strukturu. Dakle, lingvistička struktura

proističe iz jezičke upotrebe [истакла Д. У.] (...). Za razliku od strukturalista, pristalice teorije zasnovane na upotrebi uzimaju u obzir sledeće često zanemarivane podatke i činioce: učestalost upotrebe i njen uticaj, uobličavanje jezičkih struktura u kontekstu diskursa i pragmatičko zaključivanje koje prati svaku jezičku interakciju. Ova teorija pripisuje jezičku promenu, a naročito gramatikalizaciju, manjim izmenama koje nastaju među govornicima tokom vremena, objašnjavajući tako gradualnost sistemskih promena.” (Bajbi 2010: 93)²⁰

На крају, многе структуре у говорном језику, који је „урођен” у говорну ситуацију, не могу се разумети уколико се занемари прагматичка димензија.

Имајући речено у виду, неке појаве се, како би се боље разумеле, посматрају и са когнитивног, односно функционалног когнитивног становишта.

На послетку, у складу са постављеним циљевима истраживања у анализи је присутна и типолошка перспектива.

3. Корпус истраживања, методе и технике прикупљања и обраде грађе

3.1. О шумадијско-војвођанском дијалекту

3.1.1. Распрострањеност

„Овим дијалектом говоре Срби у делу северне и северозападне Србије који се на југу протеже до Краљева, у Војводини укључујући и северозападни део румунског Баната (али без југоисточног Баната и неких изолованих насеља у дубини румунског Баната, уп. т. 428 и д.), дуж Мориша на румунској и мађарској територији и у околини Будимпеште (са изузетком села Чобанца у којем се говори косовско-ресавским говором) и сем тога у

²⁰ Ц. Бајби 2010: 101–102) каже и следеће:

„Механизми [promene] objašnjavaju ne samo nastanak gramatičkih struktura i značenja nego i samo postojanje gramatike kakva jeste. Drugo, pošto mehanizmi promene proističu iz drugih mehanizama kognitivnog obrađivanja koji su takođe u pogonu tokom upotrebe jezika, možemo na osnovu njih formulirati univerzalne pretpostavke o jeziku. Isti su mehanizmi prisutni u svim jezicima sveta, u svakom komunikacionom događaju. (...) Ova koncepcija lingvističke strukture kao nečega što proizilazi iz rada ograničenog broja mehanizama, specifičnih unutar svojih domena (...) dozvoljava da jezik smatramo složenim prilagodljivim sistemom. Po ovom gledištu, lingvistička struktura nije univerzalna, niti unapred zadata na bilo koji način. Umesto toga, ono što je univerzalno jesu mehanizmi promene, dok njihovo funkcionisanje prouzrokuje zajedničke modalitete promena (kao na primer gramatikalizaciju). (...) Mehanizmi promene rade nezavisno jedni od drugih. Stoga je sama gramatikalizacija nepredvidiva pojava koja se kao takva primećuje tek kada se zbog učestalosti svi mehanizmi istovremeno stave u pogon. Po ovom gledištu, jezik je dinamičan i menja se neprestano. Svaki je jezik, u svim razdobljima, jedinstven, ali ipak ima mnogo zajedničkog sa svim ostalim jezicima jer je proizvod istih sila koje deluju u sličnim okolnostima.”

неким местима источне Славоније, између осталих и у градовима Осијеку и Винковцима. Овај говор прихватили су и хрватски насељеници у разним местима југословенског [српског – Д. У.] Баната и у источном и централном Срему, док се у Бачкој, као и делимично у западном Срему, католичко становништво држи свог икавског говора, а код хрватских насељеника у румунском делу Баната налазимо и остатке кајакавског дијалекта. – Разуме се да прилично бројни колонисти у Војводини, насељени тамо после I и II светског рата, већином чувају своје завичајне говоре, који су углавном јекавски.” (П. Ивић 1994: 158–159)

У рецентнијем раду Ж. Бошњаковића и Д. Радовановић (2009) картографски су приказане географске и административне целине шумадијско-војвођанског дијалекта на подручју Србије, с инвентаром истражених и неистражених пунктова (в. *Прилоге*): (а) војвођански поддијалекат – Срем (западни и источни), Бачка (северозападна и југоисточна зона, тј. сомборска и шајкашка зона), Банат (северни и северозападни и јужни и југоисточни банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта, тј. кикиндска и тамишка зона); (б) шумадијски поддијалекат – западни део (Мачва, Поцерина, Јадар, Рађевина), средишњи део (Посавотамнава, Тамнава, [Ваљевска] Подгорина, Ваљевска Колубара), североисточни део (београдска околина, Шумадијска Колубара, Качер, Јасеница), југоисточни део (Таково, долина Западне Мораве, Груза, Крагујевачка Лепеница).

Приказом су једним делом обухваћени и суседни смедеревско-вршачки и косовско-ресавски говори, те говори прелазног карактера, који се по својим особинама налазе између шумадијско-војвођанског и смедеревско-вршачког, односно косовско-ресавског дијалекта. Делимично су картографисани и говори који представљају прелаз ка херцеговачко-крајишком дијалекту.

Аутори (Бошњаковић – Радовановић 2009: 230) скрећу пажњу на слабу проученост говора у јужном делу овог дијалекта и истичу да треба „прецизирати границу према смедеревско-вршачком (С-В), косовско-ресавском (К-Р), и према херцеговачко-крајишком (Х-К), као и ареале судбине фонеме јат, икавизама и неких акценатских типова”. Овим радом аутори су поставили драгоцен путоказ будућим истраживачима шумадијско-војвођанских говора.

3.1.2. Основна фонетско-фонолошка и морфолошка обележја

Шумадијско-војвођански дијалекат има новоштокавску акцентуацију, док је један део послеакцентских дужина скраћен.²¹ Скраћивање је заступљеније у крајевима на истоку, ближим косовско-ресавским, смедеревско-вршачким и румунским говорима; у западнијим говорима у суседству херцеговачко-крајишког дијалекта сачувано је много више послеакцентских дужина (в. П. Ивић 1994: 159–161; П. Ивић и др. 1994: 142).

Репертор вокалских фонема у главнини говора овог дијалекта исти је као и у стандардном језику. Системска замена јата је екавска. Међутим, у неким деловима северозападне Србије бележи се тзв. незамењено јат.²² У датом дијалекту остварују се различити фонетски и морфолошки икавизми, нпр. *ди*, *гријота*, *у шуми*, *с овим* итд. (П. Ивић 1994: 162–163). Честа је контракција финалне вокалске групе *-ао > -о* (*дошо*), није ретка ни контракција *-ео > -о*, *-уо > -о* (П. Ивић 1994: 163; П. Ивић и др. 1994: 270–275).

Консонантски систем се не разликује значајно од стандардног консонантског система. У главнини говора изостаје /х/, док је /ф/ већином замењено са /п/ (П. Ивић 1994: 163). У неким речима румунског и домаћег порекла јавља се африката /с/ (*бусе* ‘усне’, *бусова* ‘зова’), пре свега у Банату. У појединим банатским говорима под румунским утицајем изједначени су /ч/ и /ћ/, као и /џ/ и /ђ/ (П. Ивић 1994: 169; П. Ивић 314–315).

Сви говори овог дијалекта захваћени су процесом изједначавања датива и инструментала и локатива множине и то с финалним *-ма*, али то није свуда равномерно остварено, те се, на пример, у Војводини бележе инструментал и локатив множине именица I врсте и на *-и* [*зуби*, *по сели*] (П. Ивић 1994: 163–164).

Локатив и, нешто ређе, датив једнине придевско-заменичке промене мушког и средњег рода у многим говорима имају наставак *-им* (*казо старим деди*). У говорима који су најсроднији с херцеговачко-крајишким дијалектом нема те појаве (П. Ивић 1994: 164).

Када је у питању конјугација, у говорима јужно од Саве и Дунава аорист је у живој употреби, док је имперфекат редак, а у Војводини је имперфекат практично

²¹ У приказу основних карактеристика шумадијско-војвођанског дијалекта, који се махом даје на основу дијалектолошких приручника П. Ивића, нужно се праве генерализације – шумадијско-војвођански дијалекатски пејзаж је знатно шароликији.

²² Према речима С. Реметића (1981: 16), „на прилично пространом терену који обухвата део Шумадије и Посавине, Тамнаву, Колубару, ваљевску Подгорину, Рађевину и део Азбуковице јат чува своју фонолошку индивидуалност”.

исчезао док је употреба аориста редуцирана. Инфинитив је на *-ти* и *-ћу* (П. Ивић 1994: 164).

Територија шумадијско-војвођанског дијалекта испресецана је различитим изоглосама – често се скреће пажња на разлике између војвођанских говора и говора јужно од Саве и Дунава (мада ни ове две целине нису компактне). Тако се, на пример, у војвођанским говорима уочава посебан изговор вокала и консонаната (нпр. кратки вокали /e/ и /o/ изговарају се отвореније, раширен је шуштав или умекшан изговор консонаната /ш/, /ж/, /ч/ и /џ/ итд.), у трећем лицу множине презента често је финално *-ду*, док се у многим говорима у североистичном и југоистичном делу тзв. шумадијског поддијалекта бележе кановачки акценат и косовско-ресавска метатакса у примерима типа *сѣсѣра* / *сѣсѣра*, *јѣзик* / *јѣзик*, у говору Качера у новије време уочен је и стари неоакут²³ (в. П. Ивић 1994: 164–171; Петровић – Капустина 2011: 8–11).

3.1.3. Напомене о синтаксичким обележјима шумадијско-војвођанског дијалекта

Синтаксичка својства шумадијско-војвођанских говора нису системски испитивана. У дијалектолошким монографијама или изостаје синтаксички опис или се указује на синтаксичке црте диференцијалног карактера. Овде ће се само скренути пажња на опаске које су о релативној реченици у банатским говорима изнели П. Ивић, Ж. Бошњаковић и Г. Драгин (1997: 426–428).

Аутори кажу да у овим говорима апозитивних релативних реченица нема и да их можда нема ни у многим другим. Упућују на случајеве када релативно *што* (*шта*) стоји наместо релативне заменице *који*, при чему у већини примера нема личне заменице која би надоместила непроменљивост релативног *што*, на пример: *два јасла шѣо јѣду кѣњи* (из њих), *сѣсе* (на виме) *шѣо љде млѣко*, *шѣпа шѣо сѣдју кѣла*. Напомиње се да се релативна заменица у таквим примерима увек односи на треће лице и да је управни појам редовно експлицитно дат, најчешће у именичком облику, ређе у форми анафорске заменице (П. Ивић и др. 1997: 427–428).

²³ Д. Петровић и Ј. Капустина (2011: 9) кажу да појединости које су размотрили показују да се у широком појасу између Западне Мораве и Качера срећу неоспорни трагови чувања неоакута.

Скреће се пажња и на слободне релативне клаузе с релативном заменицом *који*, односно *што*, које се јављају на почетку реченице: *Што није ни за какву йоирѣбу, шо Ошїад исече на йарчад, Кдјеѣ ўвїшїмо тїј бїдне шапац*. Упућујући на рад П. Дмитријева о овој проблематици, аутори кажу да се дате структуре, честе у старом језику, па и књижевном језику XIX века, данас сматрају одликом народног говора (П. Ивић и др. 1997: 428).

3.1.4. Миграционе струје и диференцијација шумадијско-војвођанских говора

Подручје шумадијско-војвођанског дијалекта у прошлости су захватиле све миграционе струје: динарска, косовско-метохијска, шопска, вардарско-јужноморавска (в. П. Ивић 1994: 70–73).

Сеобе изазване турском инвазијом снажно су утицале на говоре овог дијалекта. Становништво северне Србије се у великим масама – углавном у XV и XVI веку – селило на угарску територију, у данашњу Војводину и још даље. Истовремено се у северној Србији створио простор за доток нових досељеника.

У зони западно од Љига и доњег тока Колубаре највећи део становништва води порекло са подручја херцеговачко-крајишког дијалекта, док се у говорима источно одатле, дакле, у Шумадији у ужем смислу речи, сем динарског таласа, који је долазио нарочито из санџачких крајева на граници херцеговачко-крајишког и зетско-сјеничког дијалекта и из тзв. црногорске Херцеговине, осећа и онај са Косова и из Метохије, као и онај из торлачке зоне, чиме се објашњавају главне разлике у односу на западније говоре, као и мешани карактер многих локалних говора (П. Ивић 2001²: 99–100; 1994: 165).

Сеобе из динарских планинских области биле су сузиле територију овог дијалекта на југозападу, али су допринеле и проширивању његовог подручја: говори источно од Љига и доњег тока Колубаре, који и дан-данас имају много заједничког са смедеревско-вршачким говорима, дуго су, вероватно, чували стару акцентуацију, али су херцеговачко-крајишки насељеници и овамо увели новоштокавско преношење.

Д. Петровић и Ј. Капустина (2011: 10) проучавајући особености качерског говора закључују да се „у широком појасу од долине Ибра и преко Драгачева (можда) до висова Повлена и Маљена и даље према истоку у целини ’ерске зоне’ налази компактан ’косовско-ресавски дијалекатски супстрат’ – који су, касније, ’прекриле’ ијекавске масе с југозапада (...).”

У XIX и XX веку и у овом столећу бележи се напредовање шумадијско-војвођанског дијалекта на рачун херцеговачко-крајишког (П. Ивић 1994: 173).

Рашчлањеност војвођанских говора овог дијалекта представља у знатној мери пројекцију стања у северној Србији и суседним крајевима. Сремски говори као најјугозападнији имају више заједничког са говорима северозападне Србије и са херцеговачко-крајишким дијалектом, а говори у јужној половини Баната повезани су са смедеревско-вршачким говорима и преко ње са косовско-ресавским говорима (П. Ивић 1994: 174).

У постхумно објављеној књизи посвећеној српским дијалектима П. Ивић (2009: 39) је шумадијско-војвођански дијалекат поделио на седам поддијалеката: (а) банатско-поморишки, (б) бачки, (в) сремски, (г) говорни тип будимске околине, (д) поддијалекат србијанске Посавине од Дрине до Колубаре и предела непосредно јужно одатле, (ђ) говори с незамењеним јатом у северозападној Србији, углавном у сливу Колубаре, (е) руднички поддијалекат у простору између подручја смедеревско-вршачког, косовско-ресавског и херцеговачко-крајишког и линије доњи ток Колубаре – Суворор.

3.2. Опис корпуса, технике прикупљања и обраде грађе

3.2.1. О прикупљању грађе и формирању корпуса

Приликом утврђивања шумадијско-војвођанских целина које ће бити обухваћене истраживањем и прикупљања грађе из тих области, основни оријентир била је дијалектолошка карта шумадијско-војвођанског дијалекта коју су начинили Ж. Бошњаковић и Д. Радовановић (2009). Истраживањем су покривене све шумадијско-војвођанске области оцртане на карти, док су само парцијално захваћени шумадијско-војвођански говори у Румунији и Мађарској. Шумадијско-војвођански говори у Хрватској нису били предмет истраживања. Једним делом захваћени су и прелазни, односно суседни штокавски говори, при чему је вођено рачуна о евентуалним специфичностима тих варијетета у испитиваном домену.²⁴

Грађа је ексцерпирана из различитих извора:

(1) публикована грађа:

²⁴ Списак свих пунктова и извора налази се на крају рада.

- (а) дијалекатски транскрипти објављени у стручним часописима,
 - (б) дијалекатски речници,
 - (в) дијалектолошке монографије и радови;
- (2) теренски записи (аудио-записи и један видео-запис):
- (а) теренски записи које сам начинила за потребе овог истраживања,
 - (б) теренски записи који су власништво Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, односно некадашњег Института за јужнословенске језике у Новом Саду,
 - (в) теренски записи које су начинили студенти Филозофског факултета у Новом Саду у оквиру курсева Дијалектологија 1: Увод и староштокавски дијалекти, Дијалектологија 2: Новоштокавски дијалекти и Урбана дијалектологија (носилац курса: проф. др Жарко Бошњаковић, сарадник: мср Данка Урошевић),
 - (г) теренски записи које су начинили студенти Филолошког факултета у Београду у оквиру курса Теренска лингвистика (носилац курса: проф. др Жарко Бошњаковић, сарадник: мср Иван Књижар),
 - (д) теренски записи који су власништво Дигиталног архива Балканолошког института у Београду, а које су начинили др Биљана Сикимић и др Марија Илић;
 - (ђ) теренски записи које је начинила др Јелена Јовановић са Музиколошког института у Београду;
 - (е) теренски записи колегинице Даниеле Радосав;
- (3) непланирани записи структура с релативном клаузом уочених у току спонтаног разговора са говорницима шумадијско-војвођанског дијалекта.²⁵

Генерално, грађа је бележена током друге половине XX века и у првој и другој деценији XXI века, а већина информатора је рођена у периоду од 1880. до 1940. године. Мањи број информатора рођен је у периоду од 1850. до 1880. године и у периоду од 1940. до 1960. године.²⁶ У начелу, у питању су традиционални информатори оба пола чији говор

²⁵ Користим ову прилику да свима који су ми ставили грађу на располагање или помогли да до ње дођем на томе искрено захвалим. Нарочиту захвалност дугујем информаторима са којима сам разговарала за потребе овог истраживања. Били су љубазни, стрпљиви и потпуно отворени за разговор.

²⁶ Само осам информатора рођено је у периоду од 1940. до 1960. године.

није у знатној измењен под утицајем стандардног језика. Дијалекатска грађа тематски покрива традиционалну културу, свакодневни живот, усмену историју и личне наративе.²⁷

У целини посматрано, прикупљена грађа је квантитативно релативно богата, а квалитативно фрагментарна. Овим истраживањем највећим делом обухватају се релативне реченице у неколико жанрова народног говора остварених поглавито у говорној ситуацији „истраживач / испитивач – информатор”, па би се могло рећи да прави разговорни језик, у смислу потпуно спонтан разговор који подразумева слободну смену говорника, није анализиран. Ипак, и таква врста анализе омогућила је увид у основна обележја релативних реченица у једном народном говору. Поред тога, било је и потпуно спонтаних разговора међу информаторима.

Од публикованих дијалекатских транскрипата пошло се приликом сакупљања грађе. Међутим, показало се да за испитивање неких својстава релативне реченице нису били (довољно) информативни. Интонационо устројавање релативне реченице у принципу није могло бити испитано на писаном тексту. Транскрипти су претежно обликовани као монолошки текст, испитивач је у њима „невидљив”, изостају подаци о екстралингвистичком контексту, не бележе се паралингвистичке појаве, преформулације исказа, исправљања и самоисправљања и др.²⁸ Изостанак тих података понекад отежава интерпретацију реченице. Ипак, када су у питању поједини транскрипти, утисак је да је говор добро сегментиран у писању, те су те структуре узете у разматрање, али с опрезом. Поред тога, из публиковане дијалекатске грађе добијени су подаци о релативним реченицама у дијалекатски најаутентичнијем говору информатора рођених у XIX веку и на самом почетку XX века. Треба такође напоменути да су коришћени и дијалекатски транскрипти из непубликованих одбрањених докторских дисертација.

Како би се добио што потпунији увид у синтаксичко-семантичка својства релативне реченице, за примерима се трагало и у дијалекатским реченицама и

²⁷ За неке информаторе нису постојали подаци о години рођења и образовању, њихов говор је ушао у корпус јер се показало да је за ову врсту истраживања био достатан. Исто важи и за неке информаторе чије место рођења није познато. Њихов говор је регуларно обрађиван уколико није уочена никаква синтаксичко-семантичка специфичност у испитиваном домену која би била само њиховом говору својствена; уколико би се забележио неки „хапак”, то би се посебно издвојило. Треба скренути пажњу и на чињеницу да усамљене потврде неких синтаксичко-семантичких структура могу бити последица њихове изражене семантичке, односно прагматичке маркираности.

²⁸ О томе в. детаљније у Sikimić 2013: 31–38. Треба имати у виду да су транскрипти прављени са другачијим циљевима и да неки истраживачи у време када су бележили грађу нису ни имали техничких могућности да детаљније запишу говор.

дијалекатским монографијама и радовима. Коришћени су дијалекатски речници недиференцијалног карактера, диференцијални дијалекатски речници, те термилошки дијалекатски речници. Тематска разноврсност датих речника, нарочито оних рађених с претензијама да буду у што већој мери потпуног карактера, омогућила је потпуније сагледавање синтаксичко-семантичких карактеристика релативних реченица, нарочито репертоара релативизатора и њихових синтаксичко-семантичких капацитета. Разуме се, и овом грађом се пажљиво оперисало. Треба напоменути да су ми били на располагању неки звучни записи из којих је ексцерпирана грађа за *Речник српских говора Војводине* и да се показало да је основна транскрипција урађена коректно.

Међу примерима којима се у дијалектолошким монографијама и радовима илуструју неке морфолошке или неке друге синтаксичке појаве уочени су и примери релативних реченица занимљиви за анализу, те су и они ушли у корпус. Коришћени су и рукописи докторских дисертација које обрађују шумадијско-војвођанске говоре.

Теренски записи представљају централну грађу за испитивање релативних реченица. Нека својства су само и могла бити испитана у овој врсти грађе. У корпусу су заступљени теренски записи из свих шумадијско-војвођанских области у Србији осим из области Крагујевачке Лепенице. У корпусу се нашло и неколико теренских записа из Мађарске и Румуније.

Приликом формирања овог корпуса прикупљена је огромна грађа. Снимци су делимично преслушани и потом је у складу с истраживачким потребама направљена селекција. Будући да је међу селекованим снимцима било и магнетофонских, урађена је дигитализација. Један део снимака дигитализовао је сниматељ Јарослав Ковач са Филозофског факултета у Новом Саду,²⁹ други део сам ја дигитализовала помоћу компјутерског програма *Sound Forge* и уз техничку помоћ дипл. инж. Предрага Вујаклије³⁰.

За истраживање су одабрани аудитивно квалитетнији записи што спонтанијег говора информатора. Но, у корпус је укључено и неколико записа разговора са информаторима који су у извесној мери водили рачуна о томе како говоре, како би се

²⁹ Дигитализацију тих снимака финансирао је Одсек за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду. Захваљујем се професорима и колегама с Одсека на пруженој подршци.

³⁰ Захваљујем му се на помоћи коју ми је пружио приликом дигитализације снимака и на свакој врсти подршке коју сам од њега добијала током писања докторске дисертације.

утврдило да ли ауторегулација говора налази одраза у сфери релативних реченица, а и из разлога што су ми само такви теренски записи били доступни када су у питању одређене шумадијско-војвођанске области. Други разлог је утицао и да се у корпусу нађе неколико аудитивно некавалитетнијих снимака, који су недостатни за фонетске анализе, али не и за синтаксичке анализе зависносложених реченица.

Иако су разговори у принципу асиметрични – информатор највише говори, и ако је реч о једној врсти интервјуа, главнина информатора била је прилично опуштена у разговору и није водила рачуна о томе како говори. Испитивачи су углавном водили разговор без стриктног упитника, информатор је одлазио у дигресије, и мењао тему разговора. Поред тога, у току разговора настајале су спонтане говорне ситуације у којима су учествовали само информатори.

Како је већ напоменуто, један део теренских истраживања шумадијско-војвођанских говора спровела сам ја. Теме разговора су конципиране у тематским оквирима у којима се креће остатак грађе како би примери били савњиви. У конципирању репертоара тема коришћен је и етнолингвистички упитник А. Плотњикове. Међутим, на терену се разговор водио без стриктног упитника, разговарало се и ономе што је у том тренутку заокупљало пажњу информатора. То су по правилу бивале теме из свакодневног живота и лични наративи. Такође, било је говорних ситуација у којима се водио опуштен разговор између информатора. Како бих добила што више релативних реченица, постављала сам и питања усмерена на објашњење неке речи, појма, односно предмета (или дела предмета) у ширем смислу, из области традиционалне културе (нпр. *А шта је то цртало?*). У одговору би се појављивале и релативне реченице, пре свега релативне реченице с релативизаторима *који* и *што*, али, и независне реченице.³¹

Будући да је мој завичајни говор шумадијско-војвођанског типа – мачвански говор, била сам у прилици да разговарам са говорницима истог локалног варијетета и да запишем релативне реченичне структуре у слободним спонтантим разговорима који нису вођени за потребе овог истраживања. Њих је, додуше, неколицина. Такве примере записала бих у мобилни телефон и потом пренела у Ворд. Дешавало се и да у свом говору

³¹ У главнини разговора учествовао је и мој пријатељ Предраг Вујаклија, што је комуникативну ситуацију учинило опуштенијом.

у току спонтаних разговора запазим неки интересантан модел релативне реченице, што сам такође узела у разматрање.

У току анализе вођено је рачуна о евентуалним хронолошким, територијалним и индивидуалним варијацијама. Када је у питању први тип корпуса (објављени транскрипти, речници, дијалектолошке студије), говориће се о публикованој грађи, а када је реч о другом типу корпуса – о аудио-грађи.

Треба напоменути, да је грађа која обухвата долину Западне Мораве фрагментарна. Била су ми доступна два аудио-записа – један информатор је међу оном неоколицином чији говор није био спонтан, а запис разговора са другим информатором има шума, те су неки говорни одсечци неразговетни. Пословне обавезе су ме спречиле да спроведем теренска истраживања ове области, као и области Крагујевачке Лепенице.

Такође се мора истаћи чињеница да нека синтаксичка својства релативних реченица за која се претпоставља да су позната и шумадијско-војвођанским говорима, нису забележена и поред релативно обимне грађе, на шта су вероватно утицале теме разговора, али и могућност исказивања истог својства, у неким случајевима, другим типом реченичне структуре или помоћу другог релативизатора. С друге стране, тематски оквир грађе утицао је на појаву неких занимљивих синтаксичко-семантичких структура, које нису карактеристичне за свакидашњи разговор.

Статистичка анализа је рађена једино на репрезентативном корпусу формираном од теренских записа, јер је транскрипција спроведена у складу с истраживачким потребама, и у сваком тренутку пример је могао бити поново послушан, што се показало изузетно корисним за анализу неких својстава релативне реченице – често је поновни „контакт” с примером у његовој изворној реализацији омогућио правилну интерпретацију.

Приликом формирања корпуса за статистичку обраду водило се рачуна о равномерној квантитативној и квалитативној заступљености грађе из различитих области шумадијско-војвођанског дијалекта. О томе се, из горенаведених разлога, није могло водити рачуна када су у питању говори у долини Западне Мораве; говор Крагујевачке Лепенице није статистички обрађен. Такође, шумадијско-војвођански говори у Мађарској заступљени су у датом корпусу једним шездесетоминутним снимком, а шумадијско-војвођански говори у Румунији са два шездесетоминутна снимка.

Неразговетни, нечујни примери и недовршене реченице искључени су из статистичке анализе.

Квантитативно посматрано, истраживањем су обухваћена 277 пунктова,³² статистичком анализом 35 пунктова, ексцерпирано је око 3000 примера релативних реченица, а статистичка анализа је спроведена на корпусу од 1162 примера. Разуме се, у раду се због обима грађе не наводе сви примери.

Из дијалекатских текстова је рађена готово потпуна ексцерпција грађе, из дијалекатских речника, студија и монографија ексцерпирани су релевантни примери, из грађе формиране за статистичку анализу, спроведена је, разуме се, тотална ексцерпција примера, а из остатка аудио-грађе само поједини за анализу занимљиви примери.

Примери из публиковане грађе задржавани су у изворном лику. Једино нису посебним симболом означаване неакцентоване краткоће, које се у неким транскрипцијама наводе, и, када су у питању поједини транскрипти, из техничких разлога није на исти начин као у изворном тексту означавана отвореност вокала /o/ – употребљавао се симбол /o/.

3.2.2. О транскрипцији и обради примера

У целини посматрано, начињени транскрипти се по својим обележјима налазе између фонетских и фонемских (фонолошких), традиционалних дијалектолошких транскрипата и транскрипата какви се обично креирају у истраживањима разговорног дискурса.

Прво, неколико речи о фазама у транскрипцији грађе и о компјутерским алаткама коришћеним при записивању говореног материјала.

3.2.2.1. О фазама у транскрипцији и техничким помагалима

Један (мали) део грађе (који није ушао у корпус за статистичку анализу) добијен је скидањем говореног материјала са магнетофонских трака рађеним у време када дати снимци нису били дигитализовани и када нисам била упозната са компјутерским алаткама које омогућавају прецизније записивање говора.

³² Толики број пунктова последица је ексцерпирања грађе из дијалекатских речника.

Убрзо сам се упознала са компјутерским програмом *Sound Forge (Pro 10.0)* уз помоћ којег је настављена транскрипција. Овај програм подржава и аудио и видео фајлове и омогућава снимање, анализу, обраду и репродукцију звука – спектралну анализу, уклањање шума, исечање појединих сегмената из снимка, који се могу сачувати као посебан фајл, успоравање снимка, односно регулисање брзине звучне репродукције (што олакшава транскрипцију неразговорних говорних одсека) итд. Звучни запис се у њему визуелно представља као талас, тј. приказује се осцилограм звучног сигнала, при чему је на хоризонталној оси приказано време, а на вертикалној амплитуда таласне форме. Сваки сегмент таласа може се звучно репродуковати превлачењем мишем преко таласне површине која нас занима и одабиром опције *Play* или притиском тастера *Space* на тастатури. Испод осцилограма (у доњем десном углу радног прозора), увек су наведени време почетка, завршетка и трајање селектованог сигнала.

Транскрипција уз помоћ датог програма трајала је месец дана да бих дошла до сазнања да се записивање аудио-грађе за ову врсту истраживања може прецизније и једноставније обавити уз помоћ компјутерског програма *Praat (5.3.69)*. Уследило је упознавање с тим програмом и даља транскрипција уз помоће алатке.

Praat је бесплатан програмски пакет за фонетску анализу, синтезу и различите модификације (модулације) говора.³³ Помоћу овог програма могуће је снимити говор, преслушати снимке (до 2 GB), направити спектограме, те измерити форманте, основну фреквенцију тона (Ф),³⁴ интензитет (Инт)³⁵ и трајање гласова, односно говорних одсека, пауза, шума и других акустичких појава. Програм омогућава и анотацију звучног сигнала. Помоћу спектограма остварује се тродимензионална визуализација звука представљањем времена на хоризонталној оси, Ф на вертикалној, и Инт степеном

³³ Кратко упутство за коришћење овог програма доступно је на српском језику у Šumarac Pavlović 2013.

³⁴ Фреквенција основног тона „представља број циклуса вибрација у јединици времена (једној секунди), изражава се у херцима (Hz) и једна је од основних карактеристика звука. Фреквенција основног тона који се производи вибрацијом гласница (...) у корелацији је са перцепцијом висине гласа, међутим корелација није линеарна.” (Средојевић 2011: 4).

³⁵ Интензитет гласа представља „снагу звучног извора – он се односи на снагу ваздуха који долази из плућа, односно на притисак под којим ваздух пролази вокалним трактом, (...) мери [се] у децибелима (dB). Овај физички параметар „одговара субјективној перцепцији гласноће” (Mumović према Средојевић 2011: 6).

затамњења приказане површине. Кретање Ф и Инт исцртава се посебним линијама које могу бити различите боје.

Задавањем одговарајуће команде у посебном приказу на екрану исписују се минимална, средња, максимална или тренутна вредност Ф или Инт, као и трајање посматраног говорног одсечка. На пример, ако нас интересује максимална Ф једног говорног одсечка (гласа, речи итд.), потребно је да означимо тај сегмент и из менија *Pitch* одаберемо *Get maximum pitch*. У *Praat*-у су изводљиви и сегментација и транскрипција говорног сигнала. Помоћу алатки за сегментацију транскрибоване гласове, речи и реченице могуће је позиционирати тачно испод оног сегмента звучног таласа који репрезентују. Различити нивои сегментације приказују се у посебним редовима.

За ово истраживање снимци су преслушавани у датом програму, посматрани су спектограми говорних одсечака и транскрипција је уз коришћење различитих алатки из *Praat-a* (мерене су паузе, трајање неких акустичких појава итд.) рађена у Ворду.

Приликом транскрипције рађене уз помоћ програма *Sound Forge* и *Praat*, одмах је спровођена класификација структура с релативном клаузом по релативизаторима, при чему је навођен податак о времену почетка одговарајуће структуре у аудио, односно видео запису, што је омогућавало једноставније враћање на звучни запис ексцерпираног примера.

3.2.2.2. Основни принципи транскрипције

Пре почетка транскрипције требало је утврдити репертоар појава које ће се забележити у транскрипту и симбола којима ће оне бити означене. Након преслушавања неколико снимака то је урађено. Основно начело којег сам се држала приликом транскрипције било је да забележим оно што је релевантно за испитивано истраживање и за анализу конкретног примера. Притом су ми при одређивању знакова за транскрипцију и утврђивању начина репрезентовања говореног језика ослонац била сазнања из тог домена до којих се дошло у анализи дискурса (Bucholtz – Du Bois; Savić 1993; Savić – Polovina 1989)³⁶.

³⁶ О неким могућим начинима симболичког означавања појединих својстава говорних одсечака у транскрипту информисао ме је колега доц. др Дејан Средојевић. Он ме је упутио и у основну литературу о интонацији. Најискреније му се на томе захваљујем.

Транскрипција је спроведена у складу с конвенцијом писања у нашој култури (писање слева надесно, одгоре надоле, у одређеним редовима раздвојеним белинама), време у говору је приказано у запису тако што линије на којима су забележене информације следе једна за другом одгоре надоле, сваки говорник је означен посебним симболом и почиње новим редом, речи су раздвојене белинама, бележе се у принципу ћириличном граfiјом, великим почетним словом пише се прва реч у „реченици” и све речи које се према *Правопису српског језика* (Пешикан и др. 2013³) пишу великим почетним словом, традиционалним знаковима бележе се акценат и послеакценатске дужине, интонационе целине и директан говор обележавају се устаљеним знацима интерпункције (тачка, зарез и др.), при чему се интонациона целина не ставља у посебан ред, означени су сви наразговорни и несигурно забележни говорни одсечци или несигурно забележена нека супрасегментна својства говорног одсечка, бележи се продужено трајање говорних одсечка, срицање, означавају се оклевања, самоисправљања, преформулације исказа, тј. фрагментарне интонационе јединице, смех, кашаљ, чујни удаси и издаси, различите партикуле, неартикулисани звуци и сл., преклапања (истовремено говорење две особе или више њих), у појединим случајевима дају се коментари изговореног, појашњава се лингвистички и екстралингвистички контекст изричаја и др.

Трудила сам се, дакле, да забележим све што је изговорено (и оно што је изговорио информатор и оно што су други учесници разговора изговорили)³⁷, да означим релевантне невербалне елементе комуникативног догађаја и све оно што је било од значаја за анализу релативне реченице, односно конкретног примера с релативном реченицом.

Будући да су симболи коришћени у транскрипцији и њихова значења дати на почетку овог рада, овде ће се само детаљније прокоментарисати поступци сегментације говора на веће и мање говорне, тј. интонационе целине, и неки аспекти фонетске, односно фонемске транскрипције.

3.2.2.3. Сегментација говора на интонационе целине

Да би се разумела сложеност сегментације говора приликом преношења у писану форму, неопходно је осврнути се на основна својства говореног језика.³⁸

³⁷ Уколико је паралелно вођен још један разговор, то није бележено.

³⁸ Овде су указује на својства говореног језика који је мање-више концептуално оралан.

Говорни језик је динамичан, спонтан, неприпремљен, имплицитан, фрагментаран, реченице неретко остају недовршене, пун је допунских обавештења, обилује елипсама, структурама које би се назвале *оказионалне варијанте реченице* или *реченични еквиваленти*³⁹ (Savić – Polovina 1989: 2; Бугарски 1996: 27). Синтаксички статус многих структура није лако одредити, за неке напросто ни не постоји синтаксичко решење, могуће су двоструке или вишеструке интерпретације, не можемо увек бити сигурни који је мисаони садржај остао језички нематеријализован.

Када се пажљиво слуша говор, истиче В. Чејф (Chafe 1994: 57), уочава се да није реч о једном континуираном, непрекинутом току, него о низу краких говорних излива, јер се и мисао налази у непрекидном кретању. Те функционално релевантне говорне одсечке В. Чејф назива *интонационе јединице*.⁴⁰ Претпоставка је да дати говорни одсечци вербализују одређену информацију на коју је говорник усредредио своју свест у датом тренутку (уп. Chafe 1994: 63; 1988: 3–5). В. Чејф (1994: 63–70) сматра да се интонационом јединицом вербализује „идеја” неког догађаја или стања – *супстантивна* интонациона јединица (нпр. *Дошао је.*) или регулише интеракција или ток информација – *регулаторна* интонациона јединица (нпр. нека лексема или спој лексема остварен улози текстуалног конектора који је интонационо издвојен, нпр. *онда* у тој улози); интонационе јединице могу бити и *фрагментарне*, што је, на пример, случај код преформулација исказа.

У принципу могу се издвојити говорни одсечци са тзв. континуативном интонацијом или интонацијом зареза (енгл. *comma intonation*), иза којих би се ставио зарез у транскрипту, и интонационе целине са тзв. терминативном интонацијом или интонацијом тачке (енгл. *period intonation*), иза којих би се у транскрипту могла ставила тачка, узвичник или упитник (уп. Chafe 1988). Овако се приступило сегментацији говора на интонационе јединице у транскрипцији аудио-грађе.

Када се први тип говорног одсечка слуша, стиче се утисак да је реч о мањој интонационој јединици, односно о делу веће интонационе, говорне и мисаоне целине.

³⁹ Ови термини преузети су из М. Ивић 1963б: 19 и Radovanović 1990: 154.

⁴⁰ У многим случајевима тешко је утврдити да ли јунктура постоји, нарочито када се испитује спонтан говор. Индикатори краја једне интонационе јединице били би: промене у висини гласа (промена фреквенције основног тона), скраћен или продужен изговор (скраћивање или дужење) гласова, слогова, или речи (промене у трајању одређених сегмената говора), промене јачине гласа (промене интензитета гласа), прављење паузе (одсуство говора), различите квалитативне модулације гласа и, понекад, промена говорника (Chafe 1994: 58).

Интонација, пре свега, сугерише да исказ није завршен, да ће још нешто бити речено, да ће уследити нова интонациона јединица. Очекује се наставак. Дакле, интонација сугерише да се ради о недовршеној поруци. Такви говорни одсечци обележавају се по правилу зарезом у транскрипту.

Када се говорна целина с терминативном интонацијом слуша, стиче се утисак да је реч о једној самосталној интонационој, мисаоној и говорној целини, да је њом пренесена целовита порука (да је говорник преноси као целовиту поруку), односно да је говорник једну своју мисао или више „идеја” заокружио, довео до некаквог, барем привидног, краја. Ради се о једној оделитој информационој језичкој јединици која је на интонационом плану потпуно аутономна. Интонација сугерише крај једне информационе и говорне целине. Таква говорна целина с неутралном комуникативном обавештајном вредношћу у принципу има силазну или узлазно-силазну интонацију, тј. силазни тонски завршетак (в. Chafe 1988: 6; 1994: 60; Средојевић 2011: 206–210). Силазност је најизразитији сигнал завршености једне говорне и мисаоне целине. Иза дате секвенце у транскрипту се наводи упитник – уколико секвенца има упитну комуникативну вредност, узвичник – уколико је изразито експресивно изговорена, те тачка – у осталим случајевима. У начелу, такве структуре посматране са становишта традиционалне граматике биле би реченице или оцазионалне варијанте реченица.⁴¹

У секвенци која следи након секвенце с терминативном интонацијом, прва реч пише се почетним великим словом.

Када је остварено више мањих говорних одсечака с континуативном интонацијом иза којих следи говорни одсечак који се схвата, тј. перципира као известан крај дате секвенце, условно можемо говорити о једној (сложеној) изговорној целини с терминативном интонацијом коју заправо чине говорни одсечци с континуативном интонацијом и финални говорни одсечак с терминативном интонацијом.

У неким случајевима ради се о мање-више интонационо и мисаоно завршеној структури, али, ипак, стиче се утисак да та завршеност није изразита, интонација одаје

⁴¹ Заправо сами концепти реченице, реченичног комплекса с интеграцијом, зависне клаузе и др. у говорном језику прилично су упитни. Како истиче Д. Кристал (1988: 220), разграничавање реченица је у принципу једноставно у писаном језику, али је често проблематично у говору, где интонација и паузе „*могу бити несигуран основ за утврђивање да ли речењична граница постоји*”. Овим проблемом бавио се П. Аур (1992).

утисак да ће још нешто доћи, да ће уследити још једна целина којом ће се једна порука, односно више идеја заокружити. Тада се употребљава тачка са зарезом.

Нису ретки случајеви када се интонационо издвојене говорне целине које представљају граматички мање или више координиране независне реченичне структуре (које могу садржати и субординиране клаузе) нижу једна за другом, при чему се увек очекује наставак, и на послетку следи структура с терминативном интонацијом. Иако су оне информативно и интонационо целовитије и аутономније од, на пример, неке зависне клаузе с континуативном интонацијом, обележавају се зарезом, јер висок тонски завршетак, тј. изразита узлазност, сигнализује наставак говорења. У будућим истраживањима неопходно је изнаћи неко транскрипционо решење за обележавање таквих структура.

Поред тога, понекад је интонациона издвојеност говорног сегмента изразито слаба, готово је нема, постоји дилема да ли је реч о посебној интонационој јединици, када се зарез ставља у заграде / (,) /.

Посебан проблем представљају говорни сегменти који се остварују као уметнути, додатни, односно придодати, закључни, сумирајући и сл. интонационо издвојени делови. Они се у појединим случајевима издвајају у транскрипцији цртом – када се реализују иза интонационо (у мањој или већој мери) нецеловитог сегмента говора, тј. на крају „реченице”, или се стављају између двеју црта – када су упитању говорни одсечци који се схватају као делови уметнути у „реченицу”. То се чини пре свега при бележењу неких интонационо изразито издвојених релативних клауза, како би се предочила њихова синтаксичка, семантичко-прагматичка и интонациона природа. Они намећу посебан проблем у синтаксичкој анализи. Уметнути сегменти понекад имају висок интонациони завршетак, када се сигнализује наставак говорења, а понекад су интонационо потпуно аутономни, осећају се као аутономне придодате структуре. Нажалост, нису коришћени посебни транскрипциони знаци којима би се ова два типа уметнуте структуре разграничила, али се у анализи на појединим местима скреће пажња на такве структуре.

На тај проблем надовезује се проблем реализације релативне клаузе након структуре с терминативном интонацијом. Тада је релативна клауза интонационо и позиционо потпуно аутономна структура и представља оделиту додатну (придодату)

јединицу информације, те се у том смислу остварује као реченица.⁴² На исти начин се може реализовати и антецедент или структура с антецедентом и релативном клаузом.⁴³ У појединим примерима уочљиво је да је клауза која је заиста надређена релативној имплицирана и(ли) да је прави антецедент имплициран. Стога се и користи термин матична клауза, како би се покрили и такви случајеви. Дакле, матична клауза може бити клауза која је заиста надређена релативној или клауза која представља само полазишну структуру, оно на шта се наслања релативна клауза.

⁴² Неки типови таквих структура који се бележе у књижевном језику посматрали би се у контексту *парцелације*, а неки у контексту *прикључивања* или *придруживања*, које руски синтаксичари означавају термином „присоединение” (= прикључивање, припајање, придруживање). И први термин долази из руске лингвистичке литературе, а у нашу лингвистичку литературу увео га је М. Радовановић (в. 1990: 117–163 и литературу која се тамо наводи). Уп. објашњења датих термина: (а) *парцелација* – „svojevrsno intonaciono i poziciono izdvajanje (pa, samim tim, i 'isticanje’) jezičke jedinice koja na logičkom planu posmatranja iskaza čini koherentnu celinu (a formalnogramatički i tradicionalno gramatički *rečenicu*) sa smisaonom celinom u odnosu na koju se sada intonacijom i pozicijom *jezički autonomizuje*” (Radovanović 1990: 118); (б) „присоединение” – „добавление к основному высказыванию посредством присоединительной связи дополнительных сообщений, пояснений, возникающих в сознании не одновременно с основной мыслью, а лишь после того, как она высказана. Присоединение членов предложения. Присоединение предложений. В комнате заиграли марш. Походный марш. Такой добрый, веселый. С такими форшлагами, трелями. Из-за той же неподвижной шторы (Федин).” (Розенталь – Теленкова 1985³); „принцип построения высказывания, при котором какая-то его часть получает самостоятельную коммуникативную значимость в виде отдельной, как бы дополнительной информации прикрепляется к основному сообщению.” (БЭС 1998²). Према мишљењу М. Радовановића (1990: нап. 115), друга појава за разлику од парцелације представља „*naknadno priključivanje dodatnog podatka, saopštenja, informacije*”. О томе в. и Antičić 1997: 21, нап. 10.

П. Дмитријев (1967а: 25) поједине случајеве реализације релативних клауза (у књижевним текстовима) након интонационо завршених структура посматра у светлу „појачане актуализације неке компоненте у склопу сложене реченице” путем „максималног интонационог издвајања”, које се, према речима аутора, у писању врши путем „извлачења поменутих јединица из састава реченице”. Аутор каже да су по пореклу очигледно одлика говорног језика, који ствара услове за синтаксичку „деглутинацију (метанализу) сложених реченица”. М. Радовановић (1990: 146–147), пак, испитујући парцелисане структуре у језику Милоша Црњанског („Роман о Лондону”), утврђује да се релативна клауза по правилу не појављује у парцелисаној позицији (у испитиваном делу): „Izuzetak u tom smislu čini samo jedan primer sa samostalno parcelisanom relativnom rečenicom. (...) Ovo, u svakom slučaju, ide u prilog uverenju da čvrstina i priroda sintaksičke veze između relativne rečenice i centra ne pogoduju parcelaciji ovakvih sintaksičkih konstrukcija. Po pravilu, relativna rečenica se, u stvari, sreće samo uklopljena u parcelisane strukture drugog tipa, najčešće uz parcelisane padežne konstrukcije (...). U pomenutim slučajevima, parceliše se, zapravo, sintaksički centar relativne rečenice, tako da i ne dolazi do raskidanja njihove međusobne veze.”

У англосаксонској литератури о разговорном дискурсу неке релативне клаузе остварене након структуре с терминатовном интонацијом посматрају се у светлу појаве која се назива „*afterthought*” (= придодата, накнадна мисао, тзв. постмисао): „Quite often in spoken language a period intonation will signal the end of a sentence, but the speaker will then tack on an intonation unit that conveys a piece of supplementary information relevant to that same sentence. One understands that the speaker chose at first to end the sentence at the period, but then thought of something else that would also be useful for the hearer to know, within the same cluster of information” (Chafe 1988: 6).

С обзиром на то да у народном говору остварење таквих структура не представља синтаксичко-стилски поступак, није реч о неком *намерном* интонационом издвајању (уп. Radovanović 1990: 161, нап. 88), него о придодавању (како се нижу мисли и асоцијације у свести говорника, тако се нижу и реченичне структуре), у овом раду ће се говорити о придодатим, односно суплементарним структурама.

⁴³ То важи и за друге синтаксичке структуре, али је овде релативна клауза у фокусу пажње, па се само о њој, и о антецеденту, говори.

Имајући све речено у виду, јасно да се анализом мора обухватити и својеврстан *минимални текст*⁴⁴. Релативна клауза (или структура с антецедентом и релативном клаузом) када се реализује након интонационо и мисаоно (информационо) потпуно завршене целине,⁴⁵ с матичном структуром гради минималан текст.

Постоје и случајеви када се један тип синтаксичке структуре трансформише у други тип, при чему је на интонационом плану по правилу остварена једна суптилна трансформација, да, углавном, не можемо ставити зарез. На пример, слободна релативна клауза се надовезује на матичну клаузу, али се на слободну релативну клаузу спонтано надовезује нова матична клауза, те се релативна клауза претвара у структуру препоновану матичној клаузи. На неким местима нова релативна реченица стављена је између витичастих заграда / {} /. Тамо где би се донекле могло говорити о некој мањој интонационој јединици у оквиру дате структуре, ставља се и / (,) /.

Наравно, нису ретки случајеви интонационо уочљиве преформулације исказа, самоисправљања и др., када је интонациона јединица фрагментарна, што се обележава знаком /--/.⁴⁶

3.2.2.4. Фонетска / фонемска транскрипција

Генерално посматрано, при транскрипцији сам настојала забележити речи у оном облику у којем су изговорене. Међутим, с обзиром на то да је реч о синтаксичко-семантичкој анализи, алофонским детаљима није посвећена значајна пажња, неки нису уопште бележени.⁴⁷

⁴⁴ *Минимални текст* (термин И. Антонић) је секвенца од најмање две језичке јединице у непосредном суседству које су одвојене терминативном интонацијом, тј. интонацијом коју у писању репрезентује тачка, упитник или узвичник (уп. Antonić 1997б: нап. 8). Термин *текст* односи се и на писани и на говорени језик. У вези са анализом релативних реченица у говореном језику, овај термин се користи када се жели ставити акценат на производ говорења, тј. на транскрибовани запис (уп. Savić 1993: 29–32).

⁴⁵ О томе ће бити више речи у одељку о релативизатору *који*.

⁴⁶ Овде су оцртани основни проблеми уз нужне генерализације, сва сложеност говорног језика и различити типови структура њему својствени илустроваће примери релативних реченица који се износе приликом анализе грађе.

⁴⁷ Д. Кристал (1988: 70) наводи да се у фонетској транскрипцији алофонским детаљима посвећује пажња у различитој мери у зависности од циља транскрипције.

Бележење различитих изговорних нијанси одређених гласова као што су отвореност / затвореност вокала, дифтонгизација, умекшаност сугласника, различите изговорне варијанте /j/ и /в/ итд., изостало је.⁴⁸

Испадању појединих гласова (нарочито гласова /j/ и /в/), гласовним асимилацијама, асимилативним променама у сандхи позицији и сл. посвећена је мања пажња (уколико нису синтаксички релевантне).

Мућење вокала, односно реализацију тзв. паразитског вокала / ə /, означавала сам на неким местима где то утиче на интерпретацију морфолошког облика говорног одсечка. Тако се на пример тај податак показао релевантним у анализи дистрибуције облика *што* и *шта* у релативним реченицама. (У многим случајевима није било могуће утврдити да ли се ради о форми *што* или *шта* у улози релативизатора.)

У вези с јатом, треба напоменути да је ијекавски рефлекс овога гласа (који се појављује у одређеним речима у појединим говорима) бележен као /ије/. Уколико је први сегмент делимично редукован, односно уколико се реализује својеврстан дифтоншки, рефлекс дугог јата, у транскрипту се по правилу бележило /^нije/ без улажења у детаљније разматрање артикулационе природе дате секвенце. Незамењено *јат* није означавано, јер би то захтевало подробну фонетско-фонолошку анализу сваког записа и утврђивање фонолошког статуса затвореног /e/, што за ово истраживање није било релевантно. За такву анализу неки записи нису ни били dostatни. Истина, у појединим теренским записима с подручја тзв. јатовских говора могло се чути затворено /e/ на месту где је у старосрпском било *јат*, али је утисак углавном био да је број речи у којима је затворено /e/ остварено на етимолошком месту *јата* невелик.

Како је већ истакнуто, акценат и послеакценатске дужине се означавају, при чему се посебним знаком не бележи тзв. полудуг акценат нити тзв. полудужина. Полудужина, колико ми је познато, није ни дефинисана акустички, те можемо поставити питање шта сматрати полудужином.

Неоакут, потврђен у неким деловима шумадијско-војвођанског дијалекта, није означаван из истих разлога који су наведени у вези са бележењем *јата*.

⁴⁸ Дате и сличне појаве не бележе се и из других разлога: у појединим аудио-записима има шума, у вези с неким информаторима нисам знала у каквом је стању њихов артикулациони апарат, нпр. да ли има вештачке зубе и др.

Скреће се пажња и на то да је у неким деловима шумадијско-војвођанског дијалекта (пре свега у, према подели назначеној у карти Ж. Бошњаковића и Д. Радовановић, неким деловима средишњег, североистичног и југоисточног шумадијског поддијалекта) због слабе узлазности, односно равне интонације,⁴⁹ краткоузлазног акцента у одређеним позицијама, било колебања у бележењу прозодијског лика речи. Понегде бих акценат који је у стандардном језику краткоузлазан перципирала као краткосилазан, а негде као краткоузлазан. У складу са својим перцептивним утиском сам га и бележила. Један такав пример који се перципира с краткосилазним акцентом (*чѐтмара*) методама експерименталне фонетике анализирао је колега доц. др Дејан Средојевић – експериментална фонетска мерења показала су да је реч о краткосилазном акценту. И када је у питању дугоузлазни акценат у појединим ареама (таковски крај, долина Западне Мораве, неки делови гужанског краја пре свега) понегде је било сличних колебања (дугоузлазни или дугосилазни?), али у знатно мањој мери. Но, када је у питању кановачки акценат и косовско-ресавска метатакса у примерима типа *сѐсѝра / сѝсѝра, јѝзик / јѝзик*, углавном није било дилема.

Заправо, кад год сам се прилично колебала у вези с акценатским ликом речи (и када су у питању друге области),⁵⁰ иза речи сам наводила ознаку <? акц.>. То сам чинила и када су постојале дилеме у вези са бележењем других обележја говорног одсечка (послеакценатске дужине, облик речи и др.).

На послетку, приликом анализе грађе указала се потреба за поновним преслушавањем примера и бележењем извесних појава у појединим.⁵¹ У неким примерима болдом је истицан говорни одсечак с реченичним нагласком, односно говорни одсечак чија је информативна рематичност истакнута прозодијски, пре свега како би се илустровало прозодијско наглашавање информативног елемента релативне клаузе. Болдом је истицан и изразито експресивно изговорен говорни одсечак.

⁴⁹ Мисли се на узлазно или равно тонско кретање (кретање Ф) у двосложној секвенци коју чине тзв. акценатовани вокал и вокал који следи непосредно иза њега (узлазан или раван међувокалски интервал).

⁵⁰ Брз темпо говора, преклапање саговорника, пропратне акустичне појаве задавали су проблеме у бележењу акцента и гласовног састава речи.

⁵¹ Поједини примери преслушавани су и више пута.

3.2.2.5. Презентација релативне реченице

У примерима који се наводе у раду, релативна клауза је стављена у италики, а антецедент (антецедентна синтагма) је подвучен⁵². По потреби подвлаче се и други сегменти релативне реченице, пре свега заменички корелативни изрази. Ради уштеде простора неки сегменти структуре са релативном реченицом изостављају се уколико се структура и без тих делова може разумети. У загради иза примера наводе се ознака пункта и, уколико је у питању писани извор, ознака извора и пагинација.⁵³ Један пример се може појавити на више места као илустрација различитих појава.⁵⁴

⁵² Из техничких разлога два пута је подвучен.

⁵³ У реченицама се не наводи увек пункт иза примера којим се илуструје значење речи (тај податак изостаје и код неких дијалекатских текстова), те се у таквим случајевима само упућује на извор.

⁵⁴ Треба скренути пажњу на то да се знаком за дугоузлазни акценат обележава и експираторни акценат у примерима из говора с експираторним акцентом.

II. РЕЛАТИВНА РЕЧЕНИЦА

У овом поглављу сагледавају се основна својства релативне реченице из општелингвистичке, односно типолошке перспективе, с посебним освртом на српски језик. Уједно се назначавају и нека појмовно-терминолошка и теоријско- методолошка полазишта. Примери који се наводе припадају различитим језичким идиомима и варијететима и по потреби се и конструишу.

1. Одређење релативне реченице

Шта ћемо сматрати релативном реченицом у великој мери зависи од тога шта нам је циљ истраживања, у којим теоријским оквирима и на којем корпусу анализу спроводимо.⁵⁵ Дефиницијом притом настојимо обухватити њене типичне представнике.⁵⁶

У овом истраживању полази се од схватања да је типична релативна клауза зависна клауза⁵⁷ у функцији одредбе именичког појма – антецедента – којем је додељена синтаксичка и семантичко-прагматичка улога и у матичној структури и у релативној клаузи.

Шире посматрано, релативна клауза била би зависна клауза која је са другом структуром повезана преко једног елемента, фигуративно речено – *стожера* или *пивота*, који игра синтаксичку и семантичко-прагматичку улогу и у релативној клаузи и у саодносној структури (в. De Vries 2002: 1–2, 14–15).

У принципу, улога стожерног елемента у релативној клаузи независна је од улоге коју има у матичној структури (уп. De Vries 2002: 1–2, 14–15).

⁵⁵ В. нпр. Downing 1978: 377–380; Comrie 1989²: 142–144; De Vries 2002: 14–15; Herrmann 2003: 11; В. Арсенијевић 2009а; 2009б.

⁵⁶ О томе в. у Kordić 1995: 20–23.

⁵⁷ Традиционална подела реченичних структура на независне (паратактичке) и зависне (хипотактичке) у типолошким истраживањима језика и радовима посвећеним разговорном дискурсу озбиљно је доведена у питање (в. нпр. Van Valin 2003; Cristofaro 2003; Chafe 1988; Matthiessen – Thompson 1988). Р. ван Валин (Van Valin 2003: 187–188) дихотомију *координација* ~ *субординација* замењује трихотомијом *координација* ~ *косубординација* ~ *субординација*, док К. Леман (С. Lehmann (1988) говори о једном континууму који се протеже од паратактичких структура до структура са потпуно уклопљеном (енгл. *embedded*) клаузом. О томе в. и у С. Павловић 2014: 7–9. Да постоје различити степени, руским синтаксичким терминима речено, структурне (не)рашчлањености зависних реченица уочено је и у нашој литератури (в. Ружић 2010). О зависности реченица на различитим разинама в. у Микелсен 1986. В. и Ружић 2006а: 141–145 и литературу која се у датој студији наводи.

Наведена својства релативне реченице могу се илустровати следећим примером.

1. Кућа у којој је живео Алекса Шантић, јуче је срушена.

У датој реченици релативна клауза има функцију одредбе именице *кућа*. Садржај релативне клаузе се приписује антецедентној именици. Именицом *кућа* означен је стожерни елемент, конституент који на семантичком плану деле матична и релативна клауза, тј. референт⁵⁸ који представља спону између ситуација⁵⁹ означених матичном и релативном клаузом. Дати именички појам у релативној клаузи заступа заменица *који*. Према томе, између именице *кућа* и заменице *који* постоји *корелација* – оне се односе на истог референта.

У матичној клаузи управни именички појам има синтаксичку улогу субјекта,⁶⁰ у релативној клаузи њему је додељена синтаксичка улога прилошке одредбе, што

⁵⁸ Овај термин се употребљава у значењу ‘онај о којем / оно о чему одређени језички израз реферише, на шта се дати израз односи’; у раду се пре свега тиче референта релативне клаузе. Дакле, нема значење које му даје савремена лексикологија (в. Драгићевић 2010²: 59), нити га треба доводити у везу с појмом *референцијалност*.

⁵⁹ Ситуација или микроситуација била би семантичко-прагматички корелат клаузе, а сложена ситуација или макроситуација семантичко-прагматички корелат зависносложене реченице. У новијој типолошкој литератури на енглеском језику употребљава се термин *state of affairs* (в. у Murelli 2011: 7; в. и Cristofaro 2003). Условно, можемо говорити о примарној ситуацији означеној матичном клаузом и о секундарној ситуацији коју репрезентује зависна клауза.

⁶⁰ У раду се полази од мање-више традиционалне терминологије за означавање реченичних конституената како би текст био што разумљивији: субјекат (граматички субјекат), предикат (прост, сложен; глаголски, именски), тзв. логички субјекат, прави објекат, неправи објекат, прилошка одредба (прилошка одредба места у ширем смислу [места или циља кретања], прилошка одредба времена, начина, средства, количине, друштва, узрока, аблативна прилошка одредба, прилошка одредба намене / циља), присвојни атрибут, аблативни атрибут, прилошко-атрибутска одредба. Прави (типичан) објекат се односи на именску реч у беспредлошком акузативу (под одређеним условима у беспредлошком генитиву / партитивном генитиву који се налази у варијантном односу са акузативом) која представља прву или једину допуну прелазног глагола, односно израз другог аргумента у семантичкој структури реченице (нпр. *Читам књигу*). Сходно томе прави објекат је увек директан објекат. Улогу неправог (нетипичног) објекта имала би именска реч у предлошком акузативу или неком другом зависном падежу (са предлогом или без предлога) у функцији једине, прве или друге рекцијске допуне прелазног глагола, при чему се прелазност схвата као категоријално, лексичко-семантичко обележје глагола као врсте речи. Разликују се директан неправи објекат, који има улогу прве или једине допуне / другог аргумента (нпр. *Мисли на њега*, *Није могао да му науди*), и индиректан неправи објекат, који је друга допуна / трећи аргумент прелазног глагола и који са глаголом успоставља везу преко другог аргумента [нпр. *Упутио ме је на њега*, *Дала сам књигу Јелени*] (уп. Поповић – Станојчић 1992²: 223–225; Ружић 2005: 500–511). Прилошко-атрибутском одредбом (актуелним квалификативом, предикатским атрибутом итд.) обично се исказује „нека карактеристика субјекатског или објекатског појма актуелна у време реализовања ситуације означене реченицом” (Поповић – Станојчић 1992²: 235; в. и Ружић 2005: 513–516). М. Ковачевић (2013: 253–254) истиче да се прилошко-атрибутска одредба, коју он назива *предикатски апозитив*, може уводити и преко секундарног предиката површинске реченице израженог инфинитивом или глаголским прилогом садашњим или прошлим, да је њена веза с именском речју у субјекту или објекту увек секундарнија од везе са глаголом у предикату или

сигнализује структурни лик речи *који*. У ситуацији означеној матичном клаузом ентитет на који се односи именица *кућа* учествује као трпилац радње (пацијенс), а у ситуацији означеној релативном клаузом он има улогу просторног локализатора радње (месне одредбе), односно просторног локализатора њеног носиоца као објекта локализације. Он се управо преко ситуације у којој учествује као просторни локализатор идентификује.

Једна од могућих контекстуалних реализација дате реченице је она у којој је референт релативне клаузе тема саопштења,⁶¹ при чему му је у ситуацији означеној релативном клаузом такође додељена улога својеврсног топикалног елемента – елемента о којем релативна клауза реферише, што би мање-више било стално прагматичко својство релативне клаузе.

субпредикату, те да њом „изражена особина субјекта или објекта не мора уопште бити актуелна у времену вршења радње предиката него да њено важење може бити ограничено временом вршења радње субпредиката (секундарног глаголског предиката)”. При утврђивању значењских подтипова падежних јединица ослонац су синхронијски и дијахронијски радови и студије посвећени датој проблематици пре свега у српском језику (Алановић 2007; Антонић 2004, 2005а, 2005б, 2007, 2010; Н. Арсенијевић 2003; Batistić 1972; Гортан-Премк 1971; М. Ивић 1954, 1955-1956, 1957-1958, 1959, 1963б, 1980; Kovačević 1992; Којен 1980; Милорадовић 2003; С. Павловић 2000, 2006; В. Петровић 2000а, 2000б; Пипер 1977–1978, 1982, 2001, 2005; М. Radovanović 1978; Ружић 2006б; З. Симић 2013; Р. Симић 1980; Фелешко 1995; делимично и: Головачева 1989; Золотова 2006³; Топоров 1983), при чему се, колико је то могуће, избегавају стручни термини како би текст био разумљивији.

⁶¹ *Тема, тематски или топикални елемент* исказа јесте „основа”, тј. оно од чега се у саопштавању полази, а *рема* оно што је „језгро информације”, односно оно што је, посматрано са становишта комуникативне перспективе, најрелевантније. То, међутим, не значи да опозиција *тема ~ рема* одговара опозицији *старо, познато, доступно ~ ново, непознато, недоступно*, мада се често тема подудара са датим, а рема са новим, непознатим (в. у М. Ивић 1976: 30–31; уп. Kirkwood 1969; Halupka-Rešetar 2011: 55). Савремена Прашка школа ново унутар теме означава термином *контрастна тема* а ново унутар реме *прави фокус* (в. у Halupka-Rešetar 2011: 17). Тема се може истаћи, маркирати помоћу различитих синтаксичких и прозодијских средстава, када говоримо о топикализацији. На пример, она се може интонационо издвојити, односно дислоцирати од реченичног језгра. Када је у питању информациона структура исказа, у овом раду говори се о елементима који су информативно рематични(ји), истакнути(ји), односно о елементима који су познати(ји), доступни(ји) (уп. Slioussar 2007). Када се неки језички сегмент посматра у глобалу као јединица информације говори се и о информативној теми или о информативној реми, без обзира на то да ли се у њиховом саставу налази и нешто што је (не)познато. Информативно најрематичнији, односно најистакнутији елемент у структури која је предмет посматрања означава се термином *фокус*. Обично се разликују контрастни (идентификациони или искључни) и информациони [неискључни или презентациони] (в. у Halupka-Rešetar 2011: 11–13, 121–124). Њихову природу можемо објаснити на следећем примеру.

1. А: Наручила је густи сок.
Б: **Лимунаду** је наручила.
2. А: Шта је Ана наручила?
Б: Наручила је лимунаду.

У примеру (1) интерпретација је контрастна јер говорник саговорнику шаље поруку: Наручила је **лимунаду**, а не кока-колу, густи сок... Уколико је реч о новој информацији а не подразумева се постојање контраста ‘*a* а не *b*, *v...*’, као у примеру (2), ради се о информационом фокусу.

Релативна клауза као јединица информације у целини, може бити информативно рематична, али она може преносити и познату информацију (уп. Kordić 1995: 40), као у следећем примеру.

2. А: Кућа у којој је живео Алекса Шантић, јуче је срушена.
Б: Кућа у којој је живео Алекса Шантић **данас** је срушена.

Треба нагласити да немају сви језици релативне к л а у з е. Због тога се неретко у типолошким истраживањима релативне клаузе дефинишу као рестриктивне адноминалне одредбе са финитном или нефинитном предикацијом, те се, како би се језици света могли поредити у овом домену, у анализе укључују и партиципске адноминалне одредбе (Comrie 1989²: 143–144).

2. Антецедент

2.1. Категоријална обележја

Како је већ истакнуто, управни елемент на који се релативна клауза односи био би антецедент, без обзира на то коју позицију у односу на релативну клаузу заузима.⁶² Позицију антецедента у површинској структури⁶³ најчешће попуњава, према традиционалној класификацији речи, именица, када се говори о именичком⁶⁴ антецеденту. Уколико је именица праћена неком одредбом у ширем смислу (атрибутом), условно се говори о *антецедентној синтагми*, или о антецеденту у ширем смислу, без обзира на то

⁶² Уп. нпр. одређење антецедента у *Enciklopedijskom rečniku moderne lingvistike* (Kristal 1988: 25): „(...) označava jezičku jedinicu na koju upućuje neka druga jedinica u rečenici (anaforička referencija), tipično jedinica koja sledi. Konkretno, za lične i relativne zamenice kaže se da upućuju unazad na svoje antecedente (...)”. Но, овај термин се среће и у описима релативних клауза које претходе својој управној речи (в. Kordić 1995: 40, нап. 52). У англосаксонској литератури (Comrie 1989²) на управни члан релативне клаузе често се неутрално упућује изразом *head*, и тако треба схватити и наш израз антецедент када су у питању релативне реченице.

⁶³ Површинска структура се овде односи на план изреченог, на оно што би се у „минималистичком програму” Н. Чомског вероватно назвало фонетском / фонолошком формом, односно фонолошки израженом јединицом. Уп.: „Minimalizam, (...) teži ka tome da se zadrži samo ono što je konceptualno neophodno – u teoriji principa i parametara, nivoi dubinske i površinske strukture igrali su važnu ulogu, ali su, za razliku od fonološke forme (PF, zadužene za fonološki oblik rečenice) i logičke forme (LF, zadužene za njenu interpretaciju), prve dve samo teorijski konstrukti, ne slede ni iz čega, pa su stoga metodološki nebitni” (Halupka-Rešetar 2011: 61–62).

⁶⁴ Реч *именички* користи се у значењу ‘који се односи на именицу, тј. који је представљен именицом’ само у синтагми *именички антецедент* када се анализирају релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту.

да ли се релативна клауза схвата као одредба именице, или именице с одредбом (одредбама), или, пак, као допуна одредбе-детерминатора који се реализује уз именицу. Притом се у релевантним случајевима назначавача колики је заиста обим антецедента као језичког елемента на који се релативна клауза односи.⁶⁵ Тако се приступа и другим типовима антецедента. Уколико синтагму шире схватимо, рекли бисмо да антецедент и релативна клауза (барем поједини типови) чине (условно речено, релативну) синтагму⁶⁶ (в. Kordić 1995: 25–28; уп. Тополињска 1981).

Релативна клауза може претходити именичком антецеденту, следити иза њега или га, пак, „окруживати”, на основу чега се издвајају *постноминалне*, *преноминалне* и *циркумминалне* релативне клаузе.⁶⁷ У последњем случају, антецедент је, заправо, у саставу релативне клаузе.

На површинском плану позицију антецедента постноминалне релативне клаузе у српском језику и у неким другим језицима може поунити и заменица, придев или број, када, ради сагледавања морфолошких обележја антецедента, односно језичких израза којима се он посредно или непосредно идентификује (в. С. Павловић 2012: 72), говоримо о *заменичком*, *придевском* или *бројном антецеденту*.⁶⁸ У позицији заменичког антецедента остварују се именичке и придевске заменице, тј. заменице супстантивног и адјективног

⁶⁵ Да ли ће се релативна клауза схватити као одредба читаве синтагме или њеног управног члана зависи од конкретног случаја, али и од теоријског приступа релативним реченицама, од тога шта сматрамо управним чланом. Читава проблематика у вези са синтаксичким релацијама између антецедента, антецедента у ширем смислу и релативне клаузе прилично је сложена, а будући да у средишту овог рада није теоријско разматрање релативних реченица, ствари се поједностављују. У литератури се говори и о релативној клаузи као допуни детерминатора, о чему ће више бити речи у одељку посвећеном деривацији релативних реченица. Стога су горенаведени термини употребљени како би се лакше приступило анализи грађе.

⁶⁶ В. Браун (Browne 1986:17) користи термин *релативна конструкција*.

⁶⁷ О томе ће детаљније бити речи у одељку који обрађује структурносинтаксичке типове релативних реченица.

⁶⁸ Овде се предочава пре свега стање у српском језику, при чему се полази од традиционалног граматичког приступа „врстама речи”, који ће бити примењен у анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту, но у овом поглављу указаће се и на нека нова могућа методолошка полазишта. Репертоар језичких јединица којима се идентификује антецедент условљен је типолошким, односно морфолошким одликама језика. У неким језицима не постоји подела на морфолошку класу глагола и именица и тзв. придевски глагол функционише и као стативни предикат и као својерестан именички модификатор (в. Грковић-Мејџор 2013: 177; Lichtenberk 2005). Стога се у таквим случајевима о придевским, именичким и глаголским речима може говорити само на синтаксичкој и семантичкофункционалној разини.

карактера⁶⁹. Позицију бројног антецедента попуњавају по правилу редни бројеви.⁷⁰ Од овакве класификације полази се приликом анализе грађе.

Уз антецедент представљен речју адјективног карактера могла би се у појединим случајевима успоставити реч супстантивног карактера, првенствено именица (уп. пр. 1 и 2), као „прави” антецедент, а антецедент који је изражен био би тада привидан антецедент, односно експонент антецедента у површинској структури. Тако би се у примерима (1–2) говорило о околиналној редукцији антецедентне синтагме (околиналном елидирању правог антецедента), што је нарочито често у разговорном језику.

1. Капѣтан̄ иде нус куће, а дрѹги *иш̄ио ће с н̄ама на фр̄дн̄ӣ*, тај нас в̄оди, Ф̄ла̄бу Ј̄ен̄о. (Ит, СДЗб XLIII, 494)
2. Чѹјеш, с̄инко, пр̄аво да ми к̄ажеш, н̄емој да се б̄диш, да си п̄ѹцо, да си п̄ѹво, да си га ѹбио, да си н̄ знам шт̄а, ј̄а одг̄в̄арам за свѣ *к̄ди с̄ӣе н̄ѹос ѹ службу*, за свију в̄ас. (Ит, СДЗб XLIII, 495)

Ступњеви подразумеваности „скривеног” антецедента различити су, у појединим случајевима његова присутност је изузетно слабо изражена, те се поставља питање има ли потребе за реконструкцијама. С друге стране, нема оштре границе међу адјективним и супстантивним речима, већ се пре може говорити о једном континууму који се креће између изразито адјективних и изразито супстантивних речи, које свој статус могу променити.

Могло би се рећи да свака адјективна реч у позицији антецедента контекстуално добија супстантивну вредност, тј. обавља супстантивну функцију,⁷¹ те би издвајање

⁶⁹ *Адјективне речи* у српском језику биле би придеви, придевске заменице, редни бројеви и број *један*, а супстантивне речи именице и именичке заменице (Ковачевић 2000: 266). Када се каже адјективна или супстантивна функција, мисли се на функције које су типичне за једну, односно другу класу речи.

⁷⁰ С. Кордић (1995: 187) антецедент представљен заменицом означава термином *формалан антецедент*, међутим, није јасно да ли антецедент представљен личној заменицом сматра именичким или формалним. С. Павловић (2012: 71) под формалан антецедент (који назива и *потпоран антецедент*) подводи неодређене, опште, одричне заменице, редне бројеве и придеве, док антецедент представљен именицом или личној заменицом означава термином *именички антецедент*.

⁷¹ Из тог угла посматрано, у питању би било мање-више синтаксичко функционално а не лексичко (творбено) преобразовање адјективне речи, мада између функционалног и лексичког преобразовања оштре границе нема, те постоје прелазни, мешовити случајеви. М. Ковачевић (2000³: 266–268) сваку адјективну реч употребљену у супстантивној функцији зове *супстантиватом*, истичући да је супстантиват само по својој новој синтаксичкој функцији супстантив, док је у свим осталим граматичким особинама он и даље адјективна реч. Супстантиват, истиче аутор, настаје свођењем супстантивне конгруентне синтагме на њен подређен члан изражен адјективном речју. Тада се ради, дакле, о *супстантиватизацији* као синтаксичкој функционалној транспозицији, што је различито од *супстантивизације* као творбено-морфолошке транспозиције. Придев у таквим случајевима, каже аутор (Ковачевић 2000³: 269), „не само што

именичког, заменичког, придевског и бројног антецедента, било мотивисано пре свега потребом да се кроз призму традиционалне граматике боље сагледају граматичко-семантичка категоријална обележја антецедента.

Овој проблематици би се могло на још један начин прићи, али погледајмо најпре основни репертоар антецедентних речи које се у сербокroatистичкој литератури обично третирају као заменичке.

У својству заменичког антецедента појављују се различите, према традиционалној подели, именичке и придевске заменице – личне заменице (*ја, ти, ми*), показне придевске заменице (*овај, тај, онај*), показне каквоћне придевске заменице (*овакав, такав, онакав*), показне количинске придевске заменице (*оволики, толики, онолики*), опште придевске и именичке заменице (*сав, сваки; свако, свашта*), одричне именичке заменице (*нико, ништа*), неодређене придевске и именичке заменице (*неки, ко; неко, нешто*). Неке лексеме које се третирају у граматичким приручницима као заменице строго узевши и нису заменице, поједине семантички гравитирају придевима, као што и поједини придеви и бројеви могу бити и заменички употребљени, што показује флуидну границу међу класама речи и можда пре свега несавршеност традиционалне граматичке класификације речи. Са мање-више заменичком вредношћу остварују се лексеме *исти* ('не други'), алтернативно *други* ('не овај, тај онај'), лексема *један* (в. Kordić 1995: 187–210; С. Павловић 2012; Алановић 2013).⁷²

Када су у питању заменице са деиктичким елементима *ов-, он-, т-*, у литератури се истиче следеће. Заменице са деиктичком⁷³ компонентом *ов-* односе се на непосредан

елиптирањем надређене му именице преузима њену синтаксичку функцију већ се и семантички приближава именици, не обилежава више особину именичког појма него збир особина. (...) Зато је поименичење не само супстантивизација него и својеврсна супстантивизација." Говорећи о конверзији придева, И. Клајн (2003: 382) истиче да је говорни језик препун елипса и да је једна општа синтаксичка особина придева – да се именица уз њих може изоставити, тачније подразумевати, уколико то контекст и ситуација допуштају. Исту особину, напомиње аутор, имају и сви бројеви, као нпр. *Дај ми две. Попни се на пети*. Елипса доводи некада до делимичног или потпуног поименичавања придевских речи. Аутор каже (Клајн 2003: 380) да између супстантивизације придева и обичног изостављања именице нема оштре границе.

⁷² Овде се наводе заменице које се у литератури обично помињу као антецеденти релативне клаузе.

⁷³ Када је у питању деиктичко упућивање, најпре треба разликовати деиктичко упућивање на појаве ван исказа – *егзофоричко упућивање*, и упућивање на контекст, елемент дискурса / текста – *ендофоричко упућивање*. *Ендофора* којом се упућује на сегмент претходног дискурса јесте *анафора* у *ужем смислу*, док се ендофора којом се упућује на сегмент дискурса који ће уследити означава термином *катафора* (Клајн 1985: 42). И. Клајн (1985: 51–52) разликује три врсте анафоре, тј. ендофоре: *пуњу*, *концептуалну* и *формалну*. *Пуна* анафора упућујући на антецедент упућује на конкретан предмет именован њиме, тиме и на концепт (*Имаш кијавицу и треба да је лечиш*), *концептуална* упућује само на концепт (*Ти*

домен говорника и на оно што је последње поменуто у дискурсу. Такве заменице, према томе, имају обележја [проксималност +, дисталност –]. Заменице са деиктичком компонентом *он-* односе се на нешто што има низак степен дикурсне истакнутости, што је ван непосредних домена говорника и саговорника или на нешто што се тиче говорника који није присутан у комуникативној ситуацији (када је у питању индиректан говор), те имају обележја [проксималност –, дисталност +]. Заменице које имају деиктички елемент *т-* односе се на нешто што се тиче домена саговорника, на садржај који је он увео или који је у вези са њим или на нешто што је дискурсно најистакнутије, тј. на најистакнутији домен дискурса и његове референте. Оне се користе и у ситуацијама када проксималност није спецификована или када су различите димензије које је одређују у колизији. Стога су дате заменице неутралан члан овог трипартитног система и имају обележја [проксималност –, дисталност –]⁷⁴ (В. Арсенијевић 2009а: 150).

Показне каквоћне и количинске заменице имају категоријално значење особине, односно димензије или количине (Пипер – Клајн 2013: 107–109). У њима се сједињују деиктичност и поредбеност, те би се могле сматрати и поредбеним заменицама (нпр. *такав* ‘као тај’ [в. РСМ: *такав*]).

На основу семантичко-функционалних критеријума опште, одричне и неодређене заменице сврставају се у квантификаторе – опште у *универзалне*,⁷⁵ неодређене у *егзистенцијалне*,⁷⁶ а одричне у *негативне егзистенцијалне квантификаторе* или у *универзалне квантификаторе у ширем смислу* (уп. Пипер 1982: 96).

Опште заменице *свако* и *сваки* за разлику од квантификатора *сви* имају обележје дистрибутивности, те се могу назвати дистрибутивним заменицама (Пипер – Клајн 2013: 117).

још вучеш кијавицу, а ја сам је давно излечио), а формална упућује само на реч или дужи сегмент суседног текста, независно од његовог семантичког садржаја (*Доктор каже да имам ринофарингитис, а је немам појма шта је то*).

⁷⁴ Из другог угла посматрано, радило би се о *медијалности*.

⁷⁵ *Универзални квантификатори* односе се на “објекте квантификације узете у целини, односно на све елементе извесног објекта квантификације без изузетка, уколико је у питању сложени објекат” (Пипер 1982: 96). О *универзалном прономену* говори још А. Мусић (1937: 10).

⁷⁶ *Егзистенцијални квантификатори* „реферишу само о постојању извесног објекта (појаве) и самим тим о постојању извесног квантитета” (Пипер 1982: 98).

У улози заменичког антецедента лексема *један* добија вредност неодређене заменице у ширем смислу. Њом се обично уводи нови јединствен референт који је познат говорнику, који му је на неки начин доступан (уп. Пипер – Клајн 2013: 114).⁷⁷

Посебном врстом заменица у рецентнијој кroatистичкој литератури сматрају се неутрумске форме типа *ово, то, оно* које се појављују, између осталог, и као формалан антецедент у релативним реченицама типа *Срећа је то што људи за срећу држе*. За њих се каже следеће: „U tih su zamjenica naime rod i broj neutralizirani u (navedenim) oblicima jednine srednjeg roda, a s neutralizacijom roda i broja u srednjem im je rodu neutralizirano i lice. Stoga se te zamjenice, bezlično-bezrodne, kakve već jesu, ne mijenjajući oblik, mogu odnositi na sve rodove (*talenat je оно што..., срећа је то што..., tijelo је ово што...*) и на оба броја (*риба је оно што..., рибе су оно што...*). (...) Razlika između njih i pokaznih zamjenica u tome je što se bezlično-bezrodnim zamjenicama ne upućuje na nešto što se označuje kao živo ili kao neživo, biće ili stvar, nego se upućuje na nešto što se u rečenici izriče isključivo као *појединачна изванјезичка ситуација*” (Peti 2008: 528, 530). Овде се, дакле, полази превасходно од синтаксичко-семантичких критеријума приликом издвајања датих заменица у посебну класу.

Сада се може указати на још један могућ приступ проблематици неименичког антецедента.

Посматрани из синтаксичкофункционалне перспективе, различити типови неименичког антецедента могли би се подвести под категорију *мешовитог* („фузионог”) *антецедента*. То би био антецедент код којег су на синтаксичкофункционалном плану сједињене одредбена функција и функција управног елемента. Отуда термин фузиони антецедент. Дакле, уместо именичке синтагме с управним и одредбеним елементом,

⁷⁷ Могли бисмо рећи да она у многим контекстима има обележје [специфичност +]. Језичким изразом који има дато обележје, у принципу, уводи се нови јединствен, на неки начин пресупониран, референт у дискурс. Говори се и о специфичности када се у дискурс уводи нови, непомињани именски израз (в. Епџ 1991; Станковић 2010: 488–494, в. и у Kordić 1995: 102, и нап. 47). Овом обележју у генеративној синтакси придаје се значајна пажња мада су његова одређења контроверзна (в. Епџ 1991: 1 и даље; RDLL: 1104). Анализирајући дистрибуцију лексема *један* и *неки* и разматрајући притом могућност да се лексеми *један* припише синтаксичко својство неодређеног члана, М. Ивић (1971: 108) уочава, између осталог, да моменат појединачног означавања, тзв. моменат партикуларизације погодује убацивању лексеме *један* и да се партикуларизација најчешће односи на „појаве које се као нове, дакле претходно неспоменуте, уводе у саопштење”. Ауторка даље истиче да се у примерима попут: *У селу је био један / неки момак..., неки* поставља у односу на *један* „као емфатички маркирана форма: његово присуство потенцира рематски карактер исказа”. С друге стране, каже ауторка, *неки* се обавезно употребљава „када треба инсистирати на фактору непознатог, тј. на чињеници да изостаје упућеност у идентитет именованог појма” (М. Ивић 1971: 111).

појављује се само израз из одредбеног дела који сада обавља и једну и другу функцију – и функцију одредбе и функцију управног члана. Такав метод анализе заступљен је у *Кембричкој граматици енглеског језика* (Payne – Huddleston 2002: 332–333, 395–396, 410–425) и назива се „fused-head analysis”. Говори се о синтаксичкој фузији *детерминатора, предетерминатора* или *унутрашњег модификатора* с управним чланом. Треба нагласити да су детерминатори, предетерминатори и унутрашњи модификатори функције, те их не треба поистовећивати са врстом речи. Општа функција свих детерминатора састоји се у обележавању именског изрази⁷⁸ као одређеног (дефинитног) или неодређеног (индефинитног), али многим се остварује и квантификација (Payne – Huddleston 2002: 355, 358).⁷⁹ Улогу детерминатора обављају различите речи – на пример, члан, главнина придевских заменица које смо навели, али и присвојни придеви, основни бројеви, упитне и релативне заменице (!) итд. Притом су неке речи специјализоване за ту улогу, као што је то члан, док друге могу обављати и друге функције, на пример, у једном случају улогу детерминатора, у другом улогу предетерминатора или унутрашњег модификатора. Тако основни број поред функције детерминатора може имати и функцију унутрашњег модификатора, као у примеру *Та три прстена су била украдена. Предетерминатори* претходе детерминатору, односно именском изразу (тзв. номиналу⁸⁰) са детерминатором, и посматрају се као спољашњи модификатори датог изрази (Payne – Huddleston 2002: 331, 433–436).⁸¹ Тако би у примеру *Донео је све те књиге, све* имало улогу предетерминатора квантификатора, а *те* улогу детерминатора. *Све* би се односило на израз *те књиге*. Унутрашњи модификатори били би

⁷⁸ „Именски израз (именска група, именичка група, номинална група, номинална фраза) јесте општији појам од синтагме који значи именичку синтагму (нпр. *твој друг*), или саму именицу (нпр. *друг*), или неку другу врсту речи употребљену као да је именица, у некој синтаксичкој функцији” (Пипер – Клајн 2013: 261).

⁷⁹ Уп. Kristal 1988: 45: „**determinator** termin koji se koristi u nekim modelima gramatičke deskripcije, a odnosi se na klasu jedinica čija je glavna uloga da budu komprezentni s imenicama kako bi izrazile širok dijapazon semantičkih kontrasta, kao što su kvantitet ili broj. Članovi, kada se javljaju u nekom jeziku, predstavljaju glavni podskup determinatora. (...) Neki lingvisti proširuju primenu ovoga termina tako da uključi i druge vrste reči u okviru imeničke sintagme (npr. prideve, pre-determinatore), a ponekad čak i modifikatore u drugim delovima rečenice”.

⁸⁰ *Номинал* се у датом моделу граматичке дескрипције одређује као елемент који пада између именице и именичке синтагме (именске фразе), на пример у: *the old man, another United States warship*, подвучени изрази су номинали. Међутим, дати термин се у таквим анализама проширује и на случајеве када се у именској фрази у позицији управног члана реализује само именица, нпр. *the man* (уп. Payne – Huddleston 2002: 329).

⁸¹ Д. Кристал (1988) каже да предетерминатор „означава класу јединица које се јављају пре детерминатора у именичкој синтагми”.

непосредне одредбе управног члана синтагме, као што је то основни број у горенаведеном примеру.

У оквирима ове анализе, посебан тип фузионог антецедента био би онај код којег је остварено морфолошко сједињавање одредбене и номиналне основе, што је случај код именичких неличних заменица у српском језику [нпр. *ништа* < *ни* + *шта*] (уп. Payne – Huddleston 2002: 423).⁸²

Из ове перспективе посматрано, на синтаксичко-функционалном плану издвојила би се два типа антецедента, један представљен именицом или личном заменицом – супстантивни или номинални антецедент, и други који је мешовитог карактера – фузиони антецедент.

Заступници фузионог синтаксичког приступа релативним реченицама са тзв. формалним антецедентом у истом духу анализирају и релативне реченице у којима изостаје антецедент говорећи о синтаксичкој фузији антецедента и детерминатора (релативне заменице) који уводи релативну клаузу.

Релативне реченице без антецедента, тзв. слободне релативне реченице, једно су од спорних и у последње време врло актуелних питања на које су дати различити одговори, о којима ће бити речи у одељку посвећеном структурносинтаксичким типовима релативних реченица. Приликом анализе таквих структура у шумадијско-војвођанском дијалекту, говори се о антецеденту као стожерном елементу који игра улогу и у једној и другој клаузи, при чему се на њихов синтаксички статус даје осврт у закључним разматрањима.

На крају разматрања категоријалних обележја антецедента, поменимо да се релативна клауза може појавити уз прилошке антецеденте у реченицама типа (3–4), те да се релативна клауза може односити на придевски појам, када је заиста реч о придевском антецеденту (5), или на реченични садржај, када би се радило о пропозитивном антецеденту⁸³ (6–7).

⁸² Присталице овог метода анализе указују на мањкавости других приступа: елипса, на пример, не може покрити све случајеве, јер негде није могуће упостављање елидираног елемента у површинској структури (нпр. *many of us*, али не: *many ones of us*); ако се пође од схватања да једна језичка јединица добија нову функцију, али задржава своју категоријалну вредност, настају тешкоће у анализи конструкција типа *I prefer cotton shirts to nylon*, јер се оне онда синтаксички не разликују од конструкција *I prefer cotton to nylon*. (в. Payne – Huddleston 2002: 419–422).

⁸³ О релативним клаузама с пропозитивним антецедентом в. у Kordic 1995: 148–153 и литературу која се у датој студији наводи.

3. Књига је тамо где си је оставила.
4. енгл. They left the books downstairs, which is not the safest place for them to be. (Van Riemsdijk 2006a: 372, нап.1)
5. енгл. Bill turned out to be quite intelligent, which is a quality not often found in his family. (Van Riemsdijk 2006a: 372, нап.1)
6. Положио је испит, што ме је обрадовало.
7. енгл. John wondered whether to trust the FBI, which is a rather stupid thing to ask yourself. (Van Riemsdijk 2006a: 372, нап.1)

Реченице првог типа, како је напоменуто у уводу, нису предмет анализе, док се остали типови релативних реченица у принципу не јављају у шумадијско-војвођанским говорима.⁸⁴

2.2. Синтаксичка обележја

С обзиром на синтаксичку сложеност антецедента, у литератури се издвајају *јединичан, прост антецедент* – сингуларски или плуралски (1), *сложен плуралски антецедент* (2),⁸⁵ те *двострук / вишеструк антецедент* (3). *Сложен плуралски антецедент* чине два именска израза или више именских израза у координираној синтаксичкој вези, док се *вишеструк антецедент* односи на два именска израза или више именских израза који нису у синтаксичкој вези, тј. нису део исте синтаксичке конструкције. Трећи тип (с једном релативизованом синтаксичком позицијом) наводи се за енглески и холандски језик, али се напомиње да је дата појава ретка (уп. De Vries 2002: 67–68, 263).

1. Дошао је професор о којем сам ти јуче причала.
2. У собу су ушли момак и девојка које сам јуче видео у биоскопу.
3. енгл. A boy, entered the room and a girl went out *who were the same age*. (De Vries 2002: 67)

У структурама с једном релативизованом синтаксичком позицијом (нпр. релативне реченице с једном релативном заменицом), као у наведеним примерима, остварују се прост антецедент, сложен плуралски антецедент и двострук или вишеструк

⁸⁴ Структуре с пропозитивним антецедентом нису својствене шумадијско-војвођанском дијалекту, а вероватно ни осталим народним говорима. У шумадијско-војвођанском дијалекту појављују се уметнуте модалне структуре типа *што каже, што се каже* итд. које се могу посматрати као маркери (*ауто*)*рапортивне евиденцијалности* (в. Људ. Поповић 2010: 36, 37), но оне нису предмет анализе.

⁸⁵ У принципу и овај тип би се могао сматрати двоструким или вишеструким.

антецедент. У последњем случају говори се о тзв. раздвојеном или расцепљеном антецеденту [енгл. *split antecedent*] (уп. De Vries 2002: 67–68).

У литератури се наводи да у структурама у којима су релативизоване две синтаксичке позиције или више синтаксичких позиција (нпр. релативне реченице које садрже две релативне заменице) антецедент може бити прост плуралски или двострук / вишеструк, но, антецедент, истиче се, тада треба схватити као заменички корелат у матичној клаузи (в. De Vries 2002: 67–68). У примеру (4) то би биле речи *онај* и *онога*.

4. *Ко кога љуби, онај онога* и слуша. (Browne 1976: 202)

У таквим случајевима у овом раду превасходно се говори о антецеденту као елементу који игра улогу и у релативној и у матичној клаузи и које(г) у матичној клаузи заступа(ју) заменички изрази, тј. заменички корелатив(и). Корелативи се у принципу појављују у матичној клаузи којој претходи релативна у случајевима када је антецедент инкорпорирани у релативну клаузу или када није изражен. Они се срећу у матичној клаузи и у случајевима када је антецедент с релативном клаузом дислоциран од матичне клаузе у леву периферију реченице, као у следећем примеру.⁸⁶

5. (...) *за онога*, који тим путем први пут *гази* (...) *тај* за умор као и да не зна (Kordić 1995: 201)

⁸⁶ Корелативи се у овом у раду првенствено односе на такве случајеве, а не и на тзв. формални антецедент. Потребу за разграничавањем формалног антецедента и корелатива С. Кордић (1995: 200–201) образлаже приликом анализе примера (5), у којем се појављује и корелатив и формалан антецедент: „Kao i formalni antecedent, i korelativna zamjenica iskazuje sintaktičku funkciju sintagme sačinjene od antecedenta i relativne rečenice. Ali dok je formalni antecedent dio te sintagme i najavljuje da će odredba unutar sintagme tek uslijediti (i ujedno doprinosi restriktivnosti ili nerestriktivnosti odredbe), korelativ više nije dio te sintagme, nego anaforički upućuje na nju. (...) Da su te uloge različite potvrđuje i razlika u mogućnosti upotrebe nesklonjivog relativizatora *što_N*. Taj relativizator ne može uvesti relativnu rečenicu ukoliko se ispred nje ne nalazi barem formalni antecedent. Ako formalni antecedent nije izražen, a korelativ jest, relativna rečenica ostaje i dalje neprihvatljiva”. И. Антонић (2001: 367) се у својој студији *Vremenska rečenica* опредељује за термин *корелатив* (којим покрива и формални антецедент), а не *корелатив*, који дефинише на следећи начин: „formalna jedinica deiktičkog tipa (adverb ili nominal) koja učestvuje u koreferenciji zajedno sa temporalnom klauzom.” Ауторка (Antonić 2001: 302) сматра да термин *корелација*, будући да упућује на општи појам суодноса, недовољно прецизно именује појаву о којој је реч. Будући да корелатив у значењу које му даје ауторка може бити и формалан антецедент, а да је за ову анализу потребно те елементе релативне реченице разграничити, што је С. Кордић урадила успоставивши разлику између формалног антецедента и заменичког корелатива, ја сам се определила за термин *корелатив*, који покрива горенаведене случајеве.

3. Релативни елементи / релативизатори

3.1. Основна обележја

У релативној клаузи често се појављује формалан елемент или више формалних елемената којима се маркирају њена релевантна обележја. У типолошкој литератури⁸⁷ (С. Lehmann 1984; Smits 1989*: 47–62; De Vries 2002: 155–178; Murelli 2011: 79–112) се обично наводи да они могу енкодирати:

(а) *субординацију* – показују да је релативна клауза зависна, тј. субординирана;

(б) *атрибуцију* – показују да је релативна клауза приписана антецеденту тако што се слажу с антецедентом у граматичком роду, броју (лицу)⁸⁸, односно у семантичкој класи као што је класа с обележјем [живо + / –] или [људско + / –];

(в) присуство антецедента у релативној клаузи – репрезентују антецедент показујући његову синтаксичку и семантичко-прагматичку улогу у релативној клаузи.⁸⁹

Уколико се ствари поједноставе и у знатној мери занемари теоријски (генеративни) синтаксички аспект релативне реченице, како се приступа анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту,⁹⁰ може се рећи да релативни елементи у зависности од својих морфолошких и синтаксичко-семантичких капацитета енкодирају везу матичне и релативне структуре, односно зависност релативне клаузе, категоријална морфолошка и семантичка обележја антецедента као што су род / класа, број, те (заступајући га) његову синтаксичко-семантичку улогу у релативној клаузи.

⁸⁷ Типолошка литература односи се на литературу из области типолошке лингвистике.

⁸⁸ О томе говори М. де Ври (2002: 157). Обележја попут рода, лица, броја у новијој генеративној синтакси означавају се као ϕ -обележја (Halupka-Rešetar 2011: 224). У овом раду ће се посезати за том ознаком само када буде потребе за економисањем језичким изразом.

⁸⁹ Ове функције релативних елемената установио је К. Леман, а други аутори, од којих сам преузела Леманове налазе, уклопили су их у своје теоријско-методолошке оквире модификујући их у мањој или већој мери. Према Де Врију, К. Леман говори заправо о *субординацију* (енгл. *subordination*), *атрибуцију* (енгл. *attribution*) и репрезентовању антецедента у релативној клаузи. У вези са последњом функцијом релативног елемента, М. Де Ври (2002: 155–156) каже, између осталог: „It fills the gap [hence bears (abstract)] Case, MdV]. Here Gap (German: 'Leerstelle') refers to the representative of the head in the relative clause. **It must not be confused with a syntactic trace**”. А. Мурели (2011: 436, нап. 11) напомиње: „In order to understand point 3, we need to bear in mind that RCs are seen in generative perspective as MCs which underwent a NP-extraction. **This NP leaves a trace**, which is the instance of the head NP in the RC – Keenan and Comrie (1977) label it NP_{rel}. If this instance is morphosyntactically expressed through the relative element, the element is gap-constructing, if not, it isn't.” (болд – Д. У.)

⁹⁰ То не значи да се неки теоријски аспекти неће промотрити.

Релативни елементи који имају (и) функцију везника у ширем смислу могу се назвати *релативизатори*.

У том светлу посматрано, прототипичан релативни елемент била би релативна заменица која обавља све функције. На пример српска релативна заменица *који* има суобординативну везничку функцију, заступа антецедент и слаже се с њим у роду и броју. Својим структурним ликом идентификује синтаксичко-семантичку функцију антецедента у релативној клаузи.

На основу морфолошких и синтаксичко-семантичких својстава релативни елементи би се онда могли поделити на релативне заменице, релативне (заменичке) прилоге, релативне афиксе, релативне везнике / партикуле, ресумптивне заменице, евентуално и ресумптивне заменичке прилоге.

3.2. Релативне заменице

Релативне заменице су заменице које повезују матичну и релативну клаузу и показују синтаксичко-семантички статус антецедента (заступајући га) у релативној клаузи. Притом, слагање релативне заменице с антецедентом у погледу граматичког рода, броја и семантичке класе (пре свега у европским језицима и варијететима) може бити (а) потпуно, само (б) у роду / класи, или (в) нулто (Murelli 2011: 88). Типичан представник првог типа релативне заменице у савременом стандардном српском језику била би заменица *који*. Специфичне су у погледу слагања с антецедентом релативне именичке заменице *ко* и *што*. Заменица *ко* има обележје [људско +], а заменица *што* [живо –]. Обе заменице имају само сингуларску парадигму и у погледу граматичког рода су необележене, али када се подвргну конгруенцијском тесту прва показује обележје мушког рода (*ко је дошао*), а друга обележје средњег рода [*што је постављено*] (в. Browne 1986: 24). Дате заменице у складу с тим захтевају персоналан⁹¹ сингуларски антецедент мушког (*онај ко*), односно средњег рода (*оно што*).⁹² Трећем типу припадале би у савременом стандардном српском језику присвојна придевска заменица *чији* и, рекло би се на основу

⁹¹ Персоналан антецедент је антецедент који се односи на људско биће.

⁹² Уп., међутим, руско: Победа будет за теми, *кто строит жизнь*. А. Н. Толст. (СРЯ, *кто*).

рецентних истраживања, каквоћна придевска заменица *какав* и количинска придевска заменица *колики* (С. Павловић 2012: 73–76, 83).⁹³

3.3. Релативни прилози

Релативни прилози, у принципу, заменичке природе,⁹⁴ односно заменичког порекла (Smits 1989*: 59–61), јесу прилози којима се повезује матична структура и релативна клауза и који антецеденту „додељују” улогу прилошке одредбе у релативној клаузи. Обично је један прилог специјализован за једну синтаксичко-семантичку позицију (прилошка одредба времена, прилошка одредба места и др.). У савременом српском стандардном језику ту улогу имају, према примарној синтаксичкој-семантичкој улози коју у релативној клаузи обављају, (а) месни заменички прилози *где, одакле, куда, камо*; (б) временски заменички прилози *када, док, од када, до када, колико*; (в) начински заменички прилог *како* (С. Павловић 2012: 76–78).

3.4. Релативни везници / партикуле

Релативни везници / партикуле били би непроменљиви формални елементи – морфолошки везници и партикуле_{гр} – којима се енкодира веза матичне и релативне клаузе, односно уводи субординирана клауза, при чему партикуле треба схватити као непроменљиве јединице са граматичком функцијом, такве које се тешко уклапају у традиционалну граматичку класификацију речи.⁹⁵ Стога се израз партикула када се употребљава у наведеном значењу индексира са гр.⁹⁶ Типолошка литература и морфолошке везнике и партикуле_{гр} обједињује у једну категорију партикуле_{гр}. Такви релативни елементи били би у савременом стандардном српском језику мање-више

⁹³ У појединим типолошким студијама сви релативни елементи који су специјализовани за једну синтаксичку, односно семантичку функцију издвојени су у посебну класу релативних елемената [енгл. *specialized relative elements*] (Murelli 2011: 88, 90–93). А. Мурели каже да су такви релативни елементи специјализовани за релативизацију само једне синтаксичке позиције.

⁹⁴ Релативни прилози су као посебан тип релативног елемента издвојени једино у студији о релативним клаузама у германским и романским језицима. Аутор студије (Smits 1989*: 59) притом каже: „Languages possess varying numbers of special adverbs, of a pronominal nature, that may bind a whole adjunct PP of a specific kind.” Из другог угла посматрано, заменички прилози били би прилошке заменице.

⁹⁵ Говори се и о релативним партикулама из реда предлога (Smits 1989*: 57–59).

⁹⁶ У недостатку бољег преводног еквивалента употребљава се термин партикула, који је одабран као преводни еквивалент енглеског *particle* у горенаведеном значењу и у *Enciklopedijskom rečniku moderne lingvistike* (Kristal 1988: 181).

непроменљиво *што* и везник *да* (С. Павловић 2012: 78–81),⁹⁷ у неким дијалектима и везничко *те*, о чему ће више бити речи приликом анализе шумадијско-војвођанске грађе.⁹⁸

3.5. Релативни афикси

Релативни афикси су граматичке морфеме које се везују за глагол у релативној клаузи. Бележе се у многим језичким породицама и у свим главним типовима релативних клауза. Када су у питању европски нестандардни језички варијетети, регистровани су у баскијском (Murelli 2011: 95).⁹⁹ Међутим, још увек не постоји синтаксичка теорија о њима (De Vries 2002: 175–176).

3.6. Ресумптивне заменице и прилози

Ресумптивне заменице јесу по правилу показне или личне заменице (пуне или енклитичке форме) које заступају антецедент у релативној клаузи слажући се у главнини случајева с њим у роду и броју, али немају везничку функцију, те никада нису на апсолутном почетку релативне клаузе. Ресумптивна заменица се појављује у структури са другим релативним елементом који ту везу сигнализује. М. де Ври (2002: 177) каже да други елемент у тим случајевима никада не енкодира синтаксичку улогу антецедента, тј. да ресумптивна заменица искључује релативну. А. Мурели (2011: 99, 100, 222–228) ту тврдњу оспорава наводећи језике у којима се релативна заменица и ресумптивна заменица могу комбиновати, при чему обе сигнализују синтаксичку функцију антецедента у релативној клаузи. Међутим, и сам после, у одељку у којем износи грађу, скреће пажњу да је у многим језицима (на Балкану и ван Балкана) реч о синтаксичком феномену „удвајања објекта” који није ограничен на релативне реченице (нпр. македонско и упитно и релативно *кого го*).

⁹⁷ Но, С. Павловић (2012: 80) ипак истиче да непроменљиво *што* „у синтаксичко-семантичком смислу заступа антецедент у односној клаузи само у случајевима када та клауза не садржи личну заменицу као антецедентни ресумптив. Уколико се антецедентни ресумптив јави, он аутоматски својом падежном формом постаје синтаксичко-семантички заступник антецедента, док релативизатору *што*_v преостаје само прагматичко заступништво (AUWERA – KUČANDA 1985: 943–951), будући да се њиме упућује на антецедент као тему према којој садржај односне клаузе иступа рематски”.

⁹⁸ У посебну групу релативних партикула М. де Ври (2002: 170–172) издваја својеврсне релативне маркере који се налазе на граници матичне и релативне клаузе и који показују неку врсту слагања с управним елементом [нпр. у класичном арапском] (?).

⁹⁹ На основу De Vries 2002: 400–401, закључило би се да нису уобичајени у језицима с основним редом речи SVO (субјекат + глагол + објекат).

Аутор (Murelli 2011: 107–108) указује и на случајеве када улогу ресумптива има присвојна заменица¹⁰⁰ или (заменички) прилог, те можемо издвојити и ресумптивне (заменичке) прилоге.¹⁰¹ Неки присвојни ресумптиви показују слагање с антецедентом у роду и броју, други не, што зависи од њихових морфолошких својстава.¹⁰²

У савременом стандардном српском језику једино се уз непроменљиво *што* појављује ресумптивна заменица, која припада граматичкој класи личних заменица. За антецедент је у релативној клаузи с непроменљивим *што* по правилу резервисана позиција субјекта или правог објекта, те се ресумптивна заменица појављује као заступник антецедента у функцији правог објекта [1] (С. Павловић 2012: 78–79). Присвојна ресумптивна заменица уз дати релативизатор забележена је у старијем српском језику (2), али не и у савременом стандардном српском језику.

1. Морају да знају за деду што су ња оставили у корење ишчупане врбе (С. Павловић 2012: 79)
2. чувши за њ жена, што у њезиној кћери бијаше дух нечисти (Белић 1954: 2)

3.7. Нулти релативни маркер

У релативним реченицама с нултим релативним маркером нема експлицитне формалне јединице која би енкодирала везу релативне и матичне клаузе, нити су видљиво енкодирани улога антецедента у релативној клаузи и његова категоријална обележја (род, број, класа). Стога се каже да такве релативне реченице имају нулти релативни маркер [енгл. *zero-marker*] (Murelli 2011: 95–96). Типичан пример релативне клаузе с нултим релативним маркером налазимо у енглеском језику (1).

¹⁰⁰ На пример, у руским варијететима се бележе ресумптиви *его, ее, их* (Murelli 2011: 106, 109), где би се заправо радило о присвојној заменици пореклом од генитивног облика личне (тј. анафорске) заменице. У горенаведеном примеру (2) реч је о придевској присвојној заменици која се не слаже с антецедентом него (као и релативна заменица *чији*) с именичким појмом у улози објекта поседовања, тј. посесума (у односу на ресумптив).

¹⁰¹ А. Мурели (2011: 108) напомиње да је у вези с ресумптивним елементима и појава тзв. висећих или насуканих (енгл. *stranded*) предлога, који се појављују с неким релативним елементом и сигнализују улогу антецедента у релативној клаузи. Аутор наводи пример са специјализованим релативним елементом и предлогом „у”, што би дословно преведено гласило: Кревет где ти спаваш у је стар сто година. Термин *насукан* Д. Кристал (1988: 159) дефинише следећим речима: „У неким граматикама назив за element који остаје перовезан након што је померањем уклоњен из неке конструкције, или након што је померен остали део конструкције. Тако [у енглеском] често остаје насукан предлог када се из предлошке синтагме помери именичка синтагма која је била у нjoj, нпр. *Who did you give the book to?* ’Кome си дао књигу?’ ” (...).

¹⁰² А. Мурели издваја, да се послужим његовим терминима, ресумптивне прономиналне адвербе и ресумптивне циркумстанцијалне адвербе.

1. енгл. The boy we met yesterday at the movies is a good friend of mine. (Murelli 2011: 96)

А. Мурели (2011: 96) говори о релативним клаузама с нултим релативним маркером и у чешким и руским нестандардним језичким варијететима (2–3).¹⁰³

2. рус. А его вот сынок в армии служиў во флоте тѣк. (Murelli 2011: 96)
3. чеш. Znal jsem člověka, měl jenom půlku plíc. (Murelli 2011: 96)

3.8. Комбинације релативних елемената

У релативној клаузи могу се наћи два релативна елемента у непосредној или посредној вези. У неким случајевима, када су у питању комбинације нересумптивних елемената, може се говорити и о једном сложеном релативном елементу, чврстом споју, односно јединственој морфосинтаксичкој јединици (нпр. македонско *којшто*, *чијшто*). Притом нема комбинација:¹⁰⁴ релативна заменица + релативна заменица¹⁰⁵ или релативни прилог, релативни прилог + релативни прилог, ресумптивни елемент + ресумптивни елемент, по правилу и релативна заменица + ресумптивна заменица (уп. de Vries 2002: 177; Murelli 2011: 98–112).¹⁰⁶ У савременом стандардном српском језику једино се бележи комбинација релативног непроменљивог *што* и ресумптивне заменице.

Када је у питању комбинација партикула_{гр} са другим партикулама, релативним заменицама и прилозима, проблематика је прилично сложена. Комбинација је пре свега условљена синтаксичком природом партикуле, а да би се у то стекао бољи увид, неопходно је осврнути се на рецентнији генеративни теоријски приступ релативним елементима, који је релевантан и за разматрање српских релативизатора.

У докторској дисертацији посвећеној синтакси релативизације М. де Ври (2002: 157–178) са генеративног становишта приступа анализи различитих типова релативних клауза дотичући се неминовно синтаксичких својстава релативних елемената. Аутор

¹⁰³ Треба имати у виду да аутор (Murelli 2011: 7–21) при одређивању неке клаузе као релативне полази превасходно од семантичких критеријума.

¹⁰⁴ Из разматрања су искључени релативни афикси и нулти релативни елементи.

¹⁰⁵ А. Мурели (2011: 99, 100) у немачком језику бележи један споран пример комбинације двеју релативних заменица и релативне партикуле (*der wo welcher*), који може бити говорна омашка.

¹⁰⁶ В. табеларне прегледе у De Vries 2002: 177 и Murelli 2011: 99.

полази од схватања да се све три Леманове операције морају извршити да би се формирала релативна клауза – субординација, атрибуција и померање (подизање) антецедентне речи за коју се претпоставља да се генерише у релативној клаузи. Те операције сигнализују релативни елементи. Нересумптивни релативни елемент припада или категорији детерминатора (који изражава атрибуцију и, могућно, трећу функцију) или категорији комплементизатора (који изражава само субординацију).

У релативној клаузи увек постоје комплементизатор и детерминатор, али ни један ни други не морају бити видљиви, тј. експлицирани, што зависи од конкретног језика, односно језичког варијетета и одређених синтаксичко-семантичких али и екстралингвистичких фактора.¹⁰⁷ Релативни елемент који исказује зависност клаузе, тј. сигнализује уклопљену реченицу јесте комплементизатор.¹⁰⁸ Комплементизатор, да поновимо, изражава једино субординацију. Он је по правилу репрезентован непроменљивом формом. Дакле, не показује слагање с антецедентом у ф-обележјима, нити показује његову улогу у релативној клаузи.

Релативни елемент који има функцију детерминатора „показује” и једно и друго. Има (апстрактно) падежно обележје (падеж антецедента у релативној клаузи)¹⁰⁹ и (апстрактно) се слаже с антецедентом у ф-обележјима.

Да постоје и детерминатор и комплементизатор, сматра се, показују језици у којима су и један и други видљиви. На пример, Н. Чомски и Х. Ласник (1977: 434) дају потврду релативне клаузе из старијег енглеског у којој се реализују и детерминатор *who* и, претпоставља се, комплементизатор *that* (the man [_{COMP} *who that*] I saw), док у савременом стандардном енглеском језику то није могуће – или је изражен детерминатор или комплементизатор, или и један и други изостају.

¹⁰⁷ Н. Чомски и Х. Ласник (Chomsky – Lasnik 1977) говоре о *филтру* који спречава исказивање комплементизатора у енглеском језику а који гласи да су реченице с релативном заменицом и комплементизатором у позицији COMP рђаво обликоване, тј. у позицији COMP не могу се наћи и релативна заменица и комплементизатор (енгл. ‘Doubly Filled COMP Filter’). Уп. одређење термина *филтар* у Kristal 1988: 68: „Filtar dobija važniju ulogu u novijoj generativnoj lingvistici, u kojoj se odnosi na jednu vrstu uslova koji sprečava generisanje negramatičkih rečenica. Filtrima se prosto konstatuje da je svaka struktura tipa X rđavo oblikovana. Oni su još poznati kao ‘zapreke izlaza’ ili ‘zapreke površinske strukture’. Na primer, predložen je ‘filtar FOR – FOR’ u engleskom jeziku, kojim se konstatuje da je negramatična svaka površinska struktura koja sadrži sled *for-for*; time se isključuje generisanje rečenica u kojima se glagoli kao *hope for* upotrebljavaju zajedno sa njihovim *for* + infintivnim dopunama (up. *What she is hoping for is for John to win* ‘ono čemu se nada jeste da će Džon pobediti’), kao u negramatičnom **She is hoping for for John to win.*”

¹⁰⁸ У зависносложеним реченицама комплементизатори уводе уклопљену клаузу. Они се сматрају управним елементом комплементног израза (клаузе).

¹⁰⁹ То не мора бити посебан морфолошки падеж.

Релативне заменице су, каже даље М. де Ври, увек детерминатори. Релативне заменице подвргавају се *wh*-померању,¹¹⁰ заузимају иницијалну позицију у клаузи, носе (апстрактно) обележје падежа антецедента у релативној клаузи и слажу се (апстрактно) с антецедентом. Према томе оне енкодирају другу и трећу операцију, али не и субординацију.

Међу релативним партикулама_{гр} разликују се оне које испољавају својства детерминатора, које аутор назива *релативни маркери*, а које ћемо ми звати *партикуле*_{Дет}, и оне које испољавају својства комплементизатора, које означава термином *релативни комплементизатори*, зваћемо их *партикуле*_{Комп}.¹¹¹ Оно што је заједничко и једним и другим партикулама јесте то да не заузимају позицију антецедентне именице у релативној клаузи, тј. празну позицију (енгл. *gap*). Релативне партикуле_{Дет} заузимају прво место у релативној клаузи. Релативне партикуле_{Комп} заузимају позицију комплементизатора. Да би се партикула_{гр} идентификовала као детерминатор мора показати неку врсту видљивог (енгл. *overt*) слагања с антецедентом, међутим, аутор је овде недоречен и не прецизира о каквом је то слагању реч. Сада ће се то занемарити.

На послетку, ресумптивне заменице се интерпретирају као личне или показне заменице које се насупрот релативним налазе *in situ* (у првобитном положају) или барем не у иницијалној позицији. Оне не учествују у операцији атрибуције и субординације. Рекло би се, оне енкодирају позицију из које се именски израз померио. Могу се схватити и као синтаксички „траг“ померене јединице.

Полазећи од ових поставки, аутор закључује да су комбинације нересумптивних релативних елемената (релативних заменица, партикула_{Дет}, партикула_{Комп}) изузетно ретке јер није потребно два или више пута исказати да је клауза релативна. Ипак, налазе се

¹¹⁰ „*wh*” Уобичајена скраћеница за *wh-word*, тј. упитну реч или релативну јединицу (...). У лингвистичкој се ова скраћеница употребљава претежно у вези с питањима (*wh-rečenice* – *wh-questions*) и релативним клаузama (*wh-relatives*). (...) Термин се нарочито употребљава у контексту генеративне граматике. Скраћеница *wh-NP* ту означава именичку синтагму уведеном упитном речју, нпр. *koja soba, kakav značaj*. Термин *wh-pomeranje* (*wh-movement*) односно *wh-preponiranje* (*wh-fronting*, *wh-preposing*) означава једно трансформационо правило које помера упитну именичку синтагму у иницијални положај у реченици. На пример, у реченици *Who did you see?* ‘Когa сте видели?’, за коју се сматра да јој је дубинска структура ‘*You (prošlost) see who*’, применом *wh-pomeranja* добило би се ‘*Who you (prošlost) see*’. У новијој генеративној лингвистичкој, и неколико других трансформација подводе се под *wh-pomeranje*.” (Kristal 1988: 281). Исто важи и за релативне заменичке изразе. Такође треба напоменути да је у минималистичким теоријским оквирима померање заправо копирање, те нема дубинске структуре.

¹¹¹ Издвајају се и *релативни афикси*, који ће се овом приликом занемарити.

комбинације релативних заменица и релативних партикула_{Комп} (као што је то староенглеско *who that*), јер су им функције компатибилне.

А. Мурели (2011: 97) не бележи комбинацију релативне партикуле_{Дет} са другом релативном партикулом_{Дет},¹¹² но каже да се комбинације релативних заменица с релативним партикулама_{Дет} јављају. Наводи између осталог и македонско *којшто*. Аутор такође континуанте прасловенског **čьto* у различитим словенским језичким варијететима (српско, хрватско, бошњачко, македонско, белоруско, руско /што/, словачко /чо/, чешко и пољско /цо/, доњелужичкосрпско /цож, штож/, горњелужичкосрпско /штојж/) сврстава у релативне партикуле_{Дет}. О релативној заменици ‘што’ једино говори у вези са горњелужичкосрпским. Скреће пажњу да у руском језику ‘што’ може бити и партикула_{Комп}. С друге стране М. де Ври (2002: 174) чешко ‘што’ сврстава у партикуле_{Комп}. Дакле, аутори полазе од различитих критеријума синтаксичке класификације партикула. А. Мурели, притом не формулише експлицитно критеријуме разликовања једних од других.

И овде се суочавамо са проблемом морфолошког и синтаксичког третмана релативног *што*.

С једне стране, занемарује се чињеница да у неким словенским језицима, барем када су у питању стандардни идиоми, ‘што’ (уколико пођемо од једног ‘што’) функционише и као променљива заменица, што је горе у вези са српским језиком истакнуто,¹¹³ с друге стране, пренебрегава се дијахрона димензија датог проблема, а чини се да нам управо налази историје језика и дијахронијске лингвистике, могу помоћи да боље разумемо природу релативног *што*. Такође су корисне и теоријске поставке о граматицизацији засноване на употреби језика.

Наиме, како је већ назначено релативно *што* у прасловенском је гласило **čьto*. Притом се обично каже да је у питању заменица **k*-типа, тј. заменица која је саграђена од упитне заменичке основе, за разлику од заменица **j*-типа, које се граде од анафорске основе (уп. нпр. **ježe*).

¹¹² Ствари се покушавају поједноставити па се бира једно терминолошко решење. Мање-више релативне партикуле_{Дет} код Мурелија су просто релативне партикуле, док су партикуле_{Комп} и неке друге (емфатичке) нерелативне партикуле.

¹¹³ А. Мурели (2011: 315, 316) ће поменути у току анализе случајеве променљивог *што* у неким језицима, али у табеларном прегледу релативних заменица тај податак изостаје.

Међутим, дата заменица је заправо саграђена од два заменичка елемента упитно-неодређеног **кь* и својеврсне заменичке партикуле **to*. Стога би се, уколико пођемо од схватања да постоје и детерминатор и комплементизатор, могло рећи да су се комплементизатор и детерминатор сјединили, те да је заменица постала фузионог синтаксичког карактера.

Овакво схватање је и у складу са закључцима И. Грицкат (1975: 68) у вези са датом проблематиком:

„Увођење *што* у улогу генерализоване односне заменице било је олакшано, ако не и подстакнуто, чињеницом да је партикула *-то*, заменичког порекла, додата на упитну основу, вероватно сама по себи носила, нарочито у старим епохама, осетну боју релативне семантике. Постоји, наиме схватање да је *-то* у *што* она иста честица која и у другим позицијама ствара релативност (буг. *който*, *колкото*, *секундарно штото*). Упитно значење у *што* је, према томе, или наставак оног значења које је било једино пре додавања *-то*, или чак накнадно обновљена компонента. Ова се хипотеза потврђује фактом да наше заменице *ча* и *кај*, тј. еквиваленти *што* али својевремено остављени без додатка *-то* врло ретко прихватају службу *relativum generale*.”

То што је комплементизатор присутан у речи *што* и у независним клаузама у сагласју је и с налазима новије генеративне синтаксе која претпоставља комплементизаторе и за основне реченице:

„Given the existence of overt root complementizers in other languages and the evidence that subject/aux inversion patterns like these overt root complementizers, we can conclude that, for questions at least, there are complementizers (and CPs) present, even in main clauses.” (Carnie 2000: 152).

Ипак, проблематика је сложенија. Како видимо, у бугарском се „удваја” комплементизатор (*штото*). Партикуле типа *-то*, *-но* појављују се, видећемо, и у старом српском језику, а и данас у неким говорима и у неким типовима клауза, и не само уз релативизатор *што*.

Треба имати у виду у виду то да је језик динамичка категорија. Два важна механизма језичке промене јесу реанализа и генерализација (в. Грковић-Мејдор 2007: 44–48). У рецентнијим истраживањима утицаја језичке употребе на граматику истиче се

да низови и речи који се често изговарају у скупу постају самосвојне јединице. Тако груписане оне бивају складиштене и обрађиване као целине (Бајби 2010: 94, 95).

Уколико су, назовимо их условно, упитнонеодређени и деиктички елемент некада били одвојене јединице, можемо констатовати да су се они реанализирали у једну морфолошку и акцентогену јединицу. У свим горенаведеним словенским језицима дата форма је доживела фонетска упрошћавања која је пре свега проузроковало губљење *полугласника* у слабом положају. Поред тога, познато је да низови који се понављају постају ефикаснији, у смислу да појединачни артикулациони покрети постају све ситнији и често се преклапају, стога учестали изрази подлежу фонетској редукцији, фонетска редукција израженија је уколико је учесталост виша (Бајби 2010: 94). У неким словенским језицима спој „детерминатора” и „комплементизатора” је вероватно временом постао непрозиран у погледу своје граматичке структуре и реанализирао се у детерминатор, што је омогућило појаву новог *то* у тим језицима. То су могли бити контексти када је говорник желео нешто да нагласи, истакне, или неки контексти где је то мотивисано синтаксичким разлозима. Опет, *то* се припаја заменици, постају једна целина, што показује цикличан круг језичких промена.

Ипак, далеко смо од коначног решења. Који синтаксички статус, посматрано са генеративног становишта, има *што* у релативним реченицама у савременом српском језику? У реченицама у којима је променљив, он се не може сматрати комплементизатором или само комплементизатором, ако се пође од гореописаних својстава комплементизатора. Но да ли је комплементизатор и у клаузама у којима се јавља у непроменљивој форми? С обзиром на то да се понекад појављује и елемент *то / но*, рекло би се да без тог елемента функционише као детерминатор (нарочито ако се може говорити о „апстрактном” слагању с антецедентом), а да *што оно* функционише као сложени релативни елемент детерминатор-комплементизатор, или из другог угла посматрано, да што функционише као детерминатор, а *оно* као комплементизатор.

Овим малим екскурзом, само су назначени неки проблеми и могући путеви даљег истраживања. Желело се истаћи да се, уколико се пође од теоријских концепата генеративне лингвистике, мора рачунати на могућност сједињавања комплементизатора и детерминатора и да се не сме занемарити дијахрона перспектива у синхронијским истраживањима.

4. Семантичко-прагматички типови релативних реченица

4.1. Рестриктивне и апозитивне релативне клаузе

4.1.1. Основна својства

У литератури се обично издвајају два семантичка типа релативних клауза: атрибушке, тј. рестриктивне, и апозитивне, тј. нерестриктивне.¹¹⁴ Од ове поделе полази се у анализи грађе, при чему се говори о рестриктивним релативним клаузама (будући да термин атрибут / атрибутски има врло широко значење) и о апозитивним релативним клаузама. Приликом анализе релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту провера се и могућност другачијих, овде назначених, семантичких подела.

Рестриктивне релативне клаузе сужавају семантички опсег антецедента, док апозитивне релативне клаузе захватају цео семантички опсег антецедента (уп. Ковачевић 1998: 182; Kordić 1995: 25–26). М. Ковачевић (1998: 182) те разлике показује на примеру релативних реченица с релативизатором *који*: уколико се антецедент обележи са *H*, однос између антецедента и релативне заменице код рестриктивних релативних реченица могао би се представити као *који = неки од H*, а код апозитивних као *који = H*. Тако у примеру (1), релативна клауза из скупа референата антецедента издваја подскуп, те је у питању рестриктивна релативна клауза, док у примеру (2) релативна клауза обухвата цео скуп референата обухваћен антецедентом и о њему пружа додатну информацију, па се ради о апозитивној релативној клаузи. Испуштањем релативне клаузе у примеру (1), реченица би добила други смисао и пренела нетачну информацију, због тога је она обавезан сегмент реченичне структуре. Испуштањем релативне клаузе у примеру (2) не би се променио смисао реченице. Каже се да је логички однос у дубинској структури реченица као у примеру (1) *импликација* (ако сир има својство мекоће, *тада* има и својство мазивости), а да је у дубинској структури реченица као у примеру (2) логички однос *конјункција* [сир има својство да је млечни производ *и* има својство да је здрав] (в. у Kordić 1995: 28–30).

1. Сир који је мекан може се мазати. (Kordić 1995: 28)

¹¹⁴ О различитим терминима који се користе за означавање ових типова релативних клауза в. у Kordić 1995: 26, нап. 24. И. Антонић (2001: 63, в. и нап. 5) нуди нова термилошка решења: релативне клаузе у функцији идентификационог детерминатора (рестриктивне релативне клаузе) и релативне клаузе у функцији адитивног детерминатора (апозитивне релативне клаузе).

2. Сир, који је млијечни производ, здрав је. (в. у Kordić 1995: 29)

У литератури се често истиче да је пропозитивни садржај рестриктивне релативне клаузе „пресупониран” у смислу да говорник претпоставља, нада се или верује да је дати садржај познат адресату, да му је доступан, или да ће га адресат примити „здро за готово” (Lambrecht 1994: 51; Givón 2001²: 175–176). То се тиче пре свега рестриктивних релативних клауза којима се детерминише референцијалан¹¹⁵ одређен¹¹⁶ именски израз. На пример, када кажем:

3. Коначно сам се упознао са оном девојком што се доселила на наш спрат.,

оно што хоћу да саопштим саговорнику јесте да сам се упознао са новим суседом (претпостављајући да је адресат свестан постојања суседа и његовог пола), а не да се неко

¹¹⁵ Референцијално употребљен језички израз (референцијални језички израз) упућује на јединствен ентитет или скуп ентитета из реалног света (или из фиктивног света). Реч је о ентитету који има особине по којима се може разликовати од других ентитета, особине којих нема у инхерентном значењу језичког израза којим је означен (нпр. *Хоћу ова кола*). В. Payne – Huddleston 2002: 399: „We will say that a linguistic expression has reference if, by using it on a given occasion, a speaker intends it to pick out some **independently distinguishable** entity, or set of entities, in the real world (or in some fictional world). By ‘independently distinguishable’, we mean distinguishable by properties other than those inherent in the meaning of the expression itself.” П. Пипер (2005: 915) истиче: „Референцијалност је својство језичког знака да може издвојити неки реалан предмет (конкретан или апстрактан, елементаран или сложен) из класе којој тај предмет припада и од осталог дела стварности. Они делови реченице који то својство имају, називају се референцијални, а они делови реченице који то својство немају су неререференцијални. (...) Другим речима, референцијалност омогућује актуелизовање пропозиционалног садржаја реченице, односно појединих њених делова, путем којег се реченица претвара у исказ и преводи из језика у говор.” Неререференцијалан би био, на пример, израз *студент* у реченици *Он је студент*. Неки изрази су инхерентно неререференцијални, као на пример, заменица *ико* у српском језику, која никада не може упутити на једног јединственог референта. У неререференцијалне изразе могли би се сврстати и генерички употребљени именски изрази који се налазе у опсегу ситуација које се називају *неограничена стања* (енгл. *unlimited states*). То су стања која потенцијано важе за сва времена (или барем онолико дуго колико ентитети за које се та стања везују постоје). На пример: *Лавови су крволочне животиње*. У датом примеру именски израз *лавови* схвата се као ‘било који лав или скуп лавова који постоји’ [уп. са ситуацијом која се везује за ограничени период времена: *Лео [лав] је бесан*] (Payne – Huddleston 2002: 406–407).

¹¹⁶ У принципу одређеним језичким изразом оно што је њим означено представља се као нешто што је део заједничког знања говорника и саговорника, нешто што саговорник контекстуално може идентификовати. У супротном реч је о неодређеном језичком изразу. Одређеност се дефинише и као „информација која је била део претходних дискурса саговорника” (в. у Станковић 2010: 487). П. Пипер (2005: 918) истиче: „Категорија одређености / неодређености је типична деиктичка (тј. упућивачка) категорија јер ништа није познато или непознато само по себи него је нешто познато или непознато одређеном лицу, а то се саопштава посебним језичким средствима. Одређеност или неодређеност у том смислу значи да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – *одређеност* или се налази изван њиховог менталног искуства – *неодређеност*.”

доселио на наш спрат. Употребом ове релативне клаузе ја узимам здраво за готово да мој адресат већ зна да се неко доселио на наш спрат. Уколико бих желео да ИНФОРМИШЕМ саговорника о ономе што је изражено релативном клаузом, морао бих да кажем нешто попут: *Неко се доселио на наш спрат. Нека девојка.*, или *Ова девојка се доселила на наш спрат*. Зашто онда употребљавам релативну клаузу која преноси познату информацију? Дата релативна клауза помаже саговорнику да одреди референта именичке синтагме *са оном девојком* доводећи тог референта у везу са оним што саговорник већ зна о њему, што му је познато, и о чему, претпостављам, саговорник неће размишљати у време када изговарам реченицу (Lambrecht 1994: 51). Стара информација која је садржана или „призвана” реченицом / клаузом у литератури се назива и *прагматичка пресупозиција* (Lambrecht 1994: 52).

Т. Гивон (2001²: 175, 176) истиче да говорник употребљавајући рестриктивну релативну клаузу у таквим случајевима пресупонира да је оно о чему она реферише блиско или познато саговорнику, према томе доступно у саговорниковој епизодичкој меморији¹¹⁷. Релативна клауза омогућава да се референт поново активира у радној меморији. Она се појављује у случајевима када је уведено више референата у дискурс, па је потребно прецизирати о којем је референту реч или у случајевима тематске комплексности дискурса.

Када релативна клауза детерминише референцијалан неодређен именски израз, тј. када се њен садржај приписује новом референцијалном референту, сматра Т. Гивон (2001²: 177), она преноси истакнуту информацију за коју говорник претпоставља да је нова за саговорника, али то опет није тврдња – асертација, него информација која се не доводи у питање (намера је да се не доведе у питање) и којом се референт утемељује у дискурсу (енгл. *unchallengeable grounding information*), чиме се олакшава даље реферисање о њему, као у примеру (4).

4. Неки човек који ручно израђује накит дође јуче код мене, и пита ме...

¹¹⁷ Када су у питању менталне представе, когнитивни психолози разликују (а) трајну семантичку меморију, (б) епизодичку меморију и (в) радну меморију и пажњу (в. Atkinson, Shiffrin према Givón 2009: 22). Према Т. Гивону (2009: 22), лингвистички еквивалент прве био би ментални лексикон, друге – актуелни текст / дискурс, док би се радна меморија и пажња тицале актуелне говорне ситуације.

Слично Т. Гивон (2001²: 178–179) констатује и за релативне клаузе које одређују нереференцијалан именски израз, само се тада кореференција референата остварује у сфери хипотетичког, односно релативна клауза се налази у *irrealis* модалном домену, те не може бити пресупонирана, као у примеру (5).

5. Не познајем човека који би то урадио.

Када су у питању апозитивне релативне клаузе, Т. Гивон (2001²: 179–180) истиче да њихов садржај по правилу није пресупониран, већ је пре реч о тврдњи. Притом сматра да су обично у питању парентетичке асертације, мање важне и позадинске информације.

А. Мурели (2011: 8–9) наглашава да је код апозитивних релативних клауза ирелевантно да ли је информација садржана у њој доступна саговорнику или не.

Рестриктивне релативне клаузе се са когнитивног функционалног становишта сматрају субординираним, а апозитивне координираним (Cristofaro 2003: 195–196). Полази се од схватања да субординација подразумева успостављање когнитивне асиметрије између ситуација означених клаузама које су у вези, тако што ситуација означена једном клаузом постаја когнитивно истакнута у реченици и она, терминима когнитивне лингвистике речено, намеће свој *профил*,¹¹⁸ надилази профил друге ситуације, која губи свој аутономни профил, те цела реченица означава само један „процес”. С друге стране, код координираних клауза нема такве когнитивне асиметрије међу ситуацијама које означавају, свака задржава свој профил, те реченица означава два процеса, односно клаузе су координиране. Стога у (у когнитивном смислу) зависноској реченици само матична клауза на прагматичком плану представља оно што је предмет комуникације,

¹¹⁸ Уп. Cristofaro 2003: 28–29: „According to Langacker (1987a: 183–9), any semantic structure has two fundamental components, the base and the profile. The base, or scope of predication, corresponds to the aspects of a scene (or a subset thereof) that are specifically included in a particular predication. The profile is a substructure within the base that is selected for designation. The profile is the part of a scene that is obligatorily accessed, and accorded special cognitive prominence. For instance, the base for a predication like *circle* is the basic domain of two-dimensional space, while the profile is a set of points within this domain. On the other hand, a predication like *arc* has as its base the two-dimensional configuration designated by *circle* (in that the conception of an arc presupposes that of a circle), and profiles a segment of that configuration.” В. и Evans 2007:171: „**profile** The entity or relation designated by a word. The profile functions by highlighting a substructure within a larger unit known as the base. Take the example *hypotenuse*. This word profiles the longest side in a right-angled triangle, while the base is the entire triangle, including all three of its sides. Without the base, the profile would be meaningless: there is no *hypotenuse* without a right-angled triangle. Hence the word *hypotenuse* designates a particular substructure within a larger conceptual structure.”

информација која се размењује са саговорником, она је у прагматичком смислу асертивни део реченице (Cristofaro 2003: 30, 33).

Зато се неретко истиче да апозитивна релативна клауза има илокутивну снагу и да је она на семантичко-прагматичком плану независна, да у семантичком погледу врши функцију самосталне предикације (в. Микелсен 1986: 52; Murelli 2011: 10; Huddleston и др. 2002: 1061, 1063).

У литератури се наводи да она може продужити, наставити или развити нарацију, односно послужити у те сврхе [6] (Huddleston и др. 2002: 1064). О. Јесперсен (1924: 113) такве релативне клаузе назива *континуативним*. К. Леман с обзиром на овај аспект издваја *парентетичке* и *континуативне* апозитивне релативне клаузе. Према његовом мишљењу, парентетичка релативна клауза је уметнута у надређену реченицу, доноси позадинску информацију, ближа је пресупозицији и информативно је мање вредна од матичне клаузе, док се континуативна налази на крају реченице, текстосемантички се понаша као независна клауза, доприноси изградњи дискурса, ближа је тврдњи и информативно је једнако вредна као матична клауза (в. у Kordiћ 1995: 100, нап. 46). С. Кордић наводећи један пример релативне реченице у којој се уз именички антецедент појављује одредба *један* напомиње да је у питању типичан пример континуативне нерестриктивне релативне клаузе (7), према ономе како К. Леман описује такве клаузе.

6. енгл. I gave it to *John*, who passed it on to Mary, and she gave it back to me. (Huddleston и др. 2002: 1064)
7. "Arbeiter Zeitung" prima *једну виест*, према којој је 460 резервиста 86. *пјеšaчке* пуковније у *Bosni bilo* на *страшан* начин занемарено и *мучено* гладју. (Kordiћ 1995: 100)¹¹⁹

Немају сви језици апозитивне релативне клаузе (Givón 2001²: 179). Формалне разлике (у смислу специјализованости нересумптивног релативног елемента за један или други тип клаузе) између рестриктивних и апозитивних релативних клауза спорадично се налазе у језицима, али, претпоставља се да у већини језика или нема формалне дистинкције или постоји само интонациона дистинкција, тамо где релативна клауза следи иза антецедента (Comrie 1989²: 139; Kordiћ 1995: 30). Треба имати у виду да је језичка типологија тек однедавно почела узимати у обзир нестандартне варијетете, те и формалне разлике које су негде уочене могу бити артефицијалне, њих је могла наметнути језичка

¹¹⁹ О извору из којег је аутор одређене студије ексцерпирео пример којим илуструје одређену синтаксичко-семантичку појаву а који се овде наводи в. у самој студији.

норма. Стога нам спонтан, ненормиран говор пружа далеко шире увиде у синтаксичко-семантичка својства релативних реченица.

Погледајмо још неке (могуће) разлике између рестриктивних и апозитивних релативних клауза на које литература скреће пажњу. Махом се ради о обележјима уоченим код постноминалних релативних клауза у индоевропским језицима – германским, пре свега. Даје се осврт и на стање у српском језику, односно у српском и хрватском језичком стандарду.

4.1.2. Антецедент / детерминатори / опсег антецедента

а) И рестриктивне и апозитивне релативне клаузе могу се везати за (у погледу референције антецедентног именског израза) одређен или неодређен антецедент. Међутим, постоје неке разлике. Код апозитивних релативних клауза неодређен антецедент мора имати обележје [специфичност +]. Према томе, референт мора на неки начин бити пресупониран (De Vries 2002: 182–183). У примеру (1а) реченица је конструисана с намером да антецедент буде ‘неспецифичан’ како би се показало да тада није остварива апозитивна релативна клауза, за разлику од примера (1б). Исто тако, у примеру (2) антецедент се представља као ‘специфичан’ да би се показало да тада долази у обзир апозитивна клауза. Говорник у том случају има на уму једног, јединственог референта, он је помоћу лексеме *један* издвојен из скупа могућих референата, те је постао у неку руку одређен, што је омогућило употребу апозитивне релативне клаузе.

1. а. хол. *Ik zag een man, die een rode hoed droeg.
енгл. I saw a man, who a red hat wore
б. хол. Ik zag een man die een rode hoed droeg (De Vries 2002: 183)
2. Видео сам једног човека, који је имао црвени шешир на глави.

У литератури се наводи и да референт апозитивне релативне клаузе може бити и генеричког карактера (De Vries 2002: 182–183). У примеру (3) антецедент је генеричког карактера – мисли се на читаву класу китова, скуп свих китова који постоје, а апозитивном релативном клаузом се показује њихова (у класификационом смислу) родна припадност.

3. Китови, који су сисари, доста су истраживани.

б) Поједини квантификатори не могу бити антецедент или одредба уз антецедент апозитивне релативне клаузе јер намећу ‘неспецифичну’ интерпретацију антецедента, односно нереференцијалну интерпретацију, када се не може појавити апозитивна релативна клауза. Уколико је антецедент ‘специфичан’, квантификатор је прихватљив (Sells према De Vries 2002: 183; Huddleston и др. 2002: 1060). Тако се у примеру (4) негира постојање референта означеног именицом *студент*, те се о њему не може пружити додатна информација. Са друге стране, у примеру (5) мисли се на више одређених референата, о којима се пружа додатна информација.

4. * Ниједан студент, који је освојио више од 45 бодова, није до сада пао.
5. Администратор ће регистровати сваког студента, који онда треба да достави документацију деканату.

в) Бавећи се испитивањем формалних показатеља (не)рестриктивности релативне клаузе у хрватском језичком стандарду и узимајући у обзир податке из литературе о овој проблематици у другим језицима,¹²⁰ С. Кордић (1995: 78) закључује да поједини детерминатори уз именички антецедент релативне *коју*-клаузе¹²¹ „*doprinosе* тумачењу релативне рећенице као рестриктивне или као нерестриктивне”.¹²² У принципу рестриктивности релативне клаузе доприносе детерминатори *онај*,¹²³ *такав*,¹²⁴ *онакав*, *сви*, *сваки*, а

¹²⁰ Ауторка (Kordić 1995: 77) притом упозорава на садејство различитих лингвистичких и екстралингвистичких чинилаца у реализацији неке релативне клаузе као рестриктивне или апозитивне: „Restriktivnost ili nerestriktivnost relativne rečenice oрćenito je rezultat uzajamnog utjecaja više različitih činilaca, међу којима су најважнији: садржај и састав антецедента (usporedi npr. разлику између *GRAD koji je lijep* и *OSIJEK, koji je lijep* или *MOJA ŽENA, koja sjedi* и *ONA ŽENA koja sjedi*), садржај и састав релативне рећенице (usporedi npr. разлику између *studenti koji su dobri* и *studenti, koji su SVI dobri*), знање суговорника о изванјезичној стварности (kad zna npr. да riječ на коју се релативна рећеница односи има уникатног референта, суговорник релативну рећеницу тумачи као нерестриктивну), те контекст.”

¹²¹ Ауторка (Kordić 1995: 78) истиче: „Iako se u ovom poglavlju govori o sastavu antecedenta relativizatora *koji*, sve što će se reći vrijedi i za primjere s drugim relativizatorima jer determinatori na jednak način utječu i kad se pojave kao dio antecedenta ispred nekog drugog relativizatora kao i kad sami sačinjavaju antecedent (takav antecedent nazivam *formalnim antecedentom*).”

¹²² Као и аутори *Кембричке граматике*, С. Кордић (1995: 73, 75) скреће пажњу да детерминатори нису врста речи; притом говори о показним, присвојним, општим, неодређеним и одричним заменицама, те о лексеми *један*, који обављају улогу детерминатора. „Svima njima je zajedničko da označavaju način na koji će se referiranje ostvariti: pokaznošću, posvojnošću, općošću, neodređenošću ili odricanjem postojanja referenata.” (Kordić 1995: 72).

¹²³ С. Кордић (1995: 85) га сматра *селектирајућим* детерминатором „zbog toga što kataforički najavljuje odabiranje”.

¹²⁴ *Овакав* није регистрован у корпусу, али се у литератури и он наводи у овој групи (в. у Kordić 1995: 95).

нерестриктивности – *овај, тај*, присвојни детерминатори типа *наш*, заменице *неки, један*. Немаркиран би био *толики*¹²⁵ (Kordić 1995: 80–107). У вези са детерминаторима *онај, такав, неки* и *један*, исто или слично је утврдио још П. Дмитријев (1961–62). С. Кордић у грађи бележи и детерминаторе *икоји, какавгод*, који знаће „’bilo који, neizdvojeni i nepoznati referent iz skupa referenata imeničkog pojma’ ”, када је релативна клауза рестриктивна (Kordić 1995: 103).¹²⁶ Да нека обележја антецедентног именског израза, као што је [специфичност +] могу имати пресудну улогу, видели смо у претходним редовима.

г) За антецедент представљен властитим именом, тј. изразом којим се денотира уникатан референт, по правилу се не везује рестриктивна релативна клауза (в. Дмитриев 1961–62; в. и у Kordić 1995: 64–65). Но, уколико је реч о секундарној употреби властитог имена, то је могуће.¹²⁷ У примеру (6) властита именица означава носиоца имена, у примеру (7) реч је секундарној употреби именице, која би се могла дефинисати као ‘особа која се зове Петар’. У литератури се истиче да у таквим случајевима антецедент по правилу има детерминатор (Huddleston и др. 2002: 1060; в. и у Kordić 1995: 86–88). С. Кордић (1995: 87) каже да би у хрватском стандардном језику такву улогу имао детерминатор *онај*.

6. Требало би да разговараш с Петром, који је био овде све време.
7. Он очигледно није онај Петар за којим трагају.

д) У вези са личним заменицама у улози антецедента, констатује се да се за њих по правилу везује апозитивна релативна клауза, али се говори и о тзв. хибридном релативним клаузама које се везују за личну заменицу у улози антецедента. Сматра се да такве клаузе нису ни апозитивне ни рестриктивне (De Vries 2002: 184).

8. хол. *Onze Vader Die in de hemelen zijt*
енгл. ‘Our Father Who in heaven art’
(De Vries 2002: 184)

¹²⁵ *Оволики* и *онолики* се не појављују (Kordić 1995: 96).

¹²⁶ Такве заменице су маркиране нереференцијалношћу.

¹²⁷ П. Дмитријев (1961–62: 357) је скренуо пажњу на случајеве када је могућа рестриктивна клауза уз властито име у својству антецедента: „Лишь в некоторых редких случаях, когда одно собственное имя могут иметь несколько предметов или когда говорящий ставит целью подчеркнуть, напомнить, что речь идет о предмете, для которого характерны какие-то существенные признаки, определительное придаточное, поясняющее собственное имя, имеет выделительное значение.” Термин *выделительное значение* одговара термину *рестриктивно значење*.

У вези са српским, односно хрватским језичким стандардом (српскохрватским), помињу се случајеви када је релативна клауза с личном заменицом у својству антецедента ипак рестриктивна. Тада је реч о матичној имперсоналној клаузи¹²⁸ егзистенцијалног типа¹²⁹ у којој је предикација представљена глаголом *имати* или *бити* употребљеним (имперсонално) у значењу ‘постојати’ а субјекатски појам личном заменицом у генитиву (множине) за коју се и везује рестриктивна релативна клауза [9] (Дмитријев 1961–62: 357, нап. 3; Kordić 1995: 68).

9. Има их, који кажу, да то име ништа не значи. (Kordić 1995: 68)

Ради се, према мишљењу С. Кордић (1995: 71), „о *partitivnom genitivu*, који се осим уз глаголе јавља и уз прилоге количине - *malo, mnogo, više, koliko, nekoliko* и сл. - уз бројеве од *pet* nadalje и уз именце количине. Сличних примјера има више, нпр. *Znam ih koji će i prihvatiti., Poznao sam ih koji su i drugačije mislili.* У таквим случајевима долази до одступања од правила да након личне замјенице сlijеди нерестриктивна одредаба - *partitivni genitiv* личне замјенице везује за себе рестриктивну одредбу.” Ауторка у вези с овим типом реченица наводи примере антецедентних личних замјеница првог и трећег лица множине (10–11). Један пример такве структуре наводи и П. Дмитријев [12] (1961–62: 357, нап. 3).

10. Има их више, које ваља од наведеног броја одбити (...) (Kordić 1995: 68)

11. (...) колико нас има, који не познамо ни главних точка *Хрватско-угарске нагодбе* (...) (Kordić 1995: 68)

12. (...) мало их је који се баве драмом. (Дмитријев 1961–62: 357, нап. 3)

Да, између осталог, синтаксички рестриктивне релативне клаузе на комуникативном плану могу бити апозитивне (13), као и да оне синтаксички апозитивне могу бити комуникативно рестриктивне (14), истиче Љ. Суботић (1994: 47, 48) бавећи се релативним *који*-реченицама у Доситејевим *Баснама* и *Наравоученијима*. Ауторка наводи четири потврде првог случаја и три потврде другог случаја. Други случај илуструје и релативном реченицом са заменицом *ми* у својству антецедента.

¹²⁸ О основним типолошким карактеристикама имперсоналних реченица у српском језику в. М. Ivić 1963б.

¹²⁹ Треба имати у виду да се у овом раду датим термином обухватају и реченице егзистенцијалнолокационог и егзистенцијалномодалног типа.

13. Нашли смо Светога Петра кључе, рекне једном свом пријатељу који се овој промени чуђаше (Суботић 1994: 47)
14. Ми који нисмо кадри ни људе често преварити, оћемо свезнајућег бога да преваримо (Суботић 1994: 48)

ђ) Рестриктивне релативне клаузе детерминишу једино именске изразе, док код апозитивних таквих ограничења у принципу нема,¹³⁰ те се могу се односити на читаву реченицу [15] (Jackendoff према De Vries 2002: 185; Huddleston и др. 2002: 1060).

15. Прихватила је понуду, што ме је обрадовало.

е) Апозитивне релативне клаузе се односе на цео именски израз, тј. синтагму, док се рестриктивне релативне клаузе налазе у опсегу детерминатора или квантификатора који се налази уз антецедент (De Vries 2002: 191; Kordić 1995: 27). Тако се у примеру (16) имплицира да су сви положили испит, а у примеру (17) да неки студенти нису положили испит.

16. Ти студенти, који су положили испит, добили су букет цвећа.
17. Они студенти који су положили испит добили су букет цвећа.

С. Кордић (1995: 27–28) истиче да рестриктивна клауза у примерима попут (18) заједно с именицом на коју се односи чини јединицу која као целина подлеже детерминацији, што би значило да се на именички појам прво примењује атрибуција, а потом детерминација. Када су у питању апозитивне клаузе као у примеру (19), ауторка каже, на именички појам се прво примењује детерминација, а потом атрибуција. Због тога ауторка сматра да је апозитивна релативна клауза за разлику од рестриктивне непосредан члан сложене синтагме и да је само формално зависна реченица.

18. Чекам ону жену која сутра долази.
[NS ону_{Det} [N жену_{Sup} која сутра долази_{Atr}]]¹³¹
19. Чекам твоју жену, која сутра долази.
[NS [NS твоју_{Det} [N жену_{Sup}]], [која сутра долази]_{Atr}]
(Kordić 1995: 26, 27)

¹³⁰ О неким ограничењима в. De Vries 2002: 185–186.

¹³¹ Скраћенице које ауторка користи значе: NS – номинална синтагма, N – номинал, Det – детерминатор, Sup – супстантив, Atr – атрибут (Kordić 1995: 27, нап. 25).

4.1.3. Релативизатори / релативни изрази / састав релативне клаузе

а) У неким језицима релативизатори су мање-више специјализовани за увођење једног, односног другог семантичког типа релативне клаузе. На пример енглеско *that* уводи по правилу рестриктивне релативне клаузе. Ипак, могуће су и апозитивне (уп. De Vries 2002: 188; Huddleston и др. 2002: 1052).

Бавећи се испитивањем (не)рестриктивног карактера сваког релативизатора у хрватском стандардном језику, С. Кордић (1995: 63–64) долази до следећих резултата:

„Тако најучесталији релативизатор *koji* у писаном језику нешто чешће уводи нерестриктивне релативне реченице, а релативизатори *što* (и *što_N* и *što_S*) чешће уводе рестриктивне релативне реченице - док међу релативним реченицама које *koji* уводи рестриктивне чине просјечно 40%, а нерестриктивне 60%, код несклонјивог релативизатора *što_N*, који је стилска резерва за *koji*, рестриктивне чине 60%, а нерестриктивне 40%; код склонјивог релативизатора *što_S* однос рестриктивних према нерестриктивнима је 97% : 3%. (...) Релативизатор *tko* у принципу уводи рестриктивне релативне реченице. *Kakav* најчешће уводи рестриктивне, док *čiji* најчешће уводи нерестриктивне релативне реченице. Међу приложним релативизаторима *kad* уводи чешће рестриктивне, а *gdje* и *kako* подједнако уводе оба типа, с тим да *gdje* ипак нешто чешће уводи нерестриктивне. (...). *Odakle* уводи понajприје нерестриктивне, *dok* понajприје рестриктивне релативне реченице итд.”¹³²

У сербокроатистичкој литератури доста се расправљало о семантичко-прагматичким сличностима и разликама између релативних реченица с релативизатором *koji* и релативних реченица с релативизатором *што*, превасходно уз именички антецедент (в. Грицкат 1967; 1975: 286; Kordić 1995: 30–32; 166–170)¹³³. С обзиром на то да ову тематику прати велика литература и велика дискусија, пажња ће се скренути само на неколико момената релевантних за анализу шумадијско-војвођанске грађе. Како видимо, истраживања С. Кордић показују да непроменљиво *што* у писаном хрватском језичком стандарду чешће уводи рестриктивне релативне клаузе. И. Грицкат (1967: 40), са друге стране, каже да је употреба релативних клауза с непроменљивим *што* „сасвим на месту у допунском (апозитивном) типу релативних реченица”. Међутим,

¹³² Треба имати у виду да ауторка у корпус укључује и реченице с прилошким антецедентом.

¹³³ В. и литературу која се наводи у датим студијама.

далеко је важнији други моменат на који ауторка, вероватно инспирисана Мусићевим идејама о непознатом и хипотетичком у реченици,¹³⁴ скреће пажњу:

„Везивању помоћу *што* више одговарају ситуације када се у привезаној реченици говори о оним особинама и радњама (будућим радњама, могућностима итд.) субјекта које су у тренутку стварања исказа већ и у нашој свести инкорпориране у субјекат. Ако такве везе нема, тј. ако је субјекат за нас још неиздиференциран, неспецифиран или сасвим хипотетичан, или ако се казује да ће се његове особине, одн. радње омогућавати и остваривати тек накнадно у односу на ситуацију која се описује онда се везник *што* избегава. (...) Оно што се везује помоћу *који* јесте (граматички) или треба да делује (стилски) као већа новина него оно што се везује помоћу *што*” (Грицкат 1967: 43–44, 46).

Занимљива је и опаска коју је у вези с релативном заменицом *који* у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима износи М. Пешикан (1965: 156):

„По правилу ова заменица ће се употребити само кад се односи на општи, неконкретизовани појам, па и тада често долази атрибутски (испред именице), са другачијим слагањем: *који чд'ек не сл'вѣ* не трѣба ни у дрѹгѹга да ѣдѣ / *чд'ек који не сл'вѣ* ...Ако је појам конкретан, онда се *који* неће употребити: *они људи ѿе* (или *шио*) *дѹд'ише јѹирѹс, она жѣна шѿо (ше) смо-је јѹирѹс вѣћели* – итд”.

б) Апозитивне релативне клаузе за разлику од рестриктивних могу садржати тзв. епитетски именски израз (De Vries 2002: 189–190; Huddleston и др. 2002: 1044). У таквим случајевима релативна заменица се појављује с именицом којом се интерпретира или описује неки сегмент из матичне структуре (уп. Клајн 1985: 67), па се у неку руку ради и о релативним клаузама са инкорпорираним антецедентом (1–3). За примере који су уочени истиче се да имају књижевну боју (у холандском), напомиње се да су неке структуре (оне у којима је израз с релативном заменицом без предлога [1]) ретке и формалне и да нагињу архаичним (у енглеском језику). У хрватском стандардном језику такве структуре С. Кордић (1995: 110–112) бележи у правно-административном, научном и публицистичком

¹³⁴ Ауторка (Грицкат 1967: 42, нап. 15) каже: „А. Мусић у студији *Релативне реченице у хрватском језику* (...) аргументовано је говорио о разлици између непознатог и хипотетичног у реченици, само не у непосредној вези с овом темом.”

стилу, те у говору посланика у скупштини (3). Ауторка (Kordić 1995: 109) притом истиче да су релативне клаузе с таквим типом инкорпорираног антецедента изузетно ретке.

1. енгл. They refuse to support the UN's expenses of maintaining the UN Emergency Force in the Middle East as a buffer between Egypt and Israel, and the UN troops in the Congo, *which expenses are not covered by the regular budget*. (Huddleston и др. 2002: 1044)
2. енгл. I may be late, *in which case I suggest you start without me*. (Huddleston и др. 2002: 1044)
3. До 2. децембра, *ког сам дана изишао из Министарства*, ниједна влада није отказала уговора (...) (Kordić 1995: 10)

в) Неки прилози оријентисани ка говорнику (нпр. енгл. *frankly*, срп. *искрено* у тој улози) и логички конектори могу се појавити само у независним реченицама / клаузама и у апозитивној релативној клаузи (Emonds; C. Lehmann према De Vries 2002: 195), као у примеру (4).

4. а. енгл. *The boys, who have frankly lost their case, should give*
б. енгл. **The boys that have frankly lost their case, should give up*.
(De Vries 2002: 195)

4.1.4. Линеаризација релативних клауза

Иза апозитивне релативне клаузе не може доћи рестриктивна релативна клауза која се односи на исти антецедент (1б), односно апозитивна релативна клауза мора бити иза рестриктивне релативне клаузе (1а). Тако се у енглеском језику не може наћи релативна *that*-клауза клауза после релативне *who*-клаузе јер је *that* у принципу маркер рестриктивне релативне клаузе (Jackendoff; Platzak према De Vries 2002: 190). С. Кордић (1995: 168) уочава да релативна *што*-клауза у примеру (2) не може доћи иза релативне *који*-клаузе (2б, в), што би, према ауторкином мишљењу, могао, између осталог, бити знак рестриктивнијег карактера непроменљивог релативизатора *што*.

1. а. енгл. *The man that came to dinner, who was drunk, fainted*.
б. енгл. **The man, who was drunk, that came to dinner, fainted*.
(De Vries 2002: 190)
2. а. Само „Шести”, *што је дошао последњи, достојанствено, без журбе и којег су одмах пропустили*, друкчији је ради зализака, година и златног цвикера.
(Kordić 1995: 167)
б. * Само „Шести”, *којег су одмах пропустили и што је дошао последњи*, друкчији је.
в. * Само „Шести”, *који је дошао последњи и што је одмах пропуштен*, друкчији је.
(Kordić 1995: 168)

4.1.5. Интонациона обележја релативних конструкција / клауза / реченица

а) У погледу интонационих обележја, истиче се да су апозитивне релативне клаузе интонационо одвојене од антецедента, а да није неопходно или уобичајено да рестриктивне релативне клаузе буду интонационо издвојене. Наводи се и да се иза антецедента апозитивне релативне клаузе прави пауза у говору, а да рестриктивна клауза чини једну интонациону јединицу с антецедентом (Comrie 1989²: 139; в. у Kordiћ 1995: 30).

Неки истраживачи (в. у De Vries 2002: 195) кажу да су апозитивне релативне клаузе маркиране тзв. интонацијом зареза.

Експерименталним испитивањем интонационих својстава једне релативне конструкције с рестриктивном и једне с апозитивном релативном клаузом у хрватском и немачком језику, С. Кордић (1995: 89–90) је утврдила да се њихове интонационе контуре разликују у погледу кретања тонске кривуље у делу где су детерминатор и антецедент – код рестриктивне релативне клаузе је, према ауторкиним речима, интонациони врхунац на детерминатору, док је код апозитивне интонација „općenito niža i gotovo podjednaka u čitavom antecedentu” (Kordiћ 1995: 89). Ауторка каже и да повећаних пауза за које се често мисли да постоје нема, те да „intonacija ima veću ulogu od pauze kod obilježavanja razlike u restriktivnosti” (Kordiћ 1995: 89).

Д. Средојевић (2011: 241) је савременим методама експерименталне фонетике испитао интонациона обележја релативних реченица са рестриктивном и апозитивном релативном клаузом у говору студентске популације Новосађана,¹³⁵ и утврдио, између осталог, да рестриктивна релативна клауза заједно са осталим клаузама¹³⁶ у реченици чини јединствену интонациону целину, а да апозитивна релативна клауза представља посебну интонациону фразу¹³⁷, која је најчешће сегментирана паузама. Управо се у овом раду у погледу интонационих обележја релативних реченица испитује превасходно то да ли је релативна клауза издвојена ка посебна (мања или већа) интонациона јединица, односно да ли је интонационо повезана с антецедентом, док се карактеристике

¹³⁵ С обзиром на корпус, технику и методологију рада, могло би се у извесној мери говорити о интонационим обележјима релативних реченица у савременом стандардном српском језику.

¹³⁶ Структура коју је аутор описао састоји се из три клаузе: Тада је пука тиква коју смо месецима узгајали и више није било помоћи.

¹³⁷ Треба скренути пажњу да је за аутора (фонетска) фраза „исказ остварен у говору – акустички одредљив појам, најчешће са паузама на крају и пре почетка” (Средојевић 2011: 203).

интонационе и интеситетске контуре (кретање Ф и Инт) које се налазе у основи релативне клаузе, односно релативне реченице, по правилу не анализирају.

б) У вези са реченичном интонацијом релативних реченица, у литератури се истиче да рестриктивне релативне клаузе могу бити фокализоване и негиране, док апозитивне не могу имати логички, тј. реченични акценат (Jackendoff према De Vries 2002: 195). Наводи се пример рестриктивне релативне клаузе у којој је један (болдован) елемент контрастни фокус (1), а потом се показује да није остварива апозитивна релативна клауза тог типа (2).

1. енгл. We didn't talk to the man who married *Susan*.
(Wee talked to the man who married *Jane*.)
2. енгл. * We didn't talk to the man, who married *Susan*.

4.2. Максимирајуће релативне клаузе

Поред рестриктивних и апозитивних релативних клауза генеративни синтаксичари мање-више препознају још један семантички тип – *максимирајуће* релативне клаузе [енгл. *maximalizing relatives*, такође и *degree relatives*] (Grosu – Landman 1998), које су испрва назване *количинске* релативне клаузе [енгл. *amount relatives*] (Carlson 1977).¹³⁸ У њих се уврштавају поједине постноминалне релативне клаузе, поједине релативне клаузе с инкорпорираним антецедентом и (поједине) слободне релативне клаузе.

Погледајмо најпре следеће примере.

1. а енгл. I invited the boys that there were in the classroom.
2. б енгл. I invited the boys who (*there) were in the classroom.
'Позвао сам дечаке који су били у учионици.'
(Lipták 2009: 8)

Први пример имплицира: 'Позвао сам СВЕ дечаке који су били у учионици'. Релативна клауза, сматра се, није рестриктивна јер да јесте, не би могло да се појави *there* у њеном саставу. У другом примеру релативна клауза је рестриктивна. У датом примеру издвајају се дечаци у учионици из веће групе дечака, док се у првом примеру реферише о максималној „количини” (енгл. „amount”) дечака, не подразумева се већа група. Замислимо да је пет дечака у учионици. Ако их је петоро, такође је тачно да их је четворо,

¹³⁸ Колико ми је познато, у србистичкој литератури не помиње се овај тип релативних клауза.

троје или двоје у учионици. Али ове количине нису доступне максимираној релативној клаузи. Код максимирајућих релативних клауза узима се максималан број, па се каже да је њихова денотација максимирана¹³⁹ (Lipták 2009: 8–9). Због тога што је денотација релативне клаузе максимирана, долазе у обзир само одређени или универзални антецеденти, тј. одредбе уз њега. Тако у првом примеру уз антецедент не може доћи одредба *some* ‘неки’ или основни број без члана итд. (Lipták 2009: 9).

Исто се тврди и за заменичке корелативе који се појављују у неким типовима максимирајућих релативних реченица (3).

3. *Који трговци имају добру робу*, [ти / сви / *неки] добро и послују. (Kordić 1995: 108)¹⁴⁰

Дати пример можемо парафразирати реченицом: СВИ трговци који имају добру робу, добро и послују. Дакле, у оваквим примерима ради се о универзалној квантификацији, те корелатив не може бити *неки* (Lipták 2009: 9).

Максимирана може бити и денотација која обухвата само један ентитет, који мора бити јединствен, када релативна клауза упућује на одређеног референта, те у том смислу има одређено значење [енгл. *definite meaning*] (Lipták 2009: 9).

У таквим случајевима се *максимација* може објаснити преко појма *максималног плуралског ентитета*, при чему се скреће пажња да термин плуралски треба схватити у ширем смислу: ако у одређеном домену постоји само једна атомска јединка са одређеним својством, онда је максимални плуралски ентитет са датим својством онај који садржи само ту атомску јединку (Jacobson према Van Riemsdijk 2006а: 358–359).

4.3. Интегрисане и суплементарне релативне клаузе

Уместо рестриктивних и апозитивних релативних клауза у *Кембричкој граматици енглеског језика* издвајају се *интегрисане* (енгл. *integrated*) и *суплементарне* (енгл. *supplementary*) релативне клаузе (Huddleston и др. 2002). Ова два типа релативних клауза

¹³⁹ Б. Станојевић (2010: 491) говорећи о операцији *максимације* (максимизације), каже да је денотација једног израза максимирана „уколико обухвата све референте у релевантном дискурсу који задовољавају опис дефинисан изразом”.

¹⁴⁰ Овај тип релативних клауза с инкорпорираним антецедентом, према налазима С. Кордић (1995: 109), изузетно је редак у хрватском језичком стандарду. Ауторка налази само две потврде у свом средишњем корпусу. Пример (3) није потврђен у корпусу, ауторка га наводи у контексту Маретићевог тумачења инкорпорирања антецедента као потребе да се избегне уклопљена реченица.

издвојена су на основу прозодијских, тј. интонационих, синтаксичких и семантичко-прагматичких критеријума. Последњи критеријум тиче се првенствено информационе структуре, односно комуникативне перспективе реченице. Интегрисане релативне клаузе су, како им то сам назив каже, и интонационо и синтаксички и семантички, односно информационо, чврсто интегрисане у матичну структуру, док су апозитивне у лабавој вези са структуром на коју се односе (Huddleston и др. 2002: 1058).

У погледу интонације, истиче се, интегрисане релативне клаузе су везане за антецедент, део су интонационе контуре којој припада антецедент; суплементарне представљају оделиту интонациону контуру и обично су одвојене паузом од онога што им претходи и, уколико не заузимају финалну позицију, од онога што им следи. Интонациона контура се обично подудара са интонационом контуром матичне клаузе (Huddleston и др. 2002: 1058).

На синтаксичком плану, сматра се, интегрисане релативне клаузе су инкорпориране у матичну клаузу, обично су део именичке синтагме; суплементарне су, пак слабо уклопљене у матичну структуру, не чине с антецедентом синтаксички конституент, нису синтаксички зависне од антецедента, он им је само ослонац, тј. суплементарна клауза је синтаксички додатак антецеденту (Huddleston и др. 2002: 1058).

На комуникативном плану, односно на плану информационе структуре реченице, садржај интегрисане релативне клаузе представљен је као интегрални сегмент значења матичне клаузе, док је садржај суплементарне представљен као оделита информациона јединица, парентетичка или додатна (Huddleston и др. 2002: 1058–1059).

У принципу, дистинкције које се успостављају између једних и других пружају основа да се интегрисане поистовете са рестриктивним, а суплементарне са апозитивним. Међутим, интегрисана релативна клауза може бити семантички апозитивна у смислу односа према антецеденту, она не мора сужавати опсег референата антецедента. Оно што је важно јесте да интегрисана клауза представља саставни део поруке кодиране у реченици, а не оделиту додатну јединицу информације (Huddleston и др. 2002: 1064). Према томе, у овој подели је информациона структура реченице, односна њена комуникативна вредност, од централног значаја, а не семантички однос релативне клаузе и антецедента у смислу рестриктивности / нерестриктивности.

Да има основа за такве поделу, аутори показују наводећи примере интегрисаних релативних клауза којима се не сужава опсег референата антецедента а које су интегрални део поруке која се реченицом преноси (1–2). Тако у примеру (1) говорник саопштава да је једна жена имала два сина на која је могла да се ослони. Уколико се пође од чињенице да та жена није имала више синова, релативна клауза је у традиционалном смислу апозитивна. Међутим, она је потпуно интегрисана у матичну структуру, поред тога појављује се нулти релативизатор који се, сматра се, не може појавити у апозитивној релативној клаузи, релативна клауза је саставни део саопштења које се преноси реченицом у којој се налази.

1. енгл. She had two sons she could rely on for help, and hence was not unduly worried. (Huddleston и др. 2002: 1065)
2. енгл. He sounded like the clergyman he was. (Huddleston и др. 2002: 1065)

4.4. Детерминативне и недетерминативне релативне клаузе

У новијој чешкој литератури наилази се на семантичку поделу релативних клауза на *детерминативне* (енгл. *determinative*) и *недетерминативне* [енгл. *non-determinative*] (в. у Fried 2010: 10, 11). Детерминативне релативне клаузе релевантне су за одређење идентитета референта означеног лексемом у својству антецедента. Насупрот њима, недетерминативне релативне клаузе не доприносе идентификацији референта, него разрађују неки његов аспект, нешто што говорник сматра значајним у датој ситуацији. Све недетерминативне релативне клаузе, истиче се, нужно су нерестриктивне, док су детерминативне релативне клаузе углавном, но не сви типови, рестриктивне. Један тип недетерминативних релативних клауза представљају својеврсне експликативне релативне клаузе (Grepš – Karlík према Fried 2010: 11), којима се нешто објашњава, појашњава у вези с антецедентим појмом.

чеш. přišel komunistickéj převrat a mou fabričku, co jí zatím ved nevlastní otec, árijec, znárodnili

4.5. Паратетичке и концесивно-хипотетичке релативне клаузе

На један у теоријско-методолошком погледу сасвим особен и, колико ми је познато, у науци о језику никада поновљен начин прилази релативним реченицама Аугуст

Мусић (1899; 1937).¹⁴¹ Нажалост, о свим појединостима ауторових истраживања овде се не може говорити, јер би то изискивало доста простора.¹⁴² Ипак, на неколико важних момената скреће се пажња, а да би се они што боље разумели, неопходан је приказ нешто опширнији од уобичајеног за ову врсту рада.

Све релативне клаузе¹⁴³ А. Мусић (1899: 70; 1937: 15) дели у две скупине: *паратетичке* и *хипотетичке*, тј. *концесивно-хипотетичке*. Пре него што се укаже на својства једних и других, скреће се пажња на чињеницу да се аутор служи особеном термилошко-појмовном и теоријско-методолошком апаратуром, и да многи термини немају (идентично) значење које им наша традиционална граматика придаје.¹⁴⁴ Како би се Мусићева концепција релативних реченица што верније приказала, користи се углавном иста терминологија (понекад морфолошки прилагођена савременом стандардном српском језику), с пропратним објашњењима¹⁴⁵.

У паратетичким релативним клаузама *релатив* (релативна заменица или релативни заменички прилог) се протеже на *супстантив*, а заменити се може *анафоричким* или *демонстративним прономеном* (адјективом или адвербом), уколико се ради о првом или другом лицу, и *персоналним прономеном*. Глагол се у таквим релативним клаузама може налазити у сваком времену осим перфективног презента (уколико није реч о *апстрактном* презенту, в. [2]) и у кондиционалу (потенцијалу), дакле, уопште у оним облицима у којима долази глагол у самосталним реченицама (Мусић 1899: 70–72).

¹⁴¹ О „Мусићевој филологији и лингвистици” в. Pranjković 1989. И сам Мусић (1939: 196–197) се у својим *Autobiografskim bilješkama* осврнуо на неке моменте који су му били важни у језичком истраживању. Без икакве сумње реч је о једној од најоригиналнијих лингвистичких фигура сербокroatистике, његове језичке анализе још увек одишу свежином и модерношћу. Нажалост, многе његове идеје, како то И. Грицкат (1967: 42, нап. 15) констатује, остале су без одјека у нашој науци. Управо због тога у овом раду је већа пажња посвећена Мусићевим истраживањима релативних реченица и у вези с тим тзв. упитно-односним заменицама, јер се до сада, колико ми је познато, нико није при истраживању релативних реченица **деталније** на њих осврнуо нити их сагледао у светлу новијих теорија о релативним реченицама. На послетку, желело се испитати у којој мери се нека својства релативне реченице у шумадијско-војвођанском дијалекту могу сагледати у Мусићевим теоријско-методолошким оквирима.

¹⁴² Скреће се пажња и на његову студију *Beiträge zur griechischen Satzlehre*, Zagreb, 1927 (према Мусић 1937: 1). Аутор каже да је у датом спису покушао нацртати кратку историју релативних реченица у индоевропским језицима. Он сматра да им заматак сеже у праиндоевропски (Мусић 1937: 18).

¹⁴³ Термин клауза је мој.

¹⁴⁴ Нарочито термин *концесивни* не треба повезивати с типичним концесивним (допусним) зависним клаузама.

¹⁴⁵ Термини чија се значења не могу поуздано утврдити остају без коментара.

Наводи се неколико примера који показују како А. Мусић приступа одређивању супстантивног антецедента, односно шта све он сматра супстантивним антецедентом.

1. Мили Боже, на свему ти фала, *који* си ми био на помоћи! Но не фала мојој старој мајци, *која* своје искоби дијете. (Musić 1899: 70)
2. Свако му је (пуце) од по литре злата, под грлом литра и по злата, *које* му се на бурму одвија, те војвода њиме поје вино. (Musić 1899: 71)
3. Жив ми братац! нисам се (с. љубила) до једнога, и то једно младо нежењено, *које* нигде љубит' престат' не ћу. (Musić 1899: 71)
4. По чардаку многи чивилуци, *ће* се вјеша господско оруже. (Musić 1899: 71)

Тако се у првој релативној реченици *који* протеже на супстантив *Бог*, а заменити се може прономеном *ти* (Musić 1899: 70).

Примери показују да аутор у релативне клаузе уврштава и оне уведене заменичким прилозима типа *где*, *када* и др., а тако ће исто поступити и у случајевима када се релатив протеже на исказан или подразумеван прилог типа *туда*, *тада*, што показује да је његово одређење релативних клауза сасвим у складу са многим савременим синтаксичким приступима релативним реченицама.

Релативне клаузе које аутор наводи међу потврдама паратетичких у принципу могу се интерпретирати као апозитивне релативне клаузе.

Друга група релативних реченица је далеко сложенија. Њој би припадале реченице у којима се релатив протеже на корелативни демонстративни или анафорички прономен (адјектив или адверб), који се веома често и изоставља (Musić 1899: 72), али ће се на једном месту у којем се разматра разлика између реченица са *ко* и оних са *ако ко*, напоменути и следеће: „По *оном*, што је речено, *правље* би се *kazalo*, да се *demonstrativni* или *anaforički pronomen (adverab)* главне *rečenice* протеже на *relativni pronomen podložne rečenice*, *nego* да се *relativni pronomen* протеже на *demonstrativni* или *anaforički pronomen (adverab)*” (Musić 1899: 92, нап. 1). У релативним реченицама ове категорије глагол се може налазити у сваком времену и у кондиционалу (Musić 1899: 72). Погледајмо најпре неколико структурних типова који се уочавају примерима које аутор наводи.

5. *Ко* зна боље, широко *му* поље. (Musić 1899: 72)
6. *Когод* је тамо ходио да је проси, ниједан се није више вратио. (Musić 1899: 73)
7. *Бе* ко никне, *ту* се и обикне. (Musić 1899: 72)
8. *Какво* сјеме посијеш, *онако* ћеш и жито врћи. (Musić 1899: 72)
9. *Која* тиква често на воду иде, разбит *ће* се. (Musić 1899: 72)

10. Еда Бог да каквагођ јунака, *који* ће нас јунак избавити. (Musić 1899: 77)
11. Ја имам у галији зверку, *која* би то све затрла за два три дана. (Musić 1899: 72)
12. А четири слуге Арапове, *које* није тео погубити, оправи и по Косову Марко. (Musić 1899: 73)
13. Кад у том дођу на мјесто, *ће* хоће да погубе, цар заповједи, те се један пут затруби. (Musić 1899: 73)
14. Кад оне пођоше и под јелу дођоше, нађоше онога *који* бјеше дошао тражити срећу. (Musić 1899: 73)
15. Него сам заборавио и оно, *што* сам пре знао. (Musić 1899: 73)
16. *Које* младо прође, *нек* се ружом кити, *које* л' старо прође, *нека* жећу гаси (Musić 1899: 75)
17. Благо оном брату ришћанину! *кој'* целива и прилог придаје. (Musić 1899: 74)
18. 'Вако било свакоме јунаку, *који* свашта љуби својој каже. (Musić 1899: 74)

Аутор је курзивом на појединим местима истакао заменички / заменичкоприлошки елемент на који се релатив протеже. У вези са примером (11) каже да се *која* „не протеже на *izostavljeno* 'ону' него на *izostavljeno* 'onakovu, takovu' (Ја имам у галији [takovu] зверку, која би то све затрла за два три дана)” (Musić 1899: 72). Уочавамо да се уз исказани или подразумевани демонстративни прономен може наћи и именица, а и да се именица може наћи уз релатив. Није ли то (или барем када су у питању поједине структуре) у сагласју с неким од савремених синтаксичких теорија које (рестриктивне) релативне клаузе доводе у непосредну везу са детерминатором, пре свега?

У овој скупини релативних клауза аутор разликује концесивне (19), хипотетичке (20) и универзалне, управо, према ауторовим речима, концесивне универзалне [21] (Musić 1937: 16).

19. *Куд год* иде, земљи Босни дође. (Musić 1937: 15)
20. *Шта* је тражио, *то* је и нашао. (Musić 1937: 16)
21. *Кудгођ* сунце тече, *свуд* се хљебац пече. (Musić 1937: 16)

Шта би било својствено концесивно-хипотетичким релативним реченицама и чиме се релатив може заменити у њима? До ових одговара аутор долази након синхроно-дијахроне анализе главних семантичких и употребних особина индефинитних прономена, пре свега прономена (*не*)ко. Анализом се издвајају индивидуални и генерални прономен, утврђује се исходна структура датих реченица (с индивидуалним индефинитом и апозитивним генералним индефинитом чији чланови добијају облик

концесивних протаза) и за релатив се претпоставља вредност генералног прономена. У принципу, генерални прономен би, савременом терминологијом речено, био прономен неререференцијално маркиран, насупрот референцијално маркираном индивидуалном прономену. Генерални прономен, каже аутор, значи макар који члан неке врсте (макар којег човека, макар које место, макар које време итд.). Релатив се, према томе, у овом типу релативних клауза може заменити макар којим индивидуалним појмом исте категорије, тј. сваким појмом исте врсте као релатив, али уз *хипотетичку конјункцију* [нпр. ко = ако *a*, ако *b*, ако *v*] (Musić 1899: 83, 84; 1937: 2).

Свака врста релативне клаузе друге категорије има, пак, код А. Мусића, посебну „деривацију”.

Погледајмо прво **концесивну релативну клаузу**: *Куд год* иде, земљи Босни дође. Примитивна индефинитна реченица или *период(a)* гласила је: *Куд год, иде*,¹⁴⁶ а нова *аподоца* (надређена клауза) је: *земљи Босни дође*.¹⁴⁷ Примитивну реченицу интерпретирамо као: *Куд год* [и ако иде смером *a*, и ако иде смером *b*, и ако иде смером *v...*], и онда (ипак / и опет) *некуда / туда* иде. Кажемо да чланови индефинита (у овом случају релатива) добијају облик концесивних (деоних) протаза [зависних клауза] (и ако иде смером *a*, и ако иде смером *b...*), који имају заједничку аподозу (*иде*). Нова аподоца (*земљи Босни дође*) је „удешена према старој”: *Куд год иде* [и ако иде смером *a*, и ако иде смером *b*, и ако иде смером *v...*], ипак земљи Босни дође *туд*. Дакле, протаза је

¹⁴⁶ Аутор (Musić 1937: 5) полази од случајева када генерални прономинални индефинит, који је наглашен (с реченичним нагласком) долази као апозиција индивидуалном, који је ненаглашен (нема реченични акценат). На пример: *иду (не)куда, куд год*. У датом примеру *некуда* је ненаглашени, индивидуални индефинит, тј. референцијално је обележен, јер се мисли на одређени смер, само је он непознат (*не-* је новина из балто-словенског периода). С друге стране, *куд год* је генерални, наглашени индефинит, он има обележје неререференцијалности. Индивидуални, тј. ненаглашени, каже А. Мусић, значи да се радња врши само с једним појмом, а који је то, не пита се. Код генералног пак, баш се пита, а одговор, будући да се не зна који је управо члан реалан, не може другачије гласити него да то може бити сваки. Реченицу интерпретирамо: *некуда* (одређеним смером) иде, *куд год* [и ако иде смером *a*, и ако иде смером *b...*]. Такав изрицај добија смисао да је говорнику свеједно с којим се чланом наглашеног индефинита (*a*, *b*, *v*) глаголска радња врши (која је реална), јер претпоставка вреди за сваки случај (или аподоца вреди за сваку протазу). Однос између протазе и аподозе је адверзативан, а између наглашеног индефинита у протази и ненаглашеног индефинита у аподози такав да и један и други значе исти (конкретан) појам (**корелација**). Зато се ненаглашени индефинит у аподози (*некуда*), који значи да се глаголска радња врши само с једним (којим год) чланом индефинита, може заменити ненаглашеним демонстративним или анафоричким прономеном, који се као демонстративни корелатив протеже на члан индефинита у деоној протазу. Дакле, пошто означавају исти појам, уместо ненаглашеног неодређеног индефинита може доћи демонстративни или анафорички прономен.

¹⁴⁷ Аутор (Musić 1937: 15) сматра да је повод том развоју дала „тежња, да би се indefinitna apodoca, koja nije sadržavala nove misli, zamijenila takovom, kojom bi se izricala nova misao”.

концесивна, онако како то Мусић одређује. За концесивне релативне реченице је карактеристично следеће: (а) сви чланови релатива, тј. све деоне протазе (*и ако иде смером а, и ако иде смером б...*) имају једну, заједничку аподозу (*земљи Босни дође*) – не добија свака деона протаза своју посебну аподозу; (б) глагол је главни појам корелативне аподозе, (в) однос између аподозе и протазе је адверзативан, (г) у аподози долази прономен који је у корелацији с релативом [један одговара другом] (*туд*), али он није наглашен (нема реченични нагласак) и он се може само „мислити”, тј. подразумевати, што је чест случај (Musić 1937: 3, 11, 15–16).

Сада долазимо до **хипотетичких релативних реченица**: *Шта* је тражио, *то* је нашао. Примитивна индефинитна реченица је гласила: *Шта (год), (нешто >) то је тражио*, а нова аподоза је: *то је нашао*. Примитивну реченицу интерпретирамо: *Шта* је тражио, *то* је тражио [ако је тражио *а*, *то* је тражио, ако је тражио *б*, *то* је тражио, ако је тражио *в*, *то* је тражио...]. Када се нова аподоза „удесила” према старој, добили смо горенаведену хипотетичку релативну реченицу. Интерпретирамо је: *Шта* је тражио *то* је нашао [ако је тражио *а*, *а / то* је нашао, ако је тражио *б*, *б / то* је нашао, ако је тражио *в*, *в / то* је нашао]. Хипотетичким релативним реченицама је својствено следеће: (а) сваки члан релатива, тј. свака деона протазе, има своју посебну аподозу, те (б) однос између протазе и аподоза није адверзативан, него хипотетички (зато нема концесивног *и*), (в) у аподози долази демонстративни или анафорички прономен који је у корелацији са релативом, (г) он је главни појам аподозе, а не појам глагола, те је стога наглашен (Musić 1937: 5, 16).

На крају, погледајмо како аутор приступа анализи **универзалних (концесивних универзалних)** релативних реченица: *Кудгођ* сунце тече, *свуд* се хљебац пече. Примитивна индефинитна реченица гласила је: *Кудгођ, сунце тече (туд свуд)*, а нова аподоза је: *свуд се хљебац пече*. У таквим случајевима реалан је сваки члан индефинита, тј. релатива „који уорсе dolazi u obzir” (Musić 1937: 10). Примитивну реченицу интерпретирамо: *Кудгођ* [и ако тече „крајем” *а*, и ако тече „крајем” *б*, и ако тече крајем *в...*], *свуда туда* тече. Када се нова аподоза удесила према старој добили смо: *Кудгођ* сунце тече [и ако тече крајем *а*, и ако тече крајем *б*, и ако тече крајем *в...*] *свуд (туд)* се хљебац пече. Основна обележја таквих реченица била би: (а) сви чланови релатива, тј. све деоне протазе имају једну, заједничку аподозу – аподозу чини сам глагол који захвата

сваку протазу (или члан релатива), (б) глагол је главни појам корелативне аподозе, (в) однос између аподозе и протазе је адверзативан, (г) у аподози долази обично ненаглашени анафорички или демонстративни прономен који је у корелацији с релативом и који се у деоним аподозама¹⁴⁸ протеже на чланове релатива (*а, б, в*), а који се у општој (вероватно у оној која се посматра на нивоу реченице у целини као аподоза [главна клауза] према протазу [релативној клаузи]) може заменити универзалним прономеном, односно прониминалним адвербом (*туд или свуд се хљебац пече*). Аутор истиче да је универзалност код релативних клауза ипак ограничена (релативна), јер се радња аподозе врши само с оним члановима с којима се врши радња протазе [хљебац се не пече свуда без ограничења, него само свуд онуд куд гођ сунце тече] (Musić 1937: 9–10, 11, 16–18). У том смислу максимирајуће релативне клаузе о којима се говори у генеративној синтакси могу се посматрати као рестриктивне.

Разлике између концесивних и концесивних универзалних релативних реченица, према мишљењу аутора, огледају се у томе што у концесивној релативној реченици и у старој (из примитивне реченице) аподози и у новој аподози може се мислити и ненаглашени индефинит (некуд иде, некуд земљи Босни дође), који се може, како је назначено, заменити ненаглашеним демонстративним или анафоричким прономеном, док код универзалних ненаглашеног индефинита нема ни у старој ни у новој аподози (Musić 1937: 10, 11).

Аутор такође уводи и термине *сингуларни или специјални индефинит* (којем је само један члан реалан) и *универзални* (концесивни универзални) *индефинит* [којем је реалан сваки који долази уопште у обзир] (Musić 1937: 9, 10).

На послетку, скреће се пажња и на ауторову хипотезу о изворним, у дијахроном смислу, релативима у паратетичким и хипотетичким реченицама (Musić 1937: 15):

„I sam relativni pronomen u paratetičkima bio je prvobitno drugoga izvora nego u koncesivno-hipotetičkima, postao od pronominalnoga korijena *īo-* (isp. stsl. *i-že, ja-že, je-že*), dok je u hipotetičkima postao od korijena indefinitnoga pronomena *q^ho-*, ali je poslije taj pronomen iz koncesivno-hipotetičkih prešao u paratetičke relativne rečenice.”¹⁴⁹

¹⁴⁸ Мисли се вероватно када се аподоза посматра у односу на деону протазу.

¹⁴⁹ Ауторово мишљење је и да је упитно значење корена *q^ho-* секундарно, да је „indovropski pronomen *q^ho-* prvobitno bio brojnik *jedan*” (Musić 1937: 1), који је могао бити ненаглашен или наглашен, какав је у улози релатива у хипотетичким реченицама. Такође се истиче: „Iz istoga stabla naglašenoga

Истиче се и следеће:

„Najprije je hipotetička relativna rečenica kao hipotetička rečenica dolazila svagda ispred glavne, a onda je mogla dolaziti i iza glavne, a paratetička relativna rečenica može dolaziti samo iza glavne” (Musić 1899: 94).

4.6. Раздвојене и привидно раздвојене реченице

Један тип прагматички обележене синтаксичке структуре који је највише истраживан у енглеском језику а који садржи слободну релативну клаузу, представљају тзв. привидно раздвојене или привидно расцепљене реченице, тј. псеудорасцепљене реченице (енгл. *pseudo-cleft constructions*).

Иза самог назива *расцепљена реченица* крије се идеја да је једна проста реченица расцепљена на два дела – две „клаузе”. Расцепљена реченица са две „клаузе” је обележена верзија чији је необележени еквивалент проста реченица. Расцепљена реченица има по правилу свој стални еквивалент у виду прости реченице. Привидно расцепљена реченица често не може бити повезана с еквивалентном нераздвојеном структуром (Ward и др. 2002: 1414, 1423).

Привидно раздвојене реченице садрже слободну релативну клаузу која дефинише варијаблу или променљиву (енгл. *variable*) чија је вредност (енгл. *value*) спецификована елементом који је у првом плану, који се налази у матичној клаузи. Погледајмо неке примере таквих конструкција у енглеском језику (Ward и др. 2002: 1420–1421).

1. а. *What I bought* was a red wool sweater. (Ward и др. 2002: 1414)
б. ‘Оно што сам купио јесте црвени вунени џемпер.’
2. A red wool sweater was *what I bought*. (Ward и др. 2002: 1414)
‘Црвени вунени џемпер је оно што сам купио.’
3. *What I need* is a long cool drink. (Ward и др. 2002: 1420)
‘Оно што мени треба је једно велико хладно пиће.’

У датим примерима оно што се налази у позадини изражено је релативном клаузом, а оно што је у првом плану исказано је у матичној клаузи. На информативном плану, садржај релативне клаузе се представља као пресупозиција – оно што се прима здраво за готово, што се не доводи у питање.

indefinita kao koncesivna i hipotetička relativna rečenica izbila je još jedna tako isto znatna grana rečenicâ; to su p r o n o m i n a l n a p i t a n j a” (Musić 1937: 19).

У датом примеру релативном клаузом *What I bought* ‘Оно што сам купио’ дефинише се променљива *x* [I bought *x* ‘Купио сам *x*’], њена вредност је спецификована елементом *a red wool sweater* ‘црвени вунени џемпер’, елементом који је у првом плану, док глагол *be* ‘бити’ изражава идентитет, преко копулативне предикације се нека вредност приписује променљивој.

Афирмативном расцепљеном конструкцијом имплицира се да је вредност додељена променљивој исцрпна и искључна. Тако се у наведеном примеру имплицира да говорник више ништа није купио (Ward и др. 2002: 1416).

Ове конструкције се често искључују из анализе у радовима о релативним реченицама јер немају семантичка својства типичних релативних реченица, не модификују антецедент већ га фокализују (в. у Hertmann 2003: 28).

На основу превода енглеске реченице, може се закључити да су привидно раздвојеним реченицама блиске неке релативне реченице у српском језику – превасходно поједини типови релативних реченица с формалним антецедентом. С обзиром на то да им у досадашњим истраживањима релативних реченица у српском језику није посвећена пажња, на појединим местима у току анализе, на њих ће се ипак указати, без претензија на исцрпну анализу.

4.7. Субјунктивне релативне клаузе

У литератури се помињу и различити типови субјунктивних релативних клауза, тзв. *irrealis* релативних клауза.

Један тип таквих клауза, заступљен у балканским језицима (савременом грчком, македонском, албанском, арумунском, па и у српском), представљале би тзв. хибридне клаузе фузионог интенционално-модификационог карактера. Оне се уводе својеврсним субјунктивним маркером и имају финитну али неовремењену предикацију. Према томе оне припадају сфери нефактивне модификације (Bužarovska 2004). У македонском и српском језику у таквом типу „релативне” клаузе појављује се везник *да* (у македонском и *за да*), а зависна предикација је уобличена модалним презентом (1–4).

1. мак. Најдов еден студент (за) да предава англиски. (Bužarovska 2004: 378)
2. мак. Барам човек да го поправи кровот. (Bužarovska 2004: 388)
3. мак. Барам некој да ми помогне. (Bužarovska 2004: 391)

4. Тражим некога да ми помогне.

Другом типу припадале би слободне *irrealis* релативне клаузе или конструкције које су уведене различитим упитно-одноним заменицама и које имају *irrealis* глаголски облик. Оне се сматрају „голим” комплементним фразама, тј. својеврсним допунским клаузама / конструкцијама Бележе се у романским, словенским и семитским језицима. У вези са румунским и руским помиње се могућност реализовања већег броја упитно-одноних заменица у таквим структурама (Grosu – Landman 1998), што није непознато српском језику (5). Међутим, такве реченице нису предмет овога рада.

5. Немамо кога с ким да упознамо / упознати.

5. Структурносинтаксички типови релативних реченица

5.1. Уклопљене и придружене релативне клаузе

На основу структурносинтаксичких критеријума у типолошкој литератури се обично издвајају *уклопљене* или *интегрисане* (енгл. *embedded*) и *придружене*¹⁵⁰ (енгл. *adjoined*) релативне клаузе. Прве са антецедентом чине синтагму у ширем смислу, те немају реченичну функцију; сматрају се синтаксички номинализованим јединицама. Друге не образују синтагму с антецедентом, условно речено, прикључују се матичној клаузи, не могу се наћи унутар ње, нису номинализоване (Comrie 1989²: 144; De Vries 2002: 30; Murelli 2011: 74; в. и Kordić 1995: 25).¹⁵¹

¹⁵⁰ Придруживање не треба повезивати с линеаризацијом клауза, придружена релативна клауза може бити испред или иза матичне клаузе. Због тога М. Де Ври (2002: 30) уместо овог термина употребљава израз *co-relatives*. Међутим, дато решење није у складу с нашим правописом. Но, могле би се све релативне клаузе које се повезују с матичном попут условних подвести под *корелативне*.

¹⁵¹ Ова подела донекле одговара подели на *нерашчлањене* [рус. *нерасчлененные*] (= уклопљене) и *рашчлањене* [рус. *расчлененные*] (= придружене) реченичне структуре, коју налазимо у руској синтаксичкој литератури (Белошапкова 1989²: 751–763). Полазећи од критеријума рашчлањености / нерашчлањености приликом класификације зависних реченица у српском језику, В. Ружић (2010: 108), између осталог, говори о клаузама у тзв. приречној позицији (нерашчлањене) и о клаузама у тзв. приреченичној позицији (рашчлањене).

5.1.1. Уклопљене релативне клаузе

С обзиром на позицију коју заузимају у односу на антецедент, уклопљене релативне клаузе се деле на адноминалне и циркумноминалне. Адноминалне релативне клаузе налазе се испред или иза антецедента. У првом случају говори се о преноминалним, а у другом случају о постноминалним релативним клаузама. За адноминалне релативне клаузе К. Леман (према De Vries 2002: 30) каже да су „сателити” именице у функцији антецедента.

Преноминалне релативне клаузе претежно се јављају у језицима с основним редом речи OV (објекат + глагол), мада су забележене и у неким VO језицима. Немају релативну заменицу нити релативну партикулу у иницијалној позицији. Релативна партикула која се јавља на крају релативне клаузе не одговара регуларном комплементизатору. У неким језицима бележи се нерелативни детерминатор (квантификатор или показни детерминатор) испред релативне клаузе или између релативне клаузе и антецедентне именице. Сматра се да је семантика преноминалних релативних клауза рестриктивна или максимирајућа (De Vries 2002: 29, 37, 131–132).

1. кинес.	Wǒ	bǎ	nǐ	gěi	wǒ	de	shū	dīudiào-le.
	I	ACC	you	give	I	NR	book	loose-PERF

‘I have lost the book that you gave me.’ (De Vries 2002: 16)

Постноминалне релативне клаузе типичне су за VO језике, али се бележе и у OV језицима. У њима се појављују различити релативни елементи, укључујући и релативне заменице и партикуле_{гр.} Спољашњи детерминатор (детерминатор који припада матичној клаузи) може бити испред антецедента, иза антецедента или иза релативне клаузе.¹⁵² На семантичком плану постноминалне релативне клаузе, истиче се, могу бити рестриктивне, апозитивне или максимирајуће (De Vries 2002: 29, 36, 127). Типична релативна клауза у српском језику, видели смо, постноминалног је типа.

Циркумноминалним релативним клаузама у типолошкој литератури сматра се посебан тип релативних клауза с инкорпорираним антецедентом. Релативне клаузе

¹⁵² М. де Ври полази од тога да релативна клауза има спољашњи и унутрашњи детерминатор. Унутрашњи јесте релативна заменица или релативна партикула.

„окружују” неодређени антецедентни израз, у њима се не јавља релативна нити ресумптивна заменица, по правилу ни релативни комплементизатор, тј. немају релативне елементе изузев релативних афикса. Уколико је спољашњи детерминатор видљив, он следи иза релативне клаузе. Циркумноминалне релативне клаузе углавном се јављају у ОV језицима. Њихова семантика је рестриктивна или максимирајућа (De Vries 2002: 29, 38, 77). К. Леман (према De Vries 2002: 30, 36) сматра да оне нису ни сателит именичког антецедента ни сателит више клаузе, већ да су конституент матичне клаузе. Термин циркумноминална релативна клауза у анализи шумадијско-војвођанских релативних реченица, пак, односиће се на било који тип релативне клаузе с инкорпорираним антецедентом.¹⁵³

2. дагбани A mi [o nə ti saan-so ləgri] la.
 you know he SR give stranger-SPC/LIV money PTL

‘You know the stranger whom he gave the money’ (De Vries 2002: 16)

5.1.2. Придружене релативне клаузе

Тзв. придружене релативне клаузе представљају споран синтаксички (синтаксичко-семантички) тип релативних клауза, јер не постоји јединствен став о томе које би све релативне клаузе биле придружене. Неке релативне клаузе се превасходно на основу синтаксичких критеријума уврштавају у придружене, друге се пак искључују из те групе на основу семантичких критеријума, иако на синтаксичком плану испуњавају услове да се подведу под придружене. Једни аутори издвајају два подтипа придружених – корелативне и екстрапониране, други сматрају да су екстрапониране у истом рангу као придружене, тј. да су један од главних синтаксичких типова релативних клауза, а не подтип придружених, трећи, пак, не препознају екстрапонирану као посебан синтаксички тип релативне клаузе. Поједини аутори све придружене релативне клаузе називају корелативне клаузе.

¹⁵³ Ниједан тип шумадијско-војвођанске релативне клаузе с инкорпорираним антецедентом не би спадао у такав тип циркумноминалних релативних клауза, већ би се вероватно сврстао у корелативне клаузе, о чему ће даље бити речи.

Пођимо најпре од поделе на корелативне и екстрапониране релативне клаузе.

5.1.2.1. Корелативне клаузе

Типолошки посматрано, корелативне клаузе ретке су у језицима света. Главнина језика који имају корелативне клаузе има основни ред речи OV, али оне се бележе и у неким VO језицима. Уочава се да језици са ригидним OV реченичним моделом, као што су јапански или турски, немају корелативне клаузе. Бележе се у старим индоевропским језицима као што су хетитски и латински, али и у бугарском, македонском, српском, пољском, руском језику (De Vries 2002: 36; Lipták 2009: 10; Mitrenina 2010). У новије време генеративна синтакса посветила је значајну пажњу корелативним клаузама у српском језику.

У типолошкој и генеративној синтаксичкој литератури наводе се следећа релевантна својства корелативних клауза. Корелативне¹⁵⁴ клаузе претежно се налазе у левој периферији реченице, корелативна клауза садржи релативни израз – релативну заменицу (или прилог) и (уколико се реализује придевска релативна заменица) антецедент (*head noun*), те је у таквим случајевима у питању једна врста клауза с инкорпорираним антецедентом; матична клауза садржи анафорски (демонстративни) израз, тј. заменички корелатив (корелат) који је кореферентан са релативним изразом, и преко којег зависна клауза успоставља везу с матичном клаузом. Корелатив се налази на почетку матичне клаузе. Он не мора бити експлициран (Lipták 2009: 1–2). Погледајмо један пример могућно корелативне клаузе који наводи А. Мусић (1899: 72) међу хипотетичким релативним реченицама. Пример је незнатно модификован да би се задовољили сви критеријуми идентификације зависне клаузе као корелативне.

1. Која тиква често на воду иде, та ће се разбити.

У датом примеру релативна клауза се налази испред матичне клаузе, релативни израз је *која тиква*, а корелативни *та*. Релативна клауза је субординирана, али није

¹⁵⁴ Сама реч *корелатив* / *корелација* у лингвистици има вишеструку употребу (в. Pranjković 1999: 331; Тошковић 2001: 8–191; Lipták 2009: 1). Уп. нпр. у нашој науци: „**korelacija** = bilo koji tip međusobnog sintaksičko-semantičkog odnosa dve formalne jedinice; širi pojam od pojma koreferencije” (Antonić 2001: 37); „Корелација подразумева саоднос између заменичког антецедента и релативизатора, а функција зависне клаузе идентична је функцији заменичког или заменичко-прилошког корелатива, посредством којег се повезује с главним предикатом” (Ружић 2010: 111, нап. 18).

уклопљена у матичну клаузу, тј. не налази се унутар ње, него са њом остварује везу преко заменичког корелатива, зато се каже да се корелативна клауза налази у левој периферији реченице. То не значи да је она увек на апсолутном почетку реченице. Могу јој претходити различити топикални елементи, тј. уводни конституенти [нпр. *сутра*, у *том месту* итд.] (Lipták 2009: 2).

У литератури се наводи да антецедент (заједничка именица) може бити изражен или у релативној клаузи (као у наведеном примеру), или у саставу корелативног израза у матичној клаузи, или и у релативној и у матичној клаузи (Lipták 2009: 3). Структуру другог типа добили бисмо када бисмо у наведеном примеру именицу *тиква* преместили у корелативни израз (2), трећу структуру бисмо добили када бисмо задржали именицу *тиква* у релативној клаузи, а у матичној употребили израз *та тиква* (3).

2. *Која на воду иде, та тиква ће се разбити (...)*
3. *Која тиква на воду иде, та тиква ће се разбити (...)*

Поставља се питање може ли именица у потпуности изостати, те да ли би се препоноване слободне релативне клаузе (оне које се налазе испред матичне) могле сврстати у корелативне. Управо неки аутори препоноване слободне релативне клаузе с именичким и прилошким релативизаторима и заменичким корелативом у матичној клаузи сврставају у корелативне (Mitrenina 2010), али није јасно да ли је свака препонована слободна релативна клауза корелативна, да ли је потребно да буду задовољени и посебни прозодијски услови (нпр. (нарочита) наглашеност релативне заменице, интонационо издвајање релативне клаузе и сл.). А. Мурели (2011: 75) све слободне релативне клаузе сврстава у корелативне. М. де Ври (2002: 42, 46–49) сматра да се сваки синтаксички тип релативне клаузе може конструисати као слободна релативна клауза, али да слободне релативне клаузе попут *Ко то уради, тај ће бити кажњен*, нису корелативне. Аутор их назива *висеће слободне релативне клаузе* (енгл. *hanging free relatives*) и доводи их у везу са топикализацијом, што, према његовом мишљењу, није случај код корелативних клауза (?).

У литератури о корелативним клаузама наглашава се да корелатив мора бити одређени (дефинитни) израз и да тај израз мора садржати показну (демонстративну) заменицу. Стога се не може, на пример, појавити неодређена заменица у тој улози (нпр. * *нека тиква*). У позицији корелатива, истиче се, могу се појавити универзални

квантификатори типа *сви, оба*, али се уз њих среће и деиктички израз (нпр. *сви ти*), што сугерише да је он у случајевима када није изражен присутан имплицитно, тј. невидљив. За неке језике тврди се да су именице имплицитно дефинитне, те да зато нема демонстративне заменице (Lipták 2009: 3–4). М. де Ври (2002: 148) помиње и личне заменице у улози корелатива, напомињући да се корелативи могу испустити у тзв. *pro drop*-језицима – језицима у којима су личне заменице у функцији субјекта испустиве. Српски језик спада у такве.

Оно што корелативне разликује од осталих релативних клауза јесте могућност двоструке или вишеструке релативизације – корелативне клаузе могу имати више релативних заменица (прилога) којима одговара исти број корелатива у матичној клаузи (Lipták 2009: 5). Тај критеријум испуњавају неке слободне релативне клаузе у српском језику (4).

4. *Ко кога љуби, онај онога* и слуша. (Browne 1976: 202)

У вези са двоструком / вишеструком релативизацијом, истиче се да се придружене релативне клаузе са две / више релативних заменица (својеврсне екстрапониране) не јављају иза матичне клаузе, али се скреће пажња да су у неким језицима / дијалектима ипак прихватљиве (да их говорници прихватају) и да су то лингвистички подаци које теорија није узела у разматрање (Lipták 2009: 44, нап. 5; Srivastav 1991: 651, нап. 15).

Приликом поређења са релативним клаузама у десној периферији (које се могу схватити као екстрапониране), истиче се и да структуре у десној периферији не могу имати инкорпорирани антецедент (**те девојке су високе, које девојке стоје*), али их А. Махајан сматра прихватљивим у хиндском. С друге стране, сматра се да нису оствариве релативне реченице с релативном клаузом у десној периферији типа **та је висока која девојка стоји* (Lipták 2009: 5–6).

Што се тиче семантике корелативних клауза, неки аутори напомињу да су оне блиске / ближе рестриктивним релативним клаузама, други сматрају да су оне увек максимирајуће, што условљава рестрикције у погледу избора заменичког корелатива (в. De Vries 2002: 40; Lipták 2009: 8).

Када је у питању њихов синтаксички статус, сматра се да оне нису номиналне природе (нису (део) именичке синтагме, тј. DP), него да су реченичне природе, попут

условних клауза, а поједини истраживачи их сматрају посебним типом условних клауза, о чему ће бити више речи даље ураду. Такве тврдње поткрепљују се чињеницом да оне заузимају периферну позицију у реченици, да немају спољашњи детерминатор, номинализационе суфиксе и др. (De Vries 2002: 40; Lipták 2009: 7–8; В. Арсенијевић 2009а). Оне се придружују целој матичној клаузи, те бисмо их у извесном смислу могли, примењујући критеријум рашчлањености / нерашчлањености, сврстати у рашчлањене структуре (Белошапкова 1989²: 753–755).

Позиционираност корелативне клаузе у левој периферији реченице, довођена је у неким језицима у везу са дискурсном стратегијом маркирања одређеног топикалног конституента, тј. топиализацијом. У неким језицима корелативном клаузом уводи се нови референт, у другима то је стари дискурсно истакнут референт. У мађарском језику, сматра се да корелативне клаузе представљају један случај улево дислоциране конструкције која олакшава когнитивну обраду (продукцију и перцепцију) дискурсно нових ентитета (Lipták 2009: 12; 2012).¹⁵⁵

Што се тиче деривације корелативних клауза, изнете су различите теорије.

Један приступ, тзв. униформни приступ, подразумева да су корелативне клаузе деривирани као и други типови (финитних) релативних клауза, други полази од схватања

¹⁵⁵ Лева дислокација је у англосаксонској литератури препозната као посебан, обележен тип синтаксичке структуре за изражавање информационе структуре реченице. У простој реченици дислоцирани израз је конституент, обично именски израз, локализован лево од језгра реченице у којем га заступа заменички израз или нека друга анафорска јединица (Ward и др. 2002: 1408). Па чак и ако заменички израз није експлициран, уколико је именски израз издвојен континуативном интонацијом, можемо говорити о левој дислокацији. На пример: *Његов отац, (он) није хтео да чује за то*. Једна од прагматичких функција леве дислокације јесте да олакша обраду дискурсно нових ентитета. Наиме, именски израз којим се уводи дискурсно нови референт измешта се из синтаксичке позиције у којој се преферирају именски изрази којима се означавају стари референти, поставља се у леву периферију као оделита јединица за обраду. Након што је та јединица обрађена и ентитет постао дискурсно стари ентитет, заменица која га заступа може се „комотно” сместити у позицију предвиђену за изразе којима се означавају стари референти. Постављањем нове информације у оделиту дискурсну јединицу у вишој левој периферији реченице „скида се терет” с унутрашње леве периферије (Prinсе према Lipták 2012: 286). У нашој литератури Љ. Поповић (1967а, б; 1969) је структуре попут наведене уврстио у појаву „синтаксичког понављања ради настављања реченице”. Аутор истиче да се синтаксичким понављањем (не само оним које одговара левој дислокацији) постижу различити комуникативни, односно стилски ефекти: олакшава се разумевање реченице, побољшава реченична кохеренција, истиче почетни реченични део. Наводе се и следеће функције: емоционална експресивност, избегавање какофоничног намештања енклитике, решавање проблема конгруенције, уклапање неког израза у реченицу. Разлози понављања, истиче аутор, могу бити и нелингвистичке природе: говорникова збуњеност, оклевање, тражење речи, заузетост неком другом радњом, жеља да се добије у времену, неспособност да се одмах да одговор итд. Они се не разматрају у анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту.

да је деривација корелативних другачија од деривације осталих типова релативних клауза (*headed relatives*).

Презентујући различите синтаксичке приступе корелативним клаузама, А. Липтак (2009: 13–14) скреће пажњу на теоријски приступ А. Махајан, који изводи све типове релативних клауза из структура с инкорпорираним антецедентом. А. Махајан (анализирајући релативне реченице у хиндском језику) полази од генерисања релативизованог именског израза (антецедента) унутар релативне клаузе, који се потом помера у иницијалну позицију у клаузи (IP) једном врстом померања које се назива *скремблинг* (енгл. *scrambling*). Тај израз се факултативно може померити у SpecCP релативне клаузе, остављајући за собом релативизатор у клаузи (IP). Деривација корелативних клауза почиње формирањем релативних клауза с антецедентом на исти начин и наставља се применом још две операције: примењује се операција скремблинга, тј. покретања целе релативне клаузе у леву страну;¹⁵⁶ примењује се операција брисања или у препонованој релативној клаузи или у њеној копији. Избрисати се могу различити делови структуре (понекад и неконституенти), те настају различите површинске структуре, које се приказују на следећи начин (Rel је релативни маркер (заменица); DP садржи демонстративну заменицу Dem и CP која одговара релативној клаузи; IP је главна клауза) (Lipták 2009: 13–15).

- а. [DP Dem [CP [RelP Rel NP...]]] [IP ... [DP Dem [CP [RelP Rel NP...]]]]
 б. [DP ~~Dem~~ [CP [RelP Rel NP...]]] [IP ... [DP Dem [CP [RelP Rel NP...]]]]
 в. [DP Dem [CP NP [RelP Rel...]]] [IP ... [DP Dem [CP NP [RelP Rel...]]]]
 г. [DP ~~Dem~~ [CP NP [RelP Rel...]]] [IP ... [DP Dem [CP NP [RelP Rel...]]]]

Једна група заступника неуниформног приступа сматра да се корелативна клауза генерише у левој периферији реченице и на тај начин придружује матичној клаузи везујући корелатив. Она, према томе, не настаје померањем. Корелативна клауза се понаша као генерални квантификатор а корелатив као променљива (Lipták 2009:15).

[IP [CorrelCP ... RelXP...]_i [IP ... DemXP_i...]]

Р. Бхат сматра да корелативне клаузе модификују корелатив (корелативни израз) „локално” формирајући са њим сложену структуру. Из те ниже позиције корелативна

¹⁵⁶ Треба имати у виду да је померање у овом теоријском приступу к о п и р а њ е.

клауза се факултативно помера у леву периферију и придружује матичној клаузи, ако се корелативна клауза помери, корелатив се може факултативно такође померити (Lipták 2009: 16–17).

[_{IP} [_{CorrelCP} ... RelXP...]_i[_{IP} ... (DemXP_j) [...[[t_i] DemXP_j] ...]]

Најчвршћи аргумент за овакав приступ је чињеница да је у неким језицима корелатив забележен заједно са заменицом као један конституент (Lipták 2009: 16–17).

За корелативне клаузе с више релативних заменица аутор тврди да су генерисане у левој периферији, а не да су ту доспеле померањем (Lipták 2009: 17).

Р. Изворски сматра да су корелативне клаузе генерисане као клаузе које се с леве стране прикључују матичној и да се корелатив услед фокализације помера у леву периферију у матичној клаузи (Lipták 2009: 17–18).

[_{CP} [_{CorrelCP} ... RelXP...] [_{DemXP_i}] [_{CP} ... [DemXP_i] ...]]

На послетку, скреће се пажња на један рецентнији генеративни приступ корелативним клаузама који полази од условних клауза као својеврсних релативних клауза и корелативних клауза као посебне врсте условних клауза.¹⁵⁷ На овај начин условним и корелативним клаузама прилази Б. Арсенијевић (2009а) сматрајући да релативна заменица представља изузетно ‘неспецифичан’ (максимално нерелативизиран) израз с топикалним обележјем који је померен у иницијалну позицију у корелативној клаузи и који не остварује никакву синтаксичку везу с показним заменичким корелативом, који може бити испуштен. Према ауторовом мишљењу, показни заменички корелатив је само анафорски израз који упућује на дискурсног референта уведеног релативном заменицом.

Основне поставке могле би се упрошћено представити на следећи начин.

¹⁵⁷ Поједностављено, условна клауза се третира као својеврсна релативна клауза чији је антецедент ситуација означена матичном клаузом, према којој условна иступа као рестриктивна одредба, а условни везник као својеврстан релативизатор. На пример, у реченици *Ако Милан нема ту књигу, питаћу Јасну*, условном клаузом сужава се скуп могућих ситуација које покрива матична клауза на ону хипотетичку ситуацију у којој Милан не поседује одређену књигу. Условне клаузе су у генеративној синтакси довођене у везу с корелативним и раније. Заправо, већ неколико деценија се у генеративној синтакси разматрају сличности између ова два типа клауза (в. у В. Arsenijević 2009а). В. и Bhatt – Pancheva 2006.

Условна клауза сужава опсег могућих ситуација које покрива матична клауза. Уколико се у ситуацији означеној условном клаузом налази изузетно ‘неспецифичан’ референт (максимално неререференцијалан), тај референт ће бити присутан у свакој ситуацији о којој реферише матична клауза (В. Arsenijević 2009а: 137). У корелативној клаузи релативном¹⁵⁸ заменицом се означава такав референт; када је релативна заменица подвргнута топиализацији, те померању у иницијалну позицију, она добија и улогу коју има везник у типичним условним клаузама (‘ако’), те се ствара зависност између интерпретације ситуације и интерпретације релативног израза – та зависност је једна врста дистрибуције: ситуације означене корелативном клаузом варирају с референтима релативне заменице. Па и ако је реч о конкретној ситуацији, она се даље сужава и модализује корелативном клаузом, подразумева се свођење могућих ситуација на актуелну. Аутор сматра да исто важи и за препоноване слободне релативне клаузе. На крају, каже да му се чини да топикалност релативне заменице није управљена на њеног референта него на дистрибуцију ситуације и референта – корелативном клаузом увек се нешто каже о дистрибутивној релацији између скупа ситуација означених корелативном клаузом и скупа референата означених релативном заменицом; топикалност захтева да се у матичној клаузи која садржи нову информацију о тој дистрибутивној релацији, реферише о оба елемента укључена у дистрибуцију – скуп ситуација (нпр. *онда*) и скуп референата [заменички корелатив] (В. Arsenijević 2009а: 137, 139, 140, 145). Управо појављивање корелата типа *онда*, открива условни карактер корелативних или неких корелативних клауза (уп. 5 и 6).

5. *Ко је устао*, (тај) (онда) нека и изађе. (В. Arsenijević 2009а: 140)

6. *Ако је ко већ устао*, (тај) (онда) нека и изађе. (В. Arsenijević 2009а: 139)¹⁵⁹

Најуочљивије паралеле између корелативних и условних клауза јесу ефекти максимације, преферирање препозиције и могућност стварања генеричких саопштења. Аутор каже да условне, а нарочито корелативне преферирају препозицију и да у постпозицији имају посебну интонацију и информациону структуру (В. Arsenijević 2009а: 141).

¹⁵⁸ Да би се ствари поједноставиле, говори се о релативној заменици, за аутора је то изузетно неспецифичан *wh*-израз, слаб егзистенцијални квантификатор.

¹⁵⁹ Наводи се једна линеаризација елемената *ко* и *тај*.

Видели смо, пре више од једног столећа А. Мусић (1899) је аргументовано говорио о хипотетичким (= условним) релативним реченицама, иако је његова „деривација” другачија од савремене генеративне, а чини се и да његове хипотетичке релативне реченице имају шири опсег, аутор хипотетичност релативне клаузе другачије сагледава.

5.1.2.2. Екстрапониране релативне клаузе

Екстрапонираним¹⁶⁰ релативним клаузама, неки истраживачи сматрају придружене релативне клаузе у десној периферији реченице. Оне следе иза целе матичне клаузе (Murelli 2011: 74; уп. De Vries 2002:¹⁶¹ 30, 65–66). У литератури такав модел релативне реченице углавном претпоставља у матичној клаузи именицу на коју се релативна клауза односи, али, нема непосредне везе између антецедента и релативне клаузе. О томе да ли постоје интонациона издвајања таквих клауза нема података. Стога се поставља питање да ли се може говорити о посебном типу релативне реченице или о (барем у појединим примерима) подтипу постноминалне релативне клаузе. А. Липтак (2009: 6) каже да је могуће да релативна клауза у десној периферији реченице исходиште има у релативној клаузи с антецедентом и да је она подвргнута померању удесно. М. де Ври (2002: 234) постављајући питање да ли сви семантички типови релативних клауза дозвољавају екстрапозицију, даје потврдан одговор.

1. мађ. Az a lány beteg volt, [ak a könyvet olvassa.]
that DET girl sick was REL.NOM.SG DET book reads

‘That girl who is reading the book was sick.’ (Murelli 2011: 75)

С. Кордић (1995: 261) дефинише екстрапозицију релативне клаузе на следећи начин: „Ekstraponiranom se stoga smatra ona relativna rečenica koja je iz svog uobičajenog

¹⁶⁰ Термин *екстрапозиција*, колико ми је познато, уводи у лингвистику О. Јесперсен (2006), али он га употребљава у знатно ширем значењу – кад год се неки израз (реч, синтагма, клауза) не налази у својој уобичајеној позицији у реченици, аутор говори о екстрапозицији (в. нпр. Jespersen 2006: 62, 286, 292).

¹⁶¹ Аутор (De Vries 2002: 233) у табеларном прегледу основних синтаксичких типова и подтипова релативних клауза издваја екстрапониране као подтип „ко-релативних” („co-relative”), а у одељку о екстрапозицији каже: „It is not a substrategy of the relative construction”.

položaja neposredno iza antecedenta pomaknuta u položaj na kraju ili blizu kraja nadređene rečenice.” (2–3)

2. Не, љуто се вара сваки; ми дапаче свакога осуђујемо, *који је проти либерализму*. (Kordić 1995: 269)
3. (...) те ће свакога назвати кукавицом, који буде хтио узмакнути. (Kordić 1995: 269)

Ауторка (1995: 266) утврђује да је у писаном језику свака шездесета клауза екстрапонирана, а у *Сатиру* М. А. Рељковића свака трећа. То, према њеном мишљењу, „иде у прилог тврдњама Ј. Melvinger и Н. Kurzove да су екстрапонирани реčenice биле чеšче у старијем језику, који је својом синтаксом ближи усменом разговорном језику” (Kordić 1995: 265). Установљен је и процентуални удео сваког релативизатора у екстрапозицији: *који* 59%, *кад* 12%, променљиво *што* 12%, непроменљиво *што* 7%, *како* 7%, *тко* 3% (Kordić 1995: 267).

У анализи шумадијско-војвођанске грађе екстрапонираном релативном клаузом сматраће се постноминална релативна клауза коју од антецедента, односно антецедентне синтагме, раздваја неки елемент матичне клаузе.

5.2. Релативне клаузе са израженим антецедентом и слободне релативне клаузе

Како смо могли видети, релативне клаузе се с обзиром на критеријум израженост / неизраженост антецедента деле на релативне клаузе с исказаним антецедентом и релативне клаузе без антецедента или слободне релативне клаузе. С обзиром на критеријуме израженост / неизраженост антецедента, категоријална обележја израженог антецедента и у вези с тим синтаксичко-семантичка својства релативне клаузе, издвајају се релативне клаузе с антецедентом и слободне релативне клаузе или релативне клаузе с именичким антецедентом, релативне клаузе с формалним антецедентом и слободне релативне клаузе. Истраживачи који разликују два типа релативних клауза релативне клаузе с формалним антецедентом сврставају или у прву или у другу групу (в. у Kordić 1995: 187–190; De Vries 2002: 42–52; Huddleston и др. 2002; в. и Ружић 2010: 111–113). У анализи шумадијско-војвођанске грађе релативне клаузе с различитим типовима формалног антецедента обрађују се заједно са релативним клаузама с именичким антецедентом.

5.2.1. Релативне клаузе са израженим антецедентом

О релативним клаузама с именичким антецедентом било је речи у претходним одељцима. Видели смо да оне могу бити рестриктивне или апозитивне, према неким ауторима – семантичко-прагматички интегрисане или суплементарне; рестриктивне, апозитивне или максимирајуће, детерминативне или недетерминативне.

Релативне реченице с формалним антецедентом називају се и лажне (*false*) или привидно слободне, псеудослободне релативне реченице, а тада се под формалним антецедентом подразумева нека заменица или детерминатор. Поједини аутори сматрају да такве клаузе нису слободне између осталог и зато што нису увек максимирајуће (могу упутити на неодређеног референта) и због тога што се падежни облик релативне заменице која их уводи не мора подударати с падежом формалног антецедента (De Vries 2002: 43, 44). Због тога су, тврди се, ближе релативним клаузама са именичким антецедентом.

Често се истиче да је формални антецедент привидан антецедент који не доноси никакву нову информацију или лексички садржај и да упућује на релативну клаузу као носиоца лексичког садржаја (в. у Kordić 1995: 187–188). Таква лексички празна реч, према мишљењу С. Кордић, доприноси по правилу тумачењу релативне клаузе као рестриктивне. Ауторка каже да је непроменљиво *што*, које се јавља у слободним релативним клаузама и у релативним клаузама с формалним антецедентом, готово увек рестриктивно (Kordić 1995: 184). В. Ружић (2010: 112, 113) о атрибутомским релативним клаузама говори само када су у питању релативне клаузе с именичким антецедентом, те слободне релативне клаузе и релативне клаузе с формалним антецедентом¹⁶² према функцији дели на објекатске релативне клаузе, субјекатске релативне клаузе, релативне клаузе у позицији предикатива, релативне клаузе у позицији адвербијала. Но прави разлику, на пример, између објекатских допунских (експликативних) клауза типа *Мислио је да је рекао истину* и објекатских релативних (дескриптивних) клауза типа *Мислио је оно што је рекао*. И. Антонић (2001: 311–312) разматрајући функционални статус временских клауза истиче да јој се чини да би, уколико се пође од дистрибуционог критеријума као полазног, логично било закључити да је свака временска клауза према својој функцији релативна атрибутомска.

¹⁶² Релативне клаузе с формалним антецедентом ауторка назива корелативне, формално релативне клаузе, а клаузе без антецедента имплицитно корелативне, слободне релативне клаузе.

Треба имати у виду то да је рестриктивна релативна клауза неиспустива и у реченицама с именичким антецедентом, јер се испуштањем добија нови исказ или информативно недостатан исказ, у појединим случајевима семантика именице у позицији антецедента може бити веома уопштена, када именички антецедент нагиње формалном, односно фузији са заменичком одредбом, а некад придевска антецедентна реч гравитира именичком типу антецедента, па би се рекло да је у питању „привидно формалан” антецедент.

Имајући све речено у виду, можемо закључити да оштре границе између формалног и именичког антецедента нема и да је рестриктивна релативна клауза обавезни сегмент реченице, без обзира на то уз који се тип антецедента налази. Чини се да концепт фузионог антецедента анализу чини елегантнијом.

Формални антецедент с релативном клаузом попуњава одређену реченичну синтаксичку позицију, представља субјекат, објекат итд. реченице, али то исто чини и синтагма састављена од рестриктивне релативне клаузе и именичког антецедента.¹⁶³

5.2.2. Слободне релативне клаузе

Слободне релативне клаузе (релативне клаузе без икаквог видљивог антецедента) бивале су и још увек су предмет нарочитог интересовања генеративиста. У вези са слободним релативним клаузама највише је проблематизован статус антецедента као управног елемента, односно релативне заменице у релативној реченици. Разматрано је више могућности – антецедента уопште нема, не подразумева се; постоји празан, односно прономиналан управни елемент; заменички антецедентни елемент спојио се с релативном заменицом, релативна заменица има улогу антецедента (в. у Van Riemsdijk 2006а).

Бавећи се овом проблематиком Х. ван Ријемсдијк (2006а: 345) хипотезу о релативној заменици која би имала искључиво улогу антецедента одбацује наводећи као главни аргумент немогућност екстрапонирања релативне клаузе од таквог антецедента (релативне заменице) у немачком и холандском језику. Настојећи да установи статус релативне заменице, а пре свега да ли се, пак, може говорити о релативној заменици која обавља двоструку улогу – и улогу антецедента и улогу релативне заменице, дакле, о једној

¹⁶³ Давно је још О. Јесперсен (1924: 104, нап. 1) истакао да је у конструкцијама као што је *the words which you say are true*, субјекат цела синтагма *the words which you say* а не само *the words*.

фузионој синтаксичкој јединици, аутор значајну пажњу посвећује феномену „подударања падежа” (енгл. *case matching*) и „категоријалног подударања” (енгл. *category matching*), те појава с тим у вези.

Наиме, уочава се да се у многим језицима падежни облик релативне заменице у слободним релативним клаузама подудара са падежним обликом који би имао изражени антецедент у матичној клаузи, тј. падежним обликом који се у матичној клаузи захтева од именичке синтагме на чијем се месту у површинској структури налази слободна релативна клауза, упрошћено речено – матичним падежом (Van Riemsdijk 2006a: 353–354). На пример, у реченици *Позвала сам кога сам хтела*, релативна клауза попуњава позицију акузативног објекта, а и релативна заменица се налази у акузативу, те говоримо о „подударању падежних облика”, с друге стране савремена српска језичка норма вероватно не би прихватила реченицу: *Мора доћи коме стигне позив*, већ би се морао исказати антецедент: *Мора доћи онај коме стигне позив*, а то је стога што релативна заменица има облик датива, а релативна клауза попуњава позицију номинативне субјекатске синтагме, те нема подударања падежа.

Но, треба нагласити да се утврђени феномен подударања падежа тиче заправо конкретног обличког подударања, подударања у форми, тј. то могу бити два падежа која су синкретична [нпр. номинатив и акузатив именица средњег рода у српском језику](Van Riemsdijk 2006a: 356–357).

У вези с овим разматра се појава *падежне атракције*, којом би се могла објаснити неподударност падежа у појединим контекстима. Радило би се о случајевима када релативна заменица добија матични падеж – силазна атракција или атракција надоле (енгл. *downward attraction*), или о случајевима када се падеж релативне заменице преноси („привлачи”) у матичну клаузу – узлазна атракција или атракција нагоре [енгл. *upward attraction*] (Van Riemsdijk 2006a: 358).¹⁶⁴

Силазна атракција може се илустровати једним примером који је уочила И. Грицкат (само то није тако назвала) у нашем старом језику (1), а узлазна једним конструисаним нормативно вероватно неприхватљивим примером (2б).

1. *днса за кого доушоу* [за онога коме душа] *двонт се* [рубрика] (Грицкат 1975: 291)

¹⁶⁴ О атракцији в. и Comrie 1989²: 153–154.

2. а. Позвао сам оне који су били ту.
- б. Позвао сам који су били ту.

У првом примеру релативна заменица се уместо у дативу реализује у акузативу у којем би био изражени антецедент. У другом случају изражени антецедент би био у акузативу, а релативна заменица је у номинативу, па би се то, према мишљењу Х. ван Риемсдијка, могло објаснити узлазном атракцијом.

Силазну атракција се према речима Х. ван Риемсдијка (2006а: 358, 359) бележи у слободним релативним реченицама у класичном грчком. И узлазна (мада изузетно ретко) и силазна атракција је, наводи аутор, уочена у релативним реченицама с исказаним антецедентом у класичном грчком и латинском.

Аутор каже да се у вези са силазном атракцијом може направити једна генерализација: маркиранији падеж мора победити. Притом се полази од хијерархије: номинатив < акузатив < датив < генитив... < други коси падежи. Идеја је да у случају силазне атракције падеж који се налази ниже у хијерархији може заменити падеж који је хијерархијски виши, али не и обрнуто. То би, на пример, значило да је, уколико је матични падеж датив а релативна заменица у номинативу, силазна атракција могућа, али не и обрнуто (Van Riemsdijk 2006а: 358–359). Пример И. Грицкат, примећујемо, дату претпоставку не потврђује. Према мишљењу К. Питнер (Kordić 1995: 22), у немачком језику, пак, може остати нереализован падеж из надређене реченице уколико је он хијерархијски виши од падежа релативне заменице.

Када је у питању категоријално подударане, релативна заменица се остварује са истом синтаксичком категоријалном вредношћу са којом би се остварио изражени антецедент, тј. с вредношћу која је у складу и са захтевима матичне клаузе. Притом, треба напоменути да се у генеративној синтакси разликују именичка синтагма или детерминисана именска фраза – DP¹⁶⁵ (нпр. *та кућа*), предлошка синтагма, односно предлошко-падежна конструкција, тј. предлошка фраза – PP (нпр. *у кући, са њим*), придевска и прилошка синтагма / фраза – AP (нпр. *веома гласно*). Тако у примеру *Узео сам што сам хтео*, релативна заменица је DP (прави објекат), а исту позицију попуњава и релативна клауза.

¹⁶⁵ Питање је да ли се у свим језицима може говорити о DP.

Х. Риемсдијк (2006а: 350) наводи неграматичне слободне релативне реченице у енглеском језику, чија је неграматичност условљена различитим типовима неподударности.

- а. matrix DP vs. RelCl PP
- б. matrix PP vs. RelCl DP
- в. matrix AP vs. RelCl DP
- г. matrix AP (adv.) vs. RelCl DP

На левој страни налазе се синтаксичке позиције које захтева матична клауза, а на десној оне које заузима релативна заменица. На пример, неприкладност реченице условљене неподударношћу под (а) можемо илустровати следећим примером (3б).

- 3. а. Позовеш оног с ким радиш.
- б. Позовеш с ким радиш.

У датом примеру релативна заменица је РР – прилошка одредба друштва, а релативна клауза попуњава позицију DP – правог објекта.

Х. ван Риемсдијк (2006а: 351) уочава да су реченице у којима постоји подударарење РР или AP типа ипак прилично неприкладне уколико слободна релативна реченица има дефинитно значење, тј. упућује на одређеног референта (4).

- 4. енгл. ? Tomorrow I will speak to *who(m) you spoke last night*.
'Сутра ћу разговарати с ким си ти синоћ разговарала'

Такође примећује да се, када су питању позиције РР и AP, преферира иста лексикализација саодносних предикација (Van Riemsdijk 2006а: 351), као у примеру (5).

- 5. Дружим се с ким се и он дружи.

Ипак у неким језицима уочавају се и случајеви неподударарења. У појединим језицима категоријална неподударност је у знатној мери ограничена на независне или слабо зависне реченичне чланове, тј. синтаксичке позиције, односно на оне које немају „управљача”. То би се могло рећи, на пример, за субјекатску позицију, насупрот објекатској позицији. Поред тога, неподударности се примећују код корелативних клауза,

које се, према мишљењу Х. ван Риемсдијка (2006а: 351, 352), често могу интерпретирати као улево или удесно дислоциране слободне релативне клаузе, односно реч је реченицама гномског карактера.

Аутор (Van Riemsdijk 2006а: 353) указује и на случајеве када један предлог обавља улогу и у матичној и у слободној релативној клаузи, док би у релативној клаузи с антецедентом и антецедент и релативна заменица имали предлог (6).

6. Деца брину о чему год родитељи брину.

Након разматрања још једног типа слободних релативних клауза, тзв. транспарентних слободних релативних клауза, о којима овом приликом неће бити речи, и узимајући у обзир феномене подударења, Х. ван Риемсдијк (2006а: 367–371) нуди једну могућу синтаксичку репрезентацију слободних релативних клауза која суштински полази од фузионог карактера релативне заменице. Таква репрезентација подразумевала би синтаксичку операцију тзв. калемљења (енгл. *grafting*), којом би једно синтаксичко дрво постало „калем” (*scion*), друго „домаћин”, својеврсна подлога [*stock*] (то би била матична клауза), а *callus*, тј. заједнички елемент – релативна заменица. Управо због тога што представља елемент који деле матична и релативна клауза, релативна заменица мора имати облик и синтаксичку вредност који су прихватљиви и у матичној и у релативној клаузи. Ова метода анализе, којој је аутор посветио више радова (в. нпр. Van Riemsdijk 2006б), могла би, сматра се, бити примењена и у анализи релативних реченица с инкорпорираним антецедентом какве има јапански језик. Аутор (Van Riemsdijk 2006а: 371), ипак, скреће пажњу да случајеви „несавршеног подударења” захтевају стипулативно решење у оквирима анализе која подразумева постојање празног управног елемента у матичној клаузи.

Модел о којем је реч поникао је на корпусу германских језика, па би било интересно утврдити у којој мери су утврђени феномени којима се постојање синтаксичких калемова открива присутни у српском језику и пре свега у спонтаном

говорном језику.¹⁶⁶ То би се могло истражити и код појединих типова релативних клауза с инкорпорираним антецедентом у српским народним говорима.

Слободне релативне клаузе се на семантичком плану одређују као рестриктивне или као максимирајуће. Х. ван Риемсдијк (2006а: 361–362) интерпретирајући семантику слободних релативних клауза на основу тога који се тип антецедента појављује у парафрази говори о универзално квантификованим и одређеним (дефинитним) релативним клаузама. У првом случају у парафрази може бити заменички антецедент типа *све, сви* (енгл. *everything*) или, пак, антецедент типа *било шта / било који* (енгл. *anything*) – енглеско ‘free choice *any*’, а у другом случају неки дефинитни израз, нпр. српско *оно, онај*, енглеско *the thing* итд. Притом слободна релативна клауза може бити двосмислена по том питању. Елемент *-ever* ‘год’ појачава универзално значење, али истиче аутор „wh-ever” слободна релативна клауза понекад има значење блиско значењу одређеног именског изрази (Van Riemsdijk 2006а: 362). На послетку, закључује да се оба типа могу објединити у један тип помоћу концепта максималног плуралског ентитета, што би значило да су оне максимирајуће – било да релативна клауза реферише о једном ентитету било да реферише о више ентитета, увек је реч о једном максималном ентитету, тј. скупу (Van Riemsdijk 2006а: 362).

6. Синтаксичке позиције антецедента у релативној клаузи

Процес формирања релативних реченица јесте релативизација. Говорећи о релативизованим позицијама, тј. о релативизованим реченичним конституентима, говоримо заправо о синтаксичко-семантичким позицијама (функцијама) антецедента у релативној клаузи.

Релативизован може бити конституент релативне клаузе или клаузе уклопљене у релативну. Тако је у првом примеру релативизован прави објекат релативне клаузе, а у другом примеру прави објекат допунске клаузе (антецедентни појам је допуна глагола *to love* ‘волети’, а не *to think* ‘мислити’) која се налази у саставу релативне.

¹⁶⁶ Када је у питању стандардни српски језик, корпусно засноване анализе нису ни изводљиве у потпуности, јер норма поставља извесна ограничења у погледу употребе слободних релативних реченица.

1. То је девојка коју волим.
2. енгл. the girl that you think (that) I love. (Comrie 1989²: 161)

Релативизација конституента клаузе у саставу релативне није остварива у свим језицима.

Језици се међусобно разликују и у погледу позиција које могу релативизовати. На могућност релативизације одређене синтаксичко-семантичке позиције утиче и структурно-семантички тип релативне реченице и природа релативизатора.

У типолошкој литератури установљена је хијерархија синтаксичких позиција податних релативизацији која би важила за сваки структурни тип рестриктивне релативне клаузе – постноминалне, преноминалне, циркумноминалне; релативне клаузе с релативним елементом који енкодира синтаксичку улогу антецедента у релативној клаузи и релативне клаузе с релативним елементом који то не енкодира. Хијерархију су успоставили Б. Комри и Е. Кенан (Keenan – Comrie 1977: 66), а она гласи (према симболизацији аутора): SU > DO > IO > OBL > GEN > OCOMP.

Аутори дате позиције дефинишу на следећи начин: SU – субјекат, DO – директан објекат, IO – индиректан објекат, OBL – друге мање-више аргументске позиције [„NPs that express arguments of the main predicate”] (нпр. *ставити у касy*),¹⁶⁷ GEN – генитив или ‘посесор’, OCOMP – објекат компарације (нпр. *Дон је виши од тог човека*). Притом / > / значи ‘доступније него’. То, упозоравају аутори, не значи да сви језици разликују ове категорије.

Дату хијерархију је Б. Комри (1989²: 156) касније незнатно модификовао: субјекат > директан објекат > недиректан објекат > посесор.¹⁶⁸

Ова лествица доступности синтаксичких функција представља једну врсту импликационе универзалије: уколико је у једном језику у једном типу релативне клаузе антецеденту доступна одређена синтаксичка позиција у датој хијерархији, онда су му доступне и хијерархијски више позиције. На пример, ако антецедент постноминалне

¹⁶⁷ Могли бисмо рећи да су у питању, друге објекатске и прилошке допуне или обавезне прилошке одредбе.

¹⁶⁸ О датим хијерархијама у литератури се доста дискутовало, успостављене су и друге хијерархије (в. у De Vries 2002: 33–34; Murelli 2011: 113–115).

релативне клаузе с релативизатором *који* може бити индиректан објекат релативне предикације, онда је њему доступна и улога директног објекта и субјекта.

Б. Комри (1989²: 158) истиче да је у сваком језику могућа релативизација субјекта и да сваки тип релативне клаузе мора покрити континуирани сегмент дате хијерархије.

Б. Комри и Е. Кенан (1977: 88) кажу да утврђена хијерархија одражава психолошку лакоћу разумевања – што је нижа позиција на лествици, то је теже разумети релативну клаузу с антецедентом у тој позицији. Због тога се, сматра се, посеже за експлицитнијим средствима идентификације „тежих” позиција (Comrie 1989²: 163). Примети се, на пример, већа тенденција употребе ресумптивних заменица (у језицима који имају такав тип релативне клаузе) у тежим позицијама (Keenan, Comrie 1977: 92).

С. Кордић (1995: 39) истиче да је ова хијерархија применљива и у стандардном хрватском језику наводећи пример непроменљивог релативизатора *што*:

„Tako se npr. za nesklonjivi (veznički) relativizator *što* može primijetiti da se uglavnom pojavljuje u funkciji subjekta i direktnog objekta. Već u funkciji direktnog objekta s njim se često pojavljuje i ‘pomoćno sredstvo’, *resumptivna zamjenica*, o kojoj se smatra da se koristi tamo gdje je samom relativizatoru funkcija teže dostupna. U funkciji indirektnog objekta *što* se pojavljuje isključivo s resumptivnom zamjenicom. U funkciji prijedložnog objekta više čak ni resumptivna zamjenica ne može spriječiti da se taj relativizator ne koristi izuzetno rijetko. U preostalim funkcijama *što* se uopće ne koristi kao relativizator.”

Хијерархија позиција доступних за релативизацију важи пре свега за случајеве релативизације конституента релативне клаузе. Што се тиче релативизације конституента клаузе интегрисане у релативну, установљена је једна импликациона универзалија: уколико се може релативизовати конституент зависне клаузе у саставу релативне, онда се може релативизовати и конституент релативне клаузе (Comrie 1989²: 161).

Међутим, Б. Комри (1989²: 162) уочава да је несубјекатску позицију зависне клаузе лакше релативизовати него субјекатску, но, констатује аутор, не постоји добро објашњење зашто је то тако.

У анализи релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту значајна пажња је посвећена синтаксичко-семантичким позицијама антецедента релативној клаузи

и, када су у питању слободне релативне клаузе, у матичној клаузи, јер мање-више спонтан ненормиран говор најбоље може показати које позиције су тешке за когнитивну обраду. Притом се, по правилу, не улази у детаљну анализу семантичких улога уколико оне нису формално верификоване.

7. Деривација релативних реченица – неки теоријски приступи

О томе како се деривирају релативне реченице још увек се води расправа у генеративној синтакси. Могла би се издвојити два основна теоријска приступа (De Vries 2002: 3–4).¹⁶⁹

Први полази од тога да се антецедент генерише у матичној клаузи (енгл. *standard analysis*), док други приступ подразумева генерисање антецедента у релативној клаузи и померање антецедента, односно подизање у матичну клаузу (енгл. *raising / promotion analysis*). Р. Кајн (Kayne 1994) притом комбинује подизање са допуњавањем, тј. претпоставља да је релативна клауза допуна (енгл. *complement*) спољашњег детерминатора и да долази до померања антецедента у матичну клаузу (уколико није реч о клаузи с инкорпорираним антецедентом),¹⁷⁰ што М. де Ври у својој докторској дисертацији даље разрађује (нагињући у својој анализи минималистичким теоријским оквирима), изводећи све главне типове релативних реченица (преноминалне, постноминалне, циркумноминалне и корелативне) из једне синтаксичке базе. Аутор (De Vries 2002: 69) сматра да увек долази до *wh*-померања (видљивог или невидљивог) и подизања антецедентне именице (енгл. *head noun*), те да су различити „параметри” (*parameters*) и неки додатни механизми узрок разлика међу главним типовима релативних клауза.

Присталице теорије о релативној клаузи као допуни детерминатора наводе различите аргументе у корист датог приступа: уколико је одређеност / специфичност, која условљава семантички тип релативне клаузе, повезана са детерминатором, може се

¹⁶⁹ О историјату бављења овом проблематиком в. у De Vries 2002. Теоријски приступи у вези с деривацијом неких типова релативних реченица изнети су у претходним одељцима, овде се укратко представљају генеративна виђења синтаксичких релација између релативне клаузе и антецедента.

¹⁷⁰ У вези с првим приступом, још је К. Смит уочила да је детерминатор (с чим је у вези одређеност / специфичност) оно што одређује која је врста релативне клаузе, рестриктивна или апозитивна, прихватљива. Ауторка претпоставља да релативна клауза (или, пре релативизатор) исходи као допуна детерминатора. Те идеје су дуго биле игнорисане у науци, док их Р. Кајн није ревитализовао (De Vries 2002: 70). Постоје и схватања да је релативна клауза допуна именице (в. у De Vries 2002: 72).

претпоставити да је релативна клауза у вези с детерминатором, а најнепосреднији начин да се та релација изрази јесте генерисање релативне клаузе као допуне детерминатора; детерминатор се тиче одређености целе конструкције а не само управног елемента (уп. енгл. *I found (*the) two pictures of John's. / I found the two pictures of John's that you lent me.*); за неке језике наводи се да детерминатор може номинализовати реченицу; најочигледнији аргумент, према мишљењу М. де Врија јесу циркумноминалне релативне клаузе са спољашњим детерминатором (De Vries 2002: 74–76).

У савременој генеративној синтакси мање-више усвојено је схватање да је рестриктивна релативна клауза допуна. Ситуација с апозитивним, пак, далеко је од решене. Апозитивне клаузе имају врло шаролик синтаксички третман: додаци или адјункти прикључени антецеденту, парентетичке реченице координиране с матичном, потпуна парентетичка „сирочад”, допуне празне именице, мали реченични предикати, те конјункти који спецификују антецедент (в. у De Vries 2002: 71).

Управо ће М. де Ври у својој генеративној синтаксичкој анализи апозитивних релативних клауза поћи од схватања да се апозитивне релативне клаузе налазе у једном типу координираног односа са матичним антецедентом. Аутор, наиме, сматра да су апозитивне релативне клаузе заправо (лажне) слободне релативне клаузе с имплицираним антецедентом (празним заменичким елементом), те да читава структура с подразумеваним антецедентом успоставља координирану везу с полазним, израженим антецедентом, при чему је реч о спецификујућој координацији,¹⁷¹ што би значило да дата структура спецификује антецедент. Дакле, апозитивна релативна клауза била би, према мишљењу аутора, слободна релативна клауза (DP) која има статус апозиције, као и свака нереченична апозиција, и која са антецедентом образује конституент, условно, чини једну ширу координирану синтагму (De Vries 2002: 181–231).

¹⁷¹ Основно полазиште је да постоје три типа координације: конјункција, дисјункција и спецификација. Спецификација елемента А помоћу елемента Б значи да је Б логички подкуп елемента А. У случају једнакости, Б је максималан, тј. исте величине као и А (в. у De Vries 2002: 213, 214).

III. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЗАМЕНИЧКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ

У овом поглављу анализирају се релативне реченице са заменичким речима у улози релативизатора. Ту функцију у шумадијско-војвођанском дијалекту имају заменице *који (год)*, *што / шта (год)*, *ко (год)*, *чији*, *какав* и *колики*. Релативно *што* које је у стандардном српском језику непроменљиво, односно заменљиво релативизатором *који*, обрађује се заједно с релативним *што* које у стандардном српском није заменљиво релативизатором *који*.

1. Релативне реченице с релативизатором *који (год)*

1.1. Уводне напомене

У функцији релативизатора заменицу *који* (**кѣјь* < упитно-неодређено заменичко *кѣ* + анафорско *јѣ*)¹⁷² затичемо у најстаријим споменицима писаним народним језиком. У старом језику налазимо је у релативним реченицама без антецедента, у релативним реченицама с формалним антецедентом¹⁷³ и у релативним реченицама с именичким антецедентом. Именички антецедент исказује се испред релативне клаузе, у саставу релативне клаузе или и у релативној и у матичној клаузи. Релативизатор се бележи и са различитим додацима / партикулама – *оно / -но*, *то*, *(-)ре*, *год* и др.¹⁷⁴ По правилу, облички се слаже с антецедентом у роду и броју, док му падежни облик зависи од синтаксичко-семантичке улоге која је антецеденту додељена у релативној клаузи. Ипак, могу се срести и неконгруентни и специфичноконгруентни облици, о чему ће бити више речи даље у раду (RJAZU V: 157–167; Gallis 1956: 45–52, 60, 62, 68–69, 71–73; Дмитриев

¹⁷² В. ESSJ2: 389–391. О првобитној семантици ових заменичких компонената (заменица) и њиховом семантичком развоју постоје различита мишљења (в. нпр. у Luján 2009; Грковић-Мејџор 2007: 121, нап. 3; уп. Musić 1937: 1–2 и даље).

¹⁷³ Различити типови заменичког антецедента (*тај*, *такав*, *нико*, *свашта* и др.) у приказу стања у старом језику и савременом стандардном српском језику означаваће се термином формални антецедент.

¹⁷⁴ О релативизатору *који* са додацима *оно / -но* и *то* в. у RJAZU у оквиру одредница *којино* (RJAZU V: 166–167) и *онај б* (*nn*) (RJAZU VIII: 950).

1963: 78–80, 85, 88–89; Грицкат 1975: 286–291; С. Павловић 2009а: 111–112, 116–117; 118–125).¹⁷⁵

На различите видове згушњавања значења („синкретизма”) у релативним заменицама у српском језику, пре свега старијих епоха, указала је И. Грицкат (1975: 287–289) наводећи и случајеве када се релативизатор *који* реализује у слободним релативним реченицама у номинативу или акузативу, док би анафорска компонента требало да стоји у номинативу, акузативу или неком другом косом падежу. Бележи и структуре у којима и анафорска и релативна компонента треба да стоје у косом падежу. Ауторка тврди да су такве структуре у духу Вуковог језика и да његов превод *Новог Завета* пружа обиље таквих примера. Такође истиче да се у старом језику срећу „номинативи” релативног *који* који „означавају разне синтагме где би сама реч *који* представљала само један од саставних делова” (стр. 288). Упућује и на разне друге видове формално и смисаоно нерегулисаних релативних реченичних структура. Према њеном мишљењу, губљење партиципа (и потреба да им се нађе замена) једна је од важних језичких промена која је довела до тога, при чему су миксоглотски процеси на балканским подручјима потеницирали дату промену (стр. 288–290, 297, 305–306).

На употребу појединих типова слободних релативних клауза с релативизатором *који* у Вуковом језику (нпр. клаузе које попуњавају позицију именског дела предиката) пажњу је скренула и Ј. Мелвингер (1987: 661–664), истакавши да су „preuzeti izravno iz razgovorne sintakse njegova vremena” и да су данас „ili posve iščezli ili su stilski veoma obilježeni” (664). Сличне структуре ће у банатским говорима уочити П. Ивић, Ж. Бошњаковић и Г. Драгин (П. Ивић и др. 1997: 428), али се њиховом анализом подробније неће бавити. Ј. Мелвингер (1987) је указала и на правила елиминације антецедента у „Вуковој релативној реченици” – *сваки човек* [у неспецифичном, неконкретизованом значењу] *који* > *сваки који* / *који*; *који год човек* > *који год* / *који*; *сви ми* / *ви* / *они који год* > *који год* / *сви који* / *који*; *тај* / *онај човек који* > *тај који* / *онај који* / *који*; *онај* / *такав* *Им* [било која именица изречена у претходном тексту] *који* > *који*.

¹⁷⁵ С. Павловић (2009а: 119–120, нап. 23) напомиње да би поједине потврде неслагања релативизатора с антецедентом у старосрпској пословноправној писмености ваљало посматрати у светлу новијих филолошких истраживања којима је утврђено да су списи у којима су дати примери забележени писали дубровачки нотари с романским матерњим језиком. У тим примерима појављује се и неконгруентно *које* (!).

Према налазима П. Дмитријева (Дмитриев 1963), релативне клаузе с релативизатором *који* и антецедентом у свом саставу често се јављају у делима Вука Караџића, а крајем XIX века истиснуте су из књижевног језика „као мање гипке и несавршеније у синтаксичком погледу”. Ј. Грковић-Мејдор (2007: 15), говорећи о вредности дијалекатске грађе за дијахрона синтаксичка проучавања, указује на постојање таквих структура у говору Чумића код Крагујевца. Релативне реченице с инкорпорираним антецедентом бележи и М. Пешикан (1965: 156) у староцрногорским средњокатунским и љешанским говорима. Неки типови релативних клауза с инкорпорираним антецедентом уочавају се међу примерима релативних реченица који се наводе у раду о говору Пожешке котлине [Ја сам се женио из газдинске кљће у Лукачу, *кљја је кљћа имала сљб јљшара у дно дљба зљм.љљ*] (Sekereš 1976b: 224). Запажају се и у дијалекатским текстовима с призренско-тимочког дијалекатског подручја [*Којо љме даи, то е мљлно.*] (Богдановић 1987: 288). То нам показује да није реч о дијалекатској црти *sensu stricto*.

Треба истаћи да је М. Ивић још 1976. године (према Kordić 1995: 109) у краћем чланку написаном поводом једног реферата о релативним клаузама напоменула да је потребно истражити кад је и у којим словенским језицима релативна клауза с антецедентом у свом саставу потиснута. Потпуни одговор на ово питање још увек немамо, нарочито због тога што су дијалекти у синтаксичким истраживањима неретко занемарени али и због тога што се приликом утврђивања присуства / одсуства једне конструкције у савременом језику мешају дескриптивни и прескриптивни критеријуми, те се дешава да се нека структура прогласи непостојећом зато што је норма не одобрава а не зато што она заиста не постоји.

У савременом стандардном српском језику релативизатор *који* се везује, по правилу, за именички или формалан антецедент у односу на који заузима контактну постпозицију и са којим се слаже у роду и броју. Својим падежним обликом упућује на синтаксичко-семантички статус антецедента у релативној клаузи додељујући му улогу субјекта, објекта или прилошке одредбе (С. Павловић 2012: 72–73, 81–83).

У најновијим описима релативних реченица у савременом стандардном српском језику не помиње се могућност исказивања антецедента унутар релативне клаузе уведене

релативизатором *који*.¹⁷⁶ Када су у питању релативне реченице с релативизатором *који* и неисказаним антецедентом, аутори *Нормативне граматике српског језика* (Пипер – Клајн 2013: 502–503, уп. т. 1509 и 1513) их, за разлику од слободних клауза с релативизатором *ко*, не наводе, док С. Павловић (2012: 81–83; уп. Алановић 2013: 663) показује да су такве структуре оствариве али да је прагматичка потреба за њима изразито ниска. О томе да ли постоје неке специфичности у погледу конгруенције релативизатора *који* с антецедентом, у последњим описима релативних реченица у савременом стандардном српском језику нема експлицитних напомена (уп. Пипер – Клајн 2013: 272–274).

1.2. Анализа

Релативне реченице с релативизатором *који (год)*¹⁷⁷ чине 24,53% релативних реченица.¹⁷⁸ У свега 0,81% релативних *који*-реченица релативизатор се реализује с партикулом *год*. На површинском плану релативне *који (год)*-реченице реализују се с антецедентом (76,52%) и без антецедента (23,48%). Када су у питању релативне реченице са израженим антецедентом, у грађи се уочавају постноминалне *који(год)*-клаузе (83,07%) и циркумноминалне *који(год)*-клаузе (16,93%).¹⁷⁹

¹⁷⁶ У радовима из генеративне синтаксе конструишу се такви модели за српски језик (в. нпр. В. Арсенијевић 2009: 147), али се може поставити питање да ли се и у којој мери употребљавају у савременом стандардном језику. Поједини типови релативних клауза с релативизатором *који* и инкорпорираним антецедентом заиста се и данас могу срести у говорном и писаном релативно стандардном српском језику. Клаузе с инкорпорираним антецедентом позициониране испред матичне клаузе забележила сам у разговорном језику и у новинском тексту (нпр. *Који зека има најбоље батерије* (читај фондове) *најдуже ће да трчи* [недељник *Vreme*, број 1247, 27. новембар 2014, NP “VREME” d.o.o.: 41]), а специфичне случајеве придруживања релативних клауза са тзв. епитетском фразом запазила сам у правно-административним, књижевним и новинским текстовима (нпр. *Памћење ми се већ протегло на пола века, током којег се времена толико тога суновратило па се не усуђујем да размишљам шта би се све издогађало у наредних петсто година* [Светислав Басара у: Милјенко Јерговић и Светислав Басара, *Tušta i tma*, Laguna, Београд, 2014: 174]; (...) мада га је председник РС, како је навео Вучић, обавестио да је могуће да одговор буде негативан, у ком би случају *био отворен пут да се такав договор направи са РС* [<http://www.politika.rs/rubrike/Politika/Vucic-Uvek-cemo-stitati-stabilnost-Republike-Srpske.sr.html>]). Пример препоноване циркумноминалне релативне клаузе остварује се као својеврсна гнома. С. Кордић (1995: 109–112) је у старијем хрватском стандарднојезичком корпусу нашла свега две потврде реченица првог типа и нешто више примера реченица другог типа. Овакве структуре заслужују пажњу проучавалаца синтаксе савременог стандардног српског језика.

¹⁷⁷ Релативизатори се појављују у различитим фонетским ликовима. У раду се наводи основни лик, тј. онај у којем се јавља у стандардном језику. У релевантним случајевима указује се на конкретну гласовну реализацију. У току анализе, уколико то није неопходно, не наводи се партикула *год* уз релативизатор.

¹⁷⁸ Још једном треба нагласити да се у статистичкој обради овде узимају у обзир само релативне реченице са заменичким релативизаторима, тј. с релативизаторима који се обрађују у овом поглављу.

¹⁷⁹ Ради економисања језичким изразом говори се о *који*-реченицама, *што*-реченицама итд.

1.2.1. Реченице с постноминалном релативном клаузом

1.2.1.1. Категоријална обележја антецедента

У релативним *који*-реченицама позицију антецедента могу попунити именица (77,71%), заменица (19,11%), број (1,91%) или придев (1,27%). Изузетно, у грађи се реализује антецедентна синтагма коју чине две адјективне речи.

ИМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. У позицији именичког антецедента најчешће се јављају именице које се односе на људе (62,3%), по учесталости јављања затим следе именице које се односе на неживу природу (29,51%), те именице којима се означавају животиње (2,46%), биљке (1,64%) и мање-више апстрактни појмови [различите апстрактне појаве, радње, догађаји, временски појмови] (4,1%) (укључујући и збирне, градивне и бројне именице). Именички антецедент се појављује без одредаба [50%] (1–3, 14–15, 17, 25–27), са различитим одредбама – придевом (4, 18), недређеном (5–7, 16,19–20, 28, 31),¹⁸⁰ присвојном (8, 32), показном (9–10, 21–23, 29, 33), општом заменицом (30), редним бројем (24), неконгруентним атрибутом (11) и др., или је он елемент подређен каквој именици, количинском изразу (12–13). Но и антецедент у функцији атрибута може бити праћен одредбом. Именички антецедент може бити праћен већим бројем одредаба (в. нпр. 11). Уочава се да се међу заменичким одредбама најчешће налазе неодређене заменице, односно лексеме које се остварују са неодређеном заменичком вредношћу (41,67%), а да су ређе показне заменице (22,22%).

[именице које се односе на људе]

1. Чѡбан кѡји йушиѡа ѡвце у-йѡйрицу зѡвѡ-се пѡтричар (Пт, ПТС, 139)
2. Благѡдат је кад ймаш ѡѡѡѡ кѡје ѡће да једе (Кв, РСГВ 1, 110)
3. Ймало је љѡди кѡји нѡсу ймали вѡлове. (Брнк, ДТВК, 448)
4. Ймајѡ стѡриѡе жѡне кѡјѡ су држежљѡвијѡ, умедѡ ѡнѡ тѡ. (Лоз, ДТВК, 445)
5. Тѡ је бѡ јѡдан чѡвск ко^и је као зѡѡ се вѡмѡйр. (Врд, СДЗб XIV, 400)
6. Тѡмо йма јѡдан мѡтрѡз кѡи рукѡводи са жѡнскимѡ, тѡ е жѡнска, а јѡдан с мѡшкимѡ. (Ит, СДЗб XLIII, 505)
7. Тѡ је се зѡѡло кѡѡѡѡе, тѡ се кѡдѡи, да је ѡвѡм помѡти^ѡ пѡмѡт и ѡни шѡљѡ дѡѡе да јѡвѡи, бѡѡ дѡл у Лѡзници јѡдан кѡмшија кѡјѡ је се й йрѡ йнѡтересѡѡ зѡ йѡ дѡѡѡѡку, да дѡѡѡе пот

¹⁸⁰ То би биле неодређене заменице или лексеме које се остварују с вредношћу блиском вредности неодређене заменице.

хїтно да је вѡдї, ѡћ̄ да се ўд̄а и ѡни дѡшли док је ў мен̄е ѡгац бїѡ кѡд нї. (Ств, ЛСОР, 161)

8. Ѐду н̄а Дунав, б̄аци вл̄адика кр̄ст од л̄еда и ѡнда н̄аши се скидају мункарци кѡји зн̄аду їлївайїи да ўв̄ате т̄ај кр̄ст, ѡн голишав се сїђе у г̄аћицама за Богојавл̄ење. (НС, ЕИНС, 293)
9. Т̄ај нароп који је дѡлазио у б̄ербу нїје с̄амо дѡлазио да зар̄ади, него да се пров̄еде и наўжїва вес̄еља. (СКм, СДЗб ХХVII, 298)
10. Ѐ овај <парт.>, // ѡни дочекївају ѡв̄е св̄атове кѡји дѡлазе за мл̄аду. (Мио)
11. Онда су їзмислили ѡво: да св̄ака двѡјица из магацїна кѡји су ѡсїтали жїви їа мѡѡу да їду, да ўзму ј̄едног мр̄твог и да ѡдн̄есу у м̄есни ѡдбор (...) (Чур, СДЗб ХХVII, 195)
12. Ј̄а сам рѡдила дв̄анаїст д̄еце до р̄ата, од кѡјїх ми је їрежївело ш̄е^асїи мўшкї(х) и їрїи ж̄енске. (Лћ, СДЗб ХХVII, 286)
13. Од прѡсти лўди їм̄а по н̄еколько слўга кѡји їреїов̄едају р̄еч бѡжију. (Р, СДЗб ХХVII, 275)

[властїте именице]

14. Рўси кди су бїли н̄и сїр̄ажу се ј̄еду кѡлко е Н̄емац ўшо унўтра, кажеду изд̄ајство ц̄арицино. (Ит, СДЗб ХLIII, 497)
15. Н̄ї ч̄етир бр̄ата је бїло: Кѡрн̄сл, Мїта, Ђўра и чїка Јѡва, кѡје су з̄аједно с̄асїајалї се у їїкозв̄аној кўћи "зм̄їјевац". (СКм, СДЗб ХХVII, 298–299)¹⁸¹
16. (...) и ѡнда сам їшла да шїјем у ц̄ентру їма н̄ека Мїл̄анка П̄ејак, кѡја је їмала їїамо с̄алѡн. (НС, ЕИНС, 294–295)

[именице које се односе на неживу природу]

17. Ѡпанци кѡји су се їр̄ав^{ли} оїи їр̄есн̄е кѡж̄е, ѡни су се зв̄али пр̄ешн̄ацї. (ЛСОР, 139)
18. Мѡже из цїгар̄етле дїм, мѡже п̄арче кр̄пе (ўв̄аљамо и ондак ѡна н̄ема пл̄ам̄ен, с̄амо дїми) да се дїми, а їма и сп̄ецїјална спр̄ава п̄ч̄ел̄арска кѡја дїми. (Ме, СДЗб ХХVII, 147)
19. (...) бїло н̄еки бун̄ари, кѡји су с(e) зв̄али чїкошкї бун̄ари, и т̄ако (...) (Кт)
20. Сазїдали смо ј̄едну шт̄алу кѡњску кѡ^а мѡже да сїїане ў њу каїацїїїїїї сїїѡ дв̄а^{ес} кѡња. (Мо, СДЗб ХХVII, 118)
21. У пр̄в̄е рўке у с̄елу ј̄а и ј̄една їмали смо т̄ај н̄амсп̄таї кѡјї је сл̄ѡдово уз д̄ѡвѡјку. (Лоз, ДТВК, 443)
22. И т̄ај нѡвац кѡји їр̄еба да сїїавїши у ч̄есницу, тѡ се ст̄ари нѡвац м̄ете, м̄етеш га т̄ако м̄ало м̄ѡ зўбе и др̄жиш док развл̄ачїш т̄есто. (НС, ЕИНС, 304)
23. А ѡна гвѡжђа кѡја су д̄ебела, їма ка^ѡ мѡја рўка, кое дѡђеду дўгачка дв̄а м̄етера, а їма и т̄аке кав мѡја ш̄ака јел мѡже бїти ѡт пѡ шўка шїрѡке, тѡ дѡђе ка^в д̄аске. (Ит, СДЗб ХLIII, 515–516)

¹⁸¹ Овде примећујемо сложен плуралски антецедент.

24. Трѣћи лѣо кòји дòђе на два два дѣла зòре – то се зòве òбртањ. Он вèзује лòтре и слўжи да се мòже прѣдњи трап да нàвїја лѣво-дѣсно, а дòјна страна му је пòлукрўжна тàко да мòже да се òкрѣће. (Бгш, ВКТ, 174)

[именице које се односе на животиње и биљке]

25. Прàсици кòји слàбо јèду и òсїану мàли, а са вѣћим сїомàком зòвў-се гèце. Сàд нек ѝзвїну Србијанци јел су и òни Гèце. (Врд, ПТС, 109)
26. Љуница кòја је дòбро рàњена пòчне од гòдин ѝ-по дàна да се вòди. Е, вїш, òнà-се зòве копїлача и òна окòпїли копїлче (Врд, ПТС, 123)
27. Рòге су кòзе кòје вїше вòле да брсїе, а ѝмају рòзòве и дàју мàње млéка (Св, ПТС, 143)
28. Мàтица залéже дрўге мàтице кòје ће (је) наслéдишїи. (Ме, СДЗб XXVII, 145)
29. После тòга, око половїце мàрга, рèжè^a се òва пїтома лòза кòја је рàђала. (Врд, СДЗб XXVII, 294)
30. Нèкад је свàко дèсèто јàгње припадало чòбану. Свàко тò јàгње кòје прїїадне чòбану звàло се мèданче (Бгш, ПТС, 129)

[именице које се односе на апстрактне појмове]

31. Ё, сàд ѝмàм да вам кàжèм јèдно злò кòјè нас је зàдесило. (СГ, ГВП, 678)
32. Након после пàр месèци се òженим и òстанем кòт-куће рàдèћи свòј пòљски пòсò, кòјè сам врїшиò до ўласка у зàдрузў чейрòсесїи и дèвèше зòдїне. (Ши, СДЗб XIV, 401)
33. Знàчи Мàла Госпојїна, Вèлика Госпојїна, тò ѝмамо тàј пòст кòји мї држїмо. (НС, ЕИНС, 271)

Постноминалне релативне *који год*-клаузе у целокупној грађи појављују се по изузетку (34–35) и рекло би се да су емфатички маркиране.

34. Сва јèла кòја зòд су мòгла пòсна, бèли пàсўљ нїје се чак ни ўљом, сàмо зàмўти мàма и тàко га зàчини, бўде бїстар и сва пòсна јèла, сва жїва јèла су мòгла на ўљу да се прàве. (НС, ЕИНС, 285)
35. Кат смо мї то X, // тò је /// кàо мрàвињàк, тољко свèта; /// свàки с-вòз који зòд дòђе из Бедòграда, за Зàгреб; // па за Зàгреб; /// јèдва кадгод дòђе јèдан за // Нòви Сàд. /// (Мол)

Уочљиво је да је у примеру (35) реч о посебно истакнутој универзалној квантификацији. Такве структуре могу настати услед потребе да се додатно нагласи да сваки референт / сви референати с обележјем дефинисаним релативном клаузом учествује / учествују у ситуацији означеној матичном клаузом, што ствара редунданцију на језичком плану.

ЗАМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. У позицији заменичког антецедента најчешће се појављују придевске заменице. Најфреквентније су показне заменице – *овај, тај, онај* [70%] (36–47, 61–65).¹⁸² Остале врсте придевских заменица – углавном, неодређене (48–49), опште (52–54), присвојне (55–56), и лексеме које обављају заменичку улогу [*један*] (50–51) ређе се јављају. Међу њима су најчешће неодређене заменице у ширем смислу (укључују и неодређено *један*). Изузетно ретко (6,67%), позицију антецедента попуњавају личне заменице (заменице трећег лица и заменица првог и другог лица множине).¹⁸³ Релативним клаузама с придевским заменицама у позицији антецедента реферише се о људима (86,67%), изузетно, о другим живим бићима, појмовима неживе природе и апстрактним појмовима (временским). Личне заменице се у свим забележеним примерима односе на људе (57–60).

[заменице које се односе на људе]

36. *Ќви кди су ишли већ иџ друџи иџи* имали су млџги сáтове у џепу а имали су и *џви кди идџду иџви иџи*. (Ит, СДЗб XLIII, 508)
37. А џн се тáко замџто па корáча, а *џви кди су ои иџре* кáжу: (...) (Ит, СДЗб XLIII, 513)
38. *Ќвај кди ће биџи кџм* и стáри свáт кџпиду нџшто, понџсу на крáвáљ. (Сф, СДЗб XLIII, 521)
39. Нџмој да тџчеш бићеш крџв и бићеш крáстав, тáко су кáзли. Áко те тџку на тáј дáн бићеш крáстав. *Тáј кџји иџче* тáј није иџмо клџтву. (НС, ЕИНС, 303)
40. Дџвџр је *тáј кџји чџвá снáу*. (ЛСОР, 155)
41. И *тáј који кџљџ*, нџму се џгрне кџшуља, дá. (Лу, МОГСК, 359)
42. Нџмају лџвче, ал иџмају крџла због блáто, кад се мáло брџе иџде да нџ би кочијáша и *џне кџји се вџзе џ колима* прскало блáто. (Вјк, ВКТ, 165)
43. Фџршпанџија је *џнáј кџји вџзи за џиџиџину*. (Та, ВКТ, 139)
44. Тџ лáже *џнáј кџји кáже да нџ може да џсџави дџвáн*. // (ММ)
45. (...) а џставио {*џнџ* (војнике) *кџји с лџиџи*(,) он џставио дрџгџм}. /// (ВС)
46. Тџшко *џнџ* бџло кџја иџмала дџсџа *ћџркџ*. (Клн, ДТВК, 441)
47. И јџтру спрџмамо кџ ће д-иџџ у крџџноше, а знá се *џнáј кџји ће да нџси крџиџић*, а нџ да нџсе кџји тџ мџслиш, него *џнáј кџји је џџвојен за крџиџић*. (Ју, ГЦШ, 471–472)
48. Знáм *нџке кџји иџсџе а кџји сџнвић џсиџи*. (НС, ЕИНС, 269)
49. *Нџки* смо дџбили кди смо бџли *нџрџд* кáфе у шáјку и мармáлáде, тџ е као нџки пџкмез. (Ит, СДЗб XLIII, 495)

¹⁸² Треба ипак имати у виду да није забележено много примера са заменичким антецедентом, те и статистичке податке треба узети с резервом.

¹⁸³ У грађи нису регистроване личне заменице првог и другог лица јџдине, што не значи да оне нису оствариве у релативним *који*-реченицама.

50. (...) једни имају кòји млаише ше цанарк"е, тресу и(х), // и кўпило се (...) (BC)
51. Йма један // кòји је завршио иу мосиоградњу; /// <*> сви су на великим подложима (...) (Бч)
52. Свака кòја дхе да се удаје, морала је д-йма сламљачу да понесе кат се уда. (ЛСОР,146)
53. (...) да си шцòво, да си га убио, да си не знам шта, ја одговарам за све кди сше ндос у службу, за свију вас. (Ит, СДЗБ XLIII, 495)
54. Подлуже се сви кòји дођу на свадбу. (ЛСОР, 135)
55. Има ту наш који шо кува кад је аласка вечера (БГ, РСГВ 1, 42)
56. Само кат сам га видла да је он написан туде – наши ту кòји су ирдйали, ја после сам била ... (Круш, ГЦШ, 486)

[личне заменице]

57. Ми кои нисмо у шо време били сидсòбни за војску, на су отерали у арбајтер. (Ит, СДЗБ XLIII, 491)
58. Они гледу сам па се смеју од нас кди идврхемо и дође им гадно. (Ит, СДЗБ XLIII, 507)
59. И он каже ви кди сше из Аусироугарске, ви не мож óде да òстанете и све хеду вас отерати, да вас вагонíру и да шíљу натраг. (Ит, СДЗБ XLIII, 500)
60. (...) а имали су и òви кди идеду први пут. Само они то нису знали кои иду ирави иуи манда йма сат. (Ит, СДЗБ XLIII, 508)

[заменице које се односе на животиње]

61. Матица је та кòја идследња узлече, ако је старíја тешко и узлече, ако се на ну не òбраћа пажња òна òстане, тако да челе те òстаре као безматок (Иђ, РСГВ 1, 92)
62. Дòгодí се да преко зíме угине матица, па пчелар трèба да замене з другом матицом, ако йма у резерву, ако нема, трèба да спòји друштво са òним кòје йма майицу. (Ме, СДЗБ XXVII, 146–147)
63. Шарке, подскоци, зле ймају и òнс кòје уједу ... (ДЛ, ГВП, 676)

[заменице које се односе на неживу природу]

64. Разлика је ймаш са два прèплета и ситније, а òнò које је веће òно је крупније. (Дуп, МОГСК, 353)

[заменице које се односе на апстрактне појмове]

65. Бòжићни пòст је тај кòји йма дòсиа рйбе, зимско дòба, већном се јède рйба ко мòже. (НС, ЕИНС, 269)

Када су у питању показне заменице у улози антецедента, у грађи подвргнутој статистичкој анализи забележено је нешто више примера заменице *онај* него заменице

овај (1,3: 1), за којима фреквенцијски заостаје заменица *тај*. Ипак, потврда је мало да би се могла извести ваљана статистичка анализа.¹⁸⁴

Но, на основу целокупне грађе, може се приметити да се структуром с релативном клаузом и заменицом *овај* у својству антецедента у главнини примера уводе референти (типски референт или група референата) о којима је говорник раније говорио и којима сада приписује нову ситуацију означену матичном клаузом уводећи их изнова у дискурс. Пошто се у претходном делу дискурса говорило и о другим референтима, помоћу релативне клаузе прецизира се о ком је типском референту, односно групи референата, у актуелној говорној ситуацији реч. Управо је раније исказана ситуација у вези с референтом, која се у актуелној говорној ситуацији означава релативном клаузом, оно што служи за његову идентификацију. Та ситуација је релеватна за саопштења које се преноси матичном клаузом. Све су то ситуације (конкретне или типске) које су добро познате говорнику (в. нпр. 66).

66. (...) нѣки идѣду по други пѹт, по трећи пѹт, знаду и кажеду (...) Ови кди су ишли већ идо друзи иѹи имали су млдги сатове у цѣпу а имали су и дѹи кди идѣду ирѹи иѹи. (...) (Ит, СДЗб XLIII, 507, 508)

У другом случају, најпре се уведе, помене више референата, група референата или се имплицитно уведе једна скупина људи, односно контекст их подразумева, а потом се ситуација означена матичном клаузом у релативној реченици припише само некима од њих или само једном референту уопштеног карактера који се идентификује помоћу релативне клаузе (в. нпр. 67).

67. Свѣтови се скѹпиду [наслов – Д. У.]. Прѹо и прѹо кад дѣе да се жѣни, сѣдну на кѣла и мѣтеду двѣ јѣстука на дрѹени сѣц. Одеду код њине родбине (...) Овѣј кди ће биѹи кѹм и стѣри свѣт кѹпиду нѣшто, понѣсу на крѣвѣљ. (Сф, СДЗб XLIII, 521)

Запажа се и да се ова заменица не остварује у у конструкцијама блиским раздвојеним конструкцијама, тј. конструкцијама које се и тако могу интерпретирати. Заменица *овај* у таквим структурама није ни могућа када се релативна клауза односи на говорно лице (уп. пример 68).

¹⁸⁴ У публикованој грађи примера са заменицом *онај* у позицији антецедента *који*-клаузе има двоструко више него примера са заменицом *овај* у тој позицији.

68. Já сам бiла тá кòја сам чiстiила сòбу па однèсеш да бáциш ђубре и òнда слўшаш кòга ће вiкнути тáј ће ти бiти суђèнiк. (НС, ЕИНС, 295)

Изузетно, релативизатор *који* се појављује уз придевске заменице средњег рода где би се у стандардном језику употребило заменичко, променљиво *што* или *шта*.

69. Òно изнад вáлога у кòје се баца курзòвина зòву јáсле (Јар, ПТС, 118)
70. Јардумац òнò за кòдје се кàче зáйрежнице. (СДЗб LVIII, 118)

Но, у датим примерима могло би бити речи и о реализацији заменице наместо именичке синтагме (нпр. *јардумац је оно дрво за које се каче запрежнице*). Када је у питању пример (69), није искључено ни да се предмет о којем се реферише налази у видном пољу учесника комуникативне ситуације.

Пример (69) је један од ретких примера у којима се неконгруентни атрибут реализује уз заменички антецедент.

БРОЈНИ АНТЕЦЕДЕНТ. По изузетку у позицији антецедента налази се број – основни или редни (71–72).

71. Òве дрўге пчèле потўку мáтице, сáмо јèдна на њiма òстане кòју òне (*и*)зiберу. (Ме, СДЗб XXVII, 145)
72. А: А јел биисте мии набројали суседна места? //
И1: Па првò кòдје са зàрничi // оодà //-- од зáиада је Кљўч. /
А: Мхм. // <А записује.>
И1: од сèвера Сáнковић (...)
(Мио)

ПРИДЕВСКИ АНТЕЦЕДЕНТ. Позицију антецедента у неколико примера има придев – основни или компаративни облик (73–75). Неки гравитирају по својој вредности заменицама (в. 73).

73. Ко прèкрши на Свèтог Нiколу, мòји дòста у фáмiлији и ўјáк мòј пòкòјни, мнòге знáм кòји мрсе. (НС, ЕИНС, 273)
74. Òнда су били стàрији који су ишли у шèстiи-сèдми рáзред па су тè декламáције ймали, а дiрљиве тако па тò као крòз (...) се сèћам. (Ср, ППЈ 40, 154)
75. Турпије имáмо грўбе, имáмо шлiх-турпије–тò су òве кòје су фiније, за фiнију òбразу кад нèшто обрађиваш, а имáмо òбично грўбе кòдје се обрађивало илèх на лòшре и ишè сiвáри шiшо се рáдило (Кв, РСГВ 6, 191)

ОСТАЛИ ТИПОВИ АНТЕЦЕДЕНТА. У антецедентној синтагми коју чине две примарно адјективне речи једна има улогу одредбе, а друга се појављује наместо именичке синтагме, те добија и супстантивну вредност (76).

76. Видли смо на така мѣста – када смо ишли кўћи прѣконоћ гòру елѣктрике, свѣ се види и ўјутру ймаду ̀дни н̀аши к̀ди р̀аду на њ̀рў̀зу, ̀дни м̀ору д̀ иду р̀ањ̀ије, видли су како е т̀о тў ст̀д̀јало с̀иноћ и кат су ўвече д̀ошли кўћи ̀дни н̀ама преповѣду. (Ит, СДЗб XLIII, 518)

Изузетно, позицију антецедента попуњава присвојни придев изведен од властите или заједничке именице мушког рода а релативна клауза се заправо односи на појам означен именицом од које је придев образован и са том именицом релативизатор се слаже у роду и броју. Тако се присвојни придев понаша као падежни облик именице, што показује да је веза присвојног придева са именицом од које је саграђен веома јака, односно да такви придеви нису типични придеви. Притом се придев налази иза своје управне речи у примеру (77). Обе релативне клаузе могу се интерпретирати као апозитивне.

77. Кад су њй извѣј(а)ли ̀тўд из р̀ита, ̀нда су свѣ нагр̀нули код м̀ене (с̀ин Ј̀ова, ж̀ена му Сми́ља, с̀ин Дўшко, Йв̀анка – њ̀егова к̀ћй, Ма́ра° – к̀ћй йсто, Г̀ина – йсто ћй Ј̀овина к̀ди (је) љ̀звѣјан), – м̀орали су д̀оћи. (Ст, СДЗб XXVII, 223)
78. Бел̀анчевина, т̀о је сп̀ерма од трўта, св̀ако ј̀аје м̀ора да пр̀дѣ кроз трўтову бел̀анчевину са к̀дјим се м̀й̀ища о̀йл̀ддила у зр̀аку (БМ, РСГВ 1, 94)

Према налазима Г. Корбета (Corbett 1987: 313), који је ову појаву у словенским језицима истражио с типолошког аспекта,¹⁸⁵ релативној заменици антецедент је могао бити присвојни придев и у старословенском језику (што је уочено и у староруском), но не треба искључити могућност да је у примерима којима је та тврдња поткрепљена у питању лична (анафорска) заменица а не релативна. У RЈAZU V (в. КОЈ 2 с а) аа) ссс), стр. 158) региструју се дате конструкције са заменицом *који* код писаца од XVI до краја XVIII века (чак и у комбинацији са присвојним заменицама и категоријалним придевима на *-ски* у улози антецедента), такође и у Вуковим *Народним српским пјесмама*. П. Дмитријев их бележи и код писаца из прве четвртине XX века (према I. Marković2008: 245). И. Клајн (1985: 72) истиче да се примери присвојних придева у својству антецедента релативне

¹⁸⁵ Аутор је углавном радио са изворним говорницима користећи упитник. У анализи присвојних придева у позицији антецедента у старословенском језику ослања се на радове Р. Вечерке и Д. Хантлија.

заменеце срећу у језичкој продукцији говорника српског језика иако нормативни граматичари то не одобравају. И. Марковић (Marković, I. 2008) каже да су присвојни придеви као антецеденти релативне заменеце у савременом хрватском језичком стандарду ретки и да их већина говорника (као изоловане) не прихвата. У примерима које је забележио појављује се само релативизатор *који* с антецедентом представљеним присвојним придевом изведеним од властите именице мушког рода.

Способност присвојног придева да преко именице од које је саграђен „управља” релативизатором, на основу резултата типолошких истраживања Г. Корбета (1987: 319), најизраженија је у македонском, горњолужичкосрпском и доњолужичкосрпском. За њима не заостаје много ни словачки, а потом следи чешки. У српском и руском језику (XIX век), према мишљењу овог аутора, ради се о маргиналној појави, док се за остале словенске језике не уочава ова специфичност. Питање је какву би нам слику пружили дијалекатска грађа и разговорни језик. Треба имати у виду то да је говорни језик изразито динамичан, да су у њему далеко фреквентније различите метонимијске трансформације, које обезбеђују економичнији језички израз, те да се релативном заменицом може упутити на појам који је само евоциран претходно исказаним појмом. У „живом” говору не придаје се важност успостављању прецизних формално-граматичких веза – смисаона слагања претпостављају се формалним. Стога не чуди што је ова црта заступљенија у ранијим развојним стадијумима једног стандардног језика, у којима је он ближи говорном језику.¹⁸⁶

1.2.1.2. Устројавање релативне реченице

Антецедент (антецедентна синтагма) и релативизатор *који* налазе се у непосредном суседству или су раздвојени елементом матичне или релативне клаузе.¹⁸⁷

Континуирана структура с антецедентом и релативном клаузом заузима различите позиције у релативној реченици (структури коју чине матична клауза и релативна клауза)

¹⁸⁶ Свакако треба имати на уму и порекло релативизатора и степен развијености релативне клаузе када се испитује ова појава у раним раздобљима једног језика. Јер, употреба заменеце **j*-основе која се односи на појам именице од које је придев саграђен може указати на још неразвијену релативну клаузу.

¹⁸⁷ Овде се указује на основне структурне могућности и основна прагматичка обележја разматраних структура. Разговорни језик је пун допунских обавештења, елипса, преформулација итд., те се остварују различите дисконтинуиране синтаксичке структуре, дистантне колокације („*leksički i semantički moguć binom nastao spajanjem dveju reči ili grupa reči unutar jedne ili više gramatičkih struktura*” [Savić – Polovina 1989: 24]), односно реченице с различитим језичким уметцима.

– иницијалну, медијалну или финалну. Када је у питању медијална позиција, обично се на апсолутном почетку реченице реализује неки „лакши” конституент – дискурсно познат конституент, заменички прилог или партикула, који успостављају везу с претходном реченицом и доприносе дискурсној кохезији, односно имају улогу уводног конституента, или је антецедент други члан координиране конструкције (нпр. *он и тај који*) која се налази на почетку реченице, односно иза уводног конституента. Структура с антецедентом и релативном клаузом се остварује и као придодати конституент, односно као нова формулација, те се у извесном смислу ради о иницијалној позицији.¹⁸⁸ Стога и у таквим случајевима можемо говорити о синтагми с релативном клаузом у почетном делу реченице. Такве структуре ће се, према томе, обрадити заједно са синтагмама с релативном клаузом које се налазе на апсолутном почетку релативне реченице. С друге стране, релативна клауза која следи иза матичне клаузе може бити у координираној вези са другом релативном клаузом. Иза постпоноване релативне клаузе може доћи неки додаток апозитивног типа, нека суплементарна језичка јединица која представља допунску информацију о претходно изреченом елементу исказа.

У почетном делу реченице континуирана секвенца углавном садржи рестриктивну релативну клаузу. У таквим случајевима обично је реч о интонационо издвојеној секвенци у левој периферији реченице обележеној континуативном интонацијом. Радило би се дакле о истакнутом топикализованом конституенту. То може бити нови дискурсни ентитет, који пошто се уведе синтагмом с релативном клаузом постаје стари, те се као стари ентитет укључује у ситуацију означену матичном клаузом.¹⁸⁹ Но, то може бити и нешто што је говорник или саговорник раније изрекао, а што је тема саопштења у актуелној говорној ситуацији. У сваком случају, овакво устројавање реченице је у когнитивном смислу једноставније од директног интегрисања синтагме с релативном клаузом у матичну клаузу, којој претходи. Треба притом напоменути да је понекад реч о прилично изолованим топикалним структурама, када се може говорити о имплицираној клаузи надређеној релативној. У матичну клаузу референт релативне клаузе се може укључити и преко анафорског израза (показне заменице, показне неутрумске заменице или личне заменице), мада је оправдано говорити о структурама с рестриктивном

¹⁸⁸ Медијална позиција се избегава јер она оптерећује радну меморију учесника комуникативне ситуације (в. Купо 1974: 120–121).

¹⁸⁹ В. нап. 155 о левој дислокацији.

релативном клаузом у левој периферији реченице и онда када анафорски израз изостаје, уколико интонација упућује на њихову дислоцираност.

1. И дєвѡјка *кѡдја / сѣрѣмѡ се за љдају, ѡна* нѡсѣ // љ поље, код мѡрве, код овѡцѡ, код гѡвѣда, штѡ чѡва, спрѣмѡ, // вѣзѣ, ѣѣлим (...) (Још)
2. А: А шта су р- -- где с(у) -- как се венчале ове што суу [Хп](биле у Комунистичкој партији)?
И1: [Ови *кѡдј*] *ѡћу ѡ ѡдѡ, ѡни* прѡвом <?> д(а) ѡдѡ у ѡдбор да сее рѣгиструју (...) (Чу)
3. Они *кѡди су слѡвили* стѡрно им је бѣло нѡпорно. (НС, ЕИНС, 286)
Тѡј ѡкућан *кѡди ѡрднѡђе нѡвац за чѣсницу тѡј* ће ѡмати нѡјвѣше срѣће и нѡјѡдље ће ѡн стѡјати од свѣју. (НС, ЕИНС, 281)
4. Трѣћи дѣо *кѡди ѡѡђе на ѡва ѡвѡ дѣла зѡре* – то се зѡве ѡбртањ. ѡн вѣзује лѡтре и слѡжи да се мѡже прѣдњи трап да нѡвѣја лѣво-дѣсно, а дѡјна стрѡна му је пѡлукрѡжна тѡко да мѡже да се ѡкрѣће. (Бгш, ВКТ, 174)
5. Игре *кѡдје смо ѡгрѡли, тѡ* је бѣло гѡдѣ <?> (...) (Пр)
6. „Па ми *кѡди смо ѡѡ*, дѡбрѡ је.” / (Бо)
7. ѡнда ѡнѡј *кѡди вѣже снѡѡове, ѡн* ѡдѣ и вѣже снѡпове, / ѡнда ѡпѣт ка(д) тѡ свѣ ѡрѡде, ѡнда свѣ слѡжу у кѡпе. / (ММ)
8. И1: Е ѡнда нѣка свѣкрѡва *која је бѡзѡѡѡ*, // снѡу вѡди по бѣзу, / [аа]
А: [А шта је] без? //
И1: Платно бѣло. // Ко Цѣца што је извѣдена пот шѡтру. //
(Јар)
9. А нѡ тѡ кожѡру, на тѡј кѡиш *који је ѡѡзѡ ѡдклоѡѡен* се пѡкујѣ мѣсо. (Брнк, ДТВК, 449)

Примећујемо да заменички антецедент и корелативни анафорски израз не морају имати исту лексичку репрезентацију (нпр. *онај који, он*). Исто тако заменица која у саставу антецедентне синтагме има улогу одредбе и корелативни анафорски израз не морају бити истог типа (нпр. *ова жена, она*). Обично се у корелативном анафорском изразу налази лична заменица трећег лица или, ређе, показна заменица *тај*, која се појављује и у неконгруентној неутрумској форми, када се уопштено упућује на појам означен антецедентом.¹⁹⁰ Употреба тих заменица постаје разумљива ако узмемо у обзир

¹⁹⁰ И. Клајн (1985: 76–77) разматрајући случајеве неслагања неутрумских заменица с антецедентом уз осврт на дотадашња истраживања дате проблематике закључује да се у неким примерима ради о концептуалној анафори, а да је у другима реч о некој врсти мешавине између пуне и концептуалне анафоре (нпр. енгл. *How did you like the recitations? I find those boring*). О пореклу таквих структура каже следеће: „Gotovo je sigurno da je ovakva anaforična upotreba N-zamenica proistekla iz njihove egzoforične upotrebe, kao u: (70) Šta je ovo? (...) gde je neutrum upotrebljen zato da bi se izbegao umni napor oko imenovanja predmeta (dakle i

следеће чињенице. И личне заменице¹⁹¹ и показна заменица *тај* изразито су анафорске речи (Клајн 1985: 120),¹⁹² а заменички израз кореферентан с антецедентном синтагмом у овом типу реченица увек упућује на одређеног референта. То објашњава и изостанак изразито егзофоричке и катафоричке (Клајн 1985: 120) заменице *овај* у улози кореферента. За такву улогу није погодна ни заменица *онај*, јер дисталност подразумева и мању одређеност и низак степен дискурсне истакнутости.¹⁹³

Запажамо и да се улога антецедента у матичној клаузи може променити, преосмислити (в. пр. 3).

Анафорски израз обично се налази на апсолутном почетку дела реченице који следи након синтагме с антецедентом и релативном клаузом, односно на другом месту уколико је енклитички облик заменице у питању, што је у складу с његовом информативном и дискурсном вредношћу – он је топикализован, односно нарочито истакнут.

У следећем примеру употребом заменице *сви* која је носилац реченичног акцената нарочито се истиче укљученост целог скупа референата дефинисаног релативном клаузом у ситуацију означену матичном клаузом.

10. И пѡсле мѣ ка(д) смо ѡскопѡли бѹнар, сѡв тѡј комѡилѹк кѡји су се досељѡвали, // **свѣ** дѡлазли код нѡс по вѡду. (Миш)

određivanja roda odgovarajuće imenice), ili zato što ime predmeta nije ni poznato, kao u (70). Pokazna zamenica ovde još uvek zadržava funkciju Bühlerove praiskonske 'deiktičke partikule' namenjene čistom pokazivanju. Štaviše, najčešća od tih partikula je, prema Brugmannovoj rekonstrukciji, u indoevropskom imala oblik *to, tačno kao što i danas glasi u slovenskim jezicima.”

¹⁹¹ Одређеност је битна особина свих личних заменица и оне се могу неограничено много пута понављати са истим антецедентом. Оне имају доста заједничких особина с властитим именицама (Клајн 1985: 44, 105–106).

¹⁹² Не заборавимо и да заменица *тај* обележава најистакнутији дискурсни елемент. В. одељак II. 2.1.

¹⁹³ Чак и када се у улози антецедента нађе заменица *онај*, појављује се анафорско *он*, што је последица њихових значењских разлика, које је описао М. Пешикан (1976: 252): „Не само – како смо рекли – да је демонстративно значење за ову заменицу нетипично (за разлику од *онај-онде* итд.), него је и анафорска нијанса у *он* и *онај* сасвим другачијег типа: анафорско *онај* има првенствено смисао подсећања, а *он* непосредног наслањања на претходно речено. Сем тога, у *онај* је наглашенији карактер удаљености појма од сфере говорних лица (из поља примене искључују се не само оба говорна лица, него и појмови из одговарајуће сфере, уз које иде „*овај*”, „*тај*”); напротив „*он*” је у смислу такве диференцијације веома неутрално, јер искључује само говорна лица („*он*” се може рећи и за предмет који се држи у руци). Неутралност значења омогућена је блиским наслањањем на већ поменути појам, који се при ранијем помињању карактерише колико је потребно, тако да се улога ове заменице најчешће своди на пуко указивање на поновљеност помињања нечега.”

Сматра се да су синтагме с антецедентом и контактном постпонованом релативном клаузом у финалној позицији у реченици најлакше за когнитивну обраду, будући да је, с једне стране, релативна клауза у непосредној вези с антецедентом, што помаже одржавање кореферентне релације између антецедента и релативизатора, и да, с друге стране, нема прекидања матичне клаузе, чиме се штеди радна меморија (в. у Негтманн 2003: 179). Но, када је у питању иницијална позиција, видели смо, реализација синтагме с антецедентом као интонационо и информационо издвојене јединице у левој периферији реченице, олакшава продукцију и перцепцију читаве реченице, односно когнитивну обраду дискурсно нових ентитета.

У финалној позицији налазе се синтагме с релативном клаузом које су изразито рематичног карактера, тј. синтагме које садрже изразито информативно рематичне делове.

11. А: А како се знало онда ко је бабица? //
И1: Паа У, била је ту бабца *кдја је живила у Јарку*, и дна је с отим У // то дбављала. // (Јар)
12. Ѐ овај <парт.>, // дни дочекивају двѣ свѣтове *кдји ддлазе за млѣду*. (Мио)
13. (...) кѹповни матерѣјал су кѹповале днѣ жѣне *кдје ндсѹ ѣрѣзаче*. // (Још)
14. (...) плѣти днѣј *кдји ње да вдди кдло*. /// (Бч)
15. (...) нѣки идѣду пд други пѹт, пд трећи пѹт, знѣду и кѣжду (...) Ови кди су ѣшли већ пд други пѹт ѣмали су млдги сѣтове у цѣпу а ѣмали су и дѣви *кди идѣду ѣрѣви ѣѹѣ*. (...) (Ит, СДЗб XLIII, 507, 508)
16. Шѣрке, пдскоци, злѣ ѣмајѹ и днѣ *кдје ѹједѹ ...* (ДЛ, ГВП, 676)

Уочавамо и да се субјекатска синтагма може наћи у финалној позицији, иако је српски језик у начелу језик SVO типа, што је последица реченичне перспективизације. На изражену информативну рематичност таквих структура може упутити партикула, тј. реченични прилог пресупозиционог карактера *и*, који претходи информативно најистакнутијем елементу.

Запажа се да се релативне реченице с антецедентом и контактном постпонованом рестриктивном релативном клаузом у финалној позицији, појављују као одговор на тзв. парцијално питање усмерено на одређење, идентификацију једног учесника ситуације о којој је реч, једног (у ширем смислу) предметног појма, што не значи да се не могу појавити као одговор и на питање другог типа. У примеру (14) релативна реченица је

одговор на питање *Ко је куповао (које жене су куповале) материјал?*.¹⁹⁴ У одговору на такво питање матични предикат или цела матична клауза се и елидирају. Када су у питању реченице у чијем се почетном делу налази континуирана синтагма с рестриктивном релативном клаузом, утисак је да оне примарно долазе као одговор на питање које се односи на читав догађај, на начин остварења одређене ситуације (в. пр. 2). У средишту саопштења је пре догађајни појам.

Структура с антецедентом и релативном клаузом појављује се и као интонационо издвојен додатак придружен неком именичком појму у матичној клаузи, односно као апозитивни додатак, при чему се може реализовати и иза интонационо завршене структуре, као потпуно аутономна интонациона јединица. Обично је реч о додатку у служби појашњења, објашњења неке речи, додатне идентификације, односно спецификације ентитета исказаног у матичној клаузи. У неким случајевима можемо говорити и о својеврсној елиптичној реченици. Такав израз може бити и облички потпуно независан од елемента којем је придодат, када је јасно да се ради о својеврсној номинативној реченици.

17. Пѐв̄аду тѐ ѐн҃ге (дѐв̄ојкѐ које су ӣдзв̄аӣе да к̄ӣӣу к̄д̄ња). (Км, СДЗб ХХVII, 137)
18. И1: Па је п̄дслена YУ, овај <парт.>, // т̄у л̄д̄нту т̄ак̄у смо да би нам д̄уж̄ѐ струж- сл̄уж"ла, м̄и, // м̄ѐт̄ѐмо, ӯватимо к̄р̄пу, н̄ѐку која је ј̄ача,
А: Мхм.
И1: с̄укно то се зв̄ало, / пантал̄оне што се пр̄вило пр̄ѐ, т̄о је од в̄ун̄ѐ; /
А: Аха. Аха.
И1: па о(д) <?> ток <?> с̄укна кат с̄ашӣјемо, д̄ндаа м̄ож да сл̄ужи ко и ова̄ј ф̄уд̄бал (...)
(Мио)
19. И1: И ӣм̄о је на пример у б̄рск̄им, д̄ни су д̄р̄жали // зв̄али се п̄лдуми, к̄аӣши к̄д̄ји
А: [Мхм.]
И1: [к̄а̄ч̄ѐ] д̄ӣѐд ѐдр за а̄м // и- /// <гледа шта ради унук> -- ӣза з̄а̄д̄њ̄и(х) н̄д̄љ к̄д̄њу;
А: Аха.
И1: к̄д̄ји ка(д) ст̄ӯка̄, д̄н -- д̄ни з̄а̄т̄ѐжу, // да д̄н м̄ож̄ѐ даа // на н̄огама д̄р̄ж̄и. /
(Мио)
20. И кад је мајка, умрла тог м̄ог д̄ца баба д̄н кр̄ен̄ѐ са н̄ѐк̄им ма̄јсторима. Ма̄јстори који ӣр̄ав̄ѐ к̄ӯће. (Див, ДТВК, 431)
21. Ба̄бица била, ба̄бице, др̄жавне ба̄бице, к̄д̄је су д̄длазиле. / (ММ)

¹⁹⁴ На дискурсно мотивисану и немотивисану реченичну перспективизацију у вези са узрочним и последичним реченицама скренула је пажњу М. Ивић (1976:43–44), истаквши да је ову појаву потребно свестраније теоријски размотрити. У том светлу И. Антонић (2001:332–343) разматра дистрибуцију корелативних предикација / клауза у временској реченици.

Реченични члан у улози антецедента може се поновити након релативне клаузе као резултат интензификације, нарочитог истицања одређене информације.

22. (...) да си пцѡво, да си га ўбио, да си нѣ знам шта, ја одгѡвѡрам за свѣ кѡи сѣ нѡѡс ў службу, за свију вѡс. (Ит, СДЗб XLIII, 495)

У грађи се бележе и различите преобразбе исказа којима настају нове реченице с постноминалном релативном клаузом или слободном релативном клаузом. У питању су реченичне реперспективизације праћене суптилном трансформацијом на интонационом плану.

23. (...) а ѡставио {ѡнѣ (војнике) кѡји с лѡишију(,) он ѡставио дрѡгѡм}. /// (BC)
24. И1: Сѣјали људи {који су имали зѣмљѣ, сѣјали и кромпѣра вѣше}, ии [тѡко даа] --
А: [Мхм.]
И1: за прѡдају, ии...
(ММ)

Између антецедентне синтагме и релативизатора може се наћи неки елемент матичне клаузе или клауза која је с матичном клаузом у координираној вези (14, 65%), што је резултат перспективизације догађаја, односно израженије информативне рематизације *који*-клаузе, истицања антецедентног појма, емфазе, надолажења нових мисли, потребе да се у форми релативне клаузе пружи допунско обавештење, прецизира референт и др. Екстрапонирана *који*-клауза на крају реченице појављује се као изузетно самостална готово координирана структура. Такве структуре су интонационо повезане с антецедентом или су остварене као оделите интонационе јединице. Оне могу бити интонационо потпуно аутономне структуре које следе након структуре с терминативном интонацијом, што није случај само са формално екстрапонираним релативним клаузама. О томе ће детаљније бити речи приликом анализе семантичких типова релативних клауза.

25. Ко прѣкрши на Свѣтог Нѣколу, мѡји дѡста у фѡмѣлији и ўјѡк мѡј пѡкѡјни, мнѡге знам кѡји мѣсе. (НС, ЕИНС, 273)
26. Нѣки смо дѡбили кѡи смо бѣли нѡйрѣд кѡфе у шѡјку и мармалаѡе, тѡ е као нѣки пѣкмез. (Ит, СДЗб XLIII, 495)
27. (...) а имали су и ѡви кѡи идѣду прѡви пѡт. Сѡмо ѡни тѡ нѣсу знѡли кои ѡду ѡрѡи ѡѡи манда ѡма сѡт. (Ит, СДЗб XLIII, 508)
28. івѣ двѡј"ца што су ѡстали ѡвѡмо, ѡжѡдли се, нѣје ѡмѡ нѣјѡдѡн дѡцѡ, // и да нѣсу јѡдну сѡстру ѡмали(,) кѡја ј(е) бѣла уу- // ѡдаѡа уу -- уу Бѣлоѡићу, // ѡни нѣ би ни ѡмали. (Миш)

29. Тѣ цѹрѣ нїје бїло кòјā је нòћу ӣѹмарāла. (Ств, ЛСОР, 160)
30. Тѣшко òнòј бїло кòјā имала дòсїа ћѣркѣ. (Клн, ДТВК, 441)
31. Испала и она свāјка ожалошћена кòјā ј(ој) нїје дāла ни да јѣдѣ чѣсїишїо. // (Миш)
32. Јел нѣ иде дѣвòјка на вāшер кòјā нѣћ(е) да с(е) ѹдā. // (Чу)
33. Óвде йма чѣпови нāтраг кòји су у јасїуку кòји др̄жи лòшїру да нѣ може нїкуда да їде. (СМ, ВКТ, 212)
34. Јā сам рòдила двāнāјст дѣце до рāта, од кòјїх ми је їрежївело иѣ^асїи мѹшки(х) и ӣрїи жѣнске. (Лћ, СДЗб ХХVII, 286)
35. Бїра се крїво др̄во за солѣнїк из кòѣ ће исїѣсāшїи, сѣкиром или бр̄двом, нòс. (Ја, ВКТ, 173)
36. Де су ӣи фāрмери, на прїмер, који др̄жѣ сїиòку, // па то је овакò брѣ свѣ. (Мио)
37. Пчѣле рāдѣлице су свѣ жѣнског рòда, кòје не ӣдїребују мужјāка. (Ме, СДЗб ХХVII, 147)
38. А: [Да.]
И1: [И на пò]слетку ка(д) з дѣлѹ, // òћу да му дāјѹ нѣ знāм не- нѣке òвце нѣшто, // а он ѹхвати јѣдно тѣле па зāгрлї; кòје је **òн** одгāјио. // (Миш)

Јака фокализација референта може довести до истурања антецедента испред предиката, чак и у клаузама егзистенцијалног типа у којима се субјекатски појам при неутралном поретку речи налази иза егзистенцијалног глагола. То нам илуструје пример (30).

Понекад елемент испред релативизатора интерпретирамо као фокализовани елемент релативне клаузе (именски део предиката, прилошка одредба и др.).¹⁹⁵

39. И1: (...) и она йзнесе и тѹрї на нески кāлѣм; [млāд]
А: [Да.]
И1: кāлем кòји је.
(ГЦр)
40. Тò је стāрā кѹћа у чāтми, осїмнѣсїе ѡòдине кòјā је рāђена и дāнāс дāњу је, али већ дòтрајала је. (Поп, ДТВК, 435)

Сама антецедентна синтагма може бити дисконтинуирана.

41. (...) и òнда нāши се скїдају мушкārци кòји знāду ӣлївāшїи (...) (НС, ЕИНС, 293)

¹⁹⁵ У литератури се за „postavljanje elementa zavisne rečenice u okviru glavne” (М. Ivić 1973: 190) користи термин *екстракција*.

Антецедент се с релативном клаузом појављује и у реплици без матичног предиката, односно у преформулисаној реплици.

42. (објашњава која девојка буде краљица забаве) Па буде Y Y -- па ёто, / дѣвѡјка кѡја је дѡбила нѡјвѡше кѡрѡиѡ. // (ММ)

Релативна клауза се појављује и као довршетак исказа говорника.

43. И1: [X_n]
А: [Значи **деве**]р је тај који X
И1: *Кѡји ће њѡ да извѣде и да ѡлѡиѡ [за њѡ].*
А: [Мхм.]
(Јар)

1.2.1.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи

За антецедент у релативној *који*-клаузи може бити резервисана синтаксичко-семантичка позиција (према фреквенцији јављања) субјекта (86,62%), правог објекта (7,64%), прилошке одредбе места (2,55%), логичког субјекта (1,28%), неправог објекта (1,28%), аблативне прилошке одредбе (0,64%), прилошке одредбе времена, прилошке одредбе средства, прилошке одредбе друштва, прилошке одредбе узрока или својеврсног присвојног атрибута.¹⁹⁶ Притом је за неименички антецедент по правилу (97,14%) резервисана позиција субјекта у релативној клаузи.

Уколико се у саставу релативне клаузе налази нека друга клауза, релативизована позиција је по правилу унутар релативне клаузе. Изузетно, антецедент је заправо прави објекат допунске конструкције или клаузе подређене релативној (1–2).

1. То је један мамац *који је ѡеишко наћи ѡа*, та безрибица или кркуша звана (СМ, РСГВ 1, 93)
2. Мирѡз је зѣмља, лѣдна кѡја йдѣ уз дѣвѡјку. Мирѡз је зѣмља *кѡјѡ нѣмѡ кѡ да нѡслѣдѡ код њѣнѣ кѡћѣ* и ѡндѡ је тѡ њѣн мѡрѡз. (ЛСОР, 123)

У другом наведеном примеру радило би се о, према класификацији у типолошкој литератури, о *irrealis* слободној релативној клаузи у саставу релативне.¹⁹⁷

¹⁹⁶ У корпусу подвргнутом статистичкој анализи антецедент у неким позицијама није забележен. На ниску фреквенцију и изостанак појединих модела вероватно су утицале теме разговора као и постојање синонимичних структура.

¹⁹⁷ В. одељак II. 4.7.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИИ СУБЈЕКТА. У реченицама с антецедентом у функцији субјекта релативне предикације релативизатор *који* се реализује у номинативу конгруирајући по правилу с антецедентом у роду и броју. Следствено, предикат у релативној клаузи слаже се с антецедентом, односно његовим заступником, у лицу, броју, и, уколико поседује то обележје, роду.

3. *Йма̄м јединога сина* *кѡји је ӣѣр̄ан од љс̄ӣаиша и з̄а̄ӣв̄аран н̄еколико ӣӯша.* (СКм, СДЗб XXVII, 298)
4. И1: Е ђнда *н̄с̄ка св̄екрва* *која је бѡз̄аӣа,* // сн̄ау вѡди по б̄ѣзу,¹⁹⁸ / [аа]
 А: [А шта је] без? //
 И1: Платно б̄ело. // Ко Ц̄ѣца што је извед̄ена пот ш̄атру. //
 (Јар)
5. А *момци ѡви* *кѡји су имали л̄ѣӣе кѡње,* тѡ се т̄ркали и ј̄ахали. (НС, ЕИНС, 302)
6. Н̄с̄кад је св̄ако д̄ес̄ето ј̄агње припадало чѡбану. *Св̄ако тѡ ј̄агње* *кѡје ӣр̄ӣадне чѡбану* *зв̄ало се м̄ѣданче* (Бгш, ПТС, 129)
7. *Ќвде йма ч̄епови* *натраг кѡји су у ј̄ас̄ӣуку кѡји др̄жи лѡӣру да н̄е може н̄икуда да ӣде.* (СМ, ВКТ, 212)
8. Ч̄ујемо да *в̄ас кѡи с̄ӣе б̄или м̄есеч̄ари,* кад н̄ѣдете да ѡстанете на ш̄ѣс мес̄ѣци, н̄ѣѣду да вас п̄усту ни љ н̄адницу да р̄адите. (Ит, СДЗб XLIII, 503)
9. Тѡ су нѡс̄ле *н̄с̄ке д̄ѣвѡјке* *кѡје з б̄иле бо̄г̄аӣе.* /// (Још)
10. (...) док ѡвам с̄упротно са др̄уг̄ѣ стран̄ѣ, са н̄с̄к̄ѣ кѡсице вич̄у, *ѡви* *кѡји су ӣјкали,* *кѡји су ӣл̄аӣшили н̄ѣг̄а,* ѡѣе у п̄ѣћину. (Реб, ГВП, 668)
11. Имали смо *пѡпа ј̄ѣдног.* // *кѡји је б̄ио с̄ӣра̄ишно н̄аучен.* // (Бч)

У грађи се, међутим, бележе и случајеви тзв. логичке конгруенције, као и специфичне неконгруентне форме, што је мање-више било познато и старом и Вуковом језику.

Када позицију антецедента у функцији субјекта релативне клаузе попуњава именица која има облик једнине а значење множине, тј. збирно значење, релативизатор и релативна предикација се могу реализовати у облику множине. Притом се релативизатор и предикат с обележјем рода остварују у множинском облику за мушки род.

12. Пр̄ек̄аже *свѡ срѡтсво,* *кѡи су дон̄ели.* (Сф, СДЗб XLIII, 522),
13. И пѡсле м̄й ка(д) смо йскопали бун̄ар, *с̄с̄ав тај комшӣлук* *кѡји су се дос̄ѣл̄авали,* // *св̄й* *дѡлазли код нас по вѡду.* (Миш)

¹⁹⁸ Овај сегмент интонационе контуре има изузетно висок завршетак да је утисак да се последња реч изговора са двоструким акцентом.

Ова појава је забележена у банатском и, једном, у посавотамнавском говору. Истраживачи банатских говора (П. Ивић и др. 1997: 409) запажају „снажно ширење логичке конгруенције на рачун граматичке”.¹⁹⁹ Они уочавају следеће: „Уз колективне именице, односно такве које се могу схватити као колективне, множина место једнине јавља се пре свега у предикату” (стр. 409). Истичу да је атрибут уз именицу овде у једнини с изузетком примера *њени родбина* (стр. 410), но понашање придевског релативизатора у таквим случајевима не описују. Различити видови логичке конгруенције бележе се и у другим српским народним говорима (в. у И. Поповић 1968: 237–241).

Уз антецедент представљен именицом *деца* у функцији субјекта релативне клаузе релативизатор *који* је забележен у номинативу множине мушког рода.

14. Да дѣци кѡи корѣнѣу (СК, СДЗб XLIII, 411)

У облику номинатива множине мушког рода релативизатор *који* је регистрован и уз антецедент представљен множинским обликом именице мушког рода на *-а*.

15. Мѣ сазовѣмо кѡмшије кѡјѣ нѣ славѣ Јовањѣдѡн, сазовѣмо и дѡђѣ на Пѡтерице звѡне, мѣ слѡвѣмо. (Див, ДТВК, 437);

16. Од прѡсти љѡди ѣмѡ по нѣколико слѡга кѡји прѣйѡвѣдају рѣч бѡжију. (Р, СДЗб XXVII, 275)

У студији о банатским говорима констатује се да се уз множински облик именица мушког рода на *-а* које имају функцију субјекта може остварити предикат с наставком мушког или женског рода и упућује се на слично двојство и у другим говорима (сремским, бачким, посавским славонским и др.), а затим се могућност употребе граматичке морфеме мушког или женског рода констатује и за придевске лексеме које детерминишу именице таквог типа. Конгруенција придевског релативизатора се не испитује (в. П. Ивић и др. 1997: 412).

Релативизатор и предикат релативне клаузе једном се појављују у облику множине мушког рода уз антецедент представљен бројном именицом *двојица*.

17. Онда су ѣзмислили ѡво: да свѡка двојица из магаѣѣна кѡји су ѡсѣтали жѣви ѣа мѡѣу да ѣду, да ѣзму јѣдног мѣртног (...). (Чур, СДЗб XXVII, 195)

¹⁹⁹ Но, потребно је утврдити у којој мери је у питању ширење логичке конгруенције а у којој мери се ради о архаичној црти, односно црти народног говора и говорног језика уопште.

Савремена српска језичка норма поред конгруенције типа *та двојица, која су чекала* одобрава и конгруенцију типа *та двојица, који су чекали* (Пипер – Клајн 2013: 272, т. 706).

У номинативу множине мушког рода релативизатор *који* је забележен и уз антецедентну синтагму коју чине број *два* и именица средњег или мушког рода.

18. Задњи трап има два дрвета *који се зову сврачине*. (Бе, ВКТ, 197)

19. Онда имамо у средини један прѣдо *који је запушен исто са једним вентилом који прима ваздух о[д] двојна два вентила који узимају ваздух и љурају у њај здрњи* (Кв, РСГВ 2, 47)

Савремена језичка норма у оваквим структурама налаже употребу тзв. паукалног облика [*која*] (Пипер – Клајн 2013: 274, т. 708), који је такође забележен грађи.

20. Имамо онај квѣч, то има рѣчку... ондак тѣ има точак, окреће, а тѣ има она два ваљка *која, овај, мѣљу, и овако около има сандук онај, и то се квѣча* (Бе, РСГВ 2, 24)

Заменица *који* нема граматичко обележје лица, односно није лична заменица, али је суштински у питању заменица која се односи на треће лице, тј. она се понаша као било која именица у том погледу, те, ако попуњава позицију субјекта у релативној клаузи, предикат има обележје трећег лица. Међутим, она се у релативним реченицама, видели смо, може везати и за антецедент представљен личном заменицом првог или другог лица, која, ако обавља улогу субјекта у релативној клаузи, диктира реализацију предиката у првом, односно другом лицу.

21. Ја сам ишѣ у ајку на Мѣдведа и имало је нас неколко *који смо били ирѣсујини да нам дође мѣжда једно дѣсѣт мѣтарѣ ...* (Реб, ГВП, 667)

Употреба предиката у првом или другом лицу у забележеној грађи могућа је чак и када позицију антецедента у функцији субјекта релативне клаузе заузима нека нелична заменица или именица.

22. (...) да си пѣдво, да си га љбио, да си нѣ знам штѣ, ја одгѣвѣрам за свѣ *кди сѣе нѣнос љ службу, за свију вас*. (Ит, СДЗБ XLIII, 495)

23. *Нѣки* смо дѣбили *кѡи* смо бѣли *нѣирѣд* кафе у шѣјку и мармаладе, тѡ е као нѣки пѣкmez. (Ит, СДЗб XLIII, 495)

24. Јѣ сам *жѣна* *кѡја* сам рѣђена // двѣдесе дрѹгѡ гѣдѣште, // јѣ сам дѣста запантила, // и о старѣни, и ѡвѡ да вам свѣ рѣкнѣм // мѡј дѣживљѣј. // (Чу)

У примеру (22), иако позицију антецедента заузима општа заменица *сви*, предикат релативне клаузе је у другом лицу множине будући да су референти на које се односи релативна клауза саговорници. Може се рећи да се универзални квантификатор *сви* остварује наместо именичке синтагме *све вас*, која се реализује након релативне клаузе.²⁰⁰

У примеру (23) улогу антецедента има заменица *неки* која се остварује као субјекат првог лица множине, те је релативна предикација уобличена глаголским обликом у првом лицу множине.

У примеру (24) позицију антецедента попуњава именица *жена*, међутим релативна клауза се односи на говорно лице на које указује лична заменица у позицији субјекта матичне клаузе, те и предикат релативне клаузе има обележје првог лица.

Ј. Мелвингер (1987: 661) запажа да је за Вукову релативну реченицу типично да предикат зависне клаузе у морфолошкој категорији лица не конгруира с антецедентом него с личном заменицом првог или другог лица (нпр. *Ја сам човјек Јеврејин који сам рођен у Тарсу Каликијскоме*), истичући да се то „*dogaða zacijelo zato što se veća komunikacijska vrijednost pridaje obilježavanju odnosa међу sudionicima govornog akta, nego obilježavanju formalno-gramatičkih odnosa, tj. subordinacije u relativnoj rečenici*”. Ауторка (1987: 661) констатује да „*pojedini vidovi Vukovih rečenica u kojima odnos zavisne relativne klauze spram antecedenta nije jednoznačno obilježen gramatičkim sredstvima, nego samo fonološkim, danas pripadaju ili razgovornoj sintaksi ili povijesnoj razgovornoj sintaksi, ali ne i kodificiranoj književnoj normi*”.

Истраживачи банатских говора (П. Ивић и др. 1997: 411) скренули су пажњу на то да се уз заменице *нико*, *сваки*, *ниједан*, понекад и уз *ко* (*који*), предикат може реализовати у множини чак и у првом или другом лицу множине (*А нѣко нѣсмо знѣли зѣкон америкѣнски, Мѡш кѣсѣи кѡ су ѣрдѣали, Ко зѣђ дѡђеду*). Они бележе и примере типа *Омладина смо се скупили*.

²⁰⁰ Лексема *сви* за разлику од других придевских заменица у стању је да детерминише личне заменице у множини.

И. Клајн (1985: 17, 19: нап. 2) каже да само заменице 1. и 2. лица могу бити субјекти глагола одговарајућег лица, напомињући да у понеким језицима и именица може бити субјекат 1. и 2. лица множине, као што су словеначки и шпански (нпр. *Slovinci smo preobčutljivi*), а да у великој већини других језика таква именица мора доћи уз личну заменицу (*Ми Срби смо преосетљиви*). Горенаведени примери показују да је дијалекатска ситуација у српском језику ипак другачија од стандарнојезичке. Остаје да се утврди савремено стање на овом плану у разговорној варијанти стандардног српског језика.

Уз неререференцијалан антецедент представљен именицом мушког или женског рода у множини неколико пута је забележен релативизатор *који* у облику *које*, а предикат релативне клаузе налази се у једнини. Релативне клаузе се интерпретирају као апозитивне.

25. И1: (...) па два бѹквића, // тѹ же -- осѣчѣ се ѹ шуми дѣво, // па дѹж ва̀кѹ, па по̀слѣ дѹпацке кѹје ѿцѣи се од бѹкѡвѡ, тѹ се ѿцѣпи [ја̀ко].

А: [Шта су лу]пацке? //

(Поћ)

26. И свѣ рѣдом та̀кѹ кад тка̀, дѹле ѡмају цѹложници кѹдѣ се вѣзујѣ за жице и тѹ се прѣтѣскујѣ нѹгама. (ДК, ГВП, 658)

Могуће је да је у примеру (25) прави антецедент лексема *дрво*, односно неутрумска заменица типа *то*, када би се у стандарном језику употребио заменички релативизатор *што*. Таквом тумачењу доприноси и чињеница да се предикат реализује у једнини и да се иза релативне клаузе реализује неутрумско *то* које упућује на исти појам на који упућује и релативна клауза. У сваком случају, има оправдања да се у таквим случајевима говори о имплицираном антецеденту, односно о концептуалној анафори која не заступа и облик исказаног антецедента. Није искључена ни реченична реперспективизација: релативизатор најпре добија облик номинатива, те конгруира с антецедентом, а потом долази до промене перспективе и предикат се реализује у једнини.

И у примеру (26) могло би бити речи о „то што” упућивању или о нетипичној употреби акузатива множине уместо номинатива, што није искључено ни када је у питању пример (25), будући да је граматички субјекат на семантичком плану објекат захваћен

радњом (реченица је пасивно устројена).²⁰¹ На појаву облика *које* у примеру (26) могао је утицати и облик *жице*.²⁰²

Облик *које* наместо стандардног *који* неколико пута се реализује и у реченицама с простим или сложеним плуралским антецедентом у функцији субјекта релативне клаузе.

27. Њи чѐтир бра̑та је бѝло: Кѐрнѝл, Мѝта, Ђѝра и чѝка Јѝва, кѝје су зѝједно сѝсѝјајали се у ѝѝакозвѝној кѝћи "зѝмѝјевац". (СКм, СДЗб ХХVII, 298–299)

28. Пла̑ала сам за њѝ свѝака мѝсеца крѝнкѝсу, па ослобо̑ење – кад ма̑стор ослободи – и одѝвала и(х), кѝје су ѝрдѝали: трѝјица о ра̑ији (фа̑ишти уби̑јали у мага̑ѝну) уби̑јени и чѐтвр̑ти, кад се о̑слобѝдило (у ослобо̑ењу), на Ба̑тини је па̑о, ѝчо у борбу – ѝчо да ѝсвѝти бра̑ћу – и ѝн пѝгино. (Чур, СДЗб ХХVII, 199)

У наведеним примерима остварују се изузетно аутономне апозитивне клаузе непарентетичког, прикључног типа. Акузативна реализација антецедента у примеру (28) могла је утицати на облик релативизатора.

Специфични видови конгруенције појављују се и у говору једног информатора из Прислонице (код Чачка).

29. А: Зашто? //

И1: Па зѝтѝ што је дѝшло // кѝо ослобо̑ење, и дѝшоо /// на влѝс(т) Тѝто са комѝнистима, кѝ[је је за]кѝра̑ишо //

А: [Х]

И1: ѝр̑кву // и веронѝуку. //

(Пр)

И овде је реч о апозитивној прикљученој клаузи. У наведеном примеру стиче се утисак да релативизатор конгруира с објектом релативне клаузе а не са антецедентом. Радило би се о хибридној релативној клаузи која је прикључена матичној и која обликом релативизатора упућује на неки именски израз у релативној клаузи. У питању је једна

²⁰¹ Бавећи се проблематиком глаголског рода и глаголског вида И. Грицкат (1975: 259) скреће пажњу и на следеће појаве: „Нешто је друкчији процес када акузатив доспева уз повратне форме услед тога што се глагол пребацио у безличну рефлексивну форму, а задржао објекат који је имао као нерелексиван: ’тамо лече многе болове’ > ’тамо се лечи многе болове’. Конструкција се среће, али није допуштена у књижевном језику. Није искључено да се она јавља под романским утицајем, али у овом случају, с обзиром на норму, имамо пред собом прави језички варваризам. Д. Норберг, излажући појаве мешања активног и пасивног начина изражавања у латинском, говори и о познатим случајевима (важним за даљи романски развој) пасива са задржаном акузативном реакцијом (у ствари, акузатив у функцији субјекта, што представља аналогију с нашом реченицом): *multos languores sanatur in ipsis locis . . .* ’многе слабости (= акуз.) се лечи у оним местима...’ ”.

²⁰² У литератури је (в. т. II. 5.2.2), уочено да падеж антецедента може утицати на падежни облик релативизатора и обрнуто. Међутим, на облик релативизатора може утицати и облик, односно функција, неке речи из релативне клаузе.

специфична језичко-мисаона структура. Појава оваквих структура у (раз)говорном језику не треба да изненађује, али заслужује да се подробније истражи с когнитивнолингвистичког становишта.

Треба, међутим, имати у виду да је неконгруентно релативно *које* (и у вредности *што*) познато старом језику, а бележи се и у језику Јанка Веселиновића (в. Грицкат 1975: 23, нап. 7, 289, 290).²⁰³ Сви досада уочени примери неконгруентног *које* у шумадијско-војвођанском дијалекту забележени су у говору најстаријих информатора, те би се могло говорити о једном специфичном неконгруентном релативизатору.

У току конструисања реченице може доћи до разноврсних преуобличавања која показују реперспективизације онога о чему се саопштава, односно преплитање различитих перспектива сагледавања одређених ситуација.

30. Имали смо ми барку која је *ѿримала стио мейери рибе* у њу, велика (БГ, РСГВ 1, 81)

31. А: А шт- ка- -- шта је [то јапија]?

И1: [То јес оод д]рвета, па на пример кдсници сддена, / што држѣ грѣде, /

А: [Аха.]

И1: [двѣ бѣ]тѣнскее,

А: [Аха аха.]

И1: [штà ти ја] знàм, ђошкове,

А: Добро.

И1: тѣ је ѡвај <парт.> -- тѣ су били кдсници, гѣре ударани пот слѣме, и [вàмо]

А: [Аха.]

И1: дѣлена суу грѣда, кдја је ѿрво ѿдстѣављене чѣтри грѣде,

А: Добро.

И1: и дндàк, дни су подупирали, / знàш да се нѣ би [кѹћ]а растрѣсала.

А: [Аха.]

(Мио)

Тако је у примеру (30) антецедентни појам најпре добио улогу субјекта у релативној клаузи, а потом улогу прилошке одредбе места, што је сигнализовано појавом ресумптивне личне заменице у акузативу с предлогом *у*. Антецедент је у принципу увек тема релативне клаузе, прототипичан топикални конституент је субјекат, антецедент је у великој већини случајева најчешће субјекат у релативној клаузи, те, ако се све то има у

²⁰³ И. Грицкат (1975: 299) истиче да су се појмови „ко” и „који” „понекад стапали у старим језицима, тако да су и грч. τίς и лат. quis били употребљавани у оба смисла (у средњем роду и у смислу ’шта’).”

виду, не чуди што релативна клауза најпре започиње тако да антецедент добија улогу субјекта у њој. О овом примеру биће речи и при обради релативних реченица с антецедентом у функцији месне одредбе релативне предикације.

Дешава се да релативизатор и антецедент не конгруирају у броју. То је присутно у начелном, неререференцијалном саопштавању, односно при промени реченичне перспективе, када се релативном клаузом реферише о једном типу референта, а не о једном конкретном референту.

32. Ѐма и жѐнске која *māne svōḑa mūḑa*, па ђтине з другим, па је пђсле траји по Амѐрики.
(Ит, СДЗб XLIII, 518)²⁰⁴

У наведеном примеру најпре је употребљен множински антецедент јер постоји више истородних ентитета којима је својствена ситуација означена релативном клаузом, нагласак је на плуралитету именоване појаве, а потом се о класи таквих ентитета реферише употребом граматичког сингулара, нагласак је на типу референта.²⁰⁵

У литератури о анафори каже се да је заменица „кодезигнативна” или „косигнификантна” када се односи на исту врсту појма али на други денотат и указује се на могућност реализације сингуларског антецедента с плуралском заменицом и обрнуто у таквим случајевима, при чему су наведени примери с нерелативном заменицом (в. Клајн 1985: 50).

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. У улози правог објекта релативне предикације антецедент је најчешће представљен лексемом (углавном именицом) која се односи на конкретан појам с обележјем [људско –], мада и друге забележене лексеме долазе у обзир (в. 39–40).²⁰⁶ Релативизатор *који* се углавном реализује у беспредлошком акузативу. Уколико антецедент има категоријална обележја [мушки род], [једнина] и [живо +] акузативна форма релативизатора у једнини једнака је генитивној (в. 40).

²⁰⁴ Употреба номинатива множине у реченицама типа *има тамо неке врбе* или *било је кревети*, није нимало необична у дијалектима [барем појединим] (в. П. Ивић и др. 1997: 309–310).

²⁰⁵ Говорећи о генеричкој употреби именица у реченицама којима се износи начелна констатација о именованој врсти појава М. Ивић (2008³: 17–18) истиче: „Пошто је одлика врсте истовремено и одлика *s v k o g* њеног представника, односно *s v i h* њених представника, дата именица се у оваквом случају исказује било у једнини било у множини, по слободном избору. (...) Могуће је и при саопштавању конкретних догађаја у којима дата мноштво јединки иступа као јединствена маса, стихија поставити тежиште информисања на *v r s t u* појаве о којој се ради. Тада уместо плуралског облика именице, који би одсликавао конкретно стање ствари, употребљавамо ’генерички singular’ ”.

²⁰⁶ То је карактеристично и за релативне реченице са другим релативизаторима.

33. Чим је била слобода (после нису убијали – то се звало слобода: да си мого се крétати), бeз убијaња, ја сам ðма тражио од хонвeди óде у Србобрaну дòзволу, кòју сам и дòбио, и ðaтипо сам да чùjem и ја кàко бiло. (Сб, СДЗб XXVII, 205)
34. Ала је тò ајгирчина, свàка кòбила кòју ðиаше ðстане ждрèбна (Фу, РСГВ 1, 36)
35. Тò је лeбaц нàш кòји ћемо ииe зòдне јeсiи, тe плетeнчице. (НС, ЕИНС, 276)
36. Потрбушњак је òбичан кàиш кòји имају ишорски кòњи. (Ку, ВКТ, 189)
37. Коринђање је изглeдало лeпо, ишли су тò и вeлики, ðни пòје Рождeство, ал бiло је ту и рeцитaциjа кòје ја нe знам и зabòравила сам. (НС, ЕИНС, 304)
38. Мирaз је зeмља, лeдна кòја идe уз дeвòјку. Мирaз је зeмља кòју нeмa кò да нaслeди код нeнe кùћe и ðндa је тò нeн мирaз. (ЛСОР, 123)
39. Кàт сам ја кòловођа, ил' бiло кò други, д-игра до кòловођe мòрe сaмо òнa цура кòју сам ја загòвориò. (ЛСОР, 113)
40. А тaј шивид је примијо кòла, кòјеж су ðни ишавили. (Чур, СДЗб XXVII, 202)

Уз „неживи” сингуларски антецедент мушког рода у функцији правог објекта релативне предикације генитивни облик релативизатора *који* остварује се по изузетку – забележен је само једном, у речничкој грађи, али треба истаћи да је у целокупној грађи регистровано свега дванаест примера у којима би се и могао појавити дати синкретизам.

41. Вòда је излòкала дeлове водeнице, прво рeбрице дàске а зàтiм и дeò вретeна од ајгаша кòјеж су луди ишшунò òикоиали (Фу, РСГВ 1, 40)²⁰⁷

Ову проблематику је у српском и хрватском језику са синхроно-дијахроног аспекта подробно испитао Ј. Ван Тилбург утврдивши да није реч о појави новијег датума. Према његовим налазима прве потврде конструкција типа *роман кога читам* сежу у XIII и XIV век.²⁰⁸ До XVII века такви примери стичу одређену учесталост појављивања (Van Tilburg 1988: 566). То се, пре свега, односи на западни део српско-хрватског језичког подручја.

На основу анализе текстова с различитим регионалним обележјима и, када је у питању савремено стање, дијалектолошких студија и публикованих дијалекатских транскрипата, аутор (Van Tilburg 1988: 554) закључује да се у периоду пре Вукове језичке реформе дате структуре могу наћи у свим дијалектима изузев у призренско-тимочком,

²⁰⁷ Лични подаци о информатору нису познати.

²⁰⁸ А. Галис (Gallis 1956: 50–51) налази облик *кога* уз антецедент с обележјем [живо –] у старосрпском тексту из XIII, односно XIV века.

косовско-ресавском и зетско-сјеничком, а да изостају у савременим призренско-тимочким, косовско-ресавским, шумадијско-војвођанским и, како их аутор назива, истарским штокавско-чакавско-икавским говорима. Изостанак реченица типа *роман кога читам* у призренско-тимочком и косовско-ресавском дијалекту сасвим је разумљив ако се има у виду да је у првом деклинација аналитичка, а у другом усмерена ка аналитизму.

Што се тиче шумадијско-војвођанског дијалекта, Ј. Ван Тилбург (1988: 554) је ове структуре уочио у текстовима из XVIII и прве половине XIX века који су писани претежно славеносрпским или доситејевским језиком, односно народним језиком у којем има шумадијско-војвођанских регионалних обележја, међутим, у савременој грађи са шумадијско-војвођанског говорног подручја – у различитим дијалектолошким публикацијама – такве потврде не налази,²⁰⁹ што донекле оправдава чињеницом да су адноминалне релативне клаузе с релативном заменицом у функцији објекта уопште веома ретке у спонтаном народном говору.

Бавећи се овом проблематиком у хрватском језику, С. Кордић (Kordić 1995: 125) истиче да „i anketa kao i korpus pokazuje da promjena koja zahvaća akuzativ jednine zamjenice *koji* ide u smjeru da morfološki genitiv *kojeg* postane oblik za akuzativ ne samo čitavog muškog roda već da se proširi i na srednji rod”.

Савремена српска језичка норма упозорава да је погрешна употреба реченица типа *Телефон којег је купила врло је леп* (Пипер – Клајн 2013: 503).

Појава генитивног облика релативизатора *који* уз антецедент мушког рода једнине с обележјем [живо –] у досадашњој литератури довођена је у везу с тенденцијом успостављања паралелизма с личном заменицом трећег лица, с потребом да се у двосмисленим структурама маркира објекат, што је после могло довести до генерализације, те са изразитом одређеношћу релативизатора и обележавањем атипичног објекта (в. Van Tilburg 1988; Kordić 1995: 113–128; Стефановић 2008: 200–223 и литературу у наведеним студијама). Овој проблематици вратићемо се приликом анализе релативних реченица с релативизатором *што*.

Иако је облик релативизатора у принципу довољан да обележи синтаксичку улогу антецедента у релативној клаузи, дешава се да говорник употреби и ресумптивну заменицу – енклитички облик личне заменице у акузативу.

²⁰⁹ Аутор није користио речничку грађу,

42. Извела сам на п̄т чѣтир сина (занатлије су били, *кòје сам с на̀днице извела и(x) на̀ ӣӯӣ, да̀ нѣ буду̀ б̄ироши* – тò је јòш гòре нег сл̄уге – *и сл̄у̀зе*. (Чур, СДЗб XXVII, 199)
43. Ѐмамо гвòжђе, рецимо, *које мòрам да̀ ѝа ј̄аче ѝр̀ејем*, гвòжђе које п̄ца, које [је] дрòзгаво (К, РСГВ 2, 271)
44. То је један мамац *који је ӣешико на̀ћи ѝа*, та безрибица или кркуша звана (СМ, РСГВ 1, 93)

Такве структуре би могле бити резултат преосмишљавања и допуњавања исказа, различитих преобликовања релативних клауза у независне реченице, но треба истаћи да се у примеру (44) антецеденту додељује синтаксичко-семантичка улога објекта унутар допунске конструкције у саставу релативне клаузе, па би релативизатор могао бити и привидно субјекат,²¹⁰ а заправо пролептички објекат (објекат који је измештен из своје структуре у другу у којој добија улогу субјекта)²¹¹. У примеру (43) ради се о објекту глагола којим се допуњује семикопулативан модалан глагол.

У нестандартном енглеском језику уочавају се примери типа: *this is the road which I don't know where it leads*, при чему се заменица *it* у генеративним теоријским оквирима посматра као видљив синтаксички траг помереног *wh*-елемента (Comrie 1989²: 140–141). Сматра се да је управо у таквим случајевима (случајевима копирања са видљивим синтаксичким трагом) остварива релативизација субјекта клаузе уклопљене у релативну.

Уместо у акузативу множине релативизатор се неколико пута појављује у облику номинатива множине.

45. И1: И ӣмò је на пр̄имер у б̄рск̄им, òни су др̀ж̄али // зв̄али се п̄лдуми, к̄аиши кòј̄и
А: [Мхм.]
И1: [к̄ач̄е] òй̄ед гòр за òм // и- /// <гледа шта ради унук> -- òза з̄а̀д̄н̄й̄(x) нòг̄у кòн̄у;
А: Аха.
И1: кòј̄и ка(д) ст̄у̀ка, òн -- òни з̄а̀т̄ежу, // да òн мòж̄е даа // на нòгама др̀ж̄и. /
(Мио)
46. И кад су на̀ши дòшли, дòбили смо на̀траг, и пòсле тòга мòрали смо да прид̄амо, – тò се зòве нико Пòкрај̄нско има̀ње (то су пòкрај̄нска и ерг̀еле нике кòји су оду̀з̄имали с̄а̀д, – н̄ишта ј̄а тò не раз̄ум̄ем). (Сб, СДЗб XXVII, 206)

²¹⁰ Интересантан је податак да се у балтским и источнословенским дијалектима бележи својеврстан номинативни објекат као синтаксички архаизам који се, претпоставља се, сачувао под утицајем суседних финских језика. Уп. рус. *Опет' байнја надо топит'* [досл. 'Опет сауна треба загрејати' // 'Опет сауну треба загрејати.']²¹⁰ и естон. *Nüüd on vaja tappa see draakon* [досл. 'Сада је потребно убити овај змај' // 'Сада треба убити овог змаја.'] (Wiemer – Seržant 2014: 51–52).

²¹¹ О појединим типовима пролепсе писали су између осталих Л. Зима (1880: 258–261), М. Ковачевић (1992: 184–199) и И. Антонић (2010).

У наведеним примерима релативизатор као да конгруира са субјектом релативне клаузе. У примеру (45) могло би се радити и о контаминацији активне и пасивне релативне клаузе. И овде се може говорити о иницијалној номинативној топикализацији референта.

Уз сингуларски антецедент мушког или женског рода у функцији правог објекта релативне предикације неколико пута се појављује форма *које*.

47. А за пѣсмицу да Вам кâжем – тѣ је на спѣменик мѣтѹто. (...) Она је њс књиге вѣдила пѣсмицу кѣдје ње њѣна мѣйѣи – Жѣвкина – на сѣдмѣн мѣйѣуѣи. (Лѣ, СДЗб ХХVII, 284)

48. Нâкон после пâr месѣци се ѡженим и ѡстанем кѣт-куѣе рâдѣћи свѣј пѣљски пѣсо, кѣдѣ сам вѣрѣио до ѹласка у зâдруѣу чѣйрдѣсѣй и дѣвѣйѣ гѣдѣине. (Ши, СДЗб XIV, 401)

49. А: Аа како се зове кецеља о(д) домаѣе вуне? //

И1: Бѣшча. // О(д) дѣмаѣе вѣне се зѣвѣ кѣцеља бѣшча. // Кѣдѣ жѣне сѣйарије нѣсу. // Бѣле сѣкѣе и бѣшчу.

(Још)

Могуће је да је овде у питању релативна клауза с имплицираним множинским антецедентом (*песмицу* [*стихове / речи*]; *посао* [*послове*]; *бошча* [*бошче / кецеље*]), односно да је остварено само концептуално анафорско упућивање помоћу релативизатора, или да је реч о непроменљивом *које* блиском по вредности недеклинабилном стандардном релативизатору *што*. У примеру (49) релативизатором се упућује на више истородних денотата, али и облик *жене* могао је утицати на појаву *које*, те би то била хибридна релативна клауза с релативизатором који обликом упућује на неки неантецедентни појам у релативној клаузи. Све релативне клаузе можемо интерпретирати као апозитивне.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. У забележеној грађи антецедент унутар релативне клаузе остварује функцију месне одредбе статичког (индирективног) или динамичког (директивног) типа.²¹² Антецедент је по правилу

²¹² У овом раду се прилошке одредбе и прилошке допуне / обавезне прилошке одредбе / тзв. адјункти (в. Ружић 2005: 497–499; Алановић 2012), обрађују заједно, јер за анализу таква разграничења у принципу нису релевантна. У неопходним случајевима прецизира се синтаксичко-семантички статус таквих структура. На исти начин се поступа и у случајевима када су у питању синтаксичко-семантичке позиције типа *прислонити лопату уз зид* (в. Антонић 2005б: 208). Поред тога, условно се и случајеви статичке, односно метафоричке директивности типа *Врхови планина уздижу се ка небу*, *Пут води до замка* и сл. (в. Антонић 2005б: 191; Mittwoch и др. 2002: 689–690) подводе под месну детерминацију динамичког типа. Такође, у анализи (не само синтаксичко-семантичких позиција антецедента) се полази од тога како говорник на језичком плану представља неку релацију међу ентитетима и појавама, односно како види одређене

представљен лексемом која се односи на појмове с обележјем [живо –] – различите предметне реалије.

а) У сфери месне детерминације статичког типа релативизатором се упућује на просторни оријентир²¹³ чија је унутрашњост или површина позиција објекта локализације. У првом случају релативизатор се реализује у локативу с предлогом *у*, а у другом случају у локативу с предлогом *на*.

[У КОЈИ_л]

50. На нòгама йма кòрце у кòјима нòси йòлен (Т, РСГВ 6, 227)

51. И1: <описује изглед лампека> (...) на тòм пòклопцу йдè гòрè, <» удах> /// на тò дè је лùла, мètàл- òнаај <парт.> бàкрена,

А: Мхм.

И1: која йдè тàmò, // зòвè се тàбарка; <» удах> коо- у кòјòј сийòју вòда, *йе се хлàiди* (...)
(Кљ)

52. И пòсле, овàј, ўзму и извèшају у кўћицу јèдну у кòјòј се сўши *ийà йàсйрма*. (Бук, ГЦШ, 446)

[НА КОЈИ_л]

53. Йма двè пàпуче, пòтеге на кòјима сийòји кò нèће да йде зòре на јìрмац. На пòтегу он йма óвде на средини, пèње се гòре у кòлима. (Е, ВКТ, 188)

Релативизатор *који* забележен је и у акузативу на месту стандардног локатива, што треба посматрати у светлу мешања, односно неразликовања, тзв. падежа места и циља кретања (нарушавања опозиције *локативност* [индирективност] ~ *директивност*), које захвата велики део штокавског језичког подручја – од ушћа Мориша до Јадрана на сектору од Конавала до албанске језичке границе између Бара и Улциња (П. Ивић и др. 1997: 304).

54. Вòда се држи на бáнку. Тў йма јèдан прòстор вàлова у кòји се држи вòда, а у кòјим се држи ўгаљ, са кòјом тòм вòдом мй квàсймо тàј ўгаљ (Кв, РСГВ 2, 23)

Бележе се и примери обличког неслагања релативизатора *који* са неререференцијалним антецедентом у броју.

релације међу њима и како их приказује језички, што не мора одговарати стварном стању нити бити логично у строго формалном смислу. Некада је само реч о непрецизној формализацији одређеног садржаја или околиналној језичкој концептуализацији одређених појава.

²¹³ Оријентир би био просторни објекат у односу на који се одређује позиција објекта локализације (уп. С. Павловић 2008: 203; нап. 7).

55. Било је: наће такòзване, у кòм брашино је било, знаће. Òнда биле ко нèке двè плèтнице нàко, плèтнице дрвене су тò скрòз, с јèднòг краја нà други иде. Òнда мèте прèко па òнда прàве квàсац (Мол, РСГВ 6, 190)

Лексема у позицији антецедента нема једину, па би се овде могло говорити и о логичкој конгруенцији, односно о подразумеваном антецеденту (*наће, [дрвено корито] у ком брашино је било*). Релативна клауза је апозитивна. У сваком случају, можемо говорити о концептуалној анафори.

б) У сфери месне детерминације динамичког типа релативизатором се упућује на просторни оријентир који представља полазну тачку, завршну тачку (циљ) или путању кретања објекта локализације.

Најфреквентније је упућивање на завршну тачку кретања, која може бити унутрашњост или површина оријентира или, изузетно, простор око оријентира. Први тип детерминације исказује се акузативним обликом релативизатора с предлогом *у*, други тип детерминације уобличен је акузативним обликом релативизатора с предлогом *на*, а трећи тип детерминације изражава се генитивним обликом релативизатора с предлогом *око*.

[У КОЈИ_А]

56. Акшток је òнај дèò, дòњи дèò у кòји се уљављује гвòздена осдвина. (Бе, ВКТ, 133)

57. Òно изнад вàлога у кòје се бица курзòвина зòву јàсле (Јар, ПТС, 118)

58. (...) а с друге стране је прèглаба у кòју се мèше јàрам шиòо вóку вòлови. (Јз, ВКТ, 176)

59. Има гајдаша који уместо да дувају устима имају мехове у које смесће дулац па дувају руком (Бг, РСГВ 2, 282)

60. И1: (...) мàла двà тòчкића мètалн^а са странè, мètални рàм òдозгòр, <» удах> [рúда]

А: [Добро.]

И1: тàмо де зàкачи зàпрега, <» удах> на тòм рàму стòји óвде / јèднаа <» удах> пòлугаа, у кòју сийанè г̀рèдељ (...)

(Кљ)

[НА КОЈИ_А]

61. Папучица је јèдна врста чивије кòја се мèше на пиксту на кòју òдлази шиулајица лèвче. (Вјк, ВКТ, 180)

62. На грèдицама је било кòље на кòје су се мèхале лóбире, тàко да је гóре изгèдало као кòла, а дóле су биле сòнице. (СМ, ВКТ, 142)

[ОКО КОЈИ_Г]

63. Дрво око кóга дèнѐмо сѐно зовѐмо кóлац. (Шуц, СДЗб LVIII, 132)

У грађи су забележене и опште номинативне форме релативизатора *који*, при чему антецедент у релативној клаузи може заступати лична заменица у акузативу с предлогом у или *на*.

64. (...) има онаај лòнац *који* рàзлìва се млѐко. (Сем)

65. Ё сàд мѐће <?> штìпàл̄ку у јèдну / флàшицу шìру, / *која* мòже сìйàти. // А мѐће / о(д) сòка, // У т̄у нè може. (ММ)

66. Дòђе вàмо вратìло, *које* се завìја ӣај оснóуиак (Из, РСГВ 2, 26)

67. Сазìдали смо јèдну штàлу кòњску кòга мòже да сìйàне у н̄у кайацìйӣеӣ сìд двàиес кòња. (Мо, СДЗб XXVII, 118)

68. Грѐде су се мѐћале прѐко, *кòје* су се нà н̄и монìй̄ирале лèй̄ве за днàј вӣл̄ерàј. Знàте штà је витлèрàј? Од слàме или тàко нèког пòсебног сѐна др̄угог, зòбна òбично слàма, тò се прàвиле витловке (Об, РСГВ 2, 75)

Ствара се утисак да у последњем примеру релативизатор упућује на лексему *летве*.

Треба такође имати у виду да у брзом темпу говора говорник може нечујно изговорити неку граматичку реч, стопити је са другом, тако да када се слуша снимак, делује као да није изговорена.

Но, свакако да неискристалисана реченична перспектива и преосмишљавање улога појединих ентитета у ситуацији о којој се саопштава могу довести до настанка таквих структура. Будући да је субјекатска функција релативизатора најчешћа, не чуди употреба номинативне форме. На почетку релативне клаузе номинативном формом се само маркира тема релативне клаузе, односно помоћу релативизатора се релативна клауза приписује антецеденту, а потом се контекстуално, односно помоћу ресумптивне заменице идентификује улога референта у релативној клаузи.

Месна одредба са значењем путање кретања објекта локализације исказана је акузативом с предлогом *кроз*, којим се у овом случају упућује на кретање простором оивченим унутрашњом страном оријентира.

69. То је од рундајзна, од жељеза направљено. Арбл пречвршћује витину за гърњу струку лотри. Ту на гърњој струки йма бедчуг са арблом кроз кòји йрдлази ланац (СМ, РСГВ 1, 55)
70. Йма двѣ врсте чйвија: једна је као пàпучица а дрўга је òбична чйвија кроз кòју се увуче жйца да нѣ би сйала лѣвча и шйдчак. (Вјк, ВКТ, 212)

Оказионално предлог *на* појављује се на месту где би се у стандардном језику употребио предлог *кроз*.

71. (...) направй се днај кодутйћ, / на кòји ће се на Мали Бòжић йрдйур“иш // сò / ии / јарма гòведима (...) (Цер)

У народном говору и говорном језику уопште употребљавају се речи које не морају стого одговарати предмету, односно мисли говорника, што доводи до дифузије значења речи [рус. *диффузия семантики слова*] (в. Коготкова 1966: 303–304) .

Месна одредба са значењем полазне тачке кретања изражава се генитивним обликом релативизатора с предлогом *из* на месту стандардног предлога *са*, сигнализатора површинске локализације, што би могла бити и говорна омашка, резултат асимилације према суседној конструкцији (*из Аустралије*).

72. (...) йзађе један чòвек још са двòје дѣцѣ наа // на првој стànци ээ уу -- *ис кòје су ддишли из Аустйрâлије*, па је трѣба <?> сад да прѣседају за Бедград. /// (Миш)

Облик *које* уз антецедент средњег рода једном се јавља на месту стандардног *из* *којег*.

73. Мåтица йде рѣдом преко сàћа и у свàку рўпу òстави њѣно сѣме (јáје) *кòје се за двáдесетй дána йчѣла излѣже*. (Ме, СДЗб ХХVII, 146)

Опет би се могло говорити о почетној номинативној топикализацији референта и приписивању садржаја релативне клаузе датом ентитету, чија се улога у ситуацији означеној релативној клаузи контекстуално идентификује. Релативна клауза је апозитивна.

Посебан тип конструкција чине оне у којима је антецедент на семантичком плану предметни објекат са којим се други предметни објекат или живи ентитет (животиња) физички повезује, те би се могло говорити и о нетипичном, неправом објекту. Релативна

предикација је представљена глаголима типа *закачити, прикачити, везати* и сл., а релативизатор *који* се реализује у акузативу с предлогом *за* или *на*.

74. Дрепчаници су краћа дрва за која се ширџанкама закаче коњи па вуку кола. (Бе, ВКТ, 146–147)
75. Кад вдови вуку плуг заине се за оје, дуже дрво које с једне стране има шепутку са њлком за коју се заине рудица од колџчки а с друге стране је прџлаба (...) (Јз, ВКТ, 176)
76. На коњским прсима налази се пршњак који служи за вучу и на којем се налази једна карица, направљена од жељеза за коју је везан ланац, који држи руду, звани ширџланац. (С, ВКТ, 192)
77. Гредељ је тб, главни део плуга на који се коњи прикаче да вуку. (Кв, РСГВ 2, 176–177)

И овде се срећу неконгруентне форме релативизатора – *које* уместо *за / на коју* (уз антецедент женског рода у једнини).

78. И1: (...) и рудица једна (на) које се закачи да вучу // овај <парт.>... //
А: Аха. Аха. //
(Мио)

У датом примеру у префиксу глагола којим је лексикализована релативна предикација садржана је информација о успостављању физичког контакта с предметним објектом, што предлог *за* чини испустљивијим.

Неконгруентне форме показују и да је позиција прилошке одредбе места тешка за релативизацију помоћу променљивог релативизатора.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ЛОГИЧКОГ СУБЈЕКТА. Релативизатором у функцији тзв. логичког субјекта упућује се (а) на лице као носиоца одређене особине, психофизиолошког стања, (б) на лице, предмет или појаву чије се постајање, доступност на одређеном месту и у одређеном времену констатује, односно на предмет чији се део задржава, преостаје након коришћења, о чему реферише релативна клауза.²¹⁴ Први тип логичког субјекта изражен је дативним обликом релативизатора, а други тип својерсним

²¹⁴ У примерима овог типа могло би се говорити о генитиву са скривеним или нултим квантификатором, чиме би се објаснио и облик трећег лица једине средњег рода (ако глаголски облик поседује то категоријално обележје) предиката (уп. *десеторо / много / мало студента је било на предавању* и *било је студента на предавању*). Бавећи се тзв. синтаксичко-семантичким, прагматичким и дистрибуционим својствима „независног”, тј. „слободног” партиитивног генитива којим непосредно не управља неки елемент (нпр. рус. *Ja vypil vody* / досл. ‘Ја попио воде’ // ‘Пио сам воде.’) у северном руском дијалекту у поређењу са стањем у стандардном руском језику, И. Сержант (2014) закључује да у домену квантификације, генитив енкодира скривени квантификатор, неодређене али ограничене вредности (нпр. рус. *prinosa jagod* // ‘доносила јагода’). О дативу у улози логичког субјекта биће речи приликом анализе антецедента у улози својерсног присвојног атрибута.

партитивним генитивом. У једном примеру с партитивним генитивном се реализује и прилог *мало*. У једној потврди регистрованој у говору информатора из Прислонице, уз заменички антецедент средњег рода појављује се форма *које* с којом се реализује и показна заменица у генитиву кореферентна с антецедентом. У датом примеру могло би бити речи о неконгруентној форми релативизатора или о генитивној форми у којој је финално /г/ изгубљено у сандхију испред /д/.

79. Е, па йма дрўги нѐ може малакс̄ е, ал га ўзму цвѡица пѡд руку (*кѡим није фѡлило нѡишиѡ*) и вѡду га гѡре док матрѡзи излўфтѡру и чѡсту. (Ит, СДЗб XLIII, 507)

80. (...) па тѡ је бѡло /// лѐпо, кѡје дѡнас йѡдѡ нѐма. / (Пр)

81. И1: (...) мѡло пѡгаче (метнемо), /

А: [Аха.]

И1: [тѡ Х] бўде нѐка пѡгача // кѡјѐ <> / мѡло ѡсѡиане. //

(Дес)

82. Жене су ткале и сукно, али су сукнене хаљетке кројили абације, којих је било у селу (ЕГЈ, РСГВ 1, 31)

Последњи пример је из писаног извора и не представља забележен живи говор.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА. У неколико примера антецедент је забележен у функцији беспредлошког индиректног објекта релативне предикације. Антецедентни појам је лице које је прималац предметног објекта, односно лице којем је намењен предметни објекат, или је реч о апстрактном ентитету који се метафорички конципира као прималац (апстрактног) објекта. Релативизатор се реализује у беспредлошком дативу.

83. А: [Мхм.]

И1: [Ймала је] свѡјѐ жѐне кѡјим је нѡсила. /

(ВС)

84. (...) ймо је сѐстру ѡт стрѡца, // кѡјѡј је йрѐбѡ нѐшиѡ да исѡлѡйѡ, а ѡн (...) (Миш)

85. Тѡ су ѡбичне бабѡрије кѡјима дѡзбиљни лўди не йрѡдѡју йѡжњу (Фу, РСГВ 1, 64)

У грађи се бележи и једна специфична структура.

86. (...) мѡго сам да тѣрѡм јѡ, ал тѡ су бѣли кѡњи // *који си мѡро да бѹдѣш звѣр.* // (Мио)
 [↔ да си морао да будеш звер / за које си морао да будеш звер / ако си желео да тераш коње
 морао си да будеш звер]
 [уп. И тѡкѡ кѡжем даа /// за -- заа кѡње *кѡје сам јѡ иѣрѡ* трѣба да бѹде чѡвек / кѡји је
 звѣр, млѡд кѡји је даа... (Мио)]

Уочљива је последична димензија релативне клаузе. А. Мусић би рекао да се релатив протеже на подразумевано *такви*. Може се говорити и о антецедентном појму који би у релативној клаузи био експонент својеврсне условне клаузе. Уместо облика *који* могла би се употребити структура *за које*. У датом примеру информатор као да се преусмерио на упућивање на уопштено друго лице.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ АБЛАТИВНЕ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ. У улози аблативне прилошке одредбе релативизатор *који* се везује за количинску синтагму (структуру с генитивом уз различите типове квантификатора) којом се идентификује извесна „количина” ентитета (с обележјем [живо + / –]) из које се издваја мања количина ентитета којима се приписује ситуација исказана у релативној клаузи. Релативизатор *који* се реализује у генитиву множине с предлогом *од* и конгруира у роду и броју с именицом подређеном квантификатору. С именицом *деца* у позицији антецедента остварује се логичка конгруенција.

87. Јѡ сам рѡдила дванајст дѣце до рѡта, *од кѡјих ми је ипреживѣло иѣ^асѣи мѹшки(x) и иѣри жѣнске.* (Лћ, СДЗб XXVII, 286)
 88. И прѣ, ми смо бѣли ѡде на ѡву стрѡну, пѡлу, сѣла смо бѣли Срби и Нѣмци, стѡ и нѣшто фѡмилија је бѣло Нѣмаца трѣ стѡтине и нѣких пѣтнајст срѣпских фѡмилија је бѣло, *од кѡјих сѡд иѣма сѣид двѡнајсѣи-иѣринајсѣи и иѣид вѣћина са иѡ јѣдном иѣрсѡном.* (Ср, ППЈ 40, 154)

Релативном клаузом може се сваком појединачном ентитету обухваћеном количинском синтагмом приписати „радња” изражена у релативној клаузи. Дистрибуирање истородних ентитета на појединачне ситуације остварује се помоћу заменице *сваки* у саставу релативне клаузе. Релативизатор *који* се реализује у генитиву једнине с предлогом *од* иако је именица за коју се везује у генитиву множине.

89. Иѣмали смо сѡмо седамдѣсет комѡла рѡ^ани вѣиѣ^ања, *од кѡјѣ је свѡка дѡвала иѣрдсѣчно иѡ иѣридесѣи кѣла вѣиѣ^ања.* (Сб, СДЗб XXVII, 206)

Овде би се радило о уопштеном антецеденту *вишња (...од те воћке свако стабло је давало...)*. У релативној клаузи у фокусу су појединачни истородни ентитети, што објашњава употребу сингуларског облика релативизатора.

У позицији антецедента може се наћи именица којом се означава скуп ентитета од којег настаје / из којег се издваја други скуп ентитета, о чему реферише релативна клауза. И овде се релативизатор *који* реализује у генитиву с предлогом *од*.

90. Ањача, тђ је мајка, дђбра мђдуша, рђј од кђјеђ се ѳрђви дрђђи, за ођлђдњу (БМ, РСГВ 1, 51)

Ређе се лексемом у својству антецедента означава материја (материјал) од које се израђује какав предмет. Релативизатор *који* се реализује у генитиву с предлогом *из*.

91. Бѳра се крѳво дрѳво за солђнѳк из кђђ ће исѳђсаѳи, сђкиром или брђдвом, нђс. (Ла, ВКТ, 173)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ВРЕМЕНА. У функцији прилошке одредбе времена релативне прдикације антецедент се појављује као временски оријентир у чијим се оквирима реализује релативна прдикација, те би се радило о временској детерминацији локационог типа, тј. о значењу симултаности.²¹⁵ Релативизатор се остварује у беспредлошком акузативу.

²¹⁵ М. Ивић (1955–56: 182) скреће пажњу на важност разликовања три значењска типа у оквиру временског значења падежа: *кад* – право време, *колико дуго* – квантитативност у временском смислу и *колико често* – итеративност. Ауторка (1955–56: 166) такође указује на важност разликовања локационог од оријентационог временског значења: „Ако тренутак вршења радње пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, онда та падежна конструкција има локационо временско значење (напр.: *вратио се у суботу* [...]). Ако тренутак вршења радње не пада у отсек времена обележен именицом у датој падежној конструкцији, већ се помоћу тог обележеног временског отсека, као помоћу познате тачке у времену, само оријентишемо да бисмо одредили право место у времену тренутка вршења радње, онда падежна конструкција има оријентационо временско значење (напр.: *дошао је кући пред зору* [...])”. М. Радовановић (1978: 113) говори о значењу симултаности када анализира падежне конструкције које време реализовања радње одређују локационо. Аутор (Radovanović 1978: 101–112) у оквиру оријентационих временских значења – антериорности и постериорности – говори о оријентационој идентификацији времена и о оријентационој квантификацији времена. Слично томе, С. Павловић (2000: 53–80) разликује идентификативна оријентациона значења и квантификативна оријентациона значења, али аутор говори и идентификативној и квантификативној симултаности. И. Антонић (2001: 146) издваја три вида одмеравања реченичне прдикације у времену: у погледу *дужине трајања* у времену – темпорална квантификација у ужем смислу, у погледу *учесталости појављивања* у времену – *темпорална фреквенција*, и у погледу *брзине одвијања* у времену.

92. Бџићни пџст је тај кџји йма дџсџа рџбе, зџмско дџба, већном се јџде рџба ко мџже.
(НС, ЕИНС, 269)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ СРЕДСТВА. У функцији прилошке одредбе средства антецедент се појављује као спроводник или омогућивач детерминисане радње. Релативизатор се налази у инструменталу једине без предлога или (у супстандардној конструкцији) с предлогом *са*.²¹⁶

93. Тџ йма вџриз и дрџво јџдно, кџјим йџај вџриз уџдараиш (Лћ, РСГВ 2, 51)

94. Кџнопац кџјим се вџче йџлџси да се дџне сџно, то кџнопац плџстџр (СДЗб LVIII, 208)

95. А бџћкало, тџ је дрџво с кџјим бџћкамо кџјмак (Крч, РСГВ 1, 159)

96. (...) џнда си ймо кџфџ с кџјџм бџксџиш, џнда си ймо кџфџ кџјџм џлџнџџиш (Су, РСГВ 1, 123)

97. џнда џклџгија је пџстојџла с кџјџм се лџйиња йџињила (БГ, РСГВ 6, 60)

У јџдном примеру недовршене релативне реченице релативизатор *кџји* се појављује у локативу с предлогом *на* кџји би могао бити прилошка одредба средства.

98. Рџзбоји су ймали *на кџјима се...* (Клн, ДТВК, 441)

Срећу се и номинативне форме релативизатора, кџје се бележе и код млаћих мештана. Релативне клаузе су пасивно устројене.

99. Пџсле йма јџдна земљџна вџрата кџја се йџд зџйџвори (Мол, РСГВ 2, 101)

100. Тџ су рџзличити секџчи, обликџчи. Ево јџдан обликџч кџји се йџрџвиле йџдџковице за џџзџџчке, фџине, йџрџдне кџње (Кв, РСГВ 6, 22)

101. Тџрпије имџмо грџбе, имџмо шлџх-тџрпије—тџ су џве кџје су фџније, за фџнију џбраду кад нџшто обрџћџваш, а имџмо џбично грџбе кџје се обрџћџвало йџлџх на лџйџре и йџе сџивџри йџшо се рџдило (Кв, РСГВ 6, 191)

102. И1: [Дџвџјке]

И1: [А тџ се] бџрџ мајка трџве не лекџвита, него трџве кџје се кџйџе кџйџје (...)

(Вл)

²¹⁶ М. Ивић (1954: 7–53) издџваја два основна типа инструментала „оруђа”: спроводнички и омогућивачки: „Подела је извршена према улози кџју има у вршењу појам обележен инструменталом. Према њџј инструменталом је обележен или спроводник – тј. појам подрџен субјџкту или његов интегрални део кџји изводи акцију идентичну с акцијом самог субјџкта (*копа мџтиком*), или омогућивач – тј. појам подрџен субјџкту кџји помаже субјџкту при џстварењу акције на било кџји начин само не на спроводнички (*није воду чџшом*).” (стр. 51).

Специфична је и следећа структура, у којој се појављује неконгруентна форма *које*.

103. Машина трѐба за стрѹг да йм̄аш, кòје се с̄ирѹже џл̄ивчиња (Су, РСГВ 2, 139)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ДРУШТВА. У овој функцији антецедент се по правилу односи на лице или више лица (када се реализује и сложен множински антецедент) с којима друго лице у функцији субјекта релативне предикације реализује радњу. Изузетно однос друштва се тиче животиња. У инхерентној семантици глаголске лексеме којом је уобличена релативна предикација може бити садржан податак о судеонику у реализацији радње (нпр. *баратовати* ‘имати посла с неким, петљати, шуровати’ [РСГВ]), када је у питању социјатив непосредног типа.²¹⁷ Релативизатор се реализује у инструменталу с предлогом *са*.

104. (...)ја сам очекивао да ће под притиском морати да изда и мене и мòг бр̄ата Боглана и мòг дрѹга Алѝсандра, са кòјима сам ја р̄адио. (Ср, ППЈ 40, 156)

105. „(...) и ти си на̄шò / ж̄с̄ну с кòјòм (*ће*)ш / *ск̄ѹћиии*” (...) (ВС)

106. Ж̄с̄на с кòјòм си п̄рож̄ивио ж̄ивоӣ н̄е да те раз̄ум̄е. (СДЗБ LVIII, 239)

107. Бел̄анчевина, тò је сп̄ерма од трѹта, св̄ако јаје мòра да прòђе кроз трѹтову бел̄анчевину са кòјим се м̄а̄ишица о̄л̄òдила у зраку (БМ, РСГВ 1, 94)

108. Ѐштеш девòјку која ти се св̄иђа или с којòм си бар̄атово (Врш, РСГВ 1, 80)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ УЗРОКА. У позицији узрочне одредбе антецедент се реализује као изазивач радње исказане у релативној клаузи. Релативизатор је уобличен генитивом који је у вези с предлогом *од*.²¹⁸

²¹⁷ Анализирајући инструментал друштва у српском језику М. Ивић (1954: 164–178, 296) издваја конструкције којима се исказује однос друштва непосредног типа, конструкције којима се изражава однос друштва посредног типа и нетипичне конструкције засноване на односу друштва.

²¹⁸ У литератури посвећеној узрочним конструкцијама у српском језику обично се издвајају два основна типа узрока: (а) активан или директан узрок – између узрока и узроковане ситуације нема посредника, када је реч о ефектору или изазивачу (који изазива спонтану радњу без посредства вољног импулса), или се између узрока и узроковане ситуације налази вољни импулс као посредник, када је у питању стимулатор (унутрашња побуда или подстрекач), (б) и пасиван или индиректан узрок – оно што посредно узрокује реализацију радње, иницијални импулс у низу узрока (М. Ивић 1954: 78–80, 85, 100, 187; С. Павловић 2006: 252, 253, 257, 271).

109. Лáза пўши нєски багѡв од кѡѣ дєца йїдају з бáнка (Фу, РСГВ 1, 67)

110. Ш[т]я̄ ħē ми тá пáтака, тѡ дáј дєцама, а мєне тї донєси ѡну оїи кѡје йма да ме йече сїїдмáк. Тѡ је рáкија, а не ђва (ЈТ, РСГВ 6, 144)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИСВОЈНОГ АТРИБУТА. Релативизатор *који* којим се упућује на антецедент као на поседника реализује се у беспредлошком дативу којим се показује однос дела према целини или однос сродства / партнерства (в. Антонић 2005б: 189), при чему се не може говорити о типичном присвојном атрибуту.²¹⁹ Оно што се поседује исказано је именицом која је од релативизатора раздвојена копулативним делом предиката или целим предикатом. У забележеним примерима именицом у позицији антецедента означено је људско или анимално биће (*коњ*).

111. Блáтфус кáжемо за ђнѡг кѡња кѡји нїје кáдар кáсати и кѡјѣм-се разбїјају кѡйишїе (Св, ПТС, 105)

112. Тў йма јѣдна патєкáруша кѡјој су мўжа вѣликом йрѣкачом (вѣлика тѣстера што се тѣстере дрва) йїсїтерили и сáло извáдили. (Чур, СДЗБ XXVII, 198)

1.2.1.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Како смо могли видети, релативизатором *који* уводе се клаузе рестриктивног или апозитивног типа. Релативном *који*-клаузом реферише се о конкретним, реалним, специфичним, генеричким, потенцијалним, хипотетичким, одређеним или неодређеним

²¹⁹ Семантички или логички субјекат и посесивни датив најчешћи су термини којима се у синтаксичким проучавањима савременог српског језика оперише када су питању примери типа *Крчи ми стомак, Зује ми уши* (семантички субјекат), односно *Рука му је повређена у саобраћајној несрећи, Срце јој се стегло када га је видела* [посесивни датив] (в. Антонић 2005б: 178,189). Међутим, посесивни датив се разликује од типичних адноминалних одредаба. Он није чврсто везан за управну именицу. Такве конструкције, пре свега конструкције с логичким субјектом, немају или немају у потпуности тзв. номинативну синтаксу, па се тешко могу и сагледати из угла језика номинативног (номинативно-акузативног) типа какав је данас доминантно српски језик, што би важило и за друге типове тзв. субјекатског датива и акузатива. И. Илиев (2007: 89) говори о тзв. афективним конструкцијама са дативом у примерима типа *Хладно ми је*, које сматра суштински ергативном синтаксичком цртом. Датив би у таквим случајевима, према мишљењу аутора, био апсолутни падеж који изражава „индиректни објекат”. Аутор говори о апсолутном падежу који изражава индиректни објекат и у посесивним конструкцијама. Управо ће реченице типа *Боли ме глава* Ј. Грковић-Мејдор (2013: 171–193) сагледати као синтаксички архаизам који представља ергативан синтаксички модел, настао у процесу синтаксичке транзитивизације активно-стативног типа. С друге стране, бавећи се развојем предикативне посесије у словенским језицима, ауторка (2013: 117, 124–125,129) истиче да је канонски модел предикативне посесије у раном праиндоевропском била *mihi est*-конструкција и да је она била у складу с активним типом језика, а да је у старосрпском језику до XV века скоро у потпуности реанализирана тако да је датив постао реципијент или посесивни атрибутивни датив.

референтима, најчешће људима. У вези са семантичко-прагматичким својствима релативних *који*-клауза, могу се направити следеће генерализације. Релативном *који*-клаузом преноси се нека релевантна информација, њен садржај је комуникативно истакнут, даје му се већи информациони значај него садржају типичне постноминалне релативне *што*-клаузе, односно оно што је постноминалном релативном *који*-клаузом означено представљено је као новина за саговорника или као већа новина од онога што се преноси помоћу еквивалентне *што*-клаузе.

Видели смо и да је именица у својству антецедента *који*-клаузе неретко без одредбе, да међу заменичким одредбама доминирају неодређене заменице, што релативну *који*-клаузу чини информативнијом. Релативном *који*-клаузом неретко се реферише о новом референту, односно о референту који је нова тема саопштења, топикални нови референт о којем ће се даље реферисати у дискурсу, или нови учесник ситуације означене матичном клаузом. Чини се да се ни у случајевима када је у претходном делу дискурса било речи о групи референата о којима релативна *који*-клауза реферише, односно када је ситуација означена релативном клаузом била изречена раније, саговорник не позива да се присети тог референта, да га пронађе у својој епизодичкој меморији (није посебно наглашен подсећивачки карактер релативне клаузе) него је у фокусу референт као нова јединица информације, као нови учесник ситуације, односно информација која се преноси релативном клаузом, њена предикација, значајна је за ситуацију означену матичном клаузом и(ли) за даље реферисање о датом ентитету, релативном клаузом се упућује на неко релевантно обележје референта.

1. То је се зва̀ло кѹѣ̄ње, то се кѹдӣ, да је ђв̄им помѹтӣѡ п̄амѡт и ђни п̄аљѹ дѣте да ј̄ав̄и, б̄иѡ дѡл у Лѡзници јѣдан кѡмшија кѡјѹ је се ѹ ӣрѣ ѹн̄ӣресѡѡ з̄а ѹѹ дѣѡѡјку, да дѡѣ пот х̄итно да је вѡдӣ, дѣ̄ да се ѹд̄а и ђни дѡшли док је ѹ менѣ ѡтац б̄иѡ кѡд њ̄и. (Ств, ЛСОР, 161)
2. Зна̄м нѣке кѡјѹ ӣдѡѣ а кѹѹи сѣнвӣѹ ѹс̄иѹѹ. (НС, ЕИНС, 269)
3. (...) б̄ило нѣки бун̄ари, кѡјѹ су с(е) з̄ва̀ли ч̄ѹкошки бун̄ари, и т̄ако (...) (Кт)
4. Саз̄идали смо јѣдну шт̄алу кѡњску кѡѡа мѡже да с̄ӣане ѹ њу к̄аѹац̄иѹѹ с̄иѡ д̄ѡѡѣс кѡња. (Мо, СДЗб XXVII, 118)
5. Ѐма и жѣнске која м̄ане свѡѡа мѹжа, па ѡт̄ине з дрѹгим, па је пѡсле тра̄жи по Амѣрики. (Ит, СДЗб XLIII, 518)
6. Има ту наш којѹ ѹѡ кува кад је аласка вечера (БГ, РСГВ 1, 42)
7. Трећи дѣѡ кѡјѹ дѡѣ на ѡва ѡѡа дѣла з̄ѡре – то се зѡве ѡбрта̄њ. Он вѣзује лѡтре и слѹжи да се мѡже прѣд̄њи тра̄п да н̄ав̄ија лѣво-дѣсно, а дѡјна страна му је пѡлукрѹжна т̄ако да мѡже да се ѡкрѣ̄ѣ. (Бгш, ВКТ, 174)

8. Ови кѡи су ишли већ пѡ други пѣт имали су млѡги сáтовe у цѣпу а имали су и ѡви кѡи идѣду ирви иуи. (Ит, СДЗб XLIII, 508)

Бележе се и случајeви када се негира постојање референта с обележјем означеним *који*-клаузом, случајeви када су референти, односно ситуације у вези с њим, које су идентификоване релативном *који*-клаузом изразито хипотетичке, односно нерeференцијалне природе. Тада се појављује рeстриктивна релативна клауза.

9. Тѣ цѣрѣ није било *кѡја је нѡћу ииѣмарала*. (Ств, ЛСОП, 160)

10. Није било цѣрѣ *кѡја нѣ знá да илѣиѣ*. Нáђи ми сáд јѣдну кѡја знá. Тѡ јѣ срамѡта. (ЛСОП, 132)

11. Свáкá *кѡја дѣе да се уѡајѣ*, мѡрала је д-имá слáмљачу да понѣсѣ кат се уѡá. (ЛСОП, 146)

12. Тáј укуѡан *кѡји ирѡнáђе нѡвац за чѣсницу* тáј ће имати нáјвише срѣће и нáјбѡље ће ѡн стѡјати од свију. (НС, ЕИНС, 281)

Да ли ће се нека релативна клауза реализовати као рeстриктивна или апозитивна зависи од лексичко-граматичке и семантичко-прагматичке конфигурације релативне реченице, те се рeстриктивност релативне клаузе задата неким формалним показатељем у конкретној комуникативној ситуацији може поништити, што је детаљно обрађено у литератури и предочено у претходном поглављу, а што у принципу важи и за релативне клаузе у испитиваној грађи.

У вези с релативизатором *који* само би се могло потврдити то да говорник може употребити рeстриктивну релативну клаузу и онда када је у позицији антецедента лексема која преферира релативну клаузу апозитивног типа.

Тако се, на пример, рeстриктивна клауза појављује уз властиту именицу којом се означава колектив или уз личну заменицу (па и уз заменицу првог лица множине), која не мора бити у партитивном генитиву (уп. Kordić 1995: 70–71), када је потребно идентификовати или нагласити референцијални опсег антецедента, када властите именице и личне заменице губе своју примарну употребну вредност.

13. Рѣси *кѡи су били нá сирáжу* се јѣду кѡлко е Нѣмац ушо унутра, кáжеду издáјство цáрицино. (Ит, СДЗб XLIII, 497)

14. Четрнајсте године била мобилизација. Ми кои нисмо у то време били сјодсодбни за војску, на су отерали у арбајтер. (Ит, СДЗб XLIII, 491)
15. И он каже ви кди сше из Аустроугарске, ви не мож оде да останете и све ћеду вас отерати, да вас вагоніру и да шшљу натраг. (Ит, СДЗб XLIII, 500)
16. Чўјемо да вас кди сше били месечари, кад нећете да останете на шес месэци, нећеду да вас пушту ни у надницу да радите. (Ит, СДЗб XLIII, 503)

Ипак, у ексцерпираној грађи релативна *који*-клауза везана за антецедент којим се именује уникатни референт (имена људи) апозитивног је типа, мада се такви антецеденти реализују изузетно ретко у целокупном корпусу. Па чак и када је такав ентитет неодређен за говорника, релативна клауза не служи за његову идентификацију. Тада можемо говорити о антецедентном именском изразу с обележјем [специфичност +]. Ентитет је на неки начин пресупониран.

17. Након год^нну дана ддбили смо мушко дете, прво, Рајко му име – *који се сад удавио*. (Ма, СДЗб XIV, 402)
18. Завршила сам четврти разред, пети виша шккола и то ми се нигде ни не рачуна и онда ме уписо тата у Грађанску шкколу и завршим два разреда и то са врло добрим, али није мдого да ме шккдлује и извадио ме је из шкболе да учим шйти и онда сам йшла да шшјем у центру йма нека Миланка Пејак, *која је имала шшмо салон*. (НС, ЕИНС, 294–295)
19. Кад је йладу двесто четрдес осме изашла резолуција Информбирда, једног дана поздве ме друг Бдшко Лацић, *који је радио као учитељ у Југословенској амбасди у Букурештиу*, и рко ми да ўздем неки матерйјал. (Ср, ППЈ 40, 156)

У грађи се бележе и структуре блиске привидно раздвојеним реченицама. Таква је следећа.

20. И о -- најмлаћи // доктор / наука(,) *који је био наа бедра(д)ском факултетиу*, то ти је био тај / Марко; // мој брат о(д) стрица. /// (Бч)

У наведеном примеру порука би се могла пренети простом реченицом, међутим, она се преноси сложеном реченицом тако да се оно што је у фокусу саопштења поставља на крај реченице, док се остатак реченице топикализује уз нарочито прозодијско истицање својства референта које га чини изузетним. Примери овог типа уочавају се код информатора који нису били потпуно спонтани у разговору, односно у појединим сегментима разговора.

Привидно раздвојеним конструкцијама блиске су и структуре типа:

21. Ја сам била та *кòја сам чисѝила сòбу* па однèсеш да б̀ациш ђ̀убре и òнда сл̀ушаш кòга ће в̀икнути т̀ај ће ти б̀ити суђ̀енѝк. (НС, ЕИНС, 295).

Овај пример се може на више начина тумачити, јер се пре свега интонацијом изражава информациона, али и синтаксичко-семантичка структура реченице. Уколико је под логичким акцентом реч *ја*, онда је та реч именски део предиката и њен садржај је у (контрастном) фокусу (\leftrightarrow *ја сам била та, а не неко други*) и тада би се радило о привидно раздвојеној реченици. Уколико је под логичким акцентом реч *та*, онда та реч с релативном клаузом попуњава позицију именског дела предиката (уп. Peti 2008).

У следећем примеру А започиње релативну реченицу као структуру блиску привидно раздвојеној реченици, што сигнализује и логички акценат на антецеденту, а затим И1 довршава дату структуру.

22. И1: [X_n]

А: [Значи **деве**]р је тај који X

И1: *Кòјѝ ће њ̀у да извèде и да ѝлаѝѝи* [за њ̀у].

А: [Мхм.]

(Јар)

У корпусу се уочавају и примери у којима се рестриктивном *који*-клаузом прецизира домен на који се односи одредба антецедента.

23. А: А јел биисте мии набројали суседна места? //

И1: Па ц̀рвò кòје са гр̀аничѝ /// оодè // од з̀апада је Кљ̀уђ, /

А: Мхм. /// <А записује.>

И1: од с̀евера С̀анковиђ (...)

(Мио)

Апозитивне *који*-клаузе најчешће су у семантичком погледу непарентетичког типа с високим степеном семантичко-функционалне и структурне аутономности, што је нарочито изражено код екстрапонираних *који*-клауза у финалној позицији и код придодатих *који*-клауза. Апозитивним *који*-клаузама неретко се „обнавља” („ажурира”) дискурс, продужава наратија, као да је реч о самосталним координираним клаузама. Релативном *који*-клаузом апозитивног типа говорно лице антецедент, односно антецедентни појам додатно идентификује, објашњава, дефинише, издваја неко његово

релевантно својство, карактеризује га, износи свој став о њему, приписује му (или преко њега неком другом појму у релативној клаузи) ситуацију која омогућава боље разумевање ситуације означене матичном клаузом, ситуацију која, условно речено, примарну ситуацију допуњује релевантним информацијама, ситуацију која се надовезује на ту ситуацију или јој контрастира.²²⁰

24. Након гѡд^ну д^ан^а дѡбили смо м^ушкѡ д^ете, прѡво, Р^ајко м^у йме – кѡј^и се с^ад уд^авио. (Ма, СДЗб XIV, 402)
25. Ове др^уге п^чѡле пот^уку м^атице, с^амо ј^ед^на на њ^има ѡстане кѡју д^{не} (и)з^аберу. (Ме, СДЗб XXVII, 145)
26. П^чѡле р^ад^елице су свѡ ж^ѡнског рѡда, кѡје не йѡйребују муж^{ја}ка. (Ме, СДЗб XXVII, 147)
27. Прѡво д^ете ми је б^ило м^ушко, кѡје сам к^асније, кад је ѡдр^ас^ти^ао, ймала мѡж^ућност^ии да шкѡлујем н^ѡ с^амо ј^а, ј^а и мѡј м^уж, до инж^ењера (А, РСГВ 6, 52)
28. У мѡјој д^{ес}ѡтој гѡдини к^ра^љ је пѡгино, кѡѡа се још йвек с^ѡхам (А, РСГВ 6, 203)
29. Т^у су с^вй ймрели м^лади, кѡи су сви йѡмрели о[д] й^ридес гѡд^ина и ја н^ѡ п^антим н^иког (Б, РСГВ 6, 128)
30. И прѡ, м^и смо б^или ѡде на ѡву стр^ану, пѡлу, с^ѡла смо б^или Срби и Н^ѡмци, стѡ и н^ѡшто ф^амилија је б^ило Н^ѡмаца три стѡтине и н^ѡких п^ѡтнајст с^рпских ф^амилија је б^ило, од кѡјих с^ад йма с^иѡ д^ва^најс^ти-й^рнајс^ти и йѡ в^ѡћина са йѡ ј^ѡдном й^{ер}сѡном. (Ср, ППЈ 40, 154)
31. (...) ди н^ѡма тр^аве, т^у мош и с^ачмѡм (^аловом – т^ако зѡву в^ишпери, р^иб^ари ар^ѡнд^атоши, кѡји йм^аду у ар^ѡнду р^ибу; ѡни в^ат^аду пѡ Дунаву). (БП, СДЗб XXVII, 227)
32. З^ад^руга има свѡга й^пр^авника, агрѡнома, ел^ѡктричара, кѡји ѡйр^аља и й^води мр^ѡжу ел^ѡкт^ричну у з^ад^руги (у з^ад^ружним згр^адама з^ачас кв^ара б^уде св^уда ди гѡд је увед^ѡна стр^уја). (Го, СДЗб XXVII, 265)
33. Као й^пр^авна л^ица: пр^ец^ѡдник са й^пр^авним ѡдбором (тѡ су б^ѡс пл^ате), онда има ѡпет н^аз^орни ѡдбор – кѡји је йс^тио йѡчасни, б^ѡс йл^аѡше. (Го, СДЗб XXVII, 265)
34. Тѡ је ст^ар^а к^ућа у ч^атми, ѡс^амн^ѡс^тие гѡдине кѡј^а је р^ађена и д^ан^ас д^ању је, али већ дѡтрајала је. (Поп, ДТВК, 435)
35. Йкс^ан пр^ав^и, кѡј^и н^ѡ мисли д^ан^ас ш^иа ће с^уй^ра н^ѡм^а г^а н^иди. (Сув, ГВП, 671)
36. Н^аш й^нук, кѡј^и је б^ио н^аруков^ан к^аѡ р^ѡз^ру^и, од с^ир^ане с^иа^ре Јуѡсл^авије, к^ада се вр^аћѡ из Ш^апца, св^рнуо је код свѡје м^атере Л^убе, и т^амѡ је ч^уѡ од кѡмшија (кѡмшинице б^аш нике Ч^ивуткиње) да му је м^ати убиј^ѡна и ѡч^ув. (Сб, СДЗб XXVII, 204)
37. (...) и ѡнда сам йшла да ш^ијем у ц^ѡнтру йма н^ѡка М^ил^анка П^ѡј^ак, кѡја је ймала й^тамо с^алѡн. (НС, ЕИНС, 294–295)
38. Тѡ је се з^вало к^ућ^ѡње, тѡ се к^уд^и, да је ѡв^им пом^утиѡ п^ам^ѡт и ѡни ш^аљ^у д^ете да ј^ав^и, б^иѡ дѡл у Лѡзници ј^ѡдан кѡмшија кѡј^и је се й ир^ѡ й^нш^ѡресѡвѡ з^а й^иу д^ѡвѡјку, да дѡћ^ѡ пот х^итно да је вѡд^и, д^ѡћ^ѡ да се йд^а и ѡни дѡшли док је й мен^ѡ ѡтац б^иѡ кѡд њ^и. (Ств, ЛСОР, 161)
39. Причала ми је мѡја м^ајка да је ж^ѡни й^мро чѡвек у Вр^ѡцима т^амо и да је се ѡн пов^амп^иријо и дод^ијо ж^ѡни и да је ѡна пѡнела д^ете и рѡдила д^ете бес кѡстиј^у кѡје је ж^ив^ило д^ва^ѡс й^ѡг^и гѡд^ина. (Мед, ГЦШ, 474)

²²⁰ В. и специфичне структуре с неконгруентним релативизатором у претходном одељку.

40. (...) òни нѐ да јѐду òне бѐтакове од живѝнѐ^а (бѐ^асни!) него керòвима дѐје, а нѐ^аѝе^а мòг сѝна да рѐни кòји му нòћ и дѐн рѐди. (Лћ, СДЗб ХХVII, 286)

Примери као што је (39) типични су примери континуативне апозитивне релативне клаузе. Пример (29) показује да се и за неличну заменицу у позицији антецедента може везати апозитивна релативна клауза, мада су такви случајеви доста ретки.

И један и други тип релативне клаузе може бити одвојен (краћом или дужом) паузом од антецедента и од онога што следи иза релативне клаузе, што је условљено разним прагматичким факторима, а што би у принципу важило и за адноминалне релативне клаузе с другим релативизаторима.

Што се интонације тиче, досадашња истраживања релативних реченица показала су да типична рестриктивна релативна клауза није интонационо одвојена од антецедента, тј. да је део интонационе контуре којој припада антецедент, што и аудио-грађа у принципу потврђује.²²¹ Притом онај сегмент рестриктивне клаузе који омогућава издвајање подкупа из скупа означеног антецедентом може бити нарочито наглашен (вишим тоном и већим интезитетом). То је сегмент који на информативном плану представља фокус.

41. Тò су нòс^але нѐке дѐвојке кòје з бѝле **богѝше**. !!! (Још)

У грађи се, пак, реализују интонационо издвојене релативне *који*-клаузе које се схватају као придодати искази у ширем смислу, сентенцијалне форме накнадно додате некој „реченици”, тј. једном њеном конституенту који непланирано добија улогу својеврсног антецедента.²²² Један тип таквих суплементарних *који*-клауза представљају оне које се могу интерпретирати као својеврсне идентификационе одредбе. Постоје различити типови додатноидентификационих *који*-клауза. Најчешћи је случај када

²²¹ Занемарују се случајеви са дигресијама, додатним коментарима и др. (на пример, партикула *овај* итд.) који се могу наћи на било којем месту у реченици, па и између антецедента и релативне клаузе.

²²² У вези с релативним клаузама које се реализују у разговорном енглеском језику након структуре с терминативном интонацијом В. Чејф (Chafe 1988: 22) каже следеће: „Some of them would be separated with commas in writing, and would be classed in the traditional 'nonrestrictive' or 'appositive' function, expressing some kind of 'aside.' But most of them carry forward the flow of information on the main track of the discourse. All of them have in common the fact that they say something additional about a referent already introduced and present in the preceding intonation unit.”

говорник приликом начелног и неодређеног референцијалног саопштавања најпре изрекне, односно верификује пропозицију, да је одређеним ентитетима, тј. одређеном типу ентитета својствена одређена ситуација (ситуација А), а затим помоћу суплементарне релативне клаузе прецизира на које се то ентитете односи, односно додаје да ситуација А важи за оне који испуњавају критеријум постављен у релативној клаузи (ситуација Б). Но, и пре него што се изрекне ситуација А, говорно лице може придодати *који*-клаузу. У другом случају, посматрана на нивоу читаве реченице, *који*-клауза представља својеврсну уметнуту структуру. Ова појава се структурно и интонационо може представити помоћу једног примера из грађе прилагођеног за илустрацију.

а. *Млада спреми себи хаљину за венчање.* [тј. она / тачније она / не свака него она] *Која је могућница.*

б. *Млада –* [тј. она / тачније она / не свака него она] *која је могућница* – *спреми себи хаљину за венчање.*

То би била два основна структурно-интонациона типа суплементарних *који*-клауза. Такве клаузе се могу појавити иза интонационо у мањој или већој мери завршене целине или на било којем месту унутар матичне реченице (разуме се, иза „антецедента”).

Релативна клауза се, дакле, схвата као додатак који садржи информацију релевантну за идентификацију референта. У таквим случајевима, могли бисмо *који*-клаузу одредити као клаузу са два антецедента – са полазним, матичним, привидним антецедентом (он је само „репер”), који иницира употребу релативне клаузе која му се придодаје као својеврсна суплементарна додатноидентификациона језичка јединица, и са неисказним, скривеним, латентним, правим антецедентом према којем релативна клауза иступа као својеврсна рестриктивна одредба. Чак и када се реферише о једном конкретном, јединственом референту, може се придодати *који*-клауза којом се прецизира о којем је референту реч, одређује референцијални домен одредбе уз именички појам, односно остварује својеврсна контрастна фокализација.

42. (...) није било венчање; већ млада – *кдја је могућница* – она сс- сама сѣби спрѣми /// бѣлѣ скѣти су се нѣсилии, бѣлѣ скѣте, бѣлу блѣзу дправи (...) (Гр)

43. [Ал свѣки] (j)^о домѣћин у свѣју ѿвлюју (скакао преко ватре) – *кѡји је ѿрѣвио*. (Кт)
44. Ѐмало је, УУ војници кѡји суу / који се бѡлѣ пѡкажу, // да дѡбијуу наградно ѡсуство, У да тѡ -- /// да дѡбије по сѣдам данѡ, // У // нѣки и више – /// *кѡји зѡслѡжее*, а рмало је (...) (Бч)
45. А: То мора мушко дете (да буде накоњче)?
И1: **Бѡш тѡко**.
А: [Аха.]
И1: [Мѡшко од] двѣ-три гѡдине – *кѡје се зѡдеси*. // (Вл)
46. А: [Да.]
И1: [И на пѡ]слетку ка(д) з дѣлѡ, // ѡћу да му дѡјѡ нѣ знам не- нѣке ѡвце нѣшго, // а он ѡхвати јѣдно тѣде па зѡгрлѡ; *кѡје је ѡн одѡјио*. // (Миш)
47. И1: Ѐ -- и лѡмила сам и **пѣсте** на тој ѿстој нѡзи. /
А: И јој! /
И1: *Кѡју сам слѡм^а.ла*. // (Миш)

Судећи по начину транскрипције, о придодатим структурама радило би се и у примерима из публиковане грађе типа:

48. Бѡдне и по пѣтнајс шеснајс дѡша, – *кѡји су зѡ рѡд*. (Го, СДЗб ХХVII, 266),
49. Е, па рма дрѡги нѣ може малѡксѡ е, ал га ѡзму двоица пѡд руку (*кѡим није фѡлило нѡишиѡ*) и вѡду га гѡре док матрѡзи излѡфтиру и чѡсту. (Ит, СДЗб ХLIII, 507).

Међутим, поједине структуре се могу посматрати на још један начин. Утисак је, наине, да су релативне *који*-клаузе као у примерима (42–45), Мусићеве хипотетичке релативне клаузе или, како су у генеративној синтаксичкој литератури описане, корелативне клаузе чија је примарна позиција у левој периферији реченице, и могло би се рећи да управо овакви случајеви доводе до померања таквих клауза у десну периферију реченице и, потом, претварања у типичне постноминалне рестриктивне релативне клаузе.²²³

Остављајући по страни гореразматране релативне клаузе, уочавамо да су семантички апозитивне релативне клаузе најчешће интонационо одвојене од антецедента.

²²³ Да од парентетичке нерестриктивне релативне клаузе која представља „afterthought” може настати уклопљена рестриктивна релативна клауза скренута је пажња у литератури (Givón 2009: 103–105).

Оне се реализују и након структуре с терминативном интонацијом, када показују највиши степен синтаксичко-семантичке и комуникативне аутономности.

50. И1: На пршња̄к је закачено / седлић, //
А: Аха. /
И1: *кòји је на лéђима.* //
(Мио)
51. И у повратку, /// он // и двe студенткиње, // *које су најбоље биле на факултeтy,* /// вeлe
„Прoфисоре” (...) (Бч)
52. П(а) ондa(к) кyскун <?>, / *који идe од ама // преко лeђa,* // на пример кат кòњ вyчe (...) (Мио)
53. Пòсле (је) / пòстоjало и црквeно пeвaчко друштво. /// *Кòјe (је) вòдио чика Бóжа Вьдaковић.* /// (Мол)
54. Штeта (штo) се гyби, // бйло лeпо, // сaт, // смо прòшли -- смо прйшли <> удах> y тaj // нaш нòви модернизам. /// *Који нйје зa нишиa.* /// (Нћ)
55. А: Аа како се зове кeцeља o(д) домаће вунe? //
И1: Бòшчa. // O(д) дoмаће вyне се зòвe кeцeља бòшчa. // *Кòјe жeнe стйарије нòсу.* // Бeлe сyкнe и бòшчy.
(Још)
56. И1: На врату су кaнтликe. /
А: Како? /
И1: Кан-гли-кe.
А: Кан-гли-кe?
И1: Да. // *Кòјe стйдјe на врату и држe тaj пршња̄к да нe би пaо;* (...) (Мио)

И овде се може нарочито нагласити онај сегмент релативне клаузе који говорник сматра важним, који је релевантан за образложење претходно исказане ситуације или који сигнализује контрастну релацију између саодносних ситуација обухваћеним релативном реченицом или између ситуације означене релативном клаузом и садржаја који ће тек бити исказан.

57. Кад гòсти / сeдe, // прво, // дoлибаша сeднe, *који је најирeчи гòси / дцу,* / X свòк пашeнога // мeтe (...) (Цер)

58. И вòзиō и(х) // У Мáрков // дрѹг, /// *који **ни**кад њáлкогол није ѵ-* /// *сѵ̀вио у ѹсѵ̀а*; нит је пѵ̀о (...) (Бч)

У примеру (57) најпре се саопштава да за сто прво седне долибаша, а потом се истиче да је он најпречи гост оцу, те постаје јасно зашто прво долибаша седне.

У примеру (58) говорник посебно наглашава прилог *никад* (вишим тоном и већим интезитетом, који нагло падају након изговора те речи) јер ће касније говорник саопштити да је Марков друг, иако никада није конзумирао алкохол, имао као возач саобраћајну несрећу.

У грађи се, пак, бележе и примери у којима антецедент и *који*-клауза која би се могла интерпретирати као апозитивна не чине неприкинуту интонациону секвенцу или је интонациона издвојеност клаузе слабо изражена. То је обично случај када говорник објашњава значење неке речи, односно када дефинише неки појам, указује на основну службу именованог предмета, при чему антецедентни појам није представљен као први виши или архисемски појам. Тај појам као да је имплициран.

59. [С]с- сáмоо ðколо шѵ̀не кòје сѵ̀дѹу УУ мѣтáлн[с]. (Кљ)

60. А: А како се пече, мало опишите то, како се пече ракија? ///

И1: Па знáте кáко је, <?> / ѵ̀мá /// тáмо шгто зáтвáрá / ðнō ље сѵ̀пáш рáкију;

А: Мх[м].

И1: [кa]о кáпак зòвѣ с[с];

А: [М]хм.

И1: тò, / ѵ̀мá // лѹ̀ла кòђа ѵ̀дѣ вáмо на / на ѵ̀ѵ̀бáрку,

А: Мхм.

И1: а ѵ̀дѣ тáмо на о- ðнō; и ðно кад врѵ̀, // онаа кòмина,

А: Мхм. //

И1: у кáзану, / ðно -- она пáра / изХ- / -гони, и кроз лѹ̀лу <?> ту ѵ̀злази тáмо Х, / тàбарка ѵ̀мá / љѣ // -- тѹ̀дá прòлази лѹ̀ла, и тáмо пòтурѵ̀ се сѹ̀че <?>, и ѵ̀злази тáмо // рáкија.

А: Мхм. //

(Вс)

61. И1: (...) па двá бѹ̀квиѡа, // тò јее -- осѣчѣ се ѹ шуми дрѹ̀во, // па дѹ̀ж вáкō, па пòслѣ лѹ̀пацке кòје ðѵ̀ѵ̀и се од бѹ̀кáвá, тò се ðѵ̀ѵ̀и [јáко].

А: [Шта су лу]пацке? //

(Поћ)

Такође се бележе и интонационо неиздвојене релативне клаузе које се односе на референт који је одређен и за саговорника, при чему садржај релативне клаузе

контрастира садржају матичне клаузе. Релативна клауза је по томе какве се смисаоне релације успостављају између саодносних предикација блиска допусној.

62. Испала и она снајка ожалопћена *кѡја ј(ој) нѣје дала ни да јѣдѣ чѣсѣиѣиѣо.* // (Миш)

Управо интонационо неиздвојене структуре које представљају саставни део поруке кодиране у релативној реченици показују оправданост поделе на интегрисане и суплементарне релативне клаузе, која се чини прихватљивијом од поделе на рестриктивне и апозитивне релативне клаузе када су у питању прагматички устројена истраживања релативних реченица у говорном језику. Међутим, треба имати у виду да постоје различити степени информационе и интонационе суплементарности.

На послетку, намеће се питање, да ли се (увек) може говорити о апозитивној релативној клаузи као лажној слободној релативној клаузи (в. П. 7). Примери својеврсних апозитивних синтагми које чине антецедент и релативна клауза (*налдуми, каиши који каче горе за ам*) и структура где неконгруентни релативизатор може бити схваћен и као облик који конгруира с имплицираним антецедентом (*лупацке, [дрво] које оцети се*) наводе на такав закључак. Заиста у многим случајевима можемо говорити о апозитивној клаузи као слободној релативној клаузи. Међутим, примери, пре свега апозитивних релативних клауза код којих је илокутивна снага веома изражена, могућност да такве структуре, како је у литератури забележено, имају и у извесном смислу и упитну или императивну комуникативну вредност,²²⁴ те могућност да се у њима реализују реченични прилози (нпр. *искрено* у вредности реченичног прилога) који се могу појавити само у апозитивним релативним клаузама и независним реченицама / клаузама доводе у питање такав закључак. Јер ако је апозитивна релативна клауза заправо слободна релативна клауза с имплицираним антецедентом, то би значило или да је она рестриктивна или, ако се прихвати трећа врста релативних клауза, максимирајућа у односу на имплицирани антецедент, а рестриктивне и максимирајуће поменућа својства немају. Решење би се могло тражити у издвајању два типа апозитивних релативних клауза – апозитивне релативне клаузе које су управљене директно на исказани антецедент и апозитивне релативне клаузе које представљају слободне релативне клаузе.

²²⁴ Уп. нпр. енгл.: I didn't get much response from Ed, *who seemed rather out of sorts*, didn't he? (Huddleston и др. 2002: 1061).

1.2.2. Реченице с циркумноминалном релативном клаузом

1.2.2.1. Категоријална обележја антецедента

У циркумноминалним релативним клаузама релативизатор *који (год)* се по правилу односи на именицу. У питању су заједничке именице којима се најчешће реферише о људима (66,67%), знатно ређе о другим живим бићима – биљкама (10%) и животињама (6,67), апстрактним (по правилу, временским) појмовима (13,33%)²²⁵ и појмовима неживе природе (3,33%). Релативизатор је у готово свим примерима једина одредба (детерминатор) која се односи на именицу.

[именице које се односе на људе]

1. *Кдју дѣвѡјку ја ѡшацујем кав дѡбру та и јѣсте така, сѡмо да знѡш, а ѡва што је тѡи шацујеш није за тебе* (ЈТ, РСГВ 6, 116)
2. *Ту бѡдемо пѡсле вѣчере до јѣдно дѣсет сѡти, нѣ буде се дѡже. Нѣкад и до пѡноћи *кдји су вѡѡди усѡмљени.* (НС, ЕИНС, 275)*
3. *Он је дѡшѡ и кѡзѡ му „вечѣрѡс кѡјѣѣ иѡи иѡишљѣм чѡвѣка убаѡи га у крѣчану да изгѡрѣ, а кѡлкѡ ти ја дѡм нѣћѣ ти мѡло бѡти“.* (Сит, ГВП, 668)

[именице које се односе на неживу природу]

4. *Кѡје су кѡѣ бѡле мало лѡше ту је свѣ бѡѡила дѡле, и црѣп и грѡђу.* (Ч, СДЗБ XXVII, 175)

[именице које се односе на животиње и биљке]

5. *Кѡјѡ-је кѡњ ћѡдљив тѡи му мѡжеш и вѡтру запѡлити под нѡгама, ѡн нѣће крѣнути* (Јар, ПТС, 122)
6. *И ѡнда дѡи дѡју на кѡју вѡћку, // (одем тамо) да ѡставим тѡј рѡжань; // да вѡћка рѡди. ///* (Сф)
7. *Оно грѡжѣе које је на чѡкоту, који је чѡкѡи нѡски, ѡнај за обрѣзѡвање–ѡно је дрѡго* (Б, РСГВ 6, 27)

[именице које се односе на апстрактне појмове]

8. И1: А? На грѡ[бље]?
А: [После] Ускрса, кад се и- / иде на грѡбље? //
И1: Кад дѡеж д^а ид- -- д(а) идѣ / на грѡбље, ѡндак идѣш по Ускрсу. //
А: Аха. А кад [то? Који]
И1: [Х.]
А: дан? //

²²⁵ У грађи није забележено много циркумноминалних релативних клауза, но ипак је њихов број већи од очекиваног, на шта су утицале теме разговора. Готово сви примери антецедента представљеног лексемом с временским значењем забележени су у говору једног информатора у оквиру једног разговорног пасуса.

И1: Па ђдеш *кòји о-* [ђћеж]
 А: [Аха.]
 И1: *ђац.* / *Који ђћеж ђац.* УУ Без Х и- У бзговора <?>. /
 А: Да [да да].
 И1: [*Који*] *ђћеж ђац ђ(а) ѱдеи* <инт.>.
 А: Да.
 (ММо)

Изузетно ретко, испред релативизатора се појављује адјективна реч која се односи на именички антецедент, о чему ће бити више речи у следећем одељку.

9. (...) (скупимо) *свѐ* *кòје смо ѱмали кòње* ии да вўку слāме (...) (Кт)

У грађи се по изузетку појављује *који*-клауза која садржи показну заменицу кореферентну с релативизатором, при чему се изван клаузе не реализује антецедент или се у позицији антецедента појављује заменица *сви*.

10. А: [Да.]
 И1: [Е сāд] *кòји су ђвѿ млāђи*, [кāсније,]
 И1: [Па четри] су била некаа [обавеза].
 И1: [ѱмало је] (...)
 (Миш)

11. И2: Јѐдна *кòјā је у-* -- *кòјā j(е)дòбра*, вѐлике јој сѱсе и лāко је пòмусти, / ђни *свѐ* побѱрају *кòјѐ су оне вѐћѐ*;
 А: Мхм.
 И2: сѱсе и ввв- -- вѱше млѐка ѱмā. //
 (Поћ)

У датом примеру могло би бити речи о једној врсти преформулације, додатном истицању референта, тј. референцијалном упућивању, или о својеврсној метатези: *ови који су > који су ови, све оне које су > које су све оне*.

Забележен је и следећи пример.

12. Сāда сам срѐћна после тòг свђг мђ^ага трўда: ѱмāм своје сѱнове, кòјѐ^а сам пожѐнила и ћѐрку ѱдāла, и ѱмāм јѐдно ѱнуче од старѱјег сѱна, девђјчицу –Јасмѱнка – и од ћѐри мāлу Злāту о трѱ гђдине, – *са кòјим јā сāд као мāјка (бāба) ѱживам са мђјим ѱнучићима*. (Го, СДЗб ХХVII, 269)

Овде је по свој прилици реч о накнадном додавању синтагме *са мојим унучићима* ради прецизирања рефераната, те и није реч о правом инкорпорираном антецеденту.

1.2.2.2. Устројавање релативне реченице

Релативизатор и антецедент у циркумноминалној релативној клаузи остварују непосредну (1) или посредну (2–6) везу. Између релативизатора и антецедента могу се наћи: глаголска енклитика (2), цео предикат (3), заменичка енклитика и предикат (4), евентуално какав прилог / партикула и предикат (5), или већи број синтаксичких конституената, када је реч о привидно инкорпорираном антецеденту (6).²²⁶ Дакле, антецедент заузима иницијалну (ако не узимамо у обзир релативизатор), медијалну или финалну позицију у *који*-клаузи.

1. *Кдју дѣвѡјку ја дшацујем кав ддбру та и јѣсте така, сѡмо да знѡш, а ѡва што је ти шѡцујеш није за тѣбе* (ЈТ, РСГВ 6, 116)
2. *Кдјѡ-је кѡњ ѡудљив ти му мѡжеш и вѡтру запѡлити под нѡгама, ѡн нѣће крѣнути* (Јар, ПТС, 122)
3. (...) (скупимо) **свѣ** кѡје *смо ѡмали* кѡње ии да вѡку слѡме (...) (Кт)
4. Он је дѡшѡ и кѡзѡ му „вечѣрѡс кѡјѣѣ ии иѡдиљѣм *чѡвѣка* убаѡи га у крѣчану да изгѡрѣ, а кѡлкѡ ти ја дѡм нѣћѣ ти мѡло бѡти“. (Сит, ГВП, 668)
5. А: Је л била нека молитва пред јело? [Пре, пре-]
И1: [Нѡје нѡко.] Нѡје нѡ[ко].
А: [Не?]
И1: Нѡје нѡко. Бѡло је. <исправља се> Бѡло је нѣде, ѡвај <парт.>У, али дѣ је тѡ бѡло -- кѡјѣ су жѣне већнѡм <?> богѡмѡљке, / пам <?> не ѡзлазе и(з) црѡквѣ; **тѣ** су рѡдле.
А: Мхм.
И1: А кѡје вѡкѡ иѡдѡу *жѣне* како мѡжу, тѡкѡ иѡдѡ, ѡне нѡсу то нѡшта рѡдле. // (Чу)
6. (...) и ѡмѡм јѣдно ѡнуче од стѡријег сѡна, девѡјѡицу –Јѡсмѡнка – и од ѡѣри мѡлу Злѡту о три гѡдине, – *са кѡјим ја сѡд као мѡјка (ѡѡба) ѡжѡвам са мѡјим ѡнучићима*. (Го, СДЗБ XXVII, 269)

²²⁶ У овом домену циркумноминалне релативне клаузе понашају се као типичне упитне и зависноупитне реченице.

Постављањем антецедента на крај *који*-клаузе остварује се ред речи типичан за синтагме с адјективним атрибутом (адјективна реч + именица). Са генеративног становишта посматрано, у таквим случајевима антецедентна именица представља лексички материјал *in situ*. Дати примери у том смислу, чини се, откривају деривацију релативних клауза. У појединим реченицама таквог типа уочава се да је јаче наглашен или фокализован предикат релативне клаузе (7–8), или спољашња одредба (9), а да је релативизатор слабије наглашен или без нагласка. Изгледа да то утиче на структурирање релативне реченице. С друге стране, код типичнијих релативних клауза, с инкорпорираним антецедентом у непосредној вези с релативизатором (корелативних клауза), уочава се јака топиализација релативног заменичког израза (фразе), али се примећује и нешто израженији акценат предиката релативне клаузе (10). У примеру (11) запажа се нешто израженији акценат дела предиката релативне клаузе који следи иза антецедентне именице.

7. Кадгод је било у Србобран, // лётњим пúтом, сә- сс- свр́ни на који **дћеш** сàлāиш, /// свàки ће ўзети ца̀к ил(и) два ца̀ка лўка. /// (Мол)
8. И1: Нè може свàко др̀во; //
А: [Аха.]
И1: [Него мб]ра / спèцијално које **мириши** др̀во, Х нèће да увúче у сèбе нй̀шта; //
А: Да.
(Лал)
9. (...) (скупимо) **свè** кòје смо ìмали кòње ии да вúку слàме (...) (Кт)
10. (...) и òнда(к) кòја дèвојка је нàјсй̀арија била, // тá је плèла вèнац па мèтула пóпи на **кр̀ст**. // (Нћ)
11. И1: А йста УУУ -- тò ко има дòбре дчи мòж да премéти;
А: Да да да да [да].
И1: [аа] УУ кòји мàло, // нè може; алии кòји су љýди млàђи, òнии то премèћују <?>, кò је мàтица. //
(Лал)

Циркумноминална релативна клауза се повезује с матичном клаузом на неколико начина.

а) Први модел представљају циркумноминалне релативне клаузе које се налазе на почетку реченице,²²⁷ испред матичне клаузе [37,5%]. У матичној клаузи може се појавити

²²⁷ Како је истакнуто у одељку о постноминалним релативним клаузама, када је на почетку реченице неки лакши конституент (уводни прилошки конституент, прилог који има улогу дискурсног

заменички, односно заменичкоприлошки корелатив. У питању су топикалне структуре у левој периферији реченице, издвојене континуативном интонацијом.

12. *Кдја је њѝва бѝла најблѝжа, тѝ је свѣштеник ђчито мѝлиту (А, РСГВ 6, 115)*
13. *Кдје су кѝће бѝле мало лѝше тѝ је свѣ бѝцила дѝле, и црѣп и грађу. (Ч, СДЗБ XXVII, 175)*
14. (...) и ђнда(к) *кдја дѝвојка је најсѝарија бѝла, // тѝ је плѣла вѣнац па мѣтула пѝпи на крѣст. // (Нн)*

б) Другом типу припадају циркумминалне релативне клаузе које се налазе иза матичне клаузе у коју се по правилу непосредно укључују [37,5%]. У матичној клаузи, условно речено, антецедент по правилу има функцију објекта или прилошке одредбе.

15. То није бѝло јел сирѝче јел није сирѝче; нико тѝ -- јаа глѣдам дѝнас би <> удах> прѣзирали *кдји су дѝца сѝрочѝди. // (Миш)*
16. И тѝмо дѝђу на вѝшер, // *У ђнај <?> глѣдѝју кдја им се свѝђа дѝвојка. // (Чу)*
17. Ђнда се прѣлазне зѝставице додѣљују *кдја је бризѝда бѝље и вѝше урѝдила ѝѣ дѝиичне нѣдеље. (Мо, СДЗБ XXVII, 118)*
18. Кадгод је бѝло у Срѝобран, // лѣтњим пѝтом, сѝ- сѝ- сврѝни на који *дѝеш сѝлѝш, /// свѝки ље ѝзети цѝк ил(и) двѝ цѝка лѝка. /// (Мол)*

Међутим, такве структуре могу бити и интонационо издвојене, односно могу се остварити након структуре с терминативном интонацијом, о чему ље више бити речи у одељку о семантичко-прагматичким обележјима дате клаузе.

19. И1: Па ђдеш *кдји о- [дѝеж]*
А: [Аха.]
И1: *ѝѝ. / Који дѝеж ѝѝ. УУ Без Х и- У ѝзговора <?>. /*
А: Да [да да].
И1: [*Који*] *дѝеж ѝѝ ѝ(а) ѝдеш <инт.>.*
А: Да.
(ММо)

в) Трећи структурни модел представљају релативне клаузе с инкорпорираним антецедентом и одредбом испред релативизатора, која се слаже с антецедентом у роду, броју и падежу (9,38%). Ове структуре заузимају позицију испред матичног предиката, тј. иницијалну позицију у реченици или иза матичног предиката, односно матичне клаузе. У

контектора и сл.) иза којег следи релативна клауза, можемо говорити о релативној клаузи на почетку реченице.

улози „спољашње” одредбе реализују се редни број *први*, општа заменица *сав*, те придев *специјалан*. Датим одредбама се остварује својеврсна партикуларизација или универзална квантификација. Управо тај истицајни моменат, наглашавање дистинктивног својства референта или укључености свих референата (дефинисаних релативном клаузом) у одређену ситуацију, чини се, доводи до настанка специфичних структурних модела релативне реченице.

20. Јел тњ је бѝо // бѝс /// ээ Х друштва. /// Прво / књје (ј)е ђсновано(.), Х дрѹшћиво, тњ је // тњј бѝс што су ђни ѝмали. /// (Ви)
21. (...) (скупимо) свћ књје смо ѝмали књње ии да вѹку слѝме (...) (Кт)
22. И1: Нћ може свѝко дрво; //
- А: [Аха.]
- И1: [Него мњ]ра / специјално које мириши дрво, Х нће да увѹче у сћбе нѝшта; //
- А: Да.
- (Лал)

У примеру (20) рекло би се да је реч о накнадном додавању именског израза, те не би било речи о правом инкорпорираним антецеденту. Иако наведене структуре могу бити последица линеарног динамизма, емфазе, накнадног додавања антецедента како би се избегао неспоразум, треба истаћи да оне, или барем поједини модели, иду у прилог теоријама које полазе од генерисања антецедентне именице у релативној клаузи доводећи релативну клаузу у непосредну везу са детерминатором.

г) Последњи структурни тип чине циркумноминалне релативне клаузе које се прикључују матичној клаузи, односно једном њеном конституенту, када би се радило о релативној реченици са својеврсним антецедентом у матичној клаузи који се „понавља” у релативној. У релативној клаузи може се наћи и антецедентни израз који сумира више „антецедената” из матичне клаузе.

23. Ѐма конферћнцис Сћљѝчке рѝдне зѝдруге, на књјим конферћнцијѝма рукњводи ѝрећедник зѝдруге; ѝмамо фрњнтовске конферћнције, за чѝтаво сћло, – тѹ рукњводи прећедник Фрњнта. (Бш, СДЗб ХХVII, 129–130)
24. Мѝ смо дњшли, мњја чћта је дњшла до ѹлицћ јћднћ подпрћчнћ које ѝрћба да ѝрћђћмо ѝреко ѹлицћ пошто предамо линију Зѝгреб-Бћград. (Див, ДТВК, 432)
25. Сѝда сам срћћна после тњг свњг мњга трѹда: ѝмѝм свњје сѝнове, књјс^а сам пожћнила и ћћрку ѹдѝла, и ѝмѝм јћдно ѹнучћ од старѝјћг сѝна, девњјчицу – Јѝсминка – и од ћћри мѝлу Златѹ о три гњдинћ, – са књјим јѝ сѝд као мѝјка (баба) ѹжѝвам са мњјим ѹнучићима. (Го, СДЗб ХХVII, 269)

Када је у питању пример (23), понављање антецедента у *који*-клаузи било би условљено дистантном везом релативизатора и антецедента у матичној клаузи и(ли) истицањем антецедента и његове улоге у релативној клаузи. У примеру (24) могла би бити у питању неискристалисана реченична перспектива, односно иницијална топиализација референта и накнадно осмишљавање његове улоге у ситуацији означеној релативном клаузом. У примеру (25) више претходно поменутих референата обједињује се у једну целину. Како је већ напоменуто, највероватније је антецедентна синтагма накнадно додата.

Слична је реченици (24) следећа структура (забележена у говору истог информатора).

26. Вино, нађѐ се бачва пѐ-шѐс мѐтѧра, кѠлкѠ ймѧш од дрѧвета и Ѡндѧк ймадѠ муљѧчи кѠдѧ кад бѧрѧш тѧрѠжѧе сѧйѧш у Ѡнѧј муљѧч, ѠнѠ мѧљѧ. (Див, ДТВК, 435).

Информатор улогу денотата о којем реферише обликује накнадно.

У аудио-грађи забележена су и два специфична примера (6,25%).

27. И сѧмо (пије млеко) от крѧвѧ, / кѠја је крѧва зѧмкуља; а нѧ Ѡнѧ што се тѧк Ѡтели, <» удах> па смрдѧ трава, он нѧће тѠ да јѧде. // (Чу)

28. А јѧ баш нѧсам бѧо кѠћи, а трѧба да Ѡднѧсе Ѡн /// књѧгицу, кѠју йма књѧгицу као да йде Х Х. // Пѧсош. // (СЦ)

Такве структуре могле би бити резултат нарочитог истицања (фокализације) референта и његовог обележја. Уочава се да је у реченици *И само од краве, која је крава зимкуља* најнаглашенији сегмент *краве*, што не изненађује будући да је тај референт у фокусу. У релативној клаузи најнаглашенији је релативизатор, по наглашености за њим много не заостаје и елемент *зимкуља*, што је, ако се има у виду да је у питању најрематичнији елемент релативне клаузе, сасвим разумљиво.

Циркумноминална *који*-клауза појављује се и као резултат преформулације исказа [3,13%].

29. (...) кѠт куће спрѧмиХ <?> // де- / -- кѠја је жѧна Ѡмѧћѧца спрѧмѧ свѧ штѧ трѧба за рѠчак, / и чѧка ка(д) тѧј дѠђе йс цѧркве, // Ѡнда сѧдну и рѠчају. // (Гр)

Матични предикат може бити елидиран, будући да се контекстувано лако идентификује.

30. Ту бӯдемо пдсле вѣчере до јѣдно дѣсет сáти, нѣ буде се дӯже. Нѣкад и до пóноћи *кòји су њѹди усáмљени*. (НС, ЕИНС, 275)

1.2.2.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и матичној клаузи

У циркумноминалним *који*-клаузама антецедент попуњава позицију субјекта (78,13%), прилошке одредбе времена (12,5%), правог објекта (6,25%), прилошке одредбе места (3,13%), ситуационе прилошке одредбе, те прилошке одредбе средства.

У забележеним примерима релативизована је позиција унутар релативне клаузе.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. Антецедентна синтагма (релативизатор + антецедент) у функцији субјекта реализује се у номинативу, при чему се бележи и семантичка конгруенција релативизатора и антецедента (*који деца*). Условно речено, антецедент у позицији субјекта релативне предикације у матичној клаузи може имати исту функцију, функцију право објекта, неправог објекта, или прилошке одредбе места. Када је релативна клауза препонована, на почетку матичне клаузе (на првом или другом месту, изузетно при крају / на крају клаузе) обично се појављује корелативни заменички израз (личне заменице трећег лица, показна заменица *тај*, заменички прилог) који показује улогу антецедентног појма у матичној клаузи. На антецедент се може упутити и неутрумским *то*. Заменички корелатив се увек реализује када персонални антецедент има улогу право објекта и готово увек када антецедент има улогу субјекта у матичној клаузи, мада су такви примери изузетно ретки.

[субјекат]

1. (...) и днда(к) *кòја дѣвојка је нáјсѣиáрија била*, // *тá* је плѣла вѣнац па мѣтула пóпи на **крст**. // (Нћ)
2. (...) *кòјá м-м- // мáјка сѣрѣма хѣрци, дна* òткá и **губѣрчић** // – губѣрац је бѣо да се пòкрије дѣте (...) (Још)
3. Ё, сá тӯ слáму дòнесѣмо и мѣтѣмо вóд и *кòјá жѣна је шѹнáка*, нáлѣже квòчке, **дна** вѣче квòц-квòц-квòц, а дѣца òкò-нѣ скѹпѣ-се као пѣлићи. (Мис, ГЦШ, 429)
4. И1: А йста УУУ -- тò ко има дòбре òчи мòж да премѣти;
А: Да да да да [да].

И1: [aa] УУ кòји ма̀ло, // нè може; алии кòји су ѡ̀у̀ди мла̀ђи, òнии то премèђују <?>, кò је ма̀тица. //

(Лал)

5. И1: (...) кòја дèвòјка била / обукла -- обукла сукњу и јèлек, // то је била // јако ителегèтна, й, каки, тò је било **мн[òго** лèпо].

А: [То се ценил]о. Јел [да]? <?>

И1: [Цé]нило се сйгурно.

(Пр)

[прави објекат]

6. То није било јел сирòче јел није сирòче; нйко тò -- јаа глèдам дан̄ас би <» удах> прèзирали кòји су дèца сйроча̀ди. // (Миш)
7. И тàмо дòђу на ва̀шер, // У òнај <?> глèдају кòја им се сви́ђа дèвòјка. // (Чу)
8. Чèтниц^а ка̀жy, // кòја дèвòјка о- о- òди́гра Х òвй // йарйиза̀новиХ и код э Нèдй́ћа, /// УУ Х УУ дòђу и òтерају јè <?> и оши́шају. // (МП)²²⁸

[неправи објекат]

9. (...) је бйò кyм, // и òндак пòпи се вèже кòшуља – кòји йòйа рèже кòлач, // се вèже кòшуља (...) (Нћ)
10. Кòји-је кòњ хyдльив тй мy мòжеш и ва̀тру запáлити под нòгама, òн нèће крèнути (Јар, ПТС, 122)
11. Òнда се прèлазне за̀ставице додèљују кòја је бри́за̀да бòље и вйше ура̀дила йè дòйичне нèдèље. (Мо, СДЗб ХХVII, 118)

[прилошка одредба места]

12. Кòја је нйва била на̀јблйжа, тy је свèштеник òчито мòлитву (А, РСГВ 6, 115)
13. (...) òни доби́јају и òнда кòји кòњи дòбију тò свè вйси на нйма и мй за̀китимо кòње нàше, гòмбе се на̀праве, стáлно се пòји Рождèство (...) (НС, ЕИНС, 282)

На почетку матичне клаузе којој претходи релативна може се поновити антецедентна именица која је детерминисана придевском заменицом, при чему корелативна синтагма не мора конгруирати с антецедентном синтагмом из релативне клаузе у броју, што, видели смо, није необично у начелном саопштавању, односно у случајевима концептуалне анафоричке референције.

14. Кòја дèвòјка нèмā брййа него је са́ма или ймā сèстру, такè дèвòјке су се звáле мирàзупе. (ЈСОР, 124)

²²⁸ О овом примеру биће још речи.

У наведеном примеру антецедентна синтагма у релативној клаузи је у једнини, а корелативна синтагма је множини. Каквоћном заменицом се упућује на квалитет, тј. тип референта.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ВРЕМЕНА. Антецедент у функцији прилошке одредбе времена релативне предикације реализује се с релативизатором у беспредлошком акузативу и има исту улогу у матичној клаузи. У забележеним примерима зависна предикација представљена је глаголом *хтети* са допуном или без ње.

15. И1: А? На грѠ[бље]?

А: [После] Ускрса, кад се и- / иде на гробље? //

И1: Кад дѣж д^а ид- -- д(а) идѣ / на грѠбље, дѣж идѣш по Ускрсу. //

А: Аха. А кад [то? Који]

И1: [Х.]

А: дан? //

И1: Па дѣш кѠји о- [дѣж]

А: [Аха.]

И1: дѣш. / Који дѣж дѣш. УУ Без Х и- У йзговора <?>. /

А: Да [да да].

И1: [Који] дѣж дѣш д(а) идѣш <инт.>.

А: Да.

(ММо)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. Антецедентна синтагма у позицији правог објекта реализује се у беспредлошком акузативу. Антецедент у функцији правог објекта у матичној клаузи остварује улогу субјекта, правог или неправог објекта. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна (на првом или другом месту) већином се реализује заменички корелатив (личне заменице трећег лица, показна заменица *тај*). На антецедент се може упутити и неутрумским *то*.

[субјекат]

16. Тако с тѠ потрефљавало да тѠ, кѠју иѠи нађеш девојку, тѠ се нѠе бѠло, одгѠјало, тѠ је бѠла стѠ пѠсто твѠја дѠвѠјка (Лћ, РСГВ 6, 44)

17. КѠју дѠвѠјку јѠ дѠшѠјем кав дѠбру тѠ и јѠсте тѠка, сѠмо да знѠш, а дѠва што је тѠ шѠшѠјеш нѠје за тѠбе (ЈТ, РСГВ 6, 116)

[прави објекат]

18. Он је дѠшѠ и кѠзѠ му „вечѠрас кѠјѠѠ иѠи идѠшѠѠм чѠвѠка убѠци гѠ у крѠчѠну да изгѠрѠѠ, а кѠлкѠ ти јѠ дѠм нѠћѠ ти мѠло бѠти“. (Сит, ГВП, 668)

[неправи објекат]

19. И да ўватим ўста ја вак̄ и д њй̄ѣм на̀поље, и ко̀га ви́кну, кòд̄е њме ви́кну, зà то̀га ћеш оти́ћи. (Дуп, МОГСК, 348)
20. Дòста да јед̀анпут на Цвѣти (м̀ушки на Цвѣти дон̀есу с ј̀утрѣ̀ња вр̀бе кòду ж̀енску њд̀иш̄иу̀ју), кат су њшли с ј̀утрѣ̀ња т̀ата ви́ди да Ђу̀ра њде с вр̀бом па к̀аже мòјој м̀атери: (...) (СЦ, СДЗб XLIII, 531)

У примеру (19) анафорски израз у матичној клаузи упућује на носиоца ознаке исказане у релативној *који*-клаузи, односно на хипотетички ентитет на који упућује и слободна *ко*-клауза која претходи *који*-клаузи, што лепо показује да између појединих типова слободних и циркумноминалних релативних клауза разлике ни нема. Дати пример може се схватити и тако да релативизатор *који* добија вредност релативизатора *чији*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. У функцији прилошке одредбе места антецедентна синтагма се реализује у локативу с предлогом *у* (унутрашња статичка локализација) или у акузативу с предлогом *на* (својеврсна површинска циљна локализација). У забележеним, изузетним, примерима антецедент у функцији прилошке одредбе места и у матичној клаузи остварује исту синтаксичку улогу, која може бити сигнализивана анафорским прилогом, на почетку матичне клаузе којој претходи релативна.

21. У кòјој к̀у̀ћи њма м̀еда, т̀у њма зд̀рав̀ља. (Ме, СДЗб XXVII, 145)
22. Кад̀год је б̀ило у С̀р̀боб̀ран, // л̀ет̀њим п̀у̀том, с̀с- с̀с- св̀рни на ко̀ји д̀ѣш с̀ил̀иш, /// св̀аки ће ўзети ц̀ак ил(и) дв̀а ц̀ака л̀у̀ка. /// (Мол)
23. И òнда д̀и òћу на кòју вòћку, // (одем тамо) да òставим т̀ај р̀ажањ; // да вòћка р̀оди. /// (Сф)

Пример (22) нам илуструју елидирање дела предиката *који*-клаузе, лексички истоветног с предикатом матичне клаузе.

Два пута се реализује форма *које*, а антецедент се реализује с предлогом *преко* (антецедент је просторни оријентир чија површина представља путању кретања детерминисаног појма) или *у*.

24. Мѝ смо д̀ошли, мòја ч̀ета је д̀ошла до ўлиц̀е ј̀ед̀нѣ п̀òп̀речн̀е ко̀је њр̀еба да њр̀еђ̀емо њреко ўлиц̀е пошто пред̀амо л̀инију З̀аг̀реб-Б̀ео̀град. (Див, ДТВК, 432)
25. В̀ино, нађ̀е се б̀ачва п̀е-ш̀ес м̀ет̀ара, кòл̀кò њм̀аш од д̀р̀вета и òнд̀ак њмад̀у м̀у̀љачи кòд̄е кад б̀ер̀иш г̀рòж̀е с̀ип̀аш у òн̀ај м̀у̀љач, òнò м̀ељ̀е. (Див, ДТВК, 435).

Информатор улогу денотата о којем реферише обликује накнадно. У примеру (25) облик *које* могао би бити условљен и речју *грожђе*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СИТУАЦИОНЕ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ. У овој улози антецедент је регистрован једном. Антецедентна синтагма реализује се у локативу с предлогом *на*.

26. Ѐма конферѐнције Сѐљачке рѐвне зѐдруге, *на кѐјим конферѐнцијѐма рукѐводи рреѐдник зѐдруѐе*; рмамо фрѐнтовске конферѐнције, за ѕтаво сѐло, – тѕ рукѐводи преѐдник Фрѐнта. (Бш, СДЗб XXVII, 129–130)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ СРЕДСТВА. У функцији прилошке одредбе средства антецедент се реализује по изузетку. Антецедентна синтагма се остварује у беспредлошком инструменталу, а на почетку матичне клаузе, којој претходи релативна, реализује се прилог *тако*.

27. Којим алаѕом [рибар] ради, тако се назива (СтС, РСГВ 1, 43)

У датом примеру долазе до изражаја корелативност и дистрибутивност, односно условљеност примарне ситуације ситуацијом означеном *који*-клаузом.

1.2.2.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Семантичко-прагматичка и интонациона обележја циркумноминалних клауза једним делом зависе од позиције коју заузимају у односу на матичну клаузу, односно од структурног модела којем припадају. Препоноване циркумноминалне релативне клаузе с релативизатором *који* остварују се на семантичко-прагматичком и интонационом плану у мањој или већој мери као корелативне клаузе, односно као Мусићеве хипотетичке релативне клаузе.

У питању су топикалне реченичне структуре у левој периферији реченице које су по правилу одвојене континуативном интонацијом од матичне клаузе.

С обзиром на то да је антецедент инкорпориран, *који*-клауза има у извесној мери „догађајну перспективизацију”, при чему је антецедентни појам истакнути топикални елемент. Препоноване циркумноминалне *који*-клаузе садрже нову информацију (што одликује и постпоноване циркумноминалне *који*-клаузе) на којој се темељи информација

садржана у матичној клаузи. Оне уводе нове ситуације и референте, односно издвајају нову групу референата или тип референта, о којима потом као о старим реферише матична клауза.

На текстуалном плану уочавају се и експлицитна контрастирања једне сложене ситуације / референта са другом сложене ситуацијом / референтом, што лако може довести до настанка типичне условне реченице (*који ..., тај...; а / али > ако који..., тај...*). Управо су микроситуације обележене релативним клаузама оно што референте на које упућују релативне заменице разликује.

1. И1: А йста УУУ -- тњ ко има дњбре дњчи мњж да премњти;
А: Да да да да [да].
И1: [аа] УУ књји мњло, // нњ може; алии књји су љњди мљњи, њнии то премњју <?>, књ је мњтица. //
(Лал)

Дати пример нам илуструје и сродност циркумминалних и слободних релативних клауза.

Ове клаузе могу се тицати конкретних и генеричких, односно хипотетичких, референата и ситуација, но они су увек изузетно неодређени и приказани на неки начин као потенцијални. И када говорник има на уму једног конкретног референта, тај референт је неодређен и непознат саговорнику и представљен је, у извесном смислу, као потенцијалан, те се може рећи да је антецедентни именски израз увек неререференцијално обележен, што важи за постпоноване циркумминалне релативне клаузе.

2. Он је дњшњ и књзњ му „вечњрас књјњг њи ињиљњм чњвњка љбази га у крњчану да изгњрњ, а књлкњ ти јњ дњм нњћњ ти мњло бњти“. (Сит, ГВП, 668)
[↔ ако човека *а*, *а*; ако *б*, *б*...]

У датом примеру очигледно је да ситуација означена релативном клаузом још није реализована, да се налази у сфери хипотетичког. Стога се и јавља свршени презент у клаузи, док футур први није ни могуће употребити.

Поједине циркумминалне релативне клаузе изразито су генеричког карактера, остварују се као својеврсне гноме.

3. У књјњј књђи љма мњда, тњ љма здравља. (Ме, СДЗб XXVII, 145)

Уочава се у један пример Мусићеве концесивне универзалне *који год*-клаузе.

4. X после се једно време рачуњало, *која (ј)е зџ(џ) ђевојка бледа, // ђна је / бџлесна.* / (Пр)

У датом примеру релативизатор нема акценат, а партикула *год* је посебно наглашена, чиме се истиче да долази у обзир сваки члан релативног израза (*и ако девојка а, и ако девојка б...*). Рекло би се да циркумноминалне и слободне релативне клаузе представљају примарне структуре у којима се с релативизатором појављује партикула *год*, а да су постноминалне релативне клаузе с релативизатором и датом партикулом сентенцијалне форме несистемског карактера, тј. емфатички маркиране структуре. Но, није искључена могућност да експресивно значење реченице таквог типа избледи и да се она реанализира у регуларну структуру са постноминалном релативном клаузом. У рецентнијим истраживањима утицаја језичке употребе на граматику истиче се да низови и речи који се често изговарају у скупу постају самосвојне јединице, а један низ се кроз употребу може аутоматизовати (Бајби 2010: 94, 95).

У неким примерима препонованих циркумноминалних клауза израженија је (ко)релативност (одређење, спецификавање референта, односно корелација референта и ситуације), у другима прилошки карактер *који*-клаузе, тј. спецификација матичне предикације, што доводи до стварања типичне прилошке реченице.

Корелативност је најјаче је изражена када препонована *који*-клауза има изразиту узлазну интонацију, јаче наглашен релативизатор и на почетку матичне клаузе наглашен анафорски израз (пре свега показну заменицу) који је кореферентан с антецедентом и који конгруира с њим у лицу, роду и броју.

5. (...) и ђнда(к) *кџја ђевојка је најсџијарија бџла, // та је плџла вџнац па мџтула попи на крџст.*
// (Нџ)
6. (...) *кџја м- // мџјка сџрџма џџрци, ђна џтка и губџрчиџ // – губџрац је бџо да се пџкрије*
џџте (...) (Још)

У датим примерима информативно најистакнутији елемент матичне клаузе налази се на њеном крају.

Пример (7) је у погледу употребе заменичког корелатива интересантан.

7. А: Је л била нека молитва пред јело? [Пре, пре-]
 И1: [Нїје нїко.] Нїје нї[ко].
 А: [Не?]
 И1: Нїје нїко. Било је. <исправља се> Било је нѣде, двај <парт.>У, али дѣ је тѣ било --
 кѣје су жѣне већинѣм <?> боѣдмѣлке, / пам <?> не йзлазе и(з) црквѣ; **тѣ** су радле.
 А: Мхм.
 И1: А кѣје вѣкѣ йдѣу жѣне како мѣжу, тѣкѣ йдѣ, ѣне нїсу то нїшта радле. //
 (Чу)

Говорник након изрицања клаузе иза релативне спушта глас, али је утисак да ће још нешто уследити. Затим говорник додаје реченицу која је у семантичкој вези с *који*-клаузом, при чему је заменички израз кореферентан с антецедентом фокализован.

Када антецедент није заступљен анафорским изразом у матичној клаузи, када у реченици није (посебан) нагласак на референту означеном антецедентном именицом, синтаксичка веза међу клаузама може доћи до изражаја, пре свега, прилошки, условни карактер *који*-клаузе, тј. супонирање саме зависне предикације. На такву везу у појединим примерима указује прилог *онда* (*ако* → *онда*) на почетку матичне клаузе. У појединим примерима уочавају се топикални изрази без корелативне везе с матичном клаузом или са слабом корелативношћу, ствара се утисак да је дошло до анаколутског обрта.²²⁹ Обрти анаколутског типа, односно придодати искази, доводе до раскидања корелативне везе међу саодносним клаузама и отварају пут настанку другог типа зависне клаузе.

8. Чѣтницѣ^а кѣжѣ, // кѣја дѣвѣјка о- о- ѣдиѣра Х ѣвѣ // йарѣизѣновиХ и код ѣ Нѣдѣћа, /// УУ Х
 УУ дѣју и ѣтерају је <?> и онѣшају. // (МП)
9. А: [Аха.]
 И1: [Дѣсѣ] се, нѣкѣд је било пѣно на прѣмер – <ѣ> удах> кѣјѣ ѣѣди су бѣли йѣнѣй па нѣсу
мѣгли са с- -- да йдѣ са свѣтѣ(в)има, УУ ѣндак сѣе пѣведе дѣвѣјка са вѣридбе тѣ.
 (Мио)
10. (...) ѣ сам йстѣ – трѣјес дрѣге (године) – вѣво двѣ^ѣна^ѣјс мѣтерске цѣнте на јѣтру, док кѣжѣ^ѣ
 су слабѣје зѣмље, вѣрли су ѣди трѣ до чѣтир мѣтерске цѣ^ѣнте. (Го, СДЗб XXVII, 260)

²²⁹ Уп. Kristal 1988: 24: „**anakolut** Tradicionalan retorički termin koji se ponekad sreće u lingvističkim studijama o konverzacionom govoru. Odnosi se na sintaksički prekid u očekivanom gramatičkom sledu u okviru rečenice, kao kada rečenica počinje jednom konstrukcijom i ostaje nedorečena; npr. *Čovek je ušao i – slušaš li ti?* 'Anakolutima' se pridaje poseban značaj u novijim lingvističkim istraživanjima kao oblasti u kojoj se javljaju obeležja performanse koja gramatike obično isključuju.”

У примеру (8) у првој клаузи која следи након *који*-клаузе референт означен именицом *девојка* нема никакву улогу, не подразумева се његово присуство, он се укључује у ситуацију означену следећом клаузом.

У примеру (9), ако *који*-клаузу посматрамо као релативну, уочавамо да нема синтаксичке конгруенције између *који*-клаузе и матичне клаузе, именички појам на који се односи заменица *који* има улогу субјекта активно устројене структуре, а у матичној клаузи остварује се пасивна релативна клауза с анонимизованим агенсом.

У примеру (10) у матичној клаузи тешко се препознаје синтаксичка позиција референта на који се односи релативизатор.

У следећем примеру најнаглашенији су финални елемент *који*-клаузе и финални елемент матичне клаузе.

11. (...) је био кум, // и ђндак попи се веже кѡшуља – кѡји ѡѡа рѡже кѡлач, // се веже кѡшуља (...) (Нћ)

У неким примерима лексема *који* се може интерпретирати као типична неодређена заменица, а клауза у којој се појављује као релативно независна структура-Управо би структуре с неодређеном заменицом *који* која није посебно наглашена могле бити исходиште или једно од исходишта релативних клауза овога типа. Следећи пример је у том погледу веома занимљив.

12. X: [X_n.]
И1: [И такѡ смо се] мучили, прѡли, раѡили, // кѡја дѡ[вѡјка]
X: [X_n.]
И1: *ѡма лѡѡу сѡрѡмуу, // лѡпо се облачила, ѡли*
И2: Лѡпо се и ѡѡа. /
И1: [Лѡпо се и ѡѡа.]
Остали: [☺]
(Барз)

Информатор говори о томе како се некада живело. Овај сегмент разговора остварује се као набрајање. Најпре каже *и тако смо се мучили, прели, радили*. Први сегмент обележен зарезом (*И тако смо се мучили*) има незнатно силазну, готово равну интонацију, други сегмент (*прели*) је изговорен нешто нижим тоном од првог, а трећи (*радили*) нешто нижим тоном од другог. Следећа секвенца *која девојка има лепу спрему*

има благосилазну интонацију све до речи *спрему*, која се изговара незнатно вишим тоном од претходне речи, при чему је продужен изговор последњег вокала. Утисак је да је и то део набрајања и да ће се низање наставити. Реченица се интерпретира као *нека девојка има лепо спрему*, (, = *затим*). Међутим, информатор придодаје реченицу *лепо се облачила* као да прекида низање и упоставља релацију с претходном реченицом: *која девојка има лепо спрему, та се лепо и облачила*. Овај сегмент је изговорен експресивно с нарочитим истицањем рематског дела *облачила*. Затим И1 започиње нову секвенцу везником *али*, када се И2 надовезуе на оно што је рекао И1 реченицом *лепо се и уда*, недвојбено упостављајући релацију (корелацију) с реченицом *која девојка има лепо спрему*. Пример је речит у погледу настанка корелативне реченице.

Препоноване циркумноминалне *који*-клаузе појављују се и уз другу релативну клаузу као додатна спецификација антецедента, односно као преформулација.

13. И да љватим љста ја вак̄ и д љзићем на̀поље, и кд̄га ви́кну, кд̄ј̄ љме ви́кну, за тога ћеш оти́ћи. (Дуп, МОГСК, 348)

И реченице с постпонованом неприкљученом циркумноминалном релативном клаузом односе се на врло неодређене, уопштене, слабо конкретизоване или боље рећи неконкретизоване, потенцијалне референте и ситуације информативно рематичног карактера. У погледу интонације постпонована *који*-клауза може повезана с матичном структуром или се остварити као посебна интонациона јединица. Када је интонационо потпуно уклопљена у матичну структуру, циркумноминална релативна клауза се понаша као један интегрисани конституент матичне клаузе који заузима одређену адвербалну позицију.

Посебну пажњу привлаче *који*-клаузе чији је предикат представљен глаголом *штети* са допуном или без ње. Таквим клаузама „допушта се” било који члан, представник класе означене антецедентом, те је глагол *штети* пандан (у ширем смислу) допусној партикули *год* или допусној заменици *било који* (*који оћеш дан* ↔ [деперсонализација →] *било који дан*). Будући да је нагласак на садржају глагола, не чуди дезакцентованост релативне заменице. У одређеним контекстима читава реченица са *који*-клаузом добија вредност просте, *који год*-клаузе која се налази у својеврсном допусном-хипотетичком односу са клаузом која следи иза ње (в. *сврни на који оћеш салаш, сваки ће узети џак ил*

два цака лука ↔ на који год салаш (да) сврнеш... / на било који салаш да сврнеш...). У овом светлу ваљало би посматрати и генезу заменице *било који / који било* (уп. пр. 16).

14. И1: А? На грѠбље]?

А: [После] Ускрса, кад се и- / иде на гробље? //

И1: Кад ђеж д^а ид- -- д(а) идѠ / на грѠбље, Ѡндак идѠш по Ускрсу. //

А: Аха. А кад [то? Који]

И1: [Х.]

А: дан? //

И1: Па Ѡдеш кѠји о- [Ѡеж]

А: [Аха.]

И1: Ѡац. / Који Ѡеж Ѡац. УУ Без Х и- У йговора <?>. /

А: Да [да да].

И1: [Који] Ѡеж Ѡац Ѡ(а) идеш <инт.>.

А: Да.

(ММо)

15. Кадгод је било у СрѠобран, // лѠтњим пѠтом, сѠ- сс- сврњи на који **Ѡеж сѠлѠш**, /// свѠки ће узети цац ил(и) два цака лѠка. /// (Мол)

16. Али Ѡко нѠма дѠста, Ѡнда дрѠги лѠв кад идѠмо, дрѠги пѠт – кѠји Ѡац бѠјо, Ѡнда кад ѠбијѠмо, кад дѠѠемо наѠраг зѠцови да се дѠле, Ѡнда тѠ дѠбију прѠви што нѠсу дѠбили онѠј прѠшли лѠв. (БП, СДЗб ХХVII, 229).

У примеру (14) остварује се већи број интонационо аутономних релативних клауза истоветног или готово истоветног садржаја, што се бележи и код других типова релативних клауза и у вези са другим релативизаторима. Такве структуре се појављују услед потребе да се прецизније нешто каже или да се оно што је раније речено истакне, да се укаже на важност претходно изреченог садржаја. Тако се у датом примеру управо наглашава да се на гробље може ићи било који дан. У англосаксонској литератури о разговорном дискурсу овај тип говорења зове се „wheel-spinning” (= врћење у круг).²³⁰

Наведени примери илуструју нам један од могућих путева усложњавања и упрошћавања реченичних структура.

Придодате циркумноминалне *који*-клаузе служе да додатно спецификују ситуацију означену матичном клаузом, односно једног њеног учесника. Њима се

²³⁰ У вези с овим типом исказа у енглеском језику В. Чејф (Chafe 1988: 7) каже: „A second, not at all rare situation in which one intonation unit ends with a period intonation and fails to be linked with an overt connective to the next unit involves a temporary stoppage in the forward flow of information, where the speaker momentarily engages in wheel-spinning.”

прецизира који референти долазе у обзир у претходно изреченој ситуацији. Оне се појављују и након интонационо завршене структуре.

Као придодате, односно уметнуте, структуре, не морају бити у конгруентној синтаксичкој вези с клаузом којој се придодају и могуће су различите семантичке интерпретације.

17. (...) бiло је крѡвѡва одѡ рѡгоза и о(д) трѡске, // аа У – кѡје су мѡње кѡће и сиромѡшније – а кѡје су мѡло бѡље, / тѡ су от црѡпа. // (Дск)
18. И ѡндак // -- ѡнда кѡжем јѡ Јѡви, „Па зѡмисли ка(д) си ишѡ и- оо- ѡрати” – кѡји су ѡѡди ишли – // па ѡни кѡњи кад иѡу и вѡлови, има она јѡдна брѡзда Х вѡлка. / (Чал)
19. А: [Аха.]
И1: [Тѡд дѡвѡјке кѡд]ишу. Знѡш мѡмци крѡ[дѡ са вѡ]шера
А: [Да.]
И1: ии
А: Да.
И1: тѡ – кѡји рѡдѡшељи нѡ дају и [тѡко].
А: [А како ј] то изгледало кад украде момак девојку?
(Мио)

Последњи пример је занимљив јер релативизатор можемо схватити и као еквивалент присвојног *чији*. Управо у овом примеру долази до изражаја условно значење *који*-клаузе.

Придодате структуре, постреченични додаци као накнадне допуне, појашњења, истицања нечега важног и сл., могли би бити пут настанка постпонованих циркумноминалних релативних клауза, али и рестриктивних релативних клауза. То би пореклом биле препоноване циркумноминалне клаузе корелативног типа које су се изместиле из своје примарне позиције. Следећи пример је у том погледу врло илустративан.

20. И2: Јербо, // кѡ је ѡмо више жѡ(та), тај нѡје мѡго толик, <> [1 Хп 1].
И1: [1 Дѡ. 1]
И3: [1 Хп 1] /
И2: [2 Кѡј(е) 2]
И1: [2 Дѡ. 2]
И2: ѡмо -- кѡји чѡвек ѡмо мнѡгоо -- више жѡѡа; // [3 ѡнда 3]
И1: [3 Дѡ. 3]
И2: у кѡмару сѡмо. /
(Дск)

Најпре је остварена препонована слободна релативна *ко*-клауза. У матичној клаузи се реализује заменички корелатив *тај*. Информатор жели још једном да истакне да у плевари (згради у којој се држи плева) није могао држати сву пlevу човек који је имао веома много жита, па опет започиње исказ слободном релативном *ко*-клаузом коју преобликује у циркумноминалну *који*-клаузу, а затим на то надовезује реченицу која почиње прилогом *онда* и којом се саопштава да се у к о л и к о је било много жита плева стављала „на авлију у камару”. Овај пример, према томе, показује и колико су блиски поједини типови слободних релативних клауза, циркумноминалних релативних клауза и условних клауза. Присетимо се и придодатих „постноминалних” релативних *који*-клауза којима се прецизира референцијални опсег „антецедента”.

Постпоноване циркумноминалне клаузе у појединим примерима су на граници између допунске и релативне клаузе, као у следећем примеру.

21. (...) ђндак ка(д) дѳе ѱјесен кукѳруз, тѳ се сѳѳам, // ђндак јее / -- тѳ ккао дѳте кат сам бѳла -- // ђндак јее // УУ -- кат се ѳкрѳни ку- УУ о- -- кат се о- ѳбере кукѳруз, // ђндак тѳко ко- бѳрамо кѳј(и) је вѳлик кукѳруз, // п^а ђндакѳѳ, ѳвај, // УУ мѳнемо тѳ лѳѳпѳтике, // п(а) ђндак тѳко ипчешљамо свѳ (...) (Ра)

Релативне реченице с инкорпорираним антецедентом и одредбом испред релативизатора у одељку о устројавању релативне реченице разматране су и са семантичко-прагматичког аспекта.

Релативне реченице с антецедентом у матичној клаузи који се „понавља” у релативној реализују се као изузетно самосталне (прикључене) *који*-клаузе које би, посматране у односу на матичну структуру, биле апозитивног типа.

Када су у питању специфичне структуре с поновљеним антецедентом које су забележене у аудио-грађи, у оба примера релативне клаузе су интонационо одвојене од матичне структуре.

31. И сѳмо (пије млеко) от кравѳ, / кѳја је кравѳ зѳмкулѳа; а нѳ ѳнѳ што се тѳк ѳтели, <» удах> па смрдѳ трава, он нѳѳе тѳ да јѳде. // (Чу)
 32. А јѳ баш нѳсам бѳо кѳѳи, а трѳба да ѳнѳсе ѳн /// књѳгицу, кѳју ѳма књѳгицу као да ѳде Х Х. // Пѳсоп. // (СЦ)

Како је напоменуто, у питању су специфичне прагматички маркиране структуре.

1.2.3. Слободне релативне реченице

1.2.3.1. Категоријална обележја антецедента

Релативизатор *који* у слободним релативним реченицама у главнини примера односи се на људе (84,48%), изузетно ретко, на друга жива бића (5,17%) и појмове неживе природе (10,35%).

[релативизатор се односи на људе]

1. Кò йма нòвце, *који је бòгaйи*, тaј вòди свíрца. (Ј, РСГВ 1, 117)
2. *Који има сав алаи́и шiiо̀го̀д iiреба*, све врсте, тај увек има рибе (СМ, РСГВ 1, 43)
3. *Кòји су издале ти се одвèду нà кола*. (Ит, СДЗб ХХVII, 161)
4. *Òнак кòи су знàли за мèне*, тi су кáзали. (Ит, СДЗб ХLIII, 498)
5. *Кòје су бiле бòгaйиe*, нòсиле су свiле. (СК, СДЗб ХLIII, 533)
6. *Кòји жàњу шарòвину*, òни жàњу шарòвину. (Брнк, ДТВК, 447)
7. *А који су вúкли жiiио*, òни приватају ца̀кове, на ва̀гу и с ва̀гè. (Брн, МОГСК, 363)
8. Бiло је и кòд нi(х) *кòји су бiли iiрòиив /// iiòгaa да се нàрод нiiиiи*. /// (ММ)
9. È, сàде, унесè-се бàднàк, дòноси *кòји је сiiарèшина*, прèстави мòј сiн је старèшина, а рàније је бiiо нèгов òтац. (Мис, ГЦШ, 429)

[релативизатор се односи на животиње и биљке]

10. *Која има икру*, то вам је женка, а *која има млечац* – то вам је а̀гир (Ђу, РСГВ 1, 36)
11. *Увече кòје су сjа̀гèне да̀мо ма̀ло жiта*, зòби. (Дв, ГКЛ, 234)
12. Нè рàди се тò са свàкòм крàвом, нег *кòја је iiу̀гàлiва на вiiмену*. (Мт, СДЗб ХХVII, 218)
13. Бóце йма мнòго, свàкаке. Па зàтò што бòду òви лiстови, бòде, èто, зàтò је зовèмо. Йма чкàл па бòде, па òнда йма рàзни[х] тi[х] ко̀екаких бóца, а свè зовèмо у йсто врèме бóца. *Кòје бòде*, бóца је (Бо, РСГВ 1, 129)

[релативизатор се односи на појмове неживе природе]

22. *Кòја слúжи као сiòјница на òнiм òеловима кòла, око срчàнице, крàкова*, зòве се ц̀пàнта. (Ја, ВКТ, 210)
23. Има [удица] *које су са алком*, а има *које су исковане* (Мор, РСГВ 1, 44)

У говору Ваљевске Подгорине релативизатор *који* у облику средњег рода може се односити на мушку одраслу особу, што референта чини још неодређенијим, анонимнијим.

24. Мi тò још и ўвèк тàкò рàд"мо. *Кòје идè за Бàднàк òнò нòси зòби и рукàв"цу*. (Мил, ГВП, 662)

Употреба специфичних, по свој прилици, врло архаичних, реченичних структура с основним обележјем ‘анонимност агенса’ типа *Тамо-и увайшло и-идклало, Ддишло, вѣли чѡјк* (в. Д. Петровић 1978: 139) бележи се у говорима источне и централне Босне, у Банији, Кордуну и Лици, чакавским говорима, у Буковици, као и у широком појасу источнохерцеговачких говора од Неретве до Васојевића и Потарја, спорадично и у Посавини и Бачкој (в. Д. Петровић 1977: 366).²³¹ У мојој грађи није реч о истом типу конструкције, јер се агенс експлицира заменицом средњег рода, те се формално конгруенција субјекта и предиката остварује, но ипак је реч о појачаном уопштавању агенса.

Пример (13) нам показује да се у овом типу реченица релативизатор *који* може реализовати и у неутрумској форми којом се упућује на неперсонални генерички појам.

1.2.3.2. Устројавање релативне реченице

Слободне релативне клаузе се реализују испред матичне клаузе / предикације [60,34%] (1–3), иза матичне клаузе / предикације [34,48%] (4–6) и као засебне реплике [5,17%] (7). У првом и другом случају обично је реч о иницијалној, односно финалној позицији у реченици. У принципу, на комуникативном плану препоноване слободне релативне клаузе се понашају углавном као препоноване циркумминалне релативне клаузе, а постпоноване можемо интерпретирати као постпоноване циркумминалне релативне клаузе или као постноминалне релативне клаузе које заузимају финалну позицију у реченици, о чему ће бити више речи у одељку о семантичко-прагматичким и интонационим обележјима слободних релативних клауза.

1. *Кѡја се идроди, њѡзи мајка дѡнесе дрвѡнѡ коритѡнце, // да кѡпа бѡбу, и тѡ с(е) -- љ томе се кѡпа...* (Још)
2. *А кѡја имѡ сѡме, / ѡна ѡстаје дѡже.* / (Барз)
3. *И сѡ(д) трѡба жѡнови -- сѡнови да се жѡнѡ. И сѡт који гѡд, <» удах> ка(д) ирѡба да се жѡнѡ, / зѡ њѡга се прѡви вајѡт на прѡмер / пѡт са чѡтри.* / (Мио)

²³¹ Утврдивши типове нерегуларне конгруенције, ареал појаве на српско-хрватском језичком простору и типолошку сродност с приликама у неким другом словенским језицима, Д. Петровић (1977: 368) на послетку истиче да су узроци нејасни. Чини се да би се појава могла осветлити са језичкотиполошког аспекта. Вероватно је реч о синтаксичком архаизму, одлици доминативног типа језика у којем није постојао валентни оквир глагола, нити категорије субјекта и објекта, те није морала бити остварена конгруенција номиналних и вербалних елемената (в. у Грковић-Мејѡр 2013: 173, 175–177).

4. А: [Ўзи кòји ðћеш. <пок. на колач> Ўзи.]
 И1: [Xн.]
 (ММо)
5. Пòсле се ðнā бúнила: Зāшто су **прíмили**, кòјā нíје нíкако чèкала? // (Миш)
6. Је ли да се прāту до вратa *кои н ùму ð ѝграју*. (Сф, СДЗб XLIII, 522)
7. А: А јел су жене имале обичај кад мушкарци оду на њиву, / да им носе ручак? //
 И1: Паа, // кòји ѝрāже. /
 А: Мхм. //
 И1: Кòји ѝрāже. //
 (Јар)

Примери попут (6) показују да се релативна клауза која попуњава позицију субјекта може наћи из матичне клаузе.

Следећи пример је са становишта комуникативне перспективе реченице интересантан.

8. Сад нè пíтаду дèвòјке него ðдбегнеду. И ðнда је бíло да ðдбегну кòје нèће да ѝдслушāду рòдишеље. (Врд, СДЗб XXVII, 293)

Релативна клауза се налази на крају реченице, али је у фокусу информација садржана у прилогу *онда* (на шта упућује и фокализаторско и пресупозиционо *и*), односно то да се извесна радња реализовала и у времену на који упућује прилог *онда*. Информатор најпре изриче да данас девојке саме одлучују за кога ће се удати, а затим истиче да је **и раније** било таквих случајева.

Изузетно, сегмент релативне клаузе се појављује испред релативизатора.

9. А: И шта они онда [Xн]?
 И1: [Ѝ ðнда,] // дèвєр <инт.> кòји је, // ðн нў тражи да ѝзāђе, ѝ ðни кò је // -- ће је извèсти, тāј стòји на вратима, и тражи кòлко ðће нòвāца да се млада плāти. //
 (Јар)
10. Редара која је, ðна дйжè ðдмā тò и склāнā, пèрè сўдове. (Дуп, МОГСК, 355)

У датим примерима елемент испред релативизатора је фокални део релативне клаузе и топикални елемент о којем реферише матична клауза.

1.2.3.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и матичној клаузи

У слободној релативној *који*-клаузи антецедент има улогу субјекта (81,04%), правог објекта (15,52%), прилошке одредбе места (1,72%), прилошке одредбе друштва (1,72%), логичког субјекта, неправог објекта, те прилошке одредбе циља.

Ако је у саставу релативне клаузе друга зависна клауза, релативизована позиција се налази унутар управног дела релативне клаузе. Изузетно, релативизује се субјекат подразумеване допунске клаузе.

1. И јутру спрѣмамо кѡ ће д-идѣ у крстѡноше, а зна се ѡнај кѡји ће да нѡси крстѣћ, а нѣ да нѡсе кѡји *иш* мѣслиш, него ѡнај кѡји је ѡдвојен за крстѣћ. (Ју, ГЦШ, 471–472)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. У реченици у којој антецедент има улогу субјекта релативне предикације релативизатор *који* се појављује у номинативу. Антецедент у позицији субјекта релативне предикације у матичној клаузи има исту функцију, функцију логичког субјекта, именског дела предиката, функцију правог објекта, неправог објекта, прилошке одредбе места или присвојног атрибута. Улогу логичког субјекта, именског дела предиката, прилошке одредбе места и присвојног атрибута има у случајевима када релативна клауза претходи матичној. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна (на првом или на другом месту) може се реализовати корелативни заменички израз који заступа антецедент (по правилу лична заменица трећег лица или показна заменица *тај*) или на њега уопштено упућује (*то*). Улога присвојног атрибута исказана је присвојном заменицом, а једном се на почетку матичне клаузе појављује и прилог *тамо*, којим се показује да антецедент има улогу месне одредбе матичне предикације. Заменички корелатив се увек реализује када персонални антецедент има улогу правог објекта у матичној клаузи.

[субјекат]

2. И ѡнда је бѣло да ѡдбегну кѡје нѣће да ѣдслушѣду рѡдѣиѣље. (Врд, СДЗб XXVII, 293)
3. Је ли да се прѣту до врата *кои* н ѣму ѡ *иѣрају*. (Сф, СДЗб XLIII, 522)
4. Тај што је то рѡдио, рѣцимо, ако је рѡдио, нѣсам вѣдио да су рѡдили, ал сам слѣшо да се приповѣдало, ѣзму кѡји ѣзму, нѣје тѡ бѣло ѡдређено. (Ср, ППЈ 40, 152)

5. Бабѣца помѣже (а сѣд кѣја нѣ сме, ѿде у бѣлницу; ја нѣсам ѿшла у бѣлницу). (Дц, СДЗб XXVII, 257)
6. *Који раде са аловом*, зову се аловције (СтС, РСГВ 1, 45)
7. *Који су били сѣирији*, нѣсу мѣгли да рѣду, прѣдо у ѿрѣнду (Т, РСГВ 1, 55)
8. *Кѣја је ѿмѣйна, кѣја је вѣшиѣа*, нѣће да се сѣгне. (Ч, СДЗб XLIII, 523)
9. Свѣ су и ѣне рѣдиле као и вѣлови, али *кѣја нѣсѣ јарам на вѣиѣу*, нѣма млѣка. (Брнк, ДТВК, 448)
10. *А вѣћа деѣа, јесу ли ѿевала о Виѣлајему?*
 Да, *који су вѣћи*, ѣни су пѣвали Витлејему, слѣвни граѣе и Слѣва вишњем Бѣгу.
 (Ср, ППЈ 40, 147)
11. *А кѣја ѿмѣ сѣме*, / ѣна ѣстаје дѣже. / (Барз)
12. *Ѡпед визѣта е бѣла и кѣи нѣ им бѣо пѣ вѣљу, вѣрнули га нѣтраг. А кѣи е бѣо здѣра^в, тѣј е*
^вѣма тѣмо ѿшо, јѣдан зѣ другим и плѣћали шѣвкѣрте. (Ит, СДЗб XLIII, 505)
13. *Кѣји ѿдмѣжу ѿсѣириѣа тѣ* су бѣјтѣри (Пх, ПТС, 105)
14. *А кѣји баѣѣду са кѣмаре нѣ дреш тѣ* су баѣѣчи (Ж, РСГВ 1, 87)
- [логички субјекат]²³²
15. А: Е сат кат си рекла черпић, / јел су се куће градиле бешѣ о(д) черпића? //
 И1: пма <инт.> кѣје јесу. ///
 (Јар)
16. *Ѡви нѣши ѿма кѣи је чѣко, има кѣи е сѣдиѣо* па тѣко сѣго глѣву па дрѣма, а Талијѣни и тѣ
 дрѣги ѣма тѣко почѣше арлѣкати, они нѣ знѣду. (Ит, СДЗб XLIII, 515)
17. *пма кѣји ѿшѣ ѣдѣѣду на мѣбу*, да пѣмѣжеду да лѣшту (кѣи нѣмаду свѣе зѣмље); (ЈТ, СДЗб XXVII, 165)
18. *Бѣло је кѣји су вѣлели јѣко сѣиѣре* (сиреве). // Кѣји вѣћ нѣко мирѣши. /// (Дес)
19. И1: И бѣло је зѣдѣни шѣѣрѣта, (оних) кѣји су бѣли зѣдѣни од цѣглѣѣ, ѣ[нѣсе]
 А: [Аха.]
 И1: фѣне цѣглѣѣ;
 А: Аха.
 И1: а бѣло је кѣји су зѣдѣни, кѣји <?> су // малтѣрсани; бѣло је Х_п.
 (ММ)
20. Бѣриѣѣи бѣрѣ, а ѿмѣ кѣји нѣсѣ сѣѣѣше. (Брнк, ДТВК, 447)

²³² Примећујемо да антецедент има функцију логичког субјекта у матичним клаузама тзв. егзистенцијалног типа. У стандардном српском реченице овог типа с предикатом у трећем лицу једине и логичким субјектом у генитиву множине, под одређеним условима и у генитиву једине (М. Ивић 1963: 23–24), третирају се као имперсоналне структуре. У дијалектима је на овом плану ситуација другачија. Уместо у генитиву у многим народним говорима субјекат се налази у номинативу (в. нпр. П. Ивић и др. 1997: 309–310), те се поставља питање како третирати плуралски субјекат уз сингуларски предикат у таквим структурама. Ако се субјекат дефинише као „она граматичка форма која и smisaono i formalno kongruira sa obeležjem lica (i broja) u predikatu” [М. Ivić 1963: 21] (ако предикат показује род, и у том обележју), онда би се субјекат у разматраном случају одредио као логички.

[именски део предиката]

21. Пдложајник је *кдји ддлази да чдстийййа*. (НС, ЕИНС, 304)
22. Ајк̄ач је *кдји и ййера да йду ў крӯѣ* (Ж, РСГВ 1, 38)
23. Йма Йља од дсамсто четрддсет дсме,– тд су добављали (по двâ јўтра) домобранци (тд су *кдји су бранили земљу, врбовани су*), тд је држава поклднила земљу *кдји су йшли у рату*. (Ме, СДЗб ХХVII, 143)

[прави објекат]

24. Пдсле се днâ бўнила: *Зâшто су **прймили**, кдјâ нйје нйкако чёкала?* // (Миш)
25. Ако Тўрци вйде, дни УУ згрâбе *кдја им се свйди* и дду. // (Чу)
26. И1: А трâжиш *кдји ће да **йрддâ** з[емљу]*?
В: [Да **про**]да. (...)
(Мио)
27. Када је ддшло пддне, пандўр (тâј што је надглддо над нйма; ймо је кдрбач у нёга; *кдји нёћ да рâди, тўче га*) је дд^ашо па је кâзо лўдма да рабдте више нема. (Ит, СДЗб ХХVII, 160)
28. Опед визйта е бйла и *кди нй им бйо йд вдљу*, врнули *га* нâтраг. А кди е бйо здрâ^в, тâј е ^ндма тâмо йшо, један зâ другим и плаћали шйвкâрте. (Ит, СДЗб ХLIII, 505)

[неправи објекат]

29. Йма Йља од дсамсто четрддсет дсме,– тд су добављали (по двâ јўтра) домобранци (тд су *кдји су бранили земљу, врбовани су*), тд је држава поклднила земљу *кдји су йшли у рату*. (Ме, СДЗб ХХVII, 143)
30. (...) мй се- УУ у -- вёче седймо прёддмо, // маторе ждне пдкâжу *кдјâ нё знâ / да прёдд (...)* (Чу)
31. Нё рâди се тд са свâкдм крâвом, нег *кдјâ је йуѣйлива на вймену*. (Мт, СДЗб ХХVII, 218)
32. Ўвече *кдје су сјâѣне дамо мâло жйта, здби*. (Дв, ГКЛ, 234)
33. *Кдјâ се йдроди, **нѣзи** мâјка дднесе дрвднѣ коританце, // да кўпа бёбу, и тд с(е) -- ў томе се кўпа...* (Још)

[прилошка одредба места]

34. (...) дндак дй и- и- -- дй јес // -- *кдје У -- кдја йрело йрвимо, тâмо* йдемо. // (Ра)

[присвојни атрибут]

35. *А кдја нйје знâла да рâди ишли нйје ййела, // **нёна** су ддца нâјгдлија и нâј- ...* // (Чу)

Корелативни заменички израз и релативизатор по правилу се слажу у лицу, роду и броју, осим ако није реч о неутрумском *то*-упућивању. Међутим, може доћи до изостанка конгруенције, пре свега у броју, али и у лицу. Када антедент има улогу субјекта у обема клаузама неконгруентност се испољава и код предиката или једино код предиката у

случајевима када заменички корелатив изостаје, односно у структурама с постпонованом слободном релативном клаузом.

36. *А кѡи су здр̀ави, п̀ушћа га на̀прѣд.* (Ит, СДЗб XLIII, 508)
37. *Кѡи д̀ће да ѝрѡда, мош прѡдати с̀амо д̀сам л̀анаца, ма̀ње не.* (Ф, СДЗб XLIII, 527)
38. *Ѝскуп̀имо се и с̀ела кѡи р̀аду на̀дницу, неки плѣву ж̀ито, н̀еки плѣву л̀ан, н̀еки к̀опу р̀епу.* (Ит, СДЗб XLIII, 502)
39. *Уплѣтемо к̀осу, јел з̀авѣжемо р̀еп к̀ѡја је ѝмала д̀у̀гачку к̀осу и д̀нак с ђ̀рnodлама прѣкачимо да н̀е падне да вѝри испод ма̀раме* (ЈТ, РСГВ 6, 93)
40. (...) *м̀исим ѝц̀у (девојке) са бр̀атом к̀ѡја ѝма с̀ѝаријега, // н̀ика(д) т̀ѡ н̀ије ѝшла // д̀евѡјка ни м̀ладић без р̀одитеља. // (Пр)*

Такве структуре се појављују у случајевима начелног саопштавања када су агенси уопштени и неодређени, те ни нема праве кореференције, односно у случајевима промене реченичне перспективе и преласка на спецификацију типа референта, што је складу с начелом линерног динамизма разговорне синтаксе. Видели смо да се у сличним контекстима ова врста неконгруентности појављује и у постноминалним релативним клаузама. У таквим случајевима корелативна веза међу клаузама је ослабљена или раскинута. *Коју*-клауза се у постпозицији, нарочито она која је накнадно придодата, појављује као једна врста спецификатора ситуације означене матичном клаузом односно једног њеног учесника.

У следећој релативној клаузи релативизатор има облик номинатива једнине а предикат обележје првог лица множине.

41. (...) *ѡндак д̀и и- и- -- д̀и јее // -- к̀ѡје Y -- к̀ѡја ѝр̀ело ѝр̀авимо, т̀амо йдемо. // (Ра).*

У грађи се бележи и једна необична структура с неутрумским *које* .

42. *Ј̀алов је к̀ѡје н̀ије ѝасѝу̀в* (БП, РСГВ 6, 143)

Забележен је и пример:

43. *Ј̀астуци су к̀ѡје д̀ржу л̀ѡѝре, ѡни су г̀оре изнад п̀ддлѡжња.* (Та, ВКТ, 150).

У наведеном примеру на облик релативизатора могла је утицати транзитивност глагола *држати*, тј. облик *лотре*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. Релативизатор *који* у позицији правог објекта реализује се у беспредлошком акузативу, односно акузативу синкретизованом са генитивом. У матичној клаузи антецедент обавља функцију субјекта, правог или неправог (дативног) објекта. Улогу правог објекта у матичној клаузи има у свим примерима с постпонованом релативном клаузом. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна појављује се корелативни заменички израз (показна заменица *тај*) који показује улогу антецедента у матичној клаузи.

[субјекат]

44. *Кòјеџ̄ ув̄а̄й̄ӣмо, т̄а̄ј̄ б̄ў̄дне ш̄а̄пац.* (СК, СДЗб XLIII, 533)

[прави објекат]

45. А: [*Ўзи кòји д̄ћеш.* <пок. на колач> *Ўзи.*]

И1: [Хп.]

(ММо)

46. *Ўзмите (чашу) коју д̄ћей̄е. ///* (Сем)

47. *Ќндар св̄учеш л̄по на креч̄ану, креч̄ану й̄скопаш, креч̄ану може да й̄скопау дв̄дица за д̄ан, з̄ависи до кòе: м̄же о дв̄ас т̄д̄в̄ара, од ч̄тр̄ес т̄д̄в̄ара, од й̄ладу к̄йла, кòју д̄ћеш.* (ВШ, ГКЛ, 237)

[неправи објекат]

48. Аа // на Б̄ўр̄ћев̄д̄ан, // је б̄ило òпет̄а, / У // д̄в̄о̄ј̄кама / м̄бра осв̄анути <?>, // кòј̄у // пòштӯј̄еду <?>; а кòј̄у // н̄е, / т̄ò̄ј̄ дон̄ес̄у кòрова, // ии тр̄ња, ии / пòсп̄еду / пл̄ве, и шт̄а ја зн̄ам; // аа кòј̄у, об̄ож̄авају, // т̄ò̄(ј) дон̄ес̄у л̄йне, гр̄ане, // од л̄йне, ии // шт̄а òнда(...) (Гра)

У једном примеру бележи се специфична употреба форме *које*.

49. Па òбр̄т̄а̄њ̄ је б̄йоо УУ кòје су и зв̄али òбр̄й̄ӣњ̄, зн̄ачи Х. (Дск)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. У грађи је забележен један пример с релативизатором у акузативу с предлогом *на*, но овде би било речи о неправом објекту. Зависна предикација је уобличена глаголом *хтети* чија допуна изостаје јер је истоветна с лексичким експонентом матичне предикације. Антецедент има исту улогу и матичној клаузи, те антецедент и предлог *на* матична и зависна клауза деле.

50. Кат пѣцаши рѣбу, ти бѣциш љдицу *на кѡјѹ ѡћеш* / да је ѡватиш. /// (ММ)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ДРУШТВА. У забележеним примерима релативизатор се реализује у инструменталу с предлогом *са*, а антецедент има исту улогу и у матичној клаузи. Једном се бележи корелативни анафорски израз, који је удаљен од почетка матичне клаузе. У фокусу саопштења није референт него истицање поновног вршења радње са њим, на шта упућује изразито наглашено пресупозиционо *опет*.

51. (...) с кѡјѣм сам ѡдиграла ѣрѣ, // ја **ѡпѣт** се сѡ њѣм /// -- прѡшѣтам (...) (Пр)

52. С кѡим се дрѹжу, ѣду нѡ рогѡль (СК, СДЗб ХЛШ, 428)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ЛОГИЧКОГ СУБЈЕКТА. У реченици у којој антецедент има улогу логичког субјекта (носиоца потребе) зависне предикације релативизатор се реализује у беспредлошком дативу (носиоцу потребе). Антецедент у матичној клаузи има улогу индиректног (дативног) објекта.

53. Мѣ смо се тѡко споразѹмели, бѣли смо цѣгѹрни па дѡли јѣно дрѹгим нѡвце да шѣље кѡм је нѹжније окрѡм *ѣѡко мѡло на ѣрдѡак*. (Ит, СДЗб ХЛШ, 518)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА. У реченици с антецедентом у функцији неправог објекта релативне предикације релативизатор се реализује у акузативу с предлогом *на*. Антецедентни појам је људско биће испред којег се неочекивано појављује други живи енитет. У матичној клаузи антецедент има функцију субјекта и на њега упућује показна заменица *онај*.

54. И тѹ су ѹнѹтри ѹ колу зѣчеви, и ѡнда *на кѡјеѡ нѡѣђе зѣц*, ѡнѡј (дѡтични лѡвац) пѹцѡ кѡји је близу њѣга, ако га трѣви, ако нѣ, натрчи на дрѹгог лѡвца, и ѡн пѹца, па сад – ако га ѹбије, ѹбије; ако га нѣ убије, ѹбиће га трѣћи, и тѡко рѣдом. (БП, СДЗб ХХVII, 229)

Употреба заменице са *-н-* елементом условљена је, чини се, додатном идентификацијом референта помоћу друге *који*-клаузе, те не би било речи о правом корелативу. Овај пример показује да прва *који*-клауза и није усмерена на детерминацију референта.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ЦИЉА. У овој улози релативизатор се реализује у акузативу с предлогом *по*. У матичној клаузи он има улогу субјекта. Не бележи се заменички корелатив.

55. *По кдју [девојку] нѐ дѡђу [да иѡра], ѡстане у буђаку да стѡји* (НС, РСГВ 1, 149)

На крају прегледа синтаксичко-семантичких улога антецедентног појма у матичној и релативној клаузи можемо констатовати да су присутна различита „неподударња падежа” и „категоријална неподударња”. У таквим примерима реч је по правилу о релативним клаузама у левој периферији реченице, клаузама које се могу схватити као корелативне клаузе померене у десну страну, односно клаузама које се не тичу једног конкретног одређеног / ‘специфичног’ референта. Не бележи се и релативна клауза која је у вези с једним одређеним референтом (24). У датом примеру ради се о специфичној прагматички обележеној структури. У фокусу је контрастна релација међу саодносним предикацијама и релативна клауза се може схватити и као својеврсна апозитивна структура, о чему ће бити више речи у следећем одељку. Уочава се и да када у постпонованој релативној клаузи релативизатор попуњава позицију правог објекта, и релативна клауза попуњава исту позицију, мада су ти примери ретки и своде не случајеве када је релативна предикација представљена глаголом *хтети*. Запажа се да се неподударности код постпонованих релативних клауза тичу превасходно реализације релативне клаузе у позицији правог (беспредлошког акузативног) или неправог (беспредлошког дативног) објекта и релативизатора у позицији субјекта. О реченицама с клаузама егзистенцијалног типа биће речи у наредном одељку. Примећују се и могућа изостављања пунозначног глагола у предикату релативне клаузе када се тај глагол налази у предикату матичне клаузе, или у реченици која матичној клаузи претходи, и случајеви када један предлог има улогу у обема клаузама (в. нпр. 50). Такође се запажа да персонални антецедент у функцији објекта матичне предикације, увек има заступника у матичној клаузи којој претходи релативна. Треба, ипак, напоменути да је таквих примера мало.

1.2.3.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Слободне релативне клаузе с релативизатором *који* могу се тицати конкретних или уопштених, генеричких и хипотетичких референата и ситуација, но они су обично неодређени и непознати саговорнику, релативизатор се понаша као Мусићев генерални прономен. У парафрази ових структура као антецедент обично можемо употребити показну или општу заменицу (*онај који / сваки који / сви који*). Негде бисмо као антецедент могли употребити неодређену заменицу или лексему с вредношћу неодређене заменице, или каквоћну показну заменицу типа *такав*.

1. Кат су зјутра дoшли кѹћи кди су нѹѹос рáдили, ђће д идѣду да ме вѹду вáрош. (Ит, СДЗБ XLIII, 511)
2. Је ли да се прáту до вráта *кои н ѹму ђ иѹрају*. (Сф, СДЗБ XLIII, 522)
3. И сá(д) трѣбá жйнови -- сйнови да се жѣнѣ. И сáт *који ѣѹд*, <» удах> *ка(д) иѹрѣба да се жѣнѣ*, / зá њга се прáви вáјат на прíмер / пѣт са чѣтри. / (Мио)
4. Кад ја пѹгледа, рáстави мѣнѣ јѣдан у шепиру дѹл нà дѹњѹ стрáну, рáстави ме, *кѹји је дрѹжѹ кѹло Никoли дрѹжѹ рѹѹак Мйѹо*. (Сув, ГВП, 670)
5. Йма тѹ између нáс *кди е знáо нѣмачки* па с Енглѣзом разгѹвáра. (...) Овај што је знáо нѣмачки се разгѹвáро ш њíме и ѹн му дѹкáже кáкви е зáкон. (Ит, СДЗБ XLIII, 510–511)
6. Ймѹ је *који је лѹжáч бíо*. Бíо је нѣки Бѹгѹльѹб Живáновиѹ. (Брн, МОГСК, 363)
7. А ѹна гвѹжђа кѹја су дѣбела, йма кá мѹја рѹка, *коѣ дѹѹѣду дѹѹáчка двá мѣиѹера*, а йма и тáке кáв мѹја шáка јел мѹже бíти от пѹ шѹка ширѹке, тѹ дѹѹе кá дáске. (Ит, СДЗБ XLIII, 515–516)
8. Тѹ йма рѣд, тѹ су сáме шѣре тѹ. Кѹја сѣче тáке мáле клйнове на парчáдиѹе да се прáву мѹтери, а йма *кѹја цѣла иѹрчáд*, а йма *кѹје дѹѹáчко цѣли фáйи*. (Ит, СДЗБ XLIII, 517)

Препоноване слободне релативне клаузе с релативизатором *који* у семантичко-прагматичком и интонационом погледу најчешће се остварују као топикализоване клаузе у левој периферији реченице, одвојене континуативном интонацијом од остататка реченице. Више пута је скренута пажња на њихову блискост с циркумноминалним релативним клаузама. Заправо, препоновану слободну релативну *који*-клаузу обично можемо интерпретирати као једну структурну варијанту препоноване циркумноминалне *који*-клаузе (уп. 1 и 2).

9. *Кѹја се иѹроди*, њѹзи мáјка дѹнесе дрвѣнѹ коритáнце, // да кѹпа бѣбу, и тѹ с(е) -- ѹ томе се кѹпа... (Још)
10. (...) *кѹја м-м-* // мáјка сйрѣма ћѣрци, ѹна ѹткá и губѣрчйѹ // – губѣрац је бíо да се пѹкрије дѣте (...) (Још)

Именичка лексема која би заузела позицију антецедента не изриче се или зато што је у претходном делу дискурса било речи о групи референата из које се издваја референт или мања група референата на коју упућује релативизатор, или зато што је реч о уопштеном референту, односно референту који се лако контекстуално идентификује,

Слабљењем корелативне везе међу саодносним клаузама могу настати изоловани топикализовани изрази, обрти анаколутског типа, односно својеврсне условне клаузе.

11. *Кои дће да њрџа, мош прџати сџмо џсам лџнаца, мање не.* (Ф, СДЗб XLIII, 527)

12. Кџ <?> је рџдара(,) нџ рџди дру- нџшта, сџм рџдујџ. /// *А кџја нџје рџдара,* // знџло да џдџ *двџ,* и у- џјутру џдџ и дџнесу вџдџ, // и знџ се кџја мџзџ, крџве, /// она мџзџ, ил кџја рџни свџње, // *Х,* рџн"ла свџња <?>. // (Гр)

13. *Х кџја се вџдиши нџмазала каже џјудером,* // „*Х*” кџже, каже „*И*мала пџдер да се нџмаже.” // (Пр)

14. *Па тџ се мџте* // кџла на кџлу. /// *Кџла шџћера, кџла вџћа.* /// *Е сџд, кџје (j)e слџће,* мџте се кџла џ по. /// (ММ)

Пример (14) је интересантан јер се у њему реализује и примитивна реченица (*Кила шџћера, кила воћа*) у којој је успостављена својеврсна корелативна веза између првог и другог дела.

Блискост корелативних *који*-клауза с типичним условним клаузама лепо илуструје следећа преформулација.

15. И1: Ако га џвати -- *кџје џваџи,* џно бџцџ; ал ако га не **џвати**, //

А: Аха. /

И1: џноо џзмџ тџј вџриз и мџра да пџгодџ // у тџј штџп; џли, / кџликџа е дугџчка мџшка до штџпа.

(Мио)

На слабу корелативну везу саодносних клауза указује и појава паратактичких везника међу њима, а у појединим примерима заиста се може говорити о неодређеној заменици *који*, а не о релативизатору као елементу корелативне реченице.

16. А тако и *кòје зòш̄ово изрāђено, и тò* се нòси у магазину. (Ит, СДЗб XLIII, 515)

17. *Кòја ӣрва ис кòшаре изӣђе и òна* нòси клèпку цèле гòд^не дāнā, нòси клèпку те се чўјè дè су òвце. (Мил, ГВП, 663)

18. Када смо м̄и стўпили у бўрту, *кòи су рāдили дāњом ца* су били на рўчку, а кòи нòном рāду, т̄и су били кўћи. (Ит, СДЗб XLIII, 509)

И овде се бележи концесивна универзална *који год*-клауза.

19. И сà(д) трèба ж̄инови -- с̄инови да се жèнè. И сàт *који зòд*, <» удах> *ка(ò) ӣрèба да се жèн̄и*, / *зā њ̄га* се прāви вāјат на примèр / пèт са чèтри. / (Мио)

Дата реченица је специфична јер садржи и временски везник *кад*, што показује и потенцијал корелативних клауза за генерисање временских реченица. Управо исходиште граматикализованог временског везника *у које*, који се бележи у појединим зетско-сјеничким говорима (уп. нпр. *у које дòђи набре Прòгонов̄ићā, ӣрисèӣи се ш̄ӣò су заборāв̄или* [Пешикан 1965: 212]), треба тражити у сфери корелативних клауза с инкорпорираним антецедентом. Утисак је да се и многе друге реченице прилошког типа у дијахроном смислу могу изводити из корелативних клауза.

Постпоноване слободне релативне клаузе обично нису интонационо издвојене. Оне се односе или на конкретне или на потенцијалне уопштене референте.

Изузетно ретко оне се остварују као посебне мање или веће интонационе целине.

20. А: А јел су жене имале обичај кад мушкарци оду на њиву, / да им носе ручак? //

И1: Паа, // *кòји ӣрāже*. /

А: Мхм. //

И1: *Кòји ӣрāже*. //

(Јар)

21. Пòсле се òнā бўнила: Зāшто су **пр̄имили**, *кòјā н̄ије н̄икако чèкала?* // (Миш).

У примеру (20) ради се о изразито хипотетичкој релативној клаузи (у Мусићевом смислу).

Реченица у примеру (21) је на семантичко-прагматичком плану врло занимљива. Да бисмо боље разумели реченицу, неопходна су контекстуална појашњења. Две учитељице су конкурисале за посао у школи и биле су заједно на разговору. Она која није

примљена жалила се особи која је одлучивала о томе ко ће добити посао. Информатор преноси шта се десило, шта је друга учитељица рекла, а туђи говор на интонационом плану делује као мешавина посредног и непосредног говора. На прагматичком плану *која*-клауза је остварена као апозитивна клауза која је у контрастној, допусној смисаоној релацији с матичном клаузом (*примили су је, а / иако није никако чекала*). *Који*-клауза је континуативном интонацијом одвојена од матичне клаузе. Такви примери, према томе, представљају прагматички маркиране варијанте слободних *који*-клауза.

И овде се реализују *који*-клаузе са глаголом *хтети* у позицији предиката које на референта упућују попут заменице *било који*, што можемо илустровати следећим примером.

22. Узмите (чашу) *коју* *д*ће^ие. /// (Сем)

Исказ је остварен у ситуацији у којој истраживач тражи чашу да би сипао воду. Информатор му показује где су чаше и говори да може да узме *коју* (*год*) *хоће*. Дакле релативизатор не упућује на одређени денотат јер информатор ни не зна *коју* ће истраживач чашу узети, али се подразумева издвајање једног референта из скупа дефинитних референата, оних које саговорник може идентификовати. Говорник даје слободу избора истраживачу. Овде долази до изражаја селективни карактер релативне заменице *који* и њена способност да издвоји један ентитет од већег броја познатих ентитета, тј. ентитета које је саговорник у стању да идентификује. С обзиром на то да су у овом типу структуре бележени и изражени антецеденти (*Па одеш који оћеш дан*), можемо закључити да се у појединим постпонованим слободним релативним клаузама, ако говоримо о имплицираном антецеденту, антецедент не реконструише испред релативизатора. Према томе, и овде можемо говорити о варијанти циркуминоминалне релативне клаузе.

Управо захваљујући својим придевским обележјима, граматичким обележјима рода и броја, релативна заменица *који* је у стању да нешто издвоји као појединачан, избројив ентитет, тј. да упути на такав ентитет, да нешто индивидуализује, да нотира појединачност, или да нагласи плуралитет појава о којима реферише, да пружи податак о роду, и да тако смањи уопшеност именованог ентитета, што није доступно

релативизаторима *ко* и *што*. Тако се у следећем примеру употребом *који*-клаузе након *ко*-клаузе смањује уопштеност референта.

23. Кò йма нòвце, *који је бóгаӣ*, тàј вòди свíрца. (Ј, РСГВ 1, 117)

Посматране са становишта информационе структуре реченице постпоноване слободне релативне клаузе с релативизатором *који* јесу структуре рематског карактера, при чему оно што је фокални (контрастни) део исказа може бити нарочито наглашено. У погледу тога илустративан је следећи пример, иако је овде реч о прелазној релативној клаузи.

24. И1: А тра̀жиш *кòји ће да њ̀рòдà* з[емљу]?

В: [Да **про**]да. (...)

(Мио)

Информатор је мислио да саговорник тражи некога ко жели да купи земљу, а потом је схватио да саговорник тражи некога ко продаје земљу, те изговара *А тра̀жиш који ће да **прода** земљу?* Сегмент *прода* је изговорен вишим тоном од претходних сегмената, док је сегмент *земљу* изговорен знатно нижим тоном и са знатно мање интезитета. Дакле, читава интонациона контура која лежи у основи исказа *А тра̀жиш који ће да **прода** земљу?* креће се узлазно до речи *земљу*, када се уочава нагли пад. Но, овде бисмо могли говорити и о својеврсној експликативној допунској клаузи.

У складу с информационом структуром исказа је и постпозиција *који*-клаузе уз матичне егзистенцијалне клаузе. Но, стиче се утисак да је у таквим структурама обично читава ситуација означена *који*-клаузом оно што уводи егзистенцијални глагол.

25. А бíло је тàмо и *кòји (је) ймо и сѝд л̀ан̀ица*. (Снт, СДЗб XXVII, 210)

26. Бíло је *кòји су вòлели ј̀ако сѝ̀ре* (сиреве). // Кòји вèћ нàко мирѝши. /// (Дес)

27. А: Е сат кат си рекла черпић, / јел су се куће градиле беше о(д) черпића? //

И1: Йма <инт.> *кòје ј́су*. ///

(Јар)

У структурама у којима заменица *који* има вредност ‘неки’ ми можемо говорити о асиндетској допунској клаузи.

У грађи се бележе и структуре у којима се на допунску клаузу постпоновану матичној клаузи надовезује независна клауза према којој допунска иступа као својеврсна релативна клауза.

28. Девџке да йду на̀прѣд, мџмци у грѹпи за̀ њима, а свѣкрве, ма̀тере са стране кѣбицу̀јѣду кѣкве су девџке, кѣја је лѣѣа, кѣја йма сеферѣне на вра̀ѣшу, та̀ је бѣгата, ѣ из кѣкве је кѹѣе (Ку, РСГВ 1, 117)

2. Релативне реченице с релативизатором *што* / *шта* (*год*)

2.1. Уводне напомене

У улози релативизатора заменица *што* (**čyto* < упитно-неодређено заменичко *čь* + партикула заменичког порекла *to*)²³³ се јавља у српском језику од првих писаних споменика. У старом језику бележи се у релативним реченицама без антецедента, у релативним реченицама с формалним антецедентом²³⁴ и у релативним реченицама с именичким антецедентом (најчешће с обележјем [живо –]). Именички антецедент се реализује испред релативне клаузе, у саставу релативне клаузе или у обема клаузама. Релативизатор је забележен и са додацима / партикулама – *-но* / *-то*, *год*. С обзиром на то да се *што* већ од XIII века реализовало и уз именички антецедент и да се почело јављати и у непроменљивој форми и са ресумптивном заменицом, закључује се да је његово „цепање” на променљиви и непроменљиви релативизатор започело у предисторијском периоду, тј. да се апсолутни релативизатор почео стабилизovati почетком историјског периода (Gallis 1956: 53–57, 59, 63–66, 69–71, 73–75; С. Павловић 2009: 109–111, 114–115, 126–134).

Говорећи о кондензацији значења у релативном *што* у старом језику, И. Грицкат (1975: 276–277) скреће пажњу на слободне релативне реченице у којима се релативизатор јавља у номинативно-акузативном облику, док би анафорска компонента требало да стоји у номинативу, акузативу или неком другом падежу с предлогом или без предлога или у неком падежу с предлогом при чему се предлог сачувао. Указује и на случајеве када се у

²³³ В. ESSJ2: 130–137, 658–664.

²³⁴ У старосрпским пословноправним текстовима од XII до XV века формални антецедент за који се везује релативизатор *што* по правилу је заменица (морфолошки или конгруенцијски) средњег рода у једнини (С. Павловић 2009а: 114–115).

речи *што* сажимају значења „што га”, „што њиме”, „што од њега” (стр. 286).²³⁵ Ауторка истиче да „реч *што* може да прими у себе вредност многих других речи или да синтезира вредност спојева речи (...), када махом губи свој основни релативни (или неодређени) смисао” (стр. 280–281). Сматра да је таква употреба речи *што* у „духу српскохрватског изражавања” (стр. 280–281).²³⁶

Ј. Мелвингер (1987: 664) је и у вези с релативизатором *што* у Вуковој релативној реченици указала на правила елиминације антецедента – *онај / такав Им* [било која именица изречена у претходном тексту] *што* > *што*.

П. Дмитријев (1963) је скренуо пажњу на различите типове релативних *што*-клауза с инкорпорираним антецедентом у старосрпском и Вуковом језику.

Употреба релативизатора *што* еквивалентног релативизатору *који* у зависном падежу запажа се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (П. Ивић и др. 1997: 427–428) и у говорима Ниша и суседних села (Тома 1997: 323). За банатске говоре се констатује да је у таквим случајевима антецедент редовно исказан, најчешће именицом. У говору Ниша, али не и у суседним селима, уз непроменљиво *што* среће се и ресумптивна заменица у акузативу [енклитички облик личне заменице] (Тома 1997: 322–323).

У новопазарско-сјеничким говорима уочава се честа употреба релативизатора *што* са ресумптивном заменицом у дативу (*што му, што јој*) уместо релативизатора *чији* (Барјактаревић 1966: 115), а за црногорске средњокатунске и љешанске говоре М. Пешикан (1965: 156) каже: „Заменица *чи* мислим да се уопште неће употребити у релативном значењу, него се употребљавају конструкције са *који, што, те*”.

У савременом стандардном српском језику јасно су диференциране релативне клаузе с променљивим релативизатором *што* и релативне клаузе с непроменљивим релативизатором *што*. Притом се оба типа могу наћи само у постпозицији у односу на антецедент. Релативне клаузе с променљивим релативизатором *што* везују се за

²³⁵ Међу савременим примерима налази и *што* наместо *оно због чега, у што, из чега, на основу чега* (Грицкат 1975: 278).

²³⁶ Ауторка показује и богатство употребе речи *што* – налази је у сфери условних, временских, начинских, количинских, месних, допусних и др. значења, бележи је и у значењу „што се тиче онога што” (Грицкат 1975: 278–286).

формалан, исказан или подразумеван, антецедент средњег рода (у једнини).²³⁷ Променљиви релативизатор *што* заступа антецедент у релативној клаузи показујући својим падежним обликом синтаксичко-семантичку улогу коју има у њој. Антецеденту је у релативној клаузи доступна позиција субјекта, именског дела предиката, објекта и прилошке одредбе (С. Павловић 2012: 75–76, 81–83).

Релативне клаузе с непроменљивим релативизатором *што* могу се везати за именички антецедент и за формални антецедент мушког или женског рода. У несубјекатској позицији заступа га лична ресумптивна заменица (С. Павловић 2012: 78–79).²³⁸ Но, аутори *Нормативне граматике српског језика* (Пипер – Клајн 2013: 112, уп. 501), напомињу да је употреба релативизатора *што* (с ресумптивном заменицом) уместо акузативног облика релативизатора *који* све ређа у савременом српском књижевном језику.

Поред тога, у савременом стандардном српском језику непроменљиви релативизатор *што* може упутити на ситуацију исказану претходном реченицом или реченичним низом као целином (С. Павловић 2012: 83; Пипер – Клајн 2013: 112).

Посебно проблемско поље представља настанак и осамостаљивање (примарно) генитивне форме *шта* у српском језику,²³⁹ те њена реализација у улози зависног везника.

²³⁷ У литератури се говори о непроменљивом, везничком и променљивом, заменичком релативизатору *што* (в. С. Павловић 2012). Но, чини се да везнички релативизатор ипак чува своју деиктичку, упућивачку, тј. заменичку вредност, с друге стране, и заменички релативизатори имају улогу везника. Да контроверзе у вези са словенским променљивим и непроменљивим ‘што’ настају само уколико се покушају сагледати у оквирима традиционалне граматичке поделе на врсте речи, напомиње Ф. Минлос (2012: 83–84): „Within any formal approach to grammar, the “two analyses” do not make any sense: at least as a technical solution, one category should be selected, and for those who consider parts of speech as a meaningful solution, the controversy may merit attention. But the universal categories are not necessary components of grammar. For example, within the framework of construction grammar, universal categories such as pronouns and conjunctions are an epiphenomenon of generalization over different constructions [Croft 2000]. From this perspective the controversy around the categorization of *što* simply does not exist. Diachronic changes along the grammaticalization paths regularly result in atypical grammatical units.”

²³⁸ С. Павловић (2012: 78–79, нап. 6) у вези с овом појавом у савременом стандардном српском језику напомиње: „Код писаца чији је стил обојен регионализмом ресумптивна заменица, као показатељ синтаксичко-семантичког статуса антецедента у односној клаузи, може изостати и у несубјекатским позицијама 1) у случајевима када се ради о неживом антецеденту, чији је објекатски статус недвосмислено формализован индеклинабилним везничким релативизатором *што*_в, и 2) сасвим ретко у случајевима када је реч о живом антецеденту, уколико је његова објекатска позиција контекстуално подржана: И извучем иза леђа ОНАЈ ПАКЕТ *што*_в сам синоћ донео (МИХАИЛОВИЋ 1983: 67); Качарандин син, ОНАЈ *што*_в се причало да је луд, вели: соли сваком треба да се да (ЛАЛИЋ 1969: 110); Јао, људи, што је то био живот. Оне лумперајке код „Синђелића“... Па они коњи *што*_в смо јашили (МИХАИЛОВИЋ 1983: 57). Ради се, међутим, о структурама које су на граници језичког стандарда или су пак супстандардне.”

²³⁹ Овом проблематиком бавили су се Т. Маретић (1899: 191), М. Стевановић (1963), делимично и Г. Тјапко (2012). Сматра се да се *шта* појавило најпре у генитиву на месту старијег аномалног *чеса*. Одатле

У литератури се обично истиче да се у релативним реченицама углавном реализује форма *што*, а у допунским зависноупитним²⁴⁰ претежно облик *шта* (Стевановић 1963: 133; в. и Рончевић 1937; В. Петровић 1999).²⁴¹ Напомиње се да се као релативизатор *шта* користи у акузативу блокираном предлогом (Клајн 2005: 88; уп. Пипер – Клајн 2013: 112).²⁴²

Бавећи се овом проблематиком с функционално-семантичког, нормативног и педагошког аспекта, Г. Тјапко (Тјапко 2012) је дошла до закључка да у случајевима слабљења и неутрализације упитне семантике заменице *шта* у индиректном питању долази до зближавања ових исказа с онима који садрже релативну заменицу *што*,²⁴³ што условљава међусобна замењивања *што* и *шта* у таквим структурама, нарочито код оних

је, према мишљењу истраживача, прешло у номинатив и акузатив, повукавши се, пре свега у савременом стандардном српском језику, из генитива, у којем се учврстио облик *чега*.

²⁴⁰ У питању су тзв. асертивне и дубитативне допунске клаузе парцијалног типа. Асертивним клаузама пропозитивни садржаји се представљају као датост. Уколико се њима даје некомплетна информација, реч је о клаузама парцијалног типа, чији су маркери упитна језичка средства (*Рекла је шта сам урадила*). Дубитативним клаузама реферише се о пропозитивним садржајима који су представљени као неизвесни или непознати. Када је у фокусу пажње непознатост једног пропозитивног члана, говори се о дубитативним клаузама парцијалног типа [*Реци шта желиш*] (Běličová – Sedláček 1990: 65; Bauer 1960: 157; С. Павловић 2009а: 9, 10, 62).

²⁴¹ У RЈАЗУ (1959–1962) наводи се да облик *шта* већ од XIII века служи као номинатив и акузатив поред редовног *што*, а затим се мало даље истиче да се *шта* у номинативу и акузативу користи, између осталог, и као релативна и упитна заменица нарочито од новијег доба. Међу примерима који се наводе запажају се и слободне релативне реченице, али и релативне реченице с експлицираним антецедентом супстантивног и адјективног типа. Поред релативних структура с номинативним и акузативним обликом *шта*, примећују се и оне у којима је реч о генитивном облику *шта*. А. Белић (1969⁴: 127) каже да се генитивна форма *шта* јавља од првих писаних споменика, не прецизирајући о којима реченичним структурама је реч. А. Галис (1956: 65) бележи у једној повељи с краја XIV века зависноупитну реченицу са заменицом *шта*. У језику народне прозе, Вуковом преводу *Новог завета* и у научној литератури XX века (усамљена потврда) региструје форму *шта* (*год*) којом се уводе слободне релативне клаузе чија је предикација у већини случајева представљена глаголом *хтети*, сматрајући да управо због датог глагола *шта* треба третирати као генитив, а не као акузатив (Gallis 1956: 139, 158, 159, 170). Поред тога, у једном примеру забележио је клаузу која је везана формом *шта* за неутрумски облик заменице *сав* (*Он му каже све, шта је и како је*), истичући притом: „However, this clause is closely akin to a dependant interrogative clause, which usually begins with *шта*” (Gallis 1956: 139). Форму *шта* (*год*) региструје и у примеру: *ником не јавише ништа у оне дане од онога шта видјеше* (158). Лексему *шта* у функцији везника С. Павловић (2009а) не бележи у језику старосрпске пословноправне писмености од XII до XV века, ни у релативним нити у допунским реченицама.

²⁴² О могућности употребе слободне форме релативизатора *шта* информише нас, но врло оскудно, РМСМХ, где се наводе примери релативне реченице с неутрумским обликом заменице *сав* у својству антецедента (*За њихов одгој учинио [сам] све шта отац може*) и слободне релативне реченице (*То се обично и јело, ко је шта имао*). У РМС у оквиру одељка о релативној заменици *шта* дају се само примери слободних релативних реченица (*Донео је ко је шта имао, Нека свако каже шта мисли о томе, Шта је било, било је*). Друга реченица би се могла интерпретирати као допунска зависноупитна.

²⁴³ Ауторка мисли пре свега на слободне релативне реченице.

којима српски језик није матерњи.²⁴⁴ Према њеном мишљењу, то је дало подстрека и већем активитету речи *што*, посебно у неформалној комуникацији.²⁴⁵

На дијалекатском подручју српског језика дата форма у улози релативизатора уочена је, колико ми је познато, једино у говорима северне Метохије. Наводи се један пример (Букумирић 2003: 226).²⁴⁶

У грађи прикупљеној за ово истраживање дистрибуција променљивог релативизатора *што*, непроменљивог релативизатора *што* и варијанте *шта* (у слободној форми) делује прилично компликовано. С једне стране, није лако издвојити променљиво и непроменљиво *што*, с друге стране, у појединим деловима шумадијско-војвођанског дијалекта уочава се шири домен употребе форме *шта*. Испитивање релативних *што*-реченица отежано је и чињеницом да се у лексеми *што* често сливају експликативност и релативност.

Имајући све речено у виду, сви типови релативизатора *што* / *шта* посматраће се заједно, при чему ће се у релевантним случајевима посебно истаћи о којем је типу релативизатора и о којој основној форми (*што* или *шта*) реч. Уколико је релативизатор мање-више заменљив (у стандардном језику)²⁴⁷ релативизатором *који* (у појединим случајевима релативизатором *чији*), односно уколико се наместо њега (и ресумптивне заменице) може употребити израз са антецедентом и релативизатором *који*, говориће се о

²⁴⁴ На мешање *што* и *шта* у реченицама које су на граници зависноупитних и релативних указао је још Н. Рончевић (1937: 138). Да је блискост зависноупитних реченица и релативних реченица с имплицираним антецедентом један од разлога појаве лексеме *шта* у функцији релативизатора истакнуто је и у мом раду посвећеном релативном *шта* у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта (Урошевић 2012). Утврђено је да се у војвођанским говорима релативизатор *шта* најчешће реализује у релативним реченицама с неисказаним неживим антецедентом који обично врши функцију правог објекта и у главној и у релативној клаузи.

²⁴⁵ Ауторка (Тяпко 2012: 121) каже да њена грађа показује да *шта* често служи писцима као „танано стилско обележје слободнијег понашања, језика слабије образованог света, паланачке, пучке, малограђанске средине” – разговорног језика у ширем смислу.

²⁴⁶ У дијалектолошкој литератури углавном није разматрана синтаксичко-семантичка дистрибуција варијантних облика, јер је анализа спровођена превасходно с морфолошког аспекта, те не можемо бити сигурни који се облик реализује у релативним реченицама. Када је у питању заменица *што* / *шта* на шумадијско-војвођанском говорном подручју, у тршићком говору (Б. Николић 1968: 417) бележи се номинативно-акузативно *шта*; за говоре Ваљевске Подгорине (Д. Радовановић 2012: 407) и средње Колубаре (Д. Радовановић 2006: 265–266) констатује се употреба обеју форми – *што* и *шта*; за говоре централне Шумадије (Реметић 1985: [265] 295) истиче се да се *што* употребљава знатно чешће од *шта*. Но, на основу изложене грађе рекло би се да се у функцији упитне заменице за непознате ствари јавља *шта* или да *шта* преовладава. За банатске говоре (П. Ивић и др. 1997: 97–98) се тврди да се у номинативу по правилу реализује *шта*, само изузетно *што*, да је у акузативу *шта* обичније него *што*, а да се у релативним реченицама редовно јавља *што*.

²⁴⁷ Ово напомињем јер у дијалекту није искључено замењивање заменичког *што* са *које*.

релативизатору *што*₁ / *шта*₁, а уколико то није могуће, биће речи о релативизатору *што*₂ / *шта*₂.²⁴⁸ Треба притом нагласити да тест комутабилности није увек изводљив, нарочито када су у питању структуре с неисказаним антецедентом. Поред тога, често није реч о потпуној еквиваленцији релативног *што* и релативног *који*.

2.2. Анализа

Релативне реченице с релативизатором *што* (*год*) чине 52,33% релативних реченица. У 2,85% примера *што*-реченица релативизатор се реализује с партикулом *год*.

Релативне *што*₁/*шта*₁-реченице (52,75%) незнатно су фреквентније од релативних *што*₂/*шта*₂-реченица (47,25%). У 4,68% релативних реченица првог типа појављује се форма *шта*, која се бележи превасходно у шумадијско-војвођанским говорима у румунском Банату. Релативне *шта*₁-клаузе уочене су и у појединим смедеревско-вршачким говорима на подручју српског Баната, у речничкој грађи.²⁴⁹ Када су у питању релативне реченице другог типа, беспредлошка номинативно-акузативна форма *шта* реализује се у 37,35% примера. Форма *шта* се у шумадијско-војвођанским говорима на подручју Србије превасходно односи на неживе појмове.

У површинској структури релативне *што*-реченице се реализују с антецедентом (70,97%) и без антецедента (29,03%). Антецедент је изражен у 98,92% релативних *што*₁/*шта*₁-реченица и у 39,76% релативних *што*₂/*шта*₂-реченица. Уочавају се постноминалне релативне *што*-клаузе (94,12%) и циркумминалне релативне *што*-клаузе (5,88%).

2.2.1. Реченице с постноминалном релативном клаузом

2.2.1.1. Категоријална обележја антецедента

У релативним *што*-реченицама позицију антецедента попуњавају именице (46,02%), заменице (45,74%), придеви (1,14%), бројеви (0,85%) или прилози (0,28%). Бележе се и антецедентне синтагме коју чине две адјективне речи или, по изузетку, више адјективних речи (5,97%).

²⁴⁸ *Шта*₂ ће се односити на беспредлошку номинативно-акузативну хомоформу.

²⁴⁹ Стога је могуће да је на подручју српског Баната ова форма присутна и у понеком шумадијско-војвођанском говору изложеном утицају румунског језика, тј. говора.

ИМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. Уз именички антецедент у главнини примера се бележи *што*₁ (95,06%). Релативно *шта*₁ се с именичким антецедентом реализује по правилу у румунском Банату (16). У позицији именичког антецедента најчесталије су именице којима се означавају појмови неживе природе (56,17%), потом следе именице којима се означавају људска бића (33,33%), те именице којима се означавају друга жива бића – биљке (5,56%) или животиње (0,62%), и именице којима се реферише о мање-више апстрактним појмовима [лексема уопштене семантике *врста*, временски појмови, лексема *обичај*, лексеме којима се означавају народне игре, болести, морални поступци и особине, језичка уметничка остварења и др.] (4,32%). Видели смо, постноминалне релативне *који*-клаузе чешће реферишу о људским бићима. Улогу именичког антецедента за који се везује релативно *што* остварују заједничке (укључујући и збирне, градивне и бројне именице, као и именичке фрагментизаторе и партикуларизаторе) или, веома ретко, властите именице (пре свега имена људи и презимена). Но, властите именице у својству именичког антецедента фреквентније су у релативним реченицама с релативизатором *што* (12,96%) него у релативним реченицама с релативизатором *који* (1,63%). Именички антецедент се реализује с различитим одредбама – показном (1–9, 18–23, 29–31, 33, 38–40), присвојном (24–25, 34, 41–43) или неодређеном заменицом, односно лексемом са неодређеном заменичком вредношћу (26–28, 44), придевом (10, 35),²⁵⁰ изузетно, са општом заменицом (11–12), неким неконгруентним атрибутом (13) и др. Антецедент може бити праћен већим бројем одредбених израза, од којих је један обично показна заменица. Остварује се и без одредаба [27,78%] (14–16, 32, 36–37, 45–46) и као елемент подређен некој именици, количинском изразу (17), када такође може бити непосредно детерминисан. Запажа се да међу заменичким одредбама апсолутну доминацију имају показне заменице (81,55%) – *онај* (44,05%), *тај* (30,95%), *овај* (25%), док је у реченицама с постноминалном релативном *који*-клаузом именички антецедент чешће праћен неодређеном заменицом, а чешће се појављује и без одредаба.

[именице које се односе на неживу природу]

1. Та ђбода у Јáшу је сгàра кò зна кòлко, још је тãмо òнај пãтос шиио се мãже с црним ўљом (ЈТ, РСГВ 6, 23)

²⁵⁰ Структура с придевом, а и са неком другом одредбом, може функционисати као терминолошка синтагма или вишечлана лексичка јединица (в. Драгићевић 2010²: 40).

2. Ја као дете се сѣхам кад је била пруга, жѣлѣзница пѣшла, па кад су лађе пѣчѣле да йду, ѡне лађе шѣю су вѣкли кѡњи и љѡди, ѡбалом, кад је прѣви вијѡн лѣтијо дѣсѣте, јѣданѣсте гѡдине (Ђ, РСГВ 6, 16)
3. Обрамица је ѡнѡ дрѣвено, ѡна мѡтка шѣю се нѡси йреко рѡмена па се на нѡ ѡкачу сѡдови. (РГМ, 199)
4. ѡнај лѣо шѣю кѡњу йдѣ найрѣд да вѣче –то је грудњак, а нѣко ка[ж]е и прѣшњак (Блн, СДЗБ LVIII, 73)
5. То онај камѣн шѣю се цѣпа, крижњак. (СДЗБ LVIII, 140)
6. Бѣрам је ѡва рѡшља и тај стѣб на чем држи (Сот, РСГВ 3, 15)
7. И понѣсѣ ѡ менѣ ѡтац и маѣти тѡ капару шѣю су јој дѡли. (Ств, ЛСОР, 161)
8. Тѡ дѡђу машиѣне, дрѣш йшѡ па вршѣ, није кѡмбаји нег ѡвѣ машиѣне шѣю су врле. (Рож, ГЦШ, 476)
9. ѡне из ѡтѣ кѡшнице йзлѣћу у ѡвѡ кѡшницу шѣю је намазѡпа, та кѡшница с ѡтѡм травѡм. (Бистр, ГЦШ, 479)
10. И сѡд йма глеђѣисани сѡдови шѣю йрѡве у Арѡн[ђе]ловцу (СДЗБ LVIII, 67)
11. Мајка ѣувѣгијина сѣвѣ тѣ пешкире шѣю је дѡбѣла пѡвѣже на свѡтове и на кѡње сватѡвске. (Км, СДЗБ XXVII, 139)
12. Вѣлко ймаѣе ко салаш и йсто йма сѣвѣ згрѡде шѣю сељаку йрѣбају и тѡ се држи маѣра. (РГМ, 273)
13. ѡвај-је кѡњ дѡбар крѣтош мѡш каѣсти крѣће на жбѣцу. Тѡчак ѡ-кѡла шѣю йма ѡне жбѣце ѡн на свѡку жбѣцу крѣне; крѣни и стѡни, крѣни и стѡни, на свѡку жбѣцу ће ти крѣнути (Врд, ПТС, 124)
14. Нѣко ми мако шѡбару шѣю је ѡстѡала на клѡпи и сѡд је нѣма. (РГМ, 168)
15. Опѡклија–то је мѣсто шѣю сѡд зѡвѣмо кѡјна (Кал, СДЗБ LVIII, 199)
16. Купили смо машину шѣю йере веш (Чн, РСГВ5, 44)
17. Из Кѡкѡнде, из ѡви дѣвѣт сѣла шѣю су с Кѡкѡндѡм, нијѣдна дѣвѡјка није тѣла да се ѡда тамо за тај мѡсај, через тѡг ”мѡсаја”, – што мѡра да йду да раду тамо. (Ки, СДЗБ XXVII, 120)

[именице које се односе на људе]

18. Сѡмо се тужакѡ, йзедѡше двѡкѡти имѡвину и ѡнѣ йзелѣце шѣю су с ѣим сѣдили дѡк је ймѡ. (РГМ, 116)
19. ѡндај, дѡлази тѡде, рѡд^нтељи распѣтујѡ се, чѡја је ѡна дѣвѡјка шѣю йгрѡ с йѡбѡм, кака јој је маѣти, каки ѣѣд, како је порѣкло. (Ств, ЛСОР, 160)
20. ...ѡнај тамо каже бѣлежѣик шѣю је венѡво: сѡд гѡтовѡ је, ако ѡћете лѡксузно, ѡнда мѡжете ѡ цркви, а нѣ мѡрате (Мт, РСГВ 1, 95)
21. И ѡнда тѡ љѡди шѣю нѡсе вѣрѣпей ѡни йду са ѣиме, ѡни мѡрају да наѡче штѡ трѣба да кажу, ймају сабље и ѡнда кад ѡђу ѡнда ѡма лѡпе са сабљѡм а ми свѡ мирѣно стѡнемо и ѡнда ѡни пѡчну ѡ Йсусу Хрѣсту. (НС, ЕИНС, 296)
22. Па, ѡнако, кад је тако бѣла срѣћа, ѡва је сиѡвѡйца шѣю је йрѡфесѡрка, да, Адѡна, ѡна зна српски и да пѣше и да чѣта, а то-је тѣтка ѣѡј. (МГ, ППЈ 40, 164)

41. Он је рѣко, за цѣо њѣгов живот *шїио је жївио* (...) (Чу)
42. Дрўги дан Бѣжића је бїла йгранка, тѣ наше кѣло *шїиѣ је бїло* - сѣлѣчко. (НС, ЕИНС, 289)
43. Трипут и ѡкрѣће попа у цркви и пои њѣгове пѣсме *шїио ѡн знѣ*. (Сф, СДЗб ХЛШ, 522)
44. Тѣ је нѣка врста *од чѣга црѣкају кѣњи*. Тѣ се нѣ-може лѣчити (Јар, ПТС, 143)
45. Кад је врѣме изїшло *шїио сам бїо мѣсечар*, ѡчо сам у нѣдницу, кѣсили сѣно, дѣтелину дї бїде бїло, шта бїде. (Ит, СДЗб ХЛШ, 502–503)
46. Плўћа, звѣли је јѣвтїка, плўћа сѣ-*шїио бѣлујемо* – ѡнда бїло јѣвтїка. (Ју, ГЦШ, 470)

Релативизатор *шта*₁ уочен је и у смедеревско-вршачким говорима у српском Банату (у Вршцу).

47. Извѣди ѡно мѣсо *шїиѣ је бїло гѣре*, ѡндак то мѣте дѣле, а ѡно *шїиѣ је бїло дѣле*, тѣ дѣје гѣре (...) [Врш, РСГВ 7, 74]).

ЗАМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. Са заменичким антецедентом реализују се сви типови релативизатора *што*.

а) Уз антецедент представљен заменицом са морфолошким, односно конгруенцијским, обележјем мушког или женског рода по правилу се реализује релативизатор *што*₁. Форма *шта*₁ забележена је једино у румунском Банату. Улогу заменичког антецедента за који се везује *што*₁ / *шта*₁ у главнини примера имају придевске заменице, најчешће показне заменице – *ѡвај* (31,25%), *тај* (31,25%), *ѡнај* [27,5%] (48–59, 74–77, 80), а изузетно ретко неодређене заменице, односно лексеме с неодређеном заменичком вредношћу [5%] (60–62, 78), и опште заменице (63). Са мање-више заменичком вредношћу појављују се и антецедентне лексеме *ѡтїчни* ('о којем се говори, на који се односи дати случај, тај, споменути' [РМС]) (64–65) и *ѡруги* (66). У 5% примера позицију антецедента попуњавају личне заменице [сва три лица] (67–73). Заменице се најчешће односе на људска бића (70%), знатно ређе на појмове неживе природе (23,75%) и изузетно ретко на друга жива бића (6,25%) и апстрактне појмове.

Понекад није могуће утврдити да ли је реч о показној заменици *ѡнај* у номинативу множине мушког рода или о личној заменици трећег лица у датом облику.

Када се релативном клаузом с показном заменицом у својству антецедента реферише о референту присутном у говорној ситуацији, показна заменица може добити и

својство егзофоричке деиксе која упућује на елемент спољашњег света. Како би се прецизирало о којем је референту реч, заменица је праћена гестом и релативном клаузом.

[заменице које се односе на људе]

48. Ови *ишио раду са њим сињним алаиом* то су други, а ови *ишио су радили на алов*, то су аловчани (Пе, РСГВ 1, 45)
49. Ќвај *ишио је сѧ мном ђсиѡ*, тај (је) дѡбио два^о јѡтра. (Ст, СДЗб ХХVII, 223)
50. (...) оо- ѡвај *ишио је ѡзвео млаѡду*, он тражи прѡтпоставка две ѡладе. // (Мио)
51. Тај *ишио сѡди*, тај би се тамо отѡбачио; (Ки, СДЗб ХХVII, 122)
52. Ќнда дѡчека тѡк *ишио је мѡне ѡдарио*. // (Ви)
53. Па зѡшто, да се мѡте имѡна и тѡ *ишио су ѡали ѡвај рѡи*? (Сп/Ср, ППЈ 40, 152)
54. И1: А ѡн <супруг И1> се залѡти, виѡиш кѡко <☺> У... Слѡковали се, ѡвденака... /
А: А[аа.]
И1: [Тѡ] <показ. на слици> шшто држѡ, тѡ му <?> јес синѡвац.
А: Аха. /
И1: Тѡ -- тај *ишио држѡ*. / А ѡвај ми је сѡн. / О- ѡвај; у шешѡру. /
А: Аха.
(ММо)]
55. Тѡ *ишио дѡлазе ѡ свадбу*, ѡни се зѡвѡ свѡдѡроши. (ЈСОР, 144)
56. (...) ако је ѡшто прѡклѡто, ѡно је прѡклѡто. / <> удах> Па ии кѡ га кѡпи <инт. >; / ѡно је прѡклѡто и ѡном *ишио за кѡи*. // (Миш)
57. А ѡнима *ишио кѡиѡе свѡиѡе*, ѡйма се дајѡ цвѡѡе. (ЈСОР, 105)
58. Бѡли врѡѡари, ѡни *ишио ѡравили врѡѡе*, од кѡзе дѡка. (СДЗб LVIII, 62)
59. Ќндак смо отѡшли у Сѡки, тамо ѡпет су бѡли дочѡкани ѡни *одѡнле ишиа су бѡли* и ѡви одѡвде. (МГ, ППЈ 40: 165)
60. Ќма ѡски *ишио ѡду ѡ друѡи ѡѡи*, па ѡйма ѡкима фѡли, ѡкима ѡе фали. (Ит, СДЗб XLIII, 507)
61. (...) аа, // мѡрали да ѡште <?> ѡни који су ѡмал дѡвљѡ кѡзе, ии, // ѡн ѡшу, кѡзу, // даѡ ѡском(,) *ишио је ѡмо дѡсиѡ деѡѡе*, шѡсторо-сѡдморо деѡѡе, Пепѡљчевиѡи из Нѡѡаја (...) (ММ)
62. Е мѡј брѡт од стрѡца тако полѡмио ѡгу, ѡдарио га јѡдан *ишиѡ је јѡшио*, ѡдарио у ѡѡга. (НС, ЕИНС, 308)
63. Кад се прѡкаже, тѡ јѡду свѡтови свѡи, и кѡм и сви ѡвамо *ишио су ѡ кѡју*. (Ит, СДЗб ХХVII, 160)
64. Кад се рѡди жѡто, ѡнда ѡна смѡта дѡтичним *ишио рѡду жѡиѡ*, бѡдѡ и, а и жѡто ѡје лѡпо и гѡши га). (Км, СДЗб ХХVII, 140)
65. И тѡла је да ѡстави (крѡденц ѡма – тѡ ѡстаљаду кѡфере), да сѡчека мѡму са вѡ^азо^ам (тѡ је ѡна тѡла да слѡже), – али ѡје тѡла да прѡми дѡтична *ишио ѡе ѡисѡвала (чинѡвница)*, јѡл ѡи(је) ѡмала (студенткиѡа) ѡшта код ѡѡ – легтимѡцију. (З, СДЗб ХХVII, 155)

66. Капетан иде нус куће, а други *ишио* *ће* с *нама* на *фрднѝ*, тај нас вѝди, Фл̆лабу Јѝнѝ. (Ит, СДЗб XLIII, 494)

[личне заменице]

67. Чѝвек је бѝо **јакѝ** врѝдан. // Врѝднији него јѝ // *ишио* је **мѝје**. // (СЦ)

68. Такѝ-је бѝло у старѝ време, а сад у нѝво свѝ нѝсу у млѝкару, нѝмаш ни тѝ да јѝш *ишио* *си* *ѝазда* од *млѝка*, свѝ за дѝнар. (Ит, ППЈ 21, 161)

69. А пѝсле смо дѝзнали да е нѝки чак и бес прѝва ѝчо, нѝ као мѝ *ишио* *смо* *ѝмали* *ѝраво*. (Ит, СДЗб XLIII, 508)

70. ѐнда се мѝ сѝстанѝмо, *ишио* *су* *ѝшли* *јѝдни* *ѝсно*, јѝдни лѝво и зѝтворимо кѝло. (БП, СДЗб XXVII, 229)

71. Е, сад ѝви кѝжеду: „Вѝ *ишио* *сѝе* *донѝли* *вѝш* *вѝш*, тѝ је скѝпо по нѝшим, а ѝде је здрѝво јѝвтина рѝба, *ѝзѝћете* по јѝдан пѝр вѝша.“ (Ит, СДЗб XLIII, 511)

72. Док су ѝни чѝли *ишио* *су* *ѝшли* на *мѝѝинѝ*, ѝви се рѝзбегали. (Врд, СДЗб XXVII, 292)

73. ѝмѝ *и* млѝго *ишио* *сѝаре* у *ѝѝѝу*: ја јѝш нѝсам пѝчала; ѝмѝ рѝч: нѝ знају нѝшта, ко пѝта. (СДЗб LVIII, 205)

[заменице које се односе на неживу природу]

74. Тѝј *ишио* *се* *ѝкрѝће*, тѝ је бѝнар на вѝто (Ко, РСГВ 1, 153)

75. ѐн ѝнѝ прѝзну кѝшницу, овај, нѝмаже, нѝмаже, нѝмаже и тѝри код ѝнѝ кѝшнице, код ѝтѝ *ишио* *ће* да вѝди *мѝд*. (Бистр, ГЦШ, 478–479)

76. ѐде (се правила) ѝбична ѝва тѝретна кѝла, тѝлиге и ѝна ѝо *ѝвѝѝски* *ишио* *смо* *мѝ* *звѝли* *ѝѝѝјервѝѝ*. (Пе, ВКТ, 216)

77. Бѝндѝш је ѝнѝј од ѝвѝца, *ишио* *се* *ѝрѝви* са кѝжом (Дбл, РСГВ 1, 154)

78. ѝмѝ јѝдну (ракију) *ишио* *Вѝјислав* *ѝѝѝрушу* *зѝв*. (Сем)

[заменице које се односе на животиње и биљке]

79. И сѝмо (пије млеко) от крѝвѝ, / кѝја је крѝва зѝмкуља; а нѝ ѝнѝ *ишио* *се* *ѝѝк* *ѝѝели*, <> удах> па смрѝ трава, он нѝће тѝ да јѝде. // (Чу)

[заменице које се односе на апстрактне појмове]

80. (...) ѝна је заврѝшила ѝнѝу (школу), // *чѝѝри* *ѝѝдне* *ишио* (ј)е *бѝла* (...) (Миш)

Примери као што су (76) и (77) представљају ретке потврде антецедента с неконгруентним атрибутом.

б) Уколико позицију антецедента попуњавају неутрумске заменице, по правилу се реализује *што*₂. По изузетку појављује се номинативно-акузативна форма *шта*₂. Најфреквентније су придевске заменице – показне заменице *ѝно* (41,98%), *то* (22,22%), *ѝво* (13,58%), општа заменица *све* (19,75%) и адјективне речи са мање-више заменичком вредношћу *ѝсто* (по правилу, када се реферише о ѝстој или приближно ѝстој појмовној

вредности двеју лексема) и *друго*. Изузетно ретко, улогу антецедента имају именичке заменице – неодређена заменица *нешто* (1,24%), општа заменица *свашта* (1,24%). Притом је *шта*₂ на шумадијско-војвођанском подручју у Србији углавном ограничено на антецедент представљен заменицом *све*, док таквих ограничења нема када су у питању говори румунског Баната. Уз друге заменичке антецеденте средњег рода *шта*₂ је забележено неколико пута (уз показне заменице и уз неодређену заменицу *нешто*) на шумадијско-војвођанском терену у Србији, а релативна клауза је на граници између слободне и адноминалне релативне клаузе.

Неутрумске заменице у улози антецедента тичу се пре свега предмета и апстрактних садржаја који се преко садржаја релативне клаузе индиректно у ширем смислу идентификују. Но, дате заменице никада ентитет на који упућују не представљају као конкретизован предмет или биће, као издвојен, издиференциран, уобличен ентитет, са својим индивидуалним одликама. Показне неутрумске заменице се понашају као деиктичке егзофоричке партикуле. Неутрумским заменицама, показним превасходно, понекад се упућује на жива бића или на скупину живих бића узетих као једно (неодређено) мноштво, као збирни појам, односно на неодређену, незнатну количину такве скупине. Ентитети о којима се реферише могу бити присутни у говорној ситуацији, када се релативном клаузом уз невербални знак – гест, прецизира о којем је ентитету реч. У таквим примерима неутрумске показне заменице показују и својства Билерових праисконских деиктичких партикула намењених чистом показивању. За разлику од заменица мушког и женског рода, заменице средњег рода у позицији антецедента могу упутити на врло апстрактне садржаје, као што су пропозитивни садржаји глагола опажања, говорења, знања и др., односно на ситуације. У појединим примера релативна клауза се може интерпретирати и као допунска експликативна клауза.

[показне заменице]

81. Кад сам ја била код мђга и код мђе матери, живила сам тако да ниса(м) мђгла имати ђно *што* сам ја *и*ела. (З, СДЗб XXVII, 154)
82. ђно *што* се *и*дсеје – пшђница – расте чђсто, почим је зђмља *и*шчишђена.) – ђрана а није сђјана. (Го, СДЗб XXVII, 261)
83. Ја ђдва два прђста дђгнем и поновим ђно *што* је *учи*иел *и*редаво), (Р, СДЗб XXVII, 273)
84. Даје се ђно *што* *и*маи у кђћи, чоколаду, бђло јер свакојаки ђни шђрени бомбђна, напо*л*итђнке, ал нђсмо мђ ђне дђђанске јђли. (НС, ЕИНС, 274)
85. (...) и тражили да ђим изјђвљујем ђно *што* није *и*сђина (...) (Ср, ППЈ 40, 156)

86. Он је мђј, њл несе -- нѐма тѹ, / мђраж говђрт ђнђ ишђо јѐсђђе <инт. ?>. (BC)
87. Ако нѐма-не вђзе, мђ ѹзмено стђлицу са тђри нђгѐ, ђнђ ишђо смо ђрђјили нѐкад (и у Бђсни бђло је то). (Ју, ГЦШ, 473)
88. Испо[д] тђрлице ђнђ ишђо ђсђђане сђђђно то је пђздер. (СДЗБ LVIII, 216)
89. ђнђ ишђо није клѐчђно но рђвне ђрѹѹе –то се зђвѐ шарѐница. (СДЗБ LVIII, 329)
90. Нѐ могу вђше ђнђ ишђђ сам мђђо. (Кт)
91. Од пѐтнађз гђдђина ђн је ѹзо нђ вђрат тђј швѐрц – тђ ишђо се швѐрцовђло – продаво нђну рђбу. (Р, СДЗБ XXVII, 273)
92. А од мѐса смо јѐли тђ шт- ишђо се зђкоље. // (Дес)
93. А ђво је бђрица тђ ишђо се јѐде с нђм... тђ што је мђј дѐда ђмо (Су, РСГВ 1, 140)
94. тђ ишђо ви ђђрђђђе ђђмо и ђмо, то смо мђ звђли сељђчица. (СК, СДЗБ XLIII, 533)
95. Тђ је што зђвѐмо мѹзлица, кђблђ. тђ ишђо мѹземо сђђђку, тђ је кђбло. (МЦ, ГЦШ, 479)
96. И ђнда тђмо се стђви, тђ ишђђ је самлевѐно (...) (СС)
97. (...) и тђ шта ђстане, тђ, мђти пђкојна мѐтла пот стђ (...) (ВСм)
98. ђво ишђо сђђђа бђчђље и бђч зђвѐ-се пђвраз (Бгш, ПТС, 137)
99. Тђ се зђвѐ –за гђведа ђвђ-сђђђ ишђо зђвѐду ишђђла – мђ ђр звђли. (Ју, ГЦШ, 471)
100. И ђвђ (млади) ишђо (је) ђсђђало, ђт"шло, у град, /// вђли да бђдѐ у граду, па нѐк и -- и тђпђ. /// (Сем)
- [остале придевске заменице]
101. „Кђко за мѐне баж дђбро свѐ ишђо е нђјђђре?“ (Ит, СДЗБ XLIII, 491–492)
102. ђј нек дђ Бђг свѐ ишђо је нђјђље! (РГМ, 17)
103. Сѐло ђпште не би мђгло да постђи на ђвђј снази кђју мђ имђмо дђнас у сѐлу, пђдмлатка ђпште нѐма; свѐ ишђђ е ђмало – тђ е ђтишло нѐмамо двђ-тђри сељђка младиђа. (Дв, ГКЛ, 234)
104. Од бђксуза се нђдај свѐму ишђо ђђшђђен нѐ би мђђо ни да сђђђли (Кз, СДЗБ LVIII, 38)
105. (...) а тѹ мѐтеш унутра, <> удах> и бѐли лѹкац, и лђбера, и бђбера, ии, свѐ ишђђ ђрѐба, <> удах> ђ тђ, вѐжеш с тђм (...) (ММ)
106. Јђ сам ѹстала, а спѐмила сам бђла свѐ ишђђ ђрѐба да ђђнесѐм и пђђѐм. (Ју, ДТВК, 429)
107. Дђмо из онђг жђта, из онђг кукуруѹза се дђје мђрви и из пасѹља и свѐ ишђђ се кѹва, ишђђ се јѐ за Бђдђни дђн вѐчи, то-свѐ се дђ јѹтри мђрви и мђрвама дђмо. (МГ, ППЈ 40, 174)
108. Бђдђача је ђсто ишђђ и здђрђвље. (НС, ЕИНС, 308)
109. Кђд нђс тђмо ѹ обали ђмђ цђнарђка, тђ је ђсто ишђо и мѐђа, сђмо што се мѐђа подразѹмѐва између парцѐлђ, а ђбала мђже бђти и поред пѹта. (РГМ, 171)
110. Кђкѐ је пђврзе, ниј чѹђо нђкако, пђврзом ти је ђсто ишђђ и сђрђђђм. (РГМ, 230)
111. Шѹкав је ђсто ишђо и шукђвђн, нѐма рђгђва. (РГМ, 362)
112. Зђ тѐ пђре кѹпио је цђглу, кђмѐн, а за ђнђ рѐство ѹзимђ је цђѹго ишђо му ђрѐба. (СДЗБ LVIII, 252)

[именичке заменице]

113.И нисмо, каже, тако долѣко, и ја сам ђтуд из Баната, био сам код грѡфа Чѡкунића слуга у двѡру, ал сам урадио нѣшто *шїѡ није ипрѣбало*, и мѡро сам утѣћи ђвѡмо. (Ит, СДЗб ХЛП, 519)

114.И кад рѣшиѡм да ткѣм унесѣм рѡзбој и тѡ намештим свѣ кѡко шта трѣба, пѡдложнике, чѣтири пѡдложника. Нѣшто *шїѡ се икѣ у чѣири нїиѡ*, а има нѣшто *шїѡ се икѣ са ђвѡ нїиѡ*. (Лоз, ДТВК, 446)

115.Мѡрам да срѣђивам нѣшто *шїѡ се мѡгадне*. (СДЗб LVIII, 275)

116.Штѡ натѡвариш, на двѡколицу, шїнска она кѡла, / **вуче**, по чѣтворо вѡташ ѡне ѡнесе, у јѡрам, У вѡлове, // да извукѡ нѣшто(,) *шїѡ -- шїѡ и мѡи*. / (Барз)

117.(...) паа, крѡву смо и- / крѡву, паа, // свѡшта *шїѡ и мѡи уу У ђвѡришїѡ*, / намѣси о(д) тѡг тѣста. // (Сф)

118.Кѡко мѡма са нѣ да да дѡђеду, да иду с прѡзне рѡке, нѣмо и свѡшта *шїѡ ипрѣба* мѡло кромпїра, лѡка и пасѡља и зѣлена и свѡшта шта гѡд кад иду кѡћи. (МГ, ППЈ 40: 170)

Изузетно, уз антецедент представљен показном заменицом средњег рода појављује се релативизатор *што*₁, но овде се може говорити и о именичком антецеденту.

119.Тражи вам се, вѣлї, јѣдан ћилим, ал ѡна зѡвѣ ирам. ѐнѡ што сте покрївали цѣте, вѣлї, ѡнѡ *шїѡ је ѡмрло*. (Стрм, ГЦШ, 488)

Неколико пута бележе се, рекло би се, емфатички маркиране *што год*-структуре које се везују за неутрумско *све*.

120.Ставе се двѡ лѡнца јѣдан дѡ другог јел штѣта је да гѡре вѡтра сѡмо с јѣдне стране ѡнда се ѡ ти лѡнци скѡва све *шїѡгѡд рѣдуша ѡне* (БГ, РСГВ 1, 77)

121.ѐнда ѡн пїта: Колїко ћеш пѣћера, пїринѣ, цїмета, сѡли, ветриѡра, свѣ *шїѡгѡд јѡј иѡиребно*, газдїна тѡ зна и ѡн дѡ, јѣдно дрѡгим пѡтпїше и ѡн ондак иѣ дѡље. (Ит, СДЗб ХЛП, 509–510)

122.Свѣ *шїѡ гѡј и мѡи*, ти спрѣмаш. (Мио)

Један пример структуре *све што год* која је забележена у сремском говору могао би расветлити генезу датог структурног модела.

123. Свѐ смо ймали - од рѐма до ор̀аније, за кл̀ане свѐ, *шйшо з̀од ѝрѐба* (СКМ, РСГВ 7, 185–186).

Наиме, чини се да овде релативна клауза функционише као слободна релативна клауза, тј. представља накнадно додати коментар, појашњење које је у непосредној вези с матичном предикацијом. Дата клауза се током времена може интегрисати у основну реченичну структуру као детерминатор кореферента *све*. У почетку структура *све што год* може бити сигнал емфазе, а временом експресивно значење може избледети.

ПРИДЕВСКИ АНТЕЦЕДЕНТ. Изузетно, позицију антецедента попуњавају придеви. То су углавном придеви у компаративу или суперлативу или придеви који немају способност компарације, на пример, придеви просторних односа *предњи*, *задњи* или квантитативно *једини*. Уз придеве мушког и женског рода, остварује се *што₁*, док се уз придеве средњег рода могу реализовати и *што₁* и *што₂*. У *што₁*-реченицама именица која изостаје уз придев изречена је у претходном сегменту говора. У румунском Банату појављује се и номинативно-акузативна форма *шта*.

124. Т̀амо йма шѐре, осйм тѐ што сѐчеду ос̀вине йма м̀ањи *шйшо сѐчеду з̀вѐжџа*, йма шѐра пресѐче и туч̀ане д̀аске. (Ит, СДЗб XLIII, 516)

125. (...) **т̀о** ти је н̀ајвѐће бог̀ство. // **Н̀ајвѐће**; *шйшо йосй̀дй̀.* / (Барз)

126. Чйнија в̀де, свѐ н̀ајчйстије, н̀ајлѐпше *шйшо ймаиш у к̀ући*, ст̀олњак, мѐтемо шйбицу, мѐтемо т̀амњан, ђн п̀али т̀о, ж̀еравице спрѐмимо, свѐћу, ђн п̀али свѐћу свѐштеник и босйљачом крстй̀мо с̀бу и мй га л̀убимо ў р̀уку и ђстаљамо му п̀аре под пепѐљару. (НС, ЕИНС, 283)

127. Йм̀аш прѐдње вр̀атило што завй̀јаш он̀о што тк̀еш, а йма з̀адње г̀ор *шйшо је навй̀јѐна ѝрѐџа ...* (МЦ, ГЦШ, 480)

128. <⊗ Па т̀о (ласта) ми (ј)е бйло ј̀едино / *шйшо сам йм̀о.* // <⊗ удах> К̀о ме п̀аштује мн̀го. <⊗ издах> ⊗> (Сур)

129. Овај, // з̀вѐ се пр̀шњ̀ак, / т̀о је / главн̀о *шйшо в̀учѐ к̀дње.* (Мио)

130. (...) и г̀ѐвѐће (месо) *шйша ми је самлѐв̀ено, ст̀авим (...)* (СС)

БРОЈНИ АНТЕЦЕДЕНТ. Неколико пута уместо антецедентне синтагме са основним или редним бројем појављује се само број. У готово свим примерима изостављена именица је исказана у претходном сегменту говора. У таквим структурама реализује се *што₁*, односно, у румунском Банату, *шта₁*. У једном примеру редни број је заправо придодат именичкој синтагми као појашњење.

131. Ѐмāмо пѣ^ат тра̄ктора и сѣдам в̄шалїца, трїнајс коса̄чица самовеза̄чица и чѣтир *шїио* к̄с̄у *їрāву, сѣно*. (Мо, СДЗб ХХVII, 118)
- 132.А: Да, чула сам, чула са(м), а како овај изгледа плуг, које делове има? // Плуг.
И1: Два̄ точкӣћа што в̄чу, а їѣдан *сāмо шїио їрѣвр̄ће зѣм̄љу*.
(Вл)
- 133.(...) свршило се р̄ат, // ђнај прѣд̄ошњи р̄ат, пр̄вни, // *шїио сам ѓа м̄ало ја̄ зāї̄амїи^ала*. (Кос)
134. (...) ђндак ђно дв̄ѡје, *шїиā су -- дв̄ѣ шїиā су к̄ао / жѣнске, / к̄ако да к̄ажем (...)* (Кт).

Прилошки АНТЕЦЕДЕНТ. У неколицини примера антецедентна именица или заменица изостављена је уз количински прилог. У таквим структурама бележи се *што*₁.

135. Јā сам їшла у забавиште, зāмисли рѣтко да је нѣко из нāсѣља їпо у забавиште, а мѣни је тāта рāдио у свїлари, їмо је бицикли и нāправио је тāко мāли сїц на бициклу и мѣни у забавиште у Гундулићеву и дāнас їмам цўно *шїио је ђн зāїисїво* и вѡдио днѣвник свѣ мѡје рецитāције. (НС, ЕИНС, 294)
136. То їмало вїше *шїио смо ђїшїли їāмо*. (ГЦр)

ОСТАЛИ ТИПОВИ АНТЕЦЕДЕНТА. У позицији антецедентне синтагме бележе се спојевни заменица и спојевни заменица и придева: *овај други, тај неки, овај наш / мој, ти којекакви, тај дотичан, исти тај, сви ти / они, овај / онај / тај* + придев (одређеног вида, односно у компаративу), *све оно, то све, оно / то* + придев, идиоматизован израз *све живо*. У оквирима синтаксичке анализе која полази од концепта фузионог антецедента, радило би се о структурама са фузионим антецедентом праћеним одредбом. Уз антецедент мушког и женског рода реализује се *што*₁, док се уз антецедент средњег рода по правилу реализује *што*₂. У свим забележеним спојевима, осим у изразу *све живо*, појављује се показна заменица.²⁵¹ У главнини примера реферише се о људима.

[*овај други*]

137. После јѣдног сāта митрāљѣске пāљбе и пўшчане, дāли су нам неки ђдмор, па су измїшљали к̄ако ћеду дотӯћи ѡве дрўге, *шїио су ђсїали жїви у маѓацину*. (Чур, СДЗб ХХVII, 195)

²⁵¹ Када су у позицији антецедента придеви неодређеног вида, заменичко-придевски спој се може трансформисати у структуру с релативном клаузом у којој придев заузима позицију именског дела предиката, нпр. *оно бело* ↔ *оно што је бело*. Уп.: *Ѐј нек да Бѡг свѣ шїио је нāјбоље!* (РГМ, 17). Треба имати у виду да је дистрибуција придева одређеног и неодређеног вида у многим говорима нарушена, те да се и придеви одређеног вида појављују у саставу именског дела предиката. Управо свођење релативне реченице на несентенцијални синтагматски израз отвара место другој релативној клаузи која се за дати израз везује.

[тај неки]

138.ИЗ: X [Xп.]

И1: [тѣ нѣкєє] *шїѡ на ѡијаѡи кѡѡује лѡкаѡ, и крѡмпїр (...)*

(Чал)

[овај наш / мој]

139. Кат сѡтри дан ѡви нѡши тѡмо *шїѡ рѡду са ѡѡм сїѡрима Рѡсима*, а ѡни препѡведу како Гѡрман тѡвари бѡрад с вином, брѡшно, шѣшер. (Ит, СДЗБ XLIII, 500)

140. Јѡ сам упѡнтила прѣ, вїдла кад ѡвај мѡј, *шїѡ ми је брѡшїћ*, мѡријо ми – мїслим прѣ три гѡдине – прїтїсак. (Ју, ГЦШ, 470)

[ти којекакви]²⁵²

141. И1: (...) ѡд тї(х) којекаквї(х) // *шїѡо / У ннѡсе у ѡѡм ѡлѡханїм [бурѡдима]*

И2: [Xп.]

И1: *ѡва бѡреїша*; па кѡпимо (...)

(Чал)

[тај дѡтичан]

142. Бѡтине су бїле, ако си крїваѡ. Кѡлко ти ѡдрѡду, тако да је јѡдан чѡвек пѣт шѣс пѡти добїво бѡтине и комедѡнт у Пѡрлез се звѡ Сѡчек у ѡно врѡме, кѡже тїм дѡтичним, *шїѡ је добїво бѡшїне ѡѡї шѣс ѡѡшї*: (...) (Ф, СДЗБ XLIII, 526)

[исти тај]

143. Ђ тим дѡђе Бѡриѡа, їсти тај *шїѡ је ѡлѡо*: (...) (Пд, 1950, СДЗБ XLIII, 532)

[сви ти / они]

144. Свѡке нѡдеље се ѡшло у цркву свѣ знѡм тѣ *шїѡ ѡѡју*. (НС, ЕИНС, 295)

145. (...) да пѡпуни ѡна брѡј свї ѡнї *шїѡ с(у) ѡзїнли <☺>* (...) (Миш)

[овај / онај / тај + придев]

146. Од ѡти чѣтир стѡтине тријес чѣтир ѡма стѡ домаћїнства сѡѡїјѡлно ѡгроженї; тѡ спѡду: ѡви стѡријѡ *шїѡ ѡмаду ѡреко седамѡсеї гѡѡїна*, нѣспособни за рад, инвалїди, бѡлесни. (Мо, СДЗБ XXVII, 117)

147. И ѡстанѡм јѡ, мѡј ѡвај сѡд нѡјмлѡћї кад ѡн ѡтишѡ, а ѡвомѡ срѡдњѡм бїла ми двѣ гѡд"не, у трѡћѡј, а ѡвај ми је стѡријѡ *шїѡ је сѡ мнѡм ѡвде сѡмо пѡшѡ ѡ јесен ѡ школу, а ѡн је ѡт"шѡ ус чѡснї пѡс, трѡћѡ нѡдељѡ ѡторак залѡпише га и ѡтрали га на ѡнѡ, јѡ нѡ вежбу*. (Лоп, ГВП, 660)

148. С ѡтим се вѡта сѡд у зимски перїод дї су пањевї, јел рїба бежї у пањеве и дї је камен. Има овај лед ѡзго штѡ иде, само тај нїје ѡпасан за рїбу тако, него онај грундајс, онај сїтнї *шїѡ ѡѡле ѡура рїбу* и рїба бежї у крај (БП, РСГВ 1, 92)

149. Јѡ ѡдма ѡзем нѣку бѡнду, од ѡни пѡорски *шїѡ смо мї ѡѡїребљѡвали*, и ѡдем и тѡ између виногради, између двѡ кѡмшија ѡдем. (Ср, ППЈ 40, 155)

150. Смали су ѡни ѡїно дрѡштво, тѣ стѡрије *ѡѡко шїѡ су бїли*, нѣ млѡде. (Ср, ППЈ 40, 150)

²⁵² Ова лексема има ослабљѡно заменичко значѡње.

[*све оно / то*]

151. Гўску сам знала, фїна сўпа бўде и ћўрчије и прасетине, ўвече кўвам рїбју чорбу и свє днo шїo дсїане. (НС, ЕИНС, 306)

152. Свє днo шїo ми їрїчала тo је свє бїло. (Стрм, ГЦШ, 489)

[*то све*]

153. Међутїм, она је дoшла на їзвор и тo свє шїo је їрїчано ўватила стрa у сєбє, дпєт и пoтрєвї прєслицoм (...). (Мај, ГВП, 662)

154. Прaсє, нaравно мoра да се кoлє да їмaмо /// тo свє зa славу шїo їрєбаа... /// (Бч)

[*оно / то + придев*]

155. Ѐљаду дєветсто двадєст и шєсте попраљo се дпєт крєт и јaбука (тo је тaмо на цркву испод крста днo окрўгло шїo држи крсї). (Ме, СДЗб XXVII, 143)

156. Ђинђуве су днo сїтнo шїo се на кoнац нaнїже, кўглице са рўпицама. (РГМ, 87)

157. Беoјцє–тo днo бєло шїo јaје їмa. (СДЗб LVIII, 42)

158. Вўрда кaже се, то стaро шїo бaциш (СДЗб LVIII, 65)

[*све живо*]

159. Поштo је сєно изгoрело и нїје їмало нїшта, нїје им пўцало нїшта, дни шта ћу и ў кућу, дни ўпаднў ў кућу и пoкупє свє жїво шїo је бїло. (По, МОГСК, 365)

У структури с антецедентном синтагмом коју чини више примарно адјективних речи забележен је и релативизатор *што год*. По свој прилици, у питању је емфатички маркирана структура.

160. Свї тї стaрици шїo гoд су бїли у магазїну, свї идєду да држу слўжбу и рєд. (Ит, СДЗб XLIII, 499)

У грађи се бележе и антецедентне синтагме коју чине неутрумска показна заменица (*ово, то, оно*), количински прилог *мало* и именица или именичка синтагма у генитиву једине или множине. Појављују се и структуре у којима прилог или именица / именичка синтагма у генитиву изостаје.

161. Чўвај тo мaло сирoтиње шїo їшї од дца дсїало. (РГМ, 282)

162. Прoдo днo мaло мўке шїo му дїшaц сїєко на свoјї дєсєї нoкaїшa. (РГМ, 178)

163. Сaмо је знала за срадту и зa бєгaње – тo мaлко нєна вєка шїo је дна їровєла. (СКм, СДЗб XXVII, 299)

164. На незадовољство човѣка што си му дао, ѝзим òнò м̀̀̀ло ш̀̀̀иò ми је даò, даба му, м̀̀̀ло, з̀̀̀ера, ѝ ха х̀̀̀ај! (РГМ, 17)

165. Видиш, каже òвò ц̀̀̀ар̀̀̀а ш̀̀̀иò ѝм̀̀̀мо, ј̀̀̀а сам т̀̀̀у óвде см̀̀̀естио. (СГ, ГВП, 678)

У таквим случајевима релативизатор *што* упућује на незнатну, малу количину онога што је означено именицом у генитиву, он се остварује с квантитативном паукалном вредношћу. За разлику од селективног *који* које обавештава о појединачном, избројивом, релативно *што* овде показује способност да упути на извесну количину неке апстрактне појаве, односно нечега што се понаша као градивни или збирни појам. Да што није усмерено непосредно на појам означен именицом, већ, у извесном смислу, на количину онога што се њом именује, сигнализује неутрумски облик предиката у примерима у којима је антецедент субјекат релативне предикације.²⁵³ Према томе, могли бисмо рећи да се у опсегу антецедента налази и количински прилог.

2.2.1.2. Устројавање релативне реченице

У погледу устројавања, структуре с постноминалном релативном *што*-клаузом не показује значајне разлике у односу на реченице с постноминалном релативном *који*-клаузом.

У реченици с постноминалном релативном *што*-клаузом антецедент (антецедентна синтагма) и релативизатор такође се могу наћи у непосредном суседству или бити раздвојени сегментом матичне или релативне клаузе.

Континуирана синтагма с релативном клаузом заузима иницијалну, медијалну (најређе) или финалну позицију у релативној реченици. И овде структуре у медијалној позицији обично следе иза неког дискурсно познатог, односно уводног конституента, те се

²⁵³ Сличне структуре бележи М. Алановић (2013: 658, 659) у роману *На Дрини ћуприја*, нпр.: Натрпао је децу у крошње и са òно новаца што се у тим приликама могло извући из земље и кућа напустио заувек Ужице. Уочавамо да у наведеном примеру предикат релативне клаузе има облик средњег рода. Рекло би се да се овде заправо ради о варијанти базичног модела с подразумеваним квантификатором типа *мало*, којим се упућује на малу количину онога о чему реферише именица у генитиву множине. Управо је квантификатор тај који диктира употребу генитива и облик средњег рода предиката. Оваквом тумачењу у прилог иде и податак из РСАНУ, у којем се у оквиру одреднице *онај, она, оно* наводи да се облик *оно* реализује с речју у генитиву означавајући да је оно што је генитивом исказано незнатне вредности, да је мало по количини, броју, износу и др. Притом се дају потврде структура с исказаним, бројним или прилошким, квантификатором (*мало*) и оних без квантификатора. Но, то не значи да се обележје квантификације није могло пренети на неутрумско *оно* и да се структура без квантификатора није могла уопштити.

ни не ради у строгом смислу о медијалној позицији. Структуре у медијалној позицији као у следећем примеру изузетно су ретке.

1. И1: Па ђна је кáжем ти о(д) тђг Мѡлана Мѡрк[овића]
А: [Мхм.]
И1: *шѡо (j)е бѡо дѡловођа* [уу -- уу]
А: [Мхм.] /
И1: <> удах > -- синѡв^нца рѡђена.
(Миш)

У иницијалној позицији синтагма с рестриктивном релативном клаузом обично се остварује као интонационо издвојена, топикализована структура. Интонационо неиздвојене синтагме углавном налазимо у структурама са релативизатором *што*₂ / *шта*₂.

2. (...) ђно *шѡо нѡ знам нѡ знам* (...) (Бар)

Интонационо издвојена синтагма у левој периферији реченице може се укључити у матичну клаузу преко анафорског израза (по правилу показне заменице, показне неутрумске заменице или личне заменице). И овде антецедентни појам може добити нову улогу у централном делу реченице.

3. И1: Аа, / ѡнѡ *шѡо је дрђо на ѡрѡмер* УУ сѡљак, или *шѡѡ ѡи [jâ]* (знам),
А: [Да.]
И1: тѡ се зѡвѡ -- звáле рѡчке. //
А: Ах[₂ а. Аха. ₂]
И1: [₂ Што је дрђѡ п- -- да ₂] плѡг зáоре. /
А: Аха. Аха.
(Мио)
4. ѡнѡ *шѡо нѡје клѡчáно но рáвне ѡрѡге* – тѡ се зѡвѡ шарѡница. (СДЗб LVIII, 329)
5. И1: ѡвѡ кѡре *шѡо се кѡѡјују, тѡ* нѡје нѡко кѡпово, то нѡје [ни бѡ]ло.
А: [Мхм.]
(ГЦр)
6. Капѡтáн ѡде нѡс куће, а дрѡги *шѡо ће с нáма на фрѡнѡи, тáј* нас вѡди, Фѡлáбу Јѡнѡ. (Ит, СДЗб XLIII, 494)
7. Јá зáвршим ѡнѡ мѡје; тáј *шѡо је ѡрѡви, ѡн* је зáдњи, – зáто, кад јá мѡје свршим, ѡн нáставља. (Зе, СДЗб XXVII, 250)
8. ѡвѡма *шѡо нѡ фали нѡшѡиá, ѡни* разговáру, нѡки идѡду пѡ други пѡт, пѡ трећи пѡт, знáду и кáжеду: Трѡ, чѡтир дáна мѡра тáко да бѡде. (Ит, СДЗб XLIII, 507)
9. (...) оо- ѡвáј *шѡо је ѡзвѡ млáду, ѡн* трáжи прѡтпоставкa двѡ ѡлáде. // (Мио)

10. А један бурáзер шiiо је ӣрèбо ðн ðà буде кòд куће, ðн, /// бiiо мáло, // нàко, лèвичар мáло, вòлио да кòнтра нèштоо са влáшћом, // и кòкну га, рèгрутују га **три** гòдине у Кнòј. / (Лал)

Када се жели посебно нагласити да је цео антецедентни садржај дефинисан релативном клаузом укључен у садржај матичне клаузе којој претходи релативна, у матичној клаузи се може појавити универзални квантификатор који се односи на антецедентни појам. Универзални квантификатор се може реализовати и уз релативизатор.

11. Свii тii стàрии шiiо èðð су бiiли у маgазiiну, свii идèду да држу службу и рèд. (Ит, СДЗб XLIII, 499)
 12. Свè ðнò шiiо ми ӣрiчала тò је свè бiiло. (Стрм, ГЦШ, 489)
 13. Кòмара је тò шiiо се свè ðстiавља зимнiiца. (БА)

У финалној позицији, односно при крају релативне реченице, обично се налазе синтагме с контактном постпонованом релативном клаузом којима се уводе референти који представљају информативно најистакнутији део или један од информативно најистакнутијих сегмената поруке која се преноси релативном реченицом. То може бити дискурсно стари или нови ентитет, нешто што је познато или непознато саговорнику, но у оквиру поруке кодиране у релативној реченици има вредност нове информације.²⁵⁴ Рестриктивна релативна клауза може бити фокализована, као у примеру (17).

14. Ми имáмо јèдну кућу шiiо нам кумујее / има сiið èððдина. / (Лал)
 15. Имá јèдну (ракију) шiiо Вòјислав шећерушу зòв. (Сем)
 16. А: [Да.]
 И1: [Нèма вii]ш(е) òнога поштèња шiiо је бiiло (...)
 (Сем)
 17. Òнда дòчека тòк шiiо је мèне ударио. // (Ви)
 18. Па зàшто, да се мèте имèна и тii шiiо су ӣали ðвај рiiи? (Сп/Ср, ППЈ 40, 152)
 19. И сáмо (пије млеко) от крàвè, / кòја је крàва зiiмкуља; а нè òнà шiiо се ӣèк ðишели, <> удах> па смрдii трава, он нèће тò да јèде. // (Чу)
 20. Сáмо се тужàкà, изедоше двокàти имòвину и òнè ӣзелице шiiо су с ñим сèдили док је имò. (РГМ, 116)

²⁵⁴ Да би ово било јасно, узмимо следећи пример.

1. А: И ко је добио награду, Басара или Матијевић?
 Б: Басара је добио награду.

У датом примеру *Басара* је ентитет познат саговорнику и у том смислу је стара информација, међутим, информација да је он добио награду а не Матијевић јесте нова информација (в. Ward и др. 2002: 1414, 1423).

Понекад је у средишту саопштења информација садржана у делу који претходи континуираној секвенци антецедентног израза и релативне клаузе.

21. Чѐтре сѐдмо гòдиш она хѐрка *ишѐо ми је ишѐмо.* // (Чу)

Синтагма коју чине антецедент и релативна клауза може имати улогу својеврсног апозитивног додатка, којим се неки појам, односно реч, објашњава или додатно идентификује. Такви примери иду у прилог теорији о релативној клаузи као лажној слободној релативној клаузи.

22. (...) мòја Јасмина, // òвѐ *ишѐо (j)e бѐла,* // пòчела плàче. // (Миш)

23. И2: Па (j)e бѐла јѐдна мò(j)а <☺> кòмпиница, // òваа // Мѐла, ишѐ *ишѐо је у Амѐрику* [X].

И1: [X]

(Кт).

24. Бѐли врѐћари, òнѐ *ишѐо ир̀авили врѐће,* од кòзѐ д̀ѐка. (СДЗб LVIII, 62)

25. Пòшли т̀ун до у р̀авну с̀ишли, ѝдѐ Мѐлана, та мòја јѐтрова *ишѐо је за н̀ѐмлађим д̀ѐвѐром.* (Стрм, ГЦШ, 488)

Секвенца антецедента и релативне клаузе појављује се и као интонационо потпуно аутономна структура. Тако се у примеру (26) датим изразом идентификује учесник ситуације означене претходно изреченом реченицом. У појединим примерима веома је изражена синтаксичка и комуникативна самосталност дате секвенце.

26. Па дѐ ће, òна ударла. // Овог Т̀алића д̀òд *ишѐо му је ѐмро с̀ад òшѐац.* /// (Миш)

27. А: [Y.]

И1: [С̀ад] ми јеYУ -- ј̀учѐ ми је Д̀р̀акца п̀ричала, // одакле је мòја б̀абѐ из Б̀урѐћа, јѐси з̀наò кòга од Б̀урѐћа, Мишар <?> ? //

И1: Знам. //

И1: Она- -- òнѐј Мѐлан и Òбрад *ишѐо су бѐли.*

И1: Мхм.

И1: Ё паа, Мѐланов с̀ин; Мѐлан је ѐмрò (...)

(Миш)

28. И1: Па она ж̀у̀та п̀рòја *ишѐо (j)e бѐла.*

А: [Да.]

И1: [Ж̀у̀ти] овај кук̀уру(з) ш̀то свѐиње с̀ад -- ни ма свѐиње <☺ нѐће да јѐд- ☺> (...)

(ГЦр)

Између *што*-клаузе и антецедентне синтагме појављују се различити сегменти матичне клаузе, укључујући и предикат, при чему се у таквим структурама реализују и

*што*₁ и *што*₂. У таквим случајевима антецеденти појам се нарочито истиче, информативно рематизује, фокализује, или се релативна клауза јавља као допунска, додатна информација, или је пак у фокусу садржај који раздваја антецедент и релативну клаузу.

29. Так̄о-је бiло у ст̄аро време, а сад у н̄во св̄е н̄су у мл̄екару, н̄маш ни т̄а да ј̄ш *ш̄ио си г̄азда од мл̄ека*, св̄е за д̄нар. (Ит, ППЈ 21, 161)
30. Д̄ете је вагнуло на л̄ђа (к̄ако се д̄ете тр̄гло), па је п̄ло д̄ете на л̄ђа, а т̄а п̄ла *ш̄ио је н̄сила*, само н̄зи н̄је бiло н̄шта, а д̄етету је изр̄астио к̄ншт̄ак. (Бш, СДЗб ХЛШ, 532)
31. Кир̄ајије га н̄шле *ш̄ио ч̄с̄ио ѓрдлазу с̄л̄ом*. (РГМ, 138)
32. А: А-ј[ој]!
И1: [Ене] т̄ај д̄ечко ј̄д(ш) жив, *ш̄ио се р̄дио у ч̄зи*.
(Лал)
33. Па о̄но в̄жемо *ш̄ио ѓкисел̄и-се*, т̄о п̄сле тр̄љимо, па п̄се греб̄н̄аш, па пр̄д̄ш ... (Рож, ГЦШ, 476)
34. О̄но /// с̄а н̄и ск̄ид̄а, а о̄но *о̄бл̄ачи ш̄ио је ч̄с̄ио*. /// (Барз)
35. Св̄е сам ти, д̄јете, поб̄равила *ш̄ио б̄ило д̄н̄ас*, а н̄ н̄ма̄д. (СДЗб LVIII, 210)
36. Цак̄арош б̄ио *ш̄ио м̄ри на в̄ршачи и в̄з̄ива ца̄кове*. (СДЗб LVIII, 325)

Треба, међутим, нагласити да је овај структурни тип знатно ређи у релативним *што*-реченицама него у релативним *који*-реченицама. Дата појава се бележи у свега 2,84% примера *што*-реченица. Притом је углавном реч о структурама с неутрумском антецедентном заменицом раздвојеном од релативне клаузе предикатом матичне клаузе. С обзиром на то да је лексема *што* функционално поливалентна, да је као заменица морфолошки сиромашнија од заменице *који*, те да се у улози релативизатора неретко појављује у непроменљивој форми, расте потреба за контактном постпозицијом постноминалне релативне клаузе коју уводи.

И овде се бележе случајеви у којима елемент испред релативизатора можемо интерпретирати као елемент релативне клаузе (обично именски део предиката, односно предикатив), али, у појединим примерима, и као елемент матичне клаузе. Када је именски део предиката испред релативизатора, а у релативној клаузи остаје само глаголска енклитика, односно грозд енклитика, акценат преузима релативизатор, па и *што*₁ / *што*₂, који у неутралним контекстима по правилу немају акценат.

37. Т̄а бр̄атовљева ћ̄ерка, т̄а ј̄ш жив̄а, а т̄ај бр̄а̄и $\delta[\delta]$ *ш̄е̄ӣке ш̄ӣо ми је*, т̄ај сад у б̄лници опет (Су, РСГВ 1, 133)
38. Разб̄д̄о се ч̄вар̄ *ѓр̄е м̄ене ш̄ио е б̄ӣо*, Ј̄вта Там̄ашев. (Вњ, СДЗб XXVII, 130)

39. Тек једна жена, па ова прва кућа дд *nās šiið(j)e*, она каже (...) // (Миш)
40. Ђдем уу /// X // -- ў-- како се зовѣ село бѡга ти, де сам ја ишла / ко(д) X / -- *са мривѡм шиио разѡдѡра?* /// (Гр)
41. А: Да да да [да].
И1: [И] ѡнѡ у днѡ *Шайца шиио (j)e бѡло,* / и ѡнѡ (j)e бѡло Вѡсино. // (Миш)
42. И1: Ја сам мѡјој дѡци дѡла, свѣ раздѡлила што и мѡ, <» удах> што рѡко ѡна-, нѡ шта се сѡд вѡдѡ наа, // ѡва *најмлѡћѡ шииѡ ми је,* ѡна (j)e у Бѡдграду,
А: [Да.]
И1: [завр]шла пѡдагошку (...)
(Миш)
43. И тај *Љубѡмир шиио се звѡ* свѡђају се нѡшто, сѡју сѡнце. (Стрм, ГЦШ, 488)
44. Шт_а <?> ѡнс *сѡарије шииѡ су,* ѡне, ѡне бѡре нѡсе ѡнѡ, и на пѡјац и дѡ (...)
(ГЦр)

У следећем примеру екстрахована је прилошка одредба друштва, фокални елемент релативне клаузе.

45. И та дѡвојка *сѡ мнѡм шиио ће иѡраѡи* ѡна нѡ зна да ја имам тај лѡкац. (НС, ЕИНС, 270)

У грађи се бележе и дисконтинуиране антецедентне синтагме. Између одредбеног и управног елемента појављује се матични предикат, или глаголска и(ли) заменичка енклитика и др.

46. Сваке недеље се ишло у цркву свѣ знам тѣ *шиио иѡју.* (НС, ЕИНС, 295)
47. Тѡ се свѣ *радло тѡ,* / *шиио се ѣлѡзало.* / (Бо)
48. И ѡстанѡм ја, мѡј ѡвај сѡд најмлѡћѡ кад ѡн ѡтишѡ, а ѡвомѡ срѡдњѡм бѡла ми двѣ гѡд"не, у трѡћѡј, а ѡвај ми је сѡаријѡ *шиио је сѡ мнѡм ѡвде сѡмо пѡшѡ* ў јесѡн ў школу, а ѡн је ѡт"шѡ ус чѡснѡ пѡс, трѡћѡ недеље ўторак залѡпише га и ѡтрали га на ѡнѡ, ја на вежбу. (Лоп, ГВП, 660)
49. Па, онѡко, кад је тако бѡла срѡћа, ѡва је синовѡца *шииа је ирѡфесорка,* да, Адѡна, ѡна зна српски и да пѡше и да чѡта, а то-је тѡтка ѡдј. (МГ, ППЈ 40, 164)
50. ...ѡнај тѡмо каже бѡлежнѡк *шиио је венѡво:* сѡд гѡтовѡ је, ако ѡћете лѡксузно, ѡнда мѡжете ў цркви, а нѡ мѡрате (Мт, РСГВ 1, 95)
51. И1: (...) имали су // Рѡдомир ѡвај // Мѡксимовић, *шииѡ је дѡшѡѡ Дрѡѡи гѡр у кѡћу,*
А: Мхм.
И1: *из Недељѡца (...)*
(ВС)

Забележене су и специфичне структуре са заменичким антецедентом и придевском одредбом на крају реченице.

52. Свак трѡба да се бѡрѡ д(а) ѡбѡчѡ X, кад ўмрѡ, свѣ ѡно *шиио и мѡ* најбѡље. // (Гр)

53. Он је кўпио тѠ за музѣјан, и штѧ дѠбије стѧро, вѧјкадашње: јѧрам Ѡд волѠва, свѣ ишѣо ѣѠћ ѣма сѣѧро, Ѡн је нѠсијо и приѠаво у тѧј музѣјан – музѣј – да се знѧ штѧ је по стѧрим бѣло; скўпшѧч бѣо) или прѠдати, ако нѣћу поклѠнити. (Мл, СДЗб XXVII, 125)

Антецедент се с релативном клаузом појављује се и као засебна реплика без матичног предиката, када представља одговор на питање усмерено на идентификацију учесника ситуације о којој је речи или на објашњење неког предмета, односно речи. У таквим случајевима се јављају и релативне *што*-клаузе у финалној позицији у реченици с израженим матичним предикатом и релативне *што*-клаузе без матичног предиката или целе матичне клаузе.

54. И1: (...) [ѠнѠ]
 А: [Ш- ш-] -- шта је шашарка? //
 И1: Па ѠнѠ ишѣо дрѣжи / кўрус.
 А: Аха. Аха.
 (Мио)
55. А: Да, чула сам, чула са(м), а како овај изгледа плуг, које делове има? // Плуг.
 И1: Два точкѣћа ишѣо вўчу, а јѣдан сѧмо ишѣо прѣврће зѣмљу.
 (Вл)
56. – „**КѠјѣг** чика Дўјѣ?”
 – „Па чика Дўја и чика БѠра ишѣѠ су.”
 <говорник преноси разговор из друге говорне ситуације> (Миш)

Сама релативна клауза може бити суплементарна интонационо потпуно самостална језичка јединица.

57. И1: (...) [Х]
 И2: [Нѣ смѣ]ш дѠћи до кѠмѧрника; [тѠј жѣни.]
 А: [Да-ха <?>.] //
 И2: ШѣѠ (j)ee,
 А: Да. /
 И2: [ѣѠ-]рѠдѣља.
 А: [Да.]
 (Бо)

2.2.1.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи

Антецеденту у релативној *што*-клаузи доступне су позиције субјекта (63,64%), правог објекта (25,57%), прилошке одредбе места (5,12%), прилошке одредбе средства (2,84%), аблативне прилошке одредбе (0,85%), присвојног атрибута (0,85%), прилошко-атрибутске одредбе (0,57%), логичког субјекта (0,28%), неправог објекта

(0,28%), прилошке одредбе времена, прилошке одредбе друштва, прилошке одредбе узрока, те прилошке одредбе циља или намене. У следећој табели наводи се фреквенција релативизованих синтаксичко-семантичких позиција по релативизаторима, односно формалним варијантама релативизатора. У тупоуглој загради дата је фреквенција појаве антецедента у одређеној синтаксичкој позицији посматрана у оквиру једног типа релативизатора. У грађи подвргнутој статистичкој анализи поред форми *што* и *шта* нису забележени други облици.

	<i>што</i> ₁ (%)	<i>шта</i> ₁ (%)	<i>што</i> ₂ (%)	<i>шта</i> ₂ (%)
субјекат	47,16 [67,76]	3,41[92,31]	12,5 [50,58]	0,57 [28,57]
прави објекат	13,07 [18,78]		11,08 [44,83]	1,42 [71,43]
прилошка одредба места	4,83 [6,94]		0,28 [1,15]	
прилошка одредба средства	2,27 [3,27]	0,28 [7,69]	0,28 [1,15]	
аблативна прилошка одредба	0,85 [1,22]			
присвојни атрибут	0,85 [1,22]			
прилошко-атрибутска одредба			0,57 [2,3]	
логички субјекат	0,28 [0,41]			
неправи објекат	0,28 [0,41]			

Табела бр. 1: Фреквенција релативизованих позиција по релативизаторима

Уочавамо да се у релативним *што*₁-реченицама најчешће релативизује субјекат, а да се *шта*₂ најчешће појављује у структурама с релативизованим правим објектом. У релативним *што*₂-реченицама нешто чешће се релативизује субјекат, но треба истаћи да фреквенцију релативизованог субјекта подижу пасивно устројене релативне клаузе у којима је антецедент на семантичком плану објекат релативне предикације. Релативно *што*₂ се, као и *шта*₂, односи на неживе појмове, односно оно на шта упућује не представља као живо биће, прототични објекти су нежива бића, стога не чуди честа појава датог релативизатора у структурама у којима је антецедент објекат релативне предикације. С друге стране, прототипичан топикални конституент, односно оно о чему се реферише

јесте субјекат, те не изненађује ни честа појава антецедента у функцији субјекта релативне *што*₂-клаузе.

Релативизована позиција је по правилу унутар релативне клаузе. По изузетку релативизован је неки конституент клаузе подређене релативној – субјекат, објекат или прилошка одредба исказане или подразумеване допунске клаузе / конструкције.

1. И тѐ код моје мајкее -- о- о- -- тај чича *ишиоо ја кажем да је био* уу шабачкој ђштини радио, <» удах> ѓн је биоо – // како се то звало прѐ ка(д) се дѐли, не мог(у) да с(е) сѐтим (...) (Миш)
2. Тако је Нѐмац вѓко свѐ *ишио му било зѓдно*, а што нѐ треба није тѐо дирати – суву рѓбу не ѓзиму на ум. (Ит)
3. Ја ѓћу да кѓвам, а нѐма шѐрпење тѐ *ишио сам научила ѓ нѓј кѓваиш*. (Бат, РСГВ9, 38)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. У реченицама с антецедентом у функцији субјекта релативне предикације реализују се релативизатор *што*₁ / *шта*₁ који је заменљив релативизатором *који* у номинативу и релативизатор *што*₂ / *шта*₂. С антецедентом у функцији субјекта релативне предикације предикат релативне клаузе по правилу конгруира у лицу, броју и, када је изражено то обележје, роду.

[ШТО₁ / ШТА₁ <=> КОЈИ_н]

4. И та дѐвојка *са мном ишио ће иѓраиш* ѓна нѐ зна да ја ѓмам тај лѓкац. (НС, ЕИНС, 270)
5. Жѐнске *ишио рѓду црѓи, обрезавају*, ѓне се вѓду у пѐту категѓрију. (Мо, СДЗб ХХVII, 119)
6. Ѓде кѓћи кѓд нас ѓмамо дѓде *ишиа смѓћу иѓ*. (Кт)
7. Нагари мало ова јаја *ишиа иду иѓд квочку* да знаш после која су (Чн, РСГВ5, 117)

[ШТО₂ / ШТА₂]

8. Нас је било чѐтворо, ја и брѓт и тѓта и мама, ѓнда мама ѓзме пѓшкѓр ѓвако дѓгачак и на тај пѓшкѓр се мѓте кѓлач, ѓно *ишиѓ је дѓле било* мѓте се гѓре и ѓнда се крѓт направи и пресѓче се. (НС, ЕИНС, 297)
9. (...) тѓмо се нѓси маѓо кѓкица, јабуке, свѐ *ишиа је иѓсно*. (Бар)

Бележе се и случајеви логичке конгруенције предиката са субјектом.

10. Кад смо ишли ѓ сватове јѓдаред – кад ми се удавала тѓтка – ѓндак смо тѓрали нѓга и рѓћу (ѓ нѓ је била рѓћа, и ѓвај – Цвѓтко), па кад смо ми ѓчли тѓмо, вѓдили су лѓ^апе^а кѓње – народ тај *ишио су зѓѓдали кѓње* – кажеду: "Ѓѓа су лѓ^апи кѓњи!" (Го, СДЗб ХХVII, 270)

11. Када е два рѣзѣрба *шїѡ* су *дсїали код барїке*, кат су вїдли да смо се мї тў помѣшали, пѣчо јѣдан вѣлики тѣп да пўца. (Ит, СДЗб XLIII, 496)
12. Мѡј крѣвет је баш тако бїо блізо ту кот пѣнцера, а ја пѡгледо крѣс пѣнцера, а свѣтине *їїѡ* *шїѡ* су *їсїраћали*, и мўшко и жѣнско, млату марамицама. (Ит, СДЗб XLIII, 505)
13. Ќва трѡица *цїѡ* су бїли у *двѡрїцїѡ* код *Лале* пѡкупили су чїнију рѣзанаца и ѡднели су иза сѣла и њи[x] пѣтѡрица су пѡјели рѣзанце. (Ин, СДЗб XIV, 399)
14. Сѡмо се тужакѡ, їзедоше двокѡти имѡвину и ѡнѣ їзелїце *шїѡ* су с њїм сѣдили док је *їмѡ*. (РГМ, 116).

Предикат релативне *што*-клаузе појављује се у првом или другом лицу и када позицију антецедента не попуњава заменица првог, односно другог лица.

15. Ма, каже, ја сам ѡна девѡјчица *шїѡ* *їдѣм їѡ свѣїѡ* ако си чўла. (Стрм, ГЦШ, 488)
16. И1: (...) Мї, Мїлош, // ииї онај їза кўће, тў ми с- // -- тў ме синѡвица, Мїра и Нѡда,
А: Мхм.
И1: *шїѡ* *смо жїв"ли*, и їшла (...)
(Сем)
17. „Ја дѡлазим тѡмо, // свї мѡји дрўгови <инт.>, / *шїѡ* *смо бїли на Солуну*, / свї мѡји дрўгови, / тў <?> дѡшли нѡ славу.” / (Чу)
18. Тў је бїло весѣље, ја и тѡ Мїлица *шїѡ* *смо дѡшли*, и тѡ трї брѡта. (Ит, СДЗб XLIII, 510)

У следећем примеру је лична заменица у улози правог антецедента испуштена.

19. То їмало вїше *шїѡ* *смо дїїшїли їѡмо*. (ГЦр)

У релативним реченицама са количинском антецедентном синтагмом, односно с антецедентом у партитивном генитиву, предикат релативне клаузе је неколико пута забележен у облику средњег рода једнине, када можемо говорити и о семантичком субјекту. У примерима као што су (21–22) *што* добија квантитативну вредност.

20. Како је пѡчѣто, како се зарат(и)ло, стѡлно смо помагали, – нѣм(а) ту кўћа *шїѡ* *нїје дѡвало!* (Лћ, СДЗб XXVII, 283)
21. И ѡнда послўжила свѣкра и свѣкрову и їѡш гѡстїју *шїѡ* *је бїло*: рѣдаре и ѡпчије. (БЦ, ЛСОР, 162)
22. Чўвај тѡ мѡло сирѡтиње *шїѡ* *їиї ѡд ѡца дсїало*. (РГМ, 282)

Антецедентна синтагма не мора бити у партитивном генитиву да би *што* добило квантитативну вредност.

23. Чак су нам ђтерали свиње из ђбора и тђ нђтерали тђту да мђра да гђнђ до Ивђрка. Свиње и ствђри у њђним камиђонима *ишђо је бђло, ишђо је пђдкуђљено свђ*. (По, МОГСК, 365)
24. (...) па се зђковчају. // Тђзи кђиши; / *ишђо (ј)е бђлђ*. // (Још).

Глаголски део сложеног предиката релативне клаузе може бити у конгруентној вези с предикативом уместо са антецедентом.

25. Бђјо је јђдан од Добанђ^бчана, Тђпликђр, Словђ^анац – ђни (њђгова фђмђлија) су живили ђвде у Дђбанђвци у војски *ишђо се звђо "зђлени кђдер"* (тђ је бђла нђмачка војска). (Дц, СДЗБ ХХVII, 258).

У реченицама са, по правилу, генеричким, односно нереференцијалним антецедентом у множини зависни предикат се појављује у једнини и, уколико је саграђен од трпног или радног глаголског придева, у облику средњег рода. Предикат у облику средњег рода једнине сређе се и када се такав тип антецедента налази у облику мушког или женског рода у једнини.

26. Као кђсело тђсто смо прђвили, е није кђсело тђсто смо прђвили мђлихпрђте *ишђо се нђсило сђђрадђн сђрђчевима*. (НС, ЕИНС, 287)
27. Имамо ми тђј рђзбој. Йма: стрђнице, тђ је прђво, ђнда вратила, у брђдо се ђснуже, провђче се, йма нђте, за нђте су полножнђци, *ђле ишђо се вђже за нђше*, што се нђгама... (Бш, СДЗБ XLIII, 531)
28. И1: (...) ймали нђки дрђвени, / кђшци ђзгђр *ишђо зђђварђ*, //
А: Мхм.
И1: // и пђкли рђкију (...)
(ВС)
29. И ђнда ка се тђ испђчђ, ђнда се изодвђјају ђни листђћи *ишђо је нђмазђно ђнђм мђшђђм*. (Клн, ДТВК, 441–442)
30. Јђ мђслила кђче нђко, а кђ знђ – мђжда и ђни јђди *ишђо сђђ ђђви ђвце*, тђкђ тојђнђ. (Ор, ГЦШ, 433)
31. Тђ јђдно нђ-друго мђтђш, ђне снђпове *ишђо йма вђзано*, сђђенеш у њђви, па пђсле вђчђш кђћи, па кђт-куће сђђенеш. (Рож, ГЦШ, 476)
32. (...) бђло, кђдељђ <инт.> , ђ- ђђтен ђнај *ђрђ ишђо је сђ-јано*, пђ тђ, /// грђшено, ймале сђђне ђне стђре, // што сее грђши тђ влђкно (...) (ВС)

У датим примерима радило би се о „то што” или „нешто што” упућивању, односно о концептуалној анафори. У неким примерима као да је имплициран неутрумски

заменички антецедент.²⁵⁵ У појединим примерима сливају се експликативност и релативност у лексеми *што*. У примеру (26) говорник је могао имати на уму претходно изречену лексему *тесто* као антецедент. Употребу неутрумске форме глаголског облика у примеру (30) треба посматрати и у светлу изражене неодређености, анонимности агенса о којем реферише *што*-клауза.

Специфична је структура у следећем примеру.

33. *Ќнда се ми састанемо, шћо су ишли једни десно, једни лево и затворимо кодо.* (БП, СДЗБ XXVII, 229)

У релативној клаузи антецедент је рашчлањен на два скупа. Овакву дистрибуцију омогућава заменичко *једни*.

У релативним реченицама с антецедентном у функцији субјекта релативне клаузе ресумптивна заменица се појављује по изузетку. Бележи се у следећим структурама.

34. *А један буразер шћо је ирѣбо он да буде кодо куће, он, /// био мадо, // нако, левичар мадо, волио да контра нештоо са влашћом, // и кодо га, регрутују га три године у Кндј.* / (Лал)

35. И1: *Он био, // био он, /// дошо исто тада ка(д) сам ја дошо, Борисав овај Тодоровић, // Милорад Љубинковић, шћоно он, умрѣ и он и жена / за један дан;*

А: Мхм. //

И1: и он је био, /// било Х, // кодо су дошли – у ствар он з били у пешадији, ја сам био у артљери(ј)и –

А: Мхм. //

И1: и ка(д) сам дошо // у Ниш у круг – // ја, / нисам ни знао да је ту Миленко – /// кад ја овај, /// сушто мој кофер – прѣ било они кофери нѣсли се дрвени, /

А: Мхм. /

И1: војници нѣсили – /

А: Мхм.

И1: ~~УУ~~ ја, сѣдим на мом коферу, кад // мѣне човек љвати за леђа. ///

(ВС)

Рекло би се да је у примеру (34) информатор хтео нагласити да ентитет на који се антецедент односи учествује у ситуацији исказаној релативном клаузом а не неки други

²⁵⁵ Не треба, међутим, искључити ни могућност да се у појединим примерима ради о архаичним неконгруентним предикатима или о неком другом типу „помишљеног” антецедента.

ентитет (не други брат), те би својеврсна контрастна фокализација могла бити један од разлога појаве ресумптивне заменице.

У примеру (35) појављује се и елемент *но* који је вероватно настао редуковањем неутрумског *оно*. Тај елемент се у генеративним теоријским оквирима може посматрати као комплементизатор који уводи уклопљену клаузу. Изван тих теоријских оквирима може се говорити о својеврсној упућивачкој и подсећивачкој партикули која уводи ситуацију означену релативном клаузом. С једне стране, *штоно* повезује антецедент са ситуацијом исказаном релативном клаузом, с друге стране, упућује на ту ситуацију. Управо то упућивање на ситуацију олакшава појаву заступника антецедента у зависној клаузи. У датом примеру исказ с релативном клаузом је преформулисан.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. У реченицама с антецедентом у функцији правог објекта појављују се релативизатор *што₁ / шта₁* који је заменљив релативизатором *који* у беспредлошком акузативу и релативизатор *што₂ / шта₂*, који се може реализовати и у генитивном облику *чега* (уз глаголе с морфемом *се*). Неке релативне клаузе се могу схватити и као допунске.

[ШТО₁ / ШТА₁ <=> КОЈИ_А]

36. Бѣла рада, тѣ је цвѣт ђвај ђвде *шѣо ја ѣмѣм* (Оц, РСГВ 1, 98)

37. Ѡнај кѡлач *шѣѡ смо кѣму нѡсили*, ѣ тај се дрѣкчије мѣси. (НС, ЕИНС, 307)

38. А тѣ мѡрам^цце *шѣо дѡнѣсѣ*, њѣ дѣвѡјчице кѡчајѣ младѡжењи на лѣђа и ѡн ѣ нѡсѣ до прѣт цркву. (ЛСОР, 123)

39. (...) нѣ у вѡду *шѣа ѣѣјемо* (...) (СС)

40. Пѣсму *шѣа ѣѣбим ја*, *шѣа сам ѣѣвала мѡјим кѣму*, тѣ сам ја (...) (Дњ)

[ШТО₂ / ШТА₂ / ЧЕГА]

41. Ъма свѣ *шѣо ѣожѣли*, па је бѣсан (Кв, РСГВ 1, 100)

42. Свѣ *шѣо зѡради* подава на гвожђѣшину. (СДЗБ LVIII, 66)

43. Лѡстѡр се зѡвѣ што изрѡстѣ, а ѡнѡ *шѣо чѣсѣѣшѣ* –зѡперак, а зѡперак и на мѣрузу. (Кз, СДЗБ LVIII, 148)

44. И пѡсѡ му перлѣја: нѡпредѣје свѣ *чеѣа се ѣрѣваѣшѣ*. (СДЗБ LVIII, 205)

45. И то се свѣ вѣдѣ / *шѣѣ дѣвѡјка ѣѣра*. // (Чу)

Уз релативизатор *што₂ / шта₂* ресумптивна заменица се по правилу не реализује. Уз релативизатор *што₁ / шта₁* који се односи на неживе појмове, биљке и животиње

61. Зеленаџи су честáци шиио ц *јède mârва док су зелèни, ìре зрèња.* (РГМ, 110)

У једном примеру лична заменица заступа неживи антецедент у клаузи подређеној релативној. Реализује се у локативу с предлогом *на*.

62. (...) слáмарица шиио мèнеш да спáваш нà нòј. // (Чу)

Она је неопходна за идентификацију антецедента као месне прилошке одредбе у интенционалној клаузи која се налази у саставу релативне.

У релативној реченици с антецедентом представљеним именицом средњег рода која се односи на младо људско биће, ресумптивна заменица се не реализује.

63. Ти чим се примла човèка, ти с мóраш да примиш нèгово дјèте шиио ìмò. /// (ВС)

64. И1: (...) а ìмала тò пàсторче [шиио (j)e]

А: [Мхм.]

И1: *заа- -- зайèкла.* //

(Миш)

У релативној реченици са сингуларским персоналним антецедентом представљеним именицом мушког или женског рода реализује се ресумптивна заменица – енклитички облик личне заменице у беспредлошком акузативу. Заменица је позиционирана непосредно уз релативизатор или уз глаголску енклитику.

65. Двòјица вèслају, а јèдан òнај мèштер шиио òа *зèву држи крму* (Кв, РСГВ 4, 171)

66. Ондак тàмо јèдан чòèк шиио òа *ìдзнàе мòј брàйи*, тражи кàрте (кò нèма кàрту, га ìзбàци нàпоље), а мèне је пùстијо зàто што смо ìшли јà и мòј брàт ùвек тàмо. (З, СДЗб ХХVII, 158)

67. X: [X.]

И1: И [тò] ми јее стрйц тàј што јее // -- *шиио је òа бàбаа шиио рèкла дàла у шкòлу да ìдè,* //

А: Да.

И1: òн јее ìмò кòња (...)

(Миш)

68. Крстила сам се, ка(д) го(д) с(е) сèтìм, // кад X Стèвàна Аñи́мовић(а), *шиио òа ìйàкò сарàниe* (...) (Гр)

69. Нèн је сйн кèрина –шиио òа *држава нèма.* (СДЗб LVIII, 126)

70. Тà девòјчица, шиио сам је *jà ùзела*, усвòјида, нèн òтац. (Пг, СДЗб ХХХVII, 587)

Међутим, када је персоналан антецедент представљен именицом у множини или придевском заменицом у једнини или множини, ресумптивна заменица може изостати.

71. Они òчли па јáвили тѣм шѣю су ља убили (Ф, СДЗб XLIII, 427)
72. Кòју дèвòјку јá òшацујем кав дòбру тá и јèсте тàка, сáмо да знáш, а òва шѣю је шѣ шѣцујеш нѣје за шѣбе (ЈТ)
73. И1: (...) кàкѣ ймá богáљевá шѣю [злèдáм].
А: [Јесте.]
(Миш)
74. Òће да прáве свáдбу и свè, а òна ускочи за òног шѣю је вòлела (БГ, РСГВ 9, 150)
75. Па ймáм пèт синóвá, <помера руку на штапу>. /// Па ймáм, <» издах> è^{во} тáј шѣю сѣе вѣдли, /// <© не мирѣш_н> м_с<» нѣкáко ©>. ©© <» удах> (Сур)
76. Када свѣ прèћемо, òнда òве шѣю су усѣрáнили, нѣ сад вòду на дрѣгу визѣту и нѣ ће тáмо да свлáчу да и визѣтуру дрѣкчѣје. (Ит, СДЗб XLIII, 508)

Изостанак ресумптивне заменице у функцији правог персоналног објекта релативне предикације регистрован је једном у разговорном релативно стандардном српском језику. У позицији антецедента налази се показна заменица *тај* у акузативу једнине мушког рода. У претходном делу дискурса било је речи о ентитету на коју заменица упућује.

77. (...) тог (момка) *што су примили* (...)

Ж. Бошковић (2009) сматра да је у српском језику ресумптивна заменица уз релативизатор *што*₁ који упућује на антецедент у функцији правог објекта релативне предикације у начелу обавезна (а) ако антецедент има категоријално обележје [живо +], (б) ако је неживи антецедент представљен именицом женског рода на *-а*, (в) ако се упућује (показује) на предмет који је елемент говорне ситуације, (г) ако именски израз у својству антецедента има тзв. специфичну интерпретацију (енгл. *specific reading*), тј. ако уводи нови јединствен у извесном смислу пресупониран референт (*неки брод што су га купили*), (д) ако је неживи антецедент у множини, (ђ) ако је потенцирана референцијална интерпретација одређеног именског израза (*Милан жели да купи онај брод што га Петар продаје*) у својству антецедента. Уколико је антецедент (сингуларски) детерминисан придевом у суперлативу или неким „јаким” (енгл. *strong*) квантификатором (универзалним квантификатором *сваки*, на пример), она обавезно, према његовом мишљењу, изостаје.

Грађа са шумадијско-војвођанског говорног подручја, видимо, показује другачије стање у овом домену. С обзиром на то да је у целокупној грађи примера с ресумптивном

заменицом у функцији правог објекта мало, могу се изнети само неке претпоставке о факторима који мотившу њену појаву у испитиваном говору.

Појава ресумптивне заменице у наведеним примерима могла би се посматрати у светлу тзв. диференцијалног маркирања објекта, тј. маркирања атипичног објекта.²⁵⁶ Са когнитивног становишта посматрано, диференцијално маркирање објекта одражава говорниково виђење себе као типичног субјекта, те самим тим као „најатипичнијег” објекта. Такав атипичан објекат обележава се посебном формом (на пример, акузативом синкретизованим са генитивом), а не оном која је резервисана за типичан, неживи прави објекат. Најатипичнији објекат је неопходно одређен, по дефиницији референцијалан, појединачан (сингуларан), има лично име, најчешће је у првом плану, топикализован итд. Када се неке од ових особина (или све) односе на неживи објекат, односно објекат који се по правилу језички обележава као типичан (у српском језику код одређених именица, акузативно-номинативном хомоформом), постоји могућност да се употреби форма којом се маркира живи објекат (на пример, примарно генитивна форма код одређених именица у српском језику), чиме се неживи објекат промовише као атипичан. Говорник је, дакле, склон да такав објекат третира као ближи себи (уп. Стефановић 2008: 73).²⁵⁷

Употреба ресумптивне заменице у релативним реченицама с релативизатором *што*₁ / *шта*₁ и антецедентом у функцији правог објекта релативне предикације такође се може посматрати као један, специфичан, вид диференцијалног маркирања објекта. Тако се персоналан антецедент мушког рода у функцији правог објекта релативне предикације обележава ресумптивном заменицом у акузативу као што би се у *који*-клаузи обележио акузативним обликом релативизатора синкретичним са генитивним обликом (*човек што га познаје мој брат* <=> *човек којег познаје мој брат*). Примећујемо и да се персонални антецедент женског рода обележава ресумптивном заменицом, што би такође могао бити један вид маркирања атипичног објекта.

С друге стране, употребом ресумптивне заменице с неживом референцијом неперсоналан антецедент као објекат релативне предикације посебно се истиче, индивидуализује, он добија већу важност, независност у ситуацији означеној релативном

²⁵⁶ О диференцијалном маркирању објекта в. Aissen 2003: 435–483; Rodríguez-Mondoñedo 2007; Стефановић 2008 и литературу која се тамо наводи.

²⁵⁷ Тако ће се у српском језику рећи: *Купио сам нож, Видела сам Милана јуче*, али се бележи и: *Гледајте да стигнете оног плавог „фијата”*. Последњи пример је преузет из Стефановић 2008: 150.

клаузом, те се промовише као атипичан. У том светлу би се могла посматрати и усамљена потврда генитивне форме релативизатора *који* који заступа неживи антецедент у улози правог објекта релативне предикације (в. Стефановић 2008: 200–217).

Но, видимо да се и атипичан, живи објекат може „деградирати”, тј. обележити као типичан, када су обележја прототипичног агенса слабије изражена (одређеност, познатост, конкретизованост, истакнутост, индивидуализираност и др.). У појединим примерима релативизатор *што* као да се „се управља” у већој мери на ситуацију у вези с референтом, у мањој мери на референта (*каки има богаљева, [то] што гледам*). Заправо, утисак је да већа управљеност на ситуацију а не на референта, експликативнији карактер *што*-клаузе, односно лабавија релативна веза *што*-клаузе с антецедентним именским изразом дозвољавају и реализацију и испуштање ресумптивне заменице. Уколико је акценат на ситуацији, на радњи у вези с референтом, ресумптивна заменица изостаје, уколико је и референт важан елемент те ситуације, она се реализује.

Треба, међутим, скренути пажњу на још неколико момената. Чини се и да реализација персоналног антецедента у облику у којем би се реализовао у релативној клаузи може допринети испуштању ресумптивне заменице.

Код релативних реченица с неперсоналним антецедентом чију објекатску улогу у релативној клаузи заступа ресумптивна заменица, примећује се и да су махом у питању клаузе нерестриктивног карактера, односно клаузе које не представљају прототипичне рестриктивне клаузе којима се издваја референт или подскуп референата из скупа који покрива антецедент насупрот неком другом референту / скупу.

У тој групи реченица уочавамо и већи број примера са *што*-клаузом чија је предикација представљена глаголом *звати* ‘именовати, ословљавати’, ‘носити име’, што се бележи и у групи примера с ресумптивном заменицом која заступа персоналан антецедент. Дати глагол захтева семантичку допуну у виду именице.²⁵⁸ У таквим случајевима именички појам исказан испред релативизатора је заправо оно што представља примарну допуну датог глагола, те бисмо могли рећи да је у неким примерима именица екстрахована из *што*-клаузе. Но, *што*-клауза се може схватити и као додатни коментар. Свим наведеним релативним клаузама чија је предикација представљена

²⁵⁸ Допунити га може и прилог *тако*. В. нпр.: *кѣсѣине, иѣко смо звѣли, кѣсѣине* (Мн, СЈ XV, 374).

глаголом *звати* блиске су клаузе типа *што кажемо*, односно клаузе *што се каже*, како се каже,²⁵⁹ које су заправо маркери (ауто)рапортивне евиденцијалности. Оне представљају парентетичке конструкције и информативно су мање важне од реченице у коју су интерполиране и са којом се налазе у лабавој вези. Управо *што*-клаузе без ресумптивне заменице показују велику сличност с парентетичким конструкцијама *што кажемо*. Тада се глагол *звати* у погледу рекције понаша као глагол *казати* у оквиру парентетичке конструкције. У том светлу би се могли посматрати употреба и изостанак ресумптивне заменице. Рекло би се и да релативна клауза с ресумптивном заменицом добија већу комуникативну вредност.

Неколико пута се у саставу *што*-клаузе појављују лексеме *ово* или *оно* које функционишу као упућивачке и подсећивачке / присећивачке партикуле.

78. Знаш ову рѣцу *шїѡ сѣде ѡрѣдају ово за иѣћер?* //

Тб, // пѡсијемо (...)

(ГЦр)

79. (...) дѣвѡјка је спрѣмила свој нѡмештѡј, // свѡју спрѣму, *шїѡ је днѡ // ѡкѡла, ѡрѣла* (...)

(Чу)

У таквим примерима говорник помоћу *што*-клаузе објашњава антецедентни денотат експлицирајући његов садржај, односно подсећа саговорника на идентитет референта, његову суштину, помаже му да га се присети.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. У релативној клаузи антецедент врши функцију месне прилошке одредбе статичког или динамичког типа.²⁶⁰ У забележеним примерима релативна клауза обично реферише о предметима – оруђу, справама, машинама, судовима, просторним објектима и др. У главнини примера антецедентни именски израз је неререференцијално употребљен.

а) У сфери месне детерминације статичког типа антецедент се интерпретира, односно представља, као просторни оријентир чија је унутрашњост или површина место реализације релативне предикације, односно место на којем се налази објекат

²⁵⁹ О тој блискости сведочи управо пример: Дѣтелина лѡцѣрка – *шїѡ мї нѡзївамо* – тѡ је кѡњара, *кѡко кѡжу* (Бци, РСГВ4, 290).

²⁶⁰ У многим примерима уз просторно значење присутно је у мањој или већој мери инструментално или начинско значење и често је могуће говорити и о антецеденту у функцији прилошке одредбе средства или начина. Када се реализује непроменљиво *што*_{1/2} / *шта*_{1/2} без ресумптивне заменице, неретко су изводљиве двоструке или вишеструке интерпретације, како *што*-клаузе тако и функције лексеме за коју се везује. Често ни нема праве релативизације.

локализације. У таквим случајевима се реализују непроменљиво *што*₁ које је, у принципу, заменљиво релативизатором *који* у локативу с предлогом *у* или *на*, променљиво *што*₁ у локативу с предлогом *у* или *на*, непроменљиво *што*₂ на месту стандардног локативног облика с предлогом *у* или *на*, те променљиво *што*₂ у локативу с предлогом *у* или *на*. Уз непроменљиво *што* / *шта* може се јавити ресумптивна заменица – пуна форма личне заменице у локативу с предлогом *у* или *на*, или у акузативу с предлогом *у* на месту стандардног локатива с предлогом *у* (у Банату). Ресумптивна заменица је позиционирана непосредно уз релативизатор, уз глаголску енклитику или, у главнини забележених примера, иза предиката и(ли) неког другог реченичног члана, односно при крају клаузе, када би се, посматрано с генеративног теоријског становишта, радило о лексичком материјалу *in situ*. Изузетно, у својству ресумптивне заменице појављује се показна заменица у локативу с предлогом *на*.

[ШТО₁ <=> У КОЈИ_л]

80. Шавољ, шавољница *што се лужило* (Де, РСГВ 4, 284)
 81. Има базент *што се идији ијај камен* (Цп, РСГВ 1, 70)
 82. ... баграч *што се идију чваци* (Бш, РСГВ 1, 67)
 83. (...) било је / фурење – ја имам још у Х – // фуруну *што смо иekli хлеб*, п(а) ондак на та врата (...) (Сф)
 84. Па замисли кад је сандук брашнар, *што брашно сидји*, у кући. (РГМ, 274)
 85. Имаш мал магазу *што држим круз*, // Х j(е) *магаса*. // (Чу)
 86. А он (је) чардак *што држиш кукрус*. // (Чу)
 87. И2: А <узв.> *то је онај рог* – ми зовемо – *што имā в[д]е, ја мѣшемо* брѹс.
 А: [Како зовете?]
 (Кљ)
 88. То је од дрвета, имаш наћве *што се лебац мѣсѣ*. (Лу, ДТВК, 427)
 89. И1: (...) ти си сѹдови били, како ја сам запамтио мало, //
 А: Да.
 И1: одѣ, УУУ грнчари – тако се звали – правили оне текс- У-- тестије *што се нѣси вѣда*
 (...)
 А: Аха. ///
 (Лал)

[ШТО₁ <=> НА КОЈИ_л]

90. Чиле подиже онај пѣњ *што је се сѣкѹ дрва*, преко њѣга што се сѣчѹ дрва. (По, МОГСК, 364)²⁶¹

[ШТО₁ + У РЗам_{л/а}]

91. Однела сам кот крпалонаца тѣгањ и онѹ шѣрцу *што ѹ њѣј зрѣјем вѣду* (Бци, РСГВ 4, 188)

²⁶¹ Преформулација показује да у парафрази може доћи и релативизатор *који* с предлогом *преко*.

92. Обично било кадгод она дрвена коританца шїо су се деца куйала у њима (Бе, РСГВ 2, 262)
93. Ја оћу да кўвам, а нѣма шѣрпење тѣ шїо сам научила у њој кўвайи. (Бат, РСГВ 9, 38)
94. И1: (...) оранија се звала прѣ што се У, // дрўго (ј)е што се тѣпи мѣст, него оран[и]ја шїо се
 А: [Мхм.]
 И1: кўва вѣда у њој (...)
 (Миш)
95. Биле су бањате пѣћке, вѣлике пѣћи шїо су колѣче їекли у њѣму, и лѣбац, и свѣ (Су, РСГВ 1, 79)
96. Па тў је пѣћ она била зѣмљанка шїо се їѣсле лѣбац у њу їѣко (Ит, РСГВ 3, 122)
97. гвоздѣњак, шїо се кўва у њѣга, у рит кат се їде (Сф, СДЗб XLIII, 427)

[ШТО₁ + НА РЗам_л]

98. Опрѣла сам ѣнѣ пѣњавице шїо на њима сїавамо (Лћ, РСГВ 7, 21)
99. (...) мѣло, двѣ-трї слѣмарце, мѣло напуни, // тѣ шїо сїава на њма (...) (Чу)
- 100.И1: (...) їмале оне ѣбрамце шїо нѣсила се и вѣда їрѣ на їомѣ;
 А: Мхм. //
 И1: кѣфе (...)
 (ВС)²⁶²

[У ШТО_{1л} <=> У КОЈИ_л]

101. Бўтуња у чѣм смо јѣја држѣли (П, РСГВ 1, 159)
102. Ѓмам трѣје наѣава у чим се сѣли (Лвр, РСГВ 8, 156)

[НА ШТО_{1л} <=> НА КОЈИ_л]

103. Па тѣ се зѣвў бїрвал, на чїм лѣже бўрѣд. Тѣ су грѣде, као грѣде дѣбеле (Бе, РСГВ 1, 105)
104. Бѣрам је ѣва рѣшља и тај стўб на чѣм држи. (Сот, РСГВ 3, 15)

[ШТО₂ <=> У ШТО_л]

105. И сѣд у ѣнѣ мѣтнули шїо је бїла нафїа (...) (Чал)
106. А: М[хм.]
 Б: [Шта] је ранија? //
 И1: Тѣ је, У// као ѣнѣ [шїо се їѣдїи мѣс].
 И2: [Ранија што се тѣпи мѣс.] /
 (Мио)

[ШТО₂ РЗам <=> НА + ШТО_л]

107. Оја - тѣ шїо лѣжи їлўѣ на њїмекан (НБ, РСГВ 6, 57)

[У ШТО_{2л}]

108. Дѣра је ѣно у чѣму је мѣра, прво се їзмери чїнија ил тањїр, пѣдмерї се. (РГМ, 73)

²⁶² Овде би у већој мери било речи о инструменталном значењу, као и у примеру (104).

109.Калавра то у чему држѣш белѣзију (Тр, Кз, СДЗб LVIII, 122)

[НА ШТО_{2Л}]

110.То на чему се иѣдчак ѡкреће ми кажемо сѡвина. (СДЗб LVIII, 272)

У румунском Банату, појављује се и конструкција *ѡ ита* мање-више заменљива конструкцијом У КОЈИ_Л.

111.Имам ја моје тсфлѡне там ѡ *иѣа иѣчем мѣсо*. (СС)

У једном примеру релативна клауза реферише о анималном бићу.

112.А: А пчела која напада друге кошнице?

И1: Па тѡ / је тај иѣо је у њѣму рана. (Ић)

По изузетку, антецедент с обележјем [људско +] схвата се као просторни оријентир у чијој се сфери налази објекат локализације, када се говори о значењу ‘бављење једног појма у сфери другог’ (в. М. Ивић 1957–58: 145), те је реч о једном посебном виду просторне локализације инклузивног карактера. Тада се реализује *што*₁ без ресумптивне заменице или с личној ресумптивном заменицом у генитиву с предлогом *код*.

113.Он однѣсе тѣ пешкире свѣ кѣћи код мѡмка, код ѡтог љувѣгије *иѣо ће да бѣду свѣиѡви*, па прида њѣговој мѡтери. (Км, СДЗб XXVII, 137–138)

114.Ако је бѣјо домѡћин онај иѣо код њѣга *жњѣмо* звѡ мѡбу и погѡдијо свираче, дѡшли свирачи. (Ор, ГЦШ, 433)

Чини се да у примеру (113) иста синтаксичка функција, односно исти облик антецедента у матичној клаузи који би имао у релативној доприноси испуштању ресумптивне заменице.

Следећи пример није довољно јасан.

115.(...) а тѣрѣмо грѣ(д)њачу <?> *иѣо се сѣрѣ ѡ иѣм* (...) (ГЦр)

б) У сфери месне детерминације динамичког типа антецедент се интерпретира, односно представља, као просторни оријентир који представља полазну тачку, завршну тачку или путању кретања објекта локализације.

Најучесталије су релативне реченице с антецедентом који представља циљну месну одредбу релативне предикације. У таквим структурама антецедент је просторни оријентир чија је унутрашњост или површина завршна тачка кретања објекта локализације. У грађи се бележе непроменљиво *што*₁ које је заменљиво релативизатором *који* у акузативу с предлогом *у* или *на*, *што*₁ у ликовима *љ што* (у западним говорима шумадијског поддијалекта)²⁶³ и *у чега* (у војвођанским говорима), непроменљиво *што*₂ на месту стандардног акузативног облика с предлогом *у*, те променљиво *што*₂ у лику *у чега* (у сремском говору) на месту стандардне акузативне форме с предлогом *у*. Уз непроменљиво *што* може се појавити ресумптивна заменица – пуна форма личне заменице у акузативу с предлогом *у* или *на*. Она заузима исте позиције као и у случају месне детерминације статичког типа. У главнини примера такође је реч о позицији на крају или при крају релативне клаузе.

[ШТО₁ <=> У КОЈИ_А]

116. Казан *шљо мље кљм* (Мор, РСГВ 4, 20)

117. Кад *љскисне, мљтљмо у саљурице (кљшарка шљо дљђу лљбови, кљтарице – нљма љшке)*. (З, СДЗб ХХVII, 153)

118. Има баден *шљо се сљља љрљђе* (Мо, РСГВ 1, 68)

119. Базљн *шљо љлљву мљљеш* (Ит, РСГВ 1, 70)

120. [А и љвљ је с- -- и љвљ је / тљчно љна слљнца *шљо се сљља сљ.*] /// (Поћ)

[ШТО₁ <=> НА КОЈИ_А]

121. Вљза зовљмо тљј тањљр *шљо се мљље љљрљља* (Мо, РСГВ 2, 20)

122. Вљзна је тањљр *шљо се мљље љљрљља*. (РГМ, 45)

[ШТО₁ + У РЗам_А]

²⁶³ Примера је мало да би се могла дати прецизна ареална дистрибуција датих облика, те није искључен ни шири ареал забележених форми. Према литератури, у сремским говорима (Б. Николић 1964: 364–365) облик *чега* се употребљава уз предлог *за* „за означавање намене и намере”, уз предлог *у* облик *чега* се реализује у примерима типа: *у чљља сам мљљла*. У бачким говорима налазимо такође конструкције *за чега, на чега* (И. Поповић 1968: 180). За банатске говоре (Ивић и др. 1997: 99) се констатује да се уз предлоге *за, на* и у јављају и форма *шта* и форма *чега* (која је чешћа уз предлог *за*). Конструкција *за чега* наводи се и у грађи изнетој у монографском опису говора Ваљевске Подгорине (Д. Радовановић 2012: 407). У говорима средње Колубаре (Д. Радовановић 2006: 266) и централне Шумадије (Реметић 1985: 295) налазимо *што* с предлогом *у*, који је носилац акцента. По свој прилици, реч је о поприложеној акузативној конструкцији.

123. лѡпата *шїѡ се мѣће лѣбац у њу* (Ч, СДЗб XLIII, 427)
 124.(...) прѣ је вѣла машїна, ѡнѡ пѡрњача *шїѡ се лѡжи слѡма у њу*, па се вѣше (...) (ЈТ, РСГВб, 139)
 125.Пѡрцов прѡгрїзо зѡдно на кѡци *шїѡ смо у њу кѡѡили шљїве за рѡкију*. (РГМ, 135)
 126.Бїла сѡгѣта и нѡсила кѡрцу *шїѡ сам брѡла јѡ у њу*. (ДЛ, ГВП, 676)
 127.ѡнѡ брѡсара што нѡси ѡвде, а тѡрѡ брѡс тѡмо – ѡнѡ је брѡсара се зѡвѣ, *шїѡ мѣїе онај брѡс у њу*. (Бук, ГЦШ, 445)

[ШТО₁ + НА РЗам_А]

- 128.*Грѣде су ѡѡпрѣчне ѡне шїѡ иѡу, шїѡ ѡѡлазе рѡѡови на њи* (Бци, РСГВ 8, 24).

[У ШТО₁ / У ЧЕГА₁ <=> У КОЈИ_А]

- 129.Лѡмпец ѡмѡ лѡжїште, ѡмѡ кѡзан *у шїѡ се сїїѡ кѡмина, лѡла, ѡѡбѡрка, ѡѡрѡїї*. (РГМ, 159)
 130.И ѡндѡк, мѡра да пѡнесѣ, пѡковѣ, *у шїѡ ће сѡмлейїи* (...) (Још)
 131.Сѡћура у чѣѡ се лѣбац зѡмѣшен мѣѡ док нѣ буде жѡрена фѡруна (Об, РСГВ 8, 69)
 132....и зѡклоп је бїѡ тѡ средїна у чѣѡ *їїї лѡди мѣћеду*, да се нѣ би тѡ слѡма разїшла (Б, РСГВ 3, 81)
 133.И2: Дѡ, шѡраге прѣдње и рѡда...
 И1: Рѡда у чѣѡ се мѣће...
 И2: Дѡ. //
 (Дск)

[ШТО₂ <=> У ШТО_А]

- 134.Кѡмара је тѡ *шїѡ се свѣ ѡсїѡвљѡ зимнїца*. (БА)
 135.Тѡ је што зѡвѣмо мѡзлица, кѡблѡ. Тѡ *шїѡ мѡземо сїѡѡку*, тѡ је кѡбло. (МЦ, ГЦШ, 479)

[У ЧЕГА₂ <=> У ШТО_А]

- 136.ѡно дѡле, у чѣѡ се мѣїе *їѣрје*, тѡ је ѡнгїн (Бечм, РСГВ 1, 50)

У два примера *што*₁-релативне реченице антецедент се може схватити као као експонент простора који представља завршну тачку кретања објекта локализације. У примеру (137) реализује се непроменљиво *што*₁ без ресумптивне заменице заменљиво релативизатором *који* у генитиву с предлогом *код*. У примеру (138) се остварује непроменљиво *што*₁ с ресумптивном заменицом – енклитичким обликом личне заменице у дативу.

- 137.Кѡ тог учитељѡ, *шїѡ смо мї ишле у школу*, тѡј нїје дѣѡ пѣвѡње (БПС, РСГВ 2, 267)

- 138.Тек смо мї тѡмо стїгли у тим ѡзѡђе Вѣљко Ченѣјац, Кларичац, штѡ ли, *шїѡ су мѡ ѡѡшла брѡѡа*. (Ит, СДЗб XLIII, 509)

И овде примећујемо да у примеру у којем изостаје ресумптивна заменица дислоцирани антецедент има исту формализацију коју би имао у релативној клаузи. Овде је реч о једном посебном виду леве дислокације која олакшава приписивање антецеденту улоге просторног локализатора специфичног инклузивног типа у релативној клаузи.

У грађи се бележе релативне реченице у којима се антецедент интерпретира као просторни оријентир чија унутрашњост или површина представља путању кретања објекта локализације, односно објекат око којег се или преко којег се креће објекат локализације. У таквим случајевима бележи се непроменљиво *што*₁ / *шта*₁ које је заменљиво релативизатором *који* у акузативу с предлогом *кроз* или у генитиву с предлогом *око* и сл. и непроменљиво *што*₂ на месту стандардног акузативног облика с предлогом *кроз*. Уз непроменљиво *што* / *шта* може се реализовати ресумптивна заменица – показна или лична заменица у генитиву с предлогом *преко* или у акузативу с предлогом *кроз*.

[ШТО₁ / ШТА₁ <=> КРОЗ КОЈИ_A]

139.Тò се зòве дѣмѣак, *што* дѣм ѣрдлази (Ва, РСГВ 2, 234)

140.Лѹда *што* цѹри рѣкија (Не, РСГВ 4, 286)

141.Тò је кашијца *што* се ўлази у ѡвлију (Дрљ, РСГВ 4, 44)

142.(...) а ѣма óде, / ко нѣки гркљан, / *шта* ѣде / *вино*. (Чн)

[ШТО₁ <=> ОКО КОЈИ_Г / НА КОЈИ_A]

143.И ðндѣк, зòвѣ се врѣтило *што* се нѣвије ѣамук. /// А вѣмо што ткѣш, ѣмѣш ðпѣ(т) врѣтило *што* зѣвѣјаш Х. // (МП)

144.Ўмѣш прѣдње врѣтило *што* зѣвѣјаш онò *што* ѣкѣш, а ѣма зѣдње гòр *што* је навѣјѣна *ѣрѣѣа* ... (МЦ, ГЦШ, 480)

145.Мотòвило ðнò *што* се намòѣѣва ѣрѣѣа, да мòтѣш кѣнуре: ѣмѣ рѣшлицу на јѣднѣм крѣју, а дѣчицу на дрѣгим. (СДЗ6 LVIII, 164)

[ШТО₁ + ПРЕКО РЗам_Г]

146.Òнò гòре кад вѣчѣш стòку, трѣба скѣнути ѣрѣеве, не вѣлѣм јѣ. Ўрѣсви *што* се ѣдкрѣва *цѣрѣдòм* ѣреко ѣòѣа а нѣкад се кѣсло? (РГМ, 21)

[ШТО₂ + КРОЗ РЗам_A]

147.Глѣвчина је тò *што* се крòз нѣ ѣровѣчѣ сòвина. (СДЗ6 LVIII, 67)

И као аблативни просторни оријентир антецедент се може интерпретирати у *што*₁ реченицама попут следеће.

[ШТО₁ <=> ИЗ КОЈИ_Г]

148. Он ђн̄у прáзну кѡшницу, овај, нàмаже, нàмаже, нàмаже и тѹри код ђн̄е кѡшнице, код ђт̄е шѣо ѣе да вѣди мѣд. (Бистр, ГЦШ, 478–479)

О предметном објекту са којим се доводи у физичку везу други објекат радило би се у примеру релативне реченице с променљивим релативизатором *што*₂ оствареним у лику за *шта*.

149. Сврѡчине –т̄ѡ за шѣа се вѣзѣва рѹда. (СДЗб LVIII, 261)

На послетку, уочавамо да се у неким примерима релативних реченица са антецедентом у функцији месне одредбе релативне предикације променљиви релативизатор појављује уз антецедент мушког или женског рода, односно уз плуралски антецедент. Уочљиво је да *што*-клауза не реферише о конкретном ентитету, него о једној о врсти ентитета, тј. о класи објеката. Стога би се радило о *то што*-упућивању.

У неким примерима с променљивим формама релативизатора уз именички антецедент, и не само у тим примерима, може се говорити о имплицираном неутрумском антецеденту. Различити структурни и интонационо модели релативне реченице наводе на такав закључак (уп. пр. 103, 106, 107, 109, 134, 140, 145, 149). Уосталом, и када нема интонационе издвојености *што*-клаузе, ми можемо говорити о помишљеном, имплицираном „то”. У неким примерима интонационо осамостаљена синтагма коју чине антецедент и релативна клауза може се интерпретирати и као реченица са слободном релативном клаузом и елидираним управним предикатом.

У наведеним примерима уочавају се и случајеви формалног неслагања ресумптивне заменице с антецедентом, када релативна клауза не реферише о конкретном ентитету. Уопште, употребом ресумптивне заменице истиче се антецедентни појам и прецизира његова улога у релативној клаузи, идентификује позициони (но и кинтетички) аспект спацијалности (*у / на / кроз / преко / код*), олакшава се разумевање релативне клаузе, ентитет о којем се реферише опредмећује се или се конкретизује. Ресумптивна заменица се може накнадно додати како би се избегла амбигвитетна структура. Поред

тога, ресумптивна заменица омогућава и накнадно осмишљавање улоге референта у ситуацији означеној релативном клаузом. Променљиво *што* нема морфолошко обележје рода нити плуралску парадигму, те не може пружити неке информације о антецеденту које може ресумптивна заменица. С друге стране, оно је погодно за употребу у релативним клаузама када је нагласак на неререференцијалности антецедентног именског израза, на врсти појма, класи појава, а не на појединачној, конкретној јединки.

Запажа се и да се у сфери месне детерминације ради о локализацији инклузивног, тј. локационог типа (унутрашњој или површинској), која је у когнитивном смислу једноставнија од ексклузивне, тј. оријентационе месне локализације.²⁶⁴ Слично стање се бележи и код релативних *који*-клауза. С друге стране, кинетички параметри лако се идентификују и без ресумптивне заменице или променљивих форми релативног *што*, будући да су кодирани у лексичком значењу глагола. Привлачи пажњу и чешћа реализација ресумптивне заменице *in situ*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ СРЕДСТВА. У улози прилошке одредбе средства антецедент се појављује као спроводник или омогућивач радње исказане у релативној клаузи. Релативна клауза реферише о различитим инструментима, справама, машинама и др., при чему је у главнини примера антецедентни израз неререференцијално обележен. Изузетно ретко, упућује се на анимална бића у функцији спроводника радње исказане у релативној клаузи. У грађи се бележе непроменљиво *што*₁ / *шта*₁, променљиво *што*₁ у беспредлошком инструменталу, локативу с предлогом *на* или у генитиву с предлогом *из*, непроменљиво *што*₂, променљиво *што*₂ у инструменталу без предлога или с предлогом *са*, у генитиву с предлогом *од*, с примесом аблативности. Уз непроменљиво *што* може се јавити ресумптивна заменица – пуна форма личне заменице у акузативу с предлогом *на*, или у инструменталу с предлогом *са*. Ресумптивне заменице налазе се на крају релативне клаузе. Релативне реченице с непроменљивим релативизатором *што* без ресумптивне заменице могу се на различите начине парафразирати помоћу релативизатора *који*, но у појединим примерима тешко је изводљива парафраза с датим релативизатором или није уопште изводљива, када лексема *што* синтезира спојеве речи или читаве реченице, што доводи до губљења релативног карактера реченице (уп. Грицкат

²⁶⁴ Прве и најфреквентније предлошко-падежне везе које се у говору деце (која усвајају српски језик) јављају и најпре стабилизују јесу: КОД ИмГ, НА ИмА, У ИмА, НА ИмЛ, ПО ИмЛ (Јосић 2002: 242).

1975: 280–281, 285).²⁶⁵ *Што*-клаузом се у таквим случајевима упућује на ситуацију која је у вези с референтом, ситуацију којом се нешто у вези с њим објашњава, при чему нема праве релативизације која би именичком појму обезбедила синтаксичко-семантичко место у *што*-клаузи. Могло би се говорити о једном типу експликативне клаузе.

[ШТО₁ / ШТА₁ <=> КОЈИ_И // ПОМОЋУ / УЗ ПОМОЋ КОЈИ_Г // КРОЗ / НА КОЈИ_А ...]

150.Ту њма једна патекàруша кòјој су мўжа вèликом прèкачом (вèлика тèстера шїо се шїесїере дрва) тèстерили и сàло извãдили. (Чур, СДЗБ ХХVII, 198)

151.Прãви се блãто са сїтном плèвом жїтном, јèчменом, па се тò дòбро ѡзмèша, ѡзмèша, и òнда ѡма òна кãшика шїо се рãди. Лèпи се блãтом (Ла, РСГВ 1, 112)

152.Њма чўнак, шїо се тїкã, саш чўнком се ткã. (Бш, СДЗБ XLIII, 531)

153.Њма бãрда шїо се сече месо (БА, РСГВ 1, 80)

154.Бãшћара шїо се чїсїи ãвлија (БА, РСГВ 1, 90)

155.Сèћãш се òнè нãше прèлошње пресе шїо смо цедили жãбуковачу. (РГМ, 249)

156.И1: И Х Х кò òнò гўшчје перо шїо [òни їисали].

А: [Аха; аха] (...).

(Миш)

157.И1: (...) сãмо òстала цегла; // шїо се їеглало на їрї[мер Y].

А: [Мхм.]

(ВС)

158.Њїе, нїје, вїдрица и лопãрица, звãло се лопãрица шїо се їдкрїва вїдрица. (Дуп, МОГСК, 352)

159.Њмã вретèно шїо їредеш, а дрўжицом ўпрèдаш (нèко кãже прèпрèдаш, нèко кãже ўпрèдаш). (СДЗБ LVIII, 62)

160.Мї кã[же]мо грўдњача плãтно оно шїо се цеди млéко и їрãви жрўда. (СДЗБ LVIII, 73)

161.Òнãј дїзгїн шїо ўїравлãш зãїрежом, кãшп òнãј. (СДЗБ LVIII, 79)

162.Тèрзїнка нè може да им стãне ў дупе, òнã нãјтãњã їгла шїо їтерзїје шїїју. (СДЗБ LVIII, 287)

163.И1: Х Х. Пресече српом. /

А: Српом. /

И1: Òним шїо се жњè.

А: Мхм.

(ГЦр)

164.И1: За вòду òну шїа се сãмрїник

А: куйо

И1: куйо.

(Кт)

[ШТА₁ <=> ИЗ КОЈИ_Г]

²⁶⁵ И. Грицкат (1975: 285) истиче да има „и таквих случајева употребе речи *што*, када се она дефинише веома тешко, или се њена дефиниција претвара у дужи опис, ако се жели педантан лексикографски поступак”.

165.(...) и ѓндак, кад дођу гѓсти, / тѓ стѓ већ поста^бљен са ѓним / званичним тањирима, / не
нѓши *шиѓа* јѓдемо / ми у *шоку* *дѓна*. (СС)

[ШТО₁ + НА РЗам_А]

166.Вѓдили смо вѓлове *шиѓо* смо ѓрѓли нѓ ѓи (Ч, СДЗб ХЛП, 427)

[ШТО₁ + СА РЗам_И]

167. (...) па кѓјаси су тѓо ѓниѓи кѓјиши *шиѓооо* *уѓрављаи* *сѓ ѓима*.
(Барз)

[ШТО_{ИИ}]

168.А бѓјѓ је жѓраѓч *чиме се жѓри* *иѓѓ* да би бѓље *ѓѓрело* (Су, РСГВЗ, 33)

169. (...) јели, прѓ, изрѓду, тѓј / мѓд *чиме се рѓн---**ирихрѓниду* ѓни, јел. (Иђ)²⁶⁶

[НА ШТО_{ИЛ}]

170. (...) кајаси, шттрѓнке *у ѓмови* на чему *вѓче* (...) (Бјш).

[ИЗ ШТО_{ИГ}]

171.Понеси порцију *из чеѓа* *ћеш јесѓи* (Бг, РСГВ7, 29)

[ШТО₂ <=> ШТО_{2И} / ПОМОЋУ / УЗ ПОМОЋ ШТО_{2Г...}]

172.А: А шта је то *ћевђир*? //

И1: Па ѓвѓ *шиѓо* се цѓди, на *иример*, *ћевђир*; па јел **нѓмате** ви *ћевђир*?

(ММ)

173.Трѓжи вам се, вѓлѓ, јѓдан *ћилим*, ал ѓна зѓвѓ *ириѓ*. ѓнѓ *шиѓо* *сѓиѓ* *иокривали* *дѓѓиѓ*, вѓлѓ,
ѓно што је *ѓмрѓло*. (Стрм, ГЦШ, 488)

174.Тѓ *шиѓо* се *иѓдлѓва* *млѓко* да се *сѓри* зѓвѓ се *пѓдлѓвка*; на дѓсет *кила* *млѓка* *сѓнеш* *двѓста*
грѓма те *пѓдлѓвке*. (СДЗб LVIII, 214)

175.Цѓдѓљка је ѓнѓ *шиѓо* *млѓко* *цѓдиши*, па ко *шѓрлица* и *иѓмѓ* *рѓчку*. (СДЗб LVIII, 314)

176.Б: А шта сте рекли шта је *гребен*? //

И1: Грѓбени, тѓ *шиѓо* се *ѓребенѓ* *иѓѓѓина*, *вѓѓаа*,

Б: Аха.

(...)

(Вл)

[ШТО₂ СА РЗам_И]

177.А ѓво је брѓца тѓ *шиѓо* се *јѓде* *с ѓѓм...* тѓ што је *мѓј* *дѓда* *иѓмо* (Су, РСГВ 1, 140)

[(СА) ШТО_{2И}]

178.Тѓ *чиме се дѓѓкива* *кѓѓа* је *чакаѓац* и *бѓква* (Тр, СДЗб LVIII, 37)

179.Гндак трѓба да је, <> удах> *чѓсто* *У* и тѓ *ѓиѓ-* *ч-* *чиме* *УУ* ѓ *бришем* *рѓке*; // јер су ми ѓт
сапуна, и *штѓ* ја *знѓм*. // (Дск)

²⁶⁶ У овом примеру релативизатор има акценат.

180. Онда са оним *и чим се веша* [алов] звао се ауптехер (БП, РСГВ 1, 62)

181. Они нју обењцелучили, успá^ава^оли, убрисали је с ђтим *и чїм хеду је усїáваїи* (привуќли је прико лица, прико ндса – тѳ уђе!), и ђнда ђна обнезнáнила се. (Мт, СДЗб ХХVII, 217)

182. Тѳ (млеч) је тѳ сѳ *чїм се рáни мáи^ица*. (Чал)

[ОД ШТО_{2Г}]

183. Глѳдај ѳвѳ ѳѳ *чеáа жївїи* (настави да рáдиш, тѳ је вáжније), нѳ би да одсѳђáвам. (РГМ, 204)

И у релативним реченицама с антецедентом у функцији инструменталне одредбе релативне предикације уочава се променљиво *што* уз антецедент који нема обележје средњег рода. У целокупној грађи уочава се и да се у сфери месне детерминације ресумптивна заменица, односно деклинабилно релативно *што*, чешће појављује него у сфери инструменталне детерминације. Чини се да је један од разлога и комплекснија природа синтаксичко-семантичког поља спацијалности, у којем формалну верификацију добијају и кинетички и позициони семантички параметри, а поред тога, типична прилошка одредба места не налази се у класи аргумената, којима отвара место глагол у позицији предиката.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ АБЛАТИВНЕ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ. У неколико примера антецедентни појам се интерпретира као аблативна одредба релативне предикације – материјал (материја) од којег се нешто прави, од којег нешто настаје, или људско биће од којег нешто потиче. Бележи се у релативној реченици с непроменљивим релативизатором *што*₁ без ресумптивне заменице. Релативизатор је заменљив релативизатором *који* с предлогом *од*. У једном примеру клауза започиње предлогом *од*, међутим, испрекидана је јунктурама.

184. Мáма је мѳја прáвила вáрѳник, знáш штá је вáрѳник мáл угрејеш вїна, мѳтеш мѳда и мáло бїбера, насéче се здравље, мѳсѳц, тѳ смо мѳсили од тѳста *шїио ирáвиш мїлихїроїе* ил нѳко ко лѳбац прáви. (НС, ЕИНС, 300)

185. И1: (...) пá / ткáју // áлетке. // Ткáју онај бѳз / *шїио се шїле кѳшуље*;

А: Мхм. ///

И1: од влáкна; //

А: Мхм. //

И1: и тѳ, /// до пѳла нѳћи сѳдї и ткá.

(ВС)

186.И1: Па је послена УУ, овај <парт.>, // тѹ лѡпту тѹкѹ смо да би нам дѹжѹ струж- слѹж"ла,
мѹ, // мѹтѹмо, ѹватимо крѹпу, нѹку која је јѹча,

А: Мхм.

И1: сѹкно то се звѹло, / ѹанѹиѹлѡне шѹио се ѹрѹвило ѹрѹ, тѡ је од вѹнѹ; /

А: Аха. Аха.

И1: па о(д) <?> ток <?> сѹкна кат сѹшијемо, ѡндаа мѡж да слѹжи ко и ѡвѹј фѹдбѹл (...)
(Мио)

187.(...) понесѹмо, мѹ ѹмамо, <» удах>// ѡвѹј У -- нѹко гвѡжѹе кѹо с- што се зѡвѹ // У --
рѡшиѹлѹ шѹио ѹрѹве. // (Вл)

188.И1: (...) бѹл пѡстајали бѹѡкови нѹки, /// овај, // ѡѹ -- шѹио су / ѹрѹвиле /// цреѹѹне;

А: Да. //

(Лал)

189.(...) тѹ бѹла тѹ бѹба шѹио смо мѹ кѹѹили ѹѹѹ блѹц (ѹлац), нѹна <?> бѹшга, // тѹ тѹка бѹла
горѡпадна (...) (Ра)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИСВОЈНОГ АТРИБУТА. Посесорска улога антецедента у релативној *што*-клаузи тиче се различитих припадничко-поседничких релација: објекат поседовања је интегрални део једне целине (део тела, део каквог предметног објекта), објекат поседовања је власништво одређеног лица или је реч о лицу у односу сродства / партнерства са другим лицем. Антецедент се реализује у релативној реченици с непроменљивим релативизатором *што*₁ без ресумптивне заменице (по изузетку), којим се упућује на просторни објекат, или са ресумптивном заменицом – присвојном заменицом, која заступа персонални антецедент, или личном заменицом у енклитичкој дативној форми, која заступа именички појам с обележјем [људско +] или [анимално +] не представљајући дати ентитет као типичан посесум. У примерима с присвојном ресумптивном заменицом, могућа је супституција ШТО₁ + РЗам <=> ЧИЈИ. У осталим примерима изводљиве су супституције: ШТО₁ (+ РЗам_д) <=> КОЈИ_д / ЧИЈИ, при чему би дативна форма релативизатора *који* била потпунији еквивалент релативног *што* са дативном ресумптивном заменицом, док је замена непроменљивог *што*₁ без ресумптивне заменице релативизатором *чији*, чини се, прикладнија, мада је *што*-клауза ближа експликативној. Поред тога, у примеру (194) изостаје копулативни део предиката, без чије су експликације тешко изводљиве парафразе. Присвојна ресумптивна заменица налази се непосредно уз именицу којом се означава посесум и с њом облички конгруира у роду, броју и падежу. Но, одабир присвојне заменице у складу је с антецедентовим граматичким

обележјем рода и броја. Лична ресумптивна заменица је позиционирана непосредно уз релативизатор и у принципу конгруира с антецедентом у роду и броју.

[ШТО₁ <=> ЧИЈИ]

190. Ја л тѠ Ѡнѧ кѸћа *шѸо се вѸди ирѠзор?* (Стрм, ГЦШ, 488)

[ШТО₁ + РЗам <=> ЧИЈИ]

191. Овај ЈѠца *шѸо сам ја Ѡчо с њѠзовом жѠном* – ми код Ѡви з жѠнскимa, а Ѡн на другу стрѧну. (Ит, СДЗб XLIII, 511)

192. И дѧ му – Ѡвѧ млѧда *шѸо је њѠно ѠѠше* – дѧ му бѠшчалук и Ѡстане дѠте кршѠѠно. (Врб, ГЦШ, 442–443)

[ШТО₁ + РЗам_д <=> КОЈИ_д]

193. НѸсам Ѹмала дѸката ко мирѧзаче, *шѸо Ѹм се нѠ виду ирѠса*—свѠ то зашивѠно на плѧтну, ил око врѧта нѸска дѸкѧта кѠ ѠѠрдѧн. (РГМ, 85)

194. имѧ Ѡни гаѠѧни, *шѸо Ѹм иѠрје на нѠѧама*. (СДЗб LVIII, 66)

195. Кѧж јѧко кѠмшија ПѠра *шѸо му је кѸћа до мѠѠе*. (РГМ, 146)

196. Знѧчи ја сам кад сам прѠ вѠјске код кѸма ЂѠке Бугѧрског цѠла Сѧлѧјка и РѠтквѧрија, тѠ је тѧј МѸле БрѸца *шѸѠд му сѸн свѸра*, тѸ смо се свѸ скѸпљали, али бѸло је Ѡнда врѠме ТѸтово да нѸсмо смѠли па смо крѧдом Ѡнда, Шѧјкѧшком, КараѠѠрѠевом, ТѠмеринском нѸсмо смѠли. (НС, ЕИНС, 281)

197. Па дѸ Ѡе, Ѡна Ѹдарла. // Ѡвог ТѧлиѠа дѠл *шѸо му је Ѹмро сѧд ѠѸац*. /// (Миш)

Специфичан је структурни лик следеѠе *што*-клаузе.

198. ЧѠвек је бѸо **јѧко** врѠдан. // ВрѠднији него **јѧ** // *шѸо је мѠје*. // (СЦ)

У датом примеру *што*-клауза се може парафразирати помоћу релативне клаузе с релативизатором *чији* у позицији именског дела предиката (\leftrightarrow *ВрѠднији него ја чије је [то]*). *Што*-клауза више упућује на ситуацију означену *што*-клаузом.

Бележи се и структура с показном заменицом уз присвојну ресумптивну заменицу. Рекло би се да је реч о накнадном додовању показне и присвојне заменице. *Што*-клауза је у већој мери експликативног карактера.

199.И1: И ка(д) сам òтишоо / òдавде, /// дòђем тàмо ўвече, // ҰҰҰ бйò Милёнко Ү / Љубинковић дòле, мòжда и знàш га; /// шиò òном / Ўле онај нє̀џов йде на йййоц и препрòдàјє
А: [Мхм.]
И1: [Х и с]вè. // (BC)

У датој структури уочавамо и елемент *оном* чији би облик могао бити последица слагања с помишљеним *му*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКО-АТРИБУТСКЕ ОДРЕДБЕ. У појединим примерима антецедент се може интерпретирати као својеврсна прилошко-атрибутска одредба у релативној клаузи – одредба којом се износи неко обележје, својство, детаљ карактеристичан за субјекатски ентитет у ситуацији означеној релативном клаузом, односно у тренутку реализације детерминисане радње. У таквим структурама забележено је непроменљиво *што*₁ заменљиво релативизатором *који* у локативу с предлогом *у* и непроменљиво *што*₂ на месту локативног облика датог релативизатора с предлогом *у*.

[ШТО₁ <=> У КОЈИ_л]

200. Оде́ло тò свèчано шиò сам ја̀ йшо као мòмак на й̀грàнку, ў бирц. (Ђ, РСГВ 6, 45)

[ШТО₂ <=> У ШТО_{2л}]

201. Йсто свè д^нèте òнò (оде́ло) што (j)еє // -- шиò (j)еє ўмрло, свè (j)е тò на нò, а што (j)е сàрàњено, нèm ййшта на нòзи. / (Гр)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ЛОГИЧКОГ СУБЈЕКТА. У улози логичког субјекта релативне предикације антецедент се појављује као ентитет чије се (не)постојање констатује, као носилац психофизиолошког осећања и као носилац одређене особине у идиоматизованим изразима. Остварује се у релативним реченицама с непроменљивим релативизатором *што*₁/ *шта*₁ без ресумптивне заменице (изузетно), где је могућа замена ШТО₁ <=> КОЈИ_д, или са ресумптивном заменицом – енклитичким обликом личне заменице у генитиву, дативу или акузативу. Ресумптивна заменица се налази непосредно уз релативизатор или иза предиката.

[ШТО₁ <=> КОЈИ_д]

202. òвима шиò нè фали ййшиòа, они разговàру, нèки идèду пò други пòт, пò трећи пòт, знàду и кàжду: Трй, чèтир дàна мòра тàко да бйде. (Ит, СДЗ6 XLIII, 507)

[ШТО₁ / ШТА₁ + РЗам_Г]

203.А овај прашак *ш̄ӣо ìм̄ā z̄a ì-sād* ùвати, сàзрe и жн̄eш ако òпаднe, оно ж̄ито в̄уч̄eш ...
(Рож, ГЦШ, 476)

204.(...) да је б̄ио чòвек, / *ш̄ӣа z̄a н̄ӣје б̄ӣло*. (Чн)

[ШТО₁ / ШТА₁ + РЗам_Д]

205. Он̄и *ш̄ӣо ц̄м ф̄а̄ли*, тај ф̄урт пòвр̄eс. (Ит, СДЗб XLIII, 507)

206. То је ђ̄убре од чòвeкa, *ш̄ӣа м̄у н̄eма ì̄ара* (Чн, РГВ 3, 17)²⁶⁷

[ШТО₁ + РЗам_А]

207. Ја̄дни ђ̄eдо вòлијо òнòг ђ̄ӣду *ш̄ӣо z̄a м̄eс̄ӣо нe др̄ж̄ӣ*. (РГМ, 87)

У примеру у којем изостаје ресумптивна заменица (202) заменички антецедент се реализује у облику који би имао у релативној клаузи, чиме се, изгледа, надомешта изостанак ресумптивне заменице. Изостављањем ресумптивне заменице, дате структуре би добиле други смисао, изгубиле идиоматски карактер или постале бесмислене или тешко разумљиве. У примеру (204) *шта* је семантички блиско заменици *какав*, реферише се о

У једном примеру бележи се променљиво *што*₂ у дативу.

208. Вòли òп̄асно вòћију да ј̄eдe: и ш̄љ̄ивe и јабуке и св̄e ч̄eму је *сезòна*. А òнај н̄e може вòћије па да си Бòг. (РГМ, 54)

Уочавамо да заменички корелатив иза дислоциране синтагме с релативном клаузом може бити у једнини и када је антецедент у плуралу, када се не реферише о једном конкретном ентитету.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА. У улози неправог објекта релативне предикације антецедент се интерпретира (а) као индиректни персонални објекат који је прималац вербалне поруке, којем је вербална порука намењена (адресат), (б) као персонални објекат који је лишен нечега, којем је нешто одузето (инкомодент) или (в) као персонални објекат који је захваћен комуникативном радњом (онај о којем се говори / изриче пропозиција), а који је базично пролептички субјекат (носилац својства) клаузе

²⁶⁷ Када су у питању идиоматизоване структуре овога типа, И. Антонић (2004: 77) каже да је појам у дативу „носилац особине изражене у највишем степену”. То би се могло рећи и за пример (204).

која допуњује релативну предикацију (уп. Антонић 2010; Н. Арсенијевић 2003: 146, 150–151; Ружић 2006а: 171–175). У свим наведеним случајевима реализује се непроменљиво *што*₁. У случајевима (а) и (б) антецедент заступа лична ресумптивна заменица у пуној или енклитичкој дативној форми, у случају (в) антецедент се остварује без ресумптивне заменице, када се релативна клауза понаша као парентетичка конструкција типа *што кажем, што сам рекла* и сл., или са ресумптивном личноm заменицом у акузативу с предлогом *за*.

а) [ШТО₁ + РЗам_д]

209. Када смо ми пошли тамо на одàју (= салаш, мађ. *hodály*) истог тог Љоце његова мла̀ца *штоо сам им и́исо и́исмо тако ја, она и више оде ис компилука, мушки, жєнски, идемо ми н одàју. (Ит, СДЗб XLIII, 503)*

210. Глєдàм ја јєс он бòг га нє би јєбò, јєс òвај *штоо сам ја њєму кàзала*. (Сув, ГВП, 670)

б) [ШТО₁ + РЗам_д]

211. Тє *штоо су њим òдузели* (СЦ, СДЗб XLIII, 427)

в) [ШТО₁ <=> ЗА КОЈИ_А]

212. Ка се сарàни, кàже, мртвàц – баш тај *штоо сам ии ја и́ричала* кад је се сарàнијо, оно ўвече неко шàрено псєтанце преко оног његовòг одєла, де се оно кўвало онò-јєло што је се кўвало, трчì, њўши нудєна, њўши, шàрено псєтанце и око-ног његовòг одєла. (Мед, ГЦШ, 474)

213. И тє код моје мајкєс -- о- о- -- тај чйча *штооо ја кàжем да је бйо уу шàбачкој òпштини рàдио, <> удах> òн је бйоо – // кàко се то звàло прє ка(д) се дєли, не мòг(у) да с(е) сєтìм (...)* (Миш)

[ШТО₁ + РЗам_А]

214. Онај буковац *штоо су и́ричали за њєга*, то се чуло некад, у пролеће. (НС, РСГВ 1, 151)

У примеру (209) остварује се специфичан сложен множински антецедент – чине га управи члан уже и управни члан шире синтагме.

У примерима (212–213) стиче се утисак да је *што* више усмерено на пропозитивни садржај глагола говорења него на антецедент, што је и разумљиво када се има у виду да је антецедент тема а не фокус саопштења.

У грађи се бележи и пример:

215. Па ђће кѝша ва̀ко̀ ђбла̀к најшђ, а ја носѝла на лѣђима кђлѣвку и дѣте у кђлѣвки, тај мој сѝн ишѝо је сѝд ђна зѝ-њѝм. (Рож, ГЦШ, 477).

Овде је могућно реч о идиоматизованом изразу насталом од *отићи за неким* у смислу ‘удати се’. Антецедент је у релативној клаузи представљен личном заменицом у инструменталу јединине с предлогом *за*.

Уочавамо да је у идиоматизованим изразима ресумптивна заменица неиспустива.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ВРЕМЕНА. У улози прилошке одредбе времена антецедент је представљен именицом *време*. Антецедент се остварује у релативној реченици с непроменљивим релативизатором *што*₁ без ресумптивне заменице.

216. Кад је врѣме изишло *ишѝо сам бѝо мѣсечар*, ђчо сам љ нѝдницу, кђсили сѣно, дѣтелину дѝ бѝде бѝло, шта бѝде. (Ит, СДЗб XLIII, 502–503)

217. Сѝд ја тђ мђзгѝм: два дѝна у ѝуту ђђрадам и тѝчно кнѝп врѣме *ишѝо сам мѝло сѣдио*. (РГМ, 175)

У таквим примерима релативизатор *што* се тешко може заменити релативизатором *који*, што открива експликативну природу *што*-клаузе.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ ДРУШТВА. У улози прилошке одредбе друштва антецедент се остварује у релативној реченици с непроменљивим *што*₁ као обавезни или необавезни судеоник у реализацији детерминисане радње. У релативној клаузи заступа га лична заменица у инструменталу блокираном предлогом *са*.²⁶⁸

218. мђја шогђрица *ишѝо се Ўрош кѝрва ш њѝме* (Ит, СДЗб XLIII, 427)

219. И ђна кѝже: знѝш дѝјете, кѝко ђѝеш, ѝди за сирђму, а тај мђмак *ишѝо сам се ја сѝ њѝм дрѝж“ла*, ђн је бѝо тѝнак. (Мил, ГВП, 663)

220. „С кѝмѣ си зѝузѣта?“, реко зѝузѣта ђвѝм *ишѝо ѝђрѝм сѝ њѝм*. (Сув, ГВП, 670)

221. Нѝсам ја тђ урађдио, тђ ми нѝпаковали ђви *ишѝо сам рѝдио ш њѝма*, ал нѝсам мђго да дђкажем, па сам ђдлежо ђсам месѣци (ЈТ, РСГВ 5, 140)

222. Је л тђ тај мђмак *ишѝо се шѣѝала ш њѝме* (Бш, СДЗб XLIII, 427)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ УЗРОКА. У функцији прилошке одредбе узрока антецедент се појављује као изазивач радње исказане у релативној клаузи.

²⁶⁸ У Вуковом језику такве релативне реченичне структуре нису биле нимало необичне. В. примере у Белић 1954: 1.

Антецедент се бележи у релативној реченици са непроменљивим *што*₁ без ресумптивне заменице и у релативној реченици са променљивим *што*₁ у генитиву с предлогом *од*.

223. Плућа, звали је јевтика, плућа *сà-шиџо бдлујемо* – ђнда бילו јевтика. (Ју, ГЦШ, 470)

224. То је нџка врста (болести) *од чџџа цџкају кџњи*. То се нџ-може лџчити (Јар, ПТС, 143)

У другом примеру антецедентна синтагма је еквивалентна заменици *нешто* и релативно *који* наместо заменице *што* и није прикладно.²⁶⁹

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ НАМЕНЕ. Антецедент у улози прилошке одредбе намене²⁷⁰ реализује се једном у релативној реченици с релативизатором *што*₂ који се појављује у лику *за штâ*.

225. Рџжа се мџте у штанџцлу па чџва се док нџ бџце, углавном да је ђбављено свџ ђно *за шџџ је бџло џџџребно*. (НС, ЕИНС, 291)

ОСТАЛИ СЛУЧАЈЕВИ. У извесном броју примера, што је у претходним одељцима напоменуто, за именички појам о којем се реферише није остављена синтаксичко-семантичка позиција у *што*-клаузи или је она слабо утврђена, тешко се препознаје. У појединим примерима *што* као да синтезира разне спојеве речи и читаве реченице добијајући згушњавајући карактер. *Што* служи само да референта повеже са неком ситуацијом која је у вези с њим, при чему он не мора добити место у тој ситуацији. Рекло би се да је негде у питању *то што*-експликативна клауза која се повезује с именичким појмом и да је то једна врста просентенцијализатора, а да је негде реч о *што то*-клаузи у којој *то* упућује на ситуацију исказану у датој клаузи при чему у њој референт не узима учешће. Овим *што*-клаузама се означава нека позната ситуација (ситуација која би саговорнику требало да буде позната) у вези с референтом која омогућава саговорнику идентификацију референта, препознавање класе појава о којој се

²⁶⁹ М. Ивић (2008³: 36, 37) уочава да се лексема *врста* може појавити уз другу именицу као *генерички партикуларизатор* (нпр. *врста колача*, *врста животиња* и др.) и као детерминатор који се у америчкој лингвистици означава термином *fuzzy determiner*, када се ставља до знања да „ono što se podvodi pod imenovani pojam nije tom pojmu baš u potpunosti primereno. Ukoliko se o takvoj upotrebi radi, uz reč vrsta se po pravilu postavlja odredba neki; up. recimo: jedrilica je neka vrsta aviona (...)”.

²⁷⁰ Г. А. Золотова (2006³: 430) у синтаксичком речнику руског језика користи термин *дестинатив* подразумевајући под њим „компонент, изражајући назначение предмета.”

реферише, њом се подсећа на суштину именованог предмета, износи нека околност важна за разумевање природе референта или ситуације у вези с њим и др. Радило би се, дакле, о једном хибридном типу зависне клаузе или о својеврсној експликативној клаузи, када излазимо из сфере (чисте) релативизације. Експликативни карактер *што*-клаузе најочљивији је када се што наслања на неутрумски заменички „антецедент”. Такве структуре могле би бити један од путева улажења или ширења лексеме *што* у сферу / сфери релативизације, преко њих се *што* могло везати за, на пример, персоналан антецедент.

226. А прво смо *џнај* ѿвер склџнили у стрџну. *ѐнџ* површџнски, *џнџ* *шџџо се сџкџ дрџва*, *џнај* ѿвер. (По, МОГСК, 364)
227. Тџ је брџсара, *џнџ* *шџџо кџсе косџчи*, *џа нџсе џнџ* *шџџо си ме џџџџо ону – брџсару*. (Бук, ГЦШ, 445)
228. Они стџвџ на џвџј плџк, // на *џвџ* *шџџо џџчџ сџџрџја*. // (Сем)
229. *Тџ маџс* *шџџо се крџва мџзе*, тџ је клџпица (Ку, РСГВ 4, 97)
230. (...) тџ је дџдина рџђена сџстра у Куџјавци <?> бџла. *Тџ* *шџџо сам сад џрџчала за џџџ Рџда*. (Миш)
231. *ѐнџ* твџје је *пџковина* *шџџо за Васкрс вџрбаџ јџџеџа* у лџку. (РГМ, 166)
232. (...) нека џчи за *џвџ* *шџџо / џрџдају*. (ГЦр)
233. *ѐвџ* све *џџна кџђа* бџла *шџџо смо џџмо*. /// (Сем)

2.2.1.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Како смо могли видети, релативизатором *што* могу се увести постноминалне релативне клаузе рестриктивног или апозитивног типа и различити типови клауза прелазног синтаксичко-семантичког карактера. У претходним одељцима скретала се пажња на поједина семантичка својства релативних *што*-клауза, те се она овде неће (детално) разматрати.

У начелу, типичним постноминалним релативним *што*₁/*шта*₁-клаузама упућује се на ентитет као на познати или дискурсно стари ентитет, односно њима се означава нешто што је у говорниковој свести фиксирано за референт у тренутку стварања исказа, што је у принципу у складу с налазима И. Грицкат (1967) у вези с овом проблематиком. Информација која се преноси *што*-релативном клаузом и ако у реалности није стара информација за говорника, представљена је као стара информација, или барем није посебно дискурсно истакнута, као у еквивалентним *који*-клаузама. У том смислу радило

би се о рестриктивној или апозитивној релативној клаузи у знатнијој мери, у прагматичком смислу, пресупозиционог карактера, која садржај који преноси представља као датост, факат, тј. као нешто што треба примити здраво за готово. Њен садржај је, према томе, мање информативан и мање „предикативан” од садржаја постноминалне релативне *који*-клаузе, оно што је њоме означено није тако комуникативно истакнуто као оно што је означено еквивалентном *који*-клаузом. У складу с реченим, дати тип клаузе избегава се када је реч о реферисању које се односи на сферу хипотетичког.

Стога не чуди што се у овом типу релативне реченице често појављују показне заменице у својству антецедента или одредбе антецедента којима се упућује на дискурсно стари ентитет. Следећи пример нам лепо илуструје ову појаву и семантичко-прагматички потенцијал релативизатора *који* и *што*₁.

1. Ѐма тѹ између нас кди е зндѹ нѣмачки па с Енглѣзом разгѹвѣра. (...) Ќвај шѣѣо је зндѣо нѣмачки се разгѹвѣро ш њѣме и ђн му дѣкѣже кѣкви е зѣкон. (Ит, СДЗб XLIII, 510–511)

У датом примеру слободном релативном *који*-клаузом уводи се нови референт у дискурс, док постноминална *што* клауза поново уводи тог референта у дискурс али сада као дискурсно старог референта.

Веома често *што*-клаузе реферишу о конкретним (референцијалним) или генеричким референтима, тј. о класи референата, који су познати и саговорнику, који су део заједничког предзнања говорника и саговорника, но на семантичко-прагматичком плану имају улогу идентификационе или додатноидентификационе одредбе јер говорник увиђа да је потребно подсетити саговорника о којем је референту, односно профилу референта реч. Како је истакнуто у уводном поглављу, такве релативне клаузе помажу саговорнику да одреди референта именског израза доводећи тог референта у везу са оним што саговорник већ зна о њему, што му је познато, и о чему, претпоставља се, саговорник неће размишљати у време када говорник изговара реченицу с релативном клаузом. Заправо говорник претпоставља да су референт и пропозиција о њему присутни у епизодичкој меморији саговорника (Givón 2009: 210–211). Чини се да се прави позив саговорнику да се присети референта о којем је реч упућује *што*-клаузама, а не *који*-клаузама. За властиту персоналну именицу (и то лично име) у својству антецедента неретко се везује идентификациона *што*-клауза, када властита именица губи своју

примарну употребну вредност. У таквим случајевима антецедент је често детерминисан показном заменицом (*овај, онај, тај*) којом се ствара „подсећивачки” контекст (в. Грицкат 1967: 42; Пешикан 1976: 252).²⁷¹ Следећи примери су у том погледу врло илустративни.

2. „Еј Збрка, еј Збрка”, она изиђе. „Бй л ймала, бре, једну банку да ми даш”, ја њбј велйм. (...)
Опет ударимо н-о-т-у Збрку *ишйо ми дала банку йара*. (Стрм, ГЦШ, 487, 488)
3. Ћмро Милан нѣки, а њен мўж бйјо у војсци и дошп он кўћи и вѣдо тог Милана *ишйо је ѳмро*. (Мед, ГЦШ, 474)
4. И1: Па она је кажем ти о(л) тог Милана Мирк[овића]
А: [Мхм.]
И1: *ишйо (ј)е бйо дѣловођа* [уу -- уу]
А: [Мхм.] /
И1: <> удах> -- синѡв^аца рѡђена.
(Миш)

Идентификација се може наставити, и другим средствима и од стране других говорника, док год саговорник не сигнализује да је „препознао” референта. Поред тога, *што*-клауза може функционисати и као непланирана додатноидентификациона одредба.

5. И1: И твојој сам Слоби кѡлко (проштеповала панталона). /
А: Је ли?
И1: Па <☺> ја <☺> <парт.> .
А: ☺☺ //
И1: <> уздах>
И1: Ии, // Бѣби, /// и Даци, /// и оној Мирѣ, /// *ишйо је доз <?>²⁷² вѣшу кўћу, ишйо се ѳ[дала за днѡга] ...*
И1: [Рап_{свић} <веома тихо>].
А: Аха. Аха аха. ///
(ММ)
6. Е па њйхова је маѣти, // тѣтка рѡђена тој // Сѣки, *ишйо је ѳдала се ишмо за ишѡ Милана*.
(Миш)

Понекад садржај *што*-клаузе и не пружа неку идентификациону информацију.

7. А: [У.]
И1: [Сад] ми јеУУ -- јучѣ ми је Драќца причала, // одакле је моја баба из Бурйћа, јеси знао кога од Бурйћа, Мишар <?> ? //

²⁷¹ У енглеском језику ће говорник употребити одређени члан уз заједничку именицу коју детерминише „подсећивачка” релативна клауза / конструкција: „The use of definite article suggests that the speaker assumes that this referent is still accessible in the hearer’s episodic memory” (Givón 2009: 210).

²⁷² Вероватно је дошло до контаминације предлога *до* и *уз*.

И₁: Знам. //

И1: Она- -- ѡнај Мйлан и Ђбрад шйѡ су бйли.

И₁: Мхм.

И1: Ё паа, Мйланов сйн; Мйлан је ѡмрѡ (...)

(Миш)

8. – „**Кѡјег** чика Дујѡ?”

– „Па чика Дуја и чика Бѡра шйѡ су.”

<говорник преноси разговор из друге говорне ситуације>

(Миш)

У таквим примерима говорник само уводи референте за које претпоставља да су познати саговорнику и чека потврду своје претпоставке или на саговорниково питање о њиховом идентитету понавља експресивно њихова имена (као да каже *Па знаш ко су!*) очекујући да ће их се саговорник присетити, што се најбоље осети по интонацији. На такву интерпретацију упућује и партикула *па* („речца за појачавање (...) са примесом чуђења кад се пита за нешто што је јасно, природно само по себи” [РМСМХ]). У таквим структурама тешко се може уместо релативизатора *што* употребити релативизатор *који*.

Говорник и експлицитно износи претпоставку да референта саговорник познаје.

9. И1: И ка(д) сам ѡтишоо / ѡдавде, /// дѡђем тѡмо ѡвече, // ~~УУУ~~ бйѡ Милѡнко У / Љубйнкѡвић дѡле, мѡжда и знѡш га; /// шйѡ ѡном / Йле онај њѡгов йде на ййјѡц и препрѡдѡјѡ

А: [Мхм.]

И1: [Х и с]вѡ. //

(ВС)

У датом примеру *што*-клауза добија својеврстан екпликативни карактер, што је, видели смо, у мањој или већој мери присутно у различитим типовима *што*-клауза.

Упућивање на неку познату ситуацију у вези с уникатним референтом уочавамо и у примерима као што је следећи.

10. И1: Ђн бйѡ, // бйѡ ѡн, /// дѡшѡ йстѡ таѡа ка(д) сам ја дѡшѡ, Бѡрисав овај Тѡѡѡровић, // Мйлѡрѡд Љубйнкѡвић, шйѡно ѡн, ѡмрѡ и ѡн и жѡна / за јѡдан дѡн;

А: Мхм. //

И1: и ѡн је бйѡ, /// бйѡ Х, // кѡји су дѡшли – у ствѡр ѡн з бйли у пешѡдији, јѡ сам бйѡ у артљѡри(ј)и –

А: Мхм. //

И1: и ка(д) сам дѡшѡ // у Нйш у крѡг – // јѡ, / нйсѡм ни знѡѡ да је тѡ Милѡнко – /// кад јѡ ѡвај, /// спѡсто мѡј кѡфѡр – прѡ бйѡ ѡни кѡфѡри нѡс"ли се дрѡвени, /

A: Мхм. /

И1: војници нџсили – /

A: Мхм.

И1: ~~ЎЎ~~ ја, сџдџм на мџм кџфџру, кад // мџнџ чџвџск џвати за лџџа. ///

(BC).

На структурно-синтаксичком и интонационом плану „подсећање” саговорника на уникатног референта, односно упућивање на познату ситуацију пре које ће се он идентификовати, остварује се и на другачије начине, који показују постепене прелазе од једног типа релативне клаузе ка другом. То можемо структурно и интонационо показати на једном примеру из грађе прилагођеном за илустрацију.

Ова Брана што ми је била овде у комишулуку / Брана ова што ми је била овде у комишулуку / Брана ова(,) што ми је била овде у комишулуку / Брана, ова што ми је била овде у комишулуку / Брана, ова ћерка што ми је била овде у комишулуку

Погледајмо сада конкретне примере.

11. Јел да да мало има лика на Наташу ону *што је била из Новоџ Сада?* (Вл)
12. Па нџки Слџвко Влџдика, џмро је сџд нџдџвно из Крџљевића Мџрка, џмо је тџко лџног кџнџа, тџ је џвог Јџве Продџновића брџт и Дџбрице џве *што је џмрла, што је била за Пџјом Чџружаном.* (НС, ЕИНС, 282)
13. Ја-сам била гџре ка-сам била у планини и мџјка ми и џтац били кад вџче кџрови лџјџ, гџрамо баба Кџта тџ, *што је сџирџна мџџа џца* вџчџ Нџдџљко кџжџ, лџјџ кџчићи, баш су дџшли кџрџџи на џвце. (Брез, ГВП, 673–674)
14. (...) мџја Јџсмина, // џва *што (j)е била,* // пџчала плџче. // (Миш)
15. (...) Брана, џва ћерка *што ми је џвде у комишулуку,* џна је телефџном /// откџзала, и вџше нџсам; и тџк^џ сам џмала // трџ /// срџџе. (Сф)

Такви примери, нарочито примери попут (14), сугеришу да је релативна клауза уз именички антецедент у функцији додатноидентификационе одредбе слободна релативна клауза.

Како је већ напоменуто, *што*-клауза може као рестриктивна одредба реферисати о референту који се налази у видном пољу говорника, када се прецизира о којем је референту реч. Тада говорник не позива саговорника да пронађе референта у својој радној меморији, него у окружењу у којем се саговорник у датом тренутку налази.

16. И1: А ђн <супруг И1> се залѣтї, вїдїш кăко <☺> У... Слїковали се, ђвденака... /
 А: А[аа.]
 И1: [ТѠ] <показ. на слици> *шїшїо д`ржї*, тѠ му <?> јес синѡвац.
 А: Аха. /
 И1: ТѠ -- *тăј шїшїо д`ржї*. / А ђвај ми је сїн. / О- ђвај; у шешїру. /
 А: Аха.
 (ММо)

Референт не мора бити познат саговорнику, али је он, односно ситуација у вези с њим увек јасно одређена за говорника, тј. референт је у тренутку стварања исказа у говорниковој свести фиксиран појам, обележја референта означена *што*-клаузом су у тренутку формирања релативне реченице у говорниковој свести инкорпорирана у појам о којем се реферише.

17. Ми имăмо јѣдну кѳу *шїшїо нам кѳумујее* / има стѠ гѠдина. / (Лал)

И када се помоћу *што*-клаузе неки израз, односно предмет или појам који је непознат саговорнику објашњава, „дефинише”, та дефиниција је више „подсећивачког” карактера, у таквој дефиницији оно што би имало улогу „диференцијалне семе” (садржај релативне клаузе) није представљено као права новина.²⁷³

18. (...) слăмарица *шїшїо мѣћеш* да **спăвапш нă нѠї**. // (Чу)
 19. И ѡндăк, зѠвѣ се вратило што се нăвије пăмук. /// А вăмо што ткăш, имăш ѡпѣ(т) вратило *шїшїо зăвїјаш Х*. // (МП)
 20. А ѡнѠ (је) чăрдак *шїшїо д`ржїш кукѳурис*. // (Чу)
 21. Ймăш мăл магăзу *шїшїо д`ржїм кѳурус*, // Х ј(е) магăза. // (Чу)
 22. И1: (...) имале ѡне ѡбрамце *шїшїо нѡсила се и вѠда ѳрѣ нă ѳѡмѣ*;
 А: Мхм. //
 И1: кѠфе (...)
 (ВС)
 23. И1: А ймă барїактар *шїшїо нѡси зăсїаву ѡнѳ нăѳрѣд*,
 А: Аха.

²⁷³ И. Грицкат (1967: 44) о *што*-клаузама таквог типа истиче: „Без обзира на то што се о датом предмету или појму можда тек први пут говори у неком ужем одсеку казивања (тј. ако за њим чак стоји одредбена зависна реченица а не допунска), апелује се, тако рећи, на општу познатост тога, предмет или појам се не дефинише; самим његовим помињањем се подсећа на његову суштину, макар се о њему говориле нове ствари.”

И1: љзјаш_c < > јѣднѡг коња <? акц.>, // и ѡн је на̀прѣд, љдѣ барјактѡр. //

(Лал)

24. Мѣ ка[же]мо грѣдњача штѡтно оно *шѣо се љѣди млѣко и ѣрѡви зрѣда*. (СДЗб LVIII, 73)

25. А: Да, чула сам, чула са(м), а како овај изгледа плуг, које делове има? // Плуг.

И1: Два точкиѣа *шѣо вѣчу*, а јѣдан *сѡмо шѣо ѣрѣврѣ зѣмљу*.

(Вл)

Упућивање на нешто што је познато, издиференцирано у свести говорника и што би требало да буде познато и саговорнику остварује се и помоћу *што*₂-клаузе.

26. А: А шта је то ђевѣир? //

И1: Па ѡвѡ *шѣо се љѣди*, на ѣрѣмер, ђевѣир; па јел **нѣмате** ви ђевѣир?

(ММ)

Лексема *на*, шири језички контекст, интонација реченице и израз лица говорника показују да је говорник изненађен питањем саговорника, јер сматра да саговорник пита нешто што је јасно. Овде *што*-клауза добија и својеврстан експликативни карактер.

За улогу антецедента *што* / *шта*-клаузе неутрумске заменице су погодне када говорник није у стању да именичком лексемом идентификује појам за који везује релативну клаузу, када више различитих појава о којима ререферише жели објединити у јединствену укупност, када *што* упућује на генерички појам, на врсту појма, на нешто неопредмећено, односно када је лексикализација онога о чему се говори тешко изводљива или неизводљива. Оне су такође и средство језичког економисања, јер често сажимају синтагматски израз (нпр. оно што држи ↔ онај део што држи) уопштавајући притом његов садржај. Употребом неутрумских заменица у својству антецедента избегава се и умни напор око именовања предмета (Клајн 1985: 76). Видели смо да се *што*₂-клаузе појављују и у случајевима када се реферише о апстрактним садржајима, пропозитивним садржајам, ситуацијама, које говорно лице помоћу релативне клаузе може објективно или субјективно квалификовати, оценити као добро, лоше, истинито и др.

Често се предмет, односно значење неке речи објашњава, „дефинише” помоћу *што*, и *што*₁ и *што*₂, при чему заменички антецедент попуњава позицију архисемске лексеме, док се помоћу релативне клаузе издваја диференцијална сема (*ђевѣир*, ово што се љѣди).

Уочавају се и следећи структурни модели: (а) појам који се објашњава има улогу антецедента, а архисемски појам изостаје (барјактар *што носи заставу*), (б) архисемски

појам је заправо антецедент који с релативном клаузом представља апозитивни додатак појму који се објашњава (*грудњача, платно што се цеди млеко*). Из синтаксичко-семантичке перспективе посматрано, релативна клауза првог типа је апозитивног карактера (не постоји више барјактара од којих један носи заставу), док је релативна клауза другог типа рестриктивног карактера (*оно платно што служи за цеђење млека, а не платно што служи за нешто друго*).

И овде се реализују универзалне или универзалне концесивне *што год*-клаузе.

27. Ставе се два лонца један до другог јел штета је да горе ватра само с једне стране онда се у ти лонци скѷва све шїӣд̄год редуша д̄ће (БГ, РСГВ 1, 77)
28. Онда он пита: Колико ћеш пѣћера, пиринце, цимета, соли, ветрибра, свѣ шїӣо̄г̄д̄д̄ јој ӣд̄ӣребно, газдина то зна и он да, једно другим потише и он ондак иде даље. (Ит, СДЗБ XLIII, 509–510)
29. Свѣ шїӣо̄ г̄д̄ј̄ им̄аш, ти спремаш. (Мио)
30. Свї̄ тї̄ стариӣ шїӣо̄ г̄д̄д̄ су бїли у маџазїну, свї̄ идѣду да држу службу и ред. (Ит, СДЗБ XLIII, 499)

О структурама с релативним *шта* на шумадијско-војвођанском терену биће речи у одељку о слободним релативним *шта*-реченицама.

На послетку, можемо закључити да се релативним *што*-клаузама које се интерпретирају као апозитивне најчешће остварује додатна идентификација референта, пружају неке познате споредне информације које омогућавају препознавање референта, боље познавање његове природе, информације које су потиснуте у други план, које су дигресивног карактера. Ретко налазимо контрастне смисаоне односе између садржаја матичне клаузе и садржаја апозитивне *што* клаузе. Но то никада није примаран семантички однос на комуникативном плану, већ више логичка импликација. Такве случајеве налазимо код релативних клауза везаних за антецедент представљен личном заменицом првог или другог лица.

31. Тако-је било у старо време, а сад у ново све нѣсу у млѣкару, нѣмаш ни тї̄ да јѣш шїӣо̄ си г̄зда од млѣка, свѣ за дїнар. (Ит, ППЈ 21, 161)

Како истиче З. Тополињска (1981: 9), у позицију апозитивног атрибута ставља се садржина „која треба да привуче пажњу адресата путем контраста у функционалној перспективи. Релативно чешће долази у обзир – увек мање предвидљива – модификација по линији релационих, а не иманентних својстава модифициране садржине”. Најтипичнија ситуација је она у којој апозитивни атрибут рематског карактера [*Девојка (тема), узбуђена (рема), није могла да се помири са ситуацијом.*], што је, видели смо, примарно обележје релативних *који*-клауза. Но, јављају се и случајеви идентификације [*Ана, Петрова маћеха, допутовала је јуче у Београд.*] (Тополињска 1981: 8, 9), за шта највише потенцијала у сфери релативних реченица имају *што*-клаузе.

У до сада наведеним релативним *што*-реченицама могли смо приметити да су *што*-клаузе интонационо повезане с антецедентом или одвојене од њега (као мања или већа интонациона фраза). Типична рестриктивна клауза део је интонационе контуре којој припада антецедент. Притом и овде уочавамо нарочито прозодијско наглашавање информативно најистакнутијег елемента релативне клаузе.

32. *Ќнда дѡчека тѡк шѡо је мѣне љдарио.* // (Ви)

Апозитивна релативна клауза може се остварити као део интонационе контуре којој припада антецедент или, пак, као посебна интонациона јединица.

33. (...) свршилѡ се рѡт, // ѡнај прѣдѡшњи рѡт, црвни, // *шѡо сам ѓа мѡло јѡ зѡйѡмѡи*"ла. (Кос)

34. гвоздѣњак, *шѡо се кѡва у њѣѓа*, у рит кат се љде (Сф, СДЗб XLIII, 427)

35. „Ја дѡлазим тѡмо, // свѡ мѡји дрѡѓѡви <инт.>, / *шѡо смо бѡли на Солѡну*, / свѡ мѡји дрѡѓѡви, / тѡ <?> дѡшли нѡ славу.” / (Чу)

36. И1: Пѡсле с(у) ѡвѡ // бѡли кѡзани, / [ѡвѡ,]

А: [Мхм.]

И1: дрѡѓѡ,

А: Мхм.

И1: ѡвѡ, /// тѡ зѡвѡ лѡмпеци, / штаа /// -- *шѡо је свѡ* Y // *ѡлѣк ѡнѡ*[j, ш]

А: [Мхм.]

И1: лѡла ѡнѡ плѣканѡ, и свѡ и, /// табѡрка ѡсто плѣканѡ, свѡ / дрѡкчије. //

(ВС)

7. Ќвѣ сѧд шїио бѧцајѣ ѣбуку донѣсѣ кѣм и ѧн и забѧдѣ пѧрѧ у тѣ јѧбуку и ѧндѧк је млѧда бѧцѧ. (ЛСОР, 96)
8. И ѧнда штѧ чїча ѣзмѣс ѣѣ тѧл"ге, ии тѧг, трѣћек шїио је кѣѣио кѧнѧ, // и ѧде у Тѣзлу, // и тѧм рѧдио (...) (Миш)
9. А знѧш о(д) чѣга сам јѧ прѧв"ла (намѣштѧј за играње)? / Чїчѧк ѧнѧј, шїио ѣмѧ вѧкѧ вѣлики чїчѧк. // (ММ)
10. Винцѧјд је ѧбашко, ди је тѧ кудѣлѧра, – тѣ су пѧсли вѧлови тѣ шїиѧ су рѧдили вѧлови). (Ки, СДЗБ ХХVII, 120)

У грађи је забележен и спој опште и придевске заменице који се односи на антецедент. Општа и придевска заменица појављују се и након релативне клаузе у новој независној клаузи.

11. Па кѧсили смо ѧво свѣ шїио ѣосїѧѧї ѣмѧње, свѣ је тѧ кѧшено рѣчно. (Див, МОГСК, 366)

Изузетно, појављују се реченице с релативном клаузом која садржи неутрумски заменички израз који се односи на класу ентитета означену именским изразом у матичној клаузи. С неутрумском заменицом једном се реализује и општа заменица.

12. (...) се мѣти кѧмплов(и) ѧви шїио се шїѧ ѧсѣиш свѣ (...) (Ра)
13. Тѧ кад се не орѣзује, тѧ се пѧсили и сѧмо ѧнї лѣторѧсти (їздѧнци), їрекѧ лѣїѧ шїїѧ їзрѧсїїѣ шїѧ. (РГМ, 162)

2.2.2.2. Устројавање релативне реченице

У циркуминалној релативној *што* / *шта*-клаузи релативизатор и антецедент никада нису у непосредној вези. Између релативизатора и антецедента бележе се: глаголски део предиката, односно глаголска енклитика (1), цео предикат (2–3), заменичка енклитика и предикат (4), предикат и субјекат (5), какав прилог, односно прилошка одредба и предикат (6). Најчешће антецедент заузима финалну позицију у релативној клаузи. У таквим примерима *што*-клауза је догађајног карактера

1. (...) шїио су кѣће вѣће бїле, // тѧ је бїло, // двѣ сѧбѣе, на јѣдан крај јѣдна сѧба, на дрѣги // крај ѧ дрѣга сѧба (...) (Дск)
2. (...) ѣмају пѧнеке шїио їкѣ жѣне. (Сем)

3. Па кòсили смо òво свè шийо иосийòји *имáње*, свè је тò кòшено рúчно. (Див, МОГСК, 366)
4. И мòја Кàт"ца (...) Тà шийо ми је ùмрла *хèрка*. (Гра)
5. И *шийо дйраве* òни цркву <> удах> вàкò, <> удах> Турци дòђу па рàзвàле. // (Чу)
6. *Шийо су с дийòž, са сокáка бйли* црòзори. / тй су ймали дрвене шалукàтре <?>; / што сее / нòђу затвáрају, да нè Х лáдно; // ал из àвлије што је бйò прòзор, тò је бйò Х пèндер; / ту нйје бйло шалукàтре. // (Дск)

У примеру (6) у другој циркумминалној *што*-клаузи фокализовани сегмент *из авлије* нашао се испред релативизатора.

У грађи се уочава неколико структурних модела циркумминалних релативних *што-шта* клауза.

а) Први тип представљају циркумминалне *што*-клаузе које се налазе на почетку реченице. У питању су интонационо издвојене топикализоване структуре у левој периферији реченице. На антецедент у матичној клаузи може упутити анафорски израз.

7. *Шийо су с дийòž, са сокáка бйли* црòзори. / тй су ймали дрвене шалукàтре <?>; / што сее / нòђу затвáрају, да нè Х лáдно; // ал из àвлије *шийо је бйò* црòзор, тò је бйò Х пèндер; / ту нйје бйло шалукàтре. // (Дск)

Овај тип структуре забележен је у говору најстаријих информатора.

б) Другом типу припадају циркумминалне *што*-клаузе које се налазе иза матичне клаузе.

8. И јà, // сам наráнила живйну, и *шийо сам ймала* свйње, // й òвај -- јер **нйсмо** сад држали свйње. // (Ра)

в) Циркумминалне *што*-клаузе појављују се и као прикључак реченици, односно претходно изреченом именском изразу. Матични предикат може бити елидиран.

9. Й траж"ли га ајдúци, /// а он хèò Грòзду, / *шийо (j)е* Грòзда *ўдала се за Мелèницију*, /// й, / òдемо мй, нè смèмо <? акц.> нòймо у кући, / него òдèмо нà чардàк. /// (Кос)

10. И1: И вйдйм јà то моје дèте жèнскò, стòји кот крèвета. //
 А: Ајаој! //
 И1: Знàш *шийо је ùмрла* шà девòјчица.
 А: [М.] //
 (Гр.)

11. А знаш о(д) чѣга сам ја прѣв"ла (намештај за играње)? / Чѣчак ђнај, *шѣо ѣмѣ вѣкѣ вѣлики чѣчак.* // (ММ)

Судѣћи по транскрипцији овом моделу припадала би и реченица.

12. Крмача изађе напоље и ѣправи прѣво гѣр ѣничићким кѣћама. Док ѡнѣ потѣгоше, *шѣо су бѣли Нѣмци зѣрнаѣ* (нѣсу бѣли Нѣмци, Швабѣрање нѣке) и ѣбишѣ-је ѣс-пушке. (Ор, ГЦШ, 434).

Ту би се могло радити и о *што*-клаузи с инкорпорираним антецедентом на који упућује показна заменица у матичној клаузи.

г) Посебан структурни модел представљају релативне клаузе с инкорпорираним антецедентом и одредбом антецедента испред релативизатора. Такве секвенце се реализују испред или иза матичног предиката, односно на почетку или на крају реченице и могу бити и додатак исказаном именском изразу.

13. А ѡн ѡнда пѣчне да се грѣбе по лицу, зѣмисли, свѣ ѡне што ѣма брѣлавице изгрѣбе (Ку, РСГВ 1, 130)

14. ѡвѣ сѣд *шѣо бѣцајѣ ѣбуку* донѣсѣ кѣм и ѡн и забѣдѣ пѣрѣ ѣ тѣ јѣбуку и ѡндак је млада бѣцаѣ.(ЛСОР, 96)

15. И ѡнда штѣ чѣча ѣзмѣе *ѢѢ тѣл"ге*, ии тѣг, трѣћек *шѣо је кѣѣшо кѣња*, // и ѡде у Тѣзлу, // и тѣм рѣдио (...) (Миш)

16. И мѣја Кѣт"ца (...) Тѣ *шѣо ми је ѣмрла ѣѣрка*. (Гра)

У следећем примеру делује да се из клаузе која је започета као циркумминална развија независна клауза.

17. Садаа *шѣо се зѣду* {кѣће се зѣду с ма- -- са тврѣдим материјалом}; <» удах> а прѣ нѣје бѣло; нѣго се набѣјале (...) (Ра)

2.2.2.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и матичној клаузи

У циркумноминалним *што*-клаузама антецедент попуњава позицију субјекта (68,18%) или правог објекта (31,82%).

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. Антецедент у позицији субјекта релативне предикације реализује се у номинативу и у матичној клаузи **по правилу** остварује исту улогу. У матичној клаузи којој претходи *што*-клауза антецедент може заступати, односно на њега може упутити анафорски израз – лична заменица или показна заменица *тај* или неутрумско *то*.

1. (...) имају цџнеке шџо џкџ жџне. (Сем)
2. *Шџо су с џџоџ, са сокака бџли џрџзори, / тџ су имали дрвене шалукџтре <?>; / што сее / нџћу затвџрају, да нџ Х лџдно; // ал из џвлије *шџо је бџо џрџзор, тџ је бџо Х пџнџер; / тџ нџје бџло шалукџтре. // (Дск)**
3. Вџликџ је л џвџ шџо џмаду мџдведџ џо зџлошкџм вџџовџма лџше се рџнџ, џвџ је месџждери звџти, џни су тџшки.... џмџ сам двџјес пџт гџдџнџ. (Реб, ГВП, 667)
4. Винџџџд је џбашко, ди је тџ кудџљара, – тџ су пџсли вџлови тџ шџа су рџдили вџлови). (Ки, СДЗб ХХVII, 120)

У следећем примеру антецедент има улогу субјекта у *што*-клаузи и правог објекта у матичној клаузи. То је изводљиво јер именица у позицији антецедента има исти облик у номинативу и акузативу (разуме се, и у вокативу).

5. Па кџсили смо џво свџ шџо џосџџџи џмџње, свџ је тџ кџшено рџчно. (Див, МОГСК, 366)

Што-клауза се може интерпретирати и као структура која се преобликује у препоновану клаузу, при чему у новој матичној клаузи антецедент добија улогу субјекта.

Када је *што*-клауза придодата, антецедент, односно именски израз којем се *што*-клауза придодаје може имати другу функцију, односно „неноминативни” облик, у матичној клаузи.

6. Ѐ траж"ли га ајдѹци, /// а он ћѳ̄ Грѳ́зду, / *шиѳо* (j)е Грѳ́зда ѳ́дала се за Мелѳ́ниѳију, /// ѳ̄, / ѳ́демо мѳ̄, нѳ̄ смѳ́мо <? акц.> ноћ́мо ѳ̄ кућ́и, / него ѳ́дѳ́мо нѳ̄ чардѳ́к. /// (Кос)

У грађи се бележи и једна специфична структура.

7. (...) ѳ́вѳ̄. свѳ̄ *шиѳо* су зѳ́робљени љѳ́дци, <» удах> ѳ́вѳ̄ (j)е свѳ̄ Не- -- тѳ́кли се са Нѳ́мѳом. <» удах> (Чу)

У датом примеру најпре се неутрумском заменицом упућује на једно уопштено мноштво ѳ́удских бићѳа, а потом се у релативној клаузи експлицира именица *људи* да би се на крају опет на дато мноштво упутило неутрумским заменичким корелативом.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. У функцији правог објекта релативне предикације антецедент се реализује у беспредлошком акузативу и у матичној клаузи остварује исту улогу.

8. И јѳ̄, // сам нарѳ́нила живѳ́ину, и *шиѳо* сам ѳ́мала свѳ́иње, // ѳ̄ ѳ́вај -- јер **нѳ́смо** сад дрђжали свѳ́иње. // (Ра)
9. И ѳ́нда штѳ̄ чѳ́ча ѳ́змее УУ тѳ́љ"ге, ии тѳ́г, трѳ́ћек *шиѳо* је кѳ́ишо кѳ́нѳа, // и ѳ́де у Тѳ́злу, // и тѳ́м рѳ́дио (...) (Миш)
10. ѳ́вѳ̄ сѳ́д *шиѳо* бѳ́цају јѳ́буку донѳ́сѳ̄ кѳ́м и ѳ́н и забѳ́дѳ̄ пѳ́рѳ̄ ѳ̄ тѳ́ јѳ́буку и ѳ́ндѳ́к је мѳ́лада бѳ́цѳ̄. (ЛСОР, 96)
11. А ѳ́н ѳ́нда пѳ́чне да се грѳ́бе по лѳ́ицу, зѳ́мисли, свѳ̄ ѳ́нс *шиѳо* ѳ́ма брѳ́давице изгрѳ́бе (Ку, РСГВ 1, 130)

ОСТАЛЕ ФУНКЦИЈЕ. У једном примеру придодате *што*-клаузе антецедент је прилошка одредба средстава зависне предикације. Но, у датом примеру *што*-клауза је више експликативног карактера, а може се говорити и о накнадном додавању инструменталне конструкције.

12. ѳ́нда су нам дѳ́нѳ̄ли хрѳ́ну у пѳ́дне: јѳ́дан мѳ́ли лѳ́пчић, тѳ́ко ко длѳ́н – тѳ́ није бѳ́ло двѳ́ста грѳ́ма – и јѳ́дну слѳ́жѳ́вку (*шиѳо* се вѳ́ди из чѳ́није с ѳ́иѳѳ̄м слѳ́жѳ́вком – сѳ́паш пѳ́сѳ́љ) ѳ́мпре сѳ́пе, – и сѳ́традѳ́н ѳ́нѳ̄т у пѳ́дне. (Дц, СДЗб XXVII, 252)

На послетку, можемо закључити да је у овом типу релативне реченице, уколико није реч о дислоцираној структури, обавезно тзв. подударање падежа, што је најоучљивије код *што*-клауза са инкорпорираним антецедентом и спољашњом одредбом. Такве

• О референту је било речи у претходном сегменту дискурса, а он се сада помоћу *што*-клаузе поново уводи, као истакнута, нова тема саопштења. Након што је дати референт први пут поменут, реферисало се и о другим ентитетима, те садржај *што*-клаузе, између осталог, омогућава поново активирање референта у радној меморији саговорника. Пошто је референт активиран, о њему се пружа нова информација (1, 3).

• О предмету чији су саставни део предмети о којима реферише *што*-клауза било је речи у претходном одсеку казивања. Ти предмети се помоћу *што*-клаузе издвајају и топикализују, да би се нова информација која се преноси матичном клаузом укотвила у заједничком предзнању учесника говорне ситуације (2).

Ове архаичне структуре, које се затичу у старосрпском језику (С. Павловић 2009а: 131), функционишу попут попут књижевне конструкције *што се тиче X / што се X тиче*, које топикализују референта лексеме X. Семантичко-прагматичка еквивалентност датих структура долази до изражаја када је предикат *што*-клаузе представљен глаголом *бити*. Имајући речено у виду, не би се радило о релативној клаузи у ужем смислу.

У примеру иницијалне *што*-клаузе с антецедентом у функцији правог објекта зависне предикације, такође је реч о топикализованом структури, при чему је израженије упућивање на читаву ситуацију у вези с објекатским конституентом, нарочито због тога што иза *што*-клаузе следи клауза у којој је синтаксичко-семантичко место за антецедент слабо уочљиво.

4. И *што* *дйраве* *дни цркву* <» удах> *вако*, <» удах> Турци *дођу* па *развале*. // (Чу)

б) У примеру постпоноване циркумминалне *што*-клаузе чини се да што добија својеврсну квантитативну семантику.

5. И ја, // сам *наранила* живину, и *што* сам *имала свиње*, // њ двај -- јер *нисмо* сад *држали* свиње. // (Ра)

в) *Што*-клаузе с инкорпорираним антецедентом и спољашњом одредбом остварују се као један специфичан тип рестриктивних *што*-клауза. У вези с овим типом структуре у руским нестандартним варијететима истиче се да је вероватно реч о преелиминарној детерминацији или квантификацији референта који уводи релативна

клауза (Murelli 2011: 161–162). Код датих структура наглашена је идентификација референта, односно упућивање на идентитет референта, те издвајање референта / референата насупрот другој групи истородних референата. У неколико примера истиче се укљученост целог скупа референата дефинисаног релативном клаузом у ситуацију означену матичном клаузом. *Што*-клаузе с инкорпорираним антецедентом и спољашњом одредбом појављују се и као придодате додатноидентификационе структуре када функционишу као посебни искази.

6. (...) бівало је и мѣдвѣда. Ја сам се баш јѣднѣ прѣлике сусрео са мѣдведом. (...) и ђн је прѣшѣ пѣтем и ја сам дрѣктѣ о страа. Какав кѣрјак, мѣдвед. Вѣликѣ је л ѡвѣ шѣшо ѣмаду мѣдведѣ ѡ злошкѣм врѣшѣвима лѣше се рѣнѣ, ѡвѣ је месѣждери звѣти, ѡни су тѣшки... ѣмѣ сам двѣјес пѣт гѣдѣна. (Реб, ГВП, 667)
7. (...) и двѣ ми ѣѣри жѣве (...) а ѡвѣ су жѣве и дѣбро свѣ. Ѡвѣ шѣшо ми је ѣѣр код мѣне ѣмѣ јѣдну ѣѣрку у Лѣзарѣвцу и ѣмѣ вѣд сѣна. (Ор, ГЦШ, 432)
8. Па ѡндѣ кад јѣј дѣјѣ наконче, пѣслѣ јѣј дѣјѣ јѣбуку и ѡна је бѣцѣ. Бѣцѣ јѣбуку да се зѣбѣнѣ свѣтови да млѣда сѣѣс с кѣња. Тѣ је бѣѣ тѣј ѡбѣчѣј бѣцѣња јѣбукѣ. Е, ѡндѣ кад млѣда дѣѣс кѣѣи са венчѣња, ѡна бѣцѣ јѣбуку. Сѣд ѣмѣ да се бѣцѣ јѣбука, али тѣ нѣје ѣстѣ. Ѡвѣ сѣд шѣшо бѣцѣјѣ јѣбуку дѣнѣсѣ кѣм и ѡн и зѣбѣдѣ пѣрѣ ѣ тѣ јѣбуку и ѡндѣ је млѣда бѣцѣ. А прѣ је бѣло дрѣгѣ, нѣје кѣм дѣнѣсѣ јѣбуку што млѣда бѣцѣ. (ЈСОР, 96)
9. А ѡн ѡнда пѣчне да се грѣбе по лѣпу, зѣмѣсли, свѣ ѡнс шѣшо ѣма брѣдавѣце изгрѣбе (Ку, РСГВ 1, 130)
10. (...) ѣмајѣ пѣнеке шѣшо ѣкѣ жѣне. (Сем)
11. И мѣја Кѣтѣца (...) Тѣ шѣшо ми је ѣмрла ѣѣрка. (Гра)
12. И ѡнда штѣ чѣча ѣзѣме УУ тѣлѣге, ии тѣг, трѣѣек шѣшо је кѣѣшо кѣња, // и ѡде у Тѣзлу, // и тѣм рѣдио (...) (Миш)

У следећем примеру, који сам уочила у свом говору, управо је референт *што*-клаузе у фокусу.

13. Је с ти мени посло тѣ што си ми означѣо пѣнктѣве?

Говорник пита саговорника да ли му је преко електронске поште послао списак пѣнктѣва кѣје је маркираѣо на дијалектолошкој карти. Нагласак је на обележеним пѣнктѣвима, насупрот онима кѣји нѣсу обележени, што је можда разлог због кѣјег се садржѣј кѣји представлѣ „дѣференцијалну сѣму“ поставлѣ испред антецедентне лексѣме.

У следећем примеру наглашавање захваћености целог простора радњом исказаном у матичној клаузи постиже се и употребом *што*-клаузе с егзистенцијалном

предикацијом. Такву предикацију с обзиром на низак степен информативности и није прикладно поставити на крај релативне клаузе.

14. Па кòсили смо òво свè шiiо iiосiiòji имáње, свè је тò кòшено рúчно. (Див, МОГСК, 366)

г) Циркумноминалне *што*-клаузе које се односе на претходно изречен именички појам служе за његову додатну идентификацију. Говорник саговорника подсећа о којем је појму, односно о врсти појма је реч.

15. Ѐ траж^{ли} га ајдúци, /// а он ћèò Грòзду, / *шiiо (j)e Грòзда* ùдала се за *Мелèнииу*, /// ÿ, / òдемо мii, нè смèмо <? акц.> ноћимо у кући, / него òдèмо нà чардàк. /// (Кос)

Истицање информације која служи за идентификацију референта могло би бити разлог постављања антецедентног израза на крај релативне клаузе. Пример је специфичан јер је антецедентна именица одређена показном заменицом.

16. И1: И вiдiiм jà то моје дèте жèнскò, стòji кот крèвета. //
А: Аjаоj! //
И1: Знàш *шiiо је ùмрла iià девòјчи[ца]*.
А: [М.] //
(Гр)

Понекад циркумноминална *што*-клауза не пружа неку информацију која би омогућила саговорнику идентификацију референта, већ се само указивањем на његово постојање саговорник „позива” да пронађе тај појам у својој семантичкој меморији, појам који је део заједничког предзнања учесника говорне ситуације.

17. А знàш о(д) чèга сам jà прàв^{ла} (наместај за играње)? / Чiiчак òнàј, *шiiо ìмà вàкò вèлики чiiчак*. // (ММ)

18. Тò на прiмер, бiiла нèка бàба // -- бiiла (j)e бàба од òнèс Y // Мiiлiнкове, онX <?> *шiiо је Гèлица òна бiiла*, òна је бiiла дèди Дрàгићу // поо / -- по òцу, сèстра. // (Миш)

На послетку, стиче се утисак да се у лексеми *што* у неким примерима сливају експликативност и релативност, те да нема чисте релативизације.

2.2.2.5. О неким типовима што-клаузе

а) У грађи се бележе и *што*-клаузе којима се реферише о извесној мањој количини онога што је означеном именицом у *што*-клаузи. Именица се налази у генитиву, а испред релативизатора се може реализовати неутрумско *оно* или *оно мало*.

1. Ќно шїо им̄а њ̀дзџера у кудељи ов̄ак се др̄жї па се ма̄јѣ; т̄о су, ђбично, Цїг̄анке. (РГМ, 168),
2. Ма̄ло ђно шїо им̄а с̄ала и по стомаку ђне зв̄ане потр̄бушине, т̄о ѡспр̄жїш на ма̄сти. (Брнк, ДТВК, 449)
3. Шїо смо им̄ал(и) з̄емљѣ, т̄о смо да̄ли у за̄другу (ѡз̄ели су нас не̄способне – да нїсмо за рад). (Лћ, СДЗб ХХVII, 285)
4. Шїо им̄аш ѡсїрме тї т̄о ђс̄ушиш и т̄о п̄слен ск̄упїш и ђставѣ ж̄ене тѣ п̄стрме да им̄а за ц̄ело л̄ѣто. (Дуп, МОГСК, 358)
5. Т̄о мї д̄еца са̄мо трїпут м̄џемо, чит̄амо Оч̄ен̄аш, ђнда Рожд̄ество, а д̄еда ђни пов̄уку из тїх шлїва шїо ђсїане ѡђг̄ с̄џка. (НС, ЕИНС, 275)
6. У једној р̄уци се др̄жї ма̄јалица, др̄угом се удара и тако ѡспадне шїо је ђсїало ѡдзџера. (РГМ, 167).

Са сличним примерима сусретали смо се у одељку о постноминалним *што*-клаузама. У питању је, дакле, варијанта реченица типа:

7. Видїш, каже ђво ц̄ара шїо им̄амо, ја сам т̄у ђвде см̄естио. (СГ, ГВП, 678).

У овим случајевима *што* добија неодређену квантитативну вредност, односно испољава паукалну и неселективну природу. Њиме се упућује на нешто што се узима као јединствена укупност у којој се појединачно не разабера, на нешто што није избројиво, што представља неуобичичену масу. Стога се у таквим случајевима у својству антецедента појављују градивне и збирне именице, односно именице које се у датом контексту понашају као градивне, као нешто што се перципира као маса.

Једном се у таквом типу структуре уз неутрумско *оно* остварује општа заменица *све*.

8. Свѣ оно шїо (ј)е бїло сїџена, са / -- са њџовим нека два-три др̄уга изв̄уч̄у, и др̄ва нас̄јчу, ии, // шта г̄ѡј тр̄ѣба тр̄акторима, са̄мо ѡјї. /// (Сем)

Уочавамо да се у позицији предиката *што*-клаузе појављују глаголи са (у ширем смислу) егзистенцијалном или посесивном вредношћу.

Два пута реализују се и универзалне концесивне *што год*-клаузе сличног типа, у којима се испољава партитивни карактер релативизатора. Релативизатор *што* је по својој вредности близак количинском прилогу *колико*.

9. Капџтан каже: „Нїшта, једна нє сме пўћи, него *шїо*гџд *їма* *мунїције* свѣ бацте, сãмо ўзмїте кџнзѣрбу и цїбук (нем. *Zwieback* „двопек“), кав нїке пџгачице па тврдо, и по јѣдан пãр вѣша. (Ит, СДЗб ХЛІІІ, 496)

10. А: [Да.]

И1: [*Шїо*] *гџд* *їонѣсѣ* *лѣба*, џн *тџ* пџдеде.

(Вл)

б) У два примера циркумноминалне релативне клаузе, *што* / *шта* по својој вредности блиско је заменици *какав*, *што* добија и извесну последичну вредност.

11. Тãмо је бїла *српска добровџљачка дївїзија – првã* – *шїо* нїје бїло *вџјскѣ нãкѣ хрãбре*: дџбровџни, чїли! (Лћ, СДЗб ХХVII, 282)

12. Ё, по српским, па јã сам прãвила мџјим сїну свãдбу, смо прãили мї *свãдбу* *шїа* нїје бїло *свãдбе* *їако*; на прãили српски. (МГ, ППЈ 40: 165)

У грађи се бележи и једна специфична структура.

13. *Свѣ шїо* *гџд* је вїдела да ўлазе *нã* *род* а не ўзлазе, *џнда* је претпџстãвка бїла да су свї тãмо пџгинули, јел су посла^е свѣ тѣ мртве вўкли у шїпу ди је стџјо камїјџн, да и тџваре, да и нџсе на Тїсу да бãце, и кãзали су – да ўду код Стãљина кад су комўнисти!). (Чур, СДЗб ХХVII, 196).

Дата структура може бити последица линеарног динамизма, но овде је *што* *год*-клауза „склизнула” у типичну условну клаузу (в. прилог *онда* у матичној клаузи).

2.2.3. Слободне релативне реченице

У слободним релативним клаузама реализују се *што*₂ / *шта*₂ (98,04%) и непроменљиво *што*₁ (1,96%).²⁷⁵ Форма *шта* бележи се у 54,90% примера слободних релативних *што* / *шта*-клауза, а коси падежни облици релативног *што* / *шта* чине 3,92% овог типа релативних реченица.

2.2.3.1. Категоријална обележја антецедента

Слободне релативне *што*-реченице у највећем броју примера односе се на појмове неживе природе и апстрактне садржаје, но њима се може реферисати и о живим, пре свега људским бићима.

[релативизатор се односи на појмове неживе природе]

1. Ѐмале су *шїџо* су *бїле* на *др̑ва*, тї зв̑ани *к̑азани* који су т̑р̑рали *машине* *вр̑шаћ̑* да *вр̑ш̑у* т̑у *пш̑̀д̑ницу*. (Клн, ДТВК, 442)
2. И1: (...) па *Бр̑анетићи*. *Ако* *ћете* *У*
А: Мхм. ///
И1: *Шїџо* се *т̑р̑аниче* *д̑д̑* *н̑ас* (*да* *набројим* *села*)?
(Лал)
3. *Гр̑ивна* ти је *шїџо* *др̑жї* *к̑д̑су* за *к̑д̑сїшїџе* (Гр, СДЗб LVIII, 72)
4. *Папуча* је *шїџо* *к̑д̑чи*, на *з̑д̑њим* *т̑ч̑ковима*, на *вїнту*; *д̑бр̑ћеш* *ру̑к̑ом* *вїнт* и *т̑амо* *др̑во* *ј̑д̑дно* *н̑апр̑д̑*, пред *т̑ч̑ковима*, *в̑зано* за *сврачине* и *д̑бр̑ћеш* *вїнт* и *др̑во* *пр̑илази* *т̑ч̑ку*. (Кал, СДЗб LVIII, 202)
5. *К̑ўва* *шїџї* се *їма*: *л̑даје* *з̑елене*, *ч̑орбе*, *в̑аљушке* – *макар* *шт̑а* – па са *д̑лајом* *з̑апржи* (с *от̑им* *смо* *к̑ўвали*). (З, СДЗб XXVII, 154)
6. *П̑д̑кош̑ено* *жїто* ил *д̑тетелина*, *т̑рава*, *шїџа* се *к̑д̑си*, *м̑тар* ипо се *з̑авати* и *к̑ако* *к̑д̑са* *сл̑аже* – *т̑о* је *д̑ткос*. (РГМ, 215)

[релативизатор се односи на апстрактне садржаје]

7. *Шїџо* сам *з̑н̑о* *т̑о* сам *к̑аз̑о*. (Ст, СДЗб XXVII, 224)

²⁷⁵ Треба међутим, нагласити да није могуће увек једнозначно одредити да ли се ради релативном *што*₁ или *што*₂. Да је у питању *што*₁ у појединим примерима показује облик предиката. Наиме, када антецедент има функцију субјекта у релативној клаузи, а релативна предикација има облик мушког или женског рода, радило би се о релативизатору *што*₁ (в. пр. 14). Множински облик предиката у слободним релативним клаузама у којима антецедент има функцију субјекта такође упућује на *што*₁ (в. горе пр. 2). У осталим случајевима могуће су различите интерпретације. Приликом статистичке обраде такво *што* је подвођено под *што*₂, мада у шумадијско-војвођанском дијалекту нису нимало необичне слободне релативне клаузе с релативизатором *који* у несубјекатским синтаксичким позицијама и плуралском облику. Такође су, видели смо, присутне и слободне релативне клаузе с неутрумски *који*.

8. Бїра ти л`акше радње, што (је) за тебе (тебе заду *шїо је шївдја радња*). (ЈТ, СДЗб ХХVII, 163)
9. Т`о сам ја прїчо В`ами од м`дѣ дца *шїо сам ч`о*. (Ч, СДЗб ХХVII, 175)
10. Ј`а им мало п`омогнем *шїа м`дѣ, шїа нѣ моѣу, нѣ могу*. (Зе, СДЗб ХХVII, 250)

[релативизатор се односи на људе]

11. А ја нїсам смѣо да ми скїдаду, зашто йма *шїо су скїдали*, па нїсу вїдїли нїмало. Вл`ада П`ерїћ је скїдо па нѣ види. (Вњ, СДЗб ХХVII, 131)
12. Н`й тр`ојца, чѣтвр`ти бїјо *шїо (је) йздо н`й*, йздајник - Р`ада Црни (`он је ймо вѣзу с Нѣмцима). (Ме, СДЗб ХХVII, 144)
13. Т`о је после `нога прѣвр`ата, хїљаду дѣвент[о] ос`мнајсте `ндак је др`жава дозв`лила да се р`азоре, и подѣлило се: `гр`ар и добров`лци (т`о су *шїо су бїли у Р`усији*, а и у Сол`уну, добров`љачка `рмија) (Ме, РСГВ 1, 34)
14. И2: [Х_n]
И1: [А к`оја] З`ора? //
И2: *Шїо (је) бїла заа Мїливоја Бр`к`ћа*. //
(МП)

[релативизатор се односи на друга жива бића]

15. *Шїо оїлођ`вају* – т`о су б`умбори (Ил, РСГВ 1, 153)

У грађи се бележе структуре у којима слободна релативна клауза заузима позицију именичког појма у функцији неконгруентног атрибута.

16. И1: Н`ачини(ш) штр`уду с `рајима, п`а, // са гр`ож`ом, па саа // `в`ај УУ, ш- шећер мѣте, паа, /
А: Мхм. ///
И1: с ј`абукама, с ки- -- *ш чиме д`ћеш*; ш [чи-, -- ш]
А: [Да.]
И1: *чиме в`длиш*.
(ММо)

2.2.3.2. Устројавање релативне реченице

Релативне *што / шта*-клаузе у односу на матичну предикацију / клаузу могу бити постпоноване [71,24%] (1–5), препоноване [25,49%] (6–11) или, условно, интерпоноване [0,65%] (12–13). Реализују се и као постпоновано-препоноване [1,31%] (14–15) и аутономне, односно „репличке” структуре [1,31%] (16–18). Препоноване релативне клаузе обично се остварују као интонационо издвојене структуре у левој периферији реченице. Постпоноване релативне *што / шта*-клаузе интонационо су повезане с матичном структуром или су издвојене као мање или веће интонационе јединице. Релативне *што /*

шта-клаузе реализују се и након структуре с мање-више терминативном интонацијом. Поједине релативне клаузе појављују се као прилично, на синтаксичком, интонационом и комуникативном плану, аутономне структуре којима је матична клауза само ослонац, док је клауза која им је заиста надређена имплицирана. Релативне клаузе интерпоноване у матични предикат јављају се по изузетку. У примерима (12–13) семикопулативни глаголи имају исту допуну, те се она само једном експлицира, њу „деле” матична и релативна предикација.

1. А: Ах-, а шта је лампек? /
И1: Тò је *шїо* *їечє* *рàкију*.
(Мио)
2. (...) нек ти Бòг дà *шїїà* *жєлїиш*. (ММ)
3. (...) „Ѐди тї прòшєтај, кўпите *шїїа* *òћєїє*, ии...” /// (Сем)
4. Па ти тàм рà(ди)те *шїїа* *знàїє*. (ВС)

5. И1: Нàчини(ш) *штрўдцу* с òрајима, пà, // са грòжђом, па саа // òвàј УУ, ш- шєћер мєте, паа, /
А: Мхм. ///
И1: с јàбукама, с ки- -- *и чимє* *òћєи*; ш [чи-, -- ш]
А: [Да.]
И1: *чимє* *вòлиш*.
(ММо)
6. Њў пчєпанє зà косу, и *шїо* с *ўвaїи*ли, òн(и) с їшчупали. // (Кос)
7. *Шїїà* (j)є òна *їєла*, тò је òна рàдила, òн сàмо због дєт^ата. // (Бар)

8. И1: Тї сє сєти штòгод, па пїтај, ако штò знàм, јà ћу да ти к[àжем];
А: [Да да] да да.
И1: а *шїїа* нє *знам*, нє *знам*. //
(Бар)

9. А мàма кàже, „Штà мòжеш? Ѐто, // *шїїà* мòзү(,) кàже ти дàм, а *шїїа* нє *можеш*, нє можеш”. // Реко „Јà мїслим да мòгу”. /// (Ра)
10. И òду; ўвату òвцу, ўвату ћўре, гўске, *шїїà* мòзү да *їонєсү*, // *однєсү*. /// (Миш)
11. *Шїо* *їрàву* *црєї*: Жївков Дєже, Мàћàр, ^аòн рàди код црєпа – сєдма категòрија.(Мо, СД36 ХХVII, 119)

12. (...) и мòш *шїїа* *òћє(ш)* да рàдиш (...) (ГЦр)
13. Мòј дєвєр ўзимò *шїїа* *гòд* је òн *їїєо* да обўчє. (Лоз, ДТВК, 443)

14. (...) сàд сàмо, // срєди ў кући {*шїїà* *їрєбà* нàмести} òчисти (...) (ВС)

15. Пòсејеш, / јèсени, пшèницу, о- ов- ку- -- òвај јèчам, / йлии, // óвас, *ш̄ӣй̄ ìм̄а̄ш̄*, / припрèмаш // за **прòлеће** <? инт. >. // (Барз)
16. А: Неки леј (се даје додоли) ☺☺?
 И2: Лèј; УУ *ш̄ӣй̄а̄а*,
 А: Аха, ах[а].
 И2: [ì]ш̄ӣе. /
 (Кт)
17. И1: (...) па Бр̀анетићи. Ако ћете У
 А: Мхм. ///
 И1: *Ш̄ӣо се з̀раниче òò н̄ас (да набројим села)?*
 (Лал)
18. И2: [X_n]
 И1: [А кòја] Зóра? //
 И2: *Ш̄ӣо (j)е б́ила заа М̀ливоја Б̀к̀ћа.* //
 (МП)

Саодносни предикати могу бити потпуно елидирани, што је случај код реченица гномског карактера.

19. *Ш̄ӣо ù м̀с, то ù г̀з; м̀ло р̀ди, што з̀р̀ди п̀пије, г̀ ко п̀штòль, голог̀з̀ан.* (РГМ, 66)

У следећем примеру матична клауза је у потпуности елидирана.

20. *Ш̄ӣо ìр̀ву цр̀й:* Ж̀вков Дèже, Мађ̀р, ^чòн р̀ди код цр̀па – с̀дма категòрија.(Мо, СД36 ХХVII, 119)

Вишу фреквенцију постпонованих *што* / *шта*-клауза треба посматрати у светлу чињенице да оне чешће заузимају позицију објекта матичне предикације него позицију субјекта, а српски језик је језик SVO-типа. У *што*₂ / *шта*₂-релативним реченицама већи је број постпонованих слободних релативних клауза уведених формом *шта* (42,67%) него постпонованих слободних релативних *што*₂-клауза (24,67%). Друге форме се појављују у 4% *што*₂ / *шта*₂-слободних релативних реченица. У слободним релативним *шта*₂-реченицама реализује се 76,19% постпонованих релативних клауза, док се у слободним релативним *што*₂-реченицама реализује 61,67% постпонованих релативних клауза.

Уочавамо и да се *што*₁-клауза појављује на питање: *Коју / која* Им + предикат?, и да се *што*₂-клауза реализује као одговор на питање: *Шта је* Им / *то*?

Учесници комуникативног догађаја могу заједно формирати релативну реченицу.

21. А: А шта је то (тамци)? //
И2: Тò, па тò је //
И1: *шї̀ò с њоду̀шїре*, подупрê [се].
И2: [Дâ.] /
(Бо)

Дешава се да се елемент релативне клаузе искаже испред релативизатора, при чему се тај елемент у неким примерима интерпретира и као сегмент матичне структуре. Утисак је да је у појединим примерима *што* / *шта*-клауза накнадно додата.

22. Скупљамо паљетке, сїтнї кўруз, да не прòпадне *на њиви шї̀ò је òсї̀ало кад се кўрузи òберу*. (РГМ, 219)
23. (...) йма тў још нèшто штоо Вèра нїје òднела. // Йл је òднела. Òднела је вàлда, *Кай̀"цино шї̀ò је бї̀ло*. // (Гра)
24. А тàмо већ рàду, йма тàмо од јўче *шї̀ò је однешèно*. (Ит, СДЗб XLIII, 517)

2.2.3.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и матичној клаузи

У слободној релативној *што*-клаузи антецедент има улогу правог објекта (54,9%), субјекта (35,95%), прилошке одредбе средства (3,27%), квалификативног атрибута (1,96%), аблативне прилошке одредбе (1,31%), именског дела предиката, односно предикатива (1,31%), прилошке одредбе места (0,65%), прилошко-атрибутске одредбе (0,65%), неправог објекта, прилошке одредбе намене, те прилошке одредбе узрока. У следећој табели наводи се учесталост релативизованих позиција по релативизаторима, односно различитим формама релативизатора. У тупоуглој загради дата је фреквенција релативизоване позиције посматрана у оквиру једног релативизатора.

	<i>што</i> ₂ (%)	<i>шта</i> ₂ (%)	<i>што</i> ₁ (%)	друге форме (%)
прави објекат	18,30 [46,67]	36,6 [66,67]		
субјекат	16,99 [43,33]	16,99 [30,95]	1,96 [100]	
прилошка одредба средства	3,27 [8,33]			
аблативна прилошка одредба				1,31 [33,33]
квалификативни атрибут				1,96 [50]
именски део предиката		1,31 [2,38]		
прилошка одредба места				0,65 [16,67]
прилошко-атрибутска одредба	0,65 [1,67]			

Табела бр. 2: Фреквенција релативизованих позиција по релативизаторима

Уочавамо да је најфреквентнија релативизација позиције правог објекта коју најчешће енкодира форма *шта*. Дата форма представља и најфреквентнију форму у овом типу релативне реченице. Слободне релативне клаузе најчешће реферишу о неживим појмовима, једна тип слободних релативних клауза који о таквим појмовима реферише захтева типичну именичку заменицу у својству релативизатора, која може имати акценат, а то је управо форма *шта*. О томе ће бити више речи у току анализе. Поред тога, у појединим случајевима форма *шта* се може схватити као стара (партитивна) генитивна форма у функцији логичког субјекта или објекта. Релативно *што*₁ је у принципу ограничено на позицију субјекта. Дата форма уопште није могућа у релативним клаузама у којима би персонални антецедент функцију објекта (па ни када су у питању друге функције) будући да би се он аутоматски интерпретирао као антецедент с обележјем [живо –],²⁷⁶ што је разумљиво ако имамо у виду семантичка и граматичка обележја заменице (односи се на неживе појмове, има сингуларску парадигму и показује обележје средњег рода када се подвргне конгруенцијском тесту) од које релативизатор *што* води порекло и чињеницу да су прототипични објекти неживи. Ни у структурама с

²⁷⁶ Може се у таквим структурама упутити на живо биће, али је то увек *то што*-упућивање.

релативизованим субјектом не може се увек уместо *који* употребити *што*₁ (уп. *џзму кòји* *џзму*, није тò бiло ðдређено. [Ср, ППЈ 40, 152] *који <=> што).

Уколико је нека зависна клауза уклопљена у релативну, релативизована позиција се по правилу налази унутар главног дела релативне клаузе.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. Антецедент у улози правог објекта релативне предикације у матичној клаузи има улогу субјекта, именског дела предиката, те правог објекта. На почетку матичне клаузе, којој претходи релативна, може се појавити заменички корелатив, по правилу неутрумска показна заменица (*то*), која је понекад, у *што* / *шта год*-реченицама, праћена квантификатором *све*.

[субјекат]

1. *За Нòву зòдину шiiò смо ðр̀авили* васиљица се звáла, а код мòји су штò више ðр̀аја, тò више и грòжђа. (НС, ЕИНС, 308)
2. Кò ðд̄ нà свадбу нòс̄и чáст. *Шiiа зòд дон̄ес̄и, св̄е се тò* зòв̄е чáст. (ЛСОР, 154)

[именски део предиката]

3. (...) то св̄е бiло р̀аније *шiiо j̀а н̄е знам. ///* (Јар)

[прави објекат]

4. Тò сам j̀а пр̀ичо В̀ами од м̀д̄ ðца *шiiо сам ч̀о*. (Ч, СДЗб ХХVII, 175)
5. В̄едићеш штà ће б̄ити с Мил̄вином к̀ућом. Тò што н̄ису д̀али *шiiо је она ðскала*. (Стрм, ГЦШ, 488)
6. Òснуж̄емо тò и п̀сле п̀куп̄имо и п̀сле тр̀амо на j̀дну в̀озу *шiiо су ðшесали н̀ма л̀уди*. (Ју, ГЦШ, 473)
7. *Шiiо сам зн̄о т̀* сам к̀зò. (Ст, СДЗб ХХVII, 224)
8. *Шiiо* ð м̀с, *т̀* ð г̀з; м̀ло р̀ди, што з̀р̀ди п̀пије, гò ко п̄штòл̄, голог̀з̀ан. (РГМ, 66)
9. И j̀а сам ðсто д̀авала за партиз̀ане *шiiо зòд су иш̀раживали*. (Лћ, СДЗб ХХVII, 283)
10. Т̀ се м̀дго н̀род ðплашѝо и св̀ки је м̀ро, да прости́те, п̀вр̀ати н̀траг *шiiо зòд је j̀о*. (Ит, СДЗб ХLIII, 507)
11. (...) пр̀ели в̀ода, ж̄ив j̀ш, ал пр̀елије в̀ода *шiiо з̀ош̄-ðро̀з̀иш̄*. (Круш, ГЦШ, 484)
12. С̀мо сам j̀а // Y стр̀гоо Y да тр̀ба д̀те да се п̀вије. Нек пр̀ча д̀ктор *шiiа зòд ðће...* // (ГЦр)
13. Тò је кòбӣла вр̀дна: *шiiо зòд з̀йнеш*, ðће да в̀че. (Го, СДЗб ХХVII, 270)
14. *Шiiо зòд ðн ðр̀чò*, j̀а сам **д̀бро** ðп̀м̀тила. // (Чу)
15. *Шiiо зò(ð) смо ðдсели, т̀* смо и к̀вали. // (Дес)

16. Клїсани су прїчали òни кўваду, *шїїà zòd цєле zòддине кўвају тò* кўвају и на Бадњи дан. (НС, ЕИНС, 303)

У једном примеру *што*-клауза заузима позицију допуне глагола *веровати*, којим је уобличена матична предикација. Дати глагол представља и подразумевану допуну глагола *треба* у релативној клаузи.

17. Вèровало се и *шїио їрèба и шїио нè їрèба*, стàрији, јà сам слўшо и тò сам зàпамтио и јà сам се придржáво тòг, да ти се нèшто лòше нè деси, да не нàстрáдаш. (НС, ЕИНС, 271)

Како је већ истакнуто, у слободним релативним реченицама у којима је антецедент прави објекат релативне предикације, *шта* је најфреквентније. Антецедент је у главнини примера прави објекат и матичне предикације. Изузетно ретко, он има улогу субјекта у матичној клаузи. У извесном броју примера релативна предикација је представљена прелазним глаголом уз који је објекатска допуна некада била у генитиву или глаголом уз који се и данас може реализовати објекатски генитив, те би у таквим случајевима *шта* могло бити стара генитивна форма.²⁷⁷

18. *Шїїà їмáиш* ти и јèди, нèшто лéпо ако їмáш, ако нèмáш, јèди *шїїà їмáиш*. (Мис, ГЦШ, 430)
19. Тò су пўни вóзòва, нèмáчкòг одéла, òбућè, помáдè, пудера, цїпèла, кòшпўла, вèша, *шїиà òћеш*. (Див, ДТВК, 432)
20. (...) ко гòд је їшò сàмо је тражио да му се спрèми да јèдè и *шїиà је їћèо*. (Лоз, МОГСК, 366)

Изузетно, на објекатски садржај се упућује прилогом *тако* у матичној клаузи којој претходи релативна.

21. *Шїїà је їòїа !!! кáзò, !!! и нарèдио, / тàко* се рáдило... !!! (Мол)

Преформулација исказа у следећем примеру показује једну интересантну појаву.

22. И сàмо не одўстај од чèга -- *шїїà жèлиш*. (СЦ).

²⁷⁷ Генитивна форма *шта* није непозната шумадијско-војвођанским говорима. Истраживачи банатских говора (П. Ивић и др. 1997: 99) истичу да њихов материјал сугерише да се генитивно *чега* чува углавном у кикиндској говорној зони, а да генитивна форма *шта* господари у тамишкој, којој се придружује Српска Црња. У студији су већином наведени примери *шта* са предлогом. У монографском опису говора централне Шумадије (Реметић 1985: 295) указује се на појаву *шта* уз поједине предлоге. Грађа показује да би могла бити у питању архаична генитивна форма (*дїш-шїиà, дò-шїиà*).

Тешкоће у образовању дате реченице задају „неподударање падежа” и „категоријално неподударање” – изражени антецедент би у матичној клаузи био у генитиву с предлогом *од* и имао би улогу предлошког објекта (генеративном терминологијом речено, остварио би се као РР), док се у релативној клаузи релативна заменица реализује у акузативу у функцији беспредлошког објекта (припада категорији DP или NP).²⁷⁸

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. Антецедент у улози субјекта релативне предикације у матичној клаузи обавља исту улогу, улогу логичког субјекта, именског дела предиката, те правог објекта. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна понекад се реализује корелативно неутрумско *то*. У појединим примерима, пре свега у *што / шта год*-клаузама, *то* је праћено квантификатором *све*.

[субјекат]

23. Њѝ трѝјица, чѝтврѝти бѝјо *шѝо* (*је*) *ѝздо њѝ*, ѝздајник - Ра^ода Црѝни (ѝн је ѝмо вѝзу с Нѝмцима). (Ме, СДЗб XXVII, 144)
24. Їмале су *шѝо* су бѝле на дрѝва, тѝ звѝни кѝзани који су тѝрали машинѝе вѝршаѝе да вѝршѝу тѝ шѝѝеницу. (Клн, ДТВК, 442)
25. Тѝ око *ѝрѝба шѝо* ѝма је бѝршљан (ЈТ, РСГВ 1, 145)
26. *Шѝо* ѝ куѝи *ѝрѝба* ѝ цркѝву се не дајѝе. (РГМ, 157)
27. *Шѝо* је *ѝсѝило*, *тѝ* је прѝпало – маѝва и стѝвѝри нѝше. (Дц, СДЗб XXVII, 253)
28. *Шѝѝ* *ѝоц* е *ѝднѝсе*, *тѝ* се прѝда <инт.>. /// (Мол)

[логички субјекат]

25. А ја нѝсам смѝо да ми скидаду, зашто ѝма *шѝо* су скидали, па нѝсу вѝдили нѝмало. Влада Пѝриѝ је скидо па нѝ види. (Вњ, СДЗб XXVII, 131)

[именски део предиката]

26. Тѝ је после ѝнога прѝврѝта, хѝљаду дѝветст(о) ѝсамнѝјсте ѝндак је дрѝжава дозѝвдила да се разоре, и подѝлило се: агрѝр и добровѝлци (тѝ су *шѝо* су бѝли у Рѝсији, а и у Солѝну - добровѝлѝачка ѝрмија). (Ме, СДЗб XXVII, 143)

[прави објекат]

²⁷⁸ В. у II поглављу одељак 5.2.2.

27. (...) йма тѹ још нѣшто штоо Вѣра нїје ђднела. // Йл је ђднела. Ђднела је валда, Кѣт^нцино *шїио је бїло*. // (Гра)
28. Бїра ти лѣкше рѣдње, што (је) за тѣбе (тѣбе зѣду *шїио је шївѡја рѣдња*). (ЈТ, СДЗб XXVII, 163)
29. Јѣ баш нїсам ймо сїтни нѡваца, дѣо сам ўкрупно нѡвце и ђн ўзо нѣму кѡлко нѣму спѣда, а *шїио ђсїало* ђпед мѣту у ту йсту кўтију и кўтија ђтїдне нѣтраг ђној дѣвѡјки и он мѣне пѡсла д йдем тѣмо и ђна ми врне нѡвце и цѣдуљу. (Ит, СДЗб XLIII, 511)
30. И ђнда се йдѣ, *шїио се жѣнѣ*, тѡ зовѣмо пѡстад – свѣкѡ ймѣ йспре себѣ јѣдан мѣтар да жѣнѣ. (ДК, ГВП, 657)
31. Ђна прѣви *шїио гѡѡ йма на ђвѡм свѣшїу* – свѣ! (Врд, СДЗб XXVII, 290)
32. *Шїио гѡѡ йма у кѡшници*, тѡ свѣ мѣтица излѣже. (Ме, СДЗб XXVII, 147)

У грађи се бележи и специфична структура.

33. Кад се дїзало звѡно, ђнда се скўпило *шїио се шїиче и сїйѡро и млѣдо*. (Ч, СДЗб XXVII, 175)

У релативним *шта*-реченицама антецедент је у главнини примера прави објекат матичне предикације. У неким примерима форма *шта* се може интерпретирати и као остатак генитива у функцији логичког субјекта. У таквим структурама генитив се могао реинтерпретирати као номинатив.²⁷⁹ У питању су по правилу реченице егзистенцијалног типа са глаголом *бити* или *имати* ('постојати') у позицији предиката релативне клаузе, односно пасивно устројене релативне клаузе с глаголом *имати* у позицији предиката.

34. Ђтїнемо тѣмо јѣдан зѣ другим гѡре, прїмимо *шїиѣ е бїло за јѣло*, бїло дѡбро, фїно, нѣ може чѡвек да кѣже. (Ит, СДЗб XLIII, 505)
35. *Шїиѣ бїло да се кўиш*, јел ти прѣсе, јел ти тѣле, тѡ се дѣ срѣће рѣди. (СК, СДЗб XLIII, 535)
36. Йзмешамо у јѣдан лѡнац од свакојѣког жїта, ѡвса, јѣчма, *шїиѣ йма*, ђндак ђн клѣкне и мѣте му нѣ главу. (Ср, ППЈ 40, 147)
37. Кўва *шїиѣ се йма*: лўдаје зелѣне, чѡрбе (...) (З, СДЗб XXVII, 154)

У реченицама овог типа треба тражити исходиште заменичких израза *било шта* / *шта било*.

²⁷⁹ О реанализи као механизму синтаксичке промене в. Грковић-Мејѡор 2007: 44–47.

38. Ћвек се кўва *шйй* бйло, пасуља, кромпйра, о тѣста штòгод, нѣсўво, вѣлушке јел дрўго.
(Ит, СДЗб ХЛШ, 510)

39. Прѣ је се пѣлила лйла, мòја дѣца учи Пѣтрована зѣпѣле *шйа бйло*. (Лу, ДТВК, 430)

Стара генитивна форма *што* могла се реализовати и у неким примерима са глаголом *треба* у позицији релативне предикације.

40. И1: Јер ако ўдаре снѣгови, не мож да прѣђеш; нѣ мож да ђеж до пр- -- доо // -- [до рò]бнѣ
А: [Да.]

И1: кўће, доо УУ трговйнѣ да кўпиш *шйй ии ирѣба* (...)
(Лал)

41. Кад нѣшто продáмо, кўпимо мѣло шѣ^аћера, пòмало мѣса, сòли, пѣприке сйтне, пйрйнце,
бйбера *шйй ирѣба ў кућу*. (З, СДЗб ХХVII, 152)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ СРЕДСТВА. Антецедент у функцији прилошке одредбе средства релативне предикације јесте спроводник или омогућивач детерминисане радње. У грађи се бележи непроменљиво *што* без ресумптивне заменице и променљиво *што* у инструменталу с предлогом *са*. Антецедент у матичној клаузи има улогу субјекта, именског дела предиката или прилошке одредбе средства. На почетку матичне клаузе, којој претходи релативна, може се појавити заменички корелатив *то*, односно инструментални облик заменице *тај*.

[ШТО]

[субјекат]

42. (...) па *шйо се сйѣже*, шѣјтов (...) (Дск)

[именски део предиката]

43. А: А шта је то (тамци)? //

И2: Тò, па тò је //

И1: *шйй с иодўйире*, подупрѣ [се].

И2: [Дѣ.] /

(Бо)

[ШТО_и]

[прилошка одредба средства]

44. (...) ии *ш чйме зѣшйймо из вйдр^аце, и тйме* пйјемо ѣт. (Поћ)

[субјекат]

45. Тò је оплетèно тàко окрúгло од слàме и *и чим је завèзàно*, тò је од рòгòза, па се тў пешкíрић па се мèте тàј лèбац, òн тў стòји дòк се не испèку лèпиње. (НС, ЕИНС, 307)

У примеру као што је следећи наизглед је реч о исказаном именичком антецеденту, међутим, интонација упућује на слободну релативну клаузу.

46. А: А шта је дружица? //

И1: Дрúжица, *шио òрèйрèдаш*;

А: [Аха. Аха.]

И1: [прèпрèдаш]; аа -- аа -- аа òвà, // в- врèтèно, / *У шio òрèдèш*; / вàкò; [прèдèш.]

А: [Мхм.]

И1: Òну вўну. //

(ММо)

[↔ Дружица, то је што препредаш.]

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ У ФУНКЦИЈИ КВАЛИФИКАТИВНОГ АТРИБУТА. У грађи се бележи променљиво *што* у инструменталу с предлогом *са* – „инструменталу карактеристичне појединости, тј. саставног дела” (в. М. Ивић 1954: 205–206; Антонић 2005б: 257–258).

47. И1: Начини(ш) штрúдлу с òрајима, пà, // са грòжђом, па саа // òвàј УУ, ш- шèћер мèте, паа, /

А: Мхм. ///

И1: с јàбукама, с ки- -- *и чиме дћеш*; ш [чи-, -- ш]

А: [Да.]

И1: *чиме вдлиш*.

(ММо)

Променљиво *што* се бележи и у генитиву с предлогом *од*, којим се упућује на саставни део детерминисаног појма. Релативна клауза је остварена као постпоновано-препонована структура. На почетку нове независне клаузе реализује се заменички корелатив *тако*.

48. (...) а кат пòђеш у вáшер, пòђеш нèгде нà славу, ў гости, нòсиш тàнкú сўкњу от цица, од // свíлè, од ели́на, *о(ò) чèгà òмàш*, тàкò и нòсиш <инт.> (...) (Још)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ АБЛАТИВНЕ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ. У слободним релативним *што*-клаузама *што* се два пута реализује у генитивној конструкцији с предлогом *од* коју можемо интерпретирати као аблативну прилошку одредбу, мада се овде пре ради о атрибуту. У једном примеру *што* је праћено партикулом *год*.

49. (...) прāvīш вāљушке, <» удах> од крумпира <?>, мѣса, одə, /<» удах> о(ò) чѣ̀га ðиш. (Чу)
50. А пѣкме смо кўвали, // й òд јабука, и от шлїва, // й од Y вїшања, YУ ої чѣ̀га (j)е з̀дїи Y хїї- / -- иї̀ео X. (Дес)²⁸⁰

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ИМЕНСКОГ ДЕЛА ПРЕДИКАТА. Као именски део предиката *шта* се интерпретира у мање-више идиоматизованој конструкцији *шта је да је*, о којој ће бити више речи у следећем одељку.

51. (...) „вї шїї̀а сї̀е дā сте; <удах> ја сам трї пòлитике промѣнò.” / (Чу)
И1: Зāвила кѣцѣља, блўза, [шїї̀а је]
А: [Да.]
И1: дā је.
(Вл)

У једном примеру из речничке грађе *што*-клауза заузима позицију допуне глагола *довести* који се остварује као глагол непотпуног значења у „идиоматизованој структури” *довести до нечега*. Релативно *што* се реализује у генитиву с предлогом *до* у функцији метафоричке месне одредбе.

52. Вāс ће тò да дòведѣ до чѣ̀гā нѣ иї̀реба. (РГМ, 78)

У речничкој грађи из *Мачве* бележи се и:

53. Бўди нā чѣм си, сāм да јā кāжем (РГМ, 32).

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. У функцији месне одредбе релативне предикације антецедент се интерпретира као просторни оријентир статичког или динамичког типа.

²⁸⁰ Интересантна је позиција глаголске енклитике између заменице и партикуле, која са заменицом чини посебну тонску јединицу.

а) У сфери месне детерминације статичког типа релативизатором *што* се упућује на просторни оријентир чија је унутрашњост или површина позиција објекта локализације. У грађи се појављују непроменљиво *што* без ресумптивне заменице и променљиво *што* у локативу с предлогом *на* и у генитивно-акузативном облику с предлогом *у* наместо стандардног локативног облика са датим предлогом. У матичној клаузи антецедент заузима позицију субјекта.

[ШТО ↔ У ШТО_л]

54. И1: (...) оранија се звала прѐ што сеУ, // дрѹго (j)е *шїио се ııđїи мїсиı*, него оран[ија што се]

А: [Мхм.]

И1: кўва вѡда у њѡј (...)

(Миш)

55. И1: (...) а гѡр магаза, звала се, *шїио(j)е жїїио*. //

А: Мхм.

И1: А пѡдрум се звало *шїио (j)е ıııће*.

(Миш)

56. (...) мѣтѣш у чабар. // Звãто чабар *шїио кãјмак сїıđїї*. // (Поћ)

[У ЧЕГА <=> У ЧЕМУ]

57. (...) и -- и у -- у *чѣга*, У / *їма вѡдѣ*, / па, ди квãсим (...)

[НА ШТО_л]

58. Јанчик се зѡве *на чѣму ııđчак лѣжи*. (Фу, РСГВ 3, 200)

б) У домену месне детерминације динамичког типа антецедент се представља, односно схвата, као просторни оријентир који представља завршну тачку или путању кретања објекта локализације.

У сфери циљне детерминације објекат локализације се смешта на површину или у унутрашњост оријентира. Бележе се непроменљиво *што* без ресумптивне заменице, непроменљиво *што* са ресумптивном заменицом, те конструкције *ї што*, *нã што* и *нã шта*. Прва и друга конструкција бележе се у западнијим говорима шумадијског поддијалекта и у говорима централне Шумадије. У Јадру се бележе и *ї што* и *нã шта*. У својству ресумптивне заменице реализује се лична заменица у акузативу с предлогом *у*.

Антецедент у матичној клаузи обавља улогу субјекта, именског дела предиката, правог објекта или прилошке одредбе места (када матична и релативна клауза деле предлог).

[ШТО ↔ У ШТО_А]

59. Помијара се зове *шио се сѝајау ѝдмије за свиње* (Си, РСГВ 7, 16)

60. На сѝдлу *шио ндѝу ѝѝури чдвек* –зѝнгија. (СДЗБ LVIII, 107)

61. Каблѝ је мѝзлица – зовемо *шио мѝземо крѝве*, а видрица је *шио мѝшамѝ сѝр*. (МЦ, ГЦШ, 479)²⁸¹

[ШТО + У РЗам_А]

62. Пѝвлака је *шио се ѝѝрје мѝше у ѝѝѝа* (Сб, РСГВ 6, 119)

[У ШТО <=> У ШТА]

63. Їсѝѝдимо мѝд у тѝгле и ѝупѝке, ѝ-*шио дѝеи*, а днѝј вѝсак прѝтопѝмо у сѝрчеве од вѝска, нѝправѝмо сѝрац, прѝвимо свѝѝе... (МЦ, ГЦШ, 481)

[НА ШТО <=> НА ШТА]

64. А: А то сте све радили због? //

И1: Пѝ от <?> тѝ У -- наа -- д^иѝте <?> кат сам ја бѝла дѝвѝјка на прѝмер, <ѝ> //

А: Да.

И1: У свѝ да ѝрѝдѝш, ии кѝшуљу ѝ(д) тѝг бѝза днѝј ии, / -- ии нѝ *шио ѝеи лѝѝи*, и штѝ ш обѝѝ^и, сѝкњу У ѝ од бѝза У прѝв^или су тадѝ.

(Тол)

[НА ШТА]

65. (...) кѝја се ѝдѝ, // днѝ мѝра да пѝнесе и пѝлутѝрбу (...) и нѝ *шиа ѝе ѝдсѝавид Х да рѝди*. //

(Још)

У улози просторног оријентира чија унутрашњост представља путању кретања објекта локализације антецедент је забележен у примеру:

66. Лѝла се звѝло *шио ѝде рѝкија крѝз*, днѝда у лаѝиѝницу (Бт, РСГВ 4, 230).

Пример је с типолошког аспекта занимљив јер се сусрећемо са појавом тзв. насуканих предлога [енгл. *preposition stranding*] (в. De Vries : 64, 328–330), што није својствено српском језику. Иако није реч о системској појави, пример нам показује једну од могућих структура које нуди живи говор и иде у прилог теорији о деривацији антецедента у релативној клаузи и његовом померању у леву страну.

²⁸¹ Прва релативна клауза може се на више начина интерпретирати, но у народном говору није необично рећи *мусти у нешто*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКО-АТРИБУТСКЕ ОДРЕДБЕ. Као прилошко-атрибутска одредба релативне предикације антецедент се интерпретира у следећим примерима.

67. (...) кўпимо *шййй* ћемо и[x] ддчкаййи (...) (Пг, СДЗб ХХХVII, 592)

68. **Йсто свѣ** д^мѣте днѡ што (j)се // -- што (j)се ўмрло, **свѣ** (j)е тѡ нѡ њѡ, а *шйѡ* (j)е сѡрѡњено, нѣм **нйшта** нѡ њѡзи. / (Гр). [↔ ...оно у чему је сахрањено / одело у којем је сахрањено...]

У датим примерима реализују се непроменљиво *што* и *шта*.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА. У грађи је једном забележена релативна клауза уведена конструкцијом *ш̄* *шт̄а* у функцији неправог објекта – објекта визуелне перцепције. У матичној клаузи, којој релативна клауза претходи, реализује се корелативна заменица *тај* у акузативу с предлогом *на*. Она заузима друго место у матичној клаузи.

69. Ка(д) се жѣна дпази, *ш̄* *шй̄а* <инт.> *ш̄* *д̄л̄едне*, // дѣте на тѡг лйчи. /// (ГЦр)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ НАМЕНЕ. Уједном примеру реализује се конструкција *за што год*, која се може интерпретирати као прилошка одредба са значењем намене. Међутим, исказ је преформулисан, те након предлога *за* почиње нова структура.

70. И2: (...) [X.]

И1: [Трѣбај-У] крпаре, У за купатило, трѣбају тии // за сс- -- *шйѡ* *д̄д* *д̄еи*.

(Барз)²⁸²

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ УЗРОКА. Антецедент у улози узрочне одредбе релативне предикације појављује се заправо као изазивач психолошког стања именованог глаголом у позицији релативне предикације, те у забележеним примерима можемо говорити о својеврсном логичком субјекту. Релативизатор *што* се реализује у генитиву с предлогом *од*. У матичној клаузи антецедент има улогу субјекта.

²⁸² Будући да је реч о преформулацији, антецедент се може схватити и као прави објекат релативне предикације.

71. Йстопї се у каш"ку мѣтѣм па на жар, ђнѡ се йстопї и трипѹт рѣстопїм ђнѡ јѣдно ђлово и ѹспѣм у чѣнчић нѣки ... и ђдбројїм и ђб"чно се нацртѣ ђ *чѣгѣ се дѣїе ѹїлашї* – нацртѣвало је се као зѣчић, као тїца, живѡтиња нѣкѣ ... трипѹт (...) (ГБ, ГВП, 651)²⁸³

У речничкој грађи из Мачве бележи се каузативна конструкција *од чега* и, у једном примеру, кореферентно *од тога* у реченицама фразеолошког карактера.

72. Сѣмо бритвица и кѣиш слѣнине, мѣн дѡста; *од чѣгѣ сїїї*, и дѣбео. (РГМ, 40)

73. *Од чѣгѣ сїїї*, од тог и дѣбео. (РГМ, 282)

ОСТАЛИ ПРИМЕРИ. У грађи (у говору Ваљевске Колубаре) је забележен пример, вероватно, петрифициране конструкције *за што*, у функцији допуне глагола *одредити*.

74. Па то пѡсемо нѣвијѣш на прѣслицу, па ђндѣ ѹзмѣш вретѣно и мѣтѣш прѣслицу за пѡјас и сѣднѣш и прѣдѣш *зашїїо си одрѣдила*. (Лоз, ДТВК, 445)

2.2.3.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Основна семантичко-прагматичка обележја уочена у адноминалним релативним клаузама релативизатори *што*₁ и *што*₂ чувају и у слободним релативним *што*-клаузама. Тако у следећем примеру слободна релативна *што*₁-клауза упућује на конкретног референта који је познат и саговорнику остварујући се као рестриктивна релативна клауза подсећивачког карактера. Притом сав редундантан језички материјал изостаје.²⁸⁴

1. И2: [X_n]
И1: [А кѡја] Зѡра? //
И2: *Шїїо (j)е бїла заа Мїливоја Брѣк"ћа*. //
(МП)

Забележене препоноване слободне релативне *што*₁-клаузе остварују се као интонационо издвојене структуре у левој периферији реченице којима се „дефинише” референт, да би се он потом у матичној клаузи идентификовао именичком лексемом, при чему се даље може наставити реферисање о њему. У фокусу је према томе непосредна

²⁸³ Овде је могуће говорити и о антецеденту у улози неправог објекта – „изазивача”.

²⁸⁴ Принцип очигледности који делује у усменој комуникацији подразумева размењивање само оних чињеница које у датој ситуацији нису сувише очигледне (Serl 1991: 232–233).

7. A: A како се пече, мало опишите то, како се пече ракија? ///
- И1: Па знате како је, <?> / йм̄а /// т̄амо ш̄ӣо з̄ӣй̄в̄а̄р̄а / ђ̄н̄о ђе с̄й̄й̄аиш р̄акију;
- A: Мх[м].
- И1: [ка]о к̄апак з̄ов̄е с[е];
- A: [М]хм.
- И1: т̄о, / йм̄а // л̄ула к̄оја й̄д̄е в̄амо на / на т̄а̄барку,
- A: Мхм.
- И1: а й̄д̄е т̄амо на о- ђ̄н̄о; и ђ̄но кад в̄р̄й, // онаа к̄ђмина,
- A: Мхм. //
- И1: у к̄азану, / ђ̄но -- она п̄ара / изХ- / -гони, и кроз л̄улу <?> ту й̄злази т̄амо Х, / т̄а̄барка й̄м̄а / ђ̄е // -- т̄ӯд̄а пр̄ђлази л̄ула, и т̄амо п̄ђтур̄й се с̄уче <?>, и й̄злази т̄амо // р̄акија.
- A: Мхм. //
- (BC)
8. Й̄ м̄й, // ш̄ӣо је б̄ило й̄а̄мо, /// й̄а̄ й̄ос̄т̄е̄љ̄йна н̄ека ии н̄а̄мирнице, /// скл̄ђн̄имо т̄амо, /// у Б̄ђрчу, // с̄ело код г̄а̄зде, // код к̄ђа смо д̄р̄ж̄али <? послакц. дуж.> з̄ем̄љу, /// й̄, // пр̄й̄ђемо пр̄еко у З̄ђмун; /// (Мол)

У примеру (8) слободна релативна *што*₂-клауза се понаша као својеврсна апозиција која претходи именском изразу на који се односи.

Често се слободне релативне *што*₂-клаузе појављују када се објашњава неки именички појам с обележјем [живо –], што је последица тема разговора. Наиме, на питање *Шта је х?* може доћи реченица са слободном релативном *што*₂-клаузом која заузима постпозицију у односу на матичну клаузу, а може, између осталог, доћи и реченица с неутрумским заменичким антецедентом и *што*₂-клаузом. У реченицама таквог типа, у фокусу је „опис“ референта, односно садржај релативне *што*₂-клаузе.

9. A: А шта је то (тамци)? //
- И2: Тђ, па т̄о је //
- И1: ш̄ӣђ с̄ й̄ђђ̄й̄ӣре, подупр̄ђ [се].
- И2: [Д̄а.] /
- (Бо)
10. A: Ах-, а шта је лампек? /
- И1: Т̄ђ је ш̄ӣо й̄ђђ̄ р̄акију.
- (Мио)

С друге стране, у средишту саопштења може бити назив појма, његово име, тј. непосредна идентификација ентитета, када се реализује реченица с препонованом

слободном релативном клаузом с релативизатором *што*₂. Таква реченица не долази као одговор на горенаведено питање.

11. На сѣдлу *шїио нд̄гу ӣўри чд̄век* –зѣнгија. (СДЗб LVIII, 107)
12. А ов̄амо из̄а н̄ас *шїио д̄д̄ђе д̄ӣеӣ чело н̄ас т̄д̄* се з̄д̄ве *А̄ва* ш̄тр̄йт. (Ит, СДЗб XLIII, 509)

*Што*₂ упућује и на нешто што се понаша као градивни или збирни појам и притом може добити својеврсну неодређену квантитативну вредност.

13. Њ̄у ш̄чѣпаше з̄а косу, и *шїио с̄ ӯвай̄или*, д̄н(и) с̄ ӣш̄чупали. // (Кос)
14. *Шїио је д̄с̄т̄ало*, *т̄д̄* је пр̄д̄пало – м̄р̄ва и ст̄в̄ари н̄аше. (Дц, СДЗб XXVII, 253)

Као и постноминалне *што*₂-клаузе, и слодобне релативне *што*₂-клаузе се могу односити на апстрактне садржаје, догађаје, односно читаве ситуације.

15. Није л̄ако. Пог̄д̄тов̄у *ӣр̄е шїио је б̄ило*. (Клн, ДТВК, 443)
16. *Шїио сам зн̄ао т̄д̄* сам к̄аз̄б̄. (Ст, СДЗб XXVII, 224)
17. Т̄б̄ сам ј̄а пр̄ичо В̄а̄ми од *м̄д̄̄ д̄ца шїио сам ч̄ўо*. (Ч, СДЗб XXVII, 175)

У грађи се реализују и нетипичне уводне, интонационо издвојене, *што*₂-клаузе које најављују и фокализују садржај исказан у клаузи, односно реченици која иза њих следи.

18. **Т̄е** сл̄ѣпи, те с̄акати, те Б̄д̄же се пр̄д̄сти, *шїио сам н̄ајск̄орије г̄л̄ѣдала*, // **тр̄и** дев̄д̄јчице, и **св̄ѣ** тр̄и сл̄ѣпе. // (Миш)
19. (...) *шїио ј(е) н̄ајг̄л̄вније*, н̄ису б̄или л̄д̄пуже ко д̄анас. /// (ММ)
20. А *шїио ми је б̄ила н̄ајв̄ише ж̄д̄ља*: да њ̄мам д̄укате, сефер̄ине. (З, СДЗб XXVII, 154)

У наведеним примерима изостаје помоћни глагол као спона између *што*₂-клаузе и садржаја који следи.

У мањем броју примера релативне *што*₂-клаузе упућују на нешто што се налази у извесном смислу у сфери хипотетичког.

21. „(...) а ј̄а т̄ѣб̄е <?> *шїио б̄ўдем зн̄ала*, ја љ̄у ти к̄ажем, *шїио н̄ѣ б̄удем зн̄ала*, **т̄и** њ̄еж да ми п̄окажеш”. // (ГЦр)

С друге стране, у главнини примера релативних реченица у којој се појављује форма *шта* и у једној скупини релативних реченица у којој се појављује нека коса падежна форма датог релативизатора, релативна клауза реферише о изузетно неодређеним, непознатим, неконкретизованим, потенцијалним, односно хипотетичким референтима, референтима „слабе егзистенцијалности”. *Шта* се појављује и у наглашеном лику, обично у типичним корелативним клаузама у левој периферији реченице и у придодатим структурама, које су изразито хипотетичког карактера. Остварује се и у вредности *што год* (дијал. *шта год*).

22. *Штїѝ ѝм̄аш* тї и јѣди, нѣшто лѣпо ако ѝм̄аш, ако нѣмаш, јѣди шт̄а ѝм̄аш. (Мис, ГЦШ, 430)
23. (...) чорбу, пасуљ, купус, паприкаш, // *штїѝ самм зн̄ла*, ја сам т̄о и кўвала (...) (МП)
24. *Штїѝ је ѝоїа* /// *каз̄о*, /// *и нар̄дио*, / тако се ра̀дило... /// (Мол)
25. *Штїѝ (j)е о̀на ѝѣла*, т̄о је о̀на ра̀дила, о̀н с̄амо због дѣт̄а. // (Бар)
26. **Нѣси** јадна и *штїѝ ље да об̄уч̄е*, и *штїѝ љу* <? -у > да јѣду, а тр̄је дѣц̄е. // (Миш)
27. (...) „тра̀жи *штїѝ зн̄ш*” (...) (Чу)
28. И1: Кат по̀гледаш, /// с̄ад ѝм̄а, како **г̄од** <инт.> ѡ̀љеш (соли), у пр̄о̀давници, и *штїѝ ѡ̀љеш*; с̄амо ти [тр̄ѣ]ба па̀ра. ///
А: [Мхм.]
(Барз)
29. (...) ии, о̀н чїта, вѣћ *штїѝ чїштїѝ* (...) (Гра)
30. И дѣв̄ојка ко̀ја / спр̄ема се за љдају, о̀на нѣси // љ по̀ље, код ма̀рве, код о̀ваца, код г̄вѣда, *штїѝ чу̀ва*, спр̄ема, // вѣз̄е, љлим (...) (Још)
31. А: Неки леј (се даје додоли) ☺☺?
И2: Лѣј; УУ *штїѝа*,
А: Аха, ах[а].
И2: [ѝ]штїѝе. /
(Кт)
32. Нѣко ти дѡље љ ку̀ђу, с̄ачекаш, ка̀ко ти да, *штїѝ ѝш да*, ра̀досан си. //
(Барз)
33. И1: Начини(ш) шт̄ру̀длу с о̀рајима, па̀, // са гр̄о̀жѡм, па саа // о̀вај УУ, ш- шељер мѣте, паа, /
А: Мхм. ///
И1: с ј̄абукама, с ки- -- *ш чиме ѡ̀љеш*; ш [чи-, -- ш]
А: [Да.]
И1: *чиме в̄длиш*.
(ММО)
34. С̄а(д) *штїѝ ѡ̀љеш*; / бїрај. // (Јар)

35. И1: Саде браће ја нѐ знам, <удах> // има <? акц.> шѝа дћеш./

А: Д[а].

И1: [Шѝа] зѝд дћеш(ш). //

(ГЦр)

Дакле, форма *шта* се преферира у релативним реченицама у којима је нагласак на неодређености, непознатости или хипотетичности референта. Ортогоничним ликом релативног *шта* још више се потенцира неодређеност, односно непознатост референта, што такве реченице приближава тзв. зависноупитним реченицама. Будући да улогу упитне и зависноупитне заменице за неживо у шумадијско-војвођанском дијалекту има пре свега форма *шта*, а да нам је у овом типу релативне клаузе, потребна типична упитно-односна заменица за неживо која може понети акценат, јасно је зашто се форма *шта* у таквим случајевима преферира. Заменичка обележја форме *што* у релативним реченицама слабије су изражена, она углавном не носи акценат. Као упитна и зависноупитна именичка заменица за неживо ни не употребљава се у екавској верзији савременог стандардног српског језика (в. Тяпко 2012: 121–122), а рекло би се и да је исто или слично стање и у шумадијско-војвођанском дијалекту. Стога нам је форма *шта* нужна када желимо нарочито истицање неспецифичног референта.

У светлу горереченог треба посматрати спорадичну појаву релативног *шта* уз неутрумске заменичке антецеденте. Релативно *шта* се у шумадијско-војвођанском дијалекту на подручју Србије везује по правилу за антецедентно *све*, изузетно за друге заменичке антецеденте – *свашта*, *оно*.

Од описаног стања у вези са употребном вредношћу *шта*-клауза одступају српски говори румунског Баната, у којима се релативно *шта* шири на рачун релативног *што*. У старом језику²⁸⁵ преплитали су се *што* и *шта* у сфери релативизације, но ширу употребу релативизатора *шта* у српским говорима румунског Баната по свој прилици је стимулисао

²⁸⁵ У RJAZU бележе се релативне клаузе с релативизатором *шта* у слободним релативним реченицама (*Ишти, сине, шта је теби драго*) и у релативним реченицама с антецедентом представљеним супстантивном или адјективном речју (*Гледам лијепу дјевојку... шта (коју) ћу мајци у дворе довести*). У многим примерима који се тамо наводе антецедент би у релативној клаузи имао форму генитива (*Кад вам стигне оно, шта сте се бојали*). Можемо претпоставити да се управо из релативних клауза у којима би антецедент имао облик генитива релативизатор *шта* могао ширити и на друге релативне структуре. Његова употреба и у клаузама у којима би антецедент имао номинативну или акузативну форму условљена је и ширењем *шта* у поље ових двају падежа. Вероватно је дата форма прво ушла у сферу акузатива, а потом и у сферу номинатива. Даље је могло доћи до генерализације. У слободним релативним реченицама, а и у релативним реченицама с антецедентом представљеним, пре свега, показном заменицом средњег рода, *шта* се могло јављати и због њихове сличности са зависноупитним реченицама (уп. Тяпко 2012: 118).

румунски језик, у којем се примарно упитном заменицом *se /he/* могу увести и зависноупитне и релативне клаузе.²⁸⁶ То нам показује како један језик утиче на други „уз ослонац на унутарсистемске прикључке” (С. Павловић 2006: 30, нап. 37).²⁸⁷

У грађи се уочавају и експресивно маркиране *ита*-реченице које нам осветљавају настанак једног типа зависне клаузе од двеју саодносних клауза. Такве структуре у сагласју су са Мусићевом деривацијом релативних реченица.

36. (...) пòваташ ууу -- у јáрам, у кòла, *шиї̀ си наї̀дварио наа-* / *Ү -- да нато̀варио*, зàмсти <?>, сàмо кáжи „Ò!”, // òна је стàла. // (Барз)
37. (...) рàдовали се, пèвали, *шиї̀ смо ìмали да ìмали*, // *тò* смо и јèли, ии (...) (Барз)
38. (...) ш- / -- ако ìмáм, *шиї̀ ìмáм да ìмáм* да јèдемо; да пијемо, даа // -- òнáј кòмад лèба даа / преòловим (...) (Барз)
39. И1: (...) ако нíсу бíле бòље (краве) о(д) **свàког** вóла! // Гдè си дà си, *шиї̀ си ò̀ си* *наї̀дварио*, // тò је íшло, [вúкло,]
И2: [Ах. <уздах>]
И1: рáдили смо /// **кàо** цр̀нци. // (Барз)

У примерима (36–38) иза *ита*-„клаузе” следи „клауза” с лексемом *да* у којој се понавља глагол изречен у *ита*-клаузи у истом облику у којем се налази у *ита*-клаузи – презенту или перфекту.²⁸⁸ Лексема *да* се остварује са својеврсним допусним значењем (онако како то одређује А. Мусић).

²⁸⁶ Исти тип интерференције (употреба релативног *ита* наместо релативног *ито*) уочен је приликом анализе употребе српског језика (као другог језика) код припадника словачке етничке заједнице у Арадцу (Арваи 2014: 18). У стандардном словачком језику заменица *čo* има улогу и (зависно)упитне и релативне заменице, те не чуди што се *ита* код неких говорника српског језика којима је словачки матерњи појављује и у улози релативне заменице.

²⁸⁷ Свакако да је у неким примерима који се бележе у румунском Банату, појава релативног *ита* наместо стандардног *ито* одраз линеарног динамизма живог говора (промена реченичне перспективе, оклевање, самоисправљање, лош почетак), нехотична говорна грешка, што је омогућено, између осталог, формалном и функционалном сродношћу *ито* и *ита*. Таква врста мешања нарочито је присутна у случајевима када антецедент заузима периферну синтаксичко-семантичку позицију у релативној клаузи. Поред тога, присуство и степен интерференције на овом плану зависи од конкретног говорника и његове компетенције за српски језик, а изгледа и од конкретне локалне заједнице српских говорника. Код неких говорника, није уочено мешање. У теренским записима из Чанада такође није забележено. То нам показује да се приликом истраживања миксоглотских подручја мора интервјуисати знатно већи број говорника и водити рачуна о индивидуалним разликама у испитиваном домену.

²⁸⁸ Уп. у РСАНУ: *да*: „за обележавање допусног значења у корелацији са заменицама и прилозима (уз понављање глагола). — Био [је] заповедио стражи: да ... убије сваког, ко био да био (Мил. М. Ћ. 9, 221). Откуд долазио да долазио ... њега чека снаха Мара (Весел. 17, 215). Шта ћеш да ћеш с овим људима, молим те, послушај и ти коју њину! (Тод. П. 1, 95). Говорили су: „Какав је, да је ... али је честит, паметан човјек” (Крањч. Стј. 5, 43)”.

Структура коју чине *што*-клауза и клауза с лексемом *да* у разматраним примерима чине једну интонациону јединицу и откривају нам једну фазу у развоју нове концесивне релативне, односно концесивне зависне клаузе. У примеру (36) дата структура је у концесивној смисаоној вези са последњом реченицом.

У примеру (39) део предиката је елидиран, а потпуном елизијом добила би се једна зависна клауза. Структура *шта си да си натоварио* интерпретира се као хибридна концесивна клауза. Чини се да управо овим путем настају клаузе типа *шта год да си натоварио*.

У грађи се бележе и структуре типа *шта си да си*, *шта је да је* у којима партикула *да* има акценат. Структуре функционишу као идиоматизовани изрази.

40. И1: (...) уу- -- утóпли се, *ш̄ӣӣ* [си д̄а̄]

А: [Мхм.]

И1: си, // дна се // напáсе, зàтварају (...)

(Барз)

41. (...) „в̄ӣ *ш̄ӣӣ* *с̄ӣе* д̄а̄ *сте*; <удах> ја сам тр̄ӣ пòлитике пром̄ен̄о̄.” / (Чу)

И1: Зàвила кèцеља, блу́за, [*ш̄ӣӣ* је]

А: [Да.]

И1: д̄а̄ је.

(Вл)

Допусне смисаоне релације налазимо и између „релативне реченице” и клаузе која следи иза ње.

42. Нек̄ иде *ш̄ӣӣа* д̄ће из н̄д̄ба, мбраш да идеш т̄амо да р̄адиш свòј пòсо. (ЈТ, СДЗб XXVII, 163).

Интересантан је и следећи пример.

43. И1: Уз[с̄ћу мало Х_п].

А: [Па даа з- -- н̄] *зн̄ам ш̄ӣӣ да с̄ӣе* *ј̄ели*, [м̄д̄ште д̄^а ўзм̄ете].

И1: [☺]

(Мио)

На послетку, уочавамо и већи број универзалних, односно концесивних универзалних релативних *што* / *шта год*-клауза у којима партикула *год* може бити нарочито прозодијски истакнута. Приметна је честа употреба форме *шта* уз глагол *хтети* у позицији релативне предикације.

44. И1: (...) *шiiо зѡи се сѣее сѡда, тѡкѡ* се и ѡнда се с[ѣјало].
 А: [Мхм.] // (Јар)
45. *Шiiо зѡѡ ѡн иричѡ*, ја сам **дѡбро** упѡмптила. // (Чу)
46. Јѡ сам мѡрала да слѡшѡм и да пѡштујѡм *шiiо ии* је зѡѡ речѡно па да је ѡ ватру, ѡ ватру.
 (Сув, ГВП, 670–671)
47. То нее-- спѡсобно *шiiа зѡѡ ѡћеж да рѡди*. // (ГЦр)
48. Слѡшѡј: ѡца, мѡјку и маш да ми пѡштујѡш, мѡје рѡдитеље не смѡш... *шiiа зѡѡ смѡириши* сѡмо кѡжи шта не вѡлѡ, а јѡ ћу тѡ пѡсле... (Мил, ГВП, 664)
49. Куд гѡд смо, *шiiѡ зѡѡ смо рѡдили* тѡко смо и мѡ учили од нѡга и пѡсле кад ѡн ишо нѡкад нѡсмо сѡли у тѡлиге да нѡсмо кѡзли Бѡже помѡзи. (НС, ЕИНС, 294)

Што / ита год-клауза се појављује и након структуре с терминативном интонацијом.

50. И1: **Сѡде** брѡте ја нѡ знам, <удах> // има <? акц.> шта **ѡћеш**. /
 А: Д[а].
 И1: [*Шiiѡ*] зѡѡ ѡће(ш). // (ГЦр)

Читава структура са *ита год*-клаузом може бити сведена на израз *ита год*, који тада добија вредност заменице *било ита*.

51. А: Аха. И чиме сее // хране, шта [користе]
 И1: [Па сѡ]ном, жѡтом, зѡбљѡм,
 А: А[ха].
 И1: [У јѡ]чмом, *шiiа зѡѡ*; /
 А: [Аха].
 И1: ѡн[е пѡ]су, мѡгу сѡ(д) да пѡсу чѡм нѡма снѡга,
 А: Аха. / А[ха].
 И1: [тѡ]ко.
 (Мио)

3. Релативне реченице с релативизатором *ко* (*zod*)

3.1. Уводне напомене

У улози релативизатора заменица *ко* (**kъto* < упитно-неодређено заменичко *kъ* + партикула заменичког порекла *to*)²⁸⁹ се у српском језику реализује од најстаријих историјских времена. У старосрпском језику затичемо је у релативним реченицама без антецедента, у релативним реченицама с формалним антецедентом и у релативним реченицама с именичким антецедентом. Именички антецедент се остварује у матичној или, пак, у релативној клаузи. У сагласју са својом инхерентном семантиком ова заменица се везује искључиво за персоналан антецедент који се бележи и у плуралској форми иако је реч о заменици са сингуларском парадигмом.²⁹⁰ Притом се уз релативизатор у функцији субјекта срећу и множинске форме релативне предикације (Gallis 1956: 53, 59–62, 69, 71–73; С. Павловић 2009а: 104–109, 115–116, 134–137).

И. Грицкат (1975: 291–292) је скренула пажњу на различите видове синкретизма и у речи *ко* у старом језику: претпостављени анафорски елемент тражи номинатив а релативни стоји у акузативу и обрнуто; акузативни облик се везује за оба елемента; анафорски елемент би био у дативу, релативни је у инструменталу; падежни однос А / Д претвара се у Ø / А (мнса за кого доушоу [за онога коме душа] двонт се [рубрика]). Ауторка упућује и на случајеве у којима се у релативном *ко* подразумева кондиционалност, као и на примере без смисаоне конгруенције међу деловима сложене реченице (присутне и у делима Ј. Игњатовића).

У савременом стандардном српском језику релативизатор *ко* се везује за персоналан формалан антецедент (морфолошки или конгруенцијски) мушког рода. Својим падежним обликом релативизатор показује улогу антецедента у релативној клаузи. Он се појављује у позицији субјекта, именског дела предиката, објекта, те прилошке одредбе релативне предикације (С. Павловић 2012: 75, 81–83). Савремена српска језичка норма

²⁸⁹ В. ESSJ2: 393–395, 658–664.

²⁹⁰ На основу грађе изнете у: С. Павловић 2009а, рекло би се да се овај релативизатор од првих писаних споменика односио на генеричке, потенцијалне, односно хипотетичке референте. Још је А. Мусић (1937: 2) истакао да (*m*)*ко* долази „poglavito u postulaciji i u hipotezi (u širem smislu, koji obuhvaća i relativne rečenice i pitanja), a *netko* poglavito u tvrdnji,” с тим што аутор сматра да се првобитно и „u jednom i drugom slučaju upotrebljavalo *tko*, te nije bilo formalne razlike, kao što je nema u grčkom jeziku. (...) Onda je istom, ali najkasnije još u baltijsko-slavensko doba, uz *tko* u tvrdnji prionulo *ne-* (*stsl. ně*).” Уп. Melvinger 1988.

експлицитно одобрава тзв. апсолутну употребу овог релативизатора (Пипер – Клајн 2013: 503–504), но не изјашњава се у погледу могућих комбинација синтаксичко-семантичких улога антецедента у матичној и релативној клаузи.

3.2. Анализа

Релативизатор *ко* се појављује у 21,25% релативних реченица. У 3,74% примера релативних *ко*-клауза релативизатор се реализује с партикулом *год*. Овај релативизатор се по правилу односи на персоналан сингуларски антецедент мушког рода.

По изузетку, *ко*-клауза реферише о животињи (коњу или ласти).

1. Ѐма у нѡсу, у нѡждрвѡма шѣ^аст длѡка (*кѡ^а има гѣуше*, тѡ није чѣст липицѡнер). (Го, СДЗб XXVII, 270)
2. <⊗ Па тѡ (ласта) ми (ј)е бѣло јѣдино / што сам ѣмѡ. // <⊗ удах> *Кѡ ме ѣдшиује мнѡго*. <⊗ издах> ⊗> (Сур)

У другом примеру говорник, заправо, квалификује анимално биће поистовећујући га са људским бићем.

На површинском плану реализују се слободне релативне *ко*-клаузе (88,79%) и постноминалне релативне *ко*-клаузе (11,21%).

3.2.1. Слободне релативне реченице

3.2.1.1. Устројавање релативне реченице

Слободне релативне *ко*-клаузе у односу на матичну предикацију / клаузу заузимају препозицију (57,37%) или постпозицију (39,47%). Појављују се и постпоновано-препоноване *ко*-клаузе (1,05%) и засебне репличке *ко*-клаузе (2,11%).

Препоноване релативне клаузе, уколико оставимо по страни уметнуте структуре, углавном се налазе на апсолутном почетку реченице. Ређе, оне следе након неког прилошког израза, временске или месне предлошко-падежне конструкције, партикуле и сл. Прилошки изрази служе да ситуацију означену релативном реченицом повежу с претходном исказаном ситуацијом показујући по правилу хронолошке релације међу њима.

1. *Kò je ìmò kòñe(,) ìdē* на трку. /// (Гр)
2. *Kò (je) ìmò*, клào и прàсе, ìспече се пйлее (...). (Сем)
3. И нйко да ти кàже, и *kò je знào*, нйје смèо да прйча. /// (Сем)
4. Мйсим, мóралo и да се рàди, ал *kò нйје рàдио*, нйје ймаo. // (Пр)
5. Й, // *kò je бйo мòзyñан, тàј мèñò*, рè(д) цйглè, рè(д) чèршиñа. / (Јар)
6. И1: <☺ Па *kò ìмà ìечèницу, њèмy* је дòбро ☺>
 А: [☺]
 И1: [<☺ кò <?> йма да зàкоље; а кò нèма, нèм,] дòшо Бóжиñ, не дòшо, све(j)èдно ☺>. (Лал)
7. *Kò рàди*, // òн ймà прйлично // дòста, *kò нè рàди*, // òн слàбије и жйвй, и нèма, ии /// тàко <инт.>. /// (Бч)
8. (З)нàчи, *ко ìмà дèцу*, мyчи се сà нyма, // ал знà бàр кòме òстави. /// (Миш)
9. Òнда, *kò je бoдàйш'и*, тàј прàви вèñе весèље, вйше скyпи дрyцтвa, вйше, а мй смо, нàко, òт среднй бйли (...). (Пг, СДЗб ХХХVII, 584)
10. (...) па yдарйш на срèдини јèдно дрво, мй зовèмо стòжèр, дрво на срèд онога гyмна што је òкресàно, па yнàколо мèтеш снòпове свè рèñаш, рèñаш, пòслена *kò ìмà кòñе*, òн кòñима обйлази. (Рож, ГЦШ, 476)

У следећим примерима прилошке одредбе имају улогу уводног конституента којим се читава сложена ситуација означена релативном реченицом ситуира у времену или простору, те је разумљиво што претходе *ко*-клаузи. Притом је у другом примеру копулативни део матичног предиката испред *ко*-клаузе репризиран у делу иза *ко*-клаузе.

11. А мй смо кòд куће кòд нàс нà штà нèма шyме, а у Србији и Срèм кò *ìма ìè шyме* òни су йшли и сèкли бàднàк дрво. (НС, ЕИНС, 287)
12. У мòје врèме (j)е **сàмо** *kò je бйo мнòго сйромашан*, / X нйје йшо. // (Пр)

Пример (12) је занимљив јер се лексемом *само* наглашава да ситуација означена матичном клаузом важи једино за субјекатске референте идентификоване *ко*-клаузом. У генеративним истраживањима ове проблематике говори се о „само-фразама” у улози „фокус-оператора” (в. Налурка-Rešetar 2011: 122).²⁹¹

Слободна релативна *ко*-клауза појављује се и између топикалног (познатог) субјекта или објекта и остатка матичне клаузе.

13. Јà сам пòшла за кòгà сам јà вòлела, и òне *за кòгà вòледу* нека пòñеду. (Бт, СДЗб ХХVII, 170)

²⁹¹ О улози оваквих лексичких јединица у модификацији временских релација међу саодносним предикацијама у реченици с временском клаузом в. Антонић 2013.

14. И1: А йста УУУ -- тó ко има дѡбре дчи мѡж да премѣти;

А: Да да да да [да].

И1: [аа] УУ кѡји мѡло, // нѣ може; алии кѡји су лѡди млѡћи, ѡнии то премѣћују <?>, кѡ је мѡтица. //

(Лал)

У емфазии се јављају структуре као што је следећа.

15. **Свѣ** кѡме нѣје иѡчно, то <?> је мѡрао даа // напѣше, да пѣше и да брѣше, наставник стѡји, јѣднако је шѣтао по учидници, /// и кѡме нѣје лѣпо напѣсано, // <? он мѡра да избрѣше ?> (...) (Пр).

У случајевима када улогу матичне клаузе има допунска да-клауза, правоу уметања релативне клаузе у да-клаузу нема.

16. (...) штѡ ја знам кѡ је нѣма кѡзѡ, // да кѡ је слѡбодан, // даа, // У у двѡнѡј сѡти, / У на прагу, / да чѣка Х, /// и да тѡца нѣну, У кѡдгод се звѡли ѡплећки <?> (...) (Гра)

17. Ии, У ја мѡгу сѡмо да вам кѡжем, /// да тѡ, кѡ је уѡнѡио < ? -н- >, да тѡ нѣ мож да забѡрави нѣкат. // (Бч)

18. Чѡла сам кѡже кѡ имѡ здрѡве зѡбе да смѣ ѡнѡ да ишчѡпају, бѣжи ћѣ ћу ја да с ѡтрујѣм. (ДЛ, ГВП, 676)

19. Нѣ бране ѡни <> удах> кѡ је -- кѡ нѣје комѡнисѡа да Х да крѣтѣж дѣте. <> удах> (Чу)

У наведеним примерима или се везник, ѡдносно једна секвенца да-клаузе укључујући и везник, понавља иза ко-клаузе или ко-клауза претходи целој да-клаузи.

Типичне (чврсто интегрисане, синтаксички и семантички конгруентне) постпоноване ко-клаузе веома су ретке.

20. И1: Па дѡђе ко дѡе да дѡћ(е) [па да вѡд]и.

А: [Мхм.]

И1: Вѡди.

(ММѡ)

21. Кѡд је ѡн ѡдрѡсто, ии <> удах> -- и ѡжѣнио се с кѡм је иѡѡ, и тѡ му нѣје мѡгла забрѡнти (...) (Миш)

22. Тѡ дѣте нѣје знало(.) свѣ се да наѡчити кѡ (j)е иѡмеиан. // (ВС)

Пример (20) нам показује да релативна клауза која попуњава позицију субјекта матичне клаузе може бити постпонована иако је српски језик језик SVO-типа. Датую позицију заузима будући да представља информативно релативан сегмент релативне

реченице, док матична клауза представља познату информацију. Релативна реченица у датом примеру долази као одговор на питање *Ко дође?*.

Пажњу привлачи честа појава *ко*-клауза које представљају интонационо издвојене, придодате структуре. Оне се појављују након реченице којој се додају или након неког елемента матичне реченице, као уметнуте реченичне јединице.

23. Зòв̄у се свира́чи. // *Кò је -- кò је мо̀у̀ћни(ј)и*; а кò н̄ије, òн // сла̀бо и зòв̄е Х. // (Кос)
24. И1: (...) јá сам у кући даривала. // *Кòџа њмаи у ку[ћи]*.
И2: [Пеш]кире си ти то ткала, јел да, ручни рад? //
(Гра)
25. А за Трò(ј)ице њстò – <» удах> У // *кò њресла̀вља̀ва Трò(ј)ицу* – <» удах> рãзлију <?» се кáрлице п̄н млèкáр, // њд̄у крстòноши (...) (Сем)

Као придодате реченичне јединице преобразују се и у својеврсне препоноване слободне релативне *ко*-клаузе.

26. А: Аха. // <гута> Добро, / аа (ј)е(л) мòжете м[и ка-]
И1: [М]òжемо да мèтемо на сáрму и ко̀бáсице, мáло к̄у̀лена, одòзго – /
А: Аха.
И1: *кò њма*, тò мèте; /
А: [Аха.]
И1: [аа] / нèко нè мете. //
(Дес)

Посебно је занимљив пример у којем релативизатор *ко* има улогу својеврсног партикуларизатора којим се један уопштени појединац издваја из мноштва означеног именицом у генитиву с предлогом *од*.²⁹² Притом се генитивна конструкција налази на крају препоноване *ко*-клаузе након које долази до анаколутског обрта.

27. (...) и òнда се дòручкује и *кò њр̀ви д̄ѡ̀вори в̀ра̀ѡа о ѡ̀ѡ̄ кòм̄иѡ̄ја*, òбично се дòђе зèт или тèча. (НС, ЕИНС, 279)

Ово својство нема релативизатор у релативним клаузама с исказаним антецедентом. Тешко у примерима с таквом конструкцијом можемо замислити постпоновану релативну клаузу.

²⁹² О партикуларизационом својству лексеме *један*, *неко*, али и *нешто* (!), у конструкцијама са генитивом блокираним предлогом *од* в. у М. Ивић 1971: 136–137.

Необична је и следећа структура.

28. И2: Дрўго пáрче је бйлоо <» удах> // У кд је ўмро / џс куће; /
А: Мх[м].
И2: [св]аки је ймо по свдјо пáрче. (Кт).

Изузетно, (фокализован) елемент *ко*-клаузе се појављује испред релативизатора *ко*.

29. Унѐсе се слáма, *најсйáрији кд је у кући* и ѓнда дѐца тў пд слами, развўче се слáма и пйјўчу. (НС, ЕИНС, 308)

У појединим примерима можемо говорити о *ко*-клаузи накнадно додатој топикалном елементу или о топикалној *ко*-клаузи чији се елемент нашао испред заменице *ко*. У другом случају *ко*-клауза клауза постаје изолован топикалан израз (када се излази из сфере релативизације), неки други тип клаузе, односно клауза са двоструком синтаксичко-семантичком улогом, о чему ће више бити речи у одељку о семантичко-прагматичким обележјима *ко*-клауза.

30. *Кајсије кд ймá*: мѓже рдѓ кад рдѓ, кад не рдѓ, ѓнда нѐма нйшга. (Бук, ГЦШ, 445) [↔ 1. кајсије – ко има кајсије – може роде, 2. ко има кајсије, може роде]
31. *Јабукe, крўшке кд ймá ддсйá, тѓ* родйва. (Бук, ГЦШ, 445)
32. – тѓ је свѓ здрáво слáбо бйло: *мѓйер и двá йо лáнци кд је нáвро тѓ* је бйло млѓго. (Ч, СДЗБ ХХVII, 175–176)
33. *Ѓ дѓцу кд је йѓѓ да крсйй, ѓндак* је пѓп кршћáво и(х) (...) (Чу)

И матична и релативна клауза могу бити делимично редуковане, а у репликама матична клауза бива и потпуно редукована.

34. Први дáн се јáхало, тѓ *ко йма кѓње*, свáко је ймо кѓње. (НС, ЕИНС, 302)
35. *Најбѓлѓ кд нйје ўдáйй, джењен*. (ГБ, ГВП, 651)
36. *Ќкрећѓш рўкѓм. Ко нѓма рўкама*. (Брнк, ДТВК, 447)
37. (...) тѓра тера; *кд йма кѓње* – кѓње, кѓ нѓма – ѓн з гѓведима тѓра стѓку, тѓра док не рáзгазе. (МЦ, ГЦШ, 480)

38. А: ə у кући, / [или шатор <?>]?
 И1: [Кѡ мѡже, к]ѡ је ѡмоо, мѡслимм, мѡста у кући, а кѡ нѡје, тѡ(ј) је прѡвио шѡтру <?>. /
 (Јар)
39. И4: [Не. <?>]
 А: [А јесу] они (Швабе) српски учили?
 И4: Ё па кѡ је ѡѡѡ; [на пример]
 И5: [Кѡ је ѡѡѡ.] /
 (Чал)
40. Б: [Ко (је старешина куће)?]
 А: [Мхм. <реакција на претходни исказ И1>]
 И1: [Ѡпѡт] ко је нѡјсѡари(ј)и. //
 (ГЦр)

3.2.1.2. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној и матичној клаузи

У релативној клаузи антецеденту је доступна позиција субјекта (88,42%), правог објекта (4,21%), логичког субјекта (3,16%), неправог објекта (3,16%), те прилошке одредбе места (1,05%). Релативизација субјекта је најфреквентнија у *ко*-клаузама, што је, ако се има у виду чињеница да је прототичан агенс, односно субјекат, људско биће, а да *ко* по правилу упућује на људско биће, сасвим разумљиво.

У слободним релативним *ко*-клаузама релативизована позиција је по правилу унутар главног дела релативне клаузе.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ СУБЈЕКТА. У функцији субјекта релативизатор *ко* се реализује номинативу. У матичној клаузи антецедент обавља исту улогу, улогу логичког субјекта (само у матичној клаузи којој претходи релативна), правог објекта, неправог објекта, те прилошке одредбе места. На почетку матичне клаузе (углавном на апсолутном почетку, уколико није реч о заменичкој енклитизи) може се реализовати заменички корелатив (по правилу лична заменица трећег лица или показна заменица *тај*). Он је испустио када антецедент има улогу субјекта. Изостаје и у ретким потврдама антецедента у улози месне одредбе матичне предикације. Изузетно, у матичној клаузи се појављује неутрумски заменички корелатив. Такође по изузетку, на почетку матичне клаузе којој претходи релативна појављује се корелативно *свако*. Бележи се пре свега у реченицама с релативизатором *ко год*. Треба, притом, нагласити да релативна клауза, често гравитира

другим врстама клауза (условним или допунским) уколико у њих не прелази. То је нарочито изражено код *ко*-клауза које претходе матичној клаузи у којој изостаје кореферентни заменички израз и код *ко*-клауза које се реализују као придодате структуре.

[субјекат]

1. Тò је црква од папира напразна, тò прави *ко ће нòсцӣи*, млади, нè дèца већ четрнајст, пèтнајст гòдѝна. (НС, ЕИНС, 292)
2. Тò је пòстио *кò ðће*, а кò нèће–нèће. (НС, ЕИНС, 305)
3. Свиње рáнио је *кò сѝӣгнè*, ал већинòм жèне. (Брнк, ДТВК, 449)
4. Тò дјете нѝје знàло(.) свè се дá нау̀чити *кò (j)e ѝ̄мeѝан*. // (ВС)
5. *Ко је ѝ̄до*, пòстио је. (НС, ЕИНС, 289)
6. Пр̀авили смо тò свè, па се рèже кòлач, *кò нèма дèцу зòве рòдове*. (Ср, ППЈ 40, 148)
7. *Кò ðће да ѝде* нек ѝде, да се др̀жи ðбичај. (Ср, ППЈ 40, 151)
8. Е *кò није ѝмò ѝ̄е сандуке* др̀жò у ца̀ковима. (Брнк, ДТВК, 447)
9. *Кò жеде бèли смòк* млòго је здрав̀и. (Ор, ГЦШ, 433)
10. И нѝко да ти кáже, и *кò је знàо*, нѝје смèо да пр̀ича. /// (Сем)
11. *Кò нè р̀ади, т̀ај* нèма. (С, СДЗб ХХVII, 223)
12. И *кò ће ѝћи да ðре з̀адру̀ги и др̀жави*, е *т̀ај* ће дòбити бòнова, па ће мòћи м̀ало паз̀арити (Де, РСГВ 1, 125)
13. Ако ð̄ћè да дèру, ðни дèру, а *кò нèће да дèре, ðн* у вòду вр̀ућу ðпари ðнò па оч̀уп̀а–се ðнò, кòчет. (Бук, ГЦШ, 446)
14. А *кò је сл̀аь, ðн* је пр̀по б̀рзо – ако му је б̀ило сл̀аь матер̀ијал овај живч̀ани и ðвò кој̀ешта. (Ју, ГЦШ, 470)
15. И1: (...) [кò нѝје,
А: [Да.]
И1: *ðн* јес, /// шт̀ап и ðвце ч̀увао (...)
(Барз)
16. Па *кò ће дòћ(и) ѝ̄ зòсѝе, т̀ај* ће дòћ(и) – кò мòра; а кò нè мора, не- -- нèће ни дòћ". // (Бо)
17. Ыма у нòсу, у нòждр̀вама шè^аст дл̀ака (*кò^а има з̀ушће, т̀ò* нѝје ч̀ист липиц̀анер). (Го, СДЗб ХХVII, 270)
18. И1: *Кò ѝм̀а ðòбре кòње, // и вòлове, // т̀ò* ти је дом̀аћин. Кòла...
И2: Па с̀игурно. Òнда на- нàђе дòбру дèвòјку. //
(Барз/Дуд)
19. *Ко з̀òд ðòће, // ðн* дòноси, т̀акò, пр̀асе, дòноси р̀акију (...) (Мио)
20. А *ко з̀òј р̀ади, <» удах> // ðн* нè кука нѝ на шта, // него р̀ади ðнò, што <удах> му пр̀ипада да р̀ади, и èто – т̀акò мòра да б̀уде. /// (Бч)
21. *Код з̀òд ðде на з̀рòбље, св̀ако* пр̀оч̀ита. (Чур, СДЗб ХХVII, 201)

[логички субјекат]

22. *Кò ìма ìрòдје* да рáду, њèмү је дò^абро^а, ал ди јèдно рáди, тìм нìје дòбро, – ако ìма вìше да рáни друштва. (Бт, СДЗб XXVII, 168)
23. Прèслава је кад цèло сèло слáви јèдан дáн, *ко се зàтìеко у ìшìм сèлу или дòђе у сèло* – њèмү је то слáва. (Тр, СДЗб LVIII, 233)
24. И1: <☺ Па кò ìмá ìечèнициу, њèмү је дòбро ☺>;
А: [☺]
И1: [<☺ кò <?> ìма да зàкоље; а кò нèма, нèм,] дòшо Бóжић, не дòшо, све(ј)èдно ☺>. (Лал)

[прави објекат]

25. *Ўзмү мртвачкì прстèн и вèлè да тàкò сà нìм пòгледáш, кроз òтáј мртвачкì прстèн кò òñеш да ìòђè зà ìе.* (ЛСОР, 125)
26. Кáжè, òни су убијали *кò је ìарìиизáне ìодржáвò*, òни су клàли. (Брез, ГВП, 674)
27. О^андак тàмо јèдан чò^аек што га пòзнáе мòј брàт, тражи кáрте (*кò нèма кáртиу, га* ìзбáци нàпоље), а мèне је пүстијо зàто што смо ìшли јá и мòј брàт ўвек тàмо. (З, СДЗб XXVII, 158)
28. „Їма двè – три визìте до вòде докле стìгнеш тàмо, па *кò ìма реòму и*, да простìте, брүк (= килу, нем. *Vruch*), тòг нè пушћу.“ (Ит, СДЗб XLIII, 503)
29. *Кò ìрво ìòлази, тòга* дарìвају. < (вероватно) И1 лупка шољом у току изговарања првог дела реченице> (Сем)
30. *Кò је бìо мáло саа, / òвìм, <» издах> Шìфìиарима, / òни су га* ўбили. / (ГЦр)
31. *Ко је зòд мáло нèшиòо, // бìо сà нìма, òни су га* ўбили. (ГЦр)

[неправи објекат]

32. (...) дáдèш (старо одело) мáјци, бáби – *кò ìмá с ìòбòм.* / (Још)
33. *Кò ìожèлио рáшì у òржаву*, нек мү дá бòг ў кућу. (Ит, СДЗб XLIII, 491)
34. Ко ўмре – ìздаћемо мү зà дүшу. (СДЗб LVIII, 111)
35. (...) напèчè се рáкије – ìмá се, бìло је: *кò је ìрòшиò, кò је òдиò, свáком* се дáје) јèдну пүну тìквицу (од тìкве; у стáро дòба нì(је) бìло стàкло, него из тìквицè^а смо пìли рáкије) и свáко дèте звòно у рүке (...) (Лћ, СДЗб XXVII, 278)

[прилошка одредба места]

36. За Мáтерице ìзáћеш чèстìташ мáјки, свòјој мáми, и чèстìташ јòј тáј дáн Мáтерице, òнак òна тèбе дарìва, кèцељу, мáраму, ìдеш стрìни, тèтки, *кò је ìвòј нáблìжи, кò је ìòò одржáво.* (НС, ЕИНС, 303)
37. Òнда ìдем да чèстìтам Вáси Бүлки ìмендáн и *кò ìма слáву* ìдем да чèстìтам. (НС, ЕИНС, 283)
38. *Кò ìма ìмендáн*, идèмо на слáву. (НС, ЕИНС, 284)
39. *Ко нас је зòд звáò у ашчìлук*, ìшли смо. (ЛСОР, 95)

У матичној клаузи се појављује и заменички корелатив у множини, када се истиче плуралитет хипотетичких референата.

40. *Ко бйде на рúчку кад ùмрē, тѣ зòвѣш и на дáћу пòслє.* (Лу, МОГСК, 359)
 41. *А кò нйје бйо тѣ не зòвѣш.* (Лу, МОГСК, 359)
 42. А: А ооваај, а за Ускрс? К- <» удах> ... / [Како је било?]
 И1: [Е за Ускрс] оваај, кò *имā јагњѣнце* УУ, дòбро, рàно се Х, они зàкољу, / <» удах>
 йспечу јàгње (...)
 (Лал)

У једном примеру егзистенцијалне матичне клаузе са безлично употребљеним глаголом *бити* у позицији предиката, ми можемо говорити о антецеденту у функцији логичког субјекта матичне предикације, међутим, читава *ко*-клауза у забележеном примером добија вредност својеврсне допунске клаузе.

43. (...) ал нйје бйло кò *мòж да йдйије йòлйко.* (Ср, ППЈ 40, 150)

У грађи се бележи један специфичан пример са слабо видљивом позицијом антецедента у матичној клаузи.

44. *У ко зòј исјѣче др̀ва <? акц.>, /// р̀ке се кр̀стају <? инт. дуж.> . / (Сем)*

Антецедент би се могао интерпретирати као посесор у матичној клаузи. Овде је *ко* *год*-клауза у већој мери прилошког карактера.

Између релативне и матичне клаузе често не постоји конгруентна синтаксичка веза. *Ко*-клаузе су неретко слабо интегрисане у матичну структуру или су потпуно неинтегрисане. Матична клауза у многим примерима не регулише граматичка обележја *ко*-клаузе. Тако се, на пример, матична клауза може реализовати као пасивна структура док се релативизатор *ко* односи на субјекат-агенс активне варијанте, или, на пример, саодносне предикације чији је субјекат антецедентни појам не конгруирају у лицу, броју, роду итд. Такве структуре могу настати као резултат говорниковог домишљања, потребе да допуни свој исказ, да накнадно прецизира оно о чему саопштава, при чему на интонационом плану то не мора бити сигнализано. Но, стиче се утисак да није увек у питању придодавање, домишљање (у смислу накнадног увиђања потреба за прецизирањем изреченог), већ да је реч напосто о спонтаном језичком изричају у којем су остварени неконгруентни „колокати”. Говорнику је у првом плану садржај, а не форма, мисао је врло динамична, у непрекидном је кретању, што форма не може увек испратити на граматичан

начин. Стога и многе примере овог типа (и не само тог типа) можемо на више начина интерпретирати и у погледу синтаксичко-семантичке структуре релативне реченице и у погледу врсте клаузе којој припада *ко*-клауза. С друге стране, чини се да су у појединим примерима такве клаузе прилошког карактера, што омогућава неконгруентну везу.

45. Бòжићни пòст је тàј кòји йма дòста рйбе, зймско дòба, вeћйном се јèде рйба ко мòже. (НС, ЕИНС, 269)
46. (...) нèки колáчи мeсио се кò је знйо. /// (Гр)
47. И рeбра су бйла на Бòжић, кò сиййгне да исйече. (НС, ЕИНС, 304)
48. А: Ш- ш чиме сте све штрудле правили?
 И1: Па прàвили смо с мàком, с òрасима – кò је ймо òрāса; //
 А: [Аха. <?>]
 И1: [а кò] нй(j)[°] <?>, и са сýвим грòжђом, / и чйсте, // бйло је кò нйје ймо да кўпи штā (...)
 (Дец)
49. Зòвy се свирáчи. // Кò је -- кò је моgўһни(j)и; а кò нйје, òн // слāбо и зòвe X. // (Кос)
50. И1: (...) йсто се прàвила сàрма / –
 А: [Мхм.]
 И1: [кò ì]мā; ко гòд и јā (...)
 (ММо)
51. Па òнда да пòчемо да йдeмо да пйјучeмо окò-кyће дeца – кò ìмā дeцe – да пйјучeмо и да прйчaмо: кукурeку, квā-квā-квā-квā, да рйчeмо кò-гòвeда, блeјймо –дeца. (Ју, ГЦШ, 472)
52. (...) шāрају се јāја, и нèк ймаш тй штa òћеш, <> удах> али кòље се, йли прāсе, или јāгње – кò йма. <> удах> (Вл)
53. А: А како су млади пре забављали, / јел су биле неке игранке, нешто?
 И1: Па јeсу по сeлу кò има вeћу кўћу. /
 А: Ах[a].
 И1: [и] вeћу òвy ÿрйезарйју. /
 А: Да. /
 И1: Они òду дeчāци на грòбље гòре, / ннаа брeг, и вйчу нā игру. //
 (Лал)

Овакви структурни типови реченице у анализираној грађи најзаступљенији су код релативних *ко*-клауза, што показује да су оне знатно аутономније од осталих које су биле предмет анализе, а што је, између осталог, последица њихове уопштене, неконкретизоване, потенцијалне, односно хипотетичке референције. Реченице типа (45), с анонимизованим агенсом, бележе се углавном у *ко*-клаузама.

С обзиром на ова својства *ко*-клауза, јасно је зашто улогу антецедента у матичној клаузи није могуће увек једнозначно утврдити, нити можемо увек бити сигурни који је садржај говорнику подразумеван, која би структура заиста била надређена *ко*-клаузи.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРАВОГ ОБЈЕКТА. У функцији правог објекта релативне предикације релативизатор се појављује у беспредлошком акузативу. У матичној клаузи антецедент обавља функцију субјекта, правог објекта, те објекта. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна појављује се заменички корелатив (показна заменица *тај* или лична заменица трећег лица), који може изостати када антецедент има улогу субјекта матичне предикације.

Ко-клаузе које се реализују иза матичне у главнини примера су својеврсни додаци.

[субјекат]

54. Само они иду <шап.>. Роди-, <> удах> мајка, отац, браћа, <> удах> чича – *кòг̃а̀ ìм̃а̀, ìм̃а̀ н̃й̃(х) п̃у̀на кòла, // упр̃егну кòњ̃е <>, ìд̃у̀ да гл̃едају к̃у̃ћу т̃а̀мо <?>. / <> удах> (Чу)*
55. Їшò је по н̃еб̃ј̃елом, то *кòг̃а̀ ж̃ивой̃ не м̃аз̃и*, па намучен и ìд̃е по н̃еб̃ј̃елом. (Руд, СДЗБ LVIII, 178)
56. К̃а̀д̃ у̀ват̃иш сл̃еп̃ог̃ м̃иша, т̃и òн̃ò ј̃едно кр̃ило òстави и *кòг̃а̀ кр̃òс ìш̃ò ìòг̃лед̃аиш, òн̃ ј̃е твòј̃.* (ЛСОР, 119)
57. А гòр је у Пòдгор^{ни} б̃ило... *ј̃а ка сам б̃ила код у̀ј̃ак̃а̀ кòг̃а̀ в̃и́кну т̃а̀ј̃* дòлази н̃а игру, *кòг̃а̀ н̃е в̃и́кну* не дòлази. (Дуп, МОГСК, 348)

[прави објекат]

58. (...) ìду да зòву ч̃утуром, òт ку̀е дò ку̀е коо // -- *кòг̃а̀ òг̃еду (...)* (Јар)
59. И1: (...) *ј̃а сам у̀ ку̀и дар̃ивала. // Кòг̃а̀ ìмаиш у̀ ку̀[ћи].*
И2: [Пеш]кире си ти то ткала, јел да, ручни рад? // (Гра)
60. Н̃ије то зв̃аò мнòго Бòр^{сав}, // Х род̃б̃ину, Х ии // *кòг̃а̀ сам ј̃а ìмала ìр̃еч̃е̃з̃,* и т̃а̀ко. /// (Гр)
61. Дарује свòјту св̃екрову и св̃екровину свòјту. С̃естре, бра̃ћу, *кòг̃а̀ ìм̃а̀ млади̃жења.* (БЦ, ЛСОР, 162)

[неправи објекат]

62. За Бòжић се с̃ипа вòда са бок̃алом св̃аком чл̃ану к̃у̀е г̃аздарица к̃у̀е, м̃ати, д̃еци, у̀нуч̃адима, с̃иновима г̃ери, *кòг̃а̀ ìма,* св̃аком кò је дòшо у̀ гости ил ако је т̃у, с̃ипа се из бок̃ала у̀ р̃у̀ке, у̀м̃ива се и т̃у стòји д̃ин̃ар гвòздени поред лавòра и рум̃ена ј̃абука, у̀м̃ива се да би ìмо п̃ара и да б̃удеш здр̃ав ò т̃е ј̃абуке и òнда се дòручкује и кò п̃рви òтвори в̃рата о т̃и кòмши̃ја, òбично се дòђе з̃ет или т̃еча. (НС, ЕИНС, 279)
63. Їи, ка(д) се у̀д̃ајеш, п̃днесеш /// д̃ар, св̃екру, св̃екрви, д̃еверу, / з̃аови – *кòг̃а̀ ìм̃аиш...* (Још)
64. И да у̀ват̃им у̀ста *ј̃а в̃акò* и д ìзи̃ђем н̃апоље, и *кòг̃а̀ в̃и́кну,* кòј̃е ìме в̃и́кну, з̃а тога г̃еш от̃ићи. (Дуп, МОГСК, 348)

И овде се бележи плуралски заменички корелатив.

65. *Кòĝа су вòлели, тѣ су избíрали и од òви што су сítнија дѣца, тѣ су мáнули и нáс мѣсечáре.* (Ит, СДЗб XLIII, 503)

Семантичко обележје антецедента [људско +] несумњиво утиче на експлицирање заменичког корелатива када антецедент у матичној клаузи којој претходи релативна има улогу директног објекта.

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ЛОГИЧКОГ СУБЈЕКТА. У функцији логичког субјекта релативне предикације антецедентни појам је лице о чијем се постојању, тј. присуству реферише у релативној клаузи или лице које је поседник одређеног ентитета у ситуацији означеној релативном клаузом. У првом случају релативизатор се реализује у беспредлошком генитиву у имперсоналној реченици егзистенцијалног, тј. егзистенцијално-локационог типа. Антецедент се интерпретира као неправи (дативни) објекат матичне предикације. У другом случају релативизатор се реализује у генитиву с предлогом у (у говору Рађевине)²⁹³. Улогу антецедента у матичној клаузи није могуће једнозначно одредити.

66. *А бадњача се овáко као вѣкна, њсто је њсецкаш и пòсолиш и тò ти је бадњача. И шáка је бíла да се прáви домáћица, тò òма пòдѣлиш дѣци и кòĝа њма ў кући, тò је бíла радòст.* (НС, ЕИНС, 303–304)

67. *Прѣ ка(д) смо гáјили свíње, / па кадò, // трѣба да трајѡмо сáд на, / вѣпра, // штò бòљѣĝа, /// вѣпра, ў коĝа ѡмá у комийлук(у) <инт.>, // ако нѣмамо мѡ. // (Цер)*

Оно што се садржајем релативне клаузе приписује антецеденту као логичком субјекту може се тицати просторне релације (удаљености) коју он успоставља са другим појмом или начина на који он реализује радњу, односно квалитета / изгледа онога што је остварено његовом реализацијом радње. У таквим примерима релативизатор се реализује у беспредлошком дативу, а *ко*-клауза претходи матичној или је интерпонирана у њу. На почетку матичне клаузе којој претходи релативна реализује се заменички корелатив (лична заменица трећег лица).

²⁹³ О посесивној конструкцији у + генитив личне заменице у говору Рађевине в. Петровић-Савић 2010.

68. (...) *кѡмѣ (j)е бѣло блѣже, ѡц је ѡшоо // у Прѣслонѣцу, а (...) (Пр) [↔ онај који се налазио ближе објекту X]*
69. *Свѣ кѡме нѣје ѡѡчно, то <?> је мѡрао даа // нѡпѣше, да пѣше и да брѣше, нѡставник стѡјѣ, јѣднако је шѣтао по учѣдници, /// и кѡме нѣје лѣѡ нѣѡсано, // <? он мѡра да ѣзбрише ?> (...) (Пр) [↔ 1. онај који није тачно одговорио / којем није тачан одговор, 2. онај који није лепо написао]²⁹⁴*

У једном примеру антецедент као логички субјекат и релативне и матичне предикације бележи се у реченици с идиоматизованим изразом *дође крај [некоме]*. Матичној клаузи претходи релативна. Релативизатор се реализује у беспредлошком дативу, заменички корелатив у матичној клаузи изостаје.

70. *Мѡда и сѡд ѣмѡ лѣкѡва; а(ли) кѡмѣ дође крај, дође. // (Миш)*

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ НЕПРАВОГ ОБЈЕКТА. Антецедент у *ко*-клаузи може имати улогу предлошког директног објекта или беспредлошког индиректног објекта.

а) У првој улози релативизатор се реализује у акузативу с предлогом *за*, а у позицији зависног предиката реализују се глаголи *хтети* или *волети*, уз које се у функцији допуне подразумева глагол са значењем ‘удати се’ (*удати се, поћи, побећи* и сл.), који се испушта јер је исказан у матичној клаузи или у некој другој клаузи која претходи матичној, када је клауза надређена *ко*-клаузи подразумевана. С обзиром на то да антецедент има исту улогу у матичној, односно у имплицираној надређеној клаузи, предлог *за* деле саодносне предикације. У матичној клаузи којој претходи *ко*-клауза није забележен заменички корелатив.

71. *Јѡ сам пѡшла за кѡгѡ сам јѡ вѡлела, и ѡне за кѡга вѡледу нека пѡђеду. (Бт, СДЗб XXVII, 170)*
72. *Нѣ дѡ мѡјка ѡће да се ѡбије, а ѡтац јѡ кѡже сѡмо нек ѣдѣ за кѡгѡ ѡће, за кѡгѡ ѡће. (Клн, МОГСК, 367)*
73. *Кѡже „Нѣмѡј сѡмо за Лѡфа, бѡлѣ ти, // ѡдѡј се за кѡгѡ ѡћеш, нѣго за нѣга.” /// (Бч)*
74. *Мѣнѣ је ѡтац ѡдѡ зѡ кѡгѡ јѡ нѣсам ѡћѣла (ППЈ 43, 175)*
75. *Прѣ се дѣвѡјка удавала или са дѡговѡром или је бѣгала ако јѡ нѣ дајѡ зѡ кѡгѡ ѡна ѡћѣ. (ЈСОР, 97) [↔ не дају да се уда за кога она хоће]*
76. *Јѡ сам пѡшла за кѡгѡ сам јѡ вѡлела, и ѡне за кѡгѡ вѡледу нека пѡђеду. (Бт, СДЗб XXVII, 170)*

²⁹⁴ О реченичним прилозима „додатног коментара” којима говорно лице износи свој коментар о садржини реченице коју изриче и о адјективизацији реченичних прилога в. М. Ивић 1978: 9–15.

77. Мѣнѣ су давали за другог момка, а ја нисам тѣла. *Зѣ коѡа сам ја иѣла*, ја сам и побѣгла и ѡчла. (ЛСОР, 105)

78. И *зѣ коѡа ѣиш* сѡде тѣ прѣѣи. (Дуп, МОГСК, 348)

б) У функцији индиректног објекта релативне предикације антецедентни појам је лице које је прималац предметног објекта, односно лице које представља објекат намене. Релативизатор *ко* се реализује у беспредлошком дативу. У матичној клаузи има исту улогу или улогу субјекта (када матичној клаузи претходи релативна). У првом случају предикат релативне клаузе је сведен на пуну или енклитичку форму глагола *хтети* јер је подразумевани глагол у функцији допуне исказан у матичној клаузи, односно лако се контекстуално идентификује. У матичној клаузи којој претходи релативна реализује се заменички корелатив – лична заменица трећег лица.

[неправи објекат]

79. Пѡсле тѡ ѡзмѣи и свѣћу *кѡмѣ ѣиш*. <у позадини ☺> (Лу, МОГСК, 359)

80. (...) каже „носи шѡље, // сѡт, *кѡме ѡѣиш*”. // (Барз)

[субјекат]

81. Е *кѡмѣ ѡѡдне*, // прво, / ѡн трѣба да јѡри ѡнога, да стѣгне, да га ѡхвати. (Пр)

У једном забележеном примеру релативизатор се реализује у инструменталу с предлогом *са* наместо стандардног беспредлошког инструментала у функцији нетипичног објекта глагола *оженити*. Релативна клауза следи иза матичне клаузе. Притом је зависни предикат редукован будући да је подразумевани глагол исказан у матичној клаузи. Стога један предлог деле две клаузе.

82. Кѡд је ѡн ѡдрѡсто, ии <> удах> -- и ожеднио се *с кѡм је иѣѡ*, и тѡ му нѣје мѡгла забрѡнти (...) (Миш)

АНТЕЦЕДЕНТ У ФУНКЦИЈИ ПРИЛОШКЕ ОДРЕДБЕ МЕСТА. Антецедент у функцији месне одредбе релативне предикације представља се као просторни оријентир у чијој се сфери завршава кретање објекта локализације. Релативизатор *ко* се реализује у генитиву с предлогом *код*. Релативна *ко*-клауза претходи матичној клаузи, у којој антецедент заступа лична заменица трећег лица у функцији субјекта.

83. (...) *кой̄ кòг̄а се б̄а̄ци, он̄ трèба да скòч̄и.* // (Пр)

84. И1: (...) лòм̄е на свè стр̄ане, и с̄ад ако <?> -- ко- -- ко(ò) кòг̄а, òде она й̄ара, ко- -- чи(ј)и <? акц.>[кòм̄ад]

А: [Да.]

И1: б̄уде онаа

А: Да; [2 да да да 2] да.

И1: [2 п̄ара 2], он̄ каж̄ он̄ ће б̄ит старèш"на, он̄ -- код њèг̄а ће б̄ити УУ блага̄јна, /

А: [3 Аахааа. ☺ 3]

И1: [3 са п̄арама; кò н̄а̄је <☺ у чéсници ту п̄ару. ☺> 3]

(Лал)

3.2.1.3. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Слободне релативне *ко*-клаузе представљају тип релативне клаузе којом се најуопштеније реферише о људском бићу. С обзиром на то да антецедент изостаје, податак о типу детерминације, односно квантификације референта (*онај ко, свако ко, ко год*) остаје имплициран, тј. изводи се из контекста. Неретко су могуће двоструке или вишеструке интерпретације.

Тако се у следећем примеру може говорити о детерминацији типа *онај ко*, али исто тако можемо говорити и о квантификацији типа *свако ко*.²⁹⁵

1. И1: А й̄ста УУУ -- тò *ко има дòбре òчи* мòж да премéти;

А: Да да да да [да].

И1: [аа] УУ кòји м̄ало, // нè може; алии кòји су љ̄уди м̄ла̄ђи, òнии то премèђују <?>, кò је м̄атица. //

(Лал)

Међутим, употреба заменице *свако* уз релативизатор *ко* није могућа у следећим примерима будући да долази у обзир само један ентитет. Но, у сваком случају референција релативизатора *ко* је неререференцијалног (неконкретизованог) карактера.

2. Мèнè су давали за др̄угòг мòмка, а ја нисам т̄èла. *З̄а ког̄а сам ја ӣт̄ела*, ја сам и пòбèгла и òчла. (ЛСОР, 105)

²⁹⁵ Овим се не сугерише да се уз *ко* подразумева антецедент нити позиција подразумеваног антецедента.

3. Jā sam p̄špla za kògā sam jâ vòlèla, и òне за кòга вòледу нека пòђеду. (Бт, СДЗб XXVII, 170)

И у следећем примеру релативне реченице говорно лице има у виду једног референта, али се тај референт не конкретизује релативном клаузом и може се говорити о неререференцијалној детерминацији типа *неко ко*.

4. И(...) ймам ја у граду кò *живи* <? послакц. дуж.>. // Ал мўчи се. // Ўнука мòја (...) (ГЦр)

У примеру као што је:

5. Нè дā мājка ðће да се ўбије, а ðтац јој кáже сàмо нек йдè за кòгā ðће, за кòгā ðће. (Клн, МОГСК, 367),

Референција релативизатора *ко* је таква да у обзир долази само један ентитет, али субјекат има слободу избора, тј. допушта се било који ентитет који субјекту одговара.

Изразиту хипотетичност референта *ко*-клаузе лепо нам илуструје следећи пример.

6. Кò бiо да бiде кўћи, бiло буртин бас бiло његова газдина, òн пiта: ‘Ѐмени (*how many*) – кòлко ћеш. (Ит, СДЗб XLIII, 509)

У наведеном примеру апозитивном дисјункцијом (*било буртин бас било његова газдина*) која је додата релативној реченици показује се који референти долазе у обзир, који референти се допуштају.²⁹⁶ Према томе, овде је сасвим јасно да релативизатор *ко* не упућује на конкретног референта. Дати пример нам показује и пут стапања двеју клауза у једну (*ко био да биде*).

Погледајмо и пример:

7. А ўв'èк сам и вiкала: сàмо да ме ўбију, кò бiјо, у òним мòменту. (Чур, СДЗб XXVII, 200) .

²⁹⁶ У датом примеру јасно се види да је релативизатор, како истиче А. Мусић (1910: 107, 122), генерализација реченичне дисјункције (*ко* <=> *ко год*), дисјунктивног низа, док је дисјунктивни низ специјализација релативизатора.

Клауза се може интерпретирати као концесивна релативна клауза евентуалнореалног типа (*ко био* ↔ *и ако а, и ако б, и ако в...*). Глагол *бити* је у тзв. крњем перфекту, који овде чува своју, по свој прилици, архаичну модалну семантику.²⁹⁷

Блискост слободних, нарочито препонованих, релативних *ко*-клауза и типичних условних клауза најбоље показују случајеви када се сличан садржај час исказује условном *ако*-клаузом, час слободном релативном *ко*-клаузом.

8. Ако оће да дѐру, они дѐру, а кѐ нѐће да дѐре, он у вѐду врѐћу опари онѐ па очѐп̄а-се онѐ, кѐчет. (Бук, ГЦШ, 446).

Препоноване слободне релативне *ко*-клаузе на семантичко-прагматичком и интонационом плану реализују се по правилу као топикалне структуре у левој периферији реченице, попут препонованих циркумноминалних и слободних релативних *који*-клауза, с тим што су у поређењу с *који*-клаузама уопштенијег карактера, мада у многим случајевима на семантичком плану нема разлике између датих релативизатора.

Изразито су корелативног карактера онда када се реализују као интонационо издвојене структуре и са заменичким корелативом на почетку матичне клаузе, при чему и релативизатор и корелатив имају акценат.

9. (...) кѐ ие ува^ии, тај те и отера, одвѐче тамо (...) (Миш)
10. И, // кѐ је био мѐзѐхан, тај мѐћѐ, рѐ(д) циглѐ, рѐ(д) чѐршиѐа. / (Јар)
11. Кѐ прво пѐлази, тѐга даривају. < (вероватно) информатор лупка шољом у току изговарања првог дела реченице > (Сем)

Изузетно ретко, препонована релативна *ко*-клауза и матична клауза чине једну интонациону целину. То се бележи у примерима попут следећег.

12. А: [Да.]
И1: [А *ко*] дће дће, кѐ нѐће, / опет лѐпо.
(Вл)

У таквим случајевима предикатски садржај релативне клаузе понавља се у матичној, тј. саодносни предикати имају исту лексичку репрезентацију и формализацију.

²⁹⁷ Уп. структуру *ко био* и заменицу *било ко*.

Реч је о врло кратким структурама – матична клауза је у наведеним примерима сведена на предикат. Матичном клаузом се само потврђује (као факат) оно што је изречено релативном клаузом.

Но, такве клаузе могу бити и интонационо издвојене.

13. *Кò је ìзгìно*, ìзгìно (...) (Чу)

14. Мàда и сàд ìмà лéкòва; а(ли) *кòмè дòђе крàј*, дòђе. // (Миш)

Испред фокалног сегмента матичне клаузе може се појавити партикула *и*.

15. *Кò (је) ìмò*, клàò и прàсе, ìспече се пìлее (...) (Сем)

Препоновану слободну релативну *ко*-клаузу која није интонационо издвојена бележимо и у следећем примеру.

16. И1: А ìста УУУ -- тò *ко има дòбре òчи* мòж да премéти;

А: Да да да да [да].

И1: [аа] УУ кòји мàло, // нè може; алии кòји су лъди млàђи, òнии то премèђују <?>, кò је мàтица. //

(Лал)

У појединим примерима препонованих *ко*-клауза, пре свега, када антецеденту није додељена синтаксичко-семантичка позиција у матичној клаузи, односно када је његова улога у матичној клаузи слабо изражена или готово неизражена, препоновану *ко*-клаузу можемо интерпретирати као условну (нулту *ако*-)клаузу, када се излази из сфере релативизације.²⁹⁸ Раскидање конгруенцијске везе међу саодносним клаузама томе доприноси. Условни карактер *ко*-клаузе може бити сигнализован заменичким прилогом *онда* на почетку матичне клаузе.

17. Први кò ìма, дèда, *ко нèма* òтац ùстаје, мàти сìпа вòду у лàвòр, без òбзира бìло купàтило нè бìло. (НС, ЕИНС, 279)

18. И1: Плèва се òдноси // у плèваре <инт.>. //

А: Плеваре.

И1: Ко ìма плèвару, *ко нèма*, // тàј штоо -- што плèву нàмешта, // дèне. /

(Ви)

19. Пéшес мèтара, седàм-осам; кò *изврìиè дèсеì мèшара* – сìла, сìла, а сàт се сасвìм лàко... (Круш, ГЦШ, 483)

²⁹⁸ О двофункционалним допунско-условним *да*-клаузама в. Ковачевић 2010.

20. (...) и плѣтѣмо, / цѣмперес. // Зѣ и҃грѣнке, за вѣшере – // кѡ је мѡгуѣан, кѡ нѣје, // нѣком нѣшта. (Још)
21. Сѣмо трѣћи дѣн је бѣло на Свѣтог Стѣвѣна свечѣри, а кѡ нѣма свечѣре ѡнда дрѣги дѣн Бѡжиѣа ўвече чѣстимо слѣму, бацѣмо. (НС, ЕИНС, 291)
22. А: И ка- УУ -- ко је углавном спремо вечеру? //
И1: Паа, ко йма мѣтер <инт.>, У / мѣти <инт.>, а кѡ нѣма, ѡнда, У ѡна ка(д) дѡђе кѣћи, ѡна спрѣмѣ. //
(Дес)

Следећи пример такође можемо посматрати у светлу реченог.

23. Кѡ рѣди, У дрѣги нѡси. / Дрѣги рѣди, дрѣги нѡси. (Ра)
[↔ један ради, други носи / ако А ради, Б носи]

Специфичне су структуре с неутрумским заменицама *то* или *оно* које се реализују на почетку матичне клаузе упућујући на објекатски аргумент *ко*-клаузе, односно на читаву ситуацију исказану *ко*-клаузом, при чему референт заменице *ко* губи улогу у матичној клаузи. Читаву ситуацију исказану реченицом са *ко*-клаузом може увести неутрумско *то*.

24. И1: (...) и то сѣт, *ко нѣје, йѣј нѡвчѣћ*. /// <звѣцкање> тѡ јее, **сѣчувај** Бѡ[же].
А: [☺] ☺
(ММо)
25. Јѡј, кѡ ймѣ ѡйѣнке са йрѣйлеѣом, тѡ ти је бѣло млѡго мѡдѣрно тѣд. (ЈСОР, 138)
26. *Ко нѣчини кѣћу йѣмо, то* се зѡвѣ трѣло. (СДЗБ LVIII, 177)
27. (...) тѡ је свѣ здрѣво слѣбо бѣло: мѣйер и двѣ йѡ лѣнцу кѡ је нѣвро тѡ је бѣло млѡго. (Ч, СДЗБ XXVII, 175–176)
28. *Кѡ ймѣ вѡйѣњѣке, кѡ ймѣ вѡкѡ вѡйѣњѣка дѡсѣа оно* рѡдѣ и кад рѡдѣ нѣке гѡдине – рѡдѣ дѡбро и пѣчѣ-се рѣкија кѡд-нѣс от црвѣњѣча, од мѣцѣрки. (Бук, ГЦШ, 445)

Неким наведеним структурама блиске су *ако*-клаузе и *када*-клаузе попут следећих.

29. *Ако се зѣгрѣди* [ливада, шумарак], зѡвѣ се зѣбран; *кад је ливада, ѡнда* чѣир. (СДЗБ LVIII, 92)
30. Подливѣно млѣко, то кад се пѡдлѣва, а *кад се йѡдлѣје-ѡнда* је грѣда. (СДЗБ LVIII, 214)
31. *Ка[д] се ўкроју ѣрѣѣа*, [на оштрим сеципштима кровних површина] то је слѣме; ка[д] се стѣви ѣрѣмида –тѣд је мѣија, ўзводи мѣије. (СДЗБ LVIII, 304)

Говорно лице објашњава значење неке речи, односно дефинише неки предмет преко описа ситуације у којој се остварује, у којој настаје. Варирање везника у оквиру једног исказа показује колико су блиски ови типови клауза.²⁹⁹

Потпуни анаколутски обрт јавља се у примерима типа:

32. *И кò је їмо сèдло, мї смо їмали и фијакер и сèдло, а млòги лїуди нїсу.* (НС, ЕИНС, 282).

Постпоноване слободне релативне *ко*-клаузе могу бити интонационо интегрисане у матичну клаузу при чему с њом не морају бити синтаксички конгруентне.

33. Па дòђе *ко ðће да ðòћ(e)* [па да вїд]и.

А: [Мхм.]

И1: Вїди.

(ММо),

32. Кàд је ðн ðрãсто, ии <» удах> -- и ожèнио се *с кїм је їїèò*, и тò му нїје мòгла забрãнти (...)
(Миш),

33. (...) нèки колáчи мéсио се кò је знàо. /// (Гр),

34. Кàже „Нèмòј сãмо за Лàфа, бòлè ти, // у̀дãј се за *ко̀га ðћеш*, нèго за нèга.” /// (Бч).

У последњем примеру јасно је уочљив хипотетички карактер релатива, притом се фокусира информација да је субјекту допуштена реализација радње с било којим ентитетом који је члан релатива, односно истиче се индиферентност говорног лица према томе (в. Musić 1937: 4).

Чешће се, међутим, релативне клаузе које следе иза матичне структуре, реализују као интонационо издвојене јединице, и тада се појављују и након структуре с терминативном интонацијом, као придодате, засебне реченице, те се стиче утисак да су то биле примарно препоноване слободне *ко*-клаузе корелативног карактера које су се изместиле из своје примарне позиције у позицију реченичног додатка.

Када се појављују приликом навођења, „набрајања” ентитета који се реализују, односно који долазе у обзир, у једној ситуацији, оне генерализују тај низ.

²⁹⁹ Уп. и примере: Пастир је ако чува ðвце, а *ако ðвце и ðòведа* – ðн је чòбанин. (СДЗб LVIII, 203), Лòква је *кад уїаднеш* у зèмљу. (Кз, СДЗб LVIII, 152), Крòвина је *каї иòкосиш кóров*, трављачу и бãциш тãкò да пòкријеш бурдел. (СДЗб LVIII, 142), Трлица је то *кад лãн їїрлиш* па їспада онај пòздер. (СДЗб LVIII, 291), Тò *кад је мãло* [зрна на клипу] нèкад звãли бãбица, а сãд кàже пãбирак. (СДЗб LVIII, 36).

35. (...) дaдeш (старо одело) мајци, баби – *кò ìмā с ìòбoм.* / (Још)
 36. Само они иду <шап.>. Роди-, <» удах> мајка, отац, браћа, <» удах> чйча – *кòzā ìмā, ìмā нй(х) пўна кòла, // упрeгну кòњe <?>, ìдy да глeдају кyћу тaмо <?>.* / <» удах> (Чу)
 37. (...) каже „носи шòље, // сaт, кòмe òћеш”. // (Барз)

Оне се појављују и када говорник жели прецизирати да једна, претходно изречена, ситуација није својствена сваком лицу на које би говорник могао помислити, него само оном с обележјем исказаним релативном клаузом. Такву додатну информацију говорник може пружити и пре него што доврши своју основну мисао. Са сличним примерима сусретали смо се и при анализи релативних *који*-клауза.

38. Зòвy се свирачи. // *Кò је -- кò је моzyћни(ј)и;* а кò нйје, òн // слaбо и зòвe X. // (Кос)
 39. (...) шaрају се jаја, и нeк ìмаш тй шта òћеш, <» удах> али кòље се, ìли прaсе, или jагње – кò ìма. <» удах> (Вл, 2013, И1, 1940, пис., 2891 s)
 40. А за Трò(ј)ице ìстò – <» удах> Y // *кò ìреслaвљaва Трò(ј)ицу – <» удах> рaзлију <?> се кaрлице пўн млeкaр, // ìдy крстòноши (...)* (Сем)

Сличне реченице налазимо и у одговору на питање којим се тражи информација о томе да ли неку радњу обављају одређени ентитети, односно сваки контекстуално одређени ентитет.

41. А: И је(л) су лyди / -- је(л) су га (бостан) сви сеjали, или
 И1: Пa нису баш свй, к- // -- кaко кò. Мйслим кò је ìмо мaрве, ии кò jее мòzò даа // -- ì даìрòдa <?>, и даа, òyбре вyче, и да ìò свe...
 (Јар)
 42. И4: [Не. <?>]
 А: [А jесу] они (Швабе) српски учили?
 И4: È па кò је ìòò; [на пример]
 И5: [Кò је ìòò.] /
 (Чал)

У примеру (41) глагол *мислим* који добија вредност својеврсне партикуле уводи *ко*-клаузу којом се објашњава претходни исказ, односно прецизира који ентитет обавља одређену радњу.

Понекад говорник реферише о једној конкретној ситуацији не експлицирајући другог, контекстуално подразумеваног, партиципанта, а потом прелази на начелно

саопштавање експлицирајући који партиципант се у начелној ситуацији истог типа реализује.

43. И1: (...) ја сам у кући даривала. // *Kòḃa ìmau ù ku[hu]*.
И2: [Пеш]кире си ти то ткала, јел да, ручни рад? //
(Гра)

Суплементарном релативном *ко*-клаузом у појединим примерим понавља се комуникативно релевантан део садржаја претходно изречене слободне релативне *ко*-клаузе.

44. И1: *Kò ìma ùiḃele* <грешка, мисли се на новац>, // кўпи; *kò ìmā*; /// *tàkò*, кўпи нёке цїпеле, *tàkò*, / òбичне;
А: [Мхм.]
И1: [коо] -- *kò ìmā pàre*, òн кўпи лèпè; /
А: [2 Мхм. 2]
И1: [2 а *kò* 2] *ìmā*, òн нè може. //
А: [3 Мхм. 3]
И1: [3 *Kò nēma* 3], òн нè може. //
А: Да.
И1: *Nēma*, ко гòд и сàд. //
(ММо)

И у релативним *ко*-реченицама налазимо концесивне, односно универзалне концесивне релативне клаузе налазимо.

45. Ёто, код мёне *ко ḃo(ò) òòḃe*, / *kāḃ(e)* (...) (Ви)
46. И тò на Чёнеју тàмо код Пёјиџа, тàмо смо ишли. *Kòḃod ìma kūma*, свàко иде на Бòжиџ.
(НС, ЕИНС, 302)
47. *Kod ḃòd òde na ḃròḃḃe*, свàко прочїта. (Чур, СДЗб XXVII, 201)
48. Аа, У *ко ḃòd òsīane sirdīīan*, мòра с(е) нàмучити <?>. /// (Кос)
49. Бїло (Sic!) је јàшта и *ко ḃòd je iḃiò* сàмо је тражио да му се спрèми да јèдè и шта је тèо.
(Лоз, МОГСК, 366)

Како је већ истакнуто, у овом типу релативне реченице по правилу нема антецедента и тешко се може успоставити. Евентуално би се могао увести антецедент *свако*, но дати антецедент је редундантан због присуства партикуле *год*. Структура с антецедентом била би емфатички маркирана, односно радило би се о придодатој *ко* *год*-клаузи.

Управо такве структуре налазимо у следећим примерима.

50. Ја сам пòслє, свѣкомм, умела да пòзѣјим, <» удах> *ко зѣд дѡђе*, на прѣмер, // У бѣвала она гóр (...) (Миш)
51. Дàровѣла сам свѣ, *ко зѣд је дѡшѡ на прѡшев⁴ну* – јѧ сам га дàровѣла. (ЛСОР, 105)

Имајући речено у виду, не можемо говорити о имплицираном антецеденту у реченицама са *ко год*-клаузом. Могли бисмо рећи да је у питању фузиони релативизатор који игра двоструку улогу – улогу антецедента и улогу релативизатора. Но, овде је углавном реч о препонованим *ко год*-клаузама које су у већој мери прилошког карактера.

3.2.2. Реченице с постноминалном релативном клаузом

3.2.2.1. Категоријална обележја антецедента

У реченицама с постноминалном релативном *ко*-клаузом улогу антецедента најчешће има заменица (83,33%). У позицији својеврсног антецедента бележе се и именице (16,67%).³⁰⁰

ЗАМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. У својству заменичког антецедента на који се односи *ко*-клауза најчешће се јавља неодређена заменица *неко*. Веома ретко, позицију заменичког антецедента попуњавају заменице *тај* и *онај* и општа заменица *свако* / *сваки*³⁰¹. По изузетку, ту улогу обавља лексема *један*.

[*неко*]

1. Нѣко кѡ је ѡмо моѣућностѡи кѣпио је прѧсе, прѧсе рѡје, нѧпрѣд ѡде. (НС, ЕИНС, 291)
2. Мѧма је мѡја прѧвила варѣник, знѧш штѧ је варѣник мѧл ѡгрејеш вѡна, мѣтеш мѣда и мѧло бѡбера, насѣче се здрѧвље, мѣсѣц, тѡ смо мѣсили од тѣста што прѧвиш милихпроте ил нѣко *ко лѣбац прѧви*. (НС, ЕИНС, 300)
3. И кад пѣца по нѣкѡм гѧтѧњу нѣко кѡ смѣ ѡн мѣтнѣ поред прѧга пѣшку те млѧда прѣђе преко пѣшке да бѡднѣ здрѧвиѧ. (Сит, ГВП, 669)
4. И прѣ је бѡло на Зѧдушнице се спрѣма и ѡдѣ се нѧ грѡбље, ѡдѣ нѣко кѡ дѣ д ѡдѣ ѣ зѡсѡи. (Дуп, МОГСК, 351)
5. Нѣко јѣдну бѡју, нѣко кѡ је моѣућнѡи ѡн двѣ-три бѡјѣ ѡбоји па ткѣ. (Врб, ГЦШ, 441)

³⁰⁰ У грађи није забележено много примера овог типа релативне *ко*-клаузе, те и резултате статистичке анализе и закључке који се о датом типу реченице износе треба релативизовати.

³⁰¹ Употреба форми *сваки* и *неки* у именичкој вредности бележи се у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта, у говорима смедеревско-вршачког и косовско-ресавског дијалекта, те у призренско-тимочкој дијалекатској области (в. у: П. Ивић и др. 1997: 95–96, в. и нап. 427).

[онај / тај]

6. Онај ко *јаши* свѣчано се обѹче, војвођанску нашу униформу, чѹзме крјане, бричац панталоне, шѹбара страганска и прѹслук кођњи да ѹмаш јѣл у капѹту нѣмаш зѣмах. (НС, ЕИНС, 282)
7. Осладе се и мѣтѣ се нѣшто ѹ пара, и тѣ паре нѣму идѣ, о́нај ко́ је клао. (Лу, МОГСК, 359)
8. И тај ко́ је звѣн, / он, // рѹча; / а ко́ је нѣзвѣн, Y / тѣшко јѣдѣ. // (Цер)

[свако / сваки]

9. За Бѹжић се сѹпа во́да са бока́лом сва́ком чла́ну кѹ́ће гѣздарица кѹ́ће, ма́ти, дѣци, ѹнуча́дима, сѹновима хѣри, ко́га ѹма, сва́ком ко́ је до́шо ѹ *зосѹи* ил ако је тѹ, сѹпа се из бока́ла ѹ рѹке (...) (НС, ЕИНС, 279)
10. Бр́ко је сва́ко ко *ѹма́ ма́ле бр́кове*. (Кз, СДЗб LVIII, 49)
11. О́вде сва́ког ко́ је ма́ло жми́рѣв зѹвѹ ниша́нција (Блн, СДЗб LVIII, 90)
12. П(а) ѹндак с- // -- п(а) ѹндак суу /// лека́ри тра́жилии и да се забрѣни да ми идѣмо, него, у ра́дњу, / да сва́кии, / ко́ ће / да брѹје, тај уу -- ра́дњу д^а ѹтвори, и та́мо // мо́жду -- о́ни -- та́мо мо́ш // тѹо чѹстије и бо́ље дрѹжати. (Дск)

[један]

13. Ы́мо је тѹ јѣдан ко́ је мо́го да *ѹдлмѣчи*, он се та́мо бо́ље ѹпозно и ѹма је ка́зо штѣ да нам да́ду. (Ит, СДЗб XLIII, 511)

Пажњу привлачи одсуство заменице *овај* у својству антецедента. С обзиром на то да се заменица *овај* тиче дискурсно познатог референта, односно референта који је физички или ментално доступан, ближи говорнику, она је у семантичко-прагматичкој колизији с релативизатором *ко*, те је разумљиво што се не појављује с њим у вези (уп. Алановић 2013: 656). У том светлу ваљало би посматрати и веома ниску појавност заменице *онај* и, нарочито, заменице *тај*, које су за комбинацију с релативизатором *ко* мање погодне него заменице *свако* и *неко*. Ни заменичко *један* није најподесније за повезивање са *ко*. Поред тога, датом релативизатору више одговара именичка заменица у својству антецедента, него придевска.

С. Кордић (1995: 207–208) истиче да је најчешћи антецедент релативизатора *ко* заменица *онај*, али да се појављују и друге заменице, наводећи притом примере са заменицом *свако* и *ко* у вредности ‘неко’.

М. Алановић (2013: 656–657) у Андрићевом роману *На Дрини ћуприја* бележи релативне *ко*-клаузе везане за антецедентно *свако*, *неко*, *нико*, те, ређе, *онај*.

Именички антецедент. Веома ретко, *ко*-клауза се појављује уз својеврстан именички антецедент реализован у једнини или множини. Антецедент се реализује без

одредаба или с конгруентном одредбом. Антецедентни именски изрази су неререференцијално обележени.

14. А ми идéмо па разгòвāрамо: „Лúпо дòбош, тражу цòвска кò би нòсио айāиēку двāред да ùде ù Пāрдань“. (Ит, СДЗб XLIII, 491)
15. Тў је бíло прòлаз, тў су млāди љўди кò је ìмо кòња јāшили с кòњима и дòбију чāк и пешкíре. (НС, ЕИНС, 304)
16. Āлии, ìмā ћèцè ко нèће <издах>. // (Сем)
17. И1: Ѐ ка(д) се ўштaви дòбро, / ðни ìзваде, тè мāло ðперу, и оно <? акц.> ðсўше, // зòвў опанчāр[а],
А: Мх[м].
И1: [кò] ўмè да ùрāви ðīāнке – У виђала си прèко телèвīзора [пўно ðпāнака] – //
А: [Мхм. Мхм.]
И1: р тò (...)
(Барз)

У којој мери се у таквим примерима може говорити о релативној клаузи с именичким антецедентом, видећемо у наредним одељцима.

3.2.2.2. Устројавање релативне реченице

Антецедент (антецедентна синтагма) и релативна *ко*-клауза налазе се у непосредном суседству или су раздвојени елементом матичне клаузе. Континуирана секвенца коју чине антецедент и релативна клауза заузима иницијалну или финалну позицију у реченици.

У првом случају, на апсолутном почетку реченице може се наћи какав заменички прилог којим се цела сложена ситуација означена релативном реченицом сиутира у времену или простору, односно прилог којим се успоставља хронолошка релација између претходно изречене ситуације и оне означене релативном реченицом. На антецедент у матичној клаузи може упутити показна заменица *тај* или лична заменица трећег лица (и кад позицију антецедента заузима заменица *тај*), што опет показује да појам након што га уведе *ко*-клауза, постаје одређен појам у матичној клаузи.

1. Óвде свāког ко је мāло жмīрāв зòвў нишāнција (Блн, СДЗб LVIII, 90)
2. Ѓндaк òнāј кò ùрèцèии ùа нèму ùрīиāдне бòсиљак, тāј дòбије нāграду, тāј дòбије пāре (Бе, РСГВ 1, 127)
3. И тāј кò је звāн, / òн, // рўчā; / а кò је нèзвāн, У / тéшко јèдè. // (Цер)
4. И кад пўцā по нèкòм гāтāњу нèко кò смè òн мèтнè поред прāга пўшку те млāда прèћè прèко пўшке да бīднè здрāвијā. (Сит, ГВП, 669)

5. Ћвече на Бадњи дан уноси џнај кџ је џицеко Бадњак, џн уноси и у кућу. (Мил, ГВП, 662)
6. И1: Ѐ кажем ја неко кџ има да нџваца, кџ не да, н[џком] нџшта.
А: [Мхм.] // (Јар)

Уочавамо да су синтагме с релативном клаузом интонационо издвојене или интонационо повезане с матичном клаузом.

У примеру у којем је матична клауза допунска, део *да*-клаузе укључујући и везник / партикулу *да* остварује се и испред и иза *ко*-клаузе, што олакшава когнитивну обраду структуре.

7. П(а) џндак с- // -- п(а) џндак суу /// лекари тражили и да се забрани да ми идемо, него, у радњу, / да свакии, / кџ *не* / да брџје, тај уу -- радњу д^а џтвори, и тамо // мџжду -- џни -- тамо мџш // тџо чџстије и бџље држати. (Дск)

Континуирана секвенца коју чине антецедент и релативна клауза нешто ређе се остварује након матичне клаузе. Појављује се и као и као интонационо издвојен додатак.

8. Ѐма неко ко и више зна, кџ ии свџ, <> удах> ал ја знам дџста (...) (Вл)
9. Ѐпитај некога кџ је џмеџан (...) (Барз)
10. Асладе се и мџте се нешто џ пара, и те паре нему идџ, џнај кџ је *кџо*. (Лу, МОГСК, 359)
11. И1: (...) лџпа да се вџже заа -- нн- -- на ту бџклију; /
А: Да да [да].
И1: [џно]ме коо сџвџ на свџдбу. // (Јал)

Релативна *ко*-клауза започета као постноминална може се преформулисати у слободну релативну клаузу.

12. (...) скџва им – тај / кџ -- ко ради // код неџа, џн им скџва и рану. / (Бе)

Између антецедента и *ко*-клаузе може се реализовати предикат или предикат с прилошким одредбом (8,33%).

13. (...), тај мбра дати кџ је џдно. (Мт, СДЗб XXVII, 215)
14. Неко џдма дџђе кџ је *близу*; и дџђе да дџнесе бџбине (...) (Вл)

3.2.2.3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи

У релативној *ко*-клаузи за исказани антецедент по правилу је резервисана позиција субјекта, унутар главног дела релативне клаузе. Релативизатор се реализује у номинативу.

15. И1: Ѐ кажем ја нѣко кѡ *ѝма* дѧ нѡваѡа, кѡ нѣ да, н[ѝком] нѝшта.
А: [Мхм.] // (Јар)
16. Онѡак ѡнѧѝ кѡ *ѝрѣѡѣѝѝ* па нѣму припадне бѡсилак, тѧѝ дѡбије нѧграду, тѧѝ дѡбије пѧре (Бе, РСГВ 1, 127)
17. Ѐвече на Бѧдњи дѧн ѡноси ѡнѧѝ кѡ је *ѡѝѡѡеко Бѧдњѧк*, ѡн ѡноси и ѡ кућ^у. (Мил, ГВП, 662)
18. Ѐма нѣко ко и *вѝше знѧ*, кѡ ии свѣ, <» удах> ал ја знѧм дѡста (...) (Вл)
19. Тѡ је бѝло прѡлаз, тѡ су млѧди ѡѡѡди кѡ је *ѝмо кѡња* јѧшили с кѡњима и дѡбију чѧк и пешкѝре. (НС, ЕИНС, 304)
20. Ђлии, ѝмѧ ѣѡѡе ко нѣће <издах>. // (Сем)
21. И прѣ је бѝло на Зѧдушнице се спрѣма и ѝдѣ се нѧ грѡбље, ѝѡѡ нѣко кѡ *ѡће* д ѝдѣ ѡ *ѡѡѡѝѝ*. (Дуп, МОГСК, 351)

У наведеним примерима запажамо и случајеве у којима се реализује антецедент у морфолошком или семантичком плуралу, уочавамо и да је остварив и матични предикат у множини.

Ову појаву требало би посматрати у светлу следећих чињеница.

- Релативизатор *ко* иако на конгруенцијском плану показује обележје мушког рода и сингуларност, на морфолошком плану је необележен у погледу рода, а у извесном смислу је необележен и у погледу броја.

- Релативизатор *ко* никада не упућује на једну конкретну индивидуу.

- Логичка конгруенција је нешто што се у говору (у народном, пре свега) претпоставља формалној (уп. П. Ивић и др. 1997: 96).

- Говорно лице лако може придодати реченичну структуру, преосмислити исказ, упутити на нешто што је само помишљено али не и изречено.³⁰² Тако се може реферисати о скупини ентитета којима је својствена нека ситуација, али се у току формирања исказа перспектива може променити, што налази одраза на формалном плану, а што не мора бити сигнализано на интонационом плану.

³⁰² Управо од придодатих слободних релативних клауза могу настати адноминалне релативне клаузе.

У примеру *има ћеце ко неће*, реферише се о неодређеном, уопштеном мноштву јединки при чему је акценат на типу, врсти појаве о којој се ради, а не о појединачним ентитетима, када би се употребила *који*-клауза. *Ко*, према томе, не заступа конкретан ентитет, него упућује на врсту ентитета, на референта као представника извесне класе референата, те је неконгруентност ове врсте разумљива.

С обзиром на мали број потврда примера релативизатора *ко* уз именички антецедент, ми можемо говорити о црти која припада употреби система, па донекле и о слободној релативној клаузи, али нам управе такве црте показују извориште системске појаве.³⁰³

Специфичне су реченичне структуре у којима именички антецедент има улогу месне одредбе статичког или динамичког типа, при чему се ради о значењу ‘бављење једног појма у сфери другог’, односно о значењу ‘кретање једног појма у сферу другог’. У функцији месне одредбе релативне предикације релативизатор се реализује у генитиву с предлогом *код*.

22. *Й мѣ, // шѣо је бѣло ѣѣмо, /// ѣѣ ѣосѣѣѣѣна нѣка ии нѣмирнице, /// склѣнѣмо тѣмо, /// у Бѣрчу, // сѣло код гѣзде, // код кѣѣа смо дѣжѣли <? послакц. дуж.> зѣмљу, /// ѣ, // прѣѣемо прѣко у Зѣмун; /// (Мол)*

23. <прекид снимка> *УУ Гѣсте, коѣ кѣѣа смо ми ѣшли, /// ѣни ће да нам <» издах> дѣђу, // <» удах> /// ја уу- мѣрам д(а) ѣстанем у чѣтири сѣта <лупкање> да нѣсѣм кѣлѣч (...)* (Бч)

У банатским говорима (П. Ивић и др. 1997: 92,135) Г-А од *ко* гласи *кѣѣа/кѣѣа*, а Г-А јд. м. р. од *који* с обележјем [живо +] – *кѣјеѣ / кѣјеѣ / кѣјоѣ / кѣјѣѣ / кѣѣ*. Стање у бачким говорима и говорима долине Западне Мораве није познато. У стандардном српском језику (Поповић – Станојчић 1992²: 93) Г-А од *ко* гласи *кѣѣа/кѣѣ (? – Д. У.)*, а Г-А јд. м. р. од *који* с обележјем [живо +] – *кѣјеѣ(а)/кѣѣ(а)*.

Ако бисмо на основу прозодијског лика који дате заменице имају у банатским говорима анализирали горенаведене примере, радило би се о релативизатору *ко*.

Међутим, у примеру (22) *ко*-клауза је остварена као апозитивна релативна клауза, што је нарочито истакнуто на интонационом плану – клауза је издвојена као мања

³⁰³ У савременом руском језику могући су неки типови таквих структура (уп. *все кто проходит*).

интонациона фраза, брже је изговорена, нижим равним тоном и са мање интезитета. Релативна клауза реферише о конкретној индивидуи, што је у семантичком опсегу релативизатора *који*. Према томе, на семантичком плану радило би се релативизатору *који*. Када се цео говорни одсечак наведен у примеру (23) слуша, утисак је да након именице *гости* почиње реченица са препонованом слободном релативном клаузом.

Треба напоменути да се укрштање облика *ко* и *који* – свођење на један облик или тенденција ка томе, бележи у многим српским говорима.³⁰⁴ Будући да истраживачима ове проблематике у фокусу није био синтаксичко-семантички домен, не знамо какво је стање у сфери релативних реченица.

У вези са говором шарпланинске жупе Гора, Р. Младеновић (2001: 340–341) истиче да су се заменице *кџто* и *кын* и оне сложене са њима изједначиле, те да се исти облик користи атрибутивно и именички, а потом констатује и ово:

- Када се не зна за одговор, заменица за лица гласи *кој* (*Кој ра̀боџа да има, а и кој не ра̀боџа нека има* и др.).

- Када се зна одговор на постављено питање, ова заменица има различите облике за родове (*Ку́а се ому̀жила, шоб-џи-знам ку̀је-муџи бџл'е* и др.).

- Ове заменице имају придевску промену, при чему зависни падежи *кого*, *кому* гласе тако када се не зна одговор на постављено питање, а ретко су потврђени када је *кој* родовски издиференцирано (*кóему чу̀јеку да да̀дем, кóџо бра̀џа да џóвикам* и др.).

- Када су употребљени облици *ку̀јеџо*, *ку̀јему*, онда се односе на мушки или средњи род, и атрибутивно су употребљени [*ку̀јеџо сџна си вѝдела* и др.].

Говорећи о заменицама у говору Доње Мутнице, С. Милорадовић (Ракић-Милојковић 1990: 95) истиче да се односно-упитна заменица *који* једначи „са заменицом непознатог лица *ку̀ј*” (*мџмак ку̀ј вџли девџку нџку*).

Према томе, неке тенденције укрштања релативног *ко* и *који* присутне су на штокавском подручју, односно у једном делу тог подручја. Неопходно је у будућим истраживањима подробно испитати семантичко-прагматичка својства датих облика и облика који је настао укрштањем.

³⁰⁴ Укрштање облика *који* и *ко* уочено је у говорима Србије, косовско-ресавским, призренско-тимочким и, у мањој мери, смедеревско-вршачким говорима (П. Ивић и др. 1994: 195–196, нап. 142).

3.2.2.4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Релативизатор *ко*, како је већ истакнуто, никада не упућује на једну конкретну индивидуу, дакле нема обележје референцијалности. Њени референти су неодређени, уопштени, генерички, потенцијални, односно хипотетички.

Тако се у следећем примеру релативном *ко*-клаузом детерминише изражено неререференцијалан именски израз – именички појам се налази у сфери хипотетичког.

1. А ми идѐмо па разгòварамо: „Луно дòбош, тражу чòвєка кò би нòсио айаййєку двáред да ùде у Пáрдань“. (Ит, СДЗб XLIII, 491)

Свему што је у вези са семантичким својствима *ко*-клауза до сада речено наизглед противречи следећи пример.

2. Ймò је ту́ јèдан кò је мòгò да шòдлмáчи, òн се тàмо бòље ўпозно и òма је кáзо штá да нам даду. (Ит, СДЗб XLIII, 511).

Дату структуру је могуће на више начина интерпретирати.

- У питању је *ко* које упућује на референта као на конкретну индивидуу.
- Реч је о релативизатору *који* који упућује на јединственог референта, при чему је дошло до фонетских промена *који је > кој је > ко је*.
- Ради се о релативизатору *ко* који не реферише о референту као о конкретној индивидуи, него на њега начелно упућује као на представника класе (\leftrightarrow имо је ту један, неко ко је мого да толмачи). И сам глаголски облик у позицији предиката релативне клаузе сугерише неререференцијални карактер антецедентног изрази.

Типичне постноминалне релативне клаузе *ко*-клаузе интонационо су повезане с антецедентом.

3. Упíтај нèкога кò је йáмèйian (...) (Барз)
4. Рáсол је нèко пйјò кò је вòло рáсола. // (Дес)

Као интонационо издвојене јединице оне служе да додатно идентификују, односно спецификују именски израз и могу се третирати као слободне релативне клаузе.

5. П(а) ђндак с- // -- п(а) ђндак суу /// лека́ри тра́жили и да се забра́ни да ми́ идемо, него, у ра́дњу, / да сва́кии, / *кѡ ље / да брѣје*, тај уу -- ра́дњу д^а ђтвори, и та́мо // мо́жду -- о́ни -- та́мо мо́ш // тоо чѣстије и бо́ље држати. (Дск)
6. Мушка́рци, *кѡ је бѣо бѡгаѣи*, // он је нѡсиоо // от чѡвѣ (...). (Још)

4. Релативне реченице с релативизатором *чији*

4.1. Уводне напомене

Релативизатор *чији* (**чъјь* < упитно-неодређено *къ* + анафорско *јь*)³⁰⁵ се у старосрпским споменицима, судећи по грађи, бележи од краја XIV века, у неколицини примера, што наводи на закључак да је употреба заменице *чији* у улози релативизатора релативно новија појава (в. Илиев 2012: 268–278; 282–284). Примери илуструју релативне *чији*-клаузе с израженим антецедентом и слободне релативне (корелативне) *чији год*-клаузе (С. Павловић 2009а: 126; Gallis 1956: 66).

Овим релативизатором антецедент се доводи у присвојну значењску везу с именичким појмом из релативне клаузе, при чему се антецеденту додељује улога поседника или посесора а саодносном појму улога поседованог или посесума (уп. С. Павловић 2012: 74).³⁰⁶ Релативизатор се у погледу рода, броја и падежа не слаже са антецедентом него са посесумом.

Релативизатор *чији* познају и други дијалекти српског језика (в. нпр. Барјактаревих 1966: 115; М. Николић 1972: 701; Sekereš 1976: 182; Богдановић 1979: 128; уп. Пешикан 1965: 156).

Улога поседника антецеденту се додељивала, између осталог, и генитивним обликом релативизатора *који*, што у савременом стандардном српском језику више није актуелно (в. Дмитриев 1970 а: 127; Ковачевић 1998: 198; уп. Kordić 1995: 128–140).

³⁰⁵ В. ESSJ 2: 130.

³⁰⁶ В. Топоров 1983: 99; Головачева 1989: 44. Термине *посесор* и *посесум* користе, између осталих, С. Павловић (2006: 349; 2012: 74) и И. Антонић (2007: 105).

Ни слободне релативне *чији*-клаузе савремена српска језичка норма не помиње (Пипер – Клајн 2013: 503), док С. Павловић (2012: 81–83) показује да се оне појављују али да су прагматички ограничене.

4.2. Анализа

Релативне *чији*-реченице чине свега 0,3% релативних реченица. Изузетно ниска фреквенција релативизатора *чији* онемогућава подробнију анализу структура у којима се појављује, те и закључке који се овде износе треба проверити на знатно обимнијој грађи.

Овај релативизатор се бележи у реченицама с антецедентом и у реченицама без антецедента. У аудио-грађи подвргнутој статистичкој анализи регистроване су само слободне релативне реченице.

4.2.1. Релативне реченице с исказаним антецедентом

У грађи је забележено неколико примера релативних клауза које се релативизатором *чији* везују за именички или заменички антецедент. У питању су постноминалне релативне клаузе.³⁰⁷

Антецедент представљен именицом забележен је једино у публикованој дијалекатској грађи. У једном примеру позицију именичког антецедента попуњава властита именица *Аустроугарска* (1), а у другом именица *итан* (2).

У улози заменичког антецедента забележена је показна заменица *онај* којом се упућује на људско биће (3).

У релативним реченицама с именичким антецедентом, експлициран је посесум, док у структури са заменичким антецедентом он изостаје. Релативизатор и лексема којом је именован посесум раздвојени су глаголском енклитиком, односно читавим предикатом и партикулом *и*. Структура с антецедентом и релативном клаузом заузима медијалну или финалну позицију у реченици.

Релативизатор притом заузима синтаксичку позицију (присвојног) конгруентног атрибута, који детерминише посесум, или позицију именског дела предиката, када подразумевани посесум има улогу (граматичког) субјекта релативне клаузе. Посесум је

³⁰⁷ Циркумноминална клауза није ни могућа.

људско биће које припада једној заједници, интегрални део предмета или предмет у власништву једног лица.

1. Два старина су брата ђдма у почетку мобилизације четрнаесте године били позвани от- стране Аустроугарске *чији су и били ђдданици* у вјојску, тако да су за крџтко време ђдласка от свђје кџће изгџбили вђзу са џкућанима ³сл су пџли у рђбље. (Ши, СДЗБ XIV, 401)
2. Бџч је штџц на *чијем је вџру вђзана џзца* и са њим се тђрају кђњи. (РГМ, 32)³⁰⁸
3. **Сџгурно** да ђне то (кошуљицу или плаценту) баце, да нђће <» удах> да вђрте ђним *чије је*. <» удах> (ГЦр)

У првом примеру реализује се апозитивна релативна клауза, а у другом и трећем рестриктивна релативна клауза.

4.2.2. Слободне релативне реченице

У аудио-грађи неколико пута су забележене реченице са слободном релативном *чији*-клаузом. Релативизатор упућује на људско биће. Посесум у једном примеру није експлициран. Релативизатор и експлицирани посесум налазе се у непосредној вези или су раздвојени глаголском енклитиком. Релативна *чији*-клауза се реализује испред матичне клаузе, између уводне лексеме *сад* и остатка реченице или функционише као засебна реплика. У једном примеру матична клауза је сведена на прилог *тако*.

У забележеним примерима релативизатор попуњава позицију именског дела предиката или присвојног атрибута. На почетку матичне клаузе антецедент једном заступа лична заменица *он*.

1. И тђ такђ ђндџа крр- / -- у крстинама лђжџ, / кђлкоо / -- У док не џради гџзда – на прђмер сџд, // *чија (j)е њџва бџла* тђко <инт.> <» удах> – ђнда ђвај, // вђзи. // (Чал)
2. И1: (...) лђмђ на свђ стране, и сџд ако <?» -- ко- -- ко(д) кђгђ, ђде она пђра, ко- -- *чи(j)и* <?» акц.>[кђмџд]
А: [Да.]

³⁰⁸ Овај пример је споран будући да о информатору и о степену и виду испољавања његове ауторегулације у употреби дијалекта немамо никаквих података. И пример (1) треба узети с опрезом, јер, иако су за дијалектолошко истраживање Срема бирани аутентични говорници, читава реченица у којој се реализује клауза с релативизатором *чији* не одражава потпуно спонтан, непланиран говор. Треба имати у виду да у време када је рађено истраживање, дијалектолози нису имали техничких могућности за снимање говора, те су га непосредно руком записивали, што је свакако давало информаторима више времена да своју реченицу осмисле.

И1: б̄уде онаа

А: Да; [2 да да да 2] да.

И1: [2 *й̄ара* 2], он каж он ће б̄ит стареш̄на, он -- код њ̄ег̄а ће б̄ити *УУ* б̄лаг̄јна, /

А: [3 Аахааа. ☺ 3]

И1: [3 са п̄арама; к̄о на̄ђе <☺ у ч̄есници ту п̄ару. ☺> 3]

(Лал)

3. А: Аха. (Ј)е(л) се зн- ког гроба (с ког гроба се узима крст)? / Сс-... ///

И2: *Чиј(и) (ј)е б̄ио.* /

А: Ах[а].

И2: [Да] н̄ије **вв̄елики**, ј̄елте, да м̄ож да га ӯзме (...)

(Кт)

У забележеним примерима релативизатор не упућује на конкретан ентитет. *Чији*-клауза је једном интонационо издвојена, а у реплици је остварена као аутономна интонациона јединица.

У другом наведеном примеру примећују се преобликовања исказа, извесне тешкоће да се уобличи исказ, што би било условљено и чињеницом да је релативизатор присвојни атрибут, што је ипак комплекснији тип релативне клаузе. Таква релативизација одступа од уобичајене. Извесно дистанцирање од изговореног сигнализује се модалним маркером *каж*, којим се оно на шта се дати маркер односи представља као својеврстан туђи говор. То је једноставније него да се релативна *чији*-реченица уклопи у типичну допунску клаузу у чијој би надређеној клаузи позицију предиката попуњавао глагол *казати*.

У спонтаном разговору са носиоцем мачванског говора забележен је један интересантан пример.

4. *Чије (месо) суши*, он напише на ту мотку име. (ММ)³⁰⁹

У датом примеру реализује се препонована релативна *чији*-клауза у којој изостаје именички посесум, при чему у матичној клаузи није експлициран посесор. *Чији*-клауза је остварена с изразито континуативном (узлазном) интонацијом.

У речничкој грађи је неколико пута забележена слободна релативна *чији*-клауза у препозицији у односу на матичну клаузу, на чијем се почетку реализује корелативно *тај*.

³⁰⁹ Учесници комуникативног догађаја разговорају о месару који продаје различите сухомеснате производе.

5. Стáвљо се дйнар, бáнка и пòсле у чйје *йáрче дòђе*, тáј пòсле дòбије нòвáца. (НС, ЕИНС, 308)
6. На Ёскрс, сас јáјима, тйчкали смо. Бáцимо јáје, па и òна бáци, òнда се лўпйду тй двá јáјета. Чйје *йрè лўйи*, тáј зàдобије јáје (Бат, РСГВ 3, 74)
7. Йма вèлики штáп и јèдан мáли зáпиљен пйљак. Вèликим штáпом се одбáци ўвис пйљак, а дрўгим крáјем се ўдари по нèму. Чйји *ййљак дáље дòде*, тáј је пòбедник (Бу, РСГВ 6, 175)

Чини се да се у погледу основне комуникативне вредности релативне *чији*-клаузе понашају као *који*-клаузе, оно што се у вези с референтом помоћу релативних *чији*-клауза с исказаним антецедентом износи представљено је као новина за говорника, односно истакнуто је на комуникативном плану, док слободне релативне *чији*-клаузе реферишу о неконкретизованим референтима и понашају се у мањој или већој мери као корелативне клаузе.

5. Релативне реченице с релативизатором *какав*

5.1. Уводне напомене

Функцију релативизатора заменица *какав* (**какъвъ* < упитно-узвично и неодређено, заменичко и придевско *как* + заменичка суфиксална партикула *-въ*)³¹⁰ у најстаријим споменицима има по изузетку. Бележи се у структурама с исказаним антецедентом (Gallis 1956: 57; С. Павловић 2009а: 126).³¹¹

Због своје семантичке спецификованости ова релативна заменица има ниску фреквенцију јављања и у новијем језику (в. Дмитриев 1972в: 296).

У савременом стандардном српском језику релативизатор *какав* се, према налазима С. Павловића (2012: 73–74, 81–83), појављује уз именички и формалан антецедент, док је његова појава у структурама без антецедента прагматички ограничена.

У вези са синтаксичко-семантичким, односно морфосинтаксичким специфичностима релативизаторâ *какав* и *колики*, С. Павловић (2012: 73) истиче следеће:

„Квалификативна и квантификативна односна заменица *какав*, односно *колики* (...) функционишу као *поредбени придевски релативизатори*, који су у том смислу семантички обележени пошто антецедент увек одређују квалификативним и квантификативним

³¹⁰ В. ESSJ1: 331–332; ESSJ2: 338–339.

³¹¹ Она се притом јавља без финалне партикуле.

сравњивањем с његовим поредбеним еквивалентом, који се у синтаксичко–семантичком смислу спецификује ситуацијом исказаном односном клаузом. (...) У складу са својом заступничком природом, поредбени придевски релативизатори *какав* и *колики* с антецедентом корелирају само условно – семантички (један денотат пореди се с другим денотатом на бази неке заједничке компоненте), док са поредбеним еквивалентом који је члан односне клаузе корелирају у роду, броју и падежу.”³¹² О конгруенцијским својствима ових релативизатора као и о могућностима реализације дате заменице у структурама без антецедента савремена српска језичка норма се не изјашњава (Пипер – Клајн 2013: 503).

5.2. Анализа

Релативизатор *какав* се у анализираној грађи изузетно ретко реализује (0,99%), што онемогућава системско сагледавање његових синтаксичко-семантичких и прагматичких капацитета.

У грађи се бележи у структурама с антецедентом и у структурама без антецедента.

5.2.1. Релативне реченице с исказаним антецедентом

У позицији антецедента релативне *какав*-клаузе јавља се неререференцијално обележена именица. Релативна клауза је постноминалног или, у неколико примера, циркумноминалног типа. У грађи се бележе само заједничке именице којима се означавају појмови неживе природе, жива бића (људи и биљке) и, изузетно, мање-више апстрактни појмови. У неколико примера реченица с постноминалном *какав*-клаузом уз именички антецедент се појављује показна, односно показна каквоћна заменица (*онај, такав*).

[постноминалне релативне клаузе]

1. Нйкад ја нећу да забдравим старог ча Перу; кад у његове руке метеш опанчарски нож йма да добијеш опанке *каке нйгди неш наћи* (ЈТ, РСГВ 6, 79)
2. наместај *каки је иџла* (Дуп, МОГСК, 273)
3. ћилим *каки дћеш* (Бз, МОГСК, 273)
4. Пдслен ўзнем боја *каки дћеш*, ддеш код бдјације и ўзимаш *каке ћеш ћилиме*. (Дуп, МОГСК, 357)
5. Сечеш мање, сечеш веће, сечеш лещиње *каке дћеш*. (Дуп, МОГСК, 358)

³¹² Бавећи се семантичком категоријом степена у сложеној реченици, П. Пипер (2009: 70) се дотакао и релативних реченица с релативизатором *какав*, које са семантичког становишта посматра као квалификативно-еквативне реченице.

6. И-òнда, ма̀ма, òна ўвѣк спрѣмала та̀ке кола̀че òнда *к̀ики-је свѣ̀тац*. (Бат, ППЈ 15, 95)
7. (...) а кòт ку̀ће нòсѹ дѣбеле ч̀арапе, <» удах> и нòсѹ прòњє *к̀акѣ на̀ићу* (...) (Још)
8. (...) а на к̀еју, <» дис.> // л̀йпе, / кл̀упе – òф̀арбане зел̀ено – / ж̀йца, <» удах> У к̀бчићи зел̀ени а ж̀йца пров̀учена, <» удах> / р̀ужа, цвѣ̀ћа *к̀акòĝ òћеш*. (ММ)
9. И1: [X_n]
И2: [Дà мⁿ је] с̀ада да п̀оиграм оно на̀кò с мòмцима òн̀им *к̀акѣ сам òмала*. // (МП)
10. Бр̀вно је д̀аска, дѣбела, стр̀уже се о-дѣб̀љинѣ *кака òи ѝрѣба* (Кз, СДЗб LVIII, 48)

[циркумноминалне релативне клаузе]

11. *К̀аквим се цвѣ̀ћом з̀ак̀ићиши, он̀ак̀вим* ћеш се к̀итити (НМ, РСГВ 4, 24)
12. И1: (...) паа, УУ *к̀акве бòје òћеш, та̀ке* та̀моо
А: Офарбају?
И1: Дà, òф̀арбају (вуну). /
(Јар)

Постноминална клауза и антецедент / антецедентна синтагма у главнини примера налазе се у непосредној вези. Континуирана синтагма са постноминалном *какав*-клаузом заузима углавном финалну позицију у реченици. У примеру (6) између антецедента и релативне клаузе налази се прилог *онда*. Уочавамо и елиптичне реченичне структуре са *какав*-клаузом (в. пр. 8).

У постноминалној релативној клаузи релативизатор попуњава позицију беспредлошког директног објекта (акузативног или партитивног генитивног) или именског дела предиката. Пример (7) је занимљив јер се уз глагол *наићи* остварује прави објекат, што може бити резултат околиналне синтаксичке транзитивизације глагола. Поред тога, предлог *на* се овде лако испушта јер је глагол префигиран истом формом.

а) Помоћу постноминалне релативне *какав*-клаузе посредно се одређује тип референта, односно неко његово својство, повезивањем с истородним референтом, односно са својством које референт истог или другог типа поседује и које се спецификује релативном клаузом.

Када је релативна предикација представљена глаголом *хтети*, што је најчешћи случај, релативном клаузом се само показује да се субјекту допушта да одабере било какав / који референт, тј. да субјекат има слободу избора, те би се у том смислу радило релативним клаузама допусног, индиферентног типа. Притом могу бити имплицирана различита својства референта, не само квалификативна у ужем смислу, што је условљено контекстом. Тако је у примеру (5) имплицирано својство квантитативне природе, тиче се димензија, величине денотата.

Дата клауза је специфична између осталог и због тога што добија специфичну улогу квалификативне одредбе са значењем критерија.

б) У циркумноминалној *какав*-клаузи антецедент је позициониран непосредно уз релативизатор (14), или се између антецедента и релативизатора реализује: морфема *се* која припада повратном глаголу (15), предикат (16) или предикат са заменичком енклитиком у дативу у функцији логичког субјекта (17).

Циркумноминалне релативне клаузе реализују се испред или иза матичног предиката / клаузе, а једном се бележи и структура без матичног предиката.

14. И1: (...) паа, УУ *ка̀кве бо̀је д̀ћеш, та̀ке та̀моо*

А: Офарбају?

И1: Да, о̀фарбају (вуну). /

(Јар)

15. *Ка̀квим се цвѐциом з̀икииши, он̀аквим* ћеш се китити (НМ, РСГВ 4, 24)

16. [Е с̀ат какву д̀ћеш б̀о̀ју.] //(Мио)

17. Ондак су д̀ни в̀идли и да̀ли *ка̀ква ми ѝрѐба н̀умера* (број ципела – Д. У.). (Ит, СДЗ6 XLIII, 511)

Релативизатор с антецедентом попуњава позицију правог објекта, субјекта или прилошке одредбе средства.

У примерима с антецедентом у функцији правог објекта релативне предикације антецедент се може схватити као инструментална одредба или као прави објекат матичне, односно имплициране управне предикације. На почетку матичне клаузе у примеру (14) појављује се корелатив *такав* у беспредлошком акузативу, што сигнализује да антецедент има улогу правог објекта у матичној клаузи. Међутим, матичну клаузу довршава саговорник структурирајући је тако да се антецедент схвата као инструментална одредба матичне предикације. Не треба сметнути с ума ни могућност синкретизације различитих падежних значења у једном облику заменице.

У последњем наведеном примеру *какав*-клауза, у којој антецедент има улогу субјекта, попуњава позицију правог објекта матичне клаузе.

У примеру с антецедентом у функцији инструменталне одредбе релативне предикације, релативна клауза је препонована, а на почетку матичне клаузе реализује се заменички корелатив *онакав* у инструменталу.

У погледу семантичко-прагматичких својства која намеће сам структурни тип релативне клаузе (препонована / постпонована циркумноминална клауза) разлика између циркумноминалних *какав*-клауза и *који*-клауза нема.

5.2.2. Слободне релативне реченице

У слободним релативним реченицама релативна клауза се налази испред (1–3) или иза матичне клаузе (4–5). У структурама с препонованом *какав*-клаузом саодносни именски предикати се углавном појављују без копулативног дела.

1. Ђнда треба разбрџати жџце по мџстри (*каква бџде мџстрира*, по њџ трџба *тако* разбрџати). (Ст, СДЗБ ХХVII, 225)
2. А и плџта је мања: *каква радња*, *џаква џлаџа*. (ЈТ, СДЗБ ХХVII, 163)
3. *Кака џлаћа така* радња” (Ј, РСГВ 4, 24)
4. Исџџеш и џкрџжџш, *каки је џаџак* у *џџвечџа*. И џнда пџткуџеш. Маказџма тџм и џнда маказе бџџеш џџкиџем. (Див, ДТВК, 433)
5. џма *какџџ вџлџш* (ДЈ, ГВП, 454)

У говору Милатовца, који припада косовско-ресавском дијалекту, и у говору Вршца, који припада смедеревско-вршачком дијалекту забележена је препонована слободна релативна *какав*-клауза. Копулативни део саодносних именских предиката изостаје.

6. *каки џи џвџи* – *така* ти дџца (ГКЈ, 167)
7. Обично се говорило „*какав џџрџи*, *онаква* радионица” (РСГВ 4, 24)

У примерима са слободном релативном *какав*-клаузом релативизатор у главнини примера попуњава позицију именског дела предиката а именички појам који се пореди позицију субјекта.

Када је *какав*-клауза препонована, на почетку матичне клаузе појављује се заменички корелатив *такав* / *онакав* који заузима позицију именског дела предиката, док именички појам који је други члан поређења заузима позицију субјекта. Ове реченице су гномског карактера и показују да постоји корелација сразмерности у степену изражености истог обележја или различитих обележја чланова који се пореде. Примери лепо показују

да референт који се пореди не мора имати функцију антецедента. Но синтаксичка структура релативне клаузе захтева посебно устројство. Реченице с глаголским именицама у позицији субјекта могу се парафразирати начинском реченицом с везником *како* / *колико*, када се глаголске именице трансформишу у глаголе.

У примеру (1) корелатив је заменица *тако*, када се *какав*-клауза може интерпретирати као начинска одредба матичне предикације. Тако се може интерпретирати и пример (4). У примеру (5) ради се о типу клаузе *ћилим како оћеш* само је антецедент имплициран.

Једном је забележен идиоматизовани израз *каки је таки је*.

8. Нџбијеш, // ђпана(к), *кџки је*, тџкџ је, пџџџпан, непџџџпан (...) (Још)

У једном примеру тешко се реконструише корелат у матичној клаузи, јер је адверзативни однос међу саодносним клаузама у фокусу, односно *какав*-клауза има допусни карактер.

9. И сџт, *кџквџ тџи је време*, дал је лџпо, дал је рџжно, // ишли по њџу (младу), у Стџџанџвџџ <инт.>. // (Јар)

6. Релативне реченице с релативизатором *колики*

6.1. Уводне напомене

У улози релативизатора заменица *колики* (**kolikъjъ* < заменичко и прилошко *koli* + суфиксална партикула *кџ* + анафорско *јџ*)³¹⁴ је слабо уочљива у најстаријим споменицима (Gallis 1956: 80), али је прилошко *колико* познато од самих почетака писмености (С. Павловић 2009а: 229–233).

Ова заменица у савременом стандардном српском језику одређује именички или формалан антецедент, који под одређеним прагматичким условима може бити подразумеван (С. Павловић 2012: 81–83). С. Павловић (2012: 73–74) истиче да се овај

³¹⁴ В. ESSJ1: 316–318; ESSJ2: 356–360, 361–366. И у **koli* се ради о упитно-неодређеном **k-*.

релативизатор попут релативизатора *какав* облички слаже с поредбеним еквивалентом у роду, броју и падежу.

6.2. Анализа

У анализираној грађи релативизатор *колики* се реализује изузетно ретко (0,60%), те није могућа подробна, системска анализа његових синтаксичко-семантичких и прагматичких својстава.

Структуре у којима се реализује углавном су без антецедента и изразито су прелазног карактера.

а) С антецедентом бележи се у следећем примеру.

1. Прѣ лѣју ускѡпаш *колѣкѹ ѡћеш*: два-три мѣтра, пѣт мѣтара, шѣс мѣтара и прѣкопаш лѣпо и изврстаиш и пѡсле сѡдиш бѣли лѹк. (Бистр, ГЦШ, 479).

У датом примеру релативна клауза је од антецедента раздвојена матичним предикатом. Релативизатор има улогу правог објекта релативне предикације, која је уобличена глаголом *хтети*. Релативизатором *колики* упућује се на величину денотата једначењем са величином која субјекту релативне клаузе одговара. Релативна клауза је индиферентног, допусног карактера јер се субјекту допушта креирање денотата било које величине.³¹⁵

б) Слободне релативне *колики*-клаузе бележе се у следећим примерима.

2. Ђнда мѣтемо кѡмѡрник (тѡ смо мѣ ткѡли од вѹне; наместимо дрѡва *кѡлики је крѣвѣи* – лѣце – толико висѡко да мѡжеш да сѣднеш, па пѹстимо дѡле тѡј кѡмѡрник. (Мл, СДЗб XXVII, 127)
3. *кѡлко дрѹшиѡво*, толико колѡча (Ит, СДЗб XLIII, 132)
4. И1: (...) па развѹчемо, /
А: Аха.
И1: *кѡлки је ѡсѡиал* тѡнко (...)
(Дес)

³¹⁵ У овом семантичком типу релативних клауза глагол *хтети* по правилу се појављује без допуне, што се уочава и у енглеском језику (в. Huddleston и др. 2002: 1075).

5. И1: Ако га ўвати -- кòје ўвати, òно ба̀ца̀; ал ако га не ўвати́, //
 А: Аха. /
 И1: òноо ўзм̄е та̀ј в̄йри́з и мо̀ра да по̀годи́ // у т̄о̀а̀ј шт̄а̀п; йли, / кòлик̄ја е ду̀гачка ма̀шка до шт̄а̀па.
 (Мио)
6. И1: (З)на̀чи, не -- н̄йти се жи́ви́ ако лѐпо же́деш, ни ако лѐпо жи́виши́, ве́ћ са̀м(о), дòкле ти òсу̀ђено, дòтле ш жи́в^нти. //
 А: Да. /
 И1: Же́дноставно та̀ко̀. // Кòлк̄и ш̄и(и) је ве́к -- ка̀жем ти, та̀ мо̀ја ба̀ба (...)
 (Миш)

У забележеним примерима релативизатор *колики* попуњава по правилу позицију именског дела предиката, те се тако устројеним реченицама само показује у најширем смислу квантитативна једнакост чланова својеврсног поређења. Релативизатор се односи на различита квантитативна својства. Примери су занимљиви јер корелативи релативизатора *колики* у матичној клаузи добијају прилошки облик.

Пример (5) је специфичан јер се *колики* понаша као прилог, но треба имати у виду да би овде могло бити речи о неискристалисаној реченичној перспективи. У конструкцији с прилогом *колико* пре свега се експлицитно идентификује једно у ширем смислу квантитативно својство, нпр. *колико широк*, *колико дугачак* итд.

У примеру (2) корелатив *толико* модификује лексему *високо*.

Комбинације заменичкоприлошких корелатива са заменичким релативизатором *колики*, па и са заменичким релативизатором *какав*, требало би посматрати и у светлости чињенице да се њима примарно упућује на својство неког ентитета, а оно се може формализовати придевом или прилогом. Такви примери иду у прилог схватањима логичара и једне групе лингвиста да прилози и придеви јесу чланови једне њима надређене језичко-појмовне категорије (в. М. Ivić 2008³: 89–94; Baker 2004²: 230–238).

У примеру (6) остварује се својеврсна временска квантификација матичне предикације. Притом се се структура с релативном клаузом и имплицираном надређеном клаузом може схватити и као експликатор прилога *тако*.

У случају када је релативна клауза препонована, наглашава се корелација сразмерности у степену изражености истог обележја или различитих обележја чланова поређења, тј. да ‘количина’ А условљава исту ‘количину’ Б.

Следеће примере није лако интерпретирати.

7. (...) *кѡлику њѡву ѡмѡи, лѡваду, // да кѡсиш, // тѡ се пѡзову косѡчи (...)* (Пр)
8. На -- па наа -- *кѡлке лѡѡије ѡдеду њѡѡље, свѡт се мѡте вѡнац;* (Кт)

У једном примеру реализује се израз *колики је да је*.

9. (...) *ѡбијају ѡнај, што кѡжу, // пѡздер, воликѡ, колѡкѡ је дѡ је, ии (...)* (Барз)

7. Двострука релативизација

7.1. Уводне напомене

Релативне заменице се могу међусобно комбиновати учествујући у изградњи примарно корелативних реченичних структура дистрибутивног карактера. Двострука, односно вишеструка, релативизација у старом и савременом српском језику, колико ми је познато, није била предмет посебног истраживања.

А. Мусић (1937: 13) је скренуо пажњу на поједине дистрибутивне структуре које настају комбинацијом „*dva različna indefinita*”, али се није бавио посебно двоструком / вишеструком релативизацијом: „*Ako jednomu pojmu, obično predikatu, pripadaju dva različna indefinita, onda nastaje značenje, koje bi se moglo nazvati d i s t r i b u t i v n o: ‘jedan ovo – drugi ono’; n. pr. Ko o čemu, baba o uštipcima. (...) I tako za tili čas vojska neprijateljska prsne i razbегne se kud koja.*” Притом истиче да се ту још не може говорити *о сложеном индефиниту*.³¹⁶

Утврђујући правила позиционирања упитно-односних заменица у српскохрватском језику, В. Браун (Brownе 1976: 202) само напомиње да се у старијем типу релативне клаузе могло реализовати више релативизатора (*Ко кога љуби, онај онога и слуша*).

³¹⁶ Говорећи о неким актуелним проблемима граматике српског језика, М. Ивић (2000: 71) је указала и на „макросистем лексичко-граматичких облика” који настају комбиновањем заменица и заменичких прилога (*ко, шта, где, кад* и сл.) са изразом *како*: *како ко, како шта, како где* и сл. На пример *како шта* може бити одговор на питање *Да ли је све било укусно?* уколико желимо рећи да нешто јесте било укусно, а да друго није. У РСАНУ у оквиру одреднице *како* наводи се да дата заменица „у конструкцији с другим речима упитно-односне категорије (*ко, који, где, кад*) означава неједнакост, неравномерност, неједнаку примену, важност и сл. нечега”. Сличне комбинације су уочене и у македонском језику (De Bray према М. Ivić 2000: 71, нап. 1). По свој прилици, такви изрази су настали од корелативних клауза.

РМС експлицитно не говори о двострукој / вишеструкој релативизацији, али се, међу потврдама релативне употребе *шта* наводи и релативна клауза у којој се дата заменица реализује са релативизатором *ко* (*Донео је ко је шта имао*)³¹⁷.

Савремена српска језичка норма се о овом типу структуре не изјашњава.

7.2. Анализа

Двострука релативизација помоћу заменичких релативизатора бележи се у 2,24 % примера свих релативних реченица.

У грађи се бележе следеће комбинације заменичких релативизатора: *шта ко* (*ко шта*), *ко кога*,³¹⁸ *ко какав* (*какав ко*), *који шта* (*шта који*). Једном се реализује и *који год шта*.³¹⁹

7.2.1. Релативне *шта ко*-реченице

Релативне *шта ко*-клаузе немају изражен антецедент. Специфичне су структуре типа:

1. (...) и ђнда–с ми йграмо се, девџичице, *шџиџа кџ џмџси нџси*, па ма̀ле п̀ла̀стичне та̀цнице, па ми као џ госте идџмо, свџке нџдеље ко[д] дрџгџ другџрице. (Пг, СДЗб XXXVII, 580–581),
2. Кав на прџмер нџши кад џтџнеду у дџџан, *шџша кџм џрџба џџ џпте*. (Ит, СДЗб XLIII, 513),³²⁰
3. Па ми се сџртачимо нџс пџ–шџс, па свџ *шџиџа кџ шџџџа џџ џрџје*: ону прџју, лџбац, џткине џ–руке. (Стој, ГЦШ, 448).

У наведеним примерима говорник лексемом испред релативне клаузе уводи групу лица коју помоћу *шта ко*-клаузе рашчлањује стављајући сваки члан у оделиту ситуацију. Ни у једном примеру није реч правом антецеденту, него о топикалном елементу о којем

³¹⁷ У датој структури, рекло би се, није ни могућ релативизатор *што*, јер нам је овде неопходна права именичка упитно-односна заменица за неживо која може имати акценат, а то је данас форма *шта*.

³¹⁸ У другој реализацији *ко* се не може остварити у номинативу, а пошто је у мојој грађи у готово свим, додуше, ретким, примерима други пут остварен у акузативу, наводим тај облик.

³¹⁹ Двострука релативизација помоћу заменичких релативизатора у грађи која је статистички обрађивана изузетно је ретка, те није рађена статистичка анализа структура које се појављују о оквиру овог типа релативизације.

³²⁰ У датом примеру могло би бити речи и о релативизатору *који*.

реферише дистрибутивна реченица са *шта* ко-клаузом. У првом примеру говорник је можда додао лексему *девојчице* желећи да прецизира ко се игра.

7.2.1.1. Устројавање релативне реченице

У главнини примера релативизатор *шта* се налази испред релативизатора *ко* јер је обично у средишту саопштења одређивање елемента ситуације на који упућује *шта*. Но, при одређивању садржаја на који се односи *шта* бележи се и след *ко шта*.

1. За Пòкладе се спрèма кò *шїа* їма сàмо пòсно. (НС, ЕИНС, 270)
2. (...) кùпују, /// ї -- и скúте, ї заа / -- кецèлак за блúзу, за пре- прèгачу, кàпút, мàнтїл, кò *шїа* мòже... /// (Гр)

Релативизатори *шта* и *ко* налазе се у непосредној вези (3–6) или су раздвојени глаголском енклитиком (7–11) или (12) заменичком енклитиком.

3. Òндак сїпамо [ракију] у балóне, буре, буренцад, *шїа* кò їма (Бе, РСГВ 1, 75)
4. И онда òпет пїје *шїа* кò ðхе: чàшу віна јел флàшу пїва, кò је зà чїм. (БП, СДЗб ХХVII, 229)
5. И тò, кат се дòлазе ў госте òнда дòносè, овај, пїће нèкò тòрту, ил̄ *шїа* кò донèсе или кùпи, нè знам сàд већ кàко тò. (Пг, СДЗб ХХХVII, 580)
6. Тòчїмо віна, рàкије, *шїа* кò ðхе да пїје, кù ћеш бòље ... (Мис, ГЦШ, 430)
7. За рúчак бóде и сùпа и мèсо и прàсетина и ћурка, *шїа* је кò їмо. (НС, ЕИНС, 307)
8. Тò се на Бàдњи дàн ўвече јèло, бàдњача се прво нàчне, прàвили смо и òвце мàле и свàшга о тї мàли, бїла пўна тèпсија *шїа* је кò їмо. (НС, ЕИНС, 287)
9. Ѐсто се дáвало дèци ðрàја, јàбука, *шїа* је кò їмо. (НС, ЕИНС, 288)
10. Прèгача їмà дòле чївку, їзнад чївке шлїнговàно, гòре шàре, шлòкице, па ћинђуве; такмичило се кò ће лèпше да ўкрàси, да бóде èкстра, шарèније, вèзено срмòм, *шїа* је кò їмò, штà је кò набавио и кàко је кò ўмео. (РГМ, 244)
11. *Шїа* је кòме сýђено, мòра бїти; штà врèдї што нèћу ни како јà ðћу, а камоли како тї ðћеш. (РГМ, 300)
12. Òд куће дò куће їду па нàкупе *шїа* им кò ðà. (НС, ЕИНС, 296)

Шта ко-клаузе се појављују испред или иза матичног предиката. Појављују се и са делимично или потпуно редукованом матичном клаузом, односно као засебне репличке структуре.

Препонована *шта ко*-клауза обично претходи целој матичној клаузи (13–16, уп. 17).

13. Ёво га, дође ёдан офіцір код нас: „ Данаѕ прави Рӯс офензіву, слоджно се дрште, нїшта се нє бодје, *шїїа ко вїди*, опази, һома нека јави“. (Ит, СДЗб ХЛШ, 495)
14. (...) *шїїа је ко їмо*, то јес пєко (...) (Сф)
15. (...) *шїїа ко їма мєте*. // (Дес)
16. *Шїїа је кдме сўђено*, мора бїти; штã врдї што нећу ни како јã дћу, а камоли како тї дћеш. (РГМ, 300)
17. И1: (...) и дн(да) *ко шїїа дће*, / [да пїје].
А: [А нисте на] Дунав ишли овако?
(Бе)

Постпонована *шта ко*-клауза по правилу следи иза целе матичне клаузе. У многим примерима са њом се налази у лабавој синтаксичкој и интонационој вези. Функционише више као додатак претходном изричају и рекло би се да је исходишна структура корелативна клауза која претходи својој надређеној клаузи.

18. (...) **мбје** јутро зємљє мдглã сам да дам *шїїа кдме јã оћу*. // (Јар)
19. Ѐма двде грєбене: циганкарє и рўчне грєбене па сãвијемо кудєлке па прєдемо за һїлиме, чãрапе – *шїїа ко дће да рãди*. (Рог, ГКЛ, 235)
[↔ шта ко хоће да ради, то тај ради]
20. У вду мєтемо, у Пєштан, у јãругу, бãру – *шїїа ко їма*. (Мед, ГЦШ, 475)
[↔ шта ко има, у то тај метне]
21. И1: (...) и дрљало се сã тїзїм. /
А: Мхм.
И1: с вдлов"ма, са крãвама, *шїїа је ко їмõ*; /
А: Да. /
И1: то се и рãдило. /
(ВС)
[↔ шта је ко имао, тим је дрљао / то је користио за дрљање]

Како је већ речено, матична клауза може бити делимично или потпуно редукована, односно *шта ко*-клауза може бити засебна репличка структура.

22. (...) ђнда вѣжу за чѹтуру пешкѳре (има кѦ мѳрамицу, кѦшуљу, мѳраму, – *шиѳѳ кѦ ѳма, шиѳѳ кѦ ђће*) (Км, СДЗб ХХVII, 137)
[↔ има ко веже марамицу, кошуљу ...]
23. И ђнда сѦс рѳзни, *шиѳѳ ко вѦле*, рѳн сѦс, парѳдѳјс нѳјвѳше. (НС, ЕИНС, 281)
24. А овѳмо је печѦно. // Сѳд, *шиѳѳ кѦ ѳма* (то пече). (Сф)
25. А: А чиме се ложила пећ? //
И1: Са слѳмом; с кукѹрузовином; // трѳском, [*шиѳѳ је кѦ ѳмо*]
ИЗ: [Са Ѧгрезином. <?>]
А: [Ѧгрезина?] (...)
(Дск)
26. (...) паа, *шиѳѳѳ је кѦ ѳмо* (...) (Дес)
27. Б: И са чиме се отсецао пурак ? // Јел има нешто
И1: У нѦж, мѳказе, *сѳ чѳм кѦ сѳѳѳгнѳ* <инт. дуж.>. /
(Вл)
28. За дѦручак је бѳло кадгод чѳј и мѦја свѣкрва је кадгод црну кѳфу па да се ѦслаѦди, јѳ сам кѳфу Ѧгадила Ѧ то дѦба. И Ѧндак кѳфу и мѳло Ѧсолиш ил ѦслаѦдиш *ил шиѳѳ кѦ ђће*. (НС, ЕИНС, 305)

У неким примерима *шта ко*-клауза се схвата као постпоновано-препонована структура.

29. (...) и нѦсу Х, нѦсуу, *шиѳѳ кѦ ѳма*, // нѦсѳ се (...) (Гр)
30. БѦжитњи рѹчак је изглѦдо сѹпа, сѦс, рѳнфлајш, печѦње, бѳла је бѦжићна печѦница, нѦко прѳсе, нѦко ћѹрка *шиѳѳ је кѦ ѳмо* тѦ је спрѦмо и тѦ се цѦло пѦкло, прѳсету се ѹста мѦћала јѳбука, а ћурану Ѧрај смо мѦћали и тѦ се Ѧндак није сѦкло док нѦ дѦђе на ѳстал после сѹпе. (НС, ЕИНС, 288)
31. Нѳјсвечѳнији рѹчак је био сѹпа, печѦње, *шиѳѳ је кѦ ѳмо ѳо моѹћносѳи*, тѳко је и спрѦмо. (НС, ЕИНС, 304)

Свођењем *шта ко*-клаузе на *шта ко* добија се специфичан лексичко-граматички облик дистрибутивног типа.

32. Дѳр нѦси, *шиѳѳ кѦ* па гѦр га ѦбѦсе, дабѦмѦ. (Мед, ГЦШ, 475)
[‘један ово – други оно’]

7.2.1.2. Синтаксичко-семантичке позиције релативизатора

У овом типу реченица релативизатор *ко* у главнини примера попуњава позицију субјекта (КО_{Су6}), када релативизатор *шта* заузима позицију правог објекта (ШТА_{Поб}), или, изузетно прилошке одредбе средства (ШТА_{Пос}) или именског дела предиката (ШТА_{Имп}). Изузетно ретко. *ко* се налази у позицији логичког (дативног) субјекта [КО_{Су6}] (носиоца потребе, нужде, могућности и сл.), када *шта* попуњава позицију граматичког субјекта (ШТА_{Су6}). Такође по изузетку, релативизатор *ко* попуњава позицију неправог (индиректног дативног) објекта (КО_{Иоб}), када *шта* заузима позицију правог објекта. Када је *шта ко*-клауза препонована, у матичној клаузи у главнини примера изостају заменички корелативи, но они се могу реконструисати. У неколицини потврда на почетку матичне клаузе бележи се неутрумско *то* које се налази у корелацији са *шта* (4, 8). Уколико *шта ко*-клауза заузима постпозицију, није могуће експлицирати корелативе, али се могу реконструисати првобитне структуре са *шта ко*-клаузом и надређеном управном клаузом која садржи заменичке корелативе и којој *шта ко*-клауза претходи. Узимајући све структуре у обзир, могли бисмо извести следеће комбинације релативизатора и корелатива с претпостављеном првобитном линеаризацијом саодносних клауза, мада треба истаћи да се имплициране структуре могу на више начина интерпретирати.³²¹

[ШТА_{Поб} КО_{Су6} – ТО_{Поб} ТАЈ_{Су6}]

1. И онда опет пије *шiià kô ðhe*: чашу вина јел флашу пива, *kô* је за *чим*. (БП, СДЗб ХХVII, 229)
2. Има две грѣбене: циганкаре и ручне грѣбене па савијемо куделке па прѣдемо за ћилиме, чарапе – *шiià kô ðhe da ràdi*. (Рог, ГКЛ, 235)
[↔ шта ко хоће да ради, то тај ради]
3. (...) *kô шiià ðhe*, пије (...) (Мио)
4. (...) *шiià je kô ðmo, tû* јсе пѣко (...) (Сф)

[ШТА_{Имп} КО_{Су6} – ТО_{Поб} ТАЈ_{Су6}]

5. И онда опет пије *штà kô ðhe*: чашу вина јел флашу пива, *kô je za чим*. (БП, СДЗб ХХVII, 229)
[↔ за шта је ко, то тај пије]

[ШТА_{Пос} КО_{Су6} – ТО_{Пос} ТАЈ_{Су6}]

6. Б: И са чиме се отсецао пупак ? // Јел има нешто
И1: У нѣж, маказе, *са чим kô сiiàgñe* <инт. дуж.> . /

³²¹ Да се не би усложњавала реконструкција, поћи ће се од линеаризације ШТА КО.

(Вл)

[↔ чим ко стигне, тим тај отсече]

[ШТА_{Су6} КО_{ЛСу6} – ТО_{Су6} ТАЈ_{ЛСу6}]

7. *Штїа̄ је кòме сүђено*, мòра бїти; штã врэдӣ што не́ћу ни како ја̄ д̄ћу, а камоли како тї òћеш. (РГМ, 300)

[↔ шта је коме суђено, то томе мора бити]

[ШТА_{Су6} КО_{ЛСу6} – ТО_{Поб} ТАЈ_{Су6}]

8. Кав на прїмер нãши кад òгїнеду у дүћãн, *штїа̄ кòм ӣрèба шїò* йште. (Ит, СДЗб XLIII, 513)

[↔ шта коме треба, то тај иште]

[ШТА_{Поб} КО_{Иоб} – ТО_{Поб} ТАЈ_{Иоб}]

9. (...) **мòје** јўтро зёмлє мòглã сам да дãм *штїа̄ кòме ја̄ óћу*. // (Јар)

[↔ шта коме ја хоћу да дам, то томе дам]

[ШТА_{Поб} КО_{Су6} – ТО_{Пос} ТАЈ_{Су6}]

10. А: А чиме се ложила пећ? //

И1: Са слãмом; с кукурүзовином; // трëском, [*штїа̄ је кò ймо*]

ИЗ: [Са òгрезином. <?>]

А: [Òгрезина?] (...)

(Дск)

[↔ шта је ко имао, тиме је тај ложио / то је тај користио]

11. Прèгача ймã дòле чївку, йзнад чївке шлїнговãно, гòре шãре, шлòдице, па òинћуве; такмичило се кò ће лèпше да ўкрãси, да бўде èкстра, шарèније, везено срмòм, *штїа̄ је кò ймò*, *штїа̄ је кò набавио* и кãко је кò ўмео. (РГМ, 244)

[↔ шта је ко имао, тиме је тај украшавао / то је тај користио]

[ШТА_{Поб} КО_{Су6} – ТО_{Поб} ТАЈ_{Иоб}]

12. Овај, онда свечãри кад бўду, онда прè једãн дãн се мèсе тòрте, кòлãчи, зãјтра ўраним, о Свèтом Нїколи, па òн[да] òма дòрүчак, и òнда спрèмãм рүчак, рòлвãно мèсо, òуретина, свйñетина, пèчèм, спрèмãм, гòсти дòлãзе, и òнда тò свè сèрвїрам, спрèмам, пòставїм свè до[к] гòсти нè дòћу, и òнда јèдни по јèдни дòлãзе и, òнда јèдни по, овај, вйñãк, којекакво то пйће, нè знам нй я̄, йзносимо, *штїа̄ кò òће да иїје*, и òнда ја̄ зãсипãм сўпу (...) (Пг, СДЗб XXXVII, 580)

[↔ шта ко хоће да пије, то томе изнесем / то тај добије]

[ШТА_{Поб} КО_{Су6} – ТО_{Пом} ТАЈ_{Су6}]

13. Òндак сйпамо [ракију] у балóне, бўре, бўренцад, *штїа̄ кò йма* (Бе, РСГВ 1, 75)

[↔ шта је ко имао, у то је тај сипао / то је тај користио]

Шта у функцији правог објекта једном добија корелатив *тако* у матичној клаузи.

14. Нãјсвечãнији рүчак је био сўпа, печèње, *штїа̄ је кò ймо йò мòгўћносїи*, тãко је и спрèмо. (НС, ЕИНС, 304)

У једном примеру неутрумско *то* у матичној клаузи интерпретира се као прилошка одредба средства.

15. И1: (...) и дрљало се сã тїзїм. /
А: Мхм.
И1: с вòлов"ма, са крãвама, шїїà је кò ìмò; /
А: Да. /
И1: тò се и рãдило. /
(BC)
[↔ шта је ко имао, тим је дрљао / то је користио за дрљање]

То би био онај синкретизам у речи *то* који И. Грицкат (1975: 293–294) ставља у поглавље о аналитизму, истичући да није реч о аналитизму морфолошке природе, него да је у питању појава језичког упрошћавања или економије, односно препуштање тачног смисла реченичној анализи.³²²

Са становишта синтаксе стандардног српског језика посматрано, уколико хипотетички референти релативног *ко* имају улогу субјекта и у матичној и зависној клаузи, требало би да саодносни предикати имају обележје трећег лица једнине и мушког рода (уколико глаголски облик разликује род) и да буду активно устројени. Субјекат тада у матичној клаузи иза које следи релативна није исказив.³²³ Но, у анализираној грађи, матични предикат може бити и у првом или другом лицу множине, у облику средњег рода и пасивно устројен (као тзв. *се*-пасив), што је, видели смо, присутно и код *ко*-клауза. У многим примерима уочава се да је структура надређена таквој клаузи заправо имплицирана, односно да је *шта ко*-клауза један додатак. Тако се ствара једна хибридна *шта ко*-клауза којом се показује варијабилни садржај једног елемента ситуације означене матичном клаузом.

³²² Ауторка (Грицкат 1975: 258) истиче и да је „слична тежња ка непроменљивости и својеврсној семантичкој генерализацији заменица запажена у латинском. У нашем језику, у некој далекој аналогiji с овим, настаје у неспутаном разговорном језику прелажење заменица у ‘заменичке речце’ без падежног односа, а затим у неку врсту паразитских речи без значења, при исказивању временских, узрочних и других момената: ‘ово сад не оптужујем тебе него њу’ (...) и сл. Појава може изгледати потпуно безначајна, али се пажња на њој ипак зауставља, када се изврше подробнија поређења с другим језицима, балканским и ванбалканским.”

³²³ То и отежава интеграцију у основну реченичну структуру и стварање типичне постпоноване релативне клаузе. За разлику од њих, *ко*-клаузе су из првобитне препозиције лакше заузимале постпозицију, те су се успеле интегрисати као типичне релативне клаузе с исказаним антецедентом. Ствари се тако могу посматрати уколико се пође од Мусићеве (1937), убедљиво аргументоване, тезе да су хипотетичке релативне клаузе првобитно заузимале иницијалну позицију.

16. За Пòкладе се спрѣма кò *шїїа* їма сàмо пòсно. (НС, ЕИНС, 270)
17. Спрѣми се кўму дàр, бòшчалук, *шїїа* кò *їмà* да дà и òн нòси гòло дéте око онога астàла и пòп крстї га. (Врб, ГЦШ, 442)
18. Ѐсто се дàвало дèци òрãја, јàбука, *шїїа* је кò *їмо*. (НС, ЕИНС, 288)
19. Ѐма двòе грѣбене: циганкàре и рўчне грѣбене па сàвијемо кудѣлке па прѣдемо за ћилиме, чàрапе – *шїїа* кò òће да рãди. (Рог, ГКЛ, 235)
20. Òндак сїцамо [ракију] у балóне, бўре, бўренцад, *шїїа* кò *їма* (Бе, РСГВ 1, 75)
21. Вѣшаје: гóрена мѣтѣмо мòтку и òнда то пòсле вѣшаје, *шїїа* кò *їмà*. (Мед, ГЦШ, 475)

7.2.1.3. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Све разматране *шта* ко-клаузе, као и друге клаузе са више релативизатора, по свој прилици су се првобитно остваривале у левој периферији реченице као хипотетичке корелативне клаузе дистрибутивног типа. Како бисмо донекле осветлили њихову природу, узећемо један пример из грађе и од њега ћемо направити прототипичну претпостављену структуру.³²⁴

ШТА ($a_1, a_2, a_3\dots$) *КО* ($b_1, b_2, b_3\dots$) *ИМА* ($c_1, c_2, c_3\dots$), *ТО* ($a_1, a_2, a_3\dots$) *ТАЈ* ($b_1, b_2, b_3\dots$) *НЕЧЕ* (C_1, C_2, C_3).

Релативизатор *шта* нема референцијалну вредност, тј. не упућује на један конкретан ентитет него на више истородних, али различитих хипотетичких ентитета ($a_1, a_2, a_3\dots$). Исто важи и за релативизатор *ко* ($b_1, b_2, b_3\dots$). Притом, сваком члану скупа у опсегу релативизатора *шта* (скуп А) одговора један члан скупа у опсегу релативизатора *ко* (скуп Б): $a_1 b_1; a_2 b_2; a_3 b_3$ итд. Дакле, чланови скупа А распоређују се на чланове скупа Б, сваки пар бива смештен у оделиту ситуацију c , и добија место у другој ситуацији C . Према томе, ако $a_1 b_1$ у c_1 , онда $a_1 b_1$ у C_1 ; ако $a_2 b_2$ у c_2 , онда $a_2 b_2$ у C_2 ; ако $a_3 b_3$ у c_3 , онда $a_3 b_3$ у C_3 итд. С једне стране, у реченицама овог типа постоји корелација између референата и ситуације – ситуација варира с референтима, с друге стране постоји корелација између референата релативног *што* и референата релативног *ко* ($a_1 b_1; a_2 b_2; a_3 b_3$ итд.). Према томе, овим реченицама се упућује на више истородних али различитих

³²⁴ На овакво сагледавање вишеструке релативизације подстакао ме је рад А. Мусића (1937) у којем се јединична релативизација помоћу заменице *ко* у хипотетичким релативним клаузама сагледава на сличан начин, само је коришћена другачија симболизација

ситуација на које је рашчлањена једна ситуација,³²⁵ при чему ту различитост доносе референти релативног *шта* и *ко*, те се добијају корелативне дистрибутивне структуре које подразумевају садржај ‘један ово, други оно’.

У анализираној грађи реченица с препонованом корелативном *шта ко*-клаузом нема много. Ради се по правилу о начелном саопштавању. Такве клаузе су обележене континуативном интонацијом, а уочена је и интонационо неиздвојена структура.

1. (...) *кò је ший̄а зарá- УУ -- заслужио, мис̄им заа -- завршио*, т̄ај (ј)е дòбио. (Јар)
2. (...) *ший̄а кò й̄ма м̄ете*. // (Дес)
3. (...) *ший̄а је кò й̄мо*, тò јес п̄ко (...). (Сф)

О ситуацији која припада сфери неоствареног, хипотетичног, радило би се у примеру:

4. Ёво га, дóђе ёдан официр кòд н̄ас: „Данас пр̄ави Р̄с офензиву, слòжно се др̄ште, н̄шта се н̄ бòјте, *ший̄а кò в̄йди*, дпази, х̄ма нека ј̄ви“. (Ит, СДЗБ XLIII, 495).

Овде је очигледно упућивање на више истородних али различитих ентитета који се смештају у оделите ситуације у оквиру једне претпостављене ситуације.

Када су *шта ко*-клаузе постпоноване, односно придодате, обично се фокусира варијабилан садржај елемента на који се односи заменица *шта*, који опет корелира са садржајем елемента на који се односи заменица *ко*, при чему је и овде по правилу реч о начелном саопштавању. Стога такве клаузе и долазе као одговор на питање с упитним *шта*. То нам добро илуструје следећи пример.

5. А: А чиме се ложила пећ? //
И1: Са сл̄мом; с кукурузовином; // тр̄ском, [*ший̄а је кò й̄мо*]
ИЗ: [Са òгрезином. <?>]
А: [Òгрезина?] (...)
(Дск)

Говорник у одговору најпре набраја чиме се све ложила пећ, а потом помоћу *шта ко*-клаузе прави својеврсну генерализацију изреченог синтагматског низа. Дакле, говорник

³²⁵ То је управо суштина дистрибутивности. Уп.: „Опште значење дистрибутивности је представљање неке целине као скупа рашчлањеног на делове“ (Пипер 2005: 952).

саопштава да је елемент ситуације који интересује саговорника варијабилан и да он варира с елементом на који се односи заменица *ко* – ‘неко ложи пећ сламом, неко кукурзовином, неко трском – шта је ко имао, тим је тај ложио’. У структурама с вишеструком релативизацијом често се на прагматичком плану помоћу зависне клаузе жели истаћи да се једна ситуација не остварује на исти начин, да елемент једне ситуације зависи од другог елемента.

Овакве клаузе обично су интонационо издвојене, а и када су интонационо интегрисане у другу реченицу, са њом упостављају врло лабаву синтаксичку везу.

7.2.2. Релативне *ко кога*-реченице

У грађи се овај тип клауза бележи неколико пута. Између релативизатора се може јавити глаголска енклитика. *Ко кога*-клауза у односу на матичну клаузу заузима препозицију или постпозицију.

Релативизатор *ко* у првој реализацији попуњава позицију субјекта, а у другој реализацији позицију правог објекта (1–2), директног предлошког (акузативног) објекта (3) или, рекло би се, логичког (дативног) субјекта (4). У матичној клаузи претпоставља се иста функција, односно исти облик заменичког корелатива који има релативизатор.

У примеру с препонованом *ко кога*-клаузом, бележе се заменички корелативи у матичној клаузи (*тај тог*). Та клауза је управо прототипична корелативна клауза.

1. И1: [Па кò ј(е)]
 Б: [(...) и онда]
 И1: *кòг̃а мр̃зио, т̃ај е т̃òг̃* убио, и èто [т̃ако, т̃ај]
 Б: [Је л да?]
 И1: се, та- <?> -- т̃им осв̃етио – па шт̃а су Мађ̃ари р̃адили ?
 (Бар)
2. Тр̃еба да угн̃амо *кò кòг̃а ш̃у̃й̃й̃ра*, // ј̃едно др̃у̃г̃òга ш̃у̃т̃й̃ра_{мо} <?> (..) (Пр)
3. Ј̃а сам й̃мала др̃у̃г̃òг м̃òмка, ал’ ца̃б̃с̃, м̃ен̃с̃ је т̃ајо н̃атр̃ò да се у̃д̃ам за др̃у̃г̃òг й̃ако ј̃а н̃исам т̃ѣла. Б̃òл̃с̃ је дан̃ас, у̃дај̃с̃ се *кò з̃а ког̃а ð̃ћ̃с̃*, а ј̃òк з̃а ког̃а ð̃тац и м̃ати ð̃ћу. (ЛСОР, 128)
4. (...) м̃е̃ћ̃с̃мо (храну на гроб̃љу), д̃е // -- кò -- *кò је кòм̃е*, и т̃ак̃ò (...) (ММо)

Као и код *шта* ко-клауза релативне заменице никада не упућују на конкретне ентитете, што је иначе обележје структура с двоструком или вишеструком релативизацијом. С обзиром на мали број примера, подробнија анализа датих структура изостаје.

7.2.3. Релативне *ко* *какав*-реченице

Неколико пута *ко* се реализује са заменицом *какав*. Уз заменицу *какав* може се реализовати антецедент (1–2). Он је постављен неспоредно уз релативизатор или на сам крај *ко* *какав*-клаузе. Релативизатори се налазе у непосредној вези или су раздвојени глаголском енклитиком. *Ко* *какав*-клауза заузима иницијалну позицију у реченици, а јавља се и као засебна реплика (3). Испред релативизатора два пута се остварује партикула *па* (1, 3). У свим примерима *ко* попуњава позицију субјекта, док *какав*, односно синтагма са датом заменицом, заузима позицију директног (акузативног или партитивног генитивног) објекта. Заменица *какав* једном попуњава место именског дела предиката (4). Референт заменице *ко* има исту улогу у матичној клаузи и једном га у тој улози заступа корелативна лична заменица *он*. Корелати заменице *какав* су различити. У једном примеру у којем *какав* попуњава позицију право објекта, бележи се корелативно аблативно *од тог*, што показује сливање квалитативног и идентификационог упућивања у заменици *какав* (1). Једном се у примеру са заменицом *какав* у функцији право објекта остварује други поредбени корелат представљен именичком синтагмом (*какву срећу* → *такво место*), када је изражена је изражена поредбена димензија заменице *какав* (2). У реченици са заменицом *какав* у позицији лексичког језгра предиката остварује се корелативно *такав* у истој позицији, када је реч о својеврсној концесивној корелативној *какав* ко-клаузи [*какав је ко* ↔ *какав год (да) је ко / без обзира на то какав је ко*] (4).

1. (...) *па кѝкок је кѝ ѝмо вѝћа, ѝ(ц) ток с- -- је пѝко.* // (Дес)
2. *Радње ѝма свакојѝке и кѝ какву срећу ѝма такво мѝсто дѝбије.* (Ит, СДЗб XLIII, 502)
3. А: Које (печење се служи)? //
И1: *Па кѝкво кѝ ѝма.*
(Бар).
4. И1: *Нѝсам нѝком крѝва,* // [нѝс]ам

A: [Да.]

И1: нїком дуж- -- нїког нє дїрам, / **кѝки** <инт.> је кѝ, нек- -- **ѝн** је **сѝб** <инт.> **тѝкї**. // (Миш)

У једном примеру заменица *какав* добија прилошку вредност, што налази одраза у реализацији корелативног *онако*, односно *тако* у матичној клаузи.

5. А-кѝ кѝки бїѝ *врѝдан онако*-је ѝнда порѝдио пѝсѝ и-*тѝко* му-бїло. (Бат, ППЈ 15, 98)

Овом примеру близак је пример:

6. кѝ је кѝкви бїѝ *такѝ* је ймо (Бк, СДЗБ XLIII, 283).

7.2.4. Релативне *који шта*-реченице

Релативне *који шта*-реченице реализују се по изузетку. У забележеним примерима релативизатор *који* упућује на људско или анимално биће. Релативизатори се налазе у непосредној вези. *Који шта*-клауза заузима финалну позицију у реченици или се јавља као засебна реплика (3). Заменица *који* попуњава позицију субјекта, када заменица *шта* врши функцију правог објекта, или попуњава позицију семантичког (дативног) субјекта, када заменица *шта* има улогу граматичког субјекта.

1. Јѝдан дрўгом дѝдајемо ко нѝма и кѝи *шїїѝ вѝле*. (Ит, СДЗБ XLIII, 507)
2. (...) свѝ тѝ мѝрам да изѝчїшћам, /// й да дѝм мѝкиње, јѝрму, *шїїѝ кѝме* -- кѝјѝм *їрїїѝада* (...) (Бч)
3. А: [1 Уз који посао 1] (је певао)?
И2: [1 **Кѝји** *шїїѝ* дѝе. 1]
И1: [1 **Бїло** је; бїло је 1]
А: [2 Уз који посо? 2]
И1: [2 бїло је. Кѝ је вѝло 2] и кѝ је знѝо [3 кѝју је тѝо 3],
И2: [3 У Да. 3] /
И1: <» удах > је пѝво кѝд је тѝо.
А: <☺ Кад је тео. Да. ☺> ☺ / (Кт)

У грађи се једном бележи секвенца *што год који*, при чему је антецедент релативизатора *који* исказан. У питању је концесивна релативна кауза.

4. Мбра да му раду: кѡпу; *шӣо гѡћ која радња дѡђе*, мбра да му ради. (Ки, СДЗб XXVII, 120)

С обзиром на изразиту неодређеност и уопштеност, односно хипотетичност, референата релативних клауза са више релативизатора, релативизатор *ко* је погоднији од релативног *који* за реферисање о људима у таквим структурама. Но, видели смо и релативизатор *који* има такве семантичке капацитете, само за разлику од *ко* он, рекло би се, ипак у таквим структурама издваја, индивидуализује, тј. сингуларизује хипотетичког референта.

IV. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ЗАМЕНИЧКОПРИЛОШКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ

Ово поглавље посвећено је заменичким прилозима у улози релативизатора који се преваходно везују за именску реч у својству антецедента. У шумадијско-војвођанском дијалекту ту улогу имају примарно месни заменички прилози *где, куда, којуда, одакле, докле* (73,13%), примарно временски заменички прилог *када* (25,37%), те количински заменички прилог *колико* (1,49%). По изузетку, у улози релативизатора који антецеденту додељује улогу прилошке одредбе времена у релативној клаузи, појављује се везник *док*, који се обрађује заједно са релативизатором *када*. С обзиром на то да су у средишту овог истраживања релативне заменице, те да су структуре са заменичкоприлошким релативизаторима који се односе на именску реч, с изузетком релативизатора *где*, нискофреквентне, анализирају се само основна категоријална обележја антецедента, синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи и основна семантичка обележја релативних клауза.

1. Релативне реченице са месним заменичкоприлошким релативизаторима

1.1. Релативне реченице с релативизатором *где*

1.1.1. Уводне напомене

Заменички прилог *где* (**kъde / kъdě* < упитно-неодређено заменичко *kъ* + партикула *de / dě*)³²⁶ јавља се од првих писаних споменика, међутим, могућности његовог везивања за именски антецедент нису испитиване (в. С. Павловић 2009а: 142–153).

И. Грицкат (1975: 182–183) бележи примере релативног „где” у улози заменице „који” у старим грчким и српским проскинитаријима, истичући да су српски примери у обичним односним реченицама ретки. Ауторка скреће пажњу на упадљив паралелизам између разнолике употребе грчке везничке речи *ὅπου > ποῦ* и истих могућности употребе *где* (релативно, изрично, узрочно). Притом упућује, позивајући се на Сандфелдову

³²⁶ В. ESSJ2: 378–381; ESSJ1: 306–308.

балканолошку студију (Sandfeld 1930²: 107, 180), на слично умножавање значења и служби код одговарајућих речи у бугарском, румунском и албанском језику. Ауторка указује на структуре са „где”-клаузом која се везује за објекат глагола опажања, што доприноси преливању „где” у „који”, и истиче да континуант речи „где” у значењу „који” живи и у бугарском језику. Упућује и на разне замене „кад” > „где”, у временском значењу, „које понекад указују на фигуративно схватање месних појмова као временских” (Грицкат 1975: 184).

У вези са употребом релативизатора у говору Змијања Д. Петровић (1972: 180) истиче да се ретко употребљава конструкција: *īđľŭbī nāħve ĥe se kŭvā krŭ*, „ у којој је поред месног значења присутан и елемент релативности”.

У савременом стандардном српском језику именски антецедент за који се везује релативизатор *где* увек је експлициран и у релативној клаузи има улогу прилошке одредбе места. Савремена српска језичка норма не препоручује употребу везничког прилога *где* у циљном значењу, али напомиње да је таква употреба „толико узела маха да се толерише у разговорном стилу” (Пипер – Клајн 2013: 505).³²⁷

1.1.2. Анализа

Релативизатор *где* бележи се у 89,80% релативних реченица са месним заменичкоприлошким релативизаторима. Реализује се по правилу у постноминалним релативним клаузама.

1.1.2.1. Категоријална обележја антецедента

У позицији антецедента у главнини примера се реализују именице. Веома ретко улогу антецедента има заменица. Треба, међутим, напоменути, да се неке структуре могу на више начина интерпретирати, и као релативне реченице у којима се уместо релативизатора у комбинацији са заменичким прилогом као антецедентом појављује само релативизатор.

ИМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. У главнини примера лексеме у позицији антецедента односе се на различите месне појмове и предмете (ствари) у најширем смислу (судови,

³²⁷ О дистрибуцији релативних прилога *где*, *камо* и *куда* у српскохрватском језику писао је П. Дмитријевић (1969). О тзв. месним клаузама у савременом српском језику в. Пипер 2010; Кликовац 2011.

намештај и др.). Но, појављују се и лексеме којима се реферише о каквим друштвеним догађајима, скуповима, па чак и лексеме којима се означавају људска и анимална бића.

[именице које се односе на месне појмове и ствари]

1. А тó снóплѣ се вѣже ... бѣрā се мѣсто де је шен^аца ѿорāсла мāло вѣћā и плетѣ се ўже. (ДК, ГВП, 657)
2. Сāд на брѣгу мож да постōи вѣштачка лѣвада де нѣкад нѣси мōго да скўйшии тѣраву; набацај вѣштачка ѣўбрива и трава ѣво е... (Дв, ГКЛ, 234)
3. Јели у свāком виногрāду ди се брāло ѣрōжѣ, тў је бѣло ѓвѣће друштво, које је било: пōнеки гāјдāш, армонѣкāш и по цѣ^ала бāнда. (СКм, СДЗб ХХVII, 298)
4. И кад смо дōшли у сѣло Бāтањѣцу, тў нѣје бѣло мѣста за рāњенике, ѓпра^аили су нас за Нѓву Пāзову – ди су Швāбе бѣле – и тў мѣста нѣје бѣло. (Дц, СДЗб ХХVII, 251)
5. Тѣ цѣви вѓду вѓду чāк тāмо од ѣцара ў тај јарак, а тāко ѣсто од ѓтог зидњѣја ди је алѣкѣтрика. (Ит, СДЗб ХLIII, 515)
6. Онда је мōга ѓца гāзда – господāр – рѣко тōм нѣговом компанијōну: "Ѣто шѣгрта, ѓн нѣ зна лāгати (зāто што још нѣје ѣшо у тў шкѓлу ди се лāже! Сирѓмашно дѣте, кўћа покривѣна кукурузѓвином (...)) (Р, СДЗб ХХVII, 273)
7. Њѣ су свѣ поубѣјали (Доловац Вѣлѣнка ѓнā је бѣла зāтворена у мѣсном ѓдбору и тā сѓба ди је ѓна бѣла ѣрѣѣворена глѣдалā је у двѓриште, тāко да је ѓна мōгла да вѣди жѣна шта се тāмо дѓгађа. (Чур, СДЗб ХХVII, 196)
8. Ѣма док пѓчнемо брāти виногрāд, прѣпрѣмимо бўрāди, мōрају бѣти чѣсти бўрāди ди ћемо сѣйаѣи ѣрѓжѣ. (Врд, СДЗб ХХVII, 294)
9. (...) вѣлики чāнци ди се мѣсило // ѣѣсѣо, / тѓ свѣ бѣло земљано. // (Дск)
10. Ў тāј крѣвет де ће ѓни лѣћи, првѓм се мѣтнѣ нѣкѣ дѣчāк. (ЛСОР, 107)

[именице које се односе на друштвене догађаје, скупове]

11. Прѣмер, сāд је бѣла конферѣнција гѣде е ѣрѣѣрѣсано ѣѣѣѣње елекѣтрификацијѣ сѣла: да се увѣче свѣ^атло, да дѓбије сѣло. (Бш, СДЗб ХХVII, 129–130)
12. Бѣло је прѣло, ал' ѣстѓ је бѣло прѣло свāкā сѣби, де се ѣсѣѓ сѣсѣѣјў мѓмци и дѣвѓјке. Нāправи домāнин кѓјѣ ѓћѣ прѣло свāкā сѣби. Бўднѣ и момāкā и дѣвѓјакā. (ЛСОР, 137)

[именице које се односе на људска и анимална бића]

13. Тмѓ сам пўна прāва кѓд гāзде ди сам слўжио – ди се нѣшта нѣје крѣло од мѣне! (Лћ, СДЗб ХХVII, 277)
14. Тāј гāзда ди смо сѣвали, // „Кāко смѣж да ѣдѣш” (...) (Мол)
15. Сўтрадāн се вѣнчу и ѓнда рўчају свāтови – свāки кѓд свѓг домāњѣна ди је бѣјѓ одвѣден. (Мл, СДЗб ХХVII, 127)
16. Тсти ѓвāј Мѣша ди сѣе ме нѣшили, тў ди сам сѣдио код нѣгови дѣца и нѣки Јѓца Бāрићѣв, ѓни су ѓчли прѣ у Амѣрику. (Ит, СДЗб ХLIII, 502)
17. Тѣ пāре, ѓн је дѓшѓ Кѓсти тѓме де је ѓсѣлѓѓ и кāзѓ „гāзда Кѓста, трѣбају ми пāре д ѣдѣм. (Сит, ГВП, 668)
18. Увѣду кѓња ў собу, па га нāкиту, пѓкрију га с тѣлом, па млѓго пāнтлѣјка и пѣрјаниѣца исѣку па на тāј тѣл прѣденѣду, и мѣту јастук на кѓња ди ће ѣѣј буклѣјѣш ѣѣѣѣи и вѣлику брѓнсу (као звѓно) вѣжу на коња. (Км, СДЗб ХХVII, 134)

Поставља се питање како именице којима се именују људска бића могу добити улогу антецедента у релативној *где*-реченици, па макар то била и околиналност. Да ли је је заиста у питању антецедент *где*-клаузе?

Примећујемо да се у једној групи таквих примера антецедент / антецедентна синтагма реализује у улози месне одредбе матичне предикације, што олакшава употребу релативизатора *где*.

Поред тога, говорник може претпостављати заменички прилог „тамо” уз антецедент, па и у случајевима где антецедент нема улогу месне одредбе матичне предикације, када би именички антецедент био само привидан антецедент. У таквим случајевима *тамо где*-клауза може послужити за идентификацију ентитета означеног именицом којој се *тамо где*-клауза приписује.

Управо су то фактори који потпомажу везивању *где* за персонални именички антецедент, што може, уз учешће других фактора, довести до стварања чврсте, непосредне везе између релативне клаузе и именичког антецедента, и до даљег ширења *где* у сферу релативног *који*.³²⁸

Као експоненти простора у чијим се оквирима реализује детерминисана радња, односно са извесним месним значењем иступају и патроними (у плуралу) и именица *домаћинство*.

19. Ту је била (школа – Д. У.) кот на̀шӣ ку̀ћа у Ђебићима, де сам се родила. (БЛ, МОГСК, 360)

20. И тако се њӣ ајдџи при- // -- прир- -- прелепљивали за њо̄ домаћинство де им̄а шиӣ да *једу*. / (Лал)

У грађи се бележе примери с именицом у улози антецедента која се понавља у релативној клаузи, што је вероватно условљено потребом говорника да прецизира улогу референта у релативној клаузи, те не би била у питању права релативна клауза с инкорпорираним антецедентом (уп. и пр. 16).

³²⁸ То би могли бити и путеви настанка *где*-релативних реченица с именичким антецедентом уопште.

21. Биле су ја^оке задруге у кѹћама, ди је *живило од ѿѿинѿје до двѿјес и ѿрѿдесеѿи дѹша ѹ кѹћѿи*, ди су свѿ млађѿи пѿштовали свѿје стѿрѿје и слѹшали. (Го, СДЗб ХХVII, 265)³²⁹
22. И пѹну ѹ нѹ (торбу) (ставимо) ствѿрѿи, штѿ трѸба, и ѹ планину, дѸ сѿѿоку ѿѿѿѿмо ѹ ѿланици; кѸ ѿмѿ двѸ кѹћѸ, то звал-, звѿло се кѸлебе; у планини (...) (Поћ)

ЗАМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. У улози заменичког антецедента могу се наћи показне заменице, најчешће у облику средњег рода [*ово, то, оно*] (23–26) или, изузетно присвојне заменице (27).

23. (...) пѸрѸјамо се от цѸнтра од Ѹногаа дѿ је чѸсма бѿла, /// па свѸ до цркве. // (МП)
24. Тѹ вѸјске бѿло, јѿ сам тѹ нѸфила. Ма од Ѹвогаа дѸ бѿла сѿѿѿница, кѿко се зѸвѸ? НѸви Сѿд, ал од НѸвѸг Сѿда пѸсле тѿмо дрѹги не мѸгу сѿ-да се сѸтѿм. (Круш, ГЦШ, 485)
25. И1: (...) на прѿмер Ѹвдена, / Кљѹч, вѿмо де је Влѿјко, па брѸдо го[рена <?>, тѸ],
А: [Мхм.]
И1: тѸ де је *Мѿјдан* (...)
(Мио)
26. А: А како се пече, мало опишите то, како се пече ракија? ///
И1: Па знѿте кѿко је, <?> / ѿмѿ /// тѿмо штѸ зѿтвѿрѿ / ѸнѸ ѿе сѿѿѿѿи рѿкију;
А: Мх[м].
И1: [ка]о кѿпак зѸвѸ с[с];
А: [М]хм.
И1: тѸ, / ѿмѿ // лѹла кѸја ѿдѸ вѿмо на / на тѿбарку,
А: Мхм.
И1: а ѿдѸ тѿмо на о- ѸнѸ; и Ѹно кад врѿ, // онаа кѸмина,
А: Мхм. //
И1: у кѿзану, / Ѹно -- она пѿра / изХ- / -гони, и кроз лѹлу <?> ту ѿзлази тѿмо Х, / тѿбарка ѿмѿ / ѿѸ // -- тѹдѿ прѸлази лѹла, и тѿмо пѸтурѿ се сѹче <?>, и ѿзлази тѿмо // рѿкија.
А: Мхм. //
(ВС)

27. (...) а одѿција ѿмао њѸгову (собу), *ди Ѹн сѸди цѸлу зѸд"ну ѿѿмо*. // (Ра)

У примеру са присвојном заменицом на позицији антецедента ради се о оказионалном испуштању именице која би имала улогу правог антецедента. То би био случај и у неким примерима с показном заменицом у својству антецедента.

Негде би се могла реконструисати антецедентна лексема врло уопштеног значења (*место*).

³²⁹ У датом примеру антецедент у матичној клаузи је у множини, док је у релативној у једнини.

У појединим примерима неутрумска заменица функционише више као подсећивачка или присећивачка заменичка партикула.

У грађи је забележен један интересантан модел: месни заменички прилог + показна заменица у склопу месне предлошко-падежне конструкције + *где*-клауза.

28. Тѹ код ђти *ди су разведђни, тѹ су на кђнак.* (Мл, СДЗб ХХVII, 127)

Такви примери показују како су се преко заменичког прилога могли повезати *где*-клауза и персонални антецедент.

НЕИСКАЗАН АНТЕЦЕДЕНТ. Недвосмислених примера релативних реченица где би било речи о релативизатору који се уместо у комбинацији с именичким антецедентом реализује самостално, готово нема, јер се може подразумевати структура типа '(оно) тамо где'.

29. И1: Ии -- и тђ се звáло / -- кàчара се звáло *де (j)e* /// -- *ђно се морее лђжла вђйђра* <инт.>
(...) (Миш)

30. А: А где се то уписивало? // У Јђшеви уписивало се, би- -- имају шѹмареви, /// тãмо ймало
// *ђе уйђсује се,* /

А: Мх[м].

И1: [ка]нђера-/лàрија тãмо кђји j° глãвнђ тѹ, /

А: Да. /

И1: ђдеш и упђнеш, / штã ймãш стђкђ, // и уплãтиш кђлко трђб да с° уплãти на прђмер, //
за тђ лђто да чѹваш стђку.

(ВС)

31. И1: Па нђје тђ бђло тђшко кат сс лѹди йма- сс- /// -- ка(д) су лѹди прãвили // свђнђе,
пãтосали саа // гр̄мов"ма, / дãскђм, //

А: [Аха.]

И1: [ђй ђе] лђжайђи... //

А: Аха. ///

(ММ)

1.1.2.2. *Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи и семантички типови релативне клаузе*

У релативној *где*-клаузи антецедент добија улогу прилошке одредбе места (просторног оријентира) статичког (1–8) или циљног динамичког (9–12) типа, што зависи

пре свега од семантике глагола у позицији релативне предикације (в. Дмитриев 1969). Притом је објекат локализације исказан или подразумеван у релативној клаузи локализован у оквиру просторног оријентира (1–6, 9–11) или, изузетно ретко, изван његових оквира (8). У другом случају антецедент је индиректни просторни оријентир и у матичној клаузи. Када је персонални антецедент просторни оријентир, онда је у питању локализовање једног појма у сферу другог (7, 12). Изузетно, антецедент / антецедентну синтагму заступа својеврстан ресумптивни заменички прилог у релативној клаузи (4–5).

1. Трѣћо мѣсто *ди се појáвили ајдúци* Алѣј се звáло, тѣм се вѣђи сѣмело Алекса, тåко су нåзвåли Алѣј. (Ф, СДЗб XLIII, 526)
2. Да би тѣ прѣ прерúчила и úзимå из тѣ пѣсуде *де је жрúда*, сѣпå òвåмо у тý крпу. (Брнк, ДТВК, 448)
3. Сåд на брѣгу мож да постѣи вѣштачка лѣвада *де нѣкад нѣси мѣгѣ да скúйшии тѣраву*; набåцај вѣштачка жúбрива и тåрава ёво е... (Дв, ГКЛ, 234)
4. Ѐмајú тѣ, ми-смо ёмали тý кåчару *де-је цý рåкија и вѣно* у бурѣтима. (Див, ДТВК, 435)
5. (...) а одåција ёмао њѣгову (собу), *ди òн сѣди цѣлу гѣд"ну тѣмо*. // (Ра)
6. И пýну ú нý (торбу) (ставимо) ствåрѣи, штå трѣбå, и ý планину, *дѣ сѣдкú иййймо ú планини*; кѣ ёмå двѣ кúћѣ, то звåл-, звåло се кѣлебе; у планини (...) (Поћ)
7. Тåј гåзда *ди смо сѣåвали*, // „Кåко смѣж да ёдѣш” (...) (Мол)
8. И òнда су и дѣгерали пред магåзин, *гѣде су и скѣнули гѣле нåге*, а снѣг је бѣјо. (Чур, СДЗб XXVII, 202)
9. Ѐма нåмешѣене као мåле жåмице тако у рѣгљеве *ди се тѣд слѣва*. (Ит, СДЗб XLIII, 507)
10. ý тåј крѣвет *де ёе òни лѣћи*, првѣм се мѣтнѣ нѣкѣ дѣчåк. (ЛСОР, 107)
11. Ѐма док пѣчнемо брåти вѣногрåд, прѣпрѣмимо бýрåди, мѣрајú бѣти чѣсти бýрåди *ди ёемо сѣйåйши жрѣ"жѣ*. (Врд, СДЗб XXVII, 294)
12. Сутрадån се вѣнчу и ¹онда рúчајú свåтови – свåки код свѣг домåћина *ди је бѣјо одвѣден*. (Мл, СДЗб XXVII, 127),

Чини се да у примерима као што је (8) апозитивни карактер релативне клаузе омогућава оријентациону детерминацију.

Контекстуално антецедент се схвата као просторни оријентир који представља путању кретања објекта локализације, на шта упућује поновљена антецедента именица у релативној клаузи.

13. Мушкå глава је рåдила с њѣма и пѣлскѣ рåдове и на пýту, *де су тѣрѣбали да ёдú цýшом да вúчý*. (Брнк, ДТВК, 448)

Уколико је антецедент представљен именицом којом се означава друштвени догађај, синтаксичком метонимијском трансформацијом догађајна појава постаје имплицитни просторни, тј. просторноситуациони локализатор детерминисане радње.³³⁰

14. Било је прело, ал' њсто̄ је било прело свака̄ себи, де се њсѣ̄ сѣсѣ̄ја̄у мѣмци и дѣвѣ̄јке. (ЛСОР, 137)

У једном примеру персонални антецедент се може схватити као посесор у релативној клаузи, што је сигнализано присвојном заменицом уз именичким појам који представља посесум.

15. Опазим ја̄ та̄мо њстог тог Мѣшу ди сѣ̄ ме нѣшли код њѣ̄ѣове кѣ̄ће. (Ит, СДЗб XLIII, 514).

Овде би могло бити речи о придодатој одредби *код њѣ̄ѣове кѣ̄ће*.

На семантичком плану, релативне *где*-клаузе, могли смо запазити, остварују се као рестриктивне или апозитивне клаузе (уп. нпр. 1 и 14).

1.2. Релативне реченице с релативизатором *куда*

1.2.1. Уводне напомене

Заменички прилог *куда* (* *kȋde* < упитно-неодређено *kȋ* + партикула *de / dě*)³³¹ био је познат старосрпском језику, али могућности његове реализације у релативним реченицама с именским антецедентом нису истраживане (в. С. Павловић 2009а: 142–153).

У савременом стандардном српском језику релативизатор *куда* се везује за именски антецедент који у релативној клаузи добија улогу месне одредбе тзв. перлативног типа – антецедент је просторни оријентир који се представља као путања кретања објекта локализације (С. Павловић 2012: 76).

³³⁰ О догађајним појавама као имплицитним просторним локализаторима у народном говору в. детаљније у З. Симић 2013.

³³¹ В. ESSJ2: 371–376, ESSJ1: 306–308.

1.2.2. Анализа

Релативне *куда*-клаузе реализују се изузетно ретко. Чине свега 6,12% релативних клауза са месним заменичкоприлошким релативизатором. Углавном се бележе у публикованој грађи. Појављују се у структурама с исказаним именичким антецедентом и, изузетно, у структурама са заменичким антецедентом. У питању су постноминалне релативне клаузе.

ИМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. Именицама у позицији антецедента означавају се месни појмови и различити предмети.

1. А прѣко пѣтсто лѣтара, тѣ су већ ѓнда бачве, тѣ, ѓне ѣмају своја врата *кудан* *улазиш* *да се ѣере* *и да се рѣба ѣѓ* (Су, РСГВ 1, 87)
2. ѓпасно је, бѓже, тѣм пѣтом *куѣ* *сам* *ѓѓшо* (Ит, СДЗБ XLIII, 273)
3. пѣт је бѣо зѣузет *ку ѣрѣба* *да се* *ѓѓје* (Ит, СДЗБ XLIII, 273)³³²
4. Горе [на сачми] постоји карика *куд се коноѣци они везивају за ѣу* *дојнаку* и онај штрик који ти је на руци, са којим бацаш. То три метера, четир метера, зависи од дубљине воде (Пе, РСГВ 2, 277)
5. Пѓбегну крѣве, нѣћу д^а ѣдѣ браздѓм, *ку(ѓ)* *ѣрѣбаа*. // (МП)
6. Јѣ сам ѣшѓ у ѣјку на Мѣдведа и ѣмало је нѣс нѣколко кѓјѣ смо бѣли прѣсутни да нам дѓѣ мѓжда јѣдно дѣсѣт мѣтарѣ ... кад је ѣјка га пѓтисла уз нѣкѣ долину, а ѓн је ѣмѓ тај прѓдор *кѣ ѣрѣба* *да ѣрѓѣ* *на вр* *Медведнѣка* ми-смо нѣгѣ прѣтили. (Реб, ГВП, 667)
7. Нѣ мож га ѓбѣсити, дѣћу ѓнѣ вѣне *куд ѣе* *чѣнѣл* *да ѣрѓѣ* *да пѓпуцају*. (Брнк, ДТВК, 449)
8. А ѓна стѓјѣ пѓклоплѣна на дѣсци, а ѣмѣ ѓтвор *кѣ-ѣе ѓне* *ѓ-ѣзлазе*. (Бистр, ГЦШ, 478)

У примеру (1) релативизатор се јавља у лику *кудан*. Финално *-н* води порекло од партикуле.

ЗАМЕНИЧКИ АНТЕЦЕДЕНТ. О релативној *куда*-клаузи с неутрумским заменичким антецедентом могло би бити речи у следећем примеру.

9. Ударѣ кѓчиѣе вѣкѓ, тѣд ударѣ два кѓчиѣа и дѓл јѣдан, па ѓнда ѓпѣ вратѣ па вѣкѓ јѓш и тѣ се направѣ као чѣни, прѣвиш ѓнѓ *куд ѣе ѣроѣуриваѣи ѣѓслѣ*. (Брт, ГВП, 649)

НЕИСКАЗАН АНТЕЦЕДЕНТ. О слободној релативној *куда*-клаузи евентуално би се радило у примеру:

10. Лѣнија јѣе, ди су нѣве, // ѣтар, // паа, У *кѣд ѣдѣ*, / *вв- вѓзѣла*, *кѓла*, *и свѣ*, тѓ се звѣло лѣније. /// (Ра).

³³² Ово је редак пример екстрапонираности *где*-клаузе.

У релативним *куда*-реченицама антецедент има улогу просторног оријентира кроз који или по којем се објекат локализације исказан или подразумеван у релативној клаузи усмерено креће, односно усмерено проводи.

У следећем примеру *куда*-клауза се може интерпретирати као апозитивна клауза са именичким антецедентом (*за зид под звонаром, куда (под звонаром) пролази вампир*) или као релативна клауза у којој се релативизатор појављује самостално уместо у комбинацији са заменичким прилогом попуњавајући позицију друге прилошке одредбе места (*за зид под звонаром, тамо куда пролази вампир*).

11. Али поп-Ва́са Стојади́новић, свѣщтеник, он се догòвори са црквења́ком звона́ром и ста́не за зид под звòнаром *куи́й ѿрòлази ва̀мпи́р*. (Врд, СДЗб XIV, 400)

У наведеним примерима уочавамо и рестриктивне и апозитивне релативне клаузе (уп. нпр. 2 и 5).

1.3. Релативне реченице с релативизатором *којуда*

Прилог *којуда* еквивалентан прилогу *куда* забележен је једино у РСГВ, у којем је обрађен као посебна одредница. У оквиру одреднице која обрађује дати прилог наводи се и један пример постноминалне релативне клаузе. Сви побројани пунктови у којима је дати релативизатор регистрован налазе се на подручју Бачке (Бчј, Зм, К, Кв, НС).³³³

- А била на̀зад вѣлика ка̀шија *кòјуда је г̀а̀зда снабòдево ѿи́ће, ундси́о* (НС, РСГВ4, 111).

1.4. Релативне реченице с релативизатором *одакле*

У улози везника заменички прилог *одакле* (**ot-a-kle* < аблативни префикс *ot* + упитно-неодређено заменичко *k* + партикула *le*)³³⁴ не бележи се у старосрпском језику (в. С. Павловић 2009а: 142–153).

³³³ Према усменом саопштењу проф. Жарка Бошњаковића, овај релативизатор присутан је и у говору Срема, барем у говору најстарије генерације.

³³⁴ ESSJ 2: 546–547.

У савременом стандардном српском језику он се везује за именски антецедент који у релативној клаузи добија улогу месне прилошке одредбе аблативног динамичког типа (С. Павловић 2012: 76).

У мојој грађи овај релативизатор се реализује по изузетку. Јавља се у 4,08% релативних реченица са месним заменичкоприлошким релативизаторима. Неколико пута је забележен у реченицама с именичким антецедентом који добија улогу аблативне одредбе у релативној клаузи. Притом није увек реч о просторној или чисто просторној аблативности. У питању су постноминалне релативне клаузе.

1. У Маџви мџста одакле су фамџлије одалазиле у ушорџно сџло зовџ кџћипште. (РГМ, 157)
2. Бџо ј(е) млџкар ди је се дрџало... <» удах> Сџ(д) сам скџро ишла у тџ -- у тџ авлију одакле сам се џдала, // виџим млџкар иџрушен, <» удах> сиџло џно // -- свџ тџ -- нџм сџд (...)(Миш)
3. Ископџш рџпу, прџбиџш врџта, иџведеш иџвицу гџренак, дол иџкопџш вџтриште, џставиш пџрваз џколо одаклџ *џеш да иџчнеш иџсле да свџдиш иџмер*, иџмаџш пџсле изнџтра ако трџба, ако е лџше зџмџипште – ако е лџпо, нџ треба иџпрџва, сџмо скрџпџш лџпо бџдаком или мџтиком и џдма пџни. (ВШ, ГКЛ, 237)

Заменички антецедент регистрован је у једном примеру са редукованим реченичним контекстом.

4. тџзи одаклен сам ја (Лоп, ГВП, 575)

У једном примеру одакле-клауза се може интерпретирати као релативна клауза с неутрумским антецедентом.

5. Па тџ одакле, из чџга рџниш крџве и кџње и тџ свџ, кџжемо вџлов. У вџлове се сиџа вода (БП, РСГВ 2, 23)

1.5. Релативне реченице с релативизатором *докле*

Релативизатор *докле* забележен је два пута уз именички антецедент у улози месне одредбе релативне предикације циљног (адлативног) лимитативног типа – антецедент је

просторни оријентир који представља десну граничну тачку метафоричког кретања објекта локализације. Релативне клаузе су постноминалног типа.

1. Вршине имају свѣ вѣде рѣтске. Тѣ је завршѣстак, дѣкле дѣлази, на прѣмер тѣ агла у рѣту.
2. Тѣ је тѣј зѣдњи дѣо дѣкле је дна дѣшила. (Кв, РСГВ 2, 113)

2. Релативне реченице са временским заменичкоприлошким релативизаторима

2.1. Релативне реченице с релативизатором *када*

2.1.1. Уводне напомене

У функцији везника заменички прилог *када* (**къгда* / *къгды*)³³⁵ реализује се у српском језику од првих писаних споменика, но његова појава у релативним реченицама с именским антецедентом није испитивана. У истраживањима хипотактичких структура у старом језику скреће се пажња и на „везничке спојеве” као што су: по тоѣ къды / къда, прѣ / прѣво тога къда (в. С. Павловић 2009а: 154–208).

У савременом стандардном српском језику релативизатор *када* се везује за именски антецедент временске семантике, додељујући му улогу временске одредбе релативне предикације (в. С. Павловић 2012: 77).

2.1.2. Анализа

Релативизатор *када* је једини временски релативни прилог који се бележи у аудио-грађи. Уводи по правилу постноминалне релативне клаузе.

2.1.2.1. Категоријална обележја антецедента

Релативна клауза с релативизатором *када* везује се по правилу за именички антецедент. Бележе се именице којима се означавају различити временски појмови – именице уопштене временске семантике *време*, *доба*, именице типа *моменат*, *мах*, именице којима се означавају појмови-празници (нпр. *Божих*), појмови-периоди (нпр.

³³⁵ ESSJ2: 384–385.

вече), јединице временске мере (нпр. дан, година), те константно идентификоване јединице временске мере (нпр. недеља, октобар).³³⁶ Именичка лексема у својству антецедента у главнини примера детерминисана је адјективном речју – најчешће показном заменицом, понекад неодређеном или општом заменицом, ређе редним бројем. Најфреквентнија је заменица *тај*. Адјективна реч уз одређене облике представља обавезно експлицирану одредбу.³³⁷ Поједине именице с релативизатором *када* функционишу као устаљени спој, када се на нивоу реченице могу посматрати као везнички изрази који уводе временску клаузу.

[именице *време, доба*]

1. У врѐмену кад су *ӣдварили мр̄ӣве на кола*, онда сам вӣди¹о како су Ве̄лка Ч̄онкића проб̄дли бајонѐтом кроз пр̄се (з̄аповѐст по мађарским: "Szúrd neki a szivit"!), а он је б̄ио здрав̄о ра̄њен у ногу. (Чур, СДЗб XXVII, 196)
2. Др̄уги п̄ут опет тако у то врѐме *ка̄ӣ сам кл̄укала ӣа̄ӣке*, од̄уд лѐтио па та̄мо ӣпо. (Ит, СДЗб XLIII, 520)
3. Ў (о)но врѐме кад је *ӣа̄ ра̄боӣа б̄ила*, к̄о није ӣмо дрӯштва та̄ј је ма̄но и зѐмљу, – нѐ може да ра̄ди, нѐма к̄о да ра̄ди; та зѐмља од̄падне. (Ит, СДЗб XXVII, 160)
4. Па да ти ка̄жем, нисам јѐдно врѐме *ка су дѐца б̄ила ма̄ла*. (Лу, МОГСК, 360)
5. Јѐдно врѐме кад *о̄ћу д-ӣдѐм нѐм̄у*, ја лѐпо га мр̄зим да га вӣдим. (Ју, ГЦШ, 470)
6. (...) ал нѐ могу да их вр̄атим на м̄оје д̄оба; / *Ка(д) сам ја б̄ила као дѐӣе* <? акц.> . /// (ГЦр)

[моменат, мах]

7. Ў том момѐнту кад је *бӣо ра̄њен*, нѐгов отац Пѐра д̄отрчо је код мѐне да ме пита да л ће преживити, пошто није ра̄њен у плӯћама већ у стра̄жњи дѐлови. (Ит, 1952 / 53, Милан Рајић, 72, СДЗб XXVII, 161–162)
8. У четвр̄так је т̄о б̄ило кад је налѐтила ч̄апља, а кад у с̄убату – та̄ка̄ је к̄иша б̄ила да је св̄уд ст̄д̄јала вода, – и на бре̄гу (није упӣло у она̄ј ма̄ кад је *ӣа̄д̄ала*, тако је наг̄ло па̄дала)! (Мт, СДЗб XXVII, 216–217)

[појмови-празници]

9. Зна̄те ка̄ко јес -- ма̄лој дѐци је -- лѐпи су б̄или д̄ни Б̄ожӣи / *ка(д) се унѐсе сл̄ма*, па, // пӣјучу (...) (Чал)

[појмови-периоди]

10. И т̄о вѐче кад је *он ӣѐо да се ж̄ѐн̄и*, да одвѐдѐ мѐне, м̄ој отац за̄ка̄же са д̄вима. (Клн, ДТВК, 438)
11. И т̄о вѐче кад *д̄ће да б̄идне с̄ӯири дан св̄адба*, очи св̄адбе се пр̄а̄ви на пѐрјаницу, ӣдемо на пѐрјаницу. (Ср, ППЈ 40, 153)

³³⁶ О подели именица с временским значењем в. М. Ивић 1955-56: 167–170; уп. Antoniћ 2001: 302.

³³⁷ О падежним облицима обавезно праћеним одредбама в. М. Ивић 1959; 2008³: 245–253.

12. (...) тaман тѹ нoћ /// ка(д) смо ддили, /// онда суу бацили, сeнћанску хуприју, /// па новдсацку, /// па бедграцку, /// тако да /// – био распад скрoс; /// Југдoслaвије. /// (Мол)

[јединице временске мере]

13. Свадба се рачуна oнaј први дан ка-сам ја доведена са свайдвима из мoг рoда и дрѹги дан пoслeн тај је сaв њсти нaрoд дoдиo и прилоге дoнoсили и свaдба била јaбoмe. (Брез, ГВП, 673)
14. Ако је на пoсту тај дан кад ја сaрaњен, ондa се дају двe мрcнe. (Лу, ДТВК, 431)
15. А: (...) [Хп]
И1: [Тo јa] oћу да обeлeжим тај дан кa(д) се мoје дeиe рoдилo.
(Јар)
16. Јeсам, јeсам се била ўдaлa бaш тe гoднe кад је oна ўмрлa. (Дуп, МOГСК, 353)

[константно идентификоване јединице временске мере]

17. Али на жaлoс[т] тo нисам рaдиo ^нeл из дaна у дан сам мoрo да тeрам кoњe по швaпскoј вoјски као комoрци^нa, свe до пeтнa^нстe гoдинe, тpинa^нстoг oктoбpa, када је Бeгpaд^н иo дрѹзи ѹѹи ѹa^нo у швaјкe рѹкe. (Ши, СДЗб XIV, 401)

Посебан случај представља везивање *када*-клаузе за својеврстан фреквенцијски означивач који чини спој придевске заменице или редног броја и специфичног лексичко-морфолошког елемента *пут*³³⁸ (*тај пут, неки пут* итд.), када се може говорити о сложеном изразу који уводи временску клаузу.

18. Кoдa су била зaузeтa тај пѹт кад су oни ишли нa ѹрсiен). (Т, СДЗб XXVII, 172–173)
19. Нeски пѹт кад ми дoсaди, ја кaжeм "Цвe^нћe" јeли "Цвeјo". (Го, СДЗб XXVII, 269)
20. Дрѹги пѹт ка сам зiнлa да виkнeм он" су oдузeли ѹвaс. (Сув, ГВП, 669)

У грађи се, додуше веома ретко, појављују неутрумски заменички облици *то* (у главнини примера), *ово*, *оно* уз које се реализује *када*-клауза. Међутим, стиче се утисак да *када*-клауза у таквим примерима експлицира садржај заменице, односно да неутрумска заменица упућује на читаву ситуацију означену реченицом са *када*-клаузом, те се онда не може говорити о релативној реченици. У грађи преовладавају примери у којима је структура *то* + *када*-клауза постављена у иницијалну позицију, испред матичне клаузе. Њом се тада уводи нова ситуација која је предмет саопштавања.³³⁹

21. И тo, ка(д) су биле зoшoвe (...), кaжe (...). (СЦ)

³³⁸ О овој лексичкој ознаци в. М. Ivić 2008³: 44–53.

³³⁹ Структуре су занимљиве са теоријског и прагматичког аспекта и требало би их подробно испитати.

22. И тѡ, каѡ се дѡдлазе у зосѡе ѡнда дѡносѡ, овај, пиће нѡкѡ тѡрту, илѡ цѡтѡ кѡ донѡсе или кѡпи, нѡ знам сѡд већ кѡко тѡ. (Пг, СДЗб XXXVII, 580)
23. Тѡ кад рѡдѡе шљѡве, тѡ ѡмѡ дѡста, на прѡимер. (Бук, ГЦШ, 445)
24. И1: Тѡ ка(ѡ) су биле ѡнѡ // -- ѡвде фѡрмѡране, ѡе ѡѡериѡријалне јѡдинице, ако знѡш,
А: Мхм. Мхм.
И1: ѡнда је бѡло, // вѡжбе јѡднакѡ (...)
(Јал)
25. Тѡкѡ смо жѡели и пѡсле рѡта ѡно каѡ-ѡодѡлазилѡуди из рѡйсѡа. (Ор, ГЦШ, 431)
26. Пѡсле ѡвѡ ка(ѡ) дѡшѡ <» удах> Тѡѡа, ѡн је тѡ, кѡо (...) (Чу)
27. Пѡсле ка(ѡ) тѡ свѡ кѡпају и тѡ ѡндак, / кадѡ дѡђе ббѡрање кѡрѡза, ѡни се вѡрте ѡпѡт (...)
(Бе)

Једном се бележи и структура *прид отим + када*-клауза.

28. Али: И тѡко, кад је дѡшла четрдѡсет чѡтвѡрта гѡдина, прид ѡтим кад ће се ѡслобѡдиѡи, прѡђеше јѡдног дѡна око чѡтир сѡта ѡфтови, чѡтр пѡт, и јѡ пѡшла у бѡшћу и ѡстрѡала да вѡдим штѡ се тѡ чѡје. (Км, СДЗб XXVII, 135).

Правих релативних клауза с релативизатором *када* који се уместо с именичким антецедентом реализује апсолутно, практично нема.

29. А ѡма каѡ сѡѡѡзну њѡ двѡе-ѡирѡе зѡјено. (Ит, СДЗб XLIII, 509)
30. істали су нѡка момѡѡдија, дѡеду до свѡнѡћа, а ѡма кѡд и кѡм ѡсѡане. (Сф, СДЗб XLIII, 523)
31. інда смо ѡдесили кѡ ћу да је дѡрѡвам, ѡбично нѡдељом. (Ит, СДЗб XLIII, 521)
32. іма кад свѡѡи ілија ѡроси само ѡѡко, а ѡма кад утѡче, кѡд кѡко. (Ср, ППЈ 40, 152)

2.1.2.2. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи и семантички типови релативних клауза

За антецедент у *када*-клаузи увек је резервисана позиција прилошке одредбе времена. На семантичком плану антецедент је временски оријентир у чијим се оквирина реализује детерминисана радња. Притом се антецедент у зависности од семантике именице којом је представљен, структурног лика у којем се она појављује и вида глагола којим је уобличена релативна предикација схвата као временски оријентир пунктуалног или линеарног, односно процесуалног типа. Линеарност је у већој мери својствена појмовима-периодима и, нарочито, јединицама временске мере, а у најмањој мери именима дана и празника (М. Ивић 1955-56: 172). Семантичко обележје процесуалности у

вези је са представом „о времену које тече напореда са трајањем глаголске радње” (М. Ивић 1954: 128). Присуство овог обележја везано је за падежне конструкције којима је издвојени временски одсек подложен сегментирању захваћен трајањем радње детерминисане предикације (С. Павловић 2006: 120).

У случајевима када је антецедент представљен количинском синтагмом релативизатор *када* се по семантичкој вредности приближава релативизатору *док*.

1. И тњ вѣчс кад је њн иѣго да се жѣнѣ, да одвѣдѣ мѣне, мѡј ѡтац зѡкѡже са ѡвима. (Клн, ДТВК, 438)
2. Дрѹги пѹт ѡпет тѡко ѹ то врѣме каѣ сам кљѹкала ѣѣѣке, ѡдѹд лѣтио па тѡмо ѣшо. (Ит, СДЗБ XLIII, 520)
3. Ѡно нѣколико дѡна кѡда је ѣѣѣница у цвѣѣу и бѹду лѣпи дѡни без магле, ѡндѡ пшѣница донѣсе дѡбар плѡд. (Го, СДЗБ XXVII, 261)
4. Али на жѡлѡс[т] тѡ нѣсам рѡдио ^нел из дѡна у дѡн сам мѡрѡ да тѣрам кѡње по швѡпској војски као комѡрци^на, свѣ до пѣтна^нсте гѡдине, трѣна^нстог октѡбра, када је Бѡград^н ѣо дрѹѣи ѣѣѣ ѣѣ^о у швѡѣске рѹке. (Ши, СДЗБ XIV, 401)
5. А кѡжем, а крѡфне, // кад је бѣло, // пѣву <инт> нѡѣ, // каѣ с(у) свѡѣови, и дрѹгу нѡѣ; /// ка(д) суу // пѡгачари, нѡјвѣше се пѣвиле крѡфне. // (Бар)

У ексцерпираној грађи релативизатор *када* углавном уводи рестриктивне релативне клаузе (уп. 4).

2.2. Релативне реченице с релативизатором *док*

Везник *док* (* *докъ* < префикс *do* + упитно-неодређено заменичко *къ*)³⁴⁰ заменичког порекла у старосрпском језику (у лику *докълѣ*, *доколѣ*, *докола* и сл.) бележи се једино у временским клаузама којима се матична предикација временски детерминише идентификацијом десне граничне тачке на временској оси (в. С. Павловић 2009а:183–192).

У савременом стандардном српском језику овај везник се може реализовати у релативним реченицама с именским антецедентом који добија улогу временске одредбе релативне предикације (С. Павловић 2012: 77).

У грађи са шумадијско-војвођанског подручја овај релативизатор се уз исказани именски антецедент реализује по изузетку. Забележен је неколико пута у публикованој грађи. Антецедент је представљен именицом *време* која се реализује у акузативу с предлогом *за*. Дати спој се на нивоу реченице може третирати као својеврстан сложени

³⁴⁰ В. ESSJ2: 170–171.

везник који уводи временску клаузу. У једном примеру именица је праћена и одредбом *све* (*сво*). Антецедент добија улогу временског оријентира у који се смешта релативна предикација.

1. За време док смо сџдели у *А* *устџрији*, ја сам прџмио ђрден, мџдаљу за храброст, коју сам заслџжио у бџрби код Вировџтице. (Ср, ППЈ 40, 156)
2. За време док сам бџо у *Жилџви*, у врџмену од чџтир месџци, сџмо јџдџмпут нас извџели на вџздух, и тџ дџсет-пџтнајџт минџта. (Ср, ППЈ 40, 157)
3. Мџтицу ђплоди јџдан трџт за свџ време док је *жџва* (Ч, РСГВ 6, 84)

Прва два примера су спорна јер је информатор читао своју аутобиографију. Трећи пример је из речничке грађе, те изостају подаци о информатору.

О везнику *док* као заменичкоприлошком релативизатору може се само условно говорити, превасходно са семантичкофункционалног аспекта. Овај везник не функционише морфолошки као прилог.

3. Релативне реченице са количинским релативизатором *колико*

У улози везника заменички прилог *колико* (**koliko < koli + ko*)³⁴¹ реализује се у српском језику од првих писаних споменика, међутим, његова појава у релативним реченицама с именским антецедентом није истраживана.

У савременом стандардном српском језику он се појављује уз именски антецедент остварујући се с временским количинским значењем (С. Павловић 2012: 77).

У грађи са шумадијско-војвођанског говорног подручја неколико пута се реализују специфичне постноминалне *колико*-клаузе којима се посредно одређују димензије, величина денотата, односно количина ентитета означених у матичној клаузи. Строго узевши, није реч о релативним клаузама с именским антецедентом, те се овде само скреће пажња на неке моделе.

1. (...) нџмаш вангљу толџку *кољко* мџже *кџкица*, / цџла џлица. (Бар)
2. Ђнда мџ сџднемо џвече (нџћи) свџ, *коко* *дрџшџва џмамо*, – лџштимо и бџцамо га (кукуруз) на гџмилу, да га пџсле џвџти мало сџнце, и ондак глџдамо да нџ дџђе кџша да

³⁴¹ В. ESSJ2: 361–364.

пòкисне, него вòдимо рачуна ò тим рáду и благоврèмено пòдижемо кукуруз у кòтáрку (тò је онàко од лèтáка. (ЈТ, СДЗб ХХVII, 164)

3. И ¹òнда кад се свѝ рàзѝѣмо *кòлко нàс ѝмà*, òнда Гáја вѝкне: "Сàставлãјте кòло! Зàтвãрајте кòло! (БП, СДЗб ХХVII, 229)
4. Осѝм нàс тѝ *кòлко е бѝло*, само јèдан је бѝо пèкар, а дрѝги нѝсу бѝли нит пèкари нити кѝвари, ни кѝћи ни код вòјске. (Ит, СДЗб ХLIII, 497)
5. (...) вàкò рàшѝр_и <?> се у јèднòо, // òòше, де мòремо, *кòлко нàс ѝмà*, да лèгнемо на ону слàму (...) (Поћ)

Помоћу *колико*-клаузе квантитативно својство денотата исказаног или подразумеваног у матичној клаузи посредно се одређује квантитативним једначењем са другим денотатом или другим профилем истог денотата изреченог у *колико*-клаузи. У таквим реченицама релативизатор никада није директно управљен на именички појам него на његово квантитативно својство.

Интересантан је пример у којем је именички појам у матичној клаузи одређен заменицом *толики* (толика вангла \Leftrightarrow толико велика вангла), што нам опет показује да се прилози и придеви у ширем смислу могу посматрати као чланови једне појмовне категорије.

Такође су интересантни примери у којима се посредно одређује количина ентитета идентификованих општом заменицом *сви* или личном заменицом.

На послетку, можемо закључити да је у примерима са семантички маркираним заменицама какве су заменице *какав* и *колики*, па донекле и у горенаведеним примерима, најнепосредније остварена веза релативизатора са одредбом именичког појма, тј. детерминатором, што иде у прилог теоријама о релативној клаузи које релативизатор доводе у непосредну везу са детерминатором.

V. РЕЛАТИВНЕ РЕЧЕНИЦЕ СА ВЕЗНИЧКИМ РЕЛАТИВИЗАТОРИМА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ

У овом поглављу анализирају се нетипичне релативне клаузе уведене везницима у својству својеврсног релативизатора. У шумадијско-војвођанском дијалекту такве клаузе уводе лексема *да* и, по изузетку, лексема *те*. У оквиру овог поглавља обрађено је и неколико потврда клауза с везничким изразом *као што* заменљивим релативизатором *какав*.

1. Релативне реченице с релативизатором *да*

1.1. Уводне напомене

Статус хипотактичког везника лексема *да*, за коју се претпоставља заменичко порекло,³⁴² стиче током друге половине XIV века (в. С. Павловић 2009а: 25). Изводећи хипотактичко (последично, циљно, експликативно,³⁴³ допусно и др.) *да* из паратактичких (адверзативно-копулативних) структура, А. Мусић (1900) упућује и на случајеве када је последично *да* с исказаном или подразумеваном показном каквоћном заменицом заменљиво релативном заменицом и обрнуто („Јер ћу наћи у војсци (dod. takva) јунака, *који* ’ (= *да* ће они) к теби вођу препловити. N. рј. I, 601”). У таквим се случајевима *да*-клаузом изриче „posljedak kakvoći *čitavog skupa svojstava*, што га значи supstantiv u glavnoj rečenici” [курзив – Д. У.], *да* се протеже на исказано или подразумевано *такав* при чему појам на

³⁴² В. ESSJ 2: 139–149. Ј. Грковић-Мејџор (2007: 204) каже да би овде могао бити у питању стари аблативни облик **d/(t)od*. О етимологији ове речи и њеном семантичком развоју постоје различити ставови (в. Мусић 1900; Грицкат 1975: 73–78, 84–116; Грковић-Мејџор 2007: 204–230 и литературу која се у датим радовима наводи).

³⁴³ Аутор експликативним клаузама сматра *да*-клаузе „којима се било глагол било придјев или именца главне реченице објашњује” (Мусић 1900: 33). Он притом прави разлику између декларативних и експликативних клауза, што према мишљењу неких аутора није доследно спроведено (в. у Грицкат 1975: 83). И сам аутор ове поделе истиче да су неке декларативне клаузе управо експликативне, а на послетку констатује и да је свако хипотактичко *да* у неку руку експликативно, али и релативно: „*Budući da se svako subordinativno ‘da’ proteže na neki demonstrativ u glavnoj rečenici, dobivaju rečenice sa ‘da’ karakter r e l a t i v n i h rečenica*” (Мусић 1900: 119). На први поглед, рекло би се да је у питању једно „класификационо замешатељство” које не дозвољава јасно диференцирање различитих типова *да*-клауза. Но, ваља скренути пажњу на то да се у новијим генеративним синтаксичким истраживањима релативне клаузе третирају као допуне, али и да се допунске (изричне) клаузе посматрају као посебна врста релативних (в. Кауне 1994; В. Арсенијевић 2009б). Додуше, генеративисти изводе другачије деривације таквих структура, но, додељују им исти статус који им је доделио А. Мусић.

који упућује *такав* има улогу и у ситуацији означеној *да*-клаузом. У структурама овог типа могућ је, сматра аутор, и везник „те”, којим се релативна заменица може заменити и када клауза није последичног карактера (Musić 1900: 12, 13, в. и нап. 1).

У вези са семантичком вредношћу релативног *да* у савременом стандардном српском језику, слично констатује С. Павловић (2012: 80): „Односном клаузом с овим релативизатором изриче се пропозитивни садржај који се схвата као последица *типичног својства* антецедента, па у вези с тим и као антецедентна одредба” [курзив – Д. У.]. Аутор притом истиче да се овај везник налази на самој периферији система српских стандардних релативизатора.

1.2. Анализа

Везником *да* уводе се нетипичне релативне клаузе (ако се релативним уопште могу и назвати) које су у синтаксичком и семантичком погледу изразито прелазне природе, односно мешовитог карактера. У њиховом садржају неретко се додирују, укрштају и преплићу квалификативна, последична и интенционална значења, оне су често модално обојене, а ни њихова синтаксичка вредност (допуна / одредба глагола / именице) у многим случајевима није једнозначна.

Анализу *да*-клауза додатно отежава и чињеница што се оне неретко појављују као придодате структуре, као реченице чије се имплициране надређене структуре и њихов садржај дају само наслутити, јер не можемо бити сигурни који је тачно мисаони садржај остао језички нематеријализован.

У зависности од лексичке, семантичке, граматичке и прагматичке конфигурације реченице у којој се појављује, *да*-клауза „нагиње” или „претеже” ка једној синтаксичко-семантичкој позицији или се на том плану остварује као „располућена” реченична јединица. У главнини *да*-клауза могла би се успоставити последична семантичка потка, у једнима је последичност и најуочљивије семантичко обележје, у другима се јавља у обрисима, односно може се реконструисати као семантичка база за развој других значења. У многим примерима *да*-клауза се може се третирати као експликатор изречене, подразумеване или апстрактне именичке одредбе „такав”.

Будући да је реч о реченицама прелазног карактера, а да су у средишту истраживања типичне релативне клаузе, овде ће се само скренути пажња на неке структуре.

У једној групи примера уочавају се субјунктивне *да*-клаузе које спецификују потенцијалне, хипотетичке референте показујући какви треба да буду да би учествовали у одређеној ситуацији, односно да би се употребили у реализацији одређене радње. У питању је начелно саопштавање. Референт се квалификује позитивно – „да је *x* (нпр. *велик*)”, или негативно – „да није *x*”. У забележеним примерима матична клауза је углавном имплицирана, што отежава одређење синтаксичког статуса *да*-клаузе. У *да*-клаузи остварен је именски предикат чији је глаголски део у презенту. Референт се интерпретира као субјекат *да*-клаузе. У једном примеру референт се интерпретира као субјекат допунске *да*-клаузе која се налази у саставу спецификативне *да*-клаузе. Предикација допунске клаузе уобличена је глаголом у презенту. Примећујемо да се *да*-клаузе појављују у репликама и као придодате структуре, што лексеми *да* у таквим случајевима даје нарочито модалан карактер, да се може говорити о својеврсној партикули. Такви структурни ликови неретко дозвољавају различите интерпретације и семантичке реконструкције. Неке се могу интерпретирати као експликатори имплицираног *такав*.

1. Ѐ, мѣћу се // цѣске, а́ли <инт.> *да су дѣбеле* <инт.>. //(Ви)
2. И1: (...) [кѣћа].
И2: [Ако је]е Y -- ако нѣмамо дѣцу ѝс комшѣлука, // (онда то буде неко) *даа к-знáмо да (j)е дѣбар* <☺> *иѣложник* <☺>, тáко смо бáр **казѣвали**. [јѣлте].
А: [Положни]к? /
И1: Јѣст^е.
(Кт)
3. А: Аха. (J)е(л) се зн- ког гроба (с ког гроба се узима крст)? / Сс-... ///
И2: Чѣј(и) (j)е бѣо. /
А: Ах[а].
И2: [Да] *није вѣѣлики*, јѣлте, да мѣж да га ѣзме (...)
(Кт)

Да-клаузом могу се спецификовати својства хипотетичког референта који се смешта у сферу будућности.

4. Наћеш и ти нѣку миразачу, да је јединица у мајке, бдѣаїа и да њѣни нѣ жалѹ да дѣју имѣње врѣдном зѣтѹ да и злѣда кад ђсїару и онемдѣају. (РГМ, 174)

У грађи се једном бележи *да*-реченица којом се показује који / какав референт не учествује у ситуацији означеној матичном клаузом. Реч је о начелном саопштавању. Референт није идентификован посебном лексемом у матичној клаузи, али је у *да*-клаузи представљен енклитичком формом личне заменице у беспредлошком акузативу. У матичној клаузи могао би се означити неререференцијално обележеном заменицом *неко*.

5. А: И ко је то био; ко је то носио [ткрст саа]?
И2: [X кѡ знѣ.] //
А: Аха. //
И2: Тѡ нѣ рѣди да *ѣа знѣш*. /
(Кт)

Посебан тип *да*-реченица чине оне којима се негира постојање (у одређеном времену и простору) референата без одређеног обележја исказаног у *да*-клаузи, што у коначном исходу реченици даје универзално афирмативно значење – не постоји / постоје *a* без обележја $x \rightarrow$ свако / сви *a* има / имају обележје *x*. Матична предикација представљена је негираним обликом глагола *бити* или *имати* употребљеним у егзистенцијалном значењу, персонално или имперсонално. Референт је идентификован именичком лексемом у генитиву (у имперсоналним реченицама) или номинативу. У последњем примеру у количинској синтагми објекат квантификације је подразумеван.

6. А ѡвдена у Наћволи <? -во-> нїје бїо Швѣба да нѣ зна срїски. // (Нћ)
7. Нїје ти прѣ бїло ни јѣднѣ цѹрѣ да нѣ знѣ вѣсїи. (ЛСОР, 117)
8. Тамо нѣма у ѡвлији јѣлан пѣлаљ зѣмље да нїје искдрїшћен, а ѡде, дї смо мї ѡчин (Су, РСГВ 1, 33)
9. Свѣ смо кѹпили, свѣ је у прѡлеће саћѣно – нѣма ни јѣлан прѡценат да се нїје їрїмїло. (Сб, СДЗб ХХVII, 205)

Специфична је реченица којом се указује на малобројност референата без обележја исказаног у *да*-клаузи – мало који *a* да нема обележје $x \rightarrow$ много је *a* с обележјем *x*.

10. Мѣло кѡја кѹћа да нїје // јѣдинац // у мајкѣ <инт. дуж. ?>. // (МП).

Једном се бележи упитна реченица којом се пита за постојање референта без одређеног обележја, при чему се, на прагматичком плану, претпоставља негативан одговор. Референт је идентификован именицом с одредбом *један*. Матична предикација представљена је презентском формом глагола *тубити* ‘памтити’.

11. Ти тубиш јѣднок Швабу да нѣје знѣо *сѣѣски*? // (Нћ)

Изражено последично значење *да*-клауза има у примерима типа:

12. Мбј кѣмшија йма два њскѣрѣла, да им нѣма равна у *ѣри сѣла* (Бг, РСГВ 1, 58).

Ситуација означена *да*-клаузом схвата се као последица високог степена изражености имплицираних својстава референта.

Посебној групи припадају реченице са *да*-клаузом којом се експлицира намена неког појма, служба за коју је предодређен или која му се даје у одређеној ситуацији.³⁴⁴

Уочава се већи број реченица типа *то је вода да се умивамо* и *садаљка је дрво да садиш наприку*. У таквим структурама *да*-клаузом се објашњава, дефинише неки неживи појам преко намене. У матичној клаузи је реализован именски предикат с копулативним делом у презенту (који може изостати) и именским делом којим се означава референт који *да*-клауза објашњава.

13. (...) и тѣ је вѣла да се умивамо (...) *ѣ да сѣе* // *зѣмѣси чѣсница, / са ѣѣм вѣдѣм, и да се сѣѣа у рѣчак ѣѣ вѣда.* / (Бар)

14. Тѣ је ѣграда да сѣѣнеш и да *ѣлѣдѣш*. (РГМ, 72)

15. Садаљка ѣрво ѣнѣ да садиш *ѣѣрику, кѣѣус, ѣараѣѣз*. (СДЗБ LVIII, 257)

16. Нѣко каже обрањача, тѣ је йсто ѣбрамица да се нѣсу сѣѣдови на ѣѣву. (РГМ, 199)

У површинској структури овакве *да*-клаузе су најнепосредније повезане с именицом и схватају се као адноминалне одредбе нефактивног типа.

М. Ковачевић (1992: 127) је анализирајући синтагме са значењем намене скренуо пажњу и на *да*-клаузе којима се може изразити дато значење, истичући да у таквим структурама матична предикација мора бити уобличена егзистенцијалним глаголом (или сам садржај те клаузе мора бити егзистенцијалног типа) или неким глаголом чије би

³⁴⁴ Радило би се *дестинативном* значењу.

опште значење било ‘предодредити службу чега’: „Dakle, osnovnom klauzom ne obilježava se subjekat u akciji nego postojanje kakvog predmeta ili njegovo stvaranje s tim da se njegova uloga kao svrha postojanja ili stvaranja obilježava zavisnom klauzom”. Аутор се притом задржава само на структурама где је *да*-клауза у спрези са глаголом, нпр. „Dugme služi kaputu / Asphalt služi na putu / Drug da se druži / [...] A majka je **da se voli** (Ršumović, 83); Ja sam zato rođen i zato došao na svijet **da svjedočim za istinu** (Finci, 61)”.

Сродне структуре бележе се у следећим примерима, при чему је намера говорника да објасни неки појам преко намене. *Да*-клауза попуњава позицију именског дела предиката.

17. Ајкача, тњ је *да се ѿѡрају вѡлови* (Пд, РСГВ 1, 38)
18. И ѡпрта и поврзача су *да се нѡсе сѡдови на њиву*. (РГМ, 230)
19. Нѡсе вѡду у видрицама на ѡбрѡницу; видрица је и *да мѡзѡи ѡвце*, а ѡмѡ и кѡблина. (СДЗб LVIII, 57)
20. Грабуље су *да ѡрѡбѡмо сѡно*. (СДЗб LVIII, 70)
21. Ђже је *да се вѡже жѡѡ*, а од врбѡ се везѡвала шѡша. (СДЗб LVIII, 301–302)
22. Чекмѡзе –то *да се склѡни нѡшѡ*, сѡкрити тѡмо. (СДЗб LVIII, 320)

Имајући речено у виду, могли бисмо у генерисању *да*-реченица типа *то је вода да се умивамо* поћи од структура са „који”-клаузом као споном између именичког појма и *да*-клаузе (нпр. обрамица [која служи / која је] да се носу судови на њиву). Од дате структуре можемо поћи и у примерима с неким другим глаголима у позицији матичног предиката.

23. Тѡ ти ѡнѡј ко сѡндук на кѡлима, мѡло дѡл ѡже а гѡр шѡре, с косѡнама и зѡвѡ кѡнате, *да се вѡзи ѡсак* и тѡкѡ нѡшто. (СДЗб LVIII, 123)

Овим структурама су сличне реченице типа *био је ваљак да (се) ваља*. У таквим примерима реферише се о постојању одређеног предмета у прошлости који се објашњава преко намене. Матични предикат је представљен егзистенцијалним глаголом *бити* у перфекту, именички појам чија се намена исказује *да*-клаузом у матичној клаузи заузима позицију субјекта. Појављују се и структуре с егзистенцијалним глаголом *бити* у позицији предиката који не конгруира са субјектом у номинативу. Субјекатски појам може бити исказан и именицом у акузативу, што се бележи у румунском Банату.

24. А: [Да.]

И1: [Сам° бйо] ваљак ђнај да ваља. //

(Лал)

25. (...) прѐ (ј)е бйло наћве; *да се мѐсу*, дрвене наћве (...) (Ра)

26. (...) свѐ тѐ бйло дрвене, дрвене тањире *да се јѐ*, свѐ пѐсне кѝшике, вйљушке. (Ср, ППЈ 40, 150)³⁴⁵

Пример (25) нам илуструје случај реализације *да*-клаузе након интонационо мање-више завршене реченице. У таквим случајевима могуће су различите синтаксичко-семантичке интерпретације.

Да-клауза и именички појам не морају бити у непосредном суседству.

27. (...) д- дѐмаћа -- дѐмаћа шкѐла нѐка бйла *да с(е) учи* да се кѝва, да сее // хѐкла, да се вѐзе, даа... // (Миш)

Дестинативно значење мање-више присутно је и у примерима типа:

28. Прѐ бйло, нйје бйло цѝта овог дѐл *да йдѐ се*, него йшло се кроз рѐку. // Ка(д) се ђће нѝшим кѝћама. // (ВС).

Да-клаузе у чијем је садржају у мањој или већој мери присутно значење намене / сврхе појављују се и у реченицама у којима позицију матичног предиката попуњава глагол *имати* са значењем које се креће између егзистенцијалног / егзистенцијалномодалног и посесивног. Таквим реченицама реферише се о (не)постојању, (не)доступности или (не)поседовању, исказаних или подразумеваних, живих или неживих, референата за одређену намену / службу, референата који омогућавају / који би омогућили реализацију радње исказане у *да*-клаузи, који чине / који би чинили нешто што је корисно за субјекатско лице у матичној клаузи, у прошлости или садашњости. То су реченице типа (а) *има(о) кревет да се спава* / *има(о) неко да те вози*, (б) *има(о) покривку да их покрије*, / *неко има(о) троје да раду*.

У свим примерима предикација *да*-клаузе уобличена је презентом. Када се ради о персоналном слабо одређеном, ‘неспецифичном’ референту, значење намене је слабије изражено и појачава се модификациони карактер *да*-клаузе (уп. Буџаровска 2004).

³⁴⁵ Реченица почиње неутрумским субјектом, што би могло условити облик предиката, на који се надовезује нови субјекат, мада овај тип неконгруентности није непознат народним говорима. Исто тако облик новог субјекта би могао бити условљен облицима *кашике*, *вйљушке*, али, опет треба имати у виду и то да „акузативни субјекат” није непознаница у српским говорима румунског Баната. Такве структуре захтевају подробно испитивање са дијахронотиполошког аспекта.

а)

29. (...) тѹ ѿм̄а и крѣвет да се сѣава (...) (Лал)
30. Їмала су два к̄амена да се ѿдѣнѣм као стѣпенице. (Ву, ГВП, 655)
31. И т̄амо ѿмала она прѣпуља шупльїну и ѿна кѹкача, ов̄ак̄о крїво, да је ѿддиґнеш. (СДЗб LVIII, 316)
32. (...) то се зѡвѣ посѣцање, ѿмају сечѣвице да ѿсѣцаш к̄амен. (Блн, СДЗб LVIII, 222)
33. (...)кѡт куће нѣ^ама т̄акї плац, нѣма прѡ^астора да се врше жїїо (...) (Лћ, СДЗб XXVII, 279)
34. Мбраш д ѿдѣш, д ѿм̄аш кѹћу, д ѿм̄аш ээ, // нѣко да ѿе злѣда, д ѿм̄аш э, пѡрѡд, ии (...) (Барз)
35. Обѡрїмо ѡвцу, свѣжѣмо кад нѣма нїко да др̄жї, свѣжѣмо свѣ чѣтири нѡге. (Лоз, ДТВК, 444)

б)

36. А ѡни св̄акї ѿмаду стѡлице к̄ао кан̄аба, мѣкано да сѣдне. (Ит, СДЗб XLIII, 518)
37. Кѡ ѿма трѡје да р̄аду, нѣму је дѡ^абрѡ^а, ал ди јѣдно р̄ади, тїм нїје дѡбро, – ако ѿма вїше да р̄ани дрѹштѡа. (Бт, СДЗб XXVII, 168)
38. (...) ал ѡпет чѡвек кад ѿм̄а нѣкога, / да ѿдѡрїча, и да ѿм̄а нѣког Y да, да, // што к̄ажу, // YУ на нѣки н̄ачин э, // с̄ачѹва, // ѡво бог̄аство <? акц. >, штѡ ѿмају, /// ѿ што су // мї ст̄арији, и н̄аши ст̄арији ѡставили, и зар̄адли, па нека распѡл̄ажу. // (Барз)

Изразит адноминални модификациони карактер има да-клауза следећем примеру.

39. Наместим јѣлан кѹфер тѹ да ѡу ѿѡнѣїш мѡје ѡљине и шт̄а су ѡни тѹ наговѡрили. (Ит, СДЗб XLIII, 504)

Такав карактер добија између осталог и због тога што је зависна предикација уобличена футуром. Но, треба нагласити да је реч о усамљеној потврди.

Бележи се и пример:

40. Кат сам дѡшо до прѣка сокака, ѡдарим прѣким сокаком у дрѹги сокак, ди нѣма т̄ако млѡго н̄арѡда да ѿде. (Ит, СДЗб XLIII, 501).

У слећем примеру да-клауза добија у извесној мери модификациону функцију.

41. Ал нѣко -- то ѷвек се н̄ађе нѣко да с ѿрокљѹвї <?>, да X к̄ажѣ... // (Миш)

То су управо структуре које доприносе преливању да и копулативног те у „који”.³⁴⁶

³⁴⁶ О томе в. у следећем одељку.

2. Релативне реченице с релативизатором *те*

Од најстаријих споменика везник *те* (с партикулом *ре*) се реализовао у паратактичким реченицама у којима друга клауза има улогу одредбе номиналног елемента прве клаузе, с тим што је његова фреквенција у поређењу с фреквенцијом јављања паратактичких везника *а* и *и* у таквим структурама била веома ниска [3, 37 %] (в. С. Павловић 2014: 23–25).

Указујући на структуре овог типа у старим проскинитаријима и старим српским путописима, И. Грицкат (1975: 184) успоставља паралелу са грчким паратактичким везником *каі*.³⁴⁷ Ауторка и у вези с овим везником указује на структуре које су допринеле преливању „те” у „који” – реченице с пасивно уобличеним глаголом опажања уз који оно што се опажа добија форму номинатива, односно субјекта, при чему је значење постепено прелазило у семантику догађања, констатовања (нпр. „ако се нађе [тј. деси, задеси неко] те [= који] га испсује, В. Карацић”). Притом напомиње да „у савременим говорима развој значења *те* досеже до потпуне једнакости са *који*:³⁴⁸ али ти је милија крва која млијеко дава, али она те превали ногом кабао, нар. приповетка”. То би био случај када клауза с везником *те* добија улогу рестриктивне адноминалне одредбе,³⁴⁹ што дијалектолошка литература, колико ми је познато, региструје у зетско-сјеничким говорима (Стевановић 1933–4: 127; Милетић 1940: 579; Барјактаревић 1966:143; Вујовић 1969: 290;³⁵⁰ Д. Петровић 1974: 176; Ћупић 1977: 80; Стијовић 2007: 238) и у херцеговачко-крајишким говорима на тлу данашње Црне Горе (Станић 1977: 32; Пижурица 1981: 218).³⁵¹

У улози релативизатора хипотактичког типа везник *те* се у грађи са шумадијско-војвођанског говорног подручја реализује по изузетку. Забележен је у качерском крају, и могао би се посматрати као језички траг ијекавског насељавања дате области. У забележеним примерима антецедент је представљен неутрумском показном заменицом *оно*. Антецедент има улогу субјекта у релативној клаузи.

³⁴⁷ Ауторки (Грицкат 1975: 186) је познато да се реч „и” појављује у односном значењу и ван словенског и балканског ареала: А. Мусић (1900: 120–121) налази такве примере у средњовисоконемачком језику. А. Мусић (1900: 121–122) је такође указао на сличност грчког *каі* и везника „да”.

³⁴⁸ Овај развој значења описао је А. Лескин (према Грицкат 1975: 184, нап. 23).

³⁴⁹ Везник у таквим структурама третираћемо као хипотактички везник.

³⁵⁰ Мрковићки говор чува и архаичан лик овог везника с партикулом *-р* (*мер*).

³⁵¹ О независним релативним реченицама с везником *а*, тзв. прикључним релативно-објаснидбеним клаузама додатног коментара в. Ковачевић 1998: 223–233.

1. Кѡш је ѡнѡ ѡе се ѡлѡѡѡѡ, што се пѡбѡѡја у крѡг, па се исплете, от прѡѡа, за цѡли кукуруз. (Шуц, СДЗб LVIII, 137)
2. Ѡвѡ је сѡлаш де држѡмо мѡруз, а кѡш је ѡнѡ ѡе се ѡлѡѡѡѡ. (Шуц, СДЗб LVIII, 258)

При пример је занимљив јер се најпре употребљава *те*-клауза, а потом се релативном *што*-клаузом прецизније дефинише денотат. У другом примеру први денотат се дефинише помоћу релативне *где*-клаузе, а други помоћу релативне *те*-клаузом.

У реченицама с паратактичким везницима друга клауза може бити одредбеног карактера. Будући да такве клаузе нису предмет овог истраживања, на њих се само скреће пажња.

3. А ѡма тѡко нѡски ѡѡѡѡ ѡа ѡће да ѡрѡсне чѡшу. (Ит, СДЗб XLIII, 510)

У датом примеру прва клауза је егзистенцијалног типа – њом се само констатује постојање неодређених лица означених именицом у генитиву која у датом контексту захтева ближе одређење, што се чини другом клаузом. Друга клауза је неопходна у датом контексту како би исказ био информативан.

3. Релативне реченице с релативизатором као што

Прилошки везник *као што* новијег је постања.³⁵² С. Кордић (1995: 172) истиче да се дати везник понекад употребљава уместо релативизатора *какав*.

У грађи са шумадијско-војвођанског говорног подручја регистровано је неколико примера у којима би се *као што* могло заменити релативним *какав*. У грађи са качерског подручја регистрован је и лик *ки што* (3). Поредбено *ки* бележи се у појединим косовско-ресавским, зетско-сјеничким и призренско-тимочким (ближе ресавским) говорима, мачванском говору, посавском икавском говору, а једном је регистровано и у централној Шумадији (в. у Реметић 1985: 123; Пешикан 1965: 212; Богдановић 1987: 229–230).

³⁵² О поредбеним прилошким реченицама с овим везником (типичним и нетипичним) в. В. Петровић 1978; 1986 и литературу која се тамо наводи. О датим клаузама са становишта семантичке категорије степена изражене у њима в. Пипер 2009: 71–72.

1. Лéпа зèмља ора̀ница кав ш̄ио је óвде – нèма. (Бт, СДЗб ХХVII, 169)
2. Мóрају да се òдморе, да се òчисте, да се пòра̀не –да б̄уду вој̀ници ко ш̄ио су б̄или ка[ò] су òш̄ишли од њ̄ни ку̀ћа. (СДЗб LVIII, 221)
3. На̀шò се с нèскима ки ш̄ио је ù с̄ам и–про̀ћу̀кò пòла платè. (СДЗб LVIII, 241)

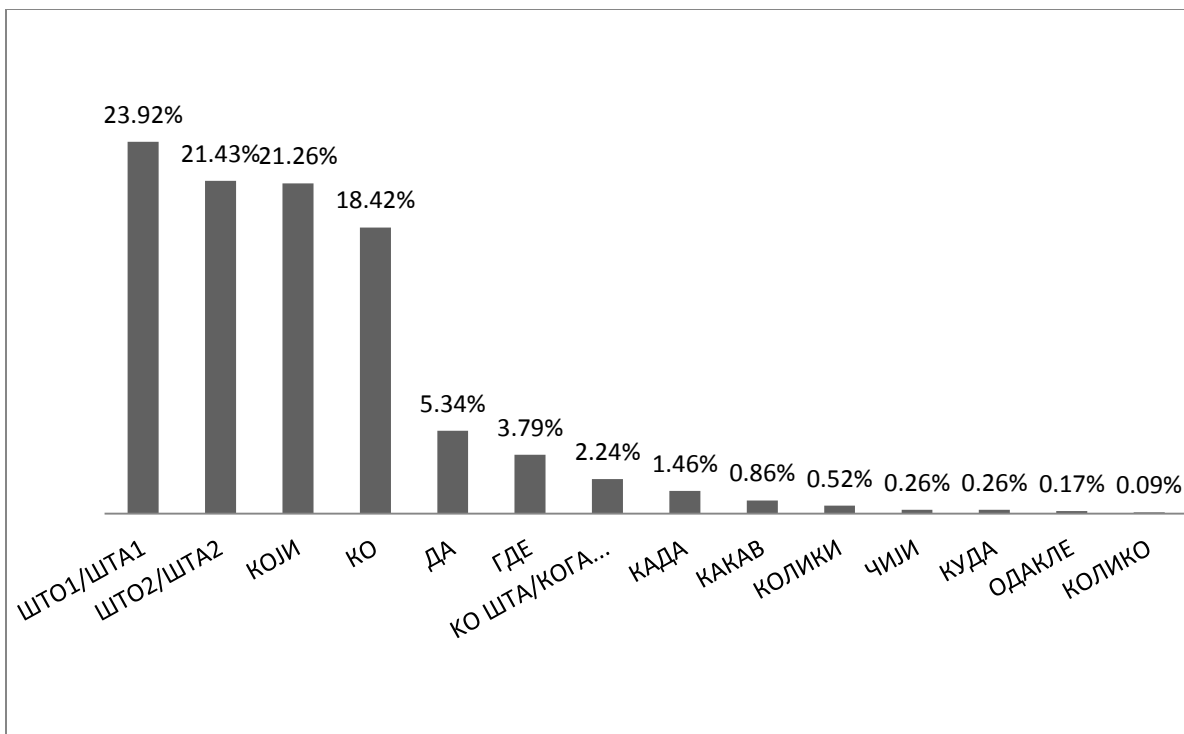
VI. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

У овом поглављу сумирају се резултати истраживања релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту и указује се на могуће путеве даљих истраживања дате проблематике.

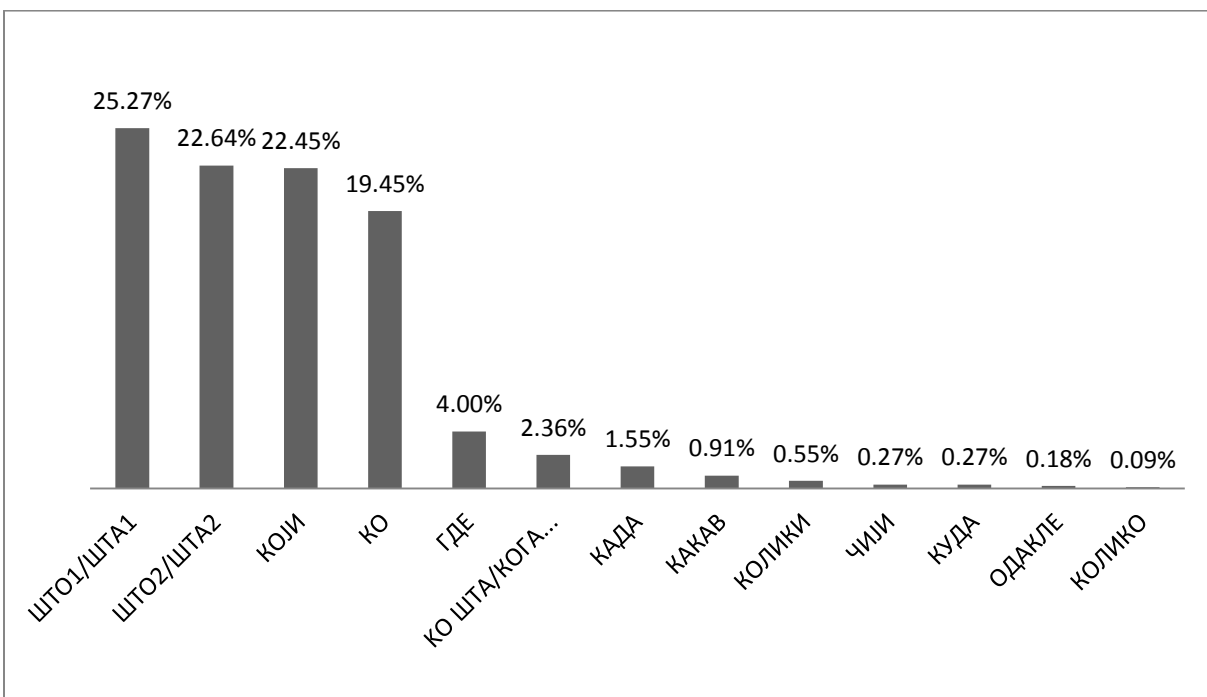
1. Релативизатори у шумадијско-војвођанском дијалекту

Анализа ексцерпираних грађе показала је да у шумадијско-војвођанском дијалекту релативну клаузу могу увести: (а) релативне придевске заменице – семантички неутрална заменица *који (год)* и семантички обележене заменице *чији* [посесивност +], *какав* [квалитативност +], *колики* [квантитативност +], (б) релативна именичка заменица *ко (год)* (по правилу [људско +]), (в) релативни прилози – прилози примарно месне семантике *где* [директивност +/-], *куда* [перлативност +], *којуда* [перлативност +], *одакле* [аблативност +], *докле* [лимитативна адлативност +], прилог временске семантике *кад* [временска инклузивност +], количински прилог *колико*, (г) релативни везници / партикуле_{гр} – временски везник *док*, субјунктивно-последични везник *да*, каквоћни везник *као што*, неутрални везник *те*. Посебан тип релативизатора представља релативизатор *што* (*што₁/шта₁*, *што₂/шта₂*), о којем ће бити више речи у даљем излагању. У случајевима двоструке релативизације појављују се комбинације: *шта ко (ко шта)*, *ко кога*, *ко какав (какав ко)*, *те који (год) шта (шта који)*. У грађи подвргнутој статистичкој анализи нису забележени релативизатори *којуда*, *докле*, *док*, *те*, *као што*.

Између појединих релативизатора постоји значајна разлика у погледу учесталости појављивања (в. слике бр. 1 и 2).

Слика бр. 1: Фреквенција релативизатора³⁵³

Слика бр. 2: Фреквенција заменичких и заменичкоприлошких релативизатора³⁵⁴

³⁵³ У графикону је после релативизатора *где* наведена фреквенција спојева двају заменичких релативизатора (*ко шта*, *ко какав* итд.).

За разлику од стандардног писаног и разговорног језика релативну клаузу у шумадијско-војвођанском дијалекту најчешће уводи релативна заменица, односно везник / партикула_р *што*. Док у стандардном писаном језику релативизатор *који* уводи 59,2% релативних клауза, а релативизатор *што* 19,3%, у шумадијско војвођанском дијалекту тај однос износи 21,26% (*који*): 45,35% (*што*).³⁵⁵ Релативизатор *који* је знатно фреквентнији од релативног *што* и у разговорном српском језику (в. Kordiћ 1995: 56, 163, 183–184).

Релативизатор *што* који је мање-више заменљив релативизатором *који* (*што*₁) нешто је фреквентнији од релативизатора *који* у шумадијско-војвођанском дијалекту. Дати релативизатор је доминантно индеклинабилан ([...] *а ова што је ти шацујеш није за тебе*). У косим падежима бележи се превасходно уз антецедент с обележјем [живо –]. Притом не упућује на конкретан ентитет, већ пре на исказани концепт, односно на врсту појма. У већем броју примера релативне клаузе су нерестриктивног карактера (*А бијо је жарач чиме се жари то [...]*).

Релативно *што* које није заменљиво релативним *који* (*што*₂), понаша се и као променљиви (*Калавра то у чему држиш белегију*) и као непроменљиви релативизатор (*То што муземо стоку, то је кабло.*). Као непроменљиви релативизатор појављује се и са ресумптивном заменицом (*Оја – то што лежи плуг на њимекан*).

Структуре с непроменљивим релативизатором су економичније и подразумевају мањи когнитивни ангажман говорника. Исто тако образовање структура с ресумптивном заменицом у когнитивном смислу је мање захтевно него употреба променљивог релативизатора. Поред тога, ресумптивна заменица омогућава накнадно осмишљавање, односно преосмишљавање и прецизирање улоге референта у ситуацији означеној релативном клаузом, мада се она ретко јавља у шумадијско-војвођанском дијалекту. У апозитивним релативним клаузама релативизатор је у лабавијој вези с антецедентом, те не изненађује што се променљиве форме релативног *што*₁ углавном појављују у апозитивним релативним клаузама, када можемо говорити и о подразумеваном неутрумском антецеденту, односно о релативизатору *што*₂.

³⁵⁴ У заменичке релативизаторе уврштава се и релативизатор *што* који је комутабилан с релативизатором *који*.

³⁵⁵ Подаци су делимично сравњиви будући да је С. Кордић (1995) истраживањем обухватила и релативне клаузе са заменичкоприлошким релативизаторима који у површинској структури попуњавају позицију прилошке одредбе матичне предикације. Поред тога, ауторка је анализирала хрватски стандарднојезички писани корпус.

Номинативно-акузативна хомоформа *шта* у шумадијско-војвођанским говорима у Србији остварује се као типична именичка заменица, са пуном заменичком вредношћу. Остварује се првенствено у слободним релативним клаузама ([...] *једи шта имаи.*; [...] *износите шта имате.*).

У шумадијско-војвођанским говорима румунског Баната, дата форма има знатно ширу сферу употребе у релативним реченицама – појављује се и уз персоналан или неперсоналан именички антецедент, на пример (*Купили смо машину шта пере веи*). Ширу употребу релативног *шта* у датим говорима по свој прилици је стимулисао румунски језик, у којем се примарно упитном заменицом *се /he/* могу увести и зависноупитне и релативне клаузе.

У западнијим говорима шумадијског поддијалекта и у говорима централне Шумадије уочене су и конструкције *љ што* и *нљ што* уз именички антецедент и у слободним релативним клаузама (*[...] има казан у што се сипа комина [...]*; *Исцедимо мед у тегле и ћупаке, у што оћеш [...]*; *[...] и кошуљу о(д) тог бега [...]* и *на што ћеш лећии [...]*). Оне се понашају као поприложене конструкције, односно као устаљени, петрифицирани спојеви.

Високу фреквенцију појављивања показују и релативизатори *који* и *ко*. Док у шумадијско-војвођанском дијалекту релативизатор *ко* уводи 18,42% релативних клауза, у стандардном писаном језику он се бележи у свега 2% релативних реченица (уп. Kordić 1995: 56). Висока учесталост појављивања, пре свега, релативизатора *ко*, у шумадијско-војвођанском дијалекту могла би бити последица тема разговора.

Релативизатор *ко* се остварује као типична именичка заменица и по правилу односи се на људско биће. По изузетку упућује на анимално биће (*Има у носу, у нождрвама ше^аст длака [ко^а има гушће, то није чист лицианер]*).

Семантички обележене релативне придевске заменице *чији*, *какав* и *колики* реализују се по изузетку.

Заменичкоприлошки релативизатори посматрани у целини нешто су фреквентнији од семантички маркираних придевских заменица. У површинској структури они преферирају прилошки антецедент, односно позицију прилошке одредбе матичне предикације, што није обухваћено овим истраживањем.

Међу заменичкоприлошким релативизаторима најфреквентнији је релативизатор *где*, који је и најмање семантички спецификован у сфери месних релативизатора. Остали

месни заменичкоприлошки релативизатори реализују се изузетно ретко. Релативизатор *којуда* је притом регистрован само у говору Бачке. У својству временског заменичкоприлошког релативизатора појављује се превасходно семантички најмање обележен временски релативизатор *када*. Релативизатор *док* појављује се по изузетку, бележи се у споју с именицом *време* у акузативу с предлогом *за*, и на нивоу реченице дати спој можемо третирати као својеврстан сложени везник којим се уводи временска клауза.

Релативне реченице с релативизатором *те* представљају такође изузетну појаву, бележе се једино у качерском говору. Притом није реч о паратактичкој релативној клаузи, него о релативној клаузи везаној за неутрумску заменицу у својству антецедента (*[...] а кош је оно те се плете*). Имајући у виду податке из дијалектолошке литературе у вези с овом проблематиком, релативно *те* би се могло сматрати језичким трагом ијекавског насељавања дате области.

Релативизатором *да* уводе се нетипичне релативне клаузе које су у синтаксичком и семантичком погледу изразито прелазне природе, односно мешовитог карактера. У њиховом садржају неретко се додирују, укрштају и преплићу квалификативна, последична и интенционална значења, оне су често модално обојене, а ни њихова синтаксичка вредност у многим случајевима није једнозначна (*Наћеш и ти неку миразачу, да је јединица у мајке [...]; Није ти пре било ни једне цуре да не зна вести.; Ти тубиш једнок Швабу да није знао српски?*). Неке *да*-клаузе могле би се посматрати као субјунктивне, тј. *irrealis* релативне клаузе. Имајући речено у виду, ову сентенцијалну форму ћемо у даљем разматрању оставити по страни. Дотаћи ћемо их се у закључним разматрањима семантичко-прагматичких обележја релативних клауза.

У неколико примера појављује се *као (ки) што* комутабилно с релативизатором *какав* (*Нашо се с некима ки што је и сам [...]*).

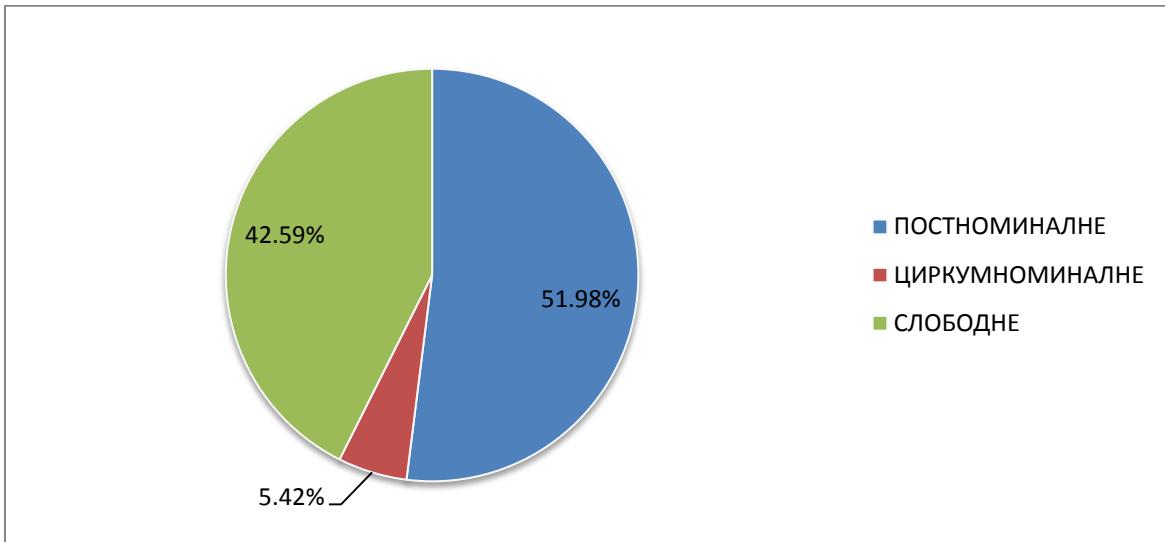
У вези с конгруенцијом заменичких релативизатора с антецедентом могли би се извести следећи закључци. Придевска заменица *који* по правилу се слаже с антецедентом у роду и броју. Међутим, у случају када упућује на врсту појма, односно у случају концептуалног анафоричког упућивања, бележи се и неслагање у броју (*О[д] домаће вуне се зове кецеља бошча. Које жене старије носу.*). Релативизатор *који* појављује се и у неконгруентној форми *које* у постноминалним релативним клаузама. Поједине структуре које неконгруентно *које* уводи изузетно су аутономне (*Њи четир брата је било: Корнел, Мита, Ђура и*

чика Јова, које су заједно састајали се [...]). Оказионално релативизатор који се може појавити и у номинативу уместо у неком косом падежу, и с ресумптивном заменицом. У већем броју примера релативне клаузе су нерестриктивног карактера ([...] има онај лонац који разлива се млеко; Грде су се мећале преко, које су се на њи монтирале летве за онај витлерај; [...] и у сваку рупу остави њено семе [јаје] које се за двадесет дана пчела излеже.). Релативизатор се понаша као конектор који топикализује један именички појам приписујући му садржај исказан релативном клаузом, док се улога датог појма у ситуацији означеној релативном клаузом идентификује контекстуално, уз помоћ ресумптивне заменице или понављањем лексеме у својству антецедента у одговарајућем падежу. Антецедент је у принципу увек тема релативне клаузе – оно о чему релативна клауза реферише, прототипичан топикални конституент је субјекат, резултати истраживања показују да је антецедент најчешће субјекат у релативној клаузи, те, ако се све то има у виду, не чуди што релативна клауза најпре започиње тако да антецедент добија улогу субјекта у њој. Поред тога, да би се употребио коси облик релативизатора, потребно је уложити знатно већи когнитивни напор него при употреби номинативне форме, која је најмање обележена и најекономичнија. У неким примерима релативне клаузе су хибридног карактера – усмеравају се на неки други појам исказан у релативној клаузи.

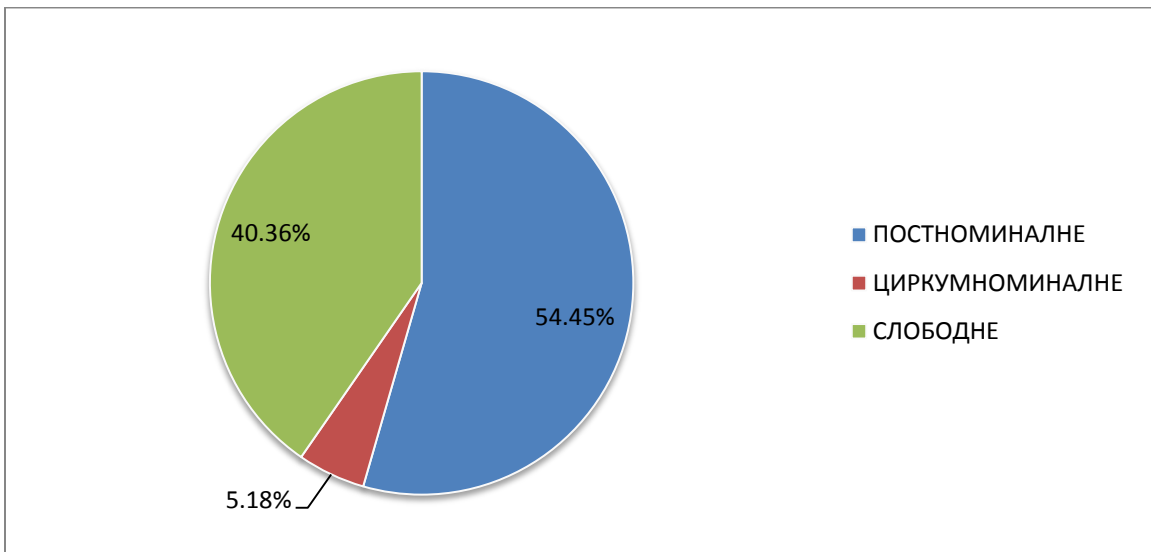
Именичка заменица *ко* по правилу се везује за персоналан антецедент мушког рода, међутим, може се остварити уз својеврстан плуралски антецедент мушког рода или уз колективну именицу у сингулару, када се реферише о врсти, типу референта (*Алиш, има ћеце ко неће*). Слично би се могло констатовати и за заменичко променљиво *што*. Оно се углавном везује за неутрумски заменички антецедент, но појављује се и уз именички антецедент који није средњег рода (*Имам ја моје тешлоне там у шта печем месо*). Када је у релативним клаузама с релативизатором *какав* и *колики* остварен именски израз у функцији другог члана поређења, релативизатори показује слагање са датим изразом ([...] она увек спрема таке колаче онда како је светац). Релативизатор *чији* показује слагање с именичким појмом у функцији посесума (*Бич је штап на чијем је врх везана узца [...]*). Разуме се, придевски релативизатори који се појављују у циркуминалним релативним клаузама конгруирају с инкорпорираним антецедентом.

2. Устројавање релативне реченице и категоријална обележја антецедента

У шумадијско-војвођанском дијалекту релативна клауза се може реализовати у структурама с антецедентом – као постноминална или циркумноминална клауза, и у структурама без антецедента (в. слике бр. 3 и 4).

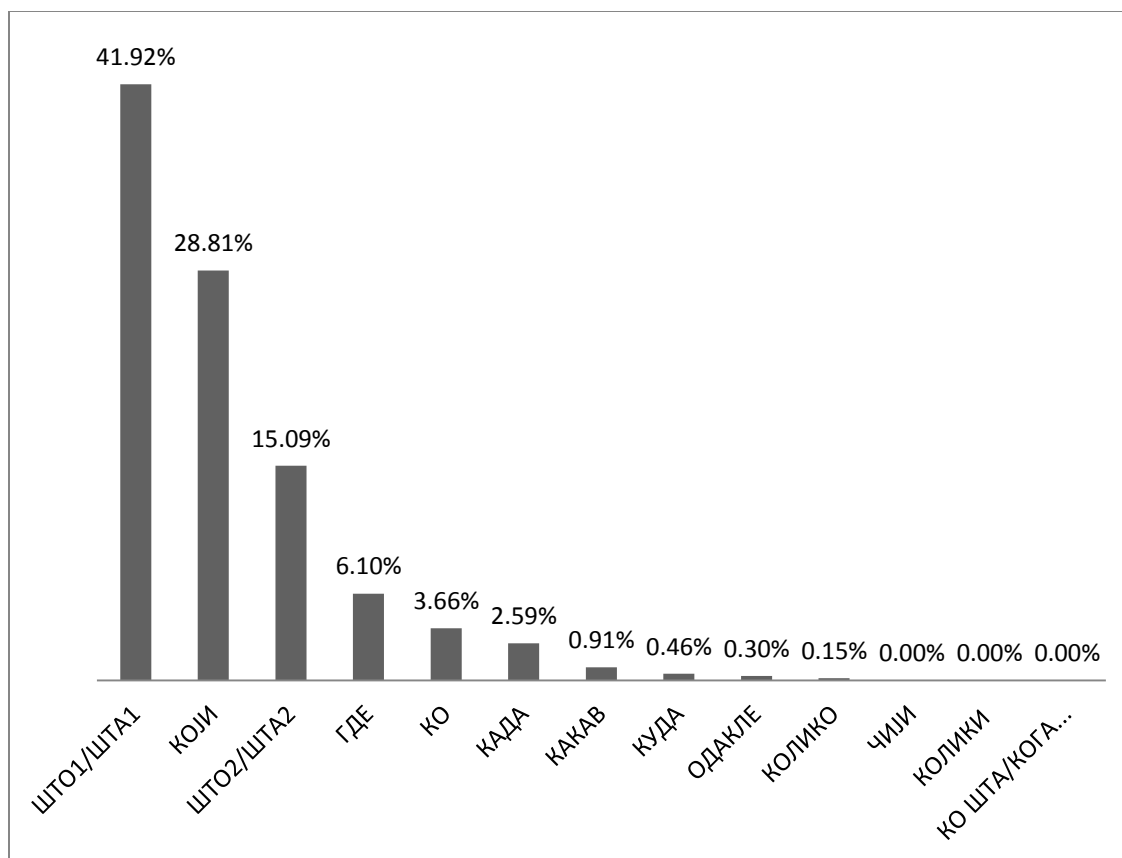
Слика бр. 3: Фреквенција структурних типова релативних клауза у сфери заменичких релативизатора

Слика бр. 4: Фреквенција структурних типова релативних клауза у сфери заменичких и заменичкоприлошких релативизатора

Релативне реченице с израженим антецедентом су фреквентније, но високу учесталост појављивања показују и слободне релативне реченице. У структурама са заменичким и заменичкоприлошким релативизаторима њихов проценат износи 40,36%, што одступа и од стања у разговорном стандардном српском језику, у којем С. Кордић (1995: 213) бележи 30% слободних релативних реченица. У писаном језику међу релативним реченицама ауторка (Kordić 1995: 212–213) налази свега 7% слободних, а у корпусу из XVIII века 50%, што показује развојне тенденције штокавских стандарда у овом домену. Ј. Мелвингер (1987) је скренула пажњу на чињеницу да таквих структура, својствених разговорној синтакси, има све мање у савременом стандарном језику, који намеће строгу граматичку формализацију. Статистички налази сугеришу да се и разговорни стандардни језик удаљава од своје дијалекатске базе. Треба имати у виду да су теме разговора које су подразумевале неререференцијално саопштавање могле подићи фреквенцију слободних релативних реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту, но и да је учесталост појављивања слободних релативних реченица у корпусима које је обрадила С. Кордић повећана због укључивања прилошко-атрибутских релативних клауза у анализу.

У сфери релативних реченица са израженим антецедентом фреквенцијски однос међу релативизаторима је нешто другачији (в. слику бр. 5).

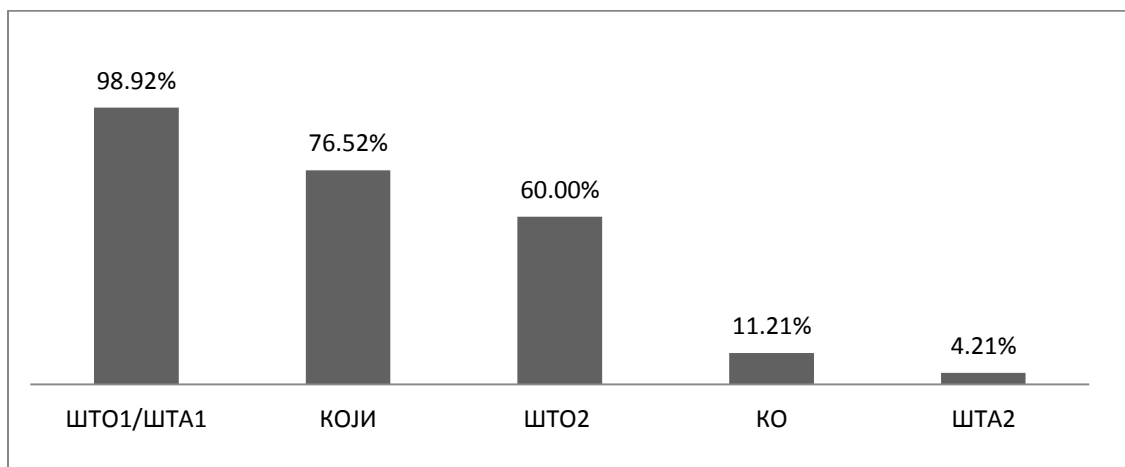
Слика бр. 5: Процентуални удео сваког релативизатора у формирању релативних клауза с антецедентом

У грађи која је статистички обрађена, са израженим антецедентом нису забележене релативне клаузе уведене релативизаторима *чији* и *колики* нити релативне клаузе у којима се комбинују два релативизатора. Релативне *чији*-клаузе, које се по изузетку појављују у корпусу, представљају и когнитивно најзахтевнију структуру. Постноминалне и слободне релативне *чији*-клаузе какве се бележе у аудио-грађи пре свега, представљају једноставнији тип релативне *чији*-реченице (*[...] да врате оним чије је.; [...]* *чије [месо] суши, он напише на ту мотку име [...]*).

У случајевима двоструке релативизације антецедент је могуће експлицирати једино у саставу релативне клаузе уколико је релативизатор придевска реч, мада су такви примери усамљени. Посебан случај представљају дистрибутивне корелативне клаузе са два релативизатора помоћу којих се група ентитета означена именским изразом у матичној клаузи рашчлањује стављањем сваког члана у оделиту истородну ситуацију означену матичном клаузом (*[...] наши кад отинеду у дућан, шта ком треба то иште.*).

Релативизатори који се појављују у споју с партикулом *год* по правилу искључују антецедент. Изузетно, везују се за општу заменицу или именски израз са општом заменицом, и обично је реч о емфатички маркираним структурама (*Све што год имаш, ти спремаш.*).

Најфреквентнији релативизатор у сфери релативних реченица с антецедентом јесте релативизатор *што₁/шта₁*. Фреквенција релативних заменица супстантивног карактера притом је нижа од фреквенције релативне придевске заменице *који*. Занимљиво је посебно сагледати учесталост појављивавања централних релативизатора – *који*, *што₁/шта₁*, *што₂*, *шта₂* – с антецедентом и без антецедента (в. слику бр. 6).

Слика бр. 6: Процентуални удео релативних реченица с антецедентом у реченицама с релативизаторима *што₁/шта₁*, *који*, *што₂*, *ко*, *шта₂*.

Како се крећемо од релативизатора морфолошки у знатној мери везничке природе преко релативизатора придевске заменичке природе ка релативизаторима супстантивне заменичке природе смањује се фреквенција исказивања антецедента. Већа супстантивност заменице подразумева и већу аутономност, те мању потребу за антецедентом (уп. Kordić 1995: 214–215). Међутим, уочавамо да се *што₂* далеко чешће појављује с антецедентом (обично заменичким, тзв. формалним антецедентом) од релативизатора *ко* и од номинативно-акузативне хомоформе *шта₂*. Чини се да је то стога што *што* ни нема особине типичне именичке заменице за неживо, односно заменичка својства слабије су изражена у релативном *што*. У неутралним контекстима по правилу не носи акценат, практично више не функционише као упитна и зависноупитна заменица за неживо, реализује се и као недеклинабилна форма и с ресумптивном заменицом, те због своје

слабе аутономности у релативним реченицама у већој мери захтева „наслон” него релативне заменице *ко* и *шта*. Улогу типичне именичке заменице за неживо данас има превасходно форма *шта*, која се у својству релативизатора изузетно ретко реализује с антецедентом, то је углавном квантификатор *све*. У овом разматрању оставља се по страни релативно *шта* у шумадијско-војвођанским говорима у румунском Банату. Треба имати у виду да је у неким примерима могуће говорити и о старој генитивној форми *шта*, која се вероватно након улажења у сферу акузатива почела ширити у сферу номинатива. У грађи се пак уочавају и извесне тенденције у одабиру *што*₂ и *шта*₂, о чему ће бити речи приликом разматрања семантичко-прагматичких обележја релативних клауза. Фреквенција релативизатора *ко* с антецедентом је такође ниска. У главнини примера улогу антецедента има заменица (неодређена, показна, општа). У највећем броју примера релативних *што*₁-реченица антецедент је изражен, међутим, у одређеним контекстима он може изостати, у чему се испитивани дијалекат разликује од стандардног писаног језика (Kordić 1995: 214). Разлике се читавају и у знатно чешћој појави слободних релативних *који*-клауза у шумадијско-војвођанском дијалекту.

У целини посматрано, позицију антецедента најчешће попуњава именица. За именицу у својству антецедента не везује се *шта* (осим у румунском Банату), углавном ни релативизатор *ко*. Нису уобичајене ни косе падежне форме релативизатора *што* / *шта* уз именички антецедент.

У позицији антецедента могу се наћи и придевске и именичке заменице. Личне заменице су најређе. Са њима се комбинују превасходно релативизатори *што*₁ и *који*. За именичке неличне заменице могу се везати првенствено релативизатори *што*₂, изузетно *шта*₂ (за заменице конгруенцијски средњег рода), и релативизатор *ко* (за заменице конгруенцијски мушког рода). Са неутрумским заменицама у својству антецедента превасходно се комбинује релативизатор *што*₂, изузетно ретко – *шта*₂ и релативизатор *који*. Релативизатор *те* је једино регистрован уз неутрумски заменички антецедент. По изузетку, неутрумска придевска заменица је антецедент заменичкоприлошком релативизатору, пре свега релативизатору *где* ([...] *тамо што затвара / оно ће сипати ракију* [...]).

У површинској структури на месту антецедента појављују се и придеви и редни бројеви, а дешава се и да се уместо количинског израза – основног броја или количинског прилога с именичким антецедентом појави само број, односно прилог. Изузетно, у

релативној *који*-реченици позицију антецедента попуњава присвојни придев изведен од властите или заједничке именице мушког рода а релативна клауза се заправо односи на појам означен именицом од које је придев образован и са том именицом релативизатор се слаже у роду и броју (*[...] да прође кроз трутову беланчевину са којим се матица оплодила у зраку*).

У својству именичког антецедента најчешће се појављује заједничка именица. Релативизатор *који* се притом чешће везује за именичке појмове с обележјем [живо +], превасходно [људско +], док се релативизатор *што*₁ чешће појављује с неаниматним антецедентом. Месни заменичкоприлошки релативизатори најчешће се везују за именице којима се означавају појмови неживе природе, но релативизатор *где* може се комбиновати с именицом која се односи на персоналан антецедент и на догађајне појаве. Временски заменичкоприлошки релативизатори комбинују се с временским именичким појмовима.

Уз именицу у функцији антецедента могу се појавити различите одредбе, при чему у *који*-клаузама међу заменичким одредбама доминирају неодређене заменице, а у *што*₁-клаузама показне заменице. У комбинацији са придевском заменицом у својству антецедента знатно чешће се појављује *што*₁ него *који*. Од придевских заменица у улози антецедента датих релативизатора најфреквентније су показне (*овај, тај, онај*). Притом и *који* и *што*₁-клаузе везане за придевску заменицу као антецедент, најчешће реферишу о људским бићима. У чак 86,67 % релативних *који*-реченица с придевским заменицама у позицији антецедента реферише се о људима.

У циркумноминалним клаузама стање је другачије. У њима се појављују превасходно релативизатори *који* и *што*. Неколико пута се у таквим структурама бележе релативизатори *какав* и *колики*. У грађи се бележе примери с именицом у улози антецедента *где*-клаузе која се понавља у релативној клаузи, што је вероватно условљено потребом говорника да прецизира улогу референта у релативној клаузи, те не би била у питању права релативна клауза с инкорпорираним антецедентом. У циркумноминалним клаузама по правилу се остварују заједничке именице без одредбе.

У начелу, континуирана синтагма коју чине антецедент и постноминална превасходно рестриктивна релативна клауза заузима иницијалну или финалну позицију у реченици. У првом случају обично је реч о интонационо издвојеној синтагми у левој периферији реченице, односно о истакнутом топикализованом конституенту. У другом случају поглавито се ради о структури која је информативно рематична. Синтагма с

антецедентом и релативном клаузом остварује се и као интонационо издвојена суплементарна јединица, и након структуре с терминативном интонацијом.

У грађи се бележе и случајеви екстрапозиције постноминалне релативне клаузе, што је резултат перспективизације догађаја, односно израженије информативне рематизације релативне клаузе, истицања антецедентног појма, емфазе, надолажења нових мисли, потребе да се у форми релативне клаузе пружи допунско обавештење, прецизира референт и др. У појединим примерима не уочава се интонациона издвојеност нити корелативни карактер такве клаузе, те би се радило о једној структурној варијанти постноминалне релативне клаузе, а не о посебном синтаксичком типу.

Реченице с циркумноминалном релативном клаузом устројавају се на више начина. Могу се издвојити три основна типа: (а) релативна клауза садржи антецедент без одредаба и претходи матичној клаузи или следи иза матичне клаузе – најчешћи модел у циркумноминалним *који*-клаузама (*Који је коњ ћудљив, ти му можеш и ватру запалити под ногама [...]; Што су с отог, са сокака били прозори, / ти су имали дрвене шалукатре [...]; [...] данас би презирали који су деца сирочади*); (б) релативна клауза садржи антецедент, а матична клауза одредбу, односно спољашњи детерминатор (антецедента) који претходи релативизатору – модел који се чешће јавља у *што*-клаузама (*И моја Катица [...] Та што ми је умрла ћерка.; Ову сад што бацају јабуку донесе кум [...]; Него мора специјално, које **мириши** дрво [...]*); (в) релативна клауза садржи антецедент а и матична клауза садржи именицу кореферентну с антецедентом (*Има конференције Сељачке радне задруге, на којим конференцијама руководи прецеденик задруге [...]; [...] а он ћео Грозду, / што [j]е Грозда удала се за Мелентију*).

Препоноване циркумноминалне клаузе остварују се с мањим степеном интегрисаности у матичну структуру и ближе су прилошком типу реченице. Постпоноване циркумноминалне клаузе интонационо се чврсто интегришу у матичну структуру или се реализују као оделите мање или веће интонационе јединице.

Реализација реченица с циркумноминалном релативном клаузом у тесној је вези с комуникативном перспективом реченице, односно са топикализацијом и фокализацијом одређених садржаја.

Препоноване циркумноминалне релативне клаузе с релативизатором *који* остварују се на семантичко-прагматичком и интонационом плану у мањој или већој мери као корелативне клаузе, односно као Мусићеве хипотетичке релативне клаузе. У питању

су топикалне реченичне структуре у левој периферији реченице које су по правилу одвојене континуативном интонацијом од матичне клаузе. Препоноване циркумноминалне *који*-клаузе садрже нову информацију (што одликује и постпоноване циркумноминалне *који*-клаузе) на којој се темељи информација садржана у матичној клаузи. Оне уводе нове ситуације и референте, односно издвајају нову групу референата или тип референта, о којима потом као о старим реферише матична клауза. Притом не упућују на један конкретан појам.

И реченице с постпонованом циркумноминалном релативном клаузом односе се на врло неодређене, уопштене, слабо конкретизоване или боље рећи неконкретизоване, потенцијалне референте и ситуације информативно релативног карактера. За разлику од њих, циркумноминалне *што*-клаузе не остварују се као хипотетичке релативне клаузе. Оне упућују на нешто што је јасно одређено, издиференцирано у свести говорника у тренутку стварања исказа, на нешто постојеће, реализовано и познато, што је примарно обележје релативизатора *што*.

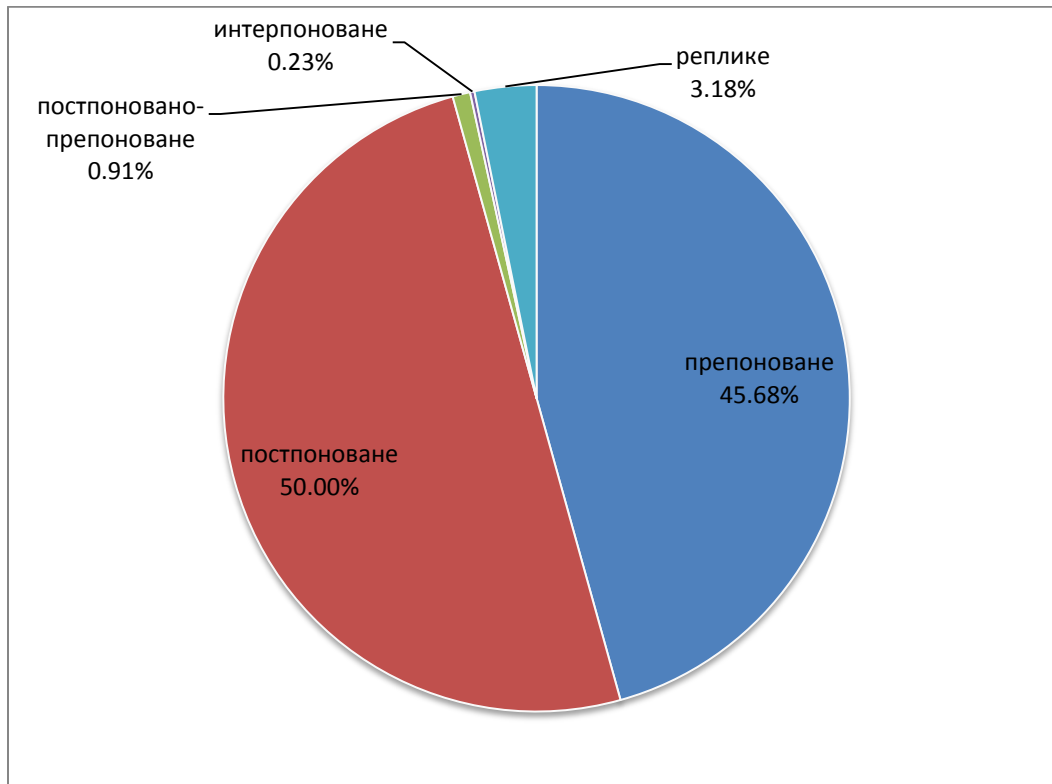
Циркумноминалне *што*-клаузе које се налазе на почетку реченице, остварују се као интонационо издвојене структуре у левој периферији реченице и помоћу њих се један референт издваја као нова тема саопштења. Бележе се код најстаријих информатора.

На појаву структура другог типа чини се да утиче фокализација референта, односно његових обележја изречених у релативној клаузи. Поједине структуре могу се сматрати резултатом неискристалисане перспективе, оклевања, тражења речи, накнадног додавања антецедентне лексеме, но треба имати у виду, да потпуно спонтани изрицаји с овим типом клаузе, и ако нису системског карактера, откривају могуће путеве деривације релативних реченица.

У структурама трећег типа остварују се *који*-клаузе које према именском изразу у матичној клаузи иступају као апозитивне релативне клаузе, *који*-клаузе рестриктивног карактера с фокализованим референтном и *што*-клаузе којима се (додатно) идентификује, односно објашњава референт.

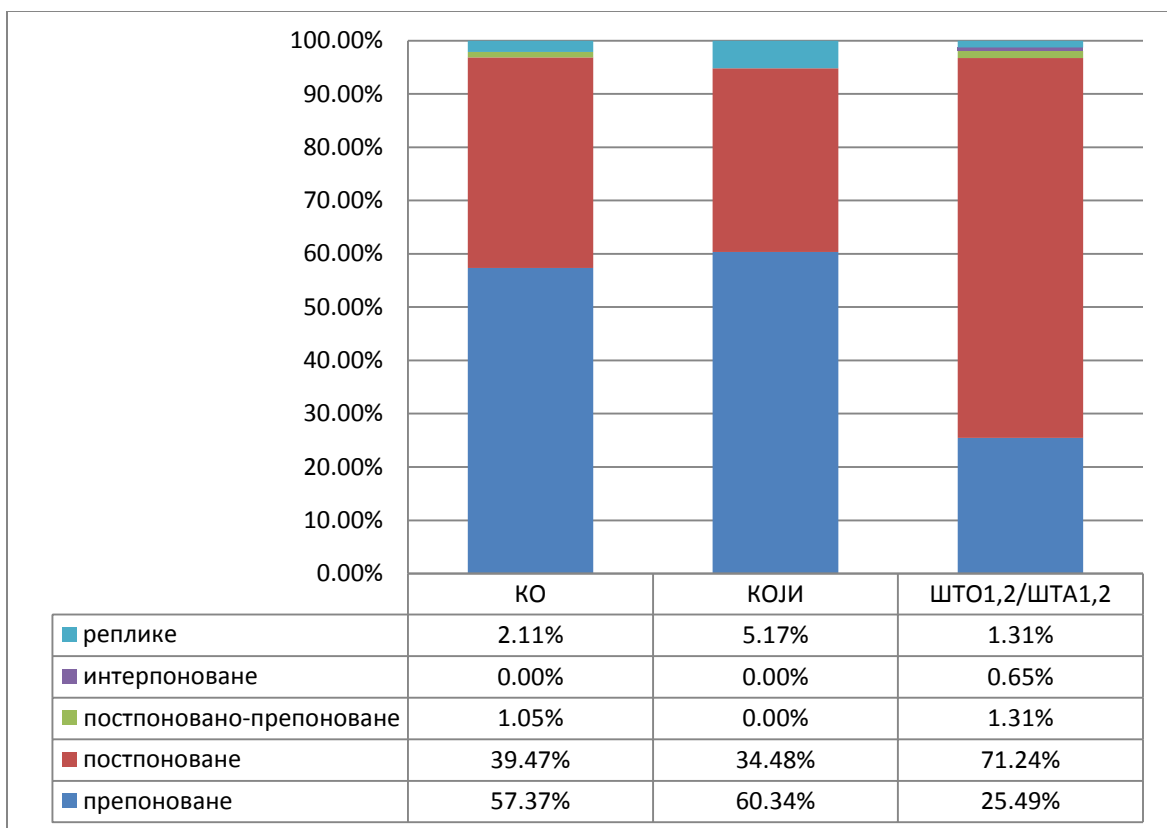
И у постминалним и у слободним релативним клаузама фокални, односно топикални елемент релативне клаузе може се поставити испред релативизатора (*[...] и тури на неки калем; млад калем који је.; Однела је валда, Катиц^нно што је било.*).

Слободне релативне клаузе у односу на матичну предикацију / клаузу заузимају препозицију, постпозицију или, по изузетку, интерпозицију. Појављују се и као засебне реплике (А: *А јел су жене имале обичај кад мушкарци оду на њиву, / да им носе ручак?* Б: *Паа, // који траже. /*).

Слика бр. 7: Фреквенција позиционих типова слободних релативних клауза

Постпоноване релативне клаузе нешто су чешће него препоноване, а то је вероватно условљено и чињеницом да се у говору неретко појављују придодати искази. У току формирања исказа говорник може постпоновану релативну клаузу преосмислити у препоновану, односно на постпоновану надовезати нову матичну клаузу. Образовање интерпонованих релативних клауза когнитивно је најзахтевније, те се такве структуре у говору избегавају.

Слика бр. 8: Фреквенција позиционих типова слободних релативних клауза с релативизаторима *ко*, *који*, *што_{1,2}/шта_{1,2}*

Слободне релативне клаузе с релативизаторима *ко* и *који* чешће су препоноване, док су релативне реченице с релативизатором *што_{1,2}/шта_{1,2}* знатно чешће постпоноване.

Референт препоновне слободне релативне *који*-клаузе најчешће обавља улогу субјекта у матичној клаузи, међутим, он може у матичној клаузи, знатно ређе, вршити и друге функције. Референт постпоноване слободне релативне *који*-клаузе углавном нема улогу граматичког субјекта матичне предикације. Постпонована слободна релативна *који*-клауза често у површинској структури попуњава позицију субјекта егзистенцијалне имперсоналне предикације. Стога би се могао изнети закључак да се овај тип клаузе најчешће остварује на месту које је уобичајено за синтаксичко-семантичку функцију коју референт врши у матичној клаузи. Релативизатор *који* се најчешће односи на људска бића, а персонални појмови преферирају субјекатску улогу (в. Kordić 1995: 219).

Референт препоноване слободне релативне *ко*-клаузе у главнини примера има улогу субјекта матичне предикације. Но, може остварити и другу улогу. Референт постпоноване слободне релативне *ко*-клаузе често врши функцију субјекта. У већем броју

таквих примера релативна клауза је заправо придодат исказ, па би исти закључак изнесен у вези с позицијом *који*-клаузе начелно важио и за позиционирање слободне релативне *ко*-клаузе. Релативизатор *ко* је у принципу маркиран обележјем [људско +], те не изненађује висока фреквенција антецедента у позицији субјекта матичне и релативне предикације.

Референт постпоноване слободне релативне *што*₂/*шта*₂-клаузе у највећем броју примера нема улогу субјекта матичне предикације. Најчешће обавља улогу правог објекта, што је знатно израженије у *шта*-клаузама. С обзиром на то да су појмови с обележјем неживо прототипични пацијенси, те објекти, који у српском језику у неутралним контекстима следе иза предиката, разумљива је висока фреквенција постпонованих слободних релативних *што*₂/*шта*₂-клауза. Међутим, референт препоноване релативне клаузе с релативизатором *што*₂/*шта*₂, нарочито с релативним *шта* често има улогу правог објекта у матичној клаузи. У статистички обрађеној грађи, референт препоноване релативне клаузе уведене формом *шта* по правилу обавља улогу правог објекта и матичне и саодносне предикације. Како објаснити сва наведена одступања од постављања релативне клаузе на место које није уобичајено за синтаксичку функцију коју референт врши?

Истраживања су показала да је позиција релативне клаузе у значајној мери условљена реченичном перспективом. Тако се информативно релативна слободна релативна клауза може поставити у постпозицију и када њен референт обавља улогу субјекта у матичној клаузи. Говорни језик је динамичан – како се нижу асоцијације у говорниковој свести, тако се нижу и реченице. Поред тога, реченице с корелативном клаузом имају посебну информативну и структурно-синтаксичку конфигурацију. Корелативне клаузе нису непосредно уклопљене у матичну клаузу. Управо се све препоноване *шта*-клаузе чији је референт објекат матичне предикације остварују као типичне корелативне клаузе (*Шта [j] је она тела, то је она радила [...]*).

На послетку, релативна клауза се може појавити као придодата структура и иза структуре с терминативном интонацијом (*О[д] домаће вуне се зове кецеља бошча. Које жене старије носу.*), што је у складу с једним од темељних начела разговорне синтаксе – „с начелом линеарног динамизма” (Melvinger 1987: 660).

Спровести синтаксичку класификацију слободних релативних клауза није лако, нарочито када је у питању говорни језик. Анализирана грађа сугерише да се оне у начелу устројавају по моделу, према класификацији коју је типолошка литература понудила, постноминалних, синтаксички номинализованих, уклопљених клауза, или по моделу корелативних, синтаксички нененоминализованих, „придружених” клауза. Заправо, рекло би се да су поједини типови слободних релативних клауза само једна варијанта циркумноминалне релативне клаузе. И неке релативне клаузе придодате именском изразу имају обележја корелативних клауза. Када су у питању структуре образоване по моделу постноминалних релативних клауза, треба истаћи да говорни језик обилује елипсама, те се неретко уместо постноминалне клаузе, уколико контекст и ситуација то дозвољавају, остварује слободна релативна клауза. Постоји и низ слободних релативних клауза прелазне, мешовите природе и хибридног карактера, што се уочава и код циркумноминалних клауза.

3. Синтаксичко-семантичке позиције антецедента у релативној клаузи

У релативној клаузи антецеденту су доступне позиције: субјекта, логичког субјекта, именског дела предиката, правог објекта, неправог (директног или индиректног) објекта, прилошке одредбе места, прилошке одредбе времена, прилошке одредбе средства, прилошке одредбе друштва, прилошке одредбе циља / намене, прилошке одредбе узрока, ситуационе прилошке одредбе, аблативне прилошке одредбе, прилошко-атрибутске одредбе, присвојног и квалификативног атрибута.

Најфреквентнија позиција податна релативизацији јесте позиција субјекта. У релативним клаузама с релативизатором *ко* и *који* антецедент углавном попуњава ту позицију, што не изненађује будући да релативизатор *који* најчешће реферише о људским бићима, док је релативизатору *ко* персоналност у принципу инхерентно обележје. У случају релативизације субјекта, предикат релативне клаузе може имати обележје првог лица и када позицију антецедента не заузима лична заменица првог лица, што је било познато Вуковом језику (*Ја сам жена која сам рођена [...]; Ма, каже, ја сам она девојчица што идем по свету ако си чула.*). Такве структуре треба тумачити у светлу чињенице да се у говорном

језику већа комуникативна вредност придаје учесницима говорног догађаја него обележавању формално-граматичких односа (в. Melvinger 1987: 661).

У релативним *што*₁-реченицама с релативизованим субјектом, предикат *што*-клаузе се бележи и у неконгруентној неутрумској сингуларској форми, када релативизатор упућује на врсту појма, односно на концепт означен именицом у позицији антецедента, а не на конкретан предмет (*[...] капци озгор што затвара [...]*). У неким примерима може се говорити о подразумеваном неутрумском антецеденту.

У случајевима када релативна клауза реферише о хипотетичким, уопштеним и неконкретизованим референтима у функцији субјекта релативне предикације, уочавају се различити типови синтаксички неконгруентних слободних релативних клауза, које су најзаступљеније у структурама с релативизатором *ко*, што показује да су оне знатно аутономније од осталих, а што је, између осталог, последица њихове уопштене, неконкретизоване, потенцијалне, односно хипотетичке референције. Такве структуре настају и као резултат говорниковог домишљања, потребе да допуни свој исказ, да накнадно прецизира оно о чему саопштава, при чему на интонационом плану то не мора бити сигнализано (*[...] већином се једе риба ко може.; Па јесу по селу ко има већу кућу.; И ребра су била на Божић, ко стигне да испече.*). У таквим случајевима је уочљив и прилошки карактер релативне клаузе. Поједини типови синтаксички неконгруентних слободних релативних клауза бележе се и у реченицама с релативизатором *који* (*Искупио се и села кои раду надницу [...]; завежемо реп која је имала дугачку косу [...]; [...] мисим иду са братом која има старијега*). Уочавају се и различите синтаксички неконгруентне клаузе у којима се комбинују два релативизатора.

У релативним клаузама у којима је за антецедент резервисана позиција субјекта ресумптивна заменица се остварује по изузетку. Бележи се уз релативизатор *што*₁ (*А један буразер што је треба он да буде код куће [...]*).

После субјекта, најчешће се релативизује прави објекат, при чему ту позицију референт најчешће има у *што*₂-клаузама. У слободним релативним *што*₂/*шта*₂-клаузама објекат се чешће релативизује него субјекат. С друге стране, релативизација објекта фреквентнија је у релативним *што*₁-клаузама него у релативним клаузама с релативизатором *који*, што је разумљиво ако се има у виду податак да *што*₁-клаузе чешће реферишу о неживим појмовима. Позицију правог објекта ретко енкодира ресумптивна

заменица. Она се бележи у мањем броју примера у *што*₁-клаузама, и по изузетку у *који*-клаузама (*Ондак тамо један чоек што га познае мој брат, тражи карте [...]; Та девојчица, што сам је ја узела, усвојила, њен отац.; Имамо гвожђе, рецимо, које морам да га јаче грејем, гвожђе које пуца [...]*). На појаву ресумптивне заменице у *што*₁-клаузама у којима антецедент има улогу правог објекта примарно утиче то да ли је референт људско биће или не. Употреба ресумптивне заменице у позицији правог објекта могла би се посматрати у светлу тзв. диференцијалног маркирања објекта, тј. маркирања атипичног објекта.

У осталим позицијама антецедент се веома ретко реализује. Притом се готово све релативизоване позиције забележене у *који*-клаузама бележе и у *што*₁-клаузама, иако је дати релативизатор доминантно непроменљив. Улога референта у релативној клаузи тада се идентификује контекстуално или помоћу ресумптивне заменице.

Генерално, фактори који диктирају употребу ресумптивне заменице јесу: синтаксичка функција антецедента у релативној, а изгледа и у матичној клаузи, категоријална обележја антецедента, односно степен његове одређености и индивидуализованости, (аниматан/инаниматан, сингуларски/плуралски, именички/формалан), те конкретна комуникативна ситуација, а разлози би били: маркирање атипичног објекта, избегавање амбигвитета, давање смисла реченици, те прецизирање и истицање антецедента, његових категоријалних обележја и улоге у релативној клаузи.

Могућно је да у случајевима када би персоналан формалан антецедент у сингулару, имао функцију директног објекта ресумптивна заменица може изостати, између осталог, и уколико дати антецедент има исту функцију, односно исти облик, и у матичној клаузи (*[...] а ускочи за оног што је волела*). Исто важи и за случај када се персоналан формалан антецедент реализује у дативу, а у релативној клаузи има функцију логичког, дативног, субјекта (*Овима што не фали ништа, они разговару [...]*).

У слободним релативним клаузама разуме се, мањи је број релативизованих синтаксичко-семантичких позиција.

Семантички обележена релативна заменица *чији* антецеденту увек приписује улогу посесора, при чему она заузима позицију атрибута у релативној клаузи или позицију именског дела предиката. Иста улога антецеденту се може приписати помоћу непроменљивог *што* и ресумптивне присвојне заменице (*што његов*). Релативне заменице

какав и *колики* остварују се као својеврсни поредбени релативизатори (в. С. Павловић 2012: 73–74, 81–83), и управо је та улога најочљивија када заузимају позицију именског дела предиката. Такве структуре углавном доводе у поредбену везу разнородне денотате.

Временски заменичкоприлошки релативизатори специјализовани су за релативизацију позиције прилошке одредбе времена, а месни за релативизацију позиције прилошке одредбе места, док релативизатор *колико* добија улогу квантитативног поредбеног релативизатора. Релативизатор *одакле* је пре свега маркиран аблативношћу, при чему није увек реч о просторној или чисто просторној аблативности.

4. Семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних клауза

Релативне клаузе се у принципу остварују као апозитивне или рестриктивне релативне клаузе, при чему се та дистинкција успоставља преваходно у сфери постноминалних релативних клауза с именичким антецедентом.

Да ли ће се нека релативна клауза реализовати као рестриктивна или апозитивна зависи од лексичко-граматичке и семантичко-прагматичке конфигурације релативне реченице, те се рестриктивност релативне клаузе задата неким формалним показатељем у конкретној комуникативној ситуацији може поништити.

Тако се за властиту персоналну именицу (и то лично име) у својству антецедента неретко везује идентификациона *што*-клауза, када властита именица губи своју примарну употребну вредност. У таквим случајевима антецедент је често детерминисан показном заменицом (*овај, онај, тај*) којом се ствара „подсећивачки” контекст („*Еј Зорка, еј Зорка*” [...] *Опет ударимо н-оту Зорку што ми дала банку пара.*).

Рестриктивне релативне клаузе по правилу су интонационо повезане с исказаним антецедентом. Апозитивне релативне клаузе најчешће су интонационо издвојене, међутим, оне могу бити и део интонационе контуре којој припада антецедент, када представљају саставни део поруке кодиране у релативној реченици. Поред тога релативне клаузе се, како је назначено, могу реализовати иза интонационо завршене структуре. Имајући речено у виду, чини се да је у семантичко-прагматичкој анализи релативних реченица у говорним варијететима прихватљивије поћи од поделе релативних клауза на интегрисане и суплементарне.

У вези са семантичко-прагматичком дистрибуцијом релативног *што*₁ и *који* уочавају се следеће тенденције.

Садржај релативне *који*-клаузе комуникативно је истакнутији, информативно наглашенији и у већој мери представљен као новина него садржај *што*₁-клаузе. Релативна *што*₁-клауза у већој мери функционише као прагматичка пресупозиција. Релативна *који*-клауза је „предикативнија”. Типичним постноминалним релативним *што*₁-клаузама упућује се на ентитет као на познати или дискурсно стари ентитет, односно њима се означава нешто што је у говорниковој свести фиксирано за референт у тренутку стварања исказа, што је у принципу у складу с налазима И. Грицкат (1967) у вези с овом проблематиком. С друге стране, када се реферише о нечему неиздиференцираном или хипотетичком, преферира се *који*. Када је у питању однос између *што*₂ и *шта*₂, такође се запажа да се форма *шта*₂ преферира када је нагласак на неодређености, непознатости или хипотетичности референта. Највиши степен неререференцијалности именског израза остварује се употребом *да*-клауза, које смештају ентитет у *irrealis* домен.

5. Општи закључак

Ово истраживање показало је да дијалекатска грађа може бити драгоцен извор информација за дијакхронијску и синхронијску синтаксу, језичку типологију и општу лингвистику.

Различите формалне варијације релативне реченице упућују на могуће путеве настанка релативних реченица и процесе формирања различитих структурних модела. Структурне варијације циркумноминалних релативних клауза наводе на закључак да се именички антецедент деривира у релативној клаузи, а такође упућују и на везу релативизатора са детерминатором. Веза релативизатора с одредбом нарочито је уочљива код релативних реченица са семантички обележеним релативизаторима *колики* и *какав*. Синтаксичка, семантичко-прагматичка и интонациона обележја појединих типова релативних реченица сугеришу да су рестриктивне релативне клаузе настале тако што су се корелативне циркумноминалне клаузе помериле у десну периферију да би се потом уз одређене структурне измене и измене на информативном плану чврсто интегрисале у матичну структуру.

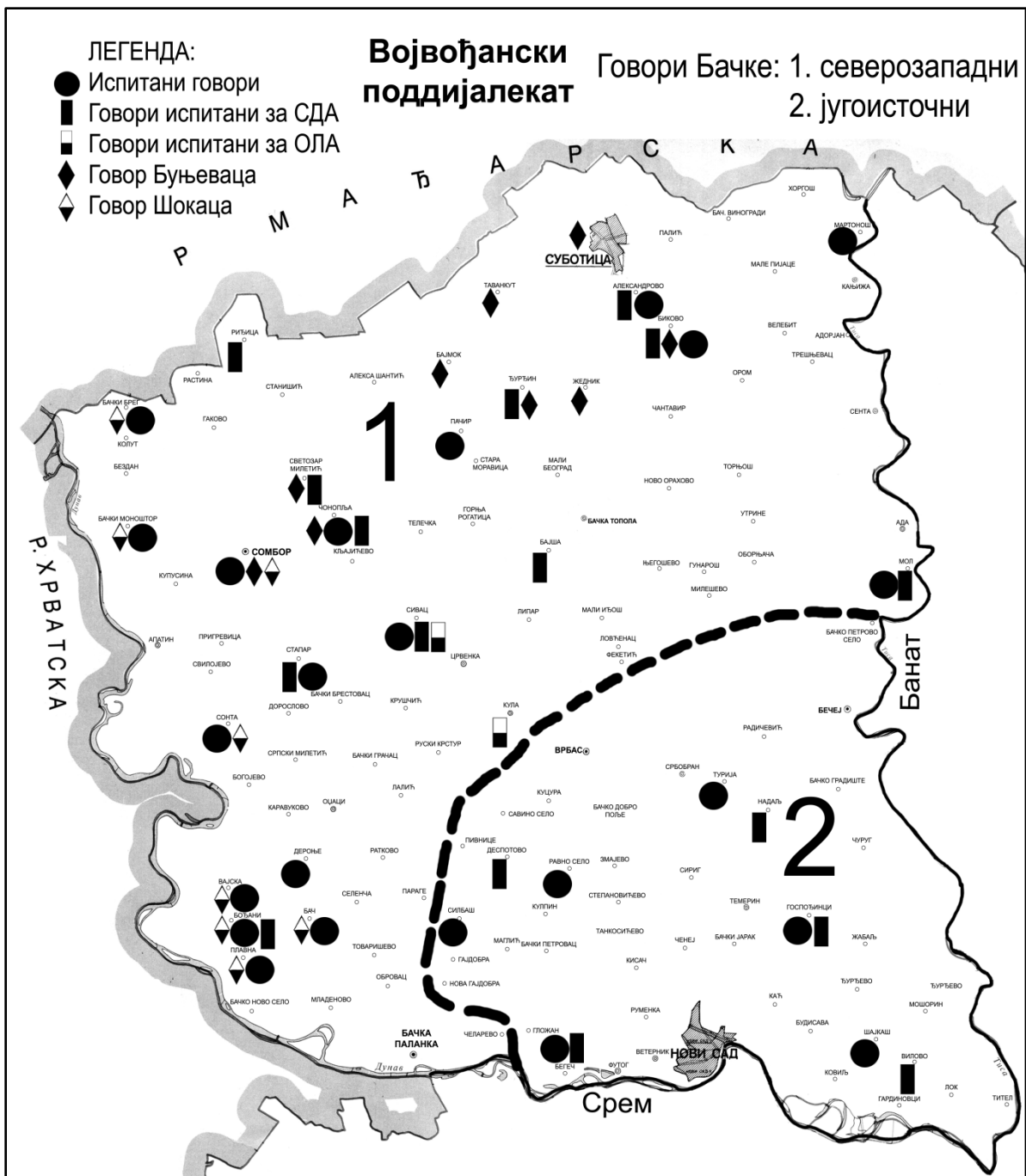
6. Будућа истраживања

Будућа истраживања могла би бити усмерена на детаљно испитивање информационе структуре релативне реченице и везе овог домена са синтаксичким и прозодијским.

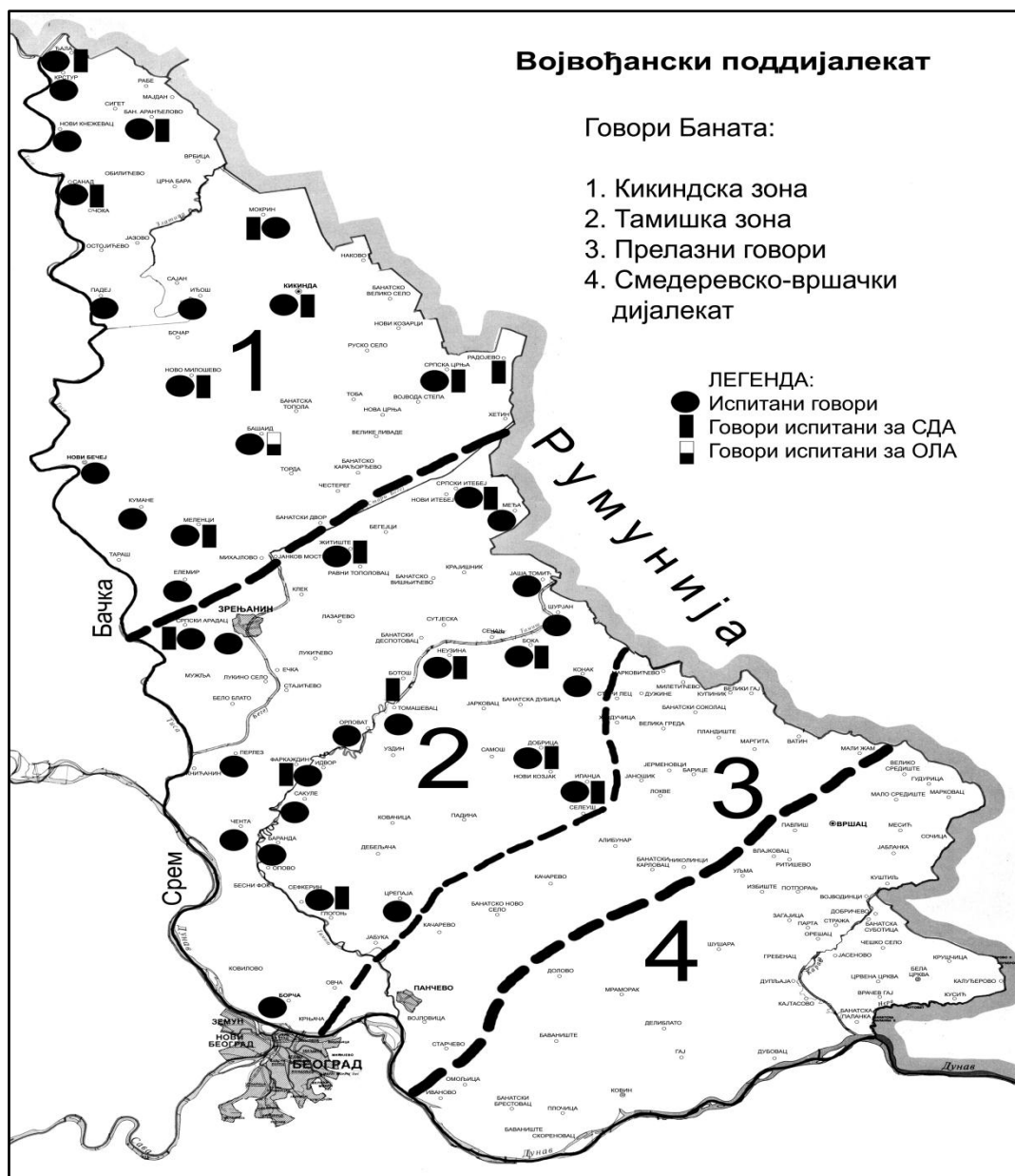
Потребно је утврдити стање у сфери релативних реченица у периферним, превасходно у југоистичним и југозападним народним говорима.

Такође би било корисно утврдити методама експерименталне фонетике интонационе обрасце релативних реченица, и не само релативних реченица, у шумадијско-војвођанском дијалекту и осталим дијалектима српског језика, будући да је ова проблематика у српским дијалектима потпуно неистражена.

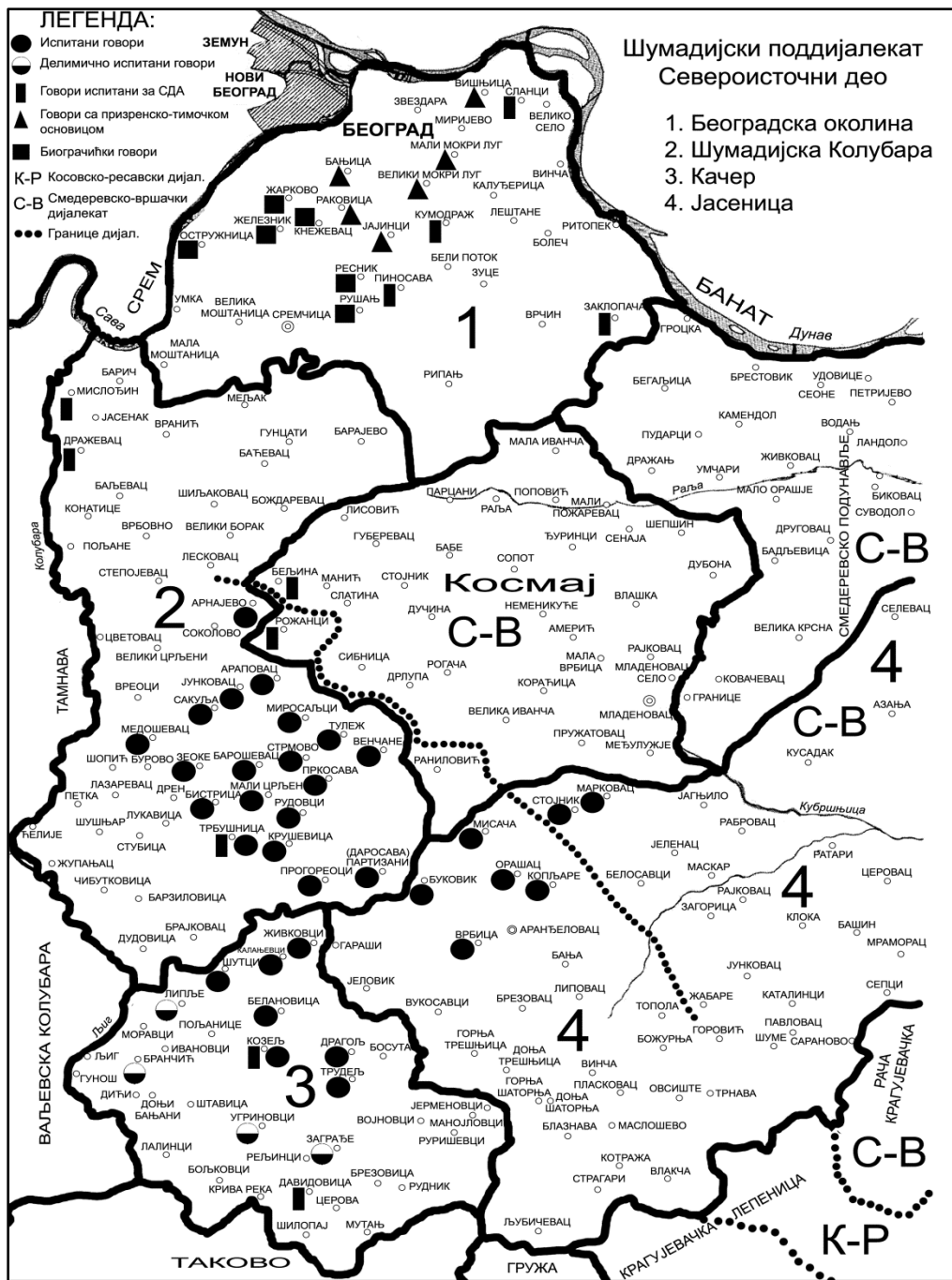
Релативна реченица у разговорном српском стандардном језику није системски истраживана, те би било занимљиво спровести компаративна истраживања народног говора и разговорног стандардног језика у овом домену.

Слика бр. 10: Војвођански поддијалекат – говор Бачке

Слика бр. 11: Војвођански поддијалекат – говор Баната

Слика бр. 14: Шумадијски поддијалекат – североисточни део

ИЗВОРИ

- АПЛВ Недељков, Љиљана (2009), *Архаична пчеларска лексика у Војводини*, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, 145–242.
- ВКТ Вуковић, Гордана, Жарко Бошњаковић и Љиљана Недељков (1984), *Војвођанска коларска терминологија*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 133–218.
- ГВП Радовановић, Драгана (2012), *Говор Ваљевске Подгорине. Докторска дисертација II* [рукопис], Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику, Нови Сад, [280–685] 648–679. сигн. С 22937/2.
- ГГ Поповић, Иван (1968), *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*, Београд, Посебна издања САНУ, Књига CDXXV, Одељење литературе и језика, Књига 21, Српска академија наука и уметности, Београд.
- ГКЛ Вукићевић, Милосав (1995), *Говори Крагујевачке Лепенице*, Универзитет у Приштини, Приштина, 231–238.
- ГЦШ Реметић, Слободан (1985), *Говори централне Шумадије*, Српски дијалектолошки зборник, XXXI, Београд, 429–435, 440–451, 469–489.
- ДТВК Радовановић, Драгана (2010), *Дијалекатски текстови Ваљевске Колубаре*, Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, Косовска Митровица, [423–450], 426–450.
- ЕИНС Стокин, Маја (2011), *Етнолингвистичко истраживање зимског циклуса обичаја и веровања у Новом Саду. Докторска дисертација* [рукопис], Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, Одсек за српски језик и књижевност, Нови Сад, [143–267] 269–309. сигн. 22514.
- ЛСОП Петровић-Савић, Мирјана (2009), *Лексика свадбених обичаја у Рађевини*, Институт за српски језик САНУ, Монографије 7, Београд, 95–157, 159–162.
- МОГСК Радовановић, Драгана (2006), *Морфолошке особености говора средње Колубаре*, Српски дијалектолошки зборник, LIII, Београд, [189–374] 348–368.

- ППЈ 15 Петровић, Наталија (1979), *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика, 15, Нови Сад, [71–99] 83–99.
- ППЈ 19 Мијатовић, Јулијана (1983), *Прилог познавању лексице српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика, 19, Нови Сад, [149–177] 150–176.
- ППЈ 21 Бошњаковић, Жарко (1985), *Дијалекатски текстови из Срема и Баната*, Посебан отисак из Прилога проучавању језика, 21, Нови Сад, 153–164.
- ППЈ 40 Бошњаковић, Жарко и Светлана Вареника (2009), *Дијалекатски текстови из поморишког села Сараволе у Румунији; Жарко Бошњаковић и Драгана Радовановић, Теренски записи из Малог Гаја (Румунија)*, Прилози проучавању језика, 40, Нови Сад, [143–159] 146–158; [161–178] 163–177.
- ППЈ 41 Марковић, Бранкица (2010), *Дијалекатски текстови из староседелачких делова Новог Сада*, Прилози проучавању језика, 41, Нови Сад, [227–234] 227–230.
- ППЈ 43 Петровић-Савић, Мирјана (2012), Преношење акцента на проклитику у говору Рађевине (на грађи из трију села: Бела Црква, Мојковић и Ставе), Нови Сад, [169–183] 175–176.
- ПТС Бошњаковић, Жарко (1985), *Пастирска терминологија Срема*, Филозофски факултет, Институт за јужнословенске језике, Нови Сад, 101–158.
- РГМ Лазић, Анђелка (2008), *Грађа за речник говора Мачве*, Културни центар, Шабац, (речник) 16–363, (текстови) 364–369.
- РСГВ 1 Петровић, Драгољуб [ред.] (2000), *Речник српских говора Војводине. Св. 1: А–Б*, Нови Сад, Матица српска, 31–161.
- РСГВ 2 Петровић, Драгољуб [ред.] (2002), *Речник српских говора Војводине. Св. 2: В–Д*, Нови Сад, Матица српска, 17–288.
- РСГВ 3 Петровић, Драгољуб [ред.] (2003), *Речник српских говора Војводине. Св. 3: Ђ–Ј*, Нови Сад, Матица српска, 13–218.
- РСГВ 4 Петровић, Драгољуб [ред.] (2004), *Речник српских говора Војводине. Св. 4: К–Љ*, Нови Сад, Матица српска, 15–296.

- РСГВ 5 Петровић, Драгољуб [ред.] (2005), *Речник српских говора Војводине. Св. 5: М–Њ*, Нови Сад, Матица српска, 15–189.
- РСГВ 6 Петровић, Драгољуб [ред.] (2006), *Речник српских говора Војводине. Св. 6: О–Пољупчић*, Нови Сад, Матица српска, 15–233.
- РСГВ 7 Петровић, Драгољуб [ред.] (2007), *Речник српских говора Војводине. Св. 7: поључити–рзати*, Нови Сад, Матица српска, 15–192.
- РСГВ 8 Петровић, Драгољуб [ред.] (2008), *Речник српских говора Војводине. Св. 8: риба–С*, Нови Сад, Матица српска, 13–209.
- РСГВ 9 Петровић, Драгољуб [ред.] (2009), *Речник српских говора Војводине. Св. 9: Т–Ф*, Нови Сад, Матица српска, 13–203.
- РСГВ 10 Петровић, Драгољуб [ред.] (2010), *Речник српских говора Војводине. Св. 10: Х–Ш*, Нови Сад, Матица српска, 15–202.
- СДЗб XIV Николић, Берислав (1964), *Сремски говор*, Српски дијалектолошки зборник, XIV, Београд, [201–413] 399–403.
- СДЗб LVIII Петровић, Драгољуб, Јелена Капустина (2011), *Из лексике Качера*, Српски дијалектолошки зборник, LVIII, Београд, [1–336] 31–336.
- СДЗб XLIII Ивић, Павле, Жарко Бошњакловић и Гордана Драгин (1997), *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови*, Српски дијалектолошки зборник, XLIII, Београд, 487–536.
- СДЗб XVI Николић, Берислав (1966), *Мачвански говор*, Српски дијалектолошки зборник, XVI, Београд, 179–314.
- СДЗб XXVII Секулић, Невенка (1981), *Збирка дијалекатских текстова из Војводине*, Српски дијалектолошки зборник, Београд, [107–307] 117–178, 188–229, 249–300.
- СДЗб XXXVII Шпис, Марија (1991), *Фонолошки опис говора Парага*, Српски дијалектолошки зборник, XXXVII, Београд, [549–620] 580–619.
- СДЗб XXXVII Драгин, Гордана (1991), *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*, Српски дијалектолошки зборник, XXXVII, Београд, [621–706] 695–701.

CJ XV Бошњаковић, Жарко (2010), *Значај дијалекатског текста Српски језик*, XV, Београд, [369–389] 375–387.

T3 Бошњаковић Жарко и Татјана Првуловић (2011), *Из говора Великог Семиклуша у Румунији*, Темишварски зборник, 6, Нови Сад, [179–206] 200–205.

Теренски записи из места означених у *Списку пунктова*.

Списак пунктова³⁵⁷

А	Арадац (Банат)
Аб	Алибунар (Банат)
Ап	Апатин (Бачка)
Б	Беомужевић (Ваљевска Подгорина)
БА *	Банатско Аранђелово (Банат)
Бал	Балиновић (Ваљевска Подгорина)
Бар *	Баранда (Банат)
Барз Δ	Барзиловица (Шумадијска Колубара)
Бас	Бастав (Рађевина)
Бат	Бата (Мађарска)
Бач	Бач (Бачка)
ББ	Бачки Брестовац (Бачка)
БГ	Бачко Градиште (Бачка)
Бг	Бегеч (Бачка)
Бгш	Белегиш (Срем)
Бђц	Буђановци (Срем)
Бе *	Бешка (Срем)
Без	Бездан (Бачка)
Бел	Белотић (Рађевина)
Бечм	Бечмен (Срем)
Бз	Близоње (Ваљевска Колубара)
Бистри	Бистрица (Шумадијска Колубара)
Бјш *	Бајша (Бачка)
Бк	Бока (Банат)
БЛ	Бабина Лука (Ваљевска Колубара)
Блн	Белановица (Качер)
БМ	Бачки Моноштор (Бачка)
БнП	Банатска Паланка (Банат)
Бо *	Бођани (Бачка)
Бог	Богатић (Ваљевска Подгорина)
Бос	Босут (Срем)
БП	Бачка Паланка (Бачка)
БПС	Бачко Петрово Село (Бачка)
Брез	Брезовице (Ваљевска Подгорина)

³⁵⁷ Ознаке уз поједине пунктове значе да су са тог подручја коришћени (и) теренски (звучни) записи: ♦ – записи др Биљане Сикимић, ■ – записи др Марије Илић, ● – записи др Јелене Јовановић, ♣ – записи Даниеле Радосав, ♠ – записи студената Филозофског факултета у Новом Саду, ◇ – записи студената Филолошког факултета у Београду, * – грађа Одсека за српски језик и лингвистику Филозофског факултета у Новом Саду, Δ – моја грађа.

Брн	Бранковина (Ваљевска Колубара)
Брт	Братачић (Ваљевска Подгорина)
Брш	Брштица (Рађевина)
Бт	Ботош (Банат)
Бтј	Батајница (Срем)
Бу	Буковац (Срем)
Бук	Буковик (Јасеница)
БЦ	Бела Црква (Рађевина)
Бци	Бачинци (Срем)
Бч *	Бечањ (долина Западне Мораве)
Бчј	Бечеј (Бачка)
Бш	Башаид (Банат)
В ● ♣	Варјаш (Румунија)
Ва	Вашица (Срем)
Вб	Врбас (Бачка)
ВГ	Врачев Гај (Банат)
ВеГ	Велики Гај (Банат)
Вз	Визић (Срем)
Ви *	Вилово (Бачка)
Вјк	Војка (Срем)
Вл Δ	Влакча (Јасеница)
Вњ	Врањево (Банат)
Во	Вогањ (Срем)
Вр	Врбић (Рађевина)
Врб	Врбица (Јасеница)
Врг	Врагочаница (Ваљевска Подгорина)
Врд	Врдник (Срем)
Врш	Вршац (Банат)
ВС ♠	Велико Село (Јадар)
ВСм ● ♣	Велики Семиклуш (Румунија)
Ву	Вујиновача (Ваљевска Подгорина)
ВШ	Велики Шењ (Крагујевачка Лепеница)
Га	Гардиновци (Бачка)
ГБ	Горња Буковица (Ваљевска Подгорина)
Ги	Гибарац (Срем)
ГК	Горња Каменица (Ваљевска Подгорина)
ГЉ	Горње Љексовице (Ваљевска Подгорина)
ГМ	Горња Мужља (Банат)
Го	Голубинци (Срем)
Гос	Госпођинци (Бачка)
Гр *	Грушић (Поцерина)
Гра *	Грабово (Срем)
ГС	Горња Сипуља (Јадар)

Гу	Гуњаци (Ваљевска Подгорина)
ГЦ	Горње Црниљево (Ваљевска Подгорина)
ГЦр Δ	Горња Црнућа (Гружа)
Д	Добринци (Срем)
Дбл	Делиблато (Банат)
Дв	Дивостин (Крагујевачка Лепеница)
ДГ	Доње Грбице (Крагујевачка Лепеница)
Де	Дероње (Бачка)
Дес *	Деспотово (Бачка)
Див	Дивци (Ваљевска Колубара)
ДК	Доња Каменица (Ваљевска Подгорина)
ДЛЂ	Доње Љесковице (Ваљевска Подгорина)
Дњ ●	Дињаш (Румунија)
До	Долово (Банат)
Др	Дреновац (Крагујевачка Лепеница)
Дрг	Драгијевица (Ваљевска Подгорина)
Дрљ	Дрљан (Бачка)
Дрч	Драч (Крагујевачка Лепеница)
Дск *	Деска (Мађарска)
Ду	Дупљаја (Банат)
Дуп	Дупљај (Ваљевска Колубара)
Дц	Добановци (Срем)
Ђ	Ђала (Банат)
Ђу	Ђурђево (Бачка)
Е	Елемир (Банат)
Ер	Ердевик (Срем)
Ж	Жабалъ (Бачка)
Же	Жедник (Бачка)
Жи	Живковци (Качер)
З	Зрењанин (Банат)
За	Заграђе (Качер)
Зе	Земун (Срем)
Зм	Змајево (Бачка)
Иђ *	Иђош (Банат)
Из	Избиште (Банат)
Ил	Иланца (Банат)
Ин	Инђија (Срем)
Ир	Ириг (Срем)
Ит	Итебеј (Банат)
Ј	Јасеново (Банат)
Јар ◇	Јарак (Срем)
Јз *	Јазак (Срем)
Још *	Јошева (Јадар)

ЈТ	Јаша Томић (Банат)
Ју	Јунковац (Шумадијска Колубара)
К	Каћ (Бачка)
Ка	Калаз (Мађарска)
Кал	Калањевци (Качер)
Кв	Ковиљ (Бачка)
Кз	Козељ (Качер)
Ки *	Кикинда (Банат)
Клн	Кланица (Ваљевска Колубара)
Кљ Δ	Кључ (Ваљевска Колубара)
Км	Кумане (Банат)
Ко	Конак (Банат)
Коп	Копљаре (Јасеница)
Косc *	Костајник (Рађевина)
Кр	Красава (Рађевина)
Крж	Кржава (Рађевина)
Круш	Крушевица (Шумадијска Колубара)
Крч	Крчедин (Срем)
Кт ● ♣	Кетфел (Румунија)
Ку	Кула (Бачка)
Кч	Крушчица (Банат)
Л	Лелић (Ваљевска Подгорина)
Ла	Лалић (Бачка)
Лал Δ	Лалинци (Качер)
Лвр	Ловра (Мађарска)
Ле *	Лежимир (Срем)
Лед	Лединци (Срем)
Лик	Ликодра (Рађевина)
Лип	Липеновић (Рађевина)
Лоз	Лозница (код Ваљева)
Лоп	Лопатањ (Ваљевска Подгорина)
Лп	Липље (Качер)
Лћ	Лаћарак (Срем)
Лу	Лукавац (Ваљевска Колубара)
Ма	Мартинци (Срем)
Мај	Мајиновић (Ваљевска Подгорина)
МГ	Мали Гај (Румунија)
Мђ	Међа (Банат)
Ме	Меленци (Банат)
Мед	Медошевац (Шумадијска Колубара)
Ми Δ	Мионица село (Ваљевска Колубара)
Мил	Миличаница (Ваљевска Подгорина)
Мир	Миросаљци (Шумадијска Колубара)

Мис	Мисача (Јасеница)
Миш Δ	Мишар (Посавотамнава)
Мл	Милошево (Банат)
ММ Δ	Мачванска Митровица (Мачва)
ММо Δ	Мала Моштаница (београдска околина)
Мн	Манастир (Румунија)
Мо	Мокрин (Банат)
Мој	Мојковић (Рађевина)
Мол *	Мол (Бачка)
Мор	Моровић (Срем)
МП *	Мачвански Прњавор (Мачва)
Мт	Мартонош (Бачка)
МЦ	Мали Црљенци (Шумадијска Колубара)
НБ	Нови Бечеј (Банат)
Нд	Надаљ (Бачка)
Не	Нештин (Срем)
Нз	Неузина (Банат)
НК	Нови Кнежевац (Банат)
НМ	Ново Милошево (Банат)
НС	Нови Сад (Бачка)
НСл *	Нови Сланкамен (Срем)
Нћ ♦	Наћфала (Румунија)
О	Орловат (Банат)
Об	Обреж (Срем)
Обз	Обзир (Бачка)
Ор *	Орашац (Јасеница)
Остр	Остружањ (Ваљевска Подгорина)
Оц	Обровац (Бачка)
П	Пачир (Бачка)
Пв	Павлиш (Банат)
Пг	Параге (Бачка)
Пд	Падеј (Банат)
Пе	Перлез (Банат)
Пет	Петловача (Мачва)
Пи	Пивнице (Бачка)
Пл	Плужац (Ваљевска Подгорина)
Пн	Пландиште (Банат)
По	Попучке (Ваљевска Колубара)
Пом	Помаз (Мађарска)
Поћ *	Поћута (Ваљевска Подгорина)
Пр *	Прислоница (долина Западне Мораве)
Пт	Платичево (Срем)
Пу	Путниково (Банат)

Пх	Прхово (Срем)
Р	Рума (Срем)
Ра *♠	Радојево (Банат)
Рам	Рамаћа (Крагујевачка Лепеница)
Ран	Раниловићи (Космај)
Рд* ●	Рудна (Румунија)
Ре	Ребељ (Ваљевска Подгорина)
Рог	Рогојевац (Крагујевачка Лепеница)
Рож	Рожанци (Космај)
РС	Равно Село (Бачка)
Ру	Руменка (Бачка)
Руд	Рудник (Качер)
С	Сомбор (Бачка)
Са	Сакуле (Банат)
СБ	Стари Бановци (Срем)
Сб	Србобран (Бачка)
Св *	Свилош (Срем)
СГ	Стрмна Гора (Ваљевска Подгорина)
Сем Δ	Семедраж (Таково)
Си	Сивац (Бачка)
Сит	Ситарице (Ваљевска Подгорина)
СК	Српски Крстур (Банат)
СКм	Сремска Каменица (Срем)
Сл	Силбаш (Бачка)
Слов	Словац (Ваљевска Колубара)
СМ	Сремска Митровица (Срем)
Снт	Сента (Бачка)
Сот	Сот (Срем)
СР	Сремска Рача (Срем)
Ср ●	Саравола (Румунија)
СрК	Сремски Карловци (Срем)
СС ♣	Српски Семартон (Румунија)
Ст	Стапар (Бачка)
Ств	Ставе (Рађевина)
Стој	Стојник (Јасеница)
Стрм	Стрмово (Шумадијска Колубара)
СтС	Стари Сланкамен (Срем)
Су	Суботица (Бачка)
Сув	Суводање (Ваљевска Подгорина)
Сур	Сурдук (Срем) ³⁵⁸

³⁵⁸ Коришћен је и документарни филм *Ласта*, редитељ: Милан Белегишанин, сценарио: Жељко Марковић, производња РТВ Војводина, ТВ Нови Сад, фебруар 2007.

Сф ◇	Сефкерин (Банат)
СЦ *	Српска Црња (Банат)
Т	Томашевац (Банат)
Та	Тараш (Банат)
Ти	Тител (Бачка)
То	Товаришево (Бачка)
Тол ♠	Толисавац (Рађевина)
Тр	Трудель (Качер)
Ту	Турија (Бачка)
Ф	Фаркаждин (Банат)
Фу	Футог (Бачка)
Хрт	Хртковци (Срем)
Цер *	Церова (Рађевина)
Цп	Црепаја (Банат)
ЦЦ	Црвена Црква (Банат)
Ч	Чента (Банат)
Чал *	Чалма (Срем)
Чд ●	Чанад (Румунија)
Че	Ченеј (Бачка)
Чи ■	Чип (Мађарска)
Чн	Ченеј (Румунија)
Чо	Чортановци (Срем)
Чр	Черевих (Срем)
Чу *	Чучуге (Тамнава)
Чур	Чуруг (Бачка)
Ш *	Шурјан (Банат)
Ши	Шимановци (Срем)
Шљ	Шљивова (Рађевина)
Шљи	Шљивовац (Крагујевачка Лепеница)
Шу	Шуљам (Срем)
Шуц	Шуци (Качер)

ЛИТЕРАТУРА

- Aissen, Judith (2003), *Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy*, *Natural Language & Linguistic Theory*, 21, 435–483.
- Алановић, Миљивој (2005), *Типологија и кореференцијалност агенса у српском, француском и немачком језику*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVIII/1–2, 151–232.
- Алановић, Миљивој (2007), *Функционално-граматички оквири падежне идентификације агенса*, *Лингвистичке свеске*, 6, 84–101.
- Алановић, Миљивој (2012), *Допуне и додаци – између обавезности и испуствости*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, XXXVII/2, 145–162.
- Алановић, Миљивој (2013), *Односне реченице у роману На Дрини ћуприја*, У: Бранко Тошовић (ур.), *Андрићева ћуприја/Andrićs Brücke. Andrić-Initiative: 6*, Institut für Slawistik – der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga – Narodna i univerzitetska biblioteka Republike Srpske – Svet knjige, 653–675.
- Антонић, Ивана (1997a), *Snježana Kordić, Relativna rečenica*, *Zagreb: Matica hrvatska (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25)*, 1995: 365, *Јужнословенски филолог*, LIII, 227–236. [приказ]
- Антонић, Ивана (1997b), *Jedan tip klauze s veznikom KADA*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XL/2, 17–22.
- Антонић, Ивана (2001), *Vremenska rečenica*, *Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad*.
- Антонић, Ивана (2004), *Синтакса и семантика датива*, *Јужнословенски филолог*, LX, 67–99.
- Антонић, Ивана (2005a), *Субјекатски генитив у стандардном српском језику*, *Јужнословенски филолог*, LXI, 125–143.
- Антонић, Ивана (2005b), *Синтакса и семантика падежа*, У: Пипер, Предраг и др. (2005), 119–300.
- Антонић, Ивана (2007), *Синтакса и семантика номинатива*, *Лингвистичке свеске*, 6, 102–113.
- Антонић, Ивана (2010), *Један реченични модел с предлошким акузативом као пролептичким субјектом*, *Јужнословенски филолог*, LXVI, 109–121.
- Антонић, Ивана (2013), *Неке модификације временског односа у реченици с темпоралном клаузом*, *Јужнословенски филолог*, LXIX, 335–345.
- Арваи, Александра (2014), *Социолингвистичко истраживање села Арадац, Мастерски рад [рукопис]*, *Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Одсек за српски језик и лингвистику*.

- Arsenijević, Boban (2009a), *{Relative {conditional {correlative clauses}}}*, У: Lipták, Anikó [ed.] (2009), 131–156.
- Arsenijević, Boban (2009b), *Clausal Complementation as Relativization*, *Lingua*, 119, 39–50.
- Арсенијевић, Нада (2003), *Акузатив с предлогом у савременом српском језику (I и II)*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLVI /1, XLVI /2, 107–263, 53–216.
- Auer, Peter (1992), *The Neverending Sentence: Rightward Expansion in Spoken Language*, У: Miklós Kontra (ed.), *Studies in Spoken Languages: English, German, Finno-Ugric, Hungarian* Academy of Sciences, Linguistics Inst., Budapest, 41–59. [http://www.freidok.uni-freiburg.de/volltexte/4486/pdf/Auer_The_neverending_sentence.pdf>11.4.2015]
- Auer, Peter (2004), *Non-standard Evidence in Syntactic Typology – Methodological Remarks on the Use of Dialect Data vs Spoken Language Data*, У: Kortmann, Bernd [ed.] (2004), 69–92.
- Bajbi, Džoun (2010), *Teorija zasnovana na upotrebi i gramatikalizacija*, У: Вера Васић (ур.), *Diskurs i diskursi. Zbornik u čast Svenki Savić*, Filozofski fakultet, Novi Sad, 93–105.
- Baker, Mark (2004²), *Lexical Categories: Verbs, Nouns, and Adjectives*, Cambridge University Press, Cambridge. [First published in printed format 2004. ISBN 0-511-04177-2 eBook (netLibrary)]
- Barić, Eugenija i dr. (1979), *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Барјактаревић, Данило (1966), *Новопазарско-сјенички говори*, Српски дијалектолошки зборник, XVI, 1–177.
- Batistić, Tatjana (1972), *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 3, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd.
- Bauer, Jaroslav (1960), *Vývoj českého souvětí*, Nakladatelství Československé akademie věd, Praha.
- Белић, Александар (1905), *Дијалекти источне и јужне Србије*, Српски дијалектолошки зборник, I.
- Белић, Александар (1954), *О синтаксичкој конструкцији са свезицом што*, *Наш језик*, VI/1–2, 1–6.
- Белић, Александар (1969⁴), *Историја српскохрватског језика. Књ. II. св. 1: Речи са деκлинацијом. Предавања др Александра Белића*, Научна књига, Београд.
- Běličová, Helena, Jan Sedláček (1990), *Slovanské souvětí*, Academia (Nakladatelství Československé akademie věd), Praha.
- Белошапкова, В. А., Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская, И. Г. Милославский, Л. А. Новиков, М. В. Панов (1989²), *Современный русский язык*. Под редакцией В. А. Белошапковой, Высшая школа, Москва.
- БЭС (1998²), В. Н. Ярцева (гл. ред.), *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*, 2-е (репринтное) издание «Лингвистического энциклопедического словаря» 1990 года, Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», Москва.

- Богдановић, Недељко (1979), *Говори Бучума и Белог Потока*, Српски дијалектолошки зборник, XXV.
- Богдановић, Недељко (1987), *Говор Алексиначког Поморавља*, Српски дијалектолошки зборник, XXXIII, 7–302.
- Bošković, Željko (2009), *On Relativization Strategies and Resumptive Pronouns*, У: Gerhild Zybatow, Uwe Junghanns, Denisa Lenertová, Petr Biskup (eds.), *Studies in Formal Slavic Phonology, Morphology, Syntax, Semantics and Information Structure. Proceedings of FDSL 7, Leipzig 2007* (= *Linguistik International*; 21). Peter Lang, Frankfurt am Main. [електронска верзија: <<http://web2.uconn.edu/boskovic/papers.html>> 27. 09. 2010]
- Bošković, Željko, Howard Lasnik (2003), *On the Distribution of Null Complementizers*, *Linguistic Inquiry*, 34/4, 527–546.
- Бошњаковић, Жарко (2010), *Значај дијалекатског текста*, Српски језик, XV/1–2, 369–389. [сепарат]
- Бошњаковић, Жарко и Данка Урошевић (2013), *О релативизатору шта у српским говорима румунског Баната*, У: Михај Н. Радан (прир.), *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету са Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19-21. октобар 2012), Савез Срба у Румунији, Темишвар, 7–26.
- Бошњаковић, Жарко и Драгана Радовановић (2009), *Степен испитаности шумадијско-војвођанског дијалекта*, *Јужнословенски филолог*, LXV, 229–265.
- Brabec, Ivan, Mate Hraste i Sreten Živković (1952), *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
- Browne, Wayles (1976), *Two wh-fronting rules in Serbo-Croatian*, *Јужнословенски филолог*, XXXII, 195–204.
- Browne, Wayles (1986), *Relative Clauses in Serbo-Croatian in Comparison with English*, Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Zagreb, Zagreb.
- Brozović, Dalibor i Pavle Ivić (1988), *Jezik srpskohrvatski / hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Izvadak iz II izdanja Enciklopedije Jugoslavije, Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb, 1988.
- Бугарски, Ранко (1996), *Писмо*, Матица српска, Нови Сад.
- Bužarovska, Eleni (2004), *Subjunctive Relatives in Balkan Languages*, Olga Mišeska Tomić (ed.), *Balkan Syntax and Semantics*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 377–404.
- Букумирић, Милета (2003), *Говори северне Метохије*, Српски дијалектолошки зборник, L.
- Bucholtz, Mary, John W. Du Bois, *Transcription in Action. Resources for the representation of linguistic interaction*. [<<http://www.linguistics.ucsb.edu/projects/transcription/tools.html>> 1. 4. 2014]

- Bhatt, Rajesh, Roumyana Pancheva (2006), *Conditionals*, Y: Martin Everaert and Henk van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell Companion to Syntax*. Vol. I, Blackwell Publishing, Oxford, 638–687.
- Ward, Gregory, Betty Birner, Rodney Huddleston (2002), *Information packaging*, Y: Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum и др. (2002), 1363–1447.
- RDLL: Bussmann, Hadumod, *Routledge Dictionary of Language and Linguistics. Translated and edited by Gregory Trauth and Kerstin Kazzazi*, Routledge, London – New York. [First published 1996 by Routledge. This edition published in the Taylor & Francis e-Library, 2006]
- Bühler, Karl (2011), *Theory of Language. The Representational Function of Language* [Translated by Donald Fraser Goodwin. In collaboration with Achim Eschbach.], Benjamins Publishing Company, Amsterdam –Philadelphia. [Karl Bühler, *Sprachtheorie* Gustav Fischer Verlag, Jena/Stuttgart 1934/1982]
- WALS: Dryer, Matthew S., Martin Haspelmath [eds.] (2013), *The World Atlas of Language Structures Online*, Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology, Leipzig. [Available online at <http://wals.info>, Accessed on 2015-04-06.]
- Van Valin, Robert D. (2005), *Exploring the Syntax-Semantics Interface*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Van Riemsdijk, Henk (2006a), *Free Relatives*, Y: Martin Everaert and Henk van Riemsdijk (eds.), *The Blackwell Companion to Syntax*. Vol. II, Blackwell Publishing, Oxford, 338–382.
- Van Riemsdijk, Henk (2006b), *Grafts follow from Merge*, Y: M. Frascarelli (ed.), *Phases of Interpretation*, Mouton de Gruyter, Berlin, pp 17–44. [електронска верзија: <<http://henk.villasalmi.it/publications/>> 15. 6. 2014]
- Van Riemsdijk, Henk (2012), *Some Observations on Multiple X*, Y: Sabina Halupka-Rešetar, Maja Marković, Tanja Milićev and Nataša Milićević (eds.), *Selected Papers from SinFonJA 3*, Cambridge Scholar Publishing, Newcastle upon Tyne, 18–34 . [електронска верзија: <<http://henk.villasalmi.it/publications/>> 15. 6. 2014]
- Van Tilburg, J. (1988), *Inanimate Genitive-Accusatives in Serbo-Croatian (Especially in Adnominal Relative Clauses)*, Y: *Dutch Contributions to the Tenth International Congress of Slavists*, Sofia, Linguistics (= Studies in Slavic and General Linguistics 11), RODOPI, Amsterdam, 535–620.
- Wiemer, Björn, Ilja Seržant (2014), *East Slavic Dialectology: Its Achievements, Especially in the Light of Areal Linguistics*, Y: Seržant Ilja, Björn Wiemer [eds.] (2014), 11–80.
- Војновић, Јелена и Јелена Латов-Папић (2006), *Зависне клаузе уз глаголе перцепције с експлицираним објектом*, Прилози проучавању језика, 37, 51–67.
- Вујовић, Лука (1969), *Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на сусједне говоре)*, Српски дијалектолошки зборник, XVIII, 73–399.
- Букадиновић, Вилотије (1996), *Говор Црне Траве и Власине*, Српски дијалектолошки зборник, XLII, 1–317.

- Вукићевић, Милосав (1995), в. у *Изворима*: ГКЛ.
- Вушовић, Данило (1927), *Дијалект Источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, III, 1–71.
- Gallis, Arne (1956), *The Syntax of Relative Clauses in Serbo-Croatian. Viewed on a Historical Basis*, I KOMMISJON HOS H. ASCHEHOUG & CO. (W. NYGAARD), Oslo.
- David, Gil (2013), *Genitives, Adjectives and Relative Clauses*, Y:WALS. [Available online at <http://wals.info/chapter/60>, Accessed on 2015-04-06.]
- Givón, Talmy (2001²), *Syntax : An introduction*. Volume II. Rev.ed., John Benjamins Publishing Company Amsterdam – Philadelphia.
- Givón, T. (2009), *The Genesis of Syntactic Complexity. Diachrony, ontogeny, neuro-cognition, evolution*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia.
- Givón, T., Masayoshi Shibatani [eds.] (2009), *Syntactic Complexity: Diachrony, acquisition, neuro-cognition, evolution*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.
- Гмитровић, Јасмина (2008), *Говор села Милушница (у сокобањској котлини)*, Српски дијалектолошки зборник, LV, 323–428.
- Gołąb, Zbigniew, Victor A. Fridman (1972), *The Relative Clauses in Slavic. Part I: Common Slavic and North Slavic* [G. Z.], *Part II: South Slavic* [V. F.], Y: Paul M. Peranteau, Judith N. Levi and Gloria C. Phares (eds.), The Chicago Which Hunt. Papers from the Relative Clause Festival. April 13, 1972, a paravolume to Papers from the Eight Regional Meeting, Chicago Linguistic Society, Chicago, *Part I*: 30–39, *Part II*: 40–46. [скен рада: <<http://home.uchicago.edu/~vfriedm/cv.html>> 27. 9. 2010]
- Головачева, А. В. (1989), *Категорія посесивності в плані содержания*, Y: Вя. Вc. Иванов (ред.) Категория посесивности в славянских и балканских языках, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Наука, Москва, 44–111.
- Гортан-Премк, Даринка (1971), *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 2, Београд.
- Griffiths, James, Mark de Vries (2014), *Parenthesis and presupposition in discourse*, *Linguistics in the Netherlands*, 31, 39–52. [електронска верзија: <<http://www.let.rug.nl/dvries/>> 15. 12. 2015]
- Грицкат, Ирена (1963–1964), *Вуковог превод Новог Завета као споменик великог филолошког настојања*, Јужнословенски филолог, XXVI/1–2, 219–245.
- Грицкат, Ирена (1967), *Релативно КОЈИ и ШТО*, Наш језик, XVI/1–2, 32–48.
- Грицкат, Ирена (1975), *Студије из историје српскохрватског језика*, Народна библиотека СР Србије, Београд.

- Грицкат, Ирена (1993), *О неким ефектима вишеслојне миксоглоције на јужнословенском земљишту*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXXV/1, 31–62.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2007), *Списи из историјске лингвистике*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Грковић-Мејџор, Јасмина (2013), *Историјска лингвистика. Когнитивно-типолошке студије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Grosu, Alexander, Fred Landman (1998), *Strange Relatives of the Third Kind*, *Natural Language Semantics*, 6/2, 125–170.
- De Vogelaer, Gunther, Guido Seiler [eds.] (2012), *The Dialect Laboratory. Introductory Remarks*. У: *The Dialect Laboratory: Dialects as a Testing Ground for Theories of Language Change*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 1–31.
- De Vries, Mark (2002), *The Syntax of Relativization*, PhD thesis, Faculty of Humanities, FGw: Amsterdam Center for Language and Communication, LOT, Utrecht. [електронска верзија: <<http://dare.uva.nl/record/107639>> 1. 2. 2014]
- Diessel, Holger (2009), *On the Role of Frequency and Similarity in the Acquisition of Subject and non-Subject Relative Clauses*, У: Givón, T. and Masayoshi Shibatani [eds] (2009), 251–276.
- Дмитриев, П. (1955), *Сложноподчиненное предложение с определительным придаточным в современном сербохорватском литературном языке. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук*, Ленинградский ордена Ленина, Государственный университет имени А. А. Жданова, Ленинград, 3–15.
- Дмитриев, П. (1961–62), *Значения определительных придаточных с относительным местоимением који*, *Јужнословенски филолог*, XXV, 355–364.
- Дмитриев, П. (1963), *Еще одно сравнение языка Вука Караџича с современным сербохорватским литературным языком*, Зборник за филологију и лингвистику, VI, 73–91.
- Дмитријевић, П. (1967а), *Два начина актуализације компонената односне реченице*, *Наш језик*, XVI/1–2, 22–26.
- Дмитриев, П. (1967б), *Неке особености изражавања атрибутивних односа у српскохрватском језику*, *Наш језик*, XVI/5, 341–349.
- Дмитриев, А. П. (1969), *Сербохорватские относительные ГДЕ, КАМО, КУДА*, *Славянская филология*. Сборник статей, Ленинградский ордена Ленина и ордена Трудового красного знамени, Государственный университет имени А. А. Жданова, Издательство Ленинградского университета, 102–106.
- Дмитриев, П. (1970а), *Эволюция средств подчинения присубстантивно-относительных придаточных в сербохорватском языке (Предварительное сообщение)*, Зборник за филологију и лингвистику, XIII/1, 119–133.
- Дмитриев, П. (1970б), *Место относительного местоимения в присубстантивных придаточных в славянских языках*, Зборник за филологију и лингвистику, XIII/2, 49–57.

- Дмитриев, П. (1972а), *Типология сложных предложений с присубстантивно-относительными придаточными (на материале сербохорватского и других славянских языков). Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук*, Ленинградский орден Ленина и ордена трудового красного знамени, Государственный университет имени А. А. Жданова, Ленинград, 3–41.
- Дмитриев, П. (1972б), *Придаточные предложения с двусторонними синтаксическими связями*, *Лужнословенски филолог*, XXIX/1–2, 243–274.
- Дмитриев, П. (1972в), *К вопросу о вариативности присубстантивно-относительных придаточных в сербохорватском языке*, У: *Исследования по сербохорватскому языку*, Академия наук СССР, Институт славяноведения и балканистики, Издательство «Наука», Москва, 276–323.
- Дмитриев, П. (1973), *Из наблюдений над синонимическими конструкциями в славянских языках*, *Лужнословенски филолог*, XXX/1–2, 93–98.
- Дмитриев, П. (1978), *О факторах, конституирующих добавочное временное значение определительных придаточных*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXI/2, 85–91.
- Downing, Bruce T. (1978), *Some Universals of Relative Clause Structure*, У: Joseph. H. Greenberg (ur.), *Universals of human language. Volume 4*, Stanford University Press, Stanford, 375–418.
- Драгићевић, Рајна (2008), *О значењској подспецификованости на примеру лексеме основа*, *Лужнословенски филолог*, LXIV, 123–134.
- Драгићевић, Рајна (2010²), *Лексикологија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Драгичевић, Милан (1986), *Говор личких јекаваца*, Српски дијалектолошки зборник, XXXII.
- Ђукановић, Петар (1983), *Говор села Горње Цапарде (код Зворника)*, Српски дијалектолошки зборник, XXIX, 191–294.
- Ѓуркова-Минова, Лилјана (2000²), *Синтакса на македонскиот стандарден јазик*, Магор, Скопје.
- Ђуровић, Радосав (1992), *Прелазни говори јужне Босне и високе Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, XXXVIII, 9–378.
- Жугић, Радмила (2010), *Исказивање генитивних значења у говору јабланичког краја (у светлу призренско-тимочких говора као целине)*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Енџ, Mürvet (1991), *The Semantics of Specificity*, *Linguistic Inquiry*, 22/1, 1–25.
- ESSJ 1, František Kopečný, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 1. Předložky, koncové partikule*, Academia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1973.
- ESSJ2, František Kopečný, Vladimír Šaur, Václav Polák, *Etymologický slovník slovanských jazyků. Slova gramatická a zájmena. Svazek 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*, Academia, nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 1980.

- Evans, Vyvyan (2007), *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburgh University Press, Edinburgh.
- Жугић, Радмила (2005), *Речник говора јабланичког краја*, Српски дијалектолошки зборник, LI.
- Zima, Luka (1880), *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom*, JAZU, Zagreb.
[дигитализована верзија: <<https://archive.org/details/figureunaemnar00zimagoo>> 12. 12. 2014]
- Золотова, Александровна Галина (2006³), *Синтаксический словарь: Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса*, Едиториал УРСС, Москва.
- Iatridou, Sabine, Spyridoula Varlokosta (1998), *Pseudoclefts Crosslinguistically*, *Natural Language Semantics*, 6/1, 3–28.
- Ивић, Милка (1954), *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој (Синтаксичко-семантичка студија)*, Српска академија наука. Посебна издања. Књига ССХХVII. Институт за српски језик. Књига 2, Научна књига, Београд. [Фототипско издање 2005, Београдска књига – Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик САНУ, Београд]
- Ивић, Милка (1955-1956), *Из проблематике надежних временских конструкција*, *Јужнословенски филолог*, XXI, 165–214.
- Ивић, Милка (1957), *Једно поређење Вуковог језика са нашим данашњим књижевним језиком*, *Зборник за филологију и лингвистику*, I, 114–126.
- Ивић, Милка (1957-1958), *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*, *Јужнословенски филолог*, XXII/1–4, 141–166.
- Ивић, Милка (1959), *Српскохрватски надежни облици обавезно праћени одредбом као помоћним морфолошким знаком*, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, IV, 151–163.
- Ивић, Милка (1963а), *Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима*, *Зборник за филологију и лингвистику*, VI, 13–30.
- Ivić, Milka (1963б), *Osnovne tipološke karakteristike srpskohrvatske impersonalne rečenice*, *Књижевност и језик*, X/1, 18–24.
- Ивић, Милка (1971), *Лексема ЈЕДАН и проблем неодређеног члана*, *Зборник за филологију и лингвистику*, XIV/1, 103–119.
- Ivić, Milka (1973), *Neka pitanja reda reči u srpskohrvatskoj zavisnoj rečenici s veznikom DA*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XVI/1, 187–195.
- Ивић, Милка (1976), *Проблем перспективизације у синтакси*, *Јужнословенски филолог*, XXXII, 29–46.
- Ивић, Милка (1978), *О српскохрватским реченичним прилозима*, *Јужнословенски филолог*, XXXIV, 1–16.

- Ивић, Милка (1980), *О „партикуларизаторима”*, Јужнословенски филолог, XXXVI, 1–12.
- Ивић, Милка (1981), *Српскохрватски глаголски облици за исказивање појава које постоје у садашњости*, Јужнословенски филолог, XXXVII, 13–24.
- Ivić, Milka (1995), *O zelenom konju. Novi lingvistički ogledi*, Slovoграф, Beograd.
- Ivić, Milka (2000), *Lingvistički ogledi, tri*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ivić, Milka (2008³), *Lingvistički ogledi. Treće, dopunjeno izdanje*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Ивић, Павле (1957), *О говору Галипољских Срба*, Српски дијалектолошки зборник, XII.
- Ivić, Pavle (1966), *O srpskom govoru u selu Lovri*, Studia Slavica, XII, 191–201.
- Ивић, Павле (1990), *О језику некадашњем и садашњем*, Бигз – Јединство, Београд – Приштина.
- Ивић, Павле (1994), *Српскохрватски дијалекти: њихова структура и развој. Прва књига: Општа разматрања и штокавско наречје*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци –Нови Сад.
- Ивић, Павле (2001²), *Дијалектологија српскохрватског језика: увод и штокавско наречје*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци –Нови Сад.
- Ивић, Павле (2009), *Српски дијалекти и њихова класификација*, Издавачка књијарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци –Нови Сад.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1994), *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам*, Српски дијалектолошки зборник, XL.
- Ивић, Павле, Жарко Бошњаковић и Гордана Драгин (1997), в. *Изворима*: СДЗБ XLIII.
- Илиев, Иван / Iliev, Ivan (2007), *Падеж и вокативност / Case and vocativeness*, Пигмалион / Pygmalion, Пловдив / Plovdiv. [паралелан текст на бугарском и енглеском језику]
- Илиев, Иван (2012), *Теорија на односителноста. Българските односителни местоимения – производ и развој. Част I. Част II*, Весела, Пловдив.
- Jespersen, Otto (1924), *The Philosophy of Grammar*, George Allen & Unwin LTD, London.
- Jespersen, Otto (2006), *Essentials of English Grammar*, Collected English Writings, Routledge, London. [This book was first published in 1933]
- Јовић, Душан (1968), *Трстенички говор*, Српски дијалектолошки зборник, XVII, 1–239.
- Josić, Mirjana (2002), *Usvajanje i razvoj padežnog sistema srpskog jezika*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLV/1–2, 231–244.
- Јуришић, Марина (2012), *Синтакса падежа у говору Горње Пчиње. Докторска дисертација [рукопис]*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, сигн. С 23143.

- Katičić, Radoslav (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika (nacrt za gramatiku)*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Globus, Zagreb.
- Kayne, Richard (1994), *The Antisymmetry of Syntax*, Linguistic Inquiry Monograph, 25, Massachusetts Institute of Technology.
- Keenan Edward, Bernard Comrie (1977), *Noun Phrase Accessibility and Universal Grammar*, Linguistic Inquiry, 8/1, 63–99.
- Keenan Edward, Bernard Comrie (1979), *Data on the Noun Phrase Accessibility Hierarchy*, Language, 55/2, 333–351.
- Kirkwood, Henry W. (1969), *Aspects of Word Order and Its Communicative Function in English and German*, Journal of Linguistics, 5/1, 85–107.
- Klajn, Ivan (1985), *O funkciji i prirodi zamenica*, Institut za srpskohrvatski jezik, Biblioteka Južnoslovenskog filologa, Nova serija, knj. 7, Beograd.
- Клајн, Иван (2003), *Творба речи у савременом српском језику. Други део. Суфиксација и конверзија*, Прилози граматици српског језика. II. Завод за уџбенике и наставна средства – Матица српска – Институт за српски језик САНУ, Београд – Нови Сад.
- Klajn, Ivan (2005), *Gramatika srpskog jezika*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.
- Кликовац, Душка (2011), *О месним клаузама у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 40/3, 47–72.
- Kovačević, Miloš (1988), *Uzročno semantičko polje*, Svjetlost, Sarajevo.
- Kovačević, Miloš (1992), *Kroz sintagme i rečenice*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Ковачевић, Милош (1998), *Синтакса сложене реченице у српском језику*, Друштво „Рашка школа”, Београд.
- Ковачевић, Милош (2000³), *Стилистика и граматица стилских фигура*, "Кантакузин", Крагујевац.
- Ковачевић, Милош (2010), *Условне реченице с везником „да” у српском језику*, У: Милета Букумирић (ур.), Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу, Косовска Митровица, 217–230.
- Ковачевић, Милош (2013), *Предикатски апозитив без непосредне везе с предикатом*, Зборник Матице српске за славистику, 83, 243–256.
- Коготкова, Т. С. (1966), *О некоторых особенностях диалектной лексики в связи с устной формой ее существования*, У: Славянская лексикография и лексикология, Академия наук СССР, Институт славяноведения, Издательство «Наука», Москва, 291–310.
- Којен, Леон (1980), *Семантички параметри у синтакси*, Јужнословенски филолог, XXXVI, 13–24.

- Kordić, Snježana (1995), *Relativna rečenica*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb.
- Kortmann, Bernd [ed.] (2004), *Dialectology meets Typology. Dialect Grammar from a Cross-Linguistic Perspective*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Kortmann, Bernd (2004), *Introduction*, Kortmann, Bernd [ed.] (2004), 1–10.
- Kristal, Devid (1988), *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd.
- Kuno, Susumu (1974), *The Position of Relative Clauses and Conjunctions*, Linguistic Inquiry, 5/1, 117–136.
- Kuno, Susumu (1987), *Functional syntax. Anaphora, Discourse and Empathy*, The University of Chicago Press, Chicago – London.
- Курешевић, Марина (2014), *Хипотактичке структуре у Српској Александриди: функционалностилски аспекти*, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад.
- Лалевић, Миодраг (1962), *Синтакса српскохрватскога књижевног језика*, Завод за издавање уџбеника Народне републике Србије, Београд.
- Lambrecht, Knud (1994), *Information Structure and Sentence Form: Topic, Focus, and the Mental Representation of Discourse Referents*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Lehmann Winfred (1974), *Proto-Indo-European Syntax*, University of Texas Press, Austin – London. [електронска верзија: <<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/pies00.html> > 10. 2. 2015]
- Lehmann, Winfred [ed.] (1978), *Syntactic Typology: Studies in the Phenomenology of Language*, University of Texas Press. [електронска верзија: <<http://www.utexas.edu/cola/centers/lrc/books/type00.html>> 10. 2. 2015]
- Lehmann, W. P. (1980), *The Reconstruction of Non-simple Sentences in Proto-Indo-European*, Linguistic Reconstruction and Indo-European Syntax, Proceedings of the Colloquium of the 'Indogermanische Gesellschaft', University of Pavia, 6-7 September 1979, John Benjamins B. V., Amsterdam, 113–144.
- Lehmann, Christian (1984), *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Kompendium seiner Grammatik*, Gunter Narr Verlag, Tübingen [Налази су преузимани из De Vries 2002; Kordić 1995; Murelli 2011]
- Lehmann, Christian (1988), *Towards a Typology of Clause linkage*, У: John Haiman and Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 181–225. [Коришћена је верзија преузета са сајта: <<http://www.christianlehmann.eu/publ/linkage.pdf>> 12. 6. 2015]
- Lichtenberk Frantisek (2005), *On the Notion "Adjective" in Toqabaqita*, Oceanic Linguistics, 44/1 113–144.

- Lipták, Anikó [ed.] (2009), *Correlatives Cross-Linguistically*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 2009.
- Lipták Anikó (2009), *The Landscape of Correlatives: An Empirical And Analytical Survey*, У: Anikó Lipták [ed.] (2009), 1–46.
- Lipták, Anikó (2012), *Correlative Topicalization*, *Acta Linguistica Hungarica*, 59/3, 245–302.
- Luján, Eugenio (2009), *On the grammaticalization of *k^wi-/k^wo- relative clauses in Proto-Indo-European*, У: Vit Bubenik, John Hewson and Sarah Rose (eds.), *Grammatical Change in Indo-European Languages. Papers Presented at the Workshop on Indo-European Linguistics at the XVIIIth International Conference on Historical Linguistics, Montreal, 2007*, John Benjamins Publishing Company, 221–234.
- Maretić, T. (1899), *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Štampa i naklada knjižare L. Hartmana (KUGLI I DEUTSCH), Zagreb.
- Marković, Ivan (2008), *Hrvatski posvojni pridjev kao antecedent relativnoj zamjenici*, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 34, 239–253.
- Марковић, Јордана (2000), *Говор Запања*, Српски дијалектолошки зборник, XLVII, 7–307.
- Matthiessen, Christian, and Sandra Thompson (1988), *The Structure of Discourse and 'Subordination'*, У: John Haiman and Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 275–329.
- Maček, Dora (1986), *Relativization in English and Serbo-Croatian*, Institute of Linguistics, Faculty of Philosophy, University of Zagreb.
- Mauri Caterina (2008), *Coordination Relations in the Languages of Europe and Beyond*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Meje, Antoan (1965), *Uvod u uporedno proučavanje indoevropskih jezika* [Preveo s francuskog Borislav Drenovac.], Naučna knjiga, Beograd.
- Melvinger, Jasna (1987), *Kolokvijalne relativne rečenice u Vukovu prijevodu Novog Zavjeta*, *Revija*, 27/8–9, 658–666.
- Melvinger, Jasna (1988), *ONAJ KOJI i ONAJ TKO*, *Jezik*, 35/4, 103–107.
- Микелсен, Кристијан Ханс (1981), *Сложена реченица у старосрпском језику – Анализа реченичких конструкција у законнику цара Душана (Струшки споменик) –*, *Јужнословенски филолог*, XXXVII, 213–235.
- Микелсен, Ханс Кристијан (1986), *Синтаксичка зависност (хипотакса) у односу према семантичкој зависности*, *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 15/1, 47–55
- Милетић, Бранко (1940), *Црмнички говор*, Српски дијалектолошки зборник, IX, 209–663.

- Милорадовић, Софија (2003), *Употреба надежних облика у говору Параћинског Поморавља. Балканистички и етномиграциони аспект*, Посебна издања САНУ. Књ. 50, Етнографски институт, Београд.
- Minlos, Philip (2012), *Slavic Relative ČTO / CO: between Pronouns and Conjunctions*, *Slověne*, 1, 74–91.
- Minović, Milivoje (1987), *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Sarajevo.
- Mittwoch, Anita, Rodney Huddleston, Peter Collins (2002), *The Clause: Adjuncts*, Y: Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum и др. (2002), 663–784.
- Младеновић, Радивоје (2001), *Говор шаурпланинске жупе Гора*, Српски дијалектолошки зборник, XLVIII, 1–606.
- Mitrenina, Olga (2010), *Correlatives: Evidence from Russian*, Y: G. Zybatow et al. (eds.), *Formal Studies in Slavic Linguistics: Proceedings of Formal Description of Slavic Languages 7.5*, Frankfurt am Main, 135–151.
- Mitrenina, Olga V. (2012), *The Syntax of Pseudo-Correlative Constructions with the Pronoun Kotoryj ('Which') in Middle Russian*, *Slověne*, 1, 61–73.
- Mithun, Marianne (2009), *Re(e)volving complexity: Adding Intonation*, Y: Givón, T. and Masayoshi Shibatani [eds.] (2009), 53–80.
- Mrazović, Pavica (2009²), Pavica Mrazović u saradnji sa Zorom Vukadinović, *Gramatika srpskog jezika za strance*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Murelli, Adriano (2011), *Relative Constructions in European Non-Standard Varieties*, Mouton de Gruyter, Berlin – Boston.
- Musić, August (1899), *Relativne rečenice u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, Knj. 138, Razredi filologijsko-historijski i filozofijsko-juridički, 51, Zagreb, 70–117.
- Musić, August (1900), *Rečenice s konjukcijom „da” u hrvatskom jeziku*, Rad JAZU, 142, 1–125.
- Musić, August (1909), *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku (Svršit će se)*, Rad JAZU, 172, 101–219.
- Musić, August (1910), *Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku (Svršetak)*, Rad JAZU, 184, 96–235.
- Musić, August (1914), *Dodatak „Pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku”*, Rad JAZU, 203, 150–156.
- Musić, August (1937), *Pronomen indefinitum u srpskohrvatskom, latinskom i grčkom jeziku*, Rad JAZU, Razredi filološki i filozofijsko-juridički, Knj. (259)116, 1–36.
- Musić, August (1939), *Dr August Musić: I Autobiografske bilješke; II Književni rad*, Ljetopis JAZU, 51, 181–202.
- Nevalainen, Terttu, Juhani Klemola, Mikko Laitinen (2006), *‘Triangulation’ of Diachrony, Dialectology and Typology: An Overview*, Y: Terttu Nevalainen, Juhani Klemola, Mikko Laitinen, *Types of Variation: Diachronic, Dialectal and Typological Interfaces*, 3–19.

- Николић, Берислав (1964), в. у *Изворима*: СДЗб XIV.
- Николић, Берислав (1966), в. у *Изворима*: СДЗб XVI.
- Николић, Берислав (1968), *Тришћки говор*, Српски дијалектолошки зборник, XVII, 367–473.
- Николић, Берислав (1969), *Колубарски говор*, Српски дијалектолошки зборник, XVIII, 1–71.
- Николић, Мирослав (1972), *Говор Горобилџа*, Српски дијалектолошки зборник, XIX, 619–746.
- Николић, Мирослав (1991), *Говори србијанског Полимља*, Српски дијалектолошки зборник, XXXVII, 1–548.
- Павлица, Драган (1984), *О говору околине Удбине*, Српски дијалектолошки зборник, XXX, 357–424.
- Павловић, Миливој (1939), *Говор Сретечке жупе*, Српски дијалектолошки зборник, VIII.
- Павловић, Миливој (1970), *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглотски процеси*, Матица српска, Нови Сад.
- Павловић, Слободан (2000), *Детерминативни надежи у говору северозападне Боке*, Институт за српски језик САНУ, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, књ. 16, Београд.
- Павловић, Слободан (2006), *Детерминативни надежи у старосрпској пословноправној писмености*, Матица српска, Нови Сад.
- Павловић, Слободан (2008), *Просторне метафоре у старосрпским синтаксичко-семантичким системима каузативног типа*, У: Српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Књ. 2, САНУ, Одељење језика и књижевности, Београд, 201–219.
- Павловић, Слободан (2009а), *Старосрпска зависна реченица од XII до XV века*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Павловић, Слободан (2009б), *Позиционирање зависних реченица у старосрпском језику*, Јужнословенски филолог, LXI, 267–297.
- Павловић, Слободан (2012), *Систем релативизатора у српском језику*, Зборник Матице српске за славистику, 82, 71–86.
- Павловић, Слободан (2013), *Узроци и механизми синтаксичких промена у српском језику*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Павловић, Слободан (2014), *Саставне напореднословжене реченице у српском језику XII–XV века*, Прештампано из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, LVII/1, 7–29.
- Payne, John and Rodney Huddleston (2002), *Nouns and Noun Phrases*, У: Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum и др. (2002), 323–523.

- Peti, Mirko (2008), *O jednom tipu zavisnosložene rečenice*, Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 16. do 18. studenoga 2006, Filozofski fakultet, Rijeka, 527–538.
- Петровић, Владислава (1978), *О синтаксичким конструкцијама са простим и сложеним прилошким везником као*, Прилози проучавању језика, 12, 47–65.
- Петровић, Владислава (1986), *Нетипичне поредбене и начинске реченице са везником „као што” (на примерима из језика Љубомира Недића)*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 15/1, 115–122.
- Петровић, Владислава (1994а), *О двофункционалним реченицама уз објекат глагола перцепције*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XXIII, 53–59.
- Петровић, Владислава (1999), *Два вида сложеног синтаксичког односа: експликација и дескрипција*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XLII, 141–148.
- Петровић, Владислава (2000а), *Алтернативност предлошког и беспредлошког објекта у српском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 29/1, 113–121.
- Петровић, Владислава (2000б), *О предлошком објекту у српском језику*, Прештампаано из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, XLIII, 437–445.
- Петровић Владислава (2004), *Употребне вредности везника како у комплементној клаузи српског језика*, Српски језик, 9/12, 125–133. [сепарат]
- Петровић, Драгољуб (1972), *О говору Змијања. IV део. Синтакса*, Зборник за филологију и лингвистику, XV/2, 151–213. [Посебан отисак из Зборника за филологију и лингвистику, XV/2]
- Петровић, Драгољуб (1974), *Из синтаксичке проблематике говора Врачана*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XVII/1, 161–182.
- Петровић, Драгољуб (1977), *Један модел имперсоналне реченице у српскохрватским дијалектима*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 7, 365–369.
- Петровић, Драгољуб (1978), *Говор Баније и Кордуна*, Матица српска – Просвјета, Нови Сад – Загреб.
- Петровић, Драгољуб, Јелена Капустина (2011), в. у *Изворима: СДЗб LVIII*.
- Петровић, Наталија (1979), *Главније фонетске особине неких српских говора у Мађарској*, Прилози проучавању језика, 15, 71–99.
- Петровић-Савић, Мирјана (2010), *Исказивање посесивности у Рађевини конструкцијом предлог у + генитив личне заменице*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LIII/2, 123–129.
- Пецо, Асим (1964), *Говор источне Херцеговине*, Српски дијалектолошки зборник, XIV, 1–200.

- Ресо, Asim (2007), *Govori istočne i centralne Hercegovine, Izabrana djela. Knjiga I*, Bosansko filološko društvo – Akademija nauka i umjetnosti BiH – Bemust, Sarajevo. [електронско издање]
- Пешикан, Митар (1965), *Староцрногорски средњокатунски и љешански говори*, Српски дијалектолошки зборник, XV.
- Пешикан, Митар (1967), *О систему заменичких речи*, Наш језик, XVI/4, 245–267.
- Пешикан, Митар, Јован Јерковић и Мато Пижурица (2013³), *Правопис српског језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Пижурица, Мато (1981), *Говор околине Колашина*, Титоград, Посебна издања ЦАНУ, Књига 12, Одјељење умјетности, Књига 2.
- Пипер, Предраг (1977–1978), *Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику*, Прилози проучавању језика, 13–14, 1–51.
- Пипер, Предраг (1982), *О типовима квантификатора у српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 11/2, 93–105.
- Piper, Predrag (1983), *Zamjenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi)*, Radovi Instituta za strane jezike i književnosti, Novi Sad.
- Пипер, Предраг (1988), *Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику*, Институт за српскохрватски језик, Библиотека Јужнословенског филолога, Нова серија, Књ. 8, Београд.
- Piper, Predrag (2001), *Jezik i prostor*, Biblioteka XX vek, Beograd.
- Пипер, Предраг и др. (2005), *Синтакса савременог српског језика: проста реченица*, Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, Београд – Нови Сад.
- Пипер, Предраг и др. (2005), *Семантичке категорије у простој реченици: синтаксичка семантика*, У: Пипер, П. и др. (2005), 575–982.
- Пипер, Предраг (2009), *О семантичкој категорији степена у српској сложеној реченици*, Јужнословенски филолог, LXV, 65–87.
- Пипер, Предраг (2010), *О реченицама са спацијалном клаузом у српском језику*, Јужнословенски филолог, LXVI, 387–406.
- Пипер, Пипер и Иван Клајн (2013), *Нормативна граматика српског језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Половина, Весна (1986), *Зависне узрочне реченице у разговорном српскохрватском језику*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 15/1, 85–93.
- Поповић, Иван (1968), в. у *Изворима*: ГГ.

- Поповић, Љубомир (1967а), *Понављање почетног реченичног члана као стилско средство за истицање*, Наш језик, XVI/1–2, 1–21.
- Поповић, Љубомир (1967б), *Проблем понављања једног реченичног дела*, Наш језик, XVI/4, 269–290.
- Поповић, Љубомир (1967в), *Реченице са елиптичним предикатом*, Наш језик, XVI/5, 351–373.
- Поповић, Љубомир (1969), *Понављање речи ради стилског појачавања значења*, Наш језик, XVII/3, 125–142.
- Поповић, Љубомир (1973), *О неким типовима адноминалних реченица са везником КАД*, Јужнословенски филолог, XXX/1–2, 541–549.
- Роровић, Љубомир (1983), *Slobodne izrične rečenice*, Јужнословенски филолог, XXXIX, 59–83.
- Роровић, Љубомир (1984–85), *Bifunkcionalne relativne rečenice*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, XXVII–XXVIII, 649–653.
- Поповић, Љубомир (1990), *Један нарочити тип напоредних конструкција с придевским односним реченицама*, Наш језик, XXVIII/4–5, 246–261.
- Поповић, Љубомир (2004²), *Ред речи у реченици*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Поповић, Људмила (2010), *Категорија евиденцијалности у српском и украјинском језику*, Зборник Матице српске за славистику, 77, 17–47.
- Praat*: <<http://www.praat.org>> 1. 4. 2014.
- Пралица, Дејан (2003), *Релативна клауза у религијском дискурсу типа посланица*, Прилози проучавању језика, 34, 81–91.
- Пранјковић, Иво (1989), *August Musić*, Zavod za znanost o književnosti, Zagreb.
- Пранјковић, Иво (1999), *Suodnosna vezna sredstva u hrvatskome jeziku*, У: В. Тошовић (Hrsg), Die grammatischen Korrelationen. GraLiS - 1999, Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz, 331–336. [електронска верзија: <http://www.helsinki.fi/~mustajok/pdf/a-spektualnost_v-teorii_funktionalnogo.pdf> 02. 01. 2015]
- Пранјковић, Иво (2008), *Vezničko i nevezničko DA u hrvatskome jeziku*, У: Ријечки филолошки дани. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Ријечки филолошки дани одржаног у Риједи од 16. до 18. студеног 2006, Filozofski fakultet, Rijeka, 505–515.
- Пранјковић, Иво (2010), *Zamjenica, prilog, čestica i veznik ŠTO*, У: Ријечки филолошки дани. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Ријечки филолошки дани одржаног у Риједи од 6. до 8. студеног 2008, Filozofski fakultet, Rijeka, 401–408.

- Prince, Ellen (1998), *On the limits of syntax, with reference to left dislocation and topicalization*, Y: Peter Culicover – Louise McNally (eds), *The limits of syntax (Syntax and semantics 29)*, Academic Press, San Diego, 281–302.
- Радовановић, Драгана (2006), в. у *Изворима*: МОГСК.
- Радовановић Драгана (2012), в. у *Изворима*: ГВП.
- Radovanović, Milorad (1971), *Rečenice s anonimnim agensom u jeziku Ljubomira Nedića*, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, XIV/1, 181–190.
- Radovanović, Milorad (1978), *Imenica u funkciji kondenzatora*, Matica srpska, Novi Sad [Poseban otisak iz Zbornika za filologiju i lingvistiku, knj. XX/1–2/1977].
- Radovanović, Milorad (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Radovanović, Milorad (2003³), *Sociolingvistika*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad.
- Rakić, Sofija (1998), *O govoru Deske*, *Studia Slavica Hungaricae*, 43, 23–38.
- Ракић-Милојковић, Софија (1990), *Основе морфолошког система говора Доње Мутнице*, Српски дијалектолошки зборник, XXXVI, 75–118.
- Ракић-Милојковић, Софија (1990), *Синтаксички упитник за говоре косовско-ресавске и призренско-тимочке дијалекатске зоне*, Српски дијалектолошки зборник, XLI, 521–570.
- Рамић, Никола (1999), *Ливањско-дувањски говорни тип*, Српски дијалектолошки зборник, XLVI, 263–426.
- Реметић, Слободан (1981), *О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије*, Српски дијалектолошки зборник, XXVII, 7–105.
- Реметић, Слободан (1985), в. у *Изворима*: ГЦШ.
- RJAZU, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
- РМС, *Речник српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Rodríguez-Mondoñedo, Miguel (2007), *The Syntax of Objects: Agree and Differential Object Marking*, Doctoral dissertation, University of Connecticut.
- Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. (1985³), *Словарь-справочник лингвистических терминов: Пособие для учителя*, Просвещение, Москва.
- Рончевић, Никола (1937), „Што” и „шта”, *Наш језик*, V, 135–152.
- РСАНУ, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Српска академија наука и уметности, Београд.

- PMСМХ, *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967–1969; IV–VI, Матица српска, Нови Сад, 1971–1976.
- Ружић, Владислава (2005), *Проста реченица као синтаксичка целина*, У: Пипер, Предраг и др. (2005), 477–571.
- Ружић, Владислава (2006а), *Допунске реченице у савременом српском језику*, Матица српска, Нови Сад. [Прештампано из Зборника Матице српске за филологију и лингвистику, XLIX/1, XLIX/2, 2006]
- Ружић, Владислава (2006б), *Исказивање типичног објекта номиналном допуном у српском језику*, У: Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика. Зборник радова САНУ, Одбор за савремени српски језик у светлу савремених лингвистичких теорија, Београд, 283–299.
- Ружић, Владислава (2010), *О класификацији зависних реченица у српском језику*, Српски језик, XV/1–2, 105–119.
- Savić, Svenka (1993), *Diskurs analiza*, Univerzitet u Novom Sadu, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Savić, Svenka i Vesna Polovina (1989), *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Institut za južnoslovenske jezike, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Sandfeld, Kr. (1930²), *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats*, La société de linguistique de Paris. – XXXI, Librairie C. Klincksieck, Paris.
- Sekereš, Stjepan (1970), *Govor Vuke i okolnih sela*, Зборник за филологију и лингвистику, XIII/2, 269–289.
- Sekereš, Stjepan (1974), *Govor Slavonske Podravine*, Зборник за филологију и лингвистику, XVII/2, 125–171.
- Sekereš, Stjepan (1976а), *Govor Virovitice i okolice, (Drugi dio. Sintaksa)*, Зборник за филологију и лингвистику, XIX/1, 93–113.
- Sekereš, Stjepan (1976б), *Govor Požeške kotline*, Зборник за филологију и лингвистику, XIX/1, 173–248.
- Sekereš, Stjepan (1980), *Govor Srba u južnoj Baranji*, Зборник за филологију и лингвистику, XXIII/2, 127–188.
- Seržant Ilja, Björn Wiemer [eds.] (2014), *Contemporary Approaches to Dialectology. The Area of North, North-West Russian and Belarusian Dialects*, SLAVICA BERGENSIA 12, Department of Foreign Languages, University of Bergen, Bergen.
- Seržant, Ilja (2014), *The Independent Partitive Genitive in North Russian*, У: Seržant Ilja, Björn Wiemer [eds.] (2014), 270–329.
- Serl, Džon (1991), *Govorni činovi. Ogled iz filozofije jezika*, Nolit, Beograd.

- Sikimić, Biljana (2013), *Između dijalektologije i antropologije: bunjevačka terenska građa*, Bunjevci: etnodijalektološka istraživanja 2009, Nacionalni savet bunjevačke nacionalne manjine – Matica srpska, Subotica – Novi Sad, 13–68.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Симић, Зоран (2013), *Догађајне појаве као имплицитни просторни локализатори*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LVI/1, 103–117.
- Симић, Милорад (1978), *Говор села Обади у босанском Подрињу*, Српски дијалектолошки зборник XXIV, 1–124.
- Симић, Радоје (1972), *Левачки говор*, Српски дијалектолошки зборник, XIX, 1–618.
- Симић, Радоје (1980), *Синтакса левачког говора I. Употреба надежних облика*, Српски дијалектолошки зборник, XXVI, 1–146.
- Соболев, Андреј (2010), *Простата реченица во македонските говори во опитобалкански контекст*, XXXVI Научна конференција на Меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура (Охрид, 24–25 август 2009). Лингвистика, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 165–182.
- Slioussar, Natalia (2007), *Grammar and Information Structure. A Study with Reference to Russian*, LOT, Utrecht.
- Smits, Rik (1989 *), *Eurogrammar 1. The Relative and Cleft Constructions of the Germanic and Romance Languages*. [Originally published in 1989 by Foris, Dordrecht (ISBN 90 6765 434 5). In this version, some typo's and similar mistakes were corrected and some inconsistencies in the numbering were straightened out, mostly in part III. (c) Rik Smits]
- Средојевић, Дејан (2011), *Експериментално-фонетско испитување прозодијских карактеристика новосадског говора. Докторска дисертација* [рукопис], Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду, Нови Сад, сигн. С 22625.
- Srivastav, Veneeta (1991), *The Syntax and Semantics of Correlatives*, Natural Language & Linguistic Theory, 9/4, 637–686.
- СРЯ: *Словарь современного русского литературного языка*, Академия Наук СССР, Институт языкознания, Москва – Ленинград.
- Станић, Милија (1977), *Ускочки говор II*, Српски дијалектолошки зборник, XXII, 1–157.
- Станковић, Бранимир (2010), *Члан у македонском језику и категорија придевског вида у српском језику*, Годишњак за српски језик и књижевност, Год. XXIII, број 10, Филозофски факултет у Нишу, Ниш, 487–495.
- Станковић, Бранимир (2011), *Евиденцијалноста како критериум за класификација на сврзниците КАКО/ДА во српскиот и како граматичка категорија на глаголите во македонскиот јазик*, XXXVII Научна конференција на Меѓународен семинар за македонски јазик,

литература и култура (Охрид, 15-16 јули 2010). Лингвистика, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Скопје, 143–157.

- Станојчић, Живојин и Љубомир Поповић (1992²), *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*, Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника, Београд – Нови Сад.
- Стевановић, Михаило (1933-1934), *Источноцрногорски дијалекат*, Јужнословенски филолог, XIII, Београд, 1–128.
- Стевановић, Михаило (1939), *Напоредна употреба заменице КОЈИ и односних свежица: ДА, ГДЕ, КАКО, ТЕ и ШТО*, Наш језик, VI, 202–210.
- Стевановић, Михаило (1951), *Напоредна употреба заменица КОЈИ и ЧИЈИ у посесивној служби*, Наш језик, III/3–4, Београд, 91–97.
- Стевановић, Михаило (1963), *ШТА и ШТО у савременом српскохрватском језику*, Наш језик, XIII, 127–136.
- Стевановић, Михаило (1969), *Карактер значења везника као спољних знака унутарње везе међу реченицама*, Јужнословенски филолог, XXVIII/1–2, 75–105
- Стевановић, Михаило (1974²), *Савремени српскохрватски језик. Граматички системи и књижевнојезичка норма. II. Синтакса*, Научна књига, Београд.
- Стевовић, Игрутин (1969), *Шумадијски говор у Гружи с особитим освртом на акценте*, Српски дијалектолошки зборник, XVIII, 401–636.
- Стефановић, Марија (2008), *Категорија аниматности у српском и руском језику*, Академска књига, Нови Сад.
- Стеценко, Н. А. (1972), *Исторический синтаксис русского языка*, Издательство «Высшая школа», Москва.
- Стијовић, Рада (2007), *Говор Горњих Васојевића*, Српски дијалектолошки зборник, LIV, 1–323.
- Суботић, Љиљана (1994), *Доситејеве БАСНЕ и НАРАВОУЧЕНИЈА (језичка анализа – релативне реченице)*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, XXIII, 45–51.
- Shopen, Timothy [ed.] (2007²), *Language Typology and Syntactic Description. Volume II: Complex Constructions* [Second edition: ISBN-13 978-0-511-36672-7, eBook (EBL)], Cambridge University Press, Cambridge.
- Танасић, Срето (2005), *Синтакса глагола*, У: Пипер, П. и др. (2005), 345–476.
- Танасић, Срето (2012), *Из синтаксе српске реченице*, Београдска књига – Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Тешић, Милосав (1977), *Говор Љештанског (северозападна Србија)*, Српски дијалектолошки зборник, XXII, 159–328.

- Тома, Пол-Луј (1998), *Говори Ниша и околних села* [Са француског превео Сава Анђелковић.], Српски дијалектолошки зборник, XLV.
- Тополињска, Зузана (1981), *Рестрикција на супрот апозиције: две врсте атрибута именичке синтагме*, Јужнословенски филолог, XXXVII, 1–11.
- Тополињска, Зузана (1987), *НОВИ ЗАВЈЕТ и српскохрватска сложена реченица*, Зборник за филологију и лингвистику, XXXI/1, 123–135.
- Тополињска, Зузана (2002), *Антропоцентричка теорија језика и српски надежни системи*, Јужнословенски филолог, LVIII, 1–13.
- Топоров, В. Н. (1983), *К генезису категорији притяжательности*, У: Категорија притяжательности в славянских и балканских языках. Тезисы совещания, Институт славяноведения и балканистики АН СССР, Издательство "Наука", Москва, 99–107.
- Тошовић, Бранко (2001), *Korelaciona sintaksa: projekcional*, Institut für Slavistik der Karl-Franzens-Universität Graz, Graz.
- Тяпко, Галина (2012), *Речи ШТО и ШТА у светлу функционалне и педагошке граматике*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 41/1, 113–123.
- Тирић, Љубисав (1983), *Говор Лужнице*, Српски дијалектолошки зборник, XXIX, 7–190.
- Тирић, Љубисав (1999), *Говори Понишавља*, Српски дијалектолошки зборник, XLVI, 7–262.
- Ћупић, Драго (1977), *Говор Бјелопавлића*, Српски дијалектолошки зборник, XXIII, 201–211.
- Ћупић, Драго и Жељко Ћупић (1997), *Речник говора Загарача*, Српски дијалектолошки зборник, XLIV.
- Урошевић, Данка (2010), *Релативна реченица у банатским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта*, Прилози проучавању језика, 41, 199–225.
- Урошевић, Данка (2011a), *Досадашња испитивања хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима*, У: Дијалекат – дијалекатска књижевност, Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 18. децембра 2010. године, Лесковац, Лесковачки културни центар, 123–133.
- Урошевић, Данка (2011b), *Релативна реченица с релативизатором ШТО у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта*, Прилози проучавању језика, 42, 115–134.
- Урошевић, Данка (2012), *Релативна реченица с релативизатором шта у војвођанским говорима шумадијско-војвођанског дијалекта*, У: 1st Conference for Young Slavists in Budapest, Eötvös Loránd University, Faculty of Humanities, Institute of Slavonic and Baltic Philology, Budapest, 24–27.
[<<http://szlavintezet.elte.hu/szlavanyagok/youngslavist/1st%20Conference%20for%20Young%20Slavists%20in%20Budapest.pdf>> 25. 11. 2012]
- Урошевић, Данка, *Примена информационих технологија у анотацији и анализи говореног дискурса*. [Рад је прихваћен за објављивање у зборнику радова с „Међународног научног

скупа 'Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност' I", одржаног 11. и 12. априла 2014. године у Лесковачком културном центру у Лесковцу.]

- Фелешко, Казимјеж (1995), *Значења и синтакса српскохрватског генитива* [С пољског превела Гордана Јовановић. Оригинал објављен 1970], Вукова задужбина – Матица српска – Орфелин, Београд – Нови Сад – Београд.
- Faaurland, Terje Jan (1990), *Syntactic Change. Toward a Theory of Historical Syntax*, Mouton de Gruyter, Berlin – New York
- Fried, Mirjam (2010), *Accusative Resumptive Pronouns in the Czech Relative Clauses with Absolutive Relativizer co*, *Korpus, gramatika, axiologie*, 1(1), 16–29. [електронска верзија: <<http://ling.ff.cuni.cz/en/linguistics/fried/biblio.php>> 25. 02. 015]
- Halupka-Rešetar, Sabina (2011), *Rečenični fokus u engleskom i srpskom jeziku*, Е-дисертација, Филозофски факултет, Нови Сад. <http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/digitalna/e-disertacija/edis01_Halupka-Resetar.pdf> 15. 5. 2014.
- Harris, Alice, Lyle Campbell (1995), *Historical Syntax in Cross-linguistic Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Heim, Irene R. (1982), *The Semantics of Definite and Indefinite Noun Phrases*, Ph.D. thesis, University of Massachusetts.
- Heine, Bernd, Tania Kuteva (2007), *The Genesis of Grammar. A Reconstruction*, Oxford University Press, New York.
- Herrmann, Tanja (2003), *Relative Clauses in Dialects of English. A Typological Approach*, Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philologischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg i. Br.
- Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum и др. (2002) in collaboration with Laurie Bauer et al., *The Cambridge Grammar of the English language*, Cambridge University Press, New York.
- Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum and Peter Peterson (2002), *Relative Constructions and Unbounded Dependencies*, У: Huddleston, Rodney, Geoffrey K. Pullum и др. (2002), 1031–1096.
- Comrie, Bernard (1989²), *Language Universals and Linguistic Typology. Syntax and Morphology*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Carlson, Greg N. (1977), *Amount Relatives*, *Language*, 53/3, 520–542.
- Carnie, Andrew (2000), *Syntax*. [To be published by Blackwell Publishers, Oxford (2001)]
- Corbett, Greville (1987), *The Morphology/Syntax Interface: Evidence from Possessive Adjectives in Slavonic*, *Language*, 63/2, 299–345.
- Cristofaro, Sonia (2003), *Subordination*, Oxford University Press, Oxford.

- Chafe, Wallace (1988), *Linking Intonation Units in Spoken English*, V: John Haiman and Sandra A. Thompson (eds.), *Clause Combining in Grammar and Discourse*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 1–27.
- Chafe, Wallace (1994), *Discourse, Consciousness, and Time. The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*, The University of Chicago Press, Chicago.
- Chomsky, Noam, Howard Lasnik (1977), *Filters and Control*, *Linguistic Inquiry*, 8/3, 425–504.
- Šumarac Pavlović, Dragana S. (2013), *Praktikum iz elektroakustike*, Elektrotehnički fakultet, Beograd [в. оделѝак: *Kratko uputstvo za korišćenje programskog paketa PRAAT*, 16–19].